СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

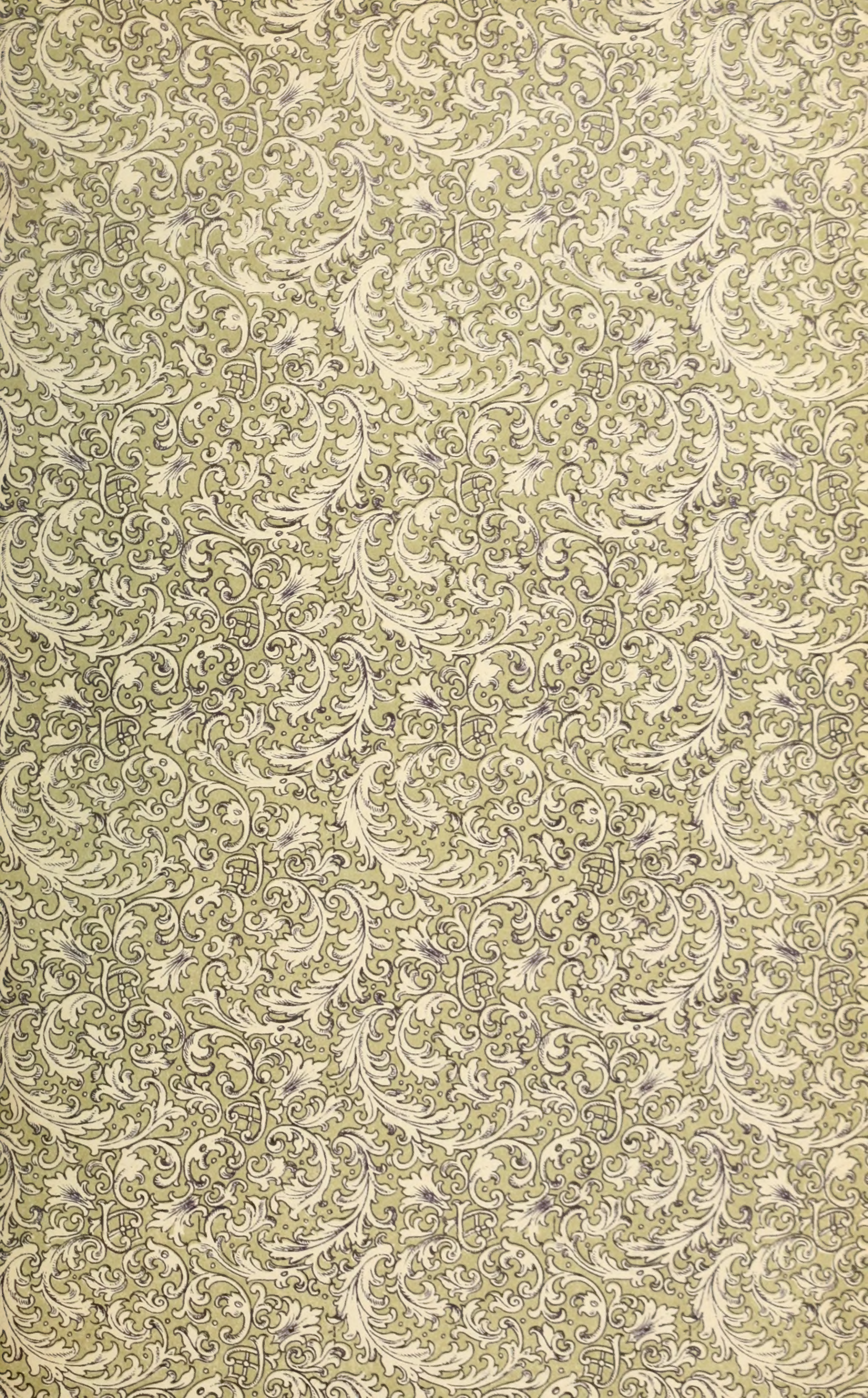

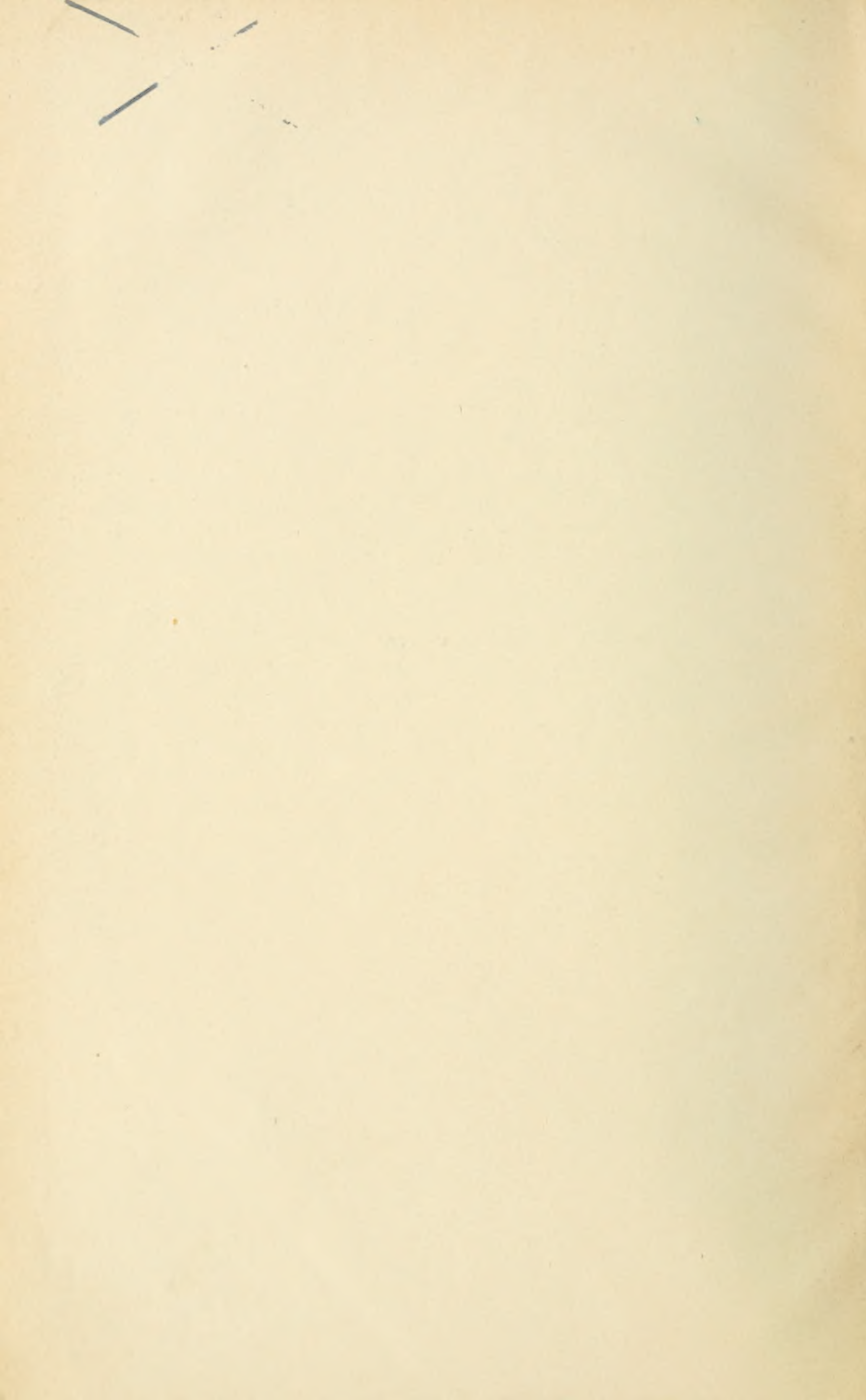

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Власник и уредник, Богдан Поповић.

КЊИГА ДЕВЕТА.

БЕОГРАД:
Штампарија Светозара Николића, Обилићев Венац, бр. 2.

Уредништво и администрација листа:
СКОПЉАНСКА УЛИЦА БР. 9.

LIBRARY
JUN 21 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДЕВЕТЕ.

МАЈ, ЈУН, ЈУЛ и АВГУСТ.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СТРАНА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

СТРАНА.

СВЕСКА СЕДМА.

СВЕСКА ОСМА.

СРПСКИ̑

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

Књига IX, број 1. — 1 мај, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ОСМА.

У њој је један за Ману врло пријатан извештај из уста Васке измећарке, после којег је извештаја Мани — као што би то песници казали — сунце лепше сијало, цвеће пријатније мирисало и тичице лепше певале.

(6.)

Недељу дана после овога испричанога у прошлој Глави, кад је измећарка Зонина Васка прошла крај Манина дућана — а он сам био у њему — добацила му је у пролазу: „Бата-Мане! Поздравила ти се Зоне“ тако брзо, да Мане није имао времена ни да дође к себи, а још мање да јој каже хвала и да јој врати поздрав.

Тога дана је Мане био сав блажен. А како и не би, кад му се целе недеље од тешког дерта није милило ни да седи а камо ли да ради у дућану, јер му је једнако била у памети Зона и њено понашање и онај гњави Мануланћ којега је толико гледала Зона. И да Мануланћ није био онакав какав је, да није једнако чувао дућан и седео пред дућаном и с оцем се разговарао, Мане би га ма како изазвао — како је љут био на њега — и потукао се с њим чим би га први пут срео и нашао. Али овако није могао то него се морао задовољити тим што му је у пролазу, онако као случајно, избио лактом ши-

гару из муштикле кад је Манулаћ седео пред дућаном и пушио (а пушио је ретко: двапут или трипут у години сетио би се да запали цигару, и то обично онда кад би му татко какав добар пазар свршио.)

И после неколико таких тешких дана, и такве душевне утучености, како су га морале обрадовати и оживети и освежити ове слатке речи: „Бата-Мане! Поздравила ти се Зоне!" које му једнако брујаху у ушима као најмилија песма мајског славуја!... И већ одмах га није држало место: досадно му било у дућану, и чим се вратио шегрт Поте, скочи и диже се да иде. Рђаво сам рекао „да иде": полетео би он, како му је мило било. И баш у тај пар кад је он наређивао нешто шегрту, уђе у дућан једна муштерија и затражи нешто. Мане му нервозно изнесе тражене ствари; учини му се да се и сувише отегао пазар, одмери муштерију од главе до пете па рече:

— Море, неси муштерија!... Немаш те паре!... па узе испред носа забезакнутом муштерији поређане ствари и изиђе брзо из дућана.

Зарешио је по сокацима и мањим и већим па чак и по оним по којима ни ђаво не пролази, по којима чак ни општински инжињер по дужности не пролази. Двапут је тако тога дана пролазио сокаке, двапут се враћао у дућан, али се посла није лаћао него је само правио цигаре, пушио, пуштао колуте дима и задовољно гледао у њих. На послетку је дохватио пушку, ухватио се поља и лутао тако до мрака и тада се тек вратио кући; а да тога дана ништа није уловио, чак ни пуцао, није ваљада нужно ни да кажем!... Целога дана је само на то мислио, и једнако му у памети зујале и звонилеВаскине речи: „Поздравила ти се Зоне"! И за то није ни чудо што није успут приметио буљуке сељанака и сељанчица у њиховом живописном оделу како промичу путем крај њега. Други пут би их задевао или се бар пецкањао пролазећи крај њих, а сад их није ни приметио и ако су кикотале гласно и гурале се пролазећи крај њега и задевајући оне њега. Тако је силна љубав и тако силно заноси она човека!...

Ништа од свега тога није он приметио нити га се то тицало! Само једна слика му лебдела пред очима, само један поздрав му се једнако понављао у ушима....

И то је охрабрило Ману. И први пут кад прође Васка крај дућана — а он био сам — зовну је.

— На дом, ете, здраво ли су ви? запита је Мане.

— Здраво! одговара му Васка а гледа минђуше које јој је Мане поклонио.

— Што работи чорбаџија... здраво ли је?

— Здраво!...

— А чорбаџика? Што работи она?...

— И она си је здраво!

— А ти што работиш? Здраво ли си?

— Здраво̄ сам си! одговара Васка.

Ту Мана застаде. Привуче своју табакеру, отвори је, лизну десни палац и извади један папир и дуван у који хукну па поче савијати цигару. Кад је запали, засука бркове па се искашља тихо као кад човек хоће нешто важно да превали преко усана. Али ипак не рече ништа, него стаде размештати испред себе оне алате и пушташе густе димове. После дуже паузе запиташе Мане:

— А... ете... Зоне... здрава ли је? Што работи?

— На, седи си...

— Знам, де... Може и да лежи.

— Хехе: осмену се Васка. Леле, бата-Мане, како збориш па и ти!...

— Што си збори? Збори ли?

— Збори кад гу питују...

— Ћути си?...

— На ћути!

— А што мисли кад си ћути?

— Е, кој гу знаје!...

— А може и да поје?

На и поје...

Е, што си поје?

— На песне си поје...

— Ех, песне! Ама које песне?

Срамујем се да ти, ете, кажем! вéли Васка намештајући у уши добивене минђуше.

— Ама, какво срамуваље! храбри је Мане. У појење нема срам ни на срамуваље... Што си поје?

— Па, ете... поче си Васка, поје си песне од љубав и ашикуваље. Поје си оно моме Еврејче што си чешља косу и кпне мајку си, што гу роди да је Еврејка.,. Ете на туја песну гу саг кеф: сал туј песну поје сли гони мене та гу ја појем...

— Е зашто да куне мајку кад неје Еврејка?! пита је Мане. Рисјанка је, та што гу треба веће!?...

Ех, а ти па бајаћим не знаш бата-Мане, зашто!

— Жива ми нана — не знам си, Васке.

Ама разбира се убаво на што прилега таја песна! вели Васка. Неје, демек, зоне жална што је Еврејка, веће то се за друго нешто разбира...

— Е, што је па то друго?

— Ете жална је што је чорбаџиска ћерка; а има, ете, неки што неје чорбаџиски син... та, викају... неје, ете, прилика...

— За мен' збори ли што?

— Збори.

Мане опет ућута и стаде савијати другу цигару. Опет настаде пауза коју прекиде Мане.

— Море, ти ме л'жеш, Васке?

— Не л'жем, те-бата, Мане... Две ми очи... Како смем да те л'жем!...

— Па истин' ли збори си за мен'!... Што си збори?

— Збори си... И плаче си.

— Плаче? Зашто да плаче?

— Мори, одмахну руком Васка. Ти ништо не знајеш, бата-Мане! Тараф-тараф се напраји код нас дом.... Живот си нема од негља?...

— Што, море! вели запрепашћено Мане и остави цигару.

Ете за оно 'оро, и за играње, — изеде си резилак, ем знајеш как'в резилак!...

— Па кој ги рече за 'оро? Ти ли?

— Јок ја!... Казаше ги ники из малу. Та сви скочише сас резилење... Вићају: не прилега на чорбаџиску керку у 'оро играње по мâле...

— Е, а за што па играше?

— Па теб'-те видела... па не мога да си седи да не игра, веће се уфати у 'оро и она...

— Она ти каза то?

— Ба! Не каза ми ништо. Што треба да ми казује... Знам си ја убаво, зашто: „куде си она топрв иде, ја се отутке врћем“, бата-Мане! Зар малко поруча ћутеши од татка ми заради Митка...

А збори си нешто за мен'?

— Па... ете... збори: демек, много гу мило за теб'...

Из даљег разговора дознао је Мане од Васке, да је по чорбаџи-Замфировој кући прави лом због играња Зониног за које и стари Занфир зна а још више због Зонине наклоности према Ману, о чему Замфир и не слути јер сви крију то од њега.

Стара, искусна и речита тетка Таска узела је на себе ту тешку и части пуну дужност да опет избије из Зонине главе Ману кујунџију. За то тетка Таска и долази сваки дан савесно и тачно као хирург ради операција, и саветује и тепе Зону: хвали Манулаћа а куди Мана. Куди му сталеж а још више владање и повеђење његово. Почела је чак од оца Манина, Ђорђије: ни њега није оставила на миру. Управо није ни спомињала ни претресала Мапу него Ђорђију, додајући, нека се Зона сети оне речи која вели: да ивер не пада далеко од кладе, и: што мачка омаци да то мишеве лови, — па тако је и овде с Ђорђијом и сином му Маном. Причала јој је о покојном Ђорђији, како је био кријумчар, убојица, поћник и весељак; причала јој читаве романе Ђорђијине са неком ченгијом Зумрутом која је у своје време и „у песму турена“ због лепоте а и протеривана и апшена због честих

тућа ради ње; која је некада била лепа, била омиљена играчица, а која се сада смирила, и зато сада нити иде у ане нити је међу у песму; сад мирно и савесно носи фењер и амбреле, и као казначеј је у некој чочечкој дружини. Чак јој је тетка Таска шапула на ухо једну страшну ствар — коју је дуго крила и чувала и као последњи метак избацила — а та је: да пети Мана има брата (по оцу) међу Циганима!... И сад какав је био Ђорђија, такав му је и син Мане, тврдила је тетка Таска и уверавала Зону. А то се помало могло и веровати: јер Мане је доста често јутром био предмет разговора са својих ноћних подвига.

А у исто време кад је кудила Ману хвалила је оног Манулаћа чорбаџиског. Хвалила га је и она и све тетке и стрине а и мајка јој Ташана, чији је он најозбиљнији кандидат био: јер је био јединац, једини наследник огромног имања а, сем тога, пример послушности, скромности, стидљивости и целомудрености, — дакле тако рећи скуп врлина и права противност оном Митки-Чорбаџи Петракијевом описаном у једној од ранијих Глава ове приповетке. И да се ту није питао и хаџи-Замфир као отац, удадба Зонина за Манулаћа била би давно свршена ствар. Али како се Замфир баш никако није одушевљавао том комбинацијом Ташанином, јер му се никако није Манулаћ допадао — и ако је син и јединац и једини наследник његовог иначе доброг пријатеља — то је врло често било чак и речи и свађе између Замфира и Ташане. За то неће бити згорег — чак писац мисли да је то неопходно потребно — да у неколико потеза оцрта тога Манулаћа који је ушао у комбинацију, био љубимац свију стрини, ујни и тетака Зониних, и био предмет и повод непријатних сцена између родитеља Зониних.

*

Манулаћ је био син чесних и богобојазних родитеља Јордана и Переиде, и никада ваљда ни у Старом ни у Новом Завету ни за једно дете није се тако с правом

могло казати и написати, да је васпитано у страху господњем и да је ишло стазом добродетељи — која, као што се зна, није никад примамљива, ни лепо утрвена — и било радост и утеха родитеља својих, — као што се то могло казати за Манулаћа. С њим је био задовољан и отац и мајка још од најранијег детинства његовог. Отимали су се и оншкали међу собом око тога: чији је Манулаћ више. Мајка каже: мој је Манулаћ, а отац каже: није него мој; мајка каже то је моја ћерка, отац каже: то је мој син, наследник и престолонаследник мој. За то је Манулаћ дуго био загонетка: у махали нису знали је ли мушко или је женско! Јер кад је с оцем ишао, био је обучен у плундре; а кад га је мајка изводила, плела му је курјучић и облачила га у фустанчић. И како га је она више изводила него отац, то су по другим махалама задуго мислили, да чорбаџи-Јордан има ћерку. Као оно што се прича за ону стару Римљанку, племениту Корнелију, мајку браће Граха, да је децу своју сматрала за најлепши и најскупоценији свој адиђар, тако је исто и Переда сматрала свога Манулаћа као најлепши и најмилији адиђар свој, и зато се није нигда и никуда макла без њега. А он је то и заслужио, јер је, и онако мали, већ био десна рука у домазлуку својој мајци. Он јој је чувао од живине тарану и резанце спремане за зимницу кад се то сушило у авлији; он држао конац кад би га намотавала на клупче; чувао веш кад се суши преко авлије; ранио живину, и знао увек тачно колико има петлова, кокошака, пилића па чак и снесених јаја и од својих и од туђих, комшијских, кокошака. — и то све без икаквог дуплог трговачког књиговодства! Из дугог и савесног надгледања постао је прави — тако да га назовем — психолог, па је чак умео да опази: кад је која кокошка у вољи петлу, „Гигану“ названом, с којом кад најрадије дели зрно на ђубришту а према којој је опет охладнео па је тера од себе; даље, тако исто није му се могло измаћи његовом паметном оку ни то кад која њихова кока погреши па снесе јаје у комшиској авлији или

обратно, кад је и где је опет комшијска снѐла у њиховој авлији. Све је он то знао као и имена свима њиховим и многим комшијским кокошкама.

Тек улети усплахирен пред мајку и почне непрекидано:

Нане! „Гиган“ саг стаде, сте, мерак и ашик на „гаћанку“.

Ако, сине, ако... вели му мајка гледајући га мило. Тој си је његово недалеко знање....

— А наша „трша“, сте, и „кундака“, опуштиле жално главу...

Туго̂, смеје му се мајка, остале си удовице и сиротице... та што да чине!...

Или други пут, опет тако, улети сав задуван са по једним јајѐтом у свакој руци.

— Нане! Наша „титинка“ и „шпрга“ снесоше јајца у Тодорчине а ја ги узедо' и донесо'! вели мали Мануләћ, олизну нос и предаде мајци скоро снесена и још врућа јаја. Што да се арчи ма̂л!.... Паре су то!... Несу крушке дивјаке!... додаје и погледа у оца.

А родитељи га гледају пуни милоште, а из погледа им се разговетно да̂ прочитати како благодаре небу што их је обдарило таким наметним и чуварним дететом. На још кад им он онако задуван стане стане да грди „титинку“ и „шпргу“ што арче њихов мал по комшилуку, и дода: да су саг скупе паре, — отац се просто топи од силне среће!

— Саг су скупе паре! понавља мали Мануләћ!... Саг је оскудаццја!...

Кад чу реч „оскудаццја“, чорбаџи-Јордан се само лупи шаком по колену од силна чуда, па га погледа само. Не могаде више да одоли свом очинском срцу него га дочепао беручке па га стаде љубити и шонати.

Ах, сарафче и банћерче ти татино!... Овој ће куче, Пересо, банћер да ми биднe. Откуд га извади на тај реч, магаре Јорданчо! кликну олакшени Јордан.

Како га каза *онај реч*, ешеку ниједанп... а, што је саг за паре? А... како га рече?

— *Оскудација!* понавља мали Манулаћ а турио прст у уста па се стиди.

— Аха! Магаренце татино! Заценио се од силна смеха задовољни Јордан... *Оскудација.* Па бре, дете, ја сол три товара полиза — па си не знадо' за тај реч, а оно па'зи колицно је, па веће знаје!... Овој ће магаре, наставља одушевљено Јордан, кад буде голем — с чаршију—ем Београдску—да дрма; убаво да запантиш, овај мој сагашњи реч. Персо!... *Оскудација!*... Кут гу научило, бре! чуди се једнако Јордан речи коју је донета сад први пут чуо, па се диже у чаршију међу трговце да им прича једно чудо од свога детета и какву је реч чуо!...

И сад тако náметно дете које је тако много обећавало већ у најранијим годинама, кад је оца усхићавало — како је онда тек мајку Персиду срећном и поноситом чинило! И за то није никакво чудо што га је она свуд водила са собом да се подичи њиме. На славе, на патарице, поступаонице, на женске празнике, — свуда га је водила од најранијег детинства његовог, од кад се почео у патицама од шест гроша батргати уз мајку преко калдрме па све до осамнаесте своје године кад му је отац плаћао педесет гроша за потковане екссерима и потковицама кондуре. Свуда га је водила само га је у хамам престала раније водити са собом. Ту га је водила до његове дванаесте године а престала је да га води тек кад све сколчине у интересу јавнога морала и кад је нашла на сложан и једнодушан отпор и протест посетитељака хамама.

А то је било онда кад јој је Јуцуф-агина хацума једном приметила:

— Па ти, чорбаџике, како поче... лâбетер!... Па што си берем не поведеш сас теб' и чорбаџи-Јордана, те га не доведеш помеђу нас у хамам!... Отада га мајка није више водила собом, и тако је Манулаћ проглашен дефинитивно за мушко. Од тога доба водио га је и отац. У осамнаестој години купио му је ценин сахат и златан

ланац. Тога дана кад је први пут обесио златан ланац и сахат, Манулаћ се осетио са свим мушко. Чак је пролазећи Лесковачком Улицом намигнуо на три Чивутке које су се шетале испод руке, али с оба ока и тако невешто, да су Чивутке прснуле у смех јер им се учинило да је Манулаћ хтео да кине...

И то је ваљада једини несташлук и ђаволество из Манулаћеве младости која се обично бујном и бурном зове. Једини, велим, јер он је иначе увек био стидљив и несналажљив кад би се случајем нашао у близини женскога света. Најтеже му је било што није знао, шта ће с рукама: срећом се тада сећао сахата, вадио га и навијао или гледао колико има сахати на њему.

Са вршњацима својима се слабо дружио, за то је најрадије седео с оцем и с очевим друштвом и слушао њихове пуне мудрости и искуства разговоре. Кад би седао увек би простро најпре своју мараму, повукао мало ногавице на више од колена на би онда сео и не би се дигао док му се његов татко не дигне; само у кафани би он прво оца опомињао да се дигну и да иду. С кокошкама је легао, с петловима устајао. Био је штедљив. Новац му никад није потребан био, јер никад није имао прилике да га потроши. Чак му се и мајка љутила што иде тако без новаца као да није чорбаџијски син! А ако понесе, он колико понесе толико и врати, — некад чак донесе и више него што је понео. Једном кад је пошао у „Анеловац" на стрелиште дао му отац седам гроша. Манулаћ попије пиво за грош, при повратку купи јагњећу кожу за шест гроша и одмах успут је прода за девет, и тако донесе два гроша више него што је понео!...

⁂

Ето тога и таквог Манулаћа хвалила је Зони тетка Таска а Ману кудила. Али то све није јој ништа помогло код Зоне. Јер слушајући је, Мане јој је због таког његовог живота само изгледао интересантнији а због стања његовог само милији и симпатичнији!...

— Ела, Васке, запој ми ону жалну еврејску песу! рекла би Зона Васки, седећи тако често тужна да доксату, и отуривши ђерђеф наслонила би се тада на белу своју руку а другом би се играла са дугим и бујним курјуком својим гледајући својим великим сањивим очима преко ниских кровова околних кућа негде далеко.

А Васка би тада запевала ту песму, у којој је Зона видела себе и свој зао удес што је рођена у чорбаџиској кући... Запевала би песму коју је већ толико пута певала Зони као год би ову обхрвали слатки осећаји и тужне мисли и она пала у меланхолију.

— Ела, Васке, запој!... Жална сам, жалну ми песну запој!...

А Васка запева:

Излегох да се пошетам
Низ таја пуста Битола,
Низ Еврејското махало,
Низ тија тесни сокаци. —
Там видов моме Еврејче,
На висок чардак стојеше,
Русе си косе чешљеше,
Дробне си солзи ронеше,
И жалну песну појеше,
У песну мајку колнеше:
Зашто ме роди Еврејка?
Што не ме роди Рисјанка?!...

— Туго, Васке, што да прајим! уздахну Зоне.

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

С ПЛАНИНЕ И ИСПОД ПЛАНИНЕ.

КРОЗ МАГЛУ.

Изјахао сам наврх Кланца.

Иза мене се, под блиједом, мутном свјетлошћу, шири Радмањско Поље, и сви брежуљци, и равнице доље до Козаре над којом се, као и обично у јесен, бијаху надвијели мрачни, згуснути, при дну загасито плавичасти облаци.

Преда мном се, опет, планинском долином, окруженом са свију страна брдима, расула сјёркаста, влажна магла, па се, с ове стране до мене, бјеласа и каткад на површини лагано залелуја. — То је она тешка, јесенска магла која једног јутра ненадно осване, и коју, истом кад подобро застуди, љути, зимски вјетрови у страшном урлику распрште и некуд далеко, далеко пред собом отјерају.

Планински врхунци натмурено вире из магле као снажни, намрГођени дивови, покиснули и раскољућени на ледену студен позне јесени. Узвишени, осамљени, ближи облачном небу, него они ситни брешчићи што се као из петних жила упињу да их достигну, хладни, тихи и суморни, као да презриво шапћу: „И ако се густи и тешки облаци црне невоље на нама вјечито одмарају, опет смо снажни: наша снажна плећа подносе све. Ми смо моћни, ми смо силни!“ — као да крупно одахну, одбијајући немилостиво од себе задувало, растргано, маглено прамење.

Испод магле чује се звекет ђердана, крупна, јасна звона на овновима и воловима, жалобитни звуци чобанских свирала, и сјетне, дјевојачке пјесме, пуне слатког страховања, пуне тихе, притајене чежње. Кобна је јесен на прагу, а зима се ледена примиче, па је тешко самотном чељадету зиму презимити, дугу, планинску зиму, кад оштра мећава бијесно звижди око смрзнутих, јелових брвана ма-

лене зградице из које се шири јак мирис сува цвијећа и увелих, миришљавих јабука и крушака; кад чврсте, младе смрчике, засуте бијелим, дебелим ињем, од љуте студени пуцају; кад испод планине гладни и бијесни вуци урличу, па кад се човјеку, од страха и студени, у жилама крв леди, а у костима срж смрзава. Тешко је самовати планинском чељадету, тешко, претешко!

Коњ уједначно, па поносито, гипко језди у лаганом раванлуку, док неоклен из магле, као изненада, јекну пјесма:

Јесен дође, а мој драги оде;
Ђе ли ћу ти презимити зиму!

Умиљато, обло, једро грло пригушено, забринуто јеца и дрхти кроз маглу, приближујући се према мени. Свијетли, гвоздени ланац, испод врата на коњу, уједначено звецка, и ми се полагано спуштамо у мрачну, планинску долину. Са свију нас страна обасипа магла, једва чујно струјећи покрај ушију. Зађосмо у маглу. Само се још, подалеко иза нас, види влажан, бледуњав траг од мутне свјетлости по жутом, утабаном путу.

Дува студен вјетар, оштра, ледена измаглица бије и гризе по образима, око бркова и косе хвата се мекано, бјеличасто иње, а пјесма се све више и више приближује, боно, сјетно јецајући:

Јесен дође, а мој драги оде;
Ђе ли ћу ти презимити зиму!

Коњ језди и стриже кроз маглу. С обе стране пута, са живе ограде, црвене се дугуљасте бобице бијелог трна, и модре се округле, набубриле трњине кроз танки, сивкасти прах. Позно, планинско воће!

Истом се у близини покаже марвинче, или се изнад мене залепрша птица, па опет пијемо, нечујно утоне у густу, збијену маглу као у сиње, непокретно, дубоко море. Негдје звекну гердан, чу се дјевојачки врисак, онда лизну кроз маглу блиједо црвенкаст пламен и препу варница, па се опет све умири. Само пјесма и даље јеца, цвили.

и у слаткој чежњи и тузи умире, а жалобитни се припјев све тужније, силније, заносније понавља:

Јесен дође, а мој драги оде;
Ђе ли ћу ти презимити зиму!

На један пут снажно духну вјетар, разби маглу на све стране, и преда мном се, у мутној, дрхтавој свјетлости, указаше крда оваца, говеда, и гомилице чобана с накукуљеним, црним хаљинама. Сједили су око ватара, поврх којих се млитаво, изнемогло повијаше црно прамење растрганог дима.

Низ једну окомиту низбрдицу, измеђ неколико осамљених јела и оморика, на пушкомет према мени, силазило је женско чељаде што онако заносно и жалостивно мало прије пјеваше кроз маглу. Чим је вјетар изнад ње распрштио и разнио маглу, престала је пјевати. Пјесма јој се скаменила на уснама. Било ју је стид, ваља да, од свијета. На њој се, кроз замагљену свјетлост, прелијевао блиједо сребрикаст гердан, а дугом, свијетло плавом расплетеном косом тресао је и повијао ледени, узнемирени вјетар. Јадно чељаде! Можда је полудело?

Од једне чудне и загонетне болести која се ненадно појави, страдају планинска, женска чељад. Кад се чељаде развије и од силне једрине забрекне, да кошуља на њедрима попуцкује; кад се набубриле усне зарумене; кад врела и успламћела крв снажније заструји кроз набрекле жиле; у напону снаге, младости и здравља, јави се та немилостива бољка, и чељаде *провиче*, што народ каже. Кобна је то тајна. Од чег долази, не зна нико. Планинска су срца тврда. Боле своје, јаде своје, жеље своје не казују ником, већ их носе у гроб собом. Јадно чељаде, да ли је и тебе снашла та невидовна биједа?

У тренутку звизну разљућени вихор с друге стране, истјера маглу из планинских гудура и увала, па је опет расу по згаженим стрњиштима, спрженим, сувим сјенокосима и по жутој, жилавој бујади која нијемо и укочено дријемаше под студеним, јесенским дахом.

Коњ језди, ланац испод врата тупо и једнолико одјекује, узбуђена магла снажније струји крај ушију, а ледено, свијетло иње све се више и више хвата по окрајцима замршене гриве, блиједо треперећи кроз задуђени, магловити ваздух.

Коњ зазрије у нешто и удари плаховито, заносећи се у страну. Задрхтах, напрегох очи и спазих како се женско чељаде, уз мекан звекет, пробија кроз маглу према мени. Сретосмо се. Марушка, модроока Марушка!

Марушка, по Богу сестро, шта је теби!? Што си као луда расплела косе?

Она не одговори ништа, већ једва чујно, погнуте главе, назва Бога, па се одмаче мало у страну и стаде крај једног крошњастог, огољелог трна, чије су шиљасте, влажне бодље с некаквом јогунастом, пркосном оштрином стршиле кроз мутну, дрхтаву маглу.

— Збиља, Марушка, куд си посрљала, тако необучена, у ову проклету маглу? Шта је теби?... Јеси ли ти оно мало прије пјевала?

Шути и укочено, погнуте главе стоји, као да су јој се сви живци скаменили, изумрли.

Е, људи! — чу се неко подалеко испред нас у магли. Е, људи моји, што још чојек неће доживити!

— Ама шта? — чу се други глас.

— Не питај, по Богу брате! Чу ли ти, вјере ти, пјесму мало прије кроз маглу?

Чуо сам. Жалобитно и умиљато пропјева неко путом, тамо према Кланцу. Лијепо ме ледени трнци подиђоше, и некаква ме туга облада. Све ми се чини да је женско грло. А би ли знао ко је то пропјевô?

— Марушка Регодина. Помисли, болан брате, те срамоте и тог чуда! Дошли сватови да је воде. Жене је увеле у зграду, расплеле јој, по обичају, косе, и почеле је за вјенчање пресвлачити и китити босиљем. Изађоше жене да јаве да је све готово, а она уграби и суну кô луда у маглу...

— Прекидам те у ријечи: за ког је то испрошена?

— За 'ну сакату кљусину, за 'ног мрциног, крепалог Обрада.

— Зар за њег', братимим те?! 'Нака цура да пође за 'ну мрцину! Е, то је, људи, Богу плакати!

Шта ћеш, мрцина згодна, а ашика јој узеше у војску. Какав је Лако, да га не примише, увано би се данас код Реголине куће врућа, црљена крв пролила!... Онај је модрооки ђаво умрô за њим...

Жив, ватрен, осјечан разговор и мек, уједначен топот коњски некако је чудновато одјекивао кроз маглу, и све се више и више одмицао, док сасвим не изумрије, умукну.

Високо, танковијасто, дивљачно чељаде шути. Тврда једрина затегла сваки крајић бијеле, влажне кошуље на њој.

Поче дрхтати и цвокотати зубма. Преко округлих, пуних недара која се тресу од љуте студени, стаде се прелијевати свијетли гердан од цванцика креташица и талира креташа.

Ама, зар си ти побјегла, Марушка?

Хладна, растужена, модроока Марушка скамењено шути и дрхће.

Узневијерено диже главу и погледа тужно забринуто, очајно некуд у маглу. У модрим, трњинасто модрим, уплаканим и мутним очима тињала је прикривена туга, помијешана с оном немирном, уздрхталом чежњом која се често виђа у очима младе, планинске чељади.

— Куда гледаш? Куда ћеш? — упитах је њежно, благо, јер ме обузе некакво језиво сажаљење.

— Куда ћу! Не знам ни сама... У маглу! — уздахну дубоко, на зајеца, а кроз извезену, танку кошуљу почеше се бурно дизати и спуштати обле, уздрхтале груди, тресући снажно тешким гердаином.

Јецајући, погледа ме дубоким, тужним погледом, погледом који моли, преклиње, тужи: Брате, брате, све ми хоће да отму — снове моје, жеље моје, наде моје, све, све! Зар је *он* моја прилика? Он, стара, злобна, накосна кљусина! Он зар да зна и осјећа каква је силна сласт

у љубљењу, грљењу, грижењу и дивљачном, грчевитом стезању, кад кости пуцају, снага се увија, а раздрагано, уздрхтало срце хоће да искочи из распламћелих, разиграних груди! О, каква је неизмјерна и језива сласт загрмети у топло, једро лице које пуца од младости и свјежине! Како се је угодно и пријатно одмарати, иза голицавог, сладосног умора, на милој, мушкој руци, кад око тебе миришу јабуке, крушке, суво, скорушено цвијеће, а на двору се прелијева месечина по блиставом, окорелом снијегу!... Опет грљење, љубљење, стезање, грижење: опет дрхтање, заносно дрхтање, дрхтање без свијести; опет меки, слатки звуци, звуци које уво не чује, али које топло струје, трепере, продиру кроз срце, разлијевају се по снази која се, од силне сласти, увија као усијани, растегљиви челик. На пољу се ненадно дигне онај притајени, планински вихор. Ломе се и крше јеле и смрчике под тешким, скоренним ињем. Псоклен из даљине заурличу вуци, а с планине, од чобанских колиба, одјекују узвици, и снажно се разлијежу кроз снијежну, узнемирену, страховиту ноћ. Она се плашљиво припија уза њ, а жедне, суве усне нешто неразговијетно шапућу... Узвици изумиру, вјетар се смирује, и ноћ, лагано шумећи око брвана, почиње уједначено дисати. Она се још јаче припија уза њ, и меће му главу у топла недра. Ноћ протиче, мирис се по згради разлијева, а на свежу, снажну, уморну младост пада тежак, дубок, сладак сан... Зора! Зар тако брзо мину, прохуја ноћ?! Опет оно страсно, преслатко, зорино миловање; опет грљење, љубљење, грижење, стезање да кости прште; опет дрхтави, нијеми, глуви занос; опет пјесма, мека, слатка пјесма коју уво не чује, али која ватрено струји кроз срце, разлијева се топло кроз снагу, заноси, опија!... „На рад, дјецо, зора је!“ — чује се свекар, Лакин отац. „На рад! Доста је миловања, пост вам ваш!“... И тако хује и протичу весели, ведри, свијетли дани, дани и с облацима без облака, а за њима се нижу бурно немирне, слатке, преслатке ноћи.

— Шта сам некад сањала и у слађаном, језивом страовању очекивала, па види сад! — поче Марушка јаче јецати и гушити се. Ал жива не ћу за њег! — вриснy и помамно шкрипну зубма. Волим да ме вуци истргају него да ме се његова рука дотакне!

Изнад нас се стаде магла комјешати и све силније шумити. Шуми магла. Вјетар, све оштрији, студенији, провлачи се испод магле и обузима нас све већом, оштријом студени. У даљини се чује снажан, потмуо тутањ и разлијеже се кроз планинску долину. Сад се изгуби, нестане га, па се опет поврати, хујећи као удаљена хука морских валова. Хуји тутањ и проређује, разноси маглу. Изумрло, огољело трње око нас почиње се трести, дрхтати, савијати. Све се јаче диже бура, звижди, јауче! Кроз проријеђену маглу већ се указују мрке, црне јеле које се круне и превијају под страшним урликом, а испод њих се нијемо, укочено назиру спржене, голе рâвни, хладне и мртве као блиједи, мртвачки образи.

— Марушка, куд ћеш на оваком времену? Врати се натраг! — говорим ја, а снажни бијесни вихор гуши ме, зауставља ми дисање.

— Не говори то! Прије у гору и у воду него натраг! — Волим да ме бијесни вуци на комадиће истргају него да ме се његова рука дотакне! — писну и, уплаканих, трњинасто модрих очију, свијетло плаве, замршене косе и уздрхталих усана, суну у влажну, узбуђену, ледену маглу, из које још за часак тихано допираше мекан звекет гердана и непрекидано, пригушено јецање увријеђеног, уцвијељеног и пониженог женског срца.

Петар Кочић.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

II.

(2.)

Једне ноћи, око једанаест часова, пробуди их топот једнога коња који се заустави баш пред вратима. Слушкиња отвори мали прозор на таванској соби, и неко време стаде преговарати с једним човеком који је остао доле, на улици. Он је дошао био по лекара; носио је једно писмо. *Настасија* сиђе низ степенице дркћући од зиме, откључа врата и поскида резе, једну за другом. Човек остави коња, и, идући за слушкињом, уђе одмах за њом. Он извади из своје вунене капе са сивим кићанкама једно писмо увијено у мараму, и учтиво га пружи Шарлу, који се налакти на јастук да га прочита. Настасија, поред постеље, држала је свећу. Госпођа, из стидљивости, остала је окренута зиду те су јој се видела леђа.

То писмо, запечаћено малим печатом од плавога воска, преклињало је Г. Бовари да без одлагања дође на мајур Берто, да намести једну сломљену ногу. А од Тоста до Бертоа има добрих шест миља, преко Лонгвила и Сен-Виктора. Ноћ беше мрачна. Госпођа Шарл Бовари бојаше се да јој се мужу не деси шта на путу. Зато решише обоје да момак измакне напред. Шарл ће поћи после три сахата, кад изиђе месец. Послаће му у сусрет једнога дечка, да му покаже пут за мајур и да отвори вратнице пред њиме.

Око четири сахата у јутру, Шарл, добро увијен у огртач, крену се за Берто. Још успаван топлотом сна, он се предаде љуљушкању у мирном касу свога коња. И кад би коњ сам собом застао пред којом од трњем окружених јама које се копају границом њива, Шарл би се пренуо иза сна, сетио брзо сломљене ноге, и покушао би да се опомене свих прелома костију које је знао. Киша

је била престала; дан се помаљао, и на голим гранама јабука стојале су непомично тице, чије се ситно перје беше најежило на хладном јутарњем ветру. Равно поље пружало се у недоглед, а дрвеће око мајура образовало је, у великим растојањима, црно-љубичасте тачке на овој пространој сивој површини, која се на хоризонту губила у тавној боји неба. Шарл је, с времена на време, отварао очи; и како би му се дух уморио а сан повратио, он би ускоро затим пао као у неку сањивост, у којој су се његови скорашњи утисци мешали са успоменама и у којој је самога себе видео двоструко, у исти мах и као ђака и као ожењена човека, како лежи у својој постељи као мало пре, и како прелази кроз једну операциону салу као некад. Топли мирис шицваре мешаше се у његовој глави са свежим мирисом росе; и он слушаше како се гвоздени претенови на постељама крећу по металној шипци и како његова жена спава... Кад је пролазио кроз Васонвил, спази, крај једнога јендека, некога дечка који је седео на трави.

— Јесте ли ви лекар? упита дете.

И кад му Шарл одговори, оно узе у руке своју дрвену обућу и стаде трчати пред њиме.

Лекарски помоћник дознаде, уз пут, из причања свога вође, да је Г. Руо земљорадник врло доброга стања. Сломио је ногу у очи тога дана, враћајући се од једнога суседа где је празновао Богојављење. Жена му је умрла пре две године. Имао је само *госпођицу* која му је помагала да одржава кућу.

Пут је био све дубље пролокан. Били су близу Бертоа. Дечко се провуче кроз ограду, нестаде га, затим се указа на уласку у једно двориште да отвори вратнице. Коњ се клизаше по накавашеној трави. Шарл се сагињаше да прође испод грана. Пси из штенаре залајаше, тржајући ланац којим беху везани. Кад уђе у Берто, коњ се под њим поплаши и скочи у страну.

То беше леп мајур. У шталама, кроз отворена врата, виђели су се крупни коњи за орање, који су мирно јели

из нових јасала. Дуж зграда пружало се велико ђубре, које се пушило, и по њему, међу кокошима и ћуркама, шврљало је пет шест паунова, раскош кошких авлија. Тор беше дугачак, амбар беше висок, са зидовима глатким као длан. Под шупом су била двоја велика двоколица и четири плуга, са бичевима, вратницима, потпуном опремом, чије је покриваче од плаве вуне прљала ситна прашина која је падала са тавана. Двориште се поступно пело, засађено дрвећем у подједнаким растојањима, а са баре се чуло весело гакање јата гусака.

Једна млада жена, у плавој вуненој хаљини са три карнера изиђе на праг да дочека Г. Бовари, кога уведе у кујну, у којој је буктела велика ватра. Око ватре врио је доручак за укућане, у малим лонцима неједнаке величине. Мокре хаљине сушиле су се у оџаку. Ватраљ, машице и кљун од меха, све то необично велико, сијали су се као да су од углачана челика, док је по зидовима висило многобројно кућно посуђе, на коме се неједнако блисташе светао пламен са огњишта, са првим зрацима сунца који су продирали кроз прозоре.

Шарл се попе на први спрат, да види болесника. Он га нађе у постељи: овај се знојио под покривачима, а памучну капу беше бацио далеко од себе. То беше омален пун човек од педесет година, бела лица, плавих очију, ћелава чела и с обоцима у ушима. Поред њега, на једној столици, стојало је велико стакло с ракијом, из кога је с времена на време наливао у чашу да се поткрепи; али чим виде лекара, његово се раздражење стиша, и, уместо да псује, што је већ дванаест часова чинио, он стаде бо́но јечати.

Прелом кости беше прост, без икаквих компликација. Шарл не би смео пожелети лакши случај. И опомињући се како се његови професори понашају крај постеље повређених, он охрабри болесника разним благим речима, том хируршком љубазношћу која је као зејтин којим се маже операторски нож. Да би начинили дашчице пошаље у шупу по летве. Шарл изабра једну, исече је

на комаде и углача срчом, док је служкиња цепала чаршаве да прави завоје, а госпођица се Ема спремала да шије јастучиће. Како јој је дуго требало док је нашла кутију с прибором за шивење, отац је узе грдити: она не одговори ништа; али је, у шивењу, бола прете, које је затим приносила устима и сисала.

Шарла изненади белина њених нокага. Они беху сјајни, однеговани, чистији но украси од слонове кости из Ђепа, и обрезани у облику бадема. Међутим рука јој није била лепа, није можда била довољно бела, и била је мало сува у зглавковима; после, била је сувише дугачка, и без благих кривина на облинама. Што је у ње било лепо, то су очи; и ако су биле смеђе, чиниле су се црне због трепавица, и њен поглед био је отворен, невин и смео.

Кад је превијање било готово, сам Г. Руо позва лекара *да се мало заложи*, пре но што оде.

Шарл сиђе у трпезарију у партеру. Ту је било постављено за двоје, са сребрним чашама, на малом столу пред једном великом постељом с небом, покривеним катуном са шарама које су представљале Турке. Осећаше се мирис перунике и влажног рубља, који је долазио из високог растовог ормана према прозору. На земљи, по угловима, беху поређани усправљени џакови са пшеницом. То беше пшеница која није могла стати у оближњи амбар, у који се пело преко три камена басамака. Као украс собе, висила је о клину, на средини зида чија се зелена боја скидала под утицајем шалитре, једна Минервина глава насликана црном кредом, у позлаћеном оквиру, испод које је готским писменима било написано: „Своме драгом оцу“.

У први мах говорило се о болеснику, затим о времену, о великој хладноћи, о вуцима који су крстарили по пољу, ноћу. Госпођици Руо није било ни мало пријатно на селу, нарочито сад кад је готово сама морала да води сву бригу о мајуру. Како је трпезарија била хладна, она је за време јела дрхтала, што је у неколико откривало њене меснате усне, које је обично гризла кад је ћутала.

Њен врат дизаше се из оковратника белог, посувраћеног. Њену косу, чија два црна разделка изгледаху као једноставни — толико беху глатки — делила је средином главе танка пруга, која се лако угибала према кривини лобање; и, не заклањајући само крај од ува, она се састављаше позади у повелику пуђу, таласаста на слепим очима, што наш сеоски лекар опази први пут у своме животу. Образи јој беху румени. Између два дугмета на струку носила је, као човек, коштане наочари.

Кад се Шарл, пошто је отишао горе да каже збогом чича Руоу, врати у трпезарију пре но што ће отићи, он је затече како стоји; чело наслонила на прозор, па гледа у башту где ветар беше пообарао притке од пасуља. Она се окрете.

— Да не тражите шта? упита.

— Мој корбач, молим вас, одговори он.

И он стаде тражити на постељи, иза врата, под столицама; корбач беше пао на земљу, између џакова и зида. Госпођица Ема спази га; она се наже над џакове са пшеницом. Шарл, из учтивости, прискочи, па како је и сам пружио руку у истој намери, он осети како му се груди дотакоше леђа младе девојке, која беше сагнута под њиме. Она се исправи сва црвена и погледа га преко рамена, пружајући му његов корбач.

У место да дође у Берто после три дана, као што је обећао, он дође одмах сутрадан; затим је долазио редовно двапут недељно, не рачунајући неочекиване походе које је чинио с времена на време, као случајно.

Све је, у осталом, ишло добро; оздрављење је текло правилно; и кад чича Руо, после четрдесет и шест дана, покуша ићи сам по кући, господина Бовари почеше сматрати као човека веома способна. Чича Руо говораше да га не би боље излечили ни први лекари из Иветоа, па ни из Руана.

Шарл, међутим, и не покушаваше да се упита зашто му је мило да дође у Берто. Да је на то помислио, без сумње би своју ревност приписао озбиљности случаја.

или можда користи којој се отуда надаше. А да ли су баш из тих узрока његове походе на мајуру чиниле красан изузетак међу јадним занимањима у његовом животу? У те дане устајао је рано, одлазио у галопу, мамузао коња, затим је силазио да обрише ноге о траву, навлачио своје црне рукавице пре но што уђе. Волео је да дође у ово двориште, да осети на плећима вратнице које су се отварале; волео је петла који је кукурекао на зиду, и момке који су му излазили у сусрет. Волео је амбар и штале; волео је чича Руоа који би ударио руком о његову руку, називајући га својим спасиоцем; волео је малу дрвену обућу госпођице Еме на опраним циглама у кујни; њене високе потпетице чиниле су је већом, и, кад је ишла пред њиме, дрвени ђонови, подижући се брзо, лупкали су са тупим јеком о њену кожну обућу.

Она га је увек испраћала до првог басамака на перону. Ако му још нису били извели коња, остајала је ту. Пошто су једно другом реч рекли збогом, нису више говорили; ветар се играо ситном косом на њеном потиљку, или је клатио на њеним бедрима узице њене кецеље, које су се лепршале као барјачићи. Једнога дана, када беше ојужило, низ кору од дрвећа у дворишту цедила се вода, а снег се по крововима топио. Ема беше на прагу; она оде по сунцобран, и отвори га. Сунцобран, чија се свила преливала и кроз који је продирало сунце, обасјаваше покретним одблесцима белу кожу њена лица. Она се насмеши на благу топлоту коју осети, и чу се како вода, кап по кап, пада на разапету свилу.

У прво време Шарловог одлажења у Берто, госпођа Бовари је редовно питала за болесника, па је, шта више, у књизи коју је водила по правилима двогубог књиговодства, изабрала била за господина Руо и лепу чисту страну. Али кад чу да он има кћер, она поче распитивати; и дознаде, да је госпођица Руо, васпитана у манастиру, код Урсулина, добила, како се то каже, *лепо образовање*, да је према томе знала играње, географију

цртање, умела да везе и да свира у клавир. То је превршило било сваку меру!

Зато ли је он, говораше она у себи, тако блажен кад иде тамо, и облачи нов прслук, а не боји се да га похаба на киши? Ах! та жена! та жена!...

И она је омрзну, по нагону. Најпре поче правити алузије на њу. Шарл их није разумео. Затим је узгред додавала по коју примедбу преко којих је он прелазио, бојећи се буре: најзад удари у отворене прекоре, на које он није знао шта да одговори. — Откуда то да иде и даље у Берто, кад је Г. Руо оздравио и кад ти људи још нису били платили? Ах! то је зато што тамо има *једна личност*, неко који уме да разговара, једна везиља, једно духовито створење. То ли је оно што он воли; требају му варошке госпођице! И она настављаше:

— Кћи чича Руоа, варошка госпођица! Таман! Деда им је био чобанин, а имају једнога рођака који умало није допао под суд због нанесене повреде у једној свађи. Не помаже јој ништа што се толико кинђури и недељом показује у цркви у свиленој хаљини, као каква графица. У осталом, зна се, да би јадни чича, да му прошле године није било репице, тешко могао да одговори својим обвезама!

Мира ради, Шарл престаде ићи у Берто. Он се, на наваљивање своје Хелојзе, с руком на њеном молитвенику закле да неће више тамо ићи, и то учини после много плача и пољубаца, у силном наливу љубави. И он се повинова; али одважност његове жеље узбуни се против његовог ропског понашања, и, из неког простодушног лицемерства, он дође до закључка, да је то што не сме да је види за њега као неко право да је воли. После, удовица беше сува: имала је велике зубе: носила је преко целе године малу црну мараму, чији јој крај падаше међу плећке: њен коштани струк беше утегнут у хаљине уске као канија, сувише кратке, испод којих су јој се видели чланци, и узице од широке обуће које су се укрштале на сивим чарапама.

Мати Шарлова походила их је с времена на време: али, после неколико дана, снаха као да је и њу наоштрила; и тада, као два ножа, обе почеше да га боду својим примедбама и својим прекорима. Не ваља што толико једе! Зашто нудити чашом свакога ко дође? Какво је то тврдоглавство не хтети носити фланел!

Једног лепог дана, почетком пролећа, бележник из Енгувила, код кога је била на чувању имовина удовице Дибик, навезе се на море и понесе са собом сав новац који му је био поверен. Хелојза је, истина, имала још, поред једног удела у лађи који се ценио на шест хиљада динара, и своју кућу у улици Сен-Франсоа; али, од све те имовине о којој се толико причало, Шарл не беше добио ништа, сем нешто мало намештаја и неколико прња. Потребно је било извести ову ствар на чисто. И тако испаде, да је кућа у Дјепу до темеља расточена хипотекама; колико је имала код бележника то је сам Бог знао, а удео у лађи не изнесе више од хиљаду талира. Честита госпођа лагала је дакле! У својој раздражености, Г. Бовари отац, сломивши једну столицу о под, стаде кривити своју жену да је унесрећила њиховога сина, упрегнувши га с таквом једном мрцином, чија опрема није била ништа боља од коже. Они дођоше у Тост. Настадоше објашњавања. Било је непријатних призора. Хелојза, плачући, паде у наручја своме мужу, и стаде га преклињати да је брани од својих родитеља. Шарл се хтеде заузети за њу. Они се наљутише и одоше.

Али *удар беше нанесен*. Осам дана после тога, баш кад је простирала рубље у дворишту, њој удари крв на уста; и сутрадан, док јој је Шарл био окренут леђима спуштајући завесу на прозору, она рече: „Ах! Боже!“ уздахну и онесвесну. Била је мртва! Како се зачудише! Кад је на гробљу све било свршено, Шарл се врати кући. Доле не нађе никога; он се попе на први спрат, у собу, спази њену хаљину која је још висила пред постељом, и наслонивши се на сто оста тако до мрака, утонуо у тужне мисли. Она га је волела, најзад.

III.

Једно јутро, чича Руо дође и донесе Шарлу награду за своју излечену ногу: седамдесет и пет динара у двединарима, и једну ћурку. Он беше чуо за његову несрећу, и узе га тешити колико је могао.

— Знам ја шта је то! говораше, ударајући га руком по рамену; и ја сам био као ви! Кад сам изгубио моју јадну покојну, ја сам ишао по пољу и волео да будем сам: паднем под какво дрво, плачем, призивам Бога, говорим му којекакве будалаштине; желео сам да сам као кртице, које сам виђао у грању и којима су црви гмизали по трбуху; у кратко, мртав. И кад помислим да су други људи, у том тренутку, поред својих добрих женица и пригрлили их, очајно сам ударао својим штапом по земљи; био сам као луд: нисам јео: нећете ми веровати, и сама помисао да одем у кавану била ми је одвратна. И полако, дан за даном, пролеће за зимом, јесен за летом, а бол је пролазио поступно, мало по мало: и нестаде га, оде, ублажи се хоћу рећи, јер вам у срцу увек остане нешто, као неки, да кажем... терет, ту на грудима! Али кад је то судбина свију нас, не треба се подати, и хтети умрети зато што је други неко умро. Треба да се расгресете, господине Бовари; проћи ће то! Обиђите нас који пут: знате ли да моја ћи мисли овда онда на вас: каже, да сте је заборавили. Скоро ће, ето, пролеће: водићемо вас у лов на зечеве, да се мало разонодите.

Шарл послуша његов савет. Он опет оде у Берто, и нађе све као што је било дан пре тога, то јест пет месеца раније. Крушке беху цветале, а чича Руо, сад на ногама, ишао је тамо амо, што је чинило мајур живљим.

Сматрајући да му је дужност показати се према лекару што предусретљивији, због његове жалости, он га замоли да не скида капу, говораше му тихим гласом, као да је болестан, па се чак, тобоже, и naљути, што нису за њега спремили неко мало лакше јело но остало, као на пример крем, или печене крушке. Он стаде причати

неке измишљотине. Шарл се и нехотице узе смејати; али се на једанпут сети своје жене. и уозбиљи се. Кад донеше каву. на њу више није мислио.

На њу је све мање мислио. што се више навикавао да живи сам. Ново задовољство независности учинило је у скоро да самоћу лакше подноси. Сад је могао јести кад је хтео. долазити кући или одлазити не дајући никоме рачуна. а. кад је јако уморан. пружити се колико је дуг у својој постељи. Он се поче дакле чувати. неговати. и примати утехе које су му давали. С друге стране. смрт женина била му је од приличне користи у његовом занату. јер се читавих месец дана говорило: „Јадан млад човек! каква несрећа!“ Његово се име беше рашчуло. број његових пацијената беше порастао: а после. могао је ићи у Берто кад је хтео. Гајио је неку наду без циља. осећао неку неодређену срећу: четкајући своје залиске пред огледалом. налазио је да му је лице пријатније.

Једнога дана дође у Берто око три сахата: сви беху у пољу: он уђе у кујну. али у први мах не спазиЕму: капци беху затворени. Кроз њихове пукотине пружало је сунце по поду гугачке уске пруге. које су се преламале на угловима намештаја. трепериле по тавану. Муве. на столу. пеле су се уз чаше које беху употребљене. и зујале су. давећи се у заосталој јабуковачи. Дневна светлост продирала је кроз камин. осветљавала чађ на металу те изгледаше као кадива. и плавичасто бојила хладан пепео. Између прозора и огњишта. Ема је шила: мараме није имала. те су јој се на голим раменима виделе ситне грашке зноја.

По сеоском обичају. она му предложи да попије шта. Он одби. она навали. и најзад му. смејући се. понуди да попије с њом чашицу ликера. Она извади из ормана боцу с кирасоом. узе две чашице. напуни једну до врха. у другу нали свега неколико капи и. пошто се с њиме куцнула. принесе је устима. Како је била готово празна. она се завали да је испије; и. забачене главе. упињених усана. опружена врата. стаде се смејати што

ништа не осећа, док јој је врх језика, пролазећи између лепих белих зуба, у малим гутљајима лизао дно чаше.

Она поново седе и узе свој рад, белу памучну чарапу коју је крпила; радила је оборене главе; није говорила ништа. Шарл исто тако. Испод врата ширио је ветар и наносио на под мало прашине; Шарл је гледао у ту прашину, и чуо само како му нешто у глави бије и како, у даљини, какоће једна кокошка која беше снела у дворишту. Ема је, с времена на време, хладила образе притискујући их длановима својих руку, које је потом расхлађивала на гвозденој јабуци великог прeклада.

Она се тужаше да од почетка пролећа осећа несвестицу; упита да ли би јој чинила добро морска купатила; поче говорити о манастиру, Шарл о својој школи, језик им се одреши. Попеше се у њену собу. Она му показа своје старе нотне књиге, књижице које је добила у награду, и венце од растова лишћа који су лежали у доњем делу ормана. Причала му је још о својој мајци, о гробљу, па му шта више показа у башти и алеју, са које је првога петка свакога месеца брала цвеће и носила га на њен гроб. Али се њихов баштован ни мало није разумевао у цвећу; тако им је рђава послуга! Врло би радо, ма то било само преко зиме, живела у вароши, и ако је село можда још досадније лети, јер су дуги лепи дани. И, према томе шта је говорила, глас јој је био јасан, оштар, или би, на једанпут уморан, мењао тонове који су се свршавали готово шапатом, кад је говорила сама за себе. Сад је била весела, и њене безазлене очи биле су отворене; а одмах затим трепавице би јој се у пола затвориле, поглед добио израз пун чаме, мисао почела блудети.

У вече, враћајући се кући, Шарл понови једну по једну реченице које она беше рекла, покушавајући да их се сети, да им допуни смисао, да у неколико представи себи живот којим је она живела у време док је још не познаваше. Али никако је не могаше видети у мислима друкчије но што је видео први пут, или онакву какву је

мало пре оставио. Затим се упита каква би била кад би се удала, и за кога? Вај! чича Руо беше врло богат, а она!... тако лепа! Али Емин лик непрестано му је излазио пред очи, и нешто монотоно, као зујање зујала, брујало му је у ушима: „Како би било да се ожениш нешто! како би било да се ожениш!“ Те ноћи није могао заспати, грло га беше стегло, жедвео је: он устаде да се напије воде, и отвори прозор: небом се осуле звезде, топал ветар дува, а у даљини се чује лавеж паса. Он окрете главу у правцу Бертоа.

Рачунајући да га на крају краја то ништа не стаје, Шарл се реши да је запроси, кад му се укаже прилика; али, кад год би се прилика указала, од страха да неће наћи прикладне речи није смео ни уста отворити.

Чича Руо, не би имао ништа против да га ко курталише његове кћери, од које није имао никакве користи у кући. Он је у души извињаваше, налазећи да је и сувише паметна за пољски посао, занат Богом проклет, пошто нема милионара да се њиме бави. Добри старац не само да није на овом послу ништа текао, него је на њему свагда то више губио: он се истина одлично разумевао у пазару, уживајући у лукавствима тога заната, али је зато за праву земљорадњу, с унутрашњом управом над имањем, био мање способан но ико. Он није радо вадио руке из џепова, а није штедео потрошити ни за шта што се тиче живота, него је хтео да добро једе, да се добро греје, да добро спава. Волео је јаку јабуковачу, сочан бут, и пажљиво справљену каву с ракијом. Јео је у кујни, сам, поред ватре, на малом столу који му је доношен потпуно постављен, као у позоришту.

Кад примети дакле да су Шарлу образи увек црвени у присуству његове кћери, што је значило да ће му је ово дана запросити, он унапред промисли добро о целој ствари. Шарл му се истина чинио мало *млакоња*, и није био зет каквога би он желео: али су говорили за њега да је човек миран, чуваран, врло учен, и без сумње неће се много погађати око мираза. И тако је чича Руо морао

ускоро продати двадесет и два јутра *своје земље*, како је много дуговао зидару, много сарачу, и како је ваљало оправљати муљачу:

— Ако ми је запште, рече он у себи, даћу му је.

О свето-аранђелском вашару, Шарл беше дошао да проведе три дана у Бертоу. Последњи дан беше протекао као и претходни, с одлагањем од часа на час. Чича Руо га испрати; ишли су путем кроз једну долину; још мало па да се растану: сад је било време. Шарл оћута до ивице ограде, и најзад, кад је пређоше:

— Газда Руо, промрмља, хтео бих нешто да вам кажем.

Они застадоше. Шарл је ћутао.

— Но, кажите ми шта хоћете! Зар ја не знам све? рече чича Руо, смејући се тихо.

— Чича Руо... чича Руо... промуца Шарл.

— Ја пристајем драге воље, настави чича Руо. И ако ми је дете без сумње истог мишљења, опет треба да је упитам. Идите ви само, а ја одох натраг кући. Ако и она пристаје, разумејте ме добро, не треба да се враћате, због света; а после, то би је сувише узбудило. Него да не бисте били као на углевљу, ја ћу, у знак да она пристаје, гурнути прозорски капак тако да удари о зид: моћи ћете га видети одостраг, ако се нагнете преко ограде.

И он се удали.

Шарл привеза коња за једно дрво. Потом отрча на путању, и чекаше. Прође по сахата; он затим изброја деветнаест минута на своме сахату. Наједанпут чу се неки удар о зид; капак се беше отворио, кука на њему још се љуљаше.

Сутрадан, још у девет сахата, био је на мајуру. Ема порумене кад он уђе, усиљавајући се да се насмеши, да сачува своје држање. Чича Руо пољуби свога будућег зета. Разговор о новчаним питањима оставише за доцније; у осталом, имали су за то довољно времена, пошто свадба, из пристојности, није могла бити док не прође Шарлова жалост, то јест пре пролећа идуће године.

Зима прође у томе очекивању. Госпођица Руо била је у послу око своје спреме. Један део те спреме поручен је у Руану; кошуље и ноћне капе шила је она сама, по најновијим цртежима које је узајмила. Приликом Шарлових похода на мајур, разговарало се о припремама за свадбу; мислило се о томе у коме ће одељењу бити ручак; сневало се о великом броју јела која ће требати, и шта ће се претходно изнети на сто.

Ема је, на против, желела да се венча у поноћ, при буктињама; али чича Руо није могао да разуме ову мисао. И тако би свадба, на коју дођоше четрдесет и три особе, на којој се остаде за столом шеснаест часова, и која се настави сутрадан и по мало још неколико дана.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(*Превео с францускога* Д. Л. Ђокић.)

ПРЕД ПУБЛИКОМ.

Не ваља кад писац има много поштовалаца, не ваља! Само биљкама које расту у риту не шкоди сувишна влага, расту је потребна само умерена.

Овде причам о једном младићу, писцу, који, идући своме циљу, постаде изненадно популаран, ни сам не знајући како, — о томе како се невешто и смешно понашао кад се нагутао хвале, и шта му се десило кад доби вртоглавицу од магловитих испарења славе.

Био је то безазлен младић, но не баш глупак, а разликовао се од другова по занату тиме, што је увек био искрен, те зато сваког дана противречио себи. Живео је у земљи чија је књижевност уживала светски глас, и кад је почео назирати прве предзнаке популарности, гледао их је с неповерењем и мислио: „Чудновато! Кад им труба затруби, и не чују; а кад свирајка засвира, радују се и смеју се.“

Овај дечко није био скроман, баш ни мало! Али је знао своју вредност, и то је све... Још је знао да у његовој земљи нема народа, да има само публике, и да баш та публика ствара књижевне и друге репутације: народ живи на свој начин, не води бриге о књижевницима, верује у врачбине, целог живота само ради, али је увек гладан, и сваког тренутка је готов да за комад хлеба дâ сву књижевност, заједно с другим уметностима које публика воли. Почем да је мој дечко све то знао, ипак — човек је био! А на то су мање више ограничени сви књижевници и други мудри људи. Почео је осећати да му је пријатна ова упорна пажња публике према његовим способностима. Он стаде добијати ласкава писма од читалаца.

Један читалац писао му је: „Даровити“, други је извијао: „Многоуважени.“ Некаква читатељка написала му је просто али јако: „Хвала, мили мој!“ баш као да јој

је писац поклонио свилу за блузу. А један дућанџија који је продавао књиге посла му писмо ове садржине: „М. Г., г. пишче! Будући заинтересован што то публика тако здраво купује ваше многопоштоване књиге — ја сам их прочитао, и из мене се излише следећи стихови:

Као љиљан у риту,
У мојој тужној души
Цветаху маштарије и снови
О животу без везâ,
Цветали су, али ретко,
Цветали и вели,
И на дну срца трунули
И врло ружно мирисали..
Али ти си проникао у моје срце.
Својом топлом речју,
Као варницама обасуо си
Помрчину моје душе,
И страсно сам се распалио
И постао до безумља храбар,
И сад поносно миришем
На изгорелу чекињу.

С истинским поштовањем
Семјон Јастребов.“

И још много доказа симпатије добијао је мој писац од публике. А ђаво, његов верни сапутник, шапутао му је: „Немој се бунити, будало, та то си заслужио. Ти си сад публици што је млада љубазница млитавом старцу, и зато се немој правити тужним, јер — „карап воли да се пече у скорупу, а писац — да се суши у диму славе. Хо-хо-хо!“

И гле, мој се дечак поче мало по мало појављивати пред заљубљеном публиком. Види, она му пљеска. И он се поче на то навикавати као пијаница на ракију, и поче му бивати досадно да живи без пљескања. А једно поче уображавати, гордити се.

Тако једаред на шеталишту публика га опколила, догурала до зида и, лупајући у дланове, почела с одобравањем викати: „Браво! Бр-а-во!“ А он је стајао пред

гомилом смешећи се гануто, и било му је тако слатко као да се дави у меду. Први пут је видео публику тако из близа. И уједаред му постаде непријатно пред њом, чак тешко, поче се и бојати: учинило му се да ће га сад почети голицати испод мишке, а у глави му серојиле разне ружне мисли. Изгледало му је да га сви из гомиле посматрају и пореде своје уши с његовима, желећи тачно определити чије су дуже. И мој дечко осети да његове уши расту и достижу гигантске размере. А публика гледа и виче: „Браво! Бр-а-во! Тада се у глави мога дечка разбукти клеветничка сумња да је у њиховим рукама, и он помисли: Они држе да сам њихова својина, и сад ће почети да играју са мном као с лоптом. А ђаво стојећи иза њега пакосно се смејао: „Хе-хе-хе! погледај-те, погле!“ Погледа мој дечко — види: гомила нарасла од десетине на стотине, и све пљеска. Међу њима стоје и углађени потомци Јуде Искариота, Игњата Лојоле и других Христопродаваца, стоје у густини радозналих и такође пљескају.

Очи публике као стотину иглица заболе се у груди мога дечка, а он је запрепашћено гледао у гомилу, и шта виде! Ето се сва лица слише у једно огромно, натмурено, ропско лице, и на њему није било очију но само две мутне мрље на место њих, а нос је на том лицу био дуг као слонова сурла.

„Гледај! рече ђаво, злурадо се кикоћући: њене вође су јој извукле нос, али нису запалили огња у њеном срцу, и ето је слепе! И гледај какав јој је језик, — погле!“

Пред очима мог јунака мицаху се огромне страсне усне, отварајући дубоку црну јаму, у чијој се дубини кретало нешто љигаво, кратко, дебело, и са смрадом изговарало: Бра-во! Бра-во!

„Ја, господо, верујем у искреност вашег понашања, само не могу да разумем чиме сам вам изазвао тако топла осећања. Понекад ми се, знате, учини да ме зато волите што не носим капут, и у својим причама употребљавам непристојне речи. А каткад помислим да кад бих научио

да пишем левом ногом лирске стихове, ви бисте се још топлије, још с већом пажњом обраћали мени.“

„Бра-во! Бра-во!“ рикну публика.

И, видите, мени изгледа да ви нисте прави читаоци, но само поштоваоци. Читалац зна да није велики сам човек, но дух човечји, и не гледа на писца као на теле с две главе. Он га чита, али му не верује, а над књигом мисли: „Ево ово је тако, а ово није тако.“ и, промисливши, ради поводом тога *штогод добро*. А ви, господо, место тога правите скандале... И правих читалаца је врло мало на земљи, а таквих као ви — ето колико! По савести морам рећи да не осећам спрам вас никакве симпатије, а још мање поштовања... Другови су ми говорили да треба ценити публику, али нико није могао објаснити зашто. Како ви мислите, за шта би вас човек могао поштовати?“

Писац ућута гледајући упитно на публику. Она је такође ћутала и као да постаде суморнија.

Однекуд дуну хладан ветар.

„Ето видите — рече писац после дугог ћутања — ви и сами нисте у стању да замислите зашто би вас човек могао поштовати.

Некакав риђи човек отвори уста и промрмља: „Ми смо људи.“

„Али зар је међу вама много правих људи? Можда ће се наћи пет на хиљаду таквих људи који страсно верују да је човек творац и господар живота, а његово право да слободно мисли, говори, иде — свето право. Можда су само пет од хиљаду способни да се боре за то право, и да без страха погину за њега. Већина вас је робље живота, или безочни, бесни господари његови — а сви сте ви смирене ћифте, који привремено заступају праве људе... Што имате човечјега то је само зоолошко. Ја, ето, гледам ваше мутне и плашљиве очи, и са страхом видим како је мало часних! Сиромашна је моја земља у храбрим људима, а опет долази време кад су јој потребни јунаци!“

Око двестак људи окретоше му леђа и пођоше даље.

А он је продужавао: „Честит, отресит човек вечито некуд тежи, нешто тражи, а ви живите тихо, смерно, непомично — тако како су вам заповедили. Живите скучено, лењи сте да мислите, бојите се кретања. Баш као што у соби јавне женске по полицама стрче ситнице и беснослице, — око вас су полутруле традиције и разна ташта правила, што све не вреди ни по луле дувана. Све вам то смета да мрднете руком, све су то ваши мали идеали, а ви не смете да их оборите, ма да су вам као окови. И кад ветар споља нанесе у устајали ваздух ваших јазбина нове свеже мирисе, ви се бојите запаљења и спуштате све завесе. Буру ви не волите, бура вас плаши!

Но нужно вам је ма шта за разговор, треба вам чиме ћете занимати своје госте, и као просјаци на паперти ви пружате руке књижевности, да бисте добили од ње ма шта ради разоноћења. Књижевност је за вас љутина, као зачин вашег суморног живота; вама се допада кад људи пишу крвљу и жучи, али само допада! Ни љубав ни мржњу књижевност не побуђује у вашим грудима, ништа, осим узвика одобравања или куђења.

Ви нисте људи, ви сте гледаоци, ви сте публика. Живот не би ни затреперио, кад бисте ви одједаред ишчезли из њега; да сви пропаднете у земљу, ништа се не би на земљи променило.“

Писац у страху затвори очи, осећајући да је далеко забасао. Но кад их је отворио, пред њим су стајали људи, најобичнији људи, стајали су као тврд зид, лица су им се смешкала, очи сијале задовољством детета које угледа нову играчку, а све око њега било је просто и обично.

Од тих осмејака и пријатних погледа писцу дође топло; страх се кравио у његовом срцу, и њему се прохте да каже нешто публици, — нешто искрено. Он уздахну што је могао дубље, и рече притиснув руку на своје уплашено срце:

„Господо!“

„Бр-а-во! — Т-с-с-с — Тише...ш...ш...ш.... он хоће да говори.

„Господо, рече он — ваша пажња пријатно ме дира. Чини ми се да вас разумем. Кад сам био мали и слушао војну музику ја сам трчао за њом и мене је такође занимала, не толико сама музика колико то, како војник који свира у трубу надима образе. Захваљујем вам, господо!“

„Браво!“ повика публика.

„Ми вас волимо“, рече неко гласно.

„Хвала!“ још једаред рече писац раздраган и ганут.

„Бр-а-во!“

„Господо, — викну мој јунак узносећи се некуд дёте да говоримо по души.“

„Бр-а-во!“

А ђаво, лукави, стојећи иза њега, све се смешкао.

„Ви сте непоколебљиви зато што сте робови. Бију вас — ви ћутите, вређају вас — смешкате се. Буне вас само жене кад је рђав ручак, а патите од грамзивости за благостањем, зависти и поквареног стомака. Кад вам ципела стеже ногу, стењете: „О како Шопенхауер има право!“ А кад чујете узвик „слобода“ мислите у себи: „Шта је њему Хекуба?“ Нек вас све ђаво носи! Кад бисте знали како сте за сажаљење, како сте одвратни, како је ужасно и тешко живети међу вама! Говоре, ваш живот је страшан, живот је мрачан, сав је у крви. А ви говорите — ваш је живот само вулгаран и досадан, а кад вам се покаже смрт и страхота те вулгарности, — ви остајете мирни, интересује вас само једно: је ли лепо казано. Естетичари, што се давите у блату, — бар да се што пре загушите у њему!“

Публика се сад стално хладила. Она не воли дуге беседе. А ђаво се смешкао, та он је знао праву вредност свега тога! Али беседник занесен испуњавањем своје дужности, није ништа примећавао.

„Живот је херојски снев, а човек који му тражи смисла и не налази, хоће све да зна а не може: тежи да буде свемоћан као отац његов на небу, а није у стању да победи своју слабост. Јесте ли слушали ма шта о

истини, о правди, о жељи да су сви људи на земљи поносни, слободни, лепи? Ви желите само да сте сити, да сте у топлоти, да силујете и развраћате жене под видом љубави према њима! Ви хоћете да живите угодно, спокојно, у тишини, — ето ваше среће! А ваша највећа срећа, то је жеља да стекнете, да из ничега направите новац. Срећа се стиче јаким мишићним рукама, а ви сте страшљивци, слаби, немоћни: ви чак ни муву не можете да ухватите без помоћи са стране. И с мувом се борите помоћу отровних хартијица: „смрт мувама". Мени је жао мува, оне зује и не даду да се спава, али ја бих радо написао за вас хартију „смрт мувама", да бисте се и ви, читајући је, отровали неспокојством... Кад вам постане живот неугодан, јер не стиже плате да се исхрани породица, или због тога што вас жене изневеравају из досаде да живе с вама, ви уздишете и филозофишете: живот вам изгледа ружан и тежак док не добијете повишицу или не нађете себи љубазницу. И испунивши живот старачким џангризањем, гадном дерњавом разочарења, својим жалбама на њега трујете слух ваше младе деце. Ви задржавате њихову пажњу на ситницама у животу, на ружним странама његовим, и њихова се мисао тупи као мач којим се секу пањеви, а не главе. После тога и деца, уморена од вашег причања о животу који не познајете, лагано иду утрвеним стазама, пре времена остарели, хладни, сити. Иду и траже живот топал, живот сит, живот угодан; налазе га и проводе тихо као и очеви. Они су као свеж креч којим су замазали пукотину на старој згради. Та тешка прљава зграда, сва је напуњена крвљу људи које је пригњечила. Она се тресе од старости и слабости, обузета предосећањем скорог пада, и у страху чека ударац па да се с треском сруши. И већ сазрева снага тог ударца, она расте, она једва може да се уздржи, и час овде, час онде букне пламеном нестрпљења. Она ће доћи, тад ће стара зграда уздрхтати, сурваће се на ваше главе и пригњечити вас, ма да сте само зато заслужили казну што нисте ништа урадили. Али невиних нема на свету.

Публике остаде врло мало. Један део је гледао на писца са сажаљењем. Ма да су радо читане његове приче, жалосно су слушали његов говор, јер у њему није било ничега естетичког. Неколицина су гледали подсмешљиво. Свакоме је било досадно, а нико није био увређен. Неки младић, намрштен, срдито викну: „Све су то речи! Кажите какав је ваш практични програм.

А поштовани господин с уздахом примети: „Ех, и ја сам у младости био идеалиста."

Госпођа у црном оделу запита: „Што он грди жене?"

Ђаво се смејао.

„Још треба да вам кажем, ви врло волите да сте несрећни! Мислим да то радите из рачуна; желите ма чим да побудите један код другог поштовање и љубав, те одједаред постајете несрећни, да би побудили спрам себе сажаљење и саучешће — јефтине илузије, којима замазујете очи један другом, као песто коме је точак од каруца пребио ногу. Кад бисте ви имали здраво и јако осећање љубави према животу! Та ви не волите живот, ви га се бојите, и потајно, као лопови, кидате му парче по парче.

Смирени људи! бедни просјаци! Нек пошље Господ што више деце на вашу главу, да бисте се растресли; дај, Боже, што више трзавица, да бисте оживели."

Од тројице који су стајали пред беседником један се нађе увређен и повика: „Али нисмо ми сви такви, до ђавола! То, најпосле, није право!"

„Господине, не тражите од мене правичности — ње нема у свету, до сад је још нема. Како се међу вама може родити правичност? И сви сте ви подједнако рђави. Ви сте — друштво; како се можете делити на добре и рђаве? Ви сте се сви у младости наоружали знањем у гимназији, и све су вас учили једном истом. Ја мислим ви се учите доброме, јер сам уверен да не бисте допустили да замислим универзитет на коме би младиће учили да мрзе људе, да живе бестрасним чиновничким животом, да теже за топлим местима и осталим мудростима. Мени се однекуд увек чинило да не уче то, но, ипак, кад ви ступате у

живот, нема мање свих тих одвратности, зато што сте и ви дошли. Нисам уверен да доносите собом нова зла, те нећу ни тврдити. Знам само да у двадесетпетој години одричете својину, а у тридесетпетој имате своје пристојне куће. Знам да умете радити за себе, али вас питам: шта сте урадили за општу ствар? Сви подједнако хладно осећате, чак и они који ватрено говоре. Колико прљавштине око вас! Да ли покушавате да је отресете, да је отерате од себе? Не, но најбољи од вас, видео сам, гадљиво се окрећу од ње. Тежња да човек буде чист није рђава тежња, али ваљан човек не боји се блата. Да говоримо по савести, — у том што је наш живот тако ружан сви смо подједнако криви. На земљи нема праведних, још не! А откуд вам толико ропства преда мном, и где сте научили да се тако кукавички бојите за своју кожу? Опет тврдим: све ово подло и одвратно што нам се баца у очи на сваком кораку — живо, јако и тако обилно цвета свуда око нас само зато што се одупире о чврсто земљиште, о наш страх за своју кожу, о наша ропска осећања. У бешчашћу живота сви смо подједнако криви. И кад бих веровао у проклетства, проклео бих вас све, али ја верујем у нешто друго: скоро ће доћи други људи, људи смели, часни, јаки — скоро!

„По доста већ“, прекиде га ђаво смејући се. Мој се дечко окрете, — пред њим и око њега не беше ни живе душе.

„Чудно — рече он — та куда су отишли? Још нисам свршио“.

„Изгорели су у огњу твојих речи! Ха-ха-ха! Зар не видиш гар на земљи? То је све што је од њих остало. Иди!“

Не знам шта је даље било с мојим дечком, а нећу да измишљам крај овом догађају, али не слутим ништа добро за мога јунака.

По уверен сам: не ваља кад се једном писцу намноже поштоваоци, и сваки човек који има посла с публиком треба прво ваздух око себе да̂ залити карболном киселином истине. То је све!

(Превела с руског О.) М. Горки.

ПЕНЕЛОПА.

ДРУГА ПЕСМА.

Истину рећи ми ваља: у ствари и ово стоји
И небо као и земља чуда је имало своји'.
Зар нису Хефеста силног, ком равна тражити треба,
Само због ружног лица једанпут бацили с неба;
И он се преврт'о зраком нимало прилично богу,
А кад је на земљу пао тада је сломио ногу.
Услужна опета Хеба због неког случаја цигла
Једанпут пала је тако да јој се хаљина дигла:
И Зевс је раздраћен тиме са чина њенога скин'о,
И уз'о Ганимеда да точи од тада вино.
А кад је дочуо Хефест за приче свезналог Феба:
Да лепа Афродита прилику сваку вреба,
И њега бестидно вара с Аресом,- богом рата,
Он страшну освету смисли и пође да их хвата,
И једног лепога дана, од свију мужева блеђи,
Он их је на небо дон'о заједно у једној пређи...
Да, много што шта је било, ал' још то било није:
Да неко подигне руку да једног бога бије.

Па ипак догађај онај, који се Ероту случи,
Божанска Афродита без сваке саслуша жучи.
Још кад због тога Ерот отпоче ронити сузе,
Она се насмеши мало и њега на крило узе.
„Не плачи", рече му за тим, „и срџба нека те мине,
„Казна је допета тешка, ал' сам си криван, сине.
„Нестаје чедности нежне и стида, изгледа лепа,
„А љубав презире себе и рухо са себе цепа.
„Где некад блисташе верност ту греси настају холи,
„И за то Пенелопу Хестија толико воли.
„Па зар код безброј срца на томе свету белом
„Ти пађе на ову жену да гађаш љубавном стрелом!"

И ове њезине речи, што мир и благост лију,
Бејаху изречене на радост богова свију.
Оваква небеска правда свима се срца тиче,
Па чак и мали криваң престаде одмах да плаче.
А нежна Хестија опет дубоко тронута тиме
Поврати Ероту стреле у доказ мирења с њиме.
Једино Палада мудра, која се свакада труди
Да прозре истину праву и онда о томе суди,
И сад се мислима хитрим у онај догађај вину,
И речи проучи оне и вредност и збиљу њи'ну,
А како од увек беше опрезној сумњи склона,
На лепу Афродиту с поругом погледа она.

Ал' када ускоро затим Бахусу, богу пјану,
Приступи Афродита и нешто на ухо шану,
И он се засмеја громко, — и мудра Палада тада
Приступи Хестији одмах, јер добру беше јој рада,
И поче зборити њојзи: „Ја не знам рѐћи ти збиља
„Шта мисли Афродита и на шта у ствари циља,
„Ал' ипак савет ти дајем, јер знадеш кол'ко те ценим,
„Богињо чистоте брачне, не веруј речима њеним".

И к'о што дете се тргне и радост мине му летом,
Кад руку принесе ружи и с бодљом сретне се клетом,
Тако се Хестија трже на речи злокобне ове,
И мир је остави њезин и мисли које јој гове,
И она промуца тужно: „Зар могу превару крити
„И речи онако слатке! Не, не, то неће бити."

„Богињо", Палада рече, „размисли о томе само
„Каква је Афродита, коју сви добро знамо,
„Па ћеш ме појмити одмах. Зар њено лукавство није
„Горе од лисица старог, и веће него у змије?
„И зар би први пут било: да она поносна чела
„О нечем говори јешно, а то да друкче дѐла?...
„Она је сујетна, смела, себична и без части,
„Често над вољом својом и сама нема власти:

„Изглед је безазлен њезин, нежна је као и пена,
„Али к'о слепа судба душа је сурова њена...
„И ја по свему судим и нема надања ина.
„Освету спрема ти она за свога нејаког сина.
„А да над тобом гракне пакосним својим смехом
„Она ће Пенелопу да срамним пре ласти грехом“.

Овако збораше она к'о старац срцима младим,
А брижна Хестија шапну: „Па шта ћу сад да радим?“
И тада Палада рече: „Предај се лету лаком
„И иди Пенелопи, и њеном кораку сваком
„Брижно и бодро следуј, к'о дете што чува мати,
„Јер тим ћеш Афродити једино отпора дати.
„А да не буде ипак чега се толико бојим,
„Ја ћу ти помоћи увек искреним саветом својим“.

Тако на небу беше. Међутим на земљи доле
Већ су се куцити стале левенте прве и лоле
У дворац Одисејев. Јер хитра Мелента свуда
Поруку разнесе ону и са њом направи чуда.
Писандар срете је први и први осети стрелу
У своме староме срцу. Он косу загладн белу,
И сêдê разчешља бркe, и узе таланте многе
И лати тојагу чврсту да њоме покрене ноге.
И одмах одјега журно, најлепшом сокољен надом,
Несрећној Пенелопи. У своме добу младом
Вавилон, Тир и Сузу и цело арајство пи'по
Он је упозн'о вредно и тамо Астарти прин'о
Младост и силно благо к'о жртву пламена срца:
А кад га бездушна старост у живог претвори мрца
Он дође у Итаку да старе дотраје дане.
Али се навада својих не мога ипак да мане.
Међутим ткајући платно, ил' боље, звирећи само
На оне путеве дуге, што к њојзи доводе амо,
Сеђаше Пенелопа. И јад је у срце такну
Кад виде журавог старца. Ал' то јој у брзо лакну
Јер мис'о сину јој једна, и она пропашта чило:

„На најзад и он је добар, не буде л' и млађих било."
Ал' и та њезина брига мораде престати скоро:
Јер одмах после тога, срчан к'о млади ор'о,
Искрсну Диоптолем, и за њим највећим трком
Дотрча Еврином славни (он беше са једним брком,
Јер други код жене оста). А по том овамо стиже
Амфином са Ктисипом, па поче да се ниже:
Алкимед, Клиет и Елат, а за тим настаде да куља
На врата широка дворска младићâ читава руља.

Мирно је стајао разбој пред јадном, презреном женом.
Али је радостан осмех на лицу играо њеном.
По овом љубавном скупу, што личи Тројанском боју,
Сад је тек сазнала она за вредност и моћ своју.
Ал' и та њезина радост ускоро постаде већа,
И после толике патње потпуна сину јој срећа:
Кад виде Антиној хитно где с једне долази стране,
А с друге Евримах опет... Од кад је Итаке знане
То беху најлепши људи, што ико икада згледа
У целом Ахајском роду, а беху краљевска чеда.
И она дрхтећи скочи да жртву принесе свету
Пред Зевса заштитника, јер жељну достиже мету:
Ал' с пута од једном скрену, и јурну прозору ближе,
И тако пребледи страшно к'о да Одисеј стиже,
Ил' да горгону виде. Под њеним прозором доле
Нежан к'о цура каква, а браде потпуно голе,
Стајаше Лијод млади. Он очи скриваше руком
И њено викаше име слабачким, пискавим звуком.
И тада с усана њених очајни усклик слете:
„Ју, Зевсе, шта значи ово? Шта тражи ово дете!"

Милорад Ј. Митровић.

AD ASTRA.

Залази сунце. Руменило жарко
Прелило небо и облачје млечно,
Широком реком просуло се јарко,
И пламти мирно огледало речно.

Сутон се хвата, врх поља у цвећу
С миром и сетом повија се, тавни.
Попац се јавља и кокице лећу,
А сутон пада, успављује равни...

Ал' теби, мисли заморена моја,
Неће ти, неће скоро мира снети,
Неће у мрачна сакровишта твоја
Блеђано вече благи сан донети.

Ох, не!... Док сутон поврх поља пада,
Док пламти мирно огледало речно,
Свежија ти ћеш да се дигнеш сада,
Варљиве снове да обнављаш вечно.

Вече је твоје! И док с нових рана
Човека слаба јадно срце плаче
Ти варку новог испређујеш дана,
Драгој би нади да прилубиш јаче.

И к'о то сунце штоно ишчезава,
Бацајућ' сенку врх сањива дола,
Светлошћу својом бескрај обасјава,
Небесна сјајна, и безбројна кола.

Тако и твоја света светлост мека,
Док душом пада сутон бола трајна,
Одсјава тамо, пут неба далека,
Узора гдено пламте јата сјајна.

Стеван М. Луковић.

СТАРА СРПСКА ЦРКВЕНА АРХИТЕКТУРА
И ЊЕН ЗНАЧАЈ.

II. (2)

У уверењу да је у претходном чланку несумњиво утврђена важност и значај прибирања и проучавања све разнолике грађе која садржи све што показује како је српски народ на само њему својствен начин манифестовао своје осећаје, укус и схватање у свему оном што је везано за дух и живот његов, да се вратимо на нашу тему о старој српској црквеној архитектури: да видимо какав је њен значај у народу, од колике је и какве важности прибирање те грађе, какво је њено стање данас и шта је до сада на овом пољу урађено; управо рећи, да покушамо изнети слику те културне тековине српског народа од њеног постања до данас. С почетка међутим, веома је тешка ствар представити слику једне културне тековине кад о њој или нема довољно прибраних података, или, и што их има, кад су тако одсудни, често и неоуздани, да се из њих не може склопити цела слика, а још мање да она буде и довољно јасна и пластична. Такву слику не би било тешко склопити када би тих тодатака било у изобиљу. Баш та оскудица у довољним а аутентичним и критички прибраним подацима и покренула ме је да нагласим важност и пречину потребу тога прибирања. С почетка слику ћу међутим за сада гледати да изнесем ако не пластичну, оно бар у контурама, те да ти потези обухвате обим и представе величину значаја те народне тековине. Зато ћу се поглавито послужити оним, у колико сам сâм доспео да те наше старине посмотрим, проучим или снимим. Излагање наше неће, у осталом, имати строго научан карактер, јер се овом приликом не могу изложити нацрти који су за такво излагање преко потребни. У току даљег излагања уочиће се

узроци што ово важно питање овако данас стоји, уочиће се да су понајчешће ти узроци били или ван домашаја наших сила да их отклонимо: или су каткад били такве природе да су и мимо нашу најбољу вољу ометали систематско прибирање те грађе, али су, најзад, узроци лежали у нама самима, у нашем немару или неувиђавности. Ако дакле слика и не буде јасна, надам се да ће бити добити бар у томе што ће се поред њене контуре сазнати узроци због којих она не може бити пластична, те ће се ваљда у будуће порадити на томе да се до крајних граница могућности учини све што доприноси расветљењу овог важног питања.

Од свих културних тековина српског народа у најважније можемо убројати неимарске грађевине средњег века подигнуте на српском земљишту, на којима је у њиховом тектонском склопу изражен и известан њихов естетички карактер. Те су грађевине или профане или црквене. Од профаних грађевина до данас су једва неки трагови очувани: све је то или време или људска рука уништила. Од црквених пак, многе су или потпуно уништене, или леже у рушевинама, а понеке су и до данас у целости очуване. Али и међу многима очуваним, има и таквих које су у току времена разним преправкама и доправкама изгубиле у многоме свој првобитни карактер.

Грађевине старе српске црквене архитектуре припадају разним епохама, ако уопште без довољно прикупљене и испитане грађе може бити говора о тим „епохама“. Несумњиво је да ће се временом с позитивношћу моћи говорити о њима, кад се грађе буде довољно прибрало и свестрано испитало јер ће се вероватно, према патријархалном животу српског народа и развићу старе српске државе под утицајима моћних суседних култура (као и под утицајем религиозним), нарочито моћи зар и то утврдити, да је, услед утицаја тих разних фактора, морало и бити разних праваца у њиховом развићу, који су имали неки свој особени карактер што се у њима огледа. По тим правцима развића, који нису свакад ни

имали континуитета, може се (кад се они утврде) и говорити о „епохама“ развића старе српске црквене архитектуре. Данас, са овако неодређеним и неутврђеним фактима, може бити само нагађања да су могле постојати три епохе у њеном развићу, али и оне, строго узев, неће значити епохе стилова с погледом на њихово развиће на српском земљишту као што би требало да буде, него пре периоде активности у раду на црквеном грађевинарству. Ти правци теку напоредо са развићем српског друштва почев од преласка Срба у Хришћанство, па до кулминације развића а затим и пропасти старе српске државе, и на њима се као и по интенсивности рада опажају оне исте мêне које бележи и српска историја тога времена. Тако би у *први* период убројали све разнолике црквене грађевине које су на српском земљишту подигнуте почев од прелаза Срба у Хришћанство до Немање; *други*, сјајни период, обухватио би све црквене грађевине из доба Немањића до Кнеза Лазара; и, најзад, у *трећи* би период ушле црквене грађевине од Кнеза Лазара па до потпуне пропасти старе српске државе.

Српске црквене грађевине *првог* периода до данас још нису ни у чем проучене; ништа о њима није истраживано, снимљено или утврђено, да би се с позитивношћу могло говорити о њихову постанку, стилу, величини, градиву, естетици и пореклу. Све што се зна то је, да се може позитивно узети да их је било, јер се мора узети да су Срби по прелазу у Хришћанство морали имати и црквених грађевина. Овај период развића неимарства је веома дуг, трајао је 3—400 година, па је вероватно да се у тако дугом периоду морало и оно развијати. Сем тога, може се с поуздањем узети и то да је и тадања охридска архиепископија морала, као културни центар у просветном и религиозном правцу, утицати и на развијање црквеног грађевинарства у српском племену, у чијој се средини она и находила. У осталом по историји тога периода може се поуздано утврдити да је црквених грађевина било, ма да нам она и не даје свакад све по-

требне податке, јер је и она сама за то доба доста непотпуна.

Благодарећи доброти Г. Љ. Ковачевића, могу навести ове податке. Зна се да је Краљ Владимир, по убиству у Пресни, пренесен у Зетску Крајину, и ту, у цркви Св. Богородице, 1015 год. погребен. Позната је, даље, повеља Папе Александра II од 18 Марта 1067 год. архиепископу барском Петру, којом му препоручује да се стара како о манастирима латинским тако и православним (Graecorum Sclavorum). Зна се још за цркву Св. Богородице Градачке (данашњи Чачак), коју је пре Немање зидао његов брат Срацимир. У житију Стевана Немање помиње се да је пре њега била црква Св. Ђорђа на Звечану; зна се такође да је Завида, отац Немањин, зидао цркву на Лиму (данашње Бело Поље); зна се и за цркву Св. Прокопија у Нишу итд. Историја тога периода нас, дакле може у многоме упутити где треба такве старине истраживати.

Највећи је део таквих грађевина те епохе за навек пропао, било утицајем времена, било људском руком, било најзад могућим доцнијим презиђивањем, услед којега су карактеристични трагови многе такве старине за свагда изгубљени. Али је несумњиво да је таквих грађевина било; да су макар трагови понеких до данас очувани, и да ће се марљивим и зналачким истраживањем моћи што о њима и утврдити. И с друге стране се поуздано може закључити да има још трагова од црквених грађевина које су на српском земљишту подигнуте још у доба пре Немање. И то што се зна може се приписати само случају а не намерном систематском истраживању. Тако су пре неких година у селу Ћурлинама близу Ниша пронађени темељи једне повеће црквене грађевине до на 1 м. висине, која по своме распореду, по облику и распореду стубова, по структури зидова показује један особени тип који нема никакве сличности са грађевинама доцнијих периода: са врло много основа може се мислити да је та грађевина постала утицајем Запада. Исто се тако у долини Тимока

налазе трагови неколиких црквених грађевина које имају неки особени тип, независан од доцнијих грађевина, па се по великој вероватноћи могу уврстити у грађевине првог периода. Трагови такве једне старе грађевине налазе се и у околини Соко-Бање. По ономе што сам могао докучити, по многим знацима вероватно води порекло из тог периода и стара црква (варошка) у Прокупљу.

Много ће благодарније поље рада бити прикупљање грађе из старе српске црквене архитектуре *другог* периода. Полет у развићу и напретку српске државе за доба Немањића огледа се јасно и на црквеном грађевинарству тог периода, које поситурно и квантитативно и квалитативно надмашују грађевине првог периода. Период овај траје око 200 година, од Немање 1167 до битке на Марици 1371. Борба противу богумилске јереси за утврђење православља, просветни и религиозни утицај Св. Саве, моћ српске државе и њених владалаца јесу чињенице које су учиниле да и црквена архитектура тог периода добије такође свога полета.

У овом другом сјајном периоду развића српске црквене архитектуре имамо примерака од грађевина два разна стила. Извесно је да је један, *романски*, пресађен из Италије, која је још из раније вршила свој културни утицај на развиће младе српске државе; и други, *византиски*, који је несумњиво пренесен из тада високо културне и моћне Византије. Поред грађевина које су романског стила, има грађевина које су једновремено са онима подигнуте а стила су византиског; знак да се и културни утицај вршио једновремено, и да не може да опстане поставка неких који изводе да су оба стила која постоје на српском земљишту пресађена са Запада.

Ова се два стила јасно разликују. Та различност се не опажа само на спољним карактерним архитектонским облицима једног и другог стила, него и на примени градива, структури зидова и осталој техничкој обради.

Код грађевина које су постале утицајем Запада, огледа се већа техничка савршеност, прецизност у обради

4*

каменог градива, богаство орнаментике у камену. Често пута су, код њих, сви спољни зидови изведени од углачаног камена. Неки пут се у њима опажа таква прецизност у једнакости дименсија, таква савршеност политуре и тачност слојева до на милиметар дебљине, да ни данашња техника у том погледу не може показати већег савршенства. Управо рећи, на њима се опажа савршеност, оштрина, тачност у извршењу грађевина на оној истој висини на којој је стајала сувремена техника у Италији.

На грађевинама византиског стила такве прецизности нема. Грађевине су или од самих опека, или који пут у мешавини опека и тесаног камена, а много ређе од самога камена. Нема примера да су зидови изведени од тесаног камена на полирани. Орнаментике у камену или нема, или је у овом периоду врло незнатно примењена. У највише случајева, ове грађевине нису облепљене лепом; естетички ефекат постизавао се применом опеке у правилном распоређивању камена наизменце са опекама у више слојева, а често и у вертикалном правцу тако да су опеке полагане на дуж вертикално у споју између два камена истог хоризонталног реда. Ако ли је грађевина извођена од самих опека, онда се промењивао леп између њих у јачини која је скоро равна дебљини слоја опека, те се у тој разноликости боја опекâ и лепа изражавао известан карактер и постизавао известан ефекат. Тај се ефекат чешће појачавао тиме што су опеке који пут полагане косо у каквом правилном, било симетричном било наизменичном, положају на неком делу зида, што све карактерише византиски стил. Најчешће су зидни венци (а готово свакад венци грађевина) извођени из опека у правилном хоризонталном цик-цак венцу у више редова, те је тиме дат грађевини још већма карактер чисто византиског стила.

По тој дакле различности структуре зидова, разноликости примене градива у тежњи за постизавањем ефекта огледа се и различност техничка, која није само стилска.

Она по мом мишљењу показује разне манире који су својствени двема разним културама; у овом случају, један ће припадати техници талијанској, други византиској.

Примајући веру од Византије, Срби су од ње примили и црквене грађевине у оном облику и стилу какве је Византија могла и дати; и, пошто су верски обреди остали истоветни, то су и грађевине извођене без икаквих промена у распореду, онако како су у самој Византији биле извођене. Грађевине романског стила, пресађене са запада на српско земљиште, у своме су распореду прилагођене потреби верских обреда, те су у основи добиле особени карактер, који се у неколико прилагођавао византиским грађевинама, док се, у највише случајева, на платнима зидова огледао често чист романски стил.

Поред различности у структури зидних маса, различност тих стилова у спољнем карактеру је још много јаснија, те и на први поглед сасвим видна.

Код византиских грађевина, кубе је с поља у основи свакад полигонално, најчешће осмоугаоно; код романских, оно је кружне основе и споља и изнутра. Тако исто је и са апсидама: оне су, код византиских грађевина, споља са 3 или 5 страна као делова полигоналне основе ограничене; док су, код романских, свакад као делови круга у основи. Органски склоп грађевина код византиског стила, чешће је споља јаче изражен него на романском. Карактеристични плочасти испад венаца код романског стила је оздо на зиду завршен фризом на лукове. У византиском стилу тога нема; ту је венац најчешће изведен из 3—5 слојева опека зупчасто цик-цак положених. Орнаментика у камену је, код романског стила, богато примењена, нарочито код прозора и портала. Прозори су витких размера, често дводелни (олтарски су који пут и троделни), оперважени богато романском орнаментиком у камену. Стубови који деле прозорске отворе врло су витки, и завршују се капителима различних орнамената и облика који припадају том стилу. Портали су богато по врху украшени орнаментиком, а вертикално ограничени

низом витких стубова основа полигоналних или округлих, који су последњи прави или вијугасти, завоји. Нарочито се ово богаство орнаментике изводи на такозваним „царским вратима“. Свега тога нема у византиском стилу овог периода. Орнаментике у камену или нема или је врло мало примењена; и тада има карактер особени, византиски. Код романског стила су архитектонски елементи, који пут и у унутрашњости грађевине, пластичким орнаментима у камену украшени, док тога никако нема код византиског стила овог периода. Код романског стила у унутрашњости, знатна је примена крстастих сводова, док се ови веома ретко могу да запазе код грађевина византиског стила, код којега су већином примењени полуобличасти и кугласти сводови.

То су, у главном, карактерне разлике тих стилова овог периода на српском земљишту, у колико сам их могао сопственим посматрањем утврдити.

(Наставиће се.)

Андра Стефановић.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

Јест, али Адам није имао ни оца ни матере! Отуда опет, с друге стране узевши, усамљеност није човеку природна, јер он, при своме ступању у свет, није дошао сам, него се одмах нашао међу браћом и сестрама, дакле у заједници. Према томе, љубав према самоћи не може постојати као првобитна наклоност, него може постати тек искуством и размишљањем. Она се може развијати само упоредо са развојем умних способности човечијих и са годинама старости његове; из чега излази да нагон за удружењем, код сваког човека, стоји у обрнутој сразмери према годинама старости. Мало дете нада ужасну дреку чим га оставе неколико минута само. Дечку је самоћа велика казна. Младићи се лако удружују; само они који су међу њима благороднији и племенитији траже

каткад самоћу, али им је ипак тешко да сами проведу један цео дан. Напротив, човеку је то лако: он већ може дуго да буде сам, и то тим више што бива старији. Старац, који је из несталих нараштаја сам остао а уз то за уживање живота или изгубио вољу или изгубио способност, налази у самоћи свој прави елеменат. Али, кад појединца засебно узмемо, наклоност његова према самоћи и повучености расте сразмерно са његовом интелектуалном вредношћу. Јер, као што смо већ рекли, та наклоност није чисто природна, изазвана непосредно потребом, него је, пре, просто дејство стеченог искуства и размишљања о њој: људи до ње долазе тек пошто су успели да увиде колико је у моралном и интелектуалном погледу већина људи јадна, и што је при томе најгоре, то је што морална несавршенства једне индивидуе концентришу са интелектуалним несавршенствима и иду једно другоме на руку: отуда онда произилазе најодвратнији феномени који чине да се друштво већине људи не може волети, па чак ни сносити. Отуда и долази да је на овоме свету, на коме има много што шта рђаво, друштво ипак најгоре, тако да је и сам Волтер, друживни Француз, морао рећи: la terre est couverte des gens qui ne méritent pas qu'on leur parle.[1] Исти разлог наводи и нежни Петрарка, који је самоћу тако јако и непоколебљиво волео:

Cercato ho sempre solitaria vita
(Le rive il sanno, e le campagne, e i boschi),
Per fuggir quest' ingegni storti e loschi,
Che la strada del ciel' hanno smarita.[2]

У истом смислу изводи он исту тему и у својој лепој књизи „De vita solitaria", која изгледа да је служила као углед Цимерману за његову славну књигу о

[1] Земља је покривена људима који не заслужују да човек с њима говори. Пр.

[2] Увек сам тражио усамљен живот (знају то потоци и поља, и шуме), да бих избегао оне наказне и разроке духове који су залутали са небеског пута. Пр.

самоћи. Баш то чисто секундарно и посредно порекло недружевности изражава Шанфор на свој саркастичан начин кад каже: on dit quelquefois d'un homme qui vit seul, il n'aime pas la société. C'est souvent comme si on disait d'un homme, qu'il n'aime pas la promenade, sous le prétexte qu'il ne se promène pas volontiers le soir dans la forêt de Bondy.[1] У истом смислу вели Сади, Персијанац, у „Булистану“ (в. превод Графов, стр. 65): „Од тога времена, ми смо се опростили од света и друштва, и пошли путем усамљивања, јер је сигурност у самоћи.“ Па и онај благи и хришћански Анђело Силезије[2] вели на свој начин и својим мистичним језиком сасвим то исто:

Herodes ist ein Feind; der Joseph der Verstand,
Dem macht Gott die Gefahr im Traum (im G ist) bekannt.
Die Welt ist Bethlehem, Ägypten *Einsamkeit*;
Fleuch, meine Seele! Fleuch, sonst stirbest du vor Leid.[3]

Тако исто мисли и Ђордано Бруно: tanti uomini, che in terra hanno voluto gustare vita celeste, dissero con una voce: ecce elongavi fugiens, et mansi in solitudine[4]. У свом „Булистану“ Сади Персијанац говорећи о самоме себи каже: „Пошто су ми додијали пријатељи у Дамаску, повукао сам се у пустињу код Јерусалима, да потражим друштво животиња.“ Једном речи, овако су говорили сви које је Прометеј направио од боље иловаче. Какво уживање одиста може да пружи овим привилегисаним духо-

[1] Каткад се за некога човека, који живи усамљен, вели да не воли друштво. То је често тако исто као кад би се за некога рекло да не воли шетњу, зато што се увече не шета радо у бондиској шуми. (Bondy је село код Париза, а „бондиска шума“ фигуративно значи „несигурно место“.) Пр.

[2] Анђело Силезије (Angelus Silesius), правим именом Јован Шефлер (1624—1677) био је мистични религиозни песник немачки. Пр.

[3] Ирод је непријатељ; Јосиф је разум, њему Бог у сну (у духу) јавља за опасност. Свет је Витлејем, Мисир је *самоћа*: Бежи, душо моја! Бежи, јер ћеш иначе умрети од бола. Пр.

[4] Сви људи који су хтели већ на земљи да уживају небески живот, рекли су у један глас: где спасох се бегством и остадох у самоћи. Пр.

вима дружење са људима с којима они могу удесити неку заједницу само помоћу онога што је најнеблагороднije у њиној рођеној нарави, наиме помоћу онога што је свакидашње, тривиално и простачко? Пошто се ти вулгарни створови не могу попети на ступањ оних првих, не остаје ништа друго него да их свуку на свој ниво, што у осталом и јесте њихова тежња. С те тачке гледишта, оно што гаји наклоност према самоћи и повучености, то је једно аристократско осећање. Сви нитковци су друževни, на жалост; да је, напротив, један човек племенитије врсте, види се већ и по томе што не налази никаква уживања у другима него увек воли више самоћу него њихово друштво, и онда, постепено, с годинама, долази до тога да увиди да у свету, с ретким изузецима, има само избор између самоће и вулгарности. Чак и то ма колико непријатно да звучи, није могао ни сам Анђело Силезије, ни поред све своје хришћанске благости и љубави, да пропусти а да не каже:

Die Einsamkeit ist noth: doch sei nur nicht gemein;
So kannst du überall in einer Wüste sein.[1]

А што се тиче великих духова, свакако је природно да ти прави васпитачи целога људскога рода осећају према честој заједници за осталима толико мало наклоности колико и педагогу пада на памет да се умеша у игру и ларму деце кад су ова око њега. Јер, они који су дошли на свет да друге људе по мору њихових заблуда проведу право до истине, и да их из мрачнога понора њихове грубости и простоте поведу на више, ка светлости, образовању и облагорођењу — они, до душе, морају међу њима да живе, али ипак не спадају међу њих; зато се већ од младости осећају као бића која се приметно разликују од осталих, али тек с годинама долазе до јаснога познања саме ствари; и онда се брину да се њиној духовној удаљености од других придружи и физичка, и да

[1] Самоћа је потребна; само немој бити простак; и онда можеш свуда бити у пустињи. Пр.

им се нико не сме придружити, осим ако је и он један који је мање или више заузет од опште простоте.

Из свега тога, дакле, излази да се љубав према самоћи не јавља непосредно и као првобитан нагон, него се посредно, нарочито код благороднијих духова, и тек мало по мало, развија: и тада се мора савлађивати природни нагон ка дружењу, или побеђивати она мефистофелска сугестија:

Hör auf, mit deinem Gram zu spielen,
Der wie ein Geier dir am Leben frisst:
Die schlechteste Gesellschaft lässt dich fühlen,
Dass du ein Mensch mit Menschen bist[1].

Самоћа је удес свих значајних духова; они ће у њој каткад уздисати, али ће је увек, као од два зла мање, изабрати. Што пак човек више стари, биће у тој ствари sapere aude[2] све лакше и природније, а у шездесетим годинама је нагон ка самоћи одиста природан, шта више нека врста инстинкта. И одиста тада се све удружује да тај нагон увећа. Оно што људе највише гони да буду дружевни: љубав према женама и полни нагон, не дејствује више; губитак полних способности даје старцу способност да се задовољи са самим собом, а то постепено апсорбује дружевни нагон сасвим. Човек се тада повратио себи од хиљаду разочарања и лудости, активни живот прошао га је већим делом; он нема више шта да очекује, нема више никаквих намера ни планова: нараштај коме припада не живи више; опкољен страним поколењем, он је већ објективно и битно усамљен. Уз то човек осећа да се ток времена убрзао, и он би га духовно још хтео употребити. Јер, ако се само глава добро одржала, студије постају тад много лакше и интересантније услед многог стеченог знања и искуства, услед дубоког свестраног размишљања, које се постепено до краја развило.

[1] Престани да се играш својим јадом, који те као кобац једе живота; најгоре друштво даје ти да осетиш да си човек с људима.
Пр.

[2] Усуди се да будеш мудар.

и услед тога што су све умне моћи тад врло способне за вежбање. Човек види јасно у хиљаду ствари које су пре у његовим очима лежале као у некој магли; човек долази до резултата и види целу своју надмоћност. Услед дугог искуства, човек је престао да од људи бог зна шта очекује, јер људи, укупно узевши, и не вреде да их човек ближе позна; напротив, човек тада зна да, изузев ретке срећне случајеве, неће наћи ни на шта друго до на врло непотпуне примерке људске природе, које је боље и не дирати. Зато човек тада и није више изложен обичним обманама, врло брзо увиди шта сваки понаособ вреди, и ретко ће пожелети да ступи с њим у ближе познанство. Најзад, нарочито ако смо у самоћи познали стару пријатељицу из младости, навика на усамљивање и на дружење самим собом прешла нам је у крв и постала је наша друга природа. Тако, љубав ка самоћи, која је пре тек морала да побеђује друштвени нагон, сада је сасвим природна и проста: човек се осећа у самоћи као риба у води. Отуда свака индивидуалност која је одлична, дакле од осталих различна, и по томе самостална, осећа се, услед своје потпуне усамљености, у младости додуше мало незгодно, али у старости сасвим згодно и пријатно.

Одиста, сваки ће увек само сразмерно својим интелектуалним способностима моћи да осети ту истинску добру страну старости, то значи, виши дух ће је осетити више од свију, али ће је осетити, у мањој мери, и сваки други. Само крајње оскудне и просте нарави биће у старости још тако дружевни као некада: они су друштву у које више не приличе, тегобни, и највише ако их људи трпе, а некада су их тражили.

У овој обрнутој сразмери између броја наших година и ступња наше дружевности може се изнаћи и једна телеолошка страна. Што је човек млађи, то има, у сваком смислу, више да учи; и природа га је упутила на међусобну наставу коју сваки прима у друштву себи равних, те, у том погледу, људско друштво може се назвати велики Бел-Ланкастерски завод за васпитање; јер су књиге

и школе вештачке установе, пошто су далеко од плана и намера саме природе. И онда је сасвим природно да он посећује природни завод за васпитање тим чешће што је млађи.

Nihil est ab omni beatum[1], вели Хорације, и „Нема лотова цвета без стабљике“ гласи једна индиска пословица: те тако и самоћа, поред толиких добрих страна, има своје слабе стране и тешкоће, али оне су, кад се упореде са онима у друштву, незнатне; отуда ко у себи има праве вредности, увек ће наћи да је лакше изићи на крај без људи него с њима. — Међу тим слабим странама, у осталом, има једна коју не можемо да познамо тако лако као остале; а то је ова. Као што услед дугог седења у соби наше тело постане тако осетљиво према спољашњим утицајима, да му сваки поле хладнији ветрић шкоди, тако услед непрекидне повучености и самоће наше осећање постане тако осетљиво да се најнезнатнијим догађајима, речима, па и самим погледом осећамо узнемирени, или ожалошћени, или увређени, док онај који увек остаје у метежу живота, на такве ситуације ствари и не обраћа пажњу.

Али ономе који, нарочито у млађим годинама, ма колико да га је праведна мржња на људе отерала у самоћу, ипак не може дуже време да сноси њену празнину, томе саветујем да се навикне да један део своје самоће понесе у друштво, да, дакле, научи да и у друштву буде донекле сам: да оно што они кажу не прима за готово: и да, шта више, ни морално ни интелектуално не очекује од њих много, па да према томе, у погледу њихових мишљења, учврсти у себи ону потребну равнодушност која је најсигурније средство да човек постане похвално толерантан. Тада он неће, и ако је посред њих, бити тако сасвим у њиховом друштву, него ће се, односно њих, држати чисто објективно: то ће га сачувати од блиског додира са друштвом и од сваког каљања њиховог, или чак и повреде. Има један значајан драмски опис

[1] Ништа није са свију страна срећно Пр.

таквог једног друштва опкољеног барнерама и шанчевима, и то је у комедији „El Café o sea la comedia nueva" од Моратина, а у карактеру Д. Педра, нарочито у другом и трећем призору првога чина. С ове тачке гледишта друштво се може упоредити и са ватром код које се разуман човек греје на пристојном растојању, али не меће руку унутра, као будала, који, пошто се опекао, бежи у хладноћу усамљености и јауче што ватра пече.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког С. П.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

М. Миловановић. Философија и наука у природном развитку своме.

Тема коју је себи у овој књизи поставио Г. Миловановић, врло је велика и значајна. Да се представи природни т. ј. фактички развитак философије и науке, да се покаже који су главни фактори тога развитка, зато је потребно знање целокупне философије и науке; и то не само онаке каква је она данас, него и њеног историјског развитка; затим, потребна је критична моћ суђења и, last not least, срећни инстинкт за проналажење истине. Од свега тога код нашег писца ничега нема. Његово знање философије врло је конфузно, мало и несистематисано; његово знање науке своди се једва на факта, која се налазе у популарним научним издањима; његова критична моћ суђења не уздиже се ни уколико над просечним интелектом, а срећни инстинкт за проналажење истине управљен је код њега директно на супротну страну, т.ј. на проналажење заблуде. Анализа списа Г. Миловановићевог ово ће и показати.

„Позната је и утврђена истина", вели Г. Миловановић у предговору своје књиге, „да наш умни и морални

организам расте и развија се асимилацијом умног и моралног материјала из социјалне своје околине, која је сасвим инстинктиван и ненамеран продукат људске расе у дугој историјској еволуцији, као што расте и развија се физички наш организам асимилацијом физичког материјала из природне своје околине." Ако је позната и утврђена истина оно што овде Г. Миловановић тврди, зашто он онда пише ову своју књигу? Кад се једна књига пише, онда се она пише или да се нешто каже што није никоме сем писцу познато, или да се изнесе пред читаоце нешто што су други утврдили а што је њима још непознато. Судећи по овим речима, Г. Миловановић имао би ову другу тенденцију, али читалац који би то помислио преварио би се: писац има ону прву тенденцију, јер, једно, цела његова књига то показује, а друго, и Г. Миловановић, ваљда из скромности, хтео је у овим речима да представи основну идеју своје књиге као неоригиналну. Али ми морамо бити праведни према Г. Миловановићу; ми признајемо да му је основна идеја сасвим оригинална. Теорија, по којој су сви духовни продукти одређени социјалном средином у којој живе њихови творци (ту је теорију заступао у наше дане најјаче француски мислилац Тен), разликује се битно од теорије коју износи наш писац у томе, што је по њој прво духовни продукт само по општој тенденцији својој одређен социјалном средином у којој се у главном јавља, он сам пак као такав је оригинални продукт његовог творца; и друго, социјална средина, која одређује духовне продукте, није велика маса простог народа, него социјални милије виших образованих сталежа у којима се и јављају творци духовних продуката. Г. Миловановић, напротив, тврди да су духовни продукти философа и научника не само без икакве оригиналности, него да су они директно продукт социјалне средине масе простог народа, да је прост народ пронашао све могуће истине на философском и научном пољу, и да научници само региструју оно што је произвела „ненамерна инстинктивна умност рода људског." Као што се види, његова је

теорија врло оригинална али и — сасвим апсурдна. До ове своје оригиналне теорије дошао је Г. Миловановић без сумње комбинацијом горње теорије о средини са другом једном теоријом, која привидно исто тврди што и Г. Миловановић, али коју у ствари Г. Миловановић није никако разумео. Такозвана философија здравога разума, чији је оснивалац у Енглеској Рејд, а чији су преставници и донекле оригинални оснивачи Авенаријуе и Мах код Немаца, учи да је философија философа погрешна зато што се оснива на свесној рефлексији, док је гледиште на свет наивних људи истинито зато што је продукт потпуно инстинктивног несвесног људског мишљења. Далеко од тога, да ови преставници философије здравог разума тврде да је философија проста копија истина утврђених инстинктивним мишљењем наивних људи, они је баш зато и одбацују, што она то није, што је она вештачки продукт свесне рефлексије. Г. Миловановић, не схватајући у чему је суштина ове доктрине, спојио ју је са теоријом средине, и тако је дошао до апсурдног гледишта, да у философији и науци философа и научника нема ничега чега нема у „инстинктивној умности" простих људи, и ако су оне продукт свесне рефлексије, дакле нечега што није идентитично са несвесном рефлексијом.

Докази које Г. Миловановић наводи за своју теорију не доказују ни мало оно што Г. Миловановић хоће да докаже. Сви ти докази падају чим се тачно разликују извесни појмови, који се врло лако дају разликовати, и који су већ одавна у философији и науци утврђени. Две су основне заблуде код Г. Миловановића у томе погледу. Г. Миловановић не разликује на име искуство у обичном смислу од искуства уопште; отуда и долази што он за многа факта, која су факта само искуства уопште, тврди да су факта сасвим обичног искуства. За тим писац не разликује уопште свесну рефлексију од несвесне рефлексије у толикој мери, да би могао знати да наука и материјал науке, да мишљење и материјал за мишљење нису иста ствар. Ево примера за ова његова мешања сасвим

различних ствари. За оно прво killти примерима нарочито одељак о философији. За Г. Миловановића идеализам и материјализам, спиритуализам и емпиризам (он тако ставља ова гледишта једно другоме на супрот) у основи су једно и исто, пошто у тим теоријама нема ничега чега не би било у најобичнијем искуству. Несумњиво је да, са гледишта праве критичне теорије сазнања, у тим теоријама допста нема ничега чега не би било у искуству уопште, али да у њима има многога чега чега нема у најобичнијем искуству наивног човека, о томе сумње нема, чим се на ствар гледа мало пажљивије. Да, на пример, у Аристотеловој теорији о форми и материји, потенцијалитету и актуалитету и т. д. нема ничега чега не би било у најобичнијем искуству (стр. 22), да је све то само „у митској одећи исказано најобичније искуство људског рода о развитку света неорганског, биљног, животињског и човечанског" може само тврдити онај који не зна како су далеко све те апстракције Аристотелове од факата обичног искуства. У обичном искуству нити има чисте материје без икаквог квалитета, из које постају све могуће форме квалитативне, нити је дат икакви аналогон супстанцијалног постајања тих квалитета, нити је дато ишта непроменљиво, на основу чега би се дало закључити да се квалитативне форме као такове не могу непосредно, без посредовања материјалног супстратума, претварати једна у другу. Г. Миловановић може поставити овако своје тврђење само зато што он у ствари не зна у чему се састоји ова Аристотелова доктрина; јер кад би то знао он не би могао тврдити да се све то налази већ и у најобичнијем искуству. Исто тако тврди Г. Миловановић да је Декарт отпочео своју философију „нагласком најобичнијег и најочигледнијег искуственог факта обичних људи, на име: да је све истина што нам се представи очевидно, јасно и разговетно", „а то није ништа друго", продужује писац „него инстинктивно схваћање рода људског...." (стр. 24). Овај пример илуструје у исто доба и другу основну погрешку, на којој почивају аргументи

пшичеви. По принципу очигледности истина мисле и наивни људи, али они су тога принципа исто тако мало свесни, као што су у опште свесни свога процеса мишљења. Несумњиво је дакле, да, кад би ми могли наивноме човеку објаснити у чему се састоји принцип очигледности, да би он на њега пристао и нашао да је тачан и нашао да је он управо по томе принципу од увек мислио, али он је у ствари за њега знао исто тако мало као што деца знају за став противречности и идентитета, ма да и она по њему мисле. Декарт дакле свој принцип није могао узети од наивних људи просто зато, што тога принципа, као свесног продукта, код ових и нема.

Г. Миловановић тврди даље тако исто да н. пр. у Берклијевом систему идеализма (и у философији у опште) нема ничега чега нема у обичном искуству наивних људи. Ово тврђење показује да писац или не зна у чему се састоји Берклијева доктрина, или не зна шта значи обично искуство. Али како Г. Миловановић зна у чему се састоји обично искуство, јер тврди да су за ненамерно схватање материјални објекти несвесна осећајна синтеза (стр. 25), да су ту дакле субјект и објект једно и исто, то је само оно прво случај. Овој одредби ненамерног искуства додаје Г. Миловановић одмах за тим, да ни наука ни философија ништа ново не тврде, већ само да се служе терминима објекта и субјекта, који у ствари не значе ништа. Ово тврђење да није незнање, било би свесно фалзификовање факата. За природну науку изрази „субјекат“ и „објекат“ нису никако прости термини који не значе ништа, већ су то термини који означавају основне и битне поставке на којима почива цела природна наука. За природњака спољни материјални свет и унутрашњи психички свет два су сасвим различна света; од када је Природна Наука са Галилејем и Декартом напустила становиште обичног наивног искуства, од тада се и датира њен егзактни развој. Берклијева доктрина тврди на супрот материјализму за кога је спољни материјални свет примарни фактор реалитета, да је дух једини дати реалитет, то се гледиште тако јако

удаљује од становишта обичног искуства, да само такав један конфузан човек као што је наш писац може тврдити да у њему нема ничега чега нема у обичном искуству.

Г. Миловановић тврди даље да н. пр. Коперников систем света и Њутнов закон гравитације[1]) не садрже опет ничега чега нема, на крај крајева, у најобичнијем искуству. Јер по Г. Миловановићу Коперниково учење „које наивним људма може изгледати као какво откривење научника од заната, није ништа друго него случај узет из најобичнијег искуства на земљиној површини, и аналогијом пренет на небеска тела. Јер да се у обичном искуству на земљи није показало таке привидности у кретању, ма у којој прилици и ма у ком облику, никад не би могло пасти људма на ум да помисле да тако што може бити на небу.“ Као што се види, закључивање Г. Миловановића врло је куриозно. Прво и прво откуда зна Г. Миловановић да људима никада не би пало на памет да се земља креће око сунца а не обратно и кад не би било никаквог примера о привидном кретању на земљи, кад се зна да су људи долазили до теорија, којима нема никаквог аналогона у обичном искуству (в. горе о Аристотеловим теоријама). Затим, и кад би то било, више је него извесно да је само велики геније као што је Коперников могао доћи на идеју да тај пример пренесе на небо. Да је Г. Миловановић ушао у мисаони процес „инстинктивне умности“ простих људи, он би знао да се ни она не састоји ни у чему другом до у комбиновању и преношењу факата обичног искуства „с једног места на друго“; ако је дакле Коперник пренео једно обично искуство са земље на небо, он је створио једну нову комбинацију, коју наивни људи нису створили, па како се онда може тврдити, да он није ништа створио, да је просто регистровао продукт инстинктивне умности? Јер треба

[1]) На стр. 20 тврди Г. Миловановић да је Анаксагора својим учењем о спољњем чиниоцу који изводи светску хармонију наслутио прослављени модерни закон гравитације. Какве везе има Анаксагорин светски ум са законом гравитације, то ће само Г. Миловановић знати.

знати, да Г. Миловановић на многим местима своје књиге тврди, како научници само региструју оно што су прости људи пронашли, и како је све оно што није така проста копија лажно. По овоме принципу Г. Миловановићевом требало би дакле одбацити и Коперников систем света и Њутнову теорију гравитације и све остале физикалне, философске и научне теорије о свету.

Класичан пример како Г. Миловановић меша свесну рефлексију и несвесну рефлексију, односно материјал мишљења и само мишљење, јесте његово тврђење, да логичари и граматичари нису управо пронашли ништа. „Човек је човек" дефиниција је простих људи, а „човек је жив створ обдарен умом, моралом и религијом" дефиниција је учених што опет ништа друго не значи него човек је човек, човек је оно што је — тако вели Г. Миловановић (стр. 41). Да је човек човек и по логичкој дефиницији човека то је несумњиво, али да та дефиниција не доноси собом ничега чега не није било у човеку него чега нисмо били свесни да се налази у човеку — то је тако јасна ствар, да само Г. Миловановић може обратно тврдити. Истина је да појмови и језик нису творевина учених људи али рећи да су Логика и Граматика то исто што су језик и мишљење (в. стр. 100) то је тако исто као кад би неко тврдио да су угљеник и Хемија једно и исто.

Али Г. Миловановић не само да оснива своје аргументе на сасвим неоснованим, управо детињастим претпоставкама и бркању појмова, него он у многоме и незна шта је првобитна творевина простих људи а шта су учени људи пронашли. Тако он тврди да већ и сами сељаци знају да је мозак главни орган и свести и живота (стр. 30), док међу тим то ни сам Аристотело није знао мислећи да је мозак орган за хлађење крви. Г. Миловановић не зна, да је та истина ушла у прост народ из учених сталежа, да је она преко науке и религије пренесена у прост народ. Тако исто (в. исту стр.) Г. Миловановић придаје простом народу многа знања из физиологије, која у Старом Веку у опште нису била ни позната

(само један пример, који више казује него све остало: „да интензивна повреда живаца „до срца заболи“..... искуствено је ненамерно сазнање и најпростијих људи, изузев само техничке физиолошке изразе којима научници то исказују“ вели Г. Миловановић; међутим ни Хипократ није још разликовао нерве од крвних судова и мишићних жила). За тим Г. Миловановић тврди, како је каузални принцип познат и најпростијим људима (стр. 51). Истина он додаје да са апстрактним принципом каузалности као апстрактним немају посла неучени људи (чудновато је што је Г. Миловановић овде био неконсеквентан својим теоријама), али он одмах додаје (и тиме постаје консеквентан) да и обични људи где узрока нема замишљају га, што ни више ни мање не значи него да наивни људи мисле да нешто не може постати из ништа. А то је нетачно Г. Миловановићу, наивни људи баш држе, да нешто може постати из ништа — иначе не би веровали у чуда, они не замишљају и онде узрока где тога узрока нема, они то чине само у већ познатим случајевима, а никако не у овим непознатим. Г. Миловановић тврди даље (в. стр. 111) да је теорија слободне воље чист продукт научника (и ако он има неке подлоге у ненамерном схватању рода људског, на име у томе што и прости људи држе да су господари над својим делима и поступцима, стр. 73); међутим, баш наивни људи држе да је воља слободна и то апсолутно слободна. Држећи се слепо факата обичног искуства, наиван човек држи исто тако да онде има узрока где их опажа, као и да их онде нема где их не опажа — да их има у спољашњем свету у толико у колико их он опажа, да их нема у унутрашњем свету онде где их он не опажа. Наиван човек те своје преставе, до којих је дошао на такав један сасвим некритичан начин, не може да доведе у хармонију, и тек научници и философи својом свесном рефлексијом теже да унесу ред и хармонију у факта искуства. Али разуме се да Г. Миловановић о томе има сасвим друго мишљење, мишљење које само он има и нико други.

Али не само да Г. Миловановић не зна какав је однос ненамерног према намерном искуству, него он под појам ненамерног искуства подводи још нешто, што нико под тај појам не може подвести ко уме да разликује речи од појмова. „Да није случај дошао у помоћ, или што је све једно: да није било обичног ненамерног искуства сва резоновања и размишљања учевних људи не би ваjдила ни мало, да се у факту воде нађу два удаљенија факта и т. д.“ (стр. 103). Наћи без претходне намере у искуству известан факат, који дотле није био факат обичног искуства, који дакле није могао ни ући у оквир ненамерног искуства „инстинктивне умности простих људи“, значи ли то наћи један факат тога ненамерног искуства? То само може тврдити човек који не уме да разликује смисао речи „ненамеран“ у првом и у другом случају.[1])

Улазити у гледишта писчева на пољу социјалне, правне и моралне философије сувише би нас далеко одвело. Та су гледишта доста наивна и до крајности необразложена и збркана. Г. Миловановић налази на пример да је породица извор и утока свега друштвеног живота, док је она можда само један сасвим прелазан облик његов; он из облика породице изводи на веома курнозан начин и монархизам и парламентаризам (у осталом његово је начело: „све је једно и једно је све“). Његова гледишта на слободу воље и казну сасвим су неодређена. И религија и морал имају по њему свој извор у породици; учење његово о тако званој транслокацији карактера зар би и вредило нешто, кад би Г. Миловановић умео да мисли:[2])

[1]) Кад би било тачно да су случајни проналасци ствари ненамерног искуства, и ако је тачно што Г. Миловановић на стр. 60 тврди да су пара и електрицитет сасвим случајни проналасци, онда би, пошто је ненамерно искуство искуство простих људи т. ј. сељака (јер само њих рачуна Г. Миловановић у просте људе) пара и електрицитет били проналасци сељака — quia absurdum est.

[2]) Да је логика слаба страна Г. Миловановића, за то би се могло навести мноштво примера из његове књиге. На стр. 72 тврди Г. Миловановић да апсолутна слобода жртвује човека друштву а апсолутна неодговорност друштво човеку, док је обратно случај, што у осталом и Г. Миловановић одмах пред тим тврди. Тако једно нелогично место налази се и на стр. 56. Или, на пример, шта значи

тако исто и учење о тако званој социјалној равнотежи сваки би други умео можда боље бранити од Г. Миловановића.

Књига Г. Миловановића без икакве је научне вредности. Њу је писао човек без талента, без знања, без логичке школе. Он је доста читао, али мало учио и научио; трудио се је да мисли, али где год је хтео ићи својим путем, ударио је у страну; и што је научио и што је у мислима извео, без икаквог је реда, система и логичке везе. Његова књига преставља један потпуни хаос; хаос факата, хаос идеја, хаос аргумената. Приметиће се можда да хаос није увек рђава ствар, да су на пример из првобитног васионског хаоса постали сви светови. То је истина; али из хаоса Г. Миловановићевог нити су постали, нити ће постати икакви светови.

Dr. Бранислав Петронијевић.

ово духовито место на стр. 99: »Тако исто човек је слушао небројено пута како земља позива себи сва тела у свом домашају, као квочка пилиће, и тај је немушти језик човек разумео и постао гласник факта и онда кад се он не јавља«? Или на пример ово место на стр. 136 коме не треба коментара: »И ако би били што друго (реч је о великим људима на пољу фил. и науке), ако би могли што урадити без материјала, који је човечанство прибрало за безброј векова, били би прави мађионичари чији се постанак и опстанак не би могао ничим објаснити. Дакле научени људи и ако нису створили науку, нису сасвим без значаја и без улоге у људском животу.... Они су посредници у промету умних, моралних и религиозних добара које је човештво створило вековима...« Простачке изразе, којима Г. Миловановић карактерише улогу философа и научника, као што су: слушчад, слуге и т. д. не треба ни спомињати.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СИМФОНИЈСКИ КОНЦЕРТ У К. С. НАРОДНОМ ПОЗОРИШТУ.

У последњем симфонијском концерту београдског оркестра, под управом Г. Бинничког, одсвиране су, поред других страних, и две нове оригиналне композиције наших музичара. У првом делу програма био је симфонијски „Скерцо“ Г. Пере Крстића а други одељак отпочет је увертиром за музичку драму „На уранку“ (од Г. Ст. Бинничког, досад још неприказану на позорници). Ми ћемо, и преко реда програма, на првом месту проговорити о овим двема новим композицијама.

Г. Пера Крстић појавио се у овој прилици први пут пред београдску публику и то са једном значајнијом оркестралном композицијом.

Своје музичко образовање почео је и довршио Г. Крстић на бечкој конзерваторији у одсеку проф. Р. Фукса, изучавајући поглавито композицију и остале теоријске предмете који су са овом у вези. Али поред тога, бавио се и практично оркестром, а најбољи доказ таква рада пружа нам његов полифоно-оркестралан „Скерцо“, који је Г. Крстић израдио за завршни школски испит. Скерцо Г. Крстића рађен је за велики оркестар, и према томе треба га сматрати у овом случају као један саставни део симфоније. Скерцо је подељен у два дела, а на крају додата му је *кода*. У првом делу доноси у D moll-у лепу и изразну тему; њу интонира сложно и снажно цео оркестар, а у брзом темпу продужава се даље обрада у вешто израђеним имитацијама, које изводе наизменце поједине групе инструмената. Други део, трио, у паралелном D dur-у, на супрот првом, са мирном и благом мелодијом а у споријем темпу, израђен је у форми малог *ронда* са веома оригиналним свршетком. Г. Крстић оставља, да једна облигатна виолина контрапунктира теми, коју тихо доноси цео оркестар. Не мање интересна је и *кода*

овог скерца, која је нека врста Stretto, комбиноване из обеју тема, али у скраћеном облику и такту, а убрзаном темпу. И ако нас овај скерцо, нарочито у првом делу, подсећа на Менделсона, по карактеру и начину обраде, Г. Крстић неоспорно је показао да пажљиво бира теме и да их укусно обрађује; а да исцрпно познаје и вешто употребљује оркестар, опазили смо из пуне звучности његове композиције и пријатне боје у инструменталном распореду.

У почетку другог одељка, као што већ споменусмо, била је нова композиција Г. Биничког: увертира за музичку драму у једном чину „На уранку". Ми ћемо и ову укратко пропратити. У лаганом темпу (Adagio) али снажно, интонирају једногласно „блех-инструменти" маркантне а тешке пасаже, али само прелазно, јер, одмах после петнаест тактова, улази се у главни део увертире Allegro vivace, у коме је мотив једна народна игра, позната „Сељанчица", мотив свеж, прост, али врло згодан за мотивичну обраду. Г. Бинички израдио је овај део увертире формално потпуно коректно и уметнички. Он је употребио у почетку у *pp.* само први део „Сељанчице", понављајући је непосредно у продужењу за терцу ниже у молу. Доцније уводи и други део игре, али се са овим делом мање задржава, већ прелази на другу оригиналну и изразиту тему (Gesangsthema) у poco meno mono, коју прво кларинет интонира а на крају обоа одговара. Средњи део овог става (Durchführung) обухвата обе теме. Комбинација и израда овог дела изведена је у кратком потезу вешто и смишљено. У темпу molto lento прелази најзад ка финалу, у коме се, са врло малом изменом, понавља први део, на који се при крају везује *кода* са интересантним завршним акордима. Увертира „На уранку" у овој форми, за себе, дакле одвојена од драме, са овим свежим финим колоритом инструменталним и лепом коректном израдом, даје једну потпуну композицију те врсте; али, по карактеру и садржини, она је мање подесна за једну музичку драму.

Још нам остаје да прибележимо и остале тачке програма. Дворжакова увертира „Отело“, Париса Алвереа „Молитва“ за харфу, Свендсенов „Карневал у Паризу“ и Бетовенова „Симфонија“.

Симфоничар Дворжак написао је до сад шест увертира. Пет њих рађене су независно од позоришта, чисто за концертну салу, и у том погледу сличне су познатим Менделсоновим увертирама. Дворжакова последња по том реду била је увертира „Отело“. Теме ове увертире особито су лепе, значајне, и оригинално хармонизоване. Смео и духовит у комбинацијама а богат у колориту инструменталном, Дворжак заузима данас највидније место међу музичарима апсолутне музике.

Парис Алвере, енглески виртуоз на харфи, писао је искључиво концертне комаде за харфу. Г. Штрумбергер, харфиста београдског оркестра, одсвирао је његову „Молитву“, ову по садржини осредњу, чисто виртуозну композицију, технички врло добро, али местимице тупим тоном.

Свендсенов „Карневал у Паризу“ за велики оркестар, и ако је духовито и богато израђена композиција са инструменталне стране, није могла оставити трајнији и дубљи утисак на слушаоце. Услед врло компликованог ритма и особито тешке технике, која је у појединим местима црпена из виртуозног свирања, нарочито за гудачке инструменте, извођење ове композиције у нашем оркестру није могло бити свуда равномерно, нити је фразирање могло бити подједнако јасно.

Концертни програм завршен је Бетовеновом „Симфонијом“ op. *21*. То је прва симфонија Бетовенова, написана још године 1800, дакле из оног доба његова рада, када се он придржавао форме и израза својих претходника Хајдна и Моцарта. Али поред свега тога што се тада придржавао уобичајеног распореда појединих ставова у симфонији, Бетовен је већ радо употребљавао у менуету брже и живље кретање (allegro vivace), те је тиме наговештавао прелаз који је доцније учинио, када је овај став коначно заменио у свима својим таквим и сличним радовима са

снерном у истој поезији, али живље и изразније у ритму. Београдски оркестар несумњиво постаје сваким даном хомогенији у свирању, али би њему требало одузети још извесне оштрине, оне војничке, у овој прилици нарочито осетне, код оне благе и мирне мелодије необично грациозног почетка анданта у другом ставу Бетовенове „Симфоније“.

Г. Бињички управљао је оркестром, као обично, вешто и сигурно.

Г. М.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Постанак и развитак народа. Написао Валтер Беџхот. Превео Д-р Драг. Т. Мијушковић. Издање С. К. Задруге.

У овом свом делу, Беџхот полази од тога да борба за опстанак влада и у односима између људи, али да се ту не бори човек с човеком, већ група с групом. У тој борби између две групе побеђује она која је способнија за заједничку радњу, а не она чији би чланови, узети лично, били способнији за борбу. Дисциплина је у овом случају важнија од личне храбрости. Оваква се чврста унутрашња веза ствара код једне групе само онда, ако се утврде извесна правила или, боље рећи, извесни обичаји по којима ће сви чланови групе делати. Што је код једне групе моћ утврђеног обичаја јача, све је већа вероватност да ће и њени чланови радити сложно, — следствено, све је већа вероватност да ће они, својим сложним радом, надјачати сваку другу групу где личне радње не би биле, у истој мери, подведене под општа правила.

За постанак једног народа није с тога ништа тако важно као утврдити заједничке обичаје. Што год приноси стварању и учвршћивању заједничких обичаја, мора се сматрати као корисна ствар, ма какве последице могло то имати доцније. Н. пр. познато је како су се, у ста-

ром веку, народи туђили један другога, како је готово сваки народ веровао да је отменије крви но други, и како је у сваком народу мешање са страницима било мање више забрањено. Ова национална искључивост изгледа, данас, једна груба предрасуда, која је, да се одржала, могла само сметати правилном развитку цивилизације, али, у своје време, то је била практична нужност, јер је један народ само на тај начин, избегавајући сваки већи саобраћај с иностранством, био у стању развити своје оригиналне обичаје. Да би могао спојити своје чланове у компактну целину, један се народ морао пре свега, одвојити, оградити од свију других народа који су га окруживали. Исто би се тако дало објаснити и то, зашто су неки народи сматрали и трговину за тако опасну ствар, да су јој законима забрањивали или бар отежавали.

Колико је год корисно да се народни обичаји утврде, толико може бити штетно ако се утврде сувише. Одиста, дешавало се да се обичаји тако учврсте, управо скамене, да их је немогуће мењати и поправљати. Такви скамењени обичаји постају сметња за напредак, задржавајући народ вечито на оном ступњу развитка који је њима обележен. На далеком Истоку виде се и данас још народи који су већ вековима престали бити прогресивни, који живе готово аутоматски по обичајима који од памтивека трају, и о чијој умесности ти народи и не покушавају да сумњају. Први народ који је показао већу способност да се ослободи наслеђених обичаја, да према промењеним приликама и њих мења, и да се тако спасе тешког источњачког застоја, то су били стари Атињани. Али одкуда да се баш код њих јави та способност напредовања? Да би један народ могао мењати своје обичаје, први је услов да почне о њима размишљати, да их узме претресати и критиковати. А да би то пак могао учинити, нужно је да под таквом владом живи која допушта јавно обавештавање и претресање. По себи се разуме да те ствари допушта само републиканска влада, за коју би се управо могло рећи да је једна влада осно-

вана на јавном претресу, пошто се у њој сви општи послови путем јавна претреса свршавају. Из овога би изишло, да су стари Атињани поглавито зато постали прогресиван народ што су живели у једној републици, где је било слободно све подврћи критици, па следствено и најстарије народне обичаје. У сваком случају, после прве фазе учвршћивања обичаја, треба да дође друга једна фаза, фаза критиковања обичаја, јер напретка може бити само по ту цену. Има народа који никада нису могли ступити ни у прву фазу, и ти народи нису никада ни били народи у правом смислу речи. Има других народа који су ступили, истина, у прву фазу, али су у њој и остали, који нису били у стању прећи у другу фазу, и ти се народи сматрају данас као непрогресивни. Прави носиоци цивилизације јесу тек они народи који су били у стању проћи кроз обе фазе, и чији су се обичаји показали, како је кад требало, и довољно стални, и довољно променљиви.

То је, у кратко, основна замисао ове Беџхотове расправе. Ми налазимо да је она, у главном, тачна. Одиста има народа прогресивних и народа непрогресивних, и што је важно, прогресивност се првих састоји у њиховој способности да мењају наслеђене обичаје, а непрогресивност других, опет, у њиховој неспособности да живе друкчије но што су им преци живели. Нама се само чини да Беџхот није довољно објаснио прогресивност Атине, кад ју је довео у везу с њеним републиканским установама. Та влада основана на јавном претресу о којој говори Беџхот, није постојала само у Атини, већ мање више у свима градским државама старог века. Апсолутистичка владавина била је специјалност великих територијалних држава Истока. Међутим, од свих слободних градских држава, Атина је једина била у правом смислу речи прогресивна (Рим, наравно, изузимајући). Сам Беџхот признаје да су за републиканске установе знали и Тир и Картагина, и опет те установе, које су, по њему, учиниле Атину прогресивном, нису биле у стању да исто тако преобразе Тир и Картагину. Изгле

дало би према томе, да су републиканске установе произвеле у Атини такво дејство какво нигде иначе, и онда се питање поставља, да Бенхот, случајно, не приписује тим установама једно дејство које није чисто њихово. Нама изгледа много тачније једно друго објашњење, по коме је Атина постала прогресивна зато, што се у њој јавио дух рационализма. На Истоку су наслеђени обичаји поштовани као светиње: правна правила која су они садржавали, важила су као закон божији. Ово мнимо божанско порекло давало је тим обичајима много више ауторитета но што га икада могу имати данашњи закони, који се издају у име народне суверености: али баш због тог мнимог божанског порекла њих је било тешко мењати. Кад се закони схвате као несавршено дело људске памети, потреба њиховог непрестаног поправљања не мора се ни доказивати. Али ко сме и мислити да поправља оне законе које је створила божанска мудрост а не људска, она мудрост која не греши никада, и која све што ствара, ствара савршено, дефинитивно, за вечита времена, а не само за један пролазан тренутак? У Атини се први пут види један потпуно пробуђен народ, који сасвим прекида с религиозним предрасудама у политици, и који, без обзира на старину својих установа, почиње да истражује колико има у њима разума. После персијских ратова, нарочито, у Атини настаје један нараштај безбожан, скептичан, који не признаје никакав други ауторитет до ауторитет разума, који о свему резонује, и који тражи да му се прво докаже, па онда да верује. Учитељ тог нараштаја који, на толико векова пре Христа, има у својим тежњама нечег модерно-индивидуалистичког, учитељ тога нараштаја јесте Сократ, али његов највернији представник, то је онај узнемирени Еврипид, у чијим се трагедијама већ осећа, ако тако смемо рећи, чисто „лаички" тон. Дух слободног истраживања, дух сумње и критике, био је увек главни чинилац напретка, почем само он може подрити основу застарелим установама, које напредак спречавају. Тај је дух и у Атини много више учинио за њену прогресивност, но све њене републиканске установе.

Од куда, међутим, да се тај дух јави баш у Атини, а не на другом месту, или, боље рећи, од куда да се баш у њој јаве Сократ и Еврипид, то је једно тако компликовано питање, да се на њ, вероватно, никад неће моћи добити потпун одговор.

Слободан Јовановић.

БЕЛЕШКЕ.

Србинство у европској Турској. — Г. Dr. Јован Цвијић, својим чланком о македонском и старо-србијанском питању, који је изишао у бечком листу „Die Zeit“, изазвао је буру од више мање искреног негодовања у круговима наших симпатичних професионалних „патријота“. Трошком једног од тих „патријотско“-реакционарних листова, „Србина“, издао је један од тих професионалаца, „Един“, књижицу под насловом „Србинство у европској Турској“ (Београд, 1893, 8⁰, 28.) — Писац је хтео да говори начелно — са „стратегијског гледишта!“ У ствари, то је збрка од незнања и плитког шовинизма.

Савети наставницима. — Г. Никола М. Ракић, професор, превео је са францускoг књигу Жила Пајоа: „Савети и практична упуства наставницима пре уласка у јавни живот. (Књига прва, 8⁰, стр. 82. Крушевац, 1903.) Поједине главе овога превода штампане су у „Просветном Гласнику“ и „Учитељском Веснику.“ Жил Пајо је један одличан психолог и педагог; његова дела „Васпитање воље“ и „Васпитање демократије“ дела су за која је желети да се што пре на српски преведу. Ови његови савети младим наставницима, које је могао дати само један слободан дух и човек широких идеја и јаке интелигенције, драгоцена су тековина за нашу, бројем тако обилну, а садржином тако сиротну педагошку књижевност, која се скаменила у немачком формализму и догматизму.

Књиге противу назаренства. — Г. Dr. Владимир Димитријевић, који се и раније бавио проучавањем и побијањем Назаренства („Како је наш Дета-Живан оставио назаренство“, прештампано из „Весника Српске Цркве“.

Београд, 1898) сада је издао две нове књижице у истом преводу расправу: „Побожни“ и поучно-религиозну причу „У назаренској скупштини“. Обе су књижице изишле у Пешти.

Приче из давнине. — Изгледа да и Будимпешта постаје за нас један мали центар књижевни, као што је била у првој половини XIX века. Ондашњи лист „Српске Новости“ почео је издавати низ књижица, махом популарних. Као друга свеска забавника истога листа изишла је књига: „Приче из давнина, од Душана Тамиџића-Хумског“. У збирци су три историјске приче: „Пуста Бојка“, „Три пуста двора“, „Двоје тужне душе“. Пуно похвалног родољубља, али мало правог талента. Зар писац, као млад човек, не може да пође паметнијим путем но за стопама нашег Валтера Скота, Г. Андре Гавриловића?

Нов спев Кнеза Николе. — Дубровачки „Срђ“ саопштава да је на Цетињу изишла нова песма Кнеза Николе под насловом: „На поноћи од Н. І. Цетиње. к. ц. државна штампарија“. Приказивач даје анализу, повољну оцену песме и најзад је целу прештампава латиницом.

Наставни методи у основној школи. — Г. Милан Храбреновић, учитељ, штампао је своју педагошку расправу: „Наставни методи у основној школи“ (Београд. 1903, 8°, 30). Писац се у изради ове расправе служио домаћим педагошким писцима. Као васпитни циљ истиче стварање моралне воље и карактера, а као метод — природни метод, који се оснива на начелу природности и подешава се према природи дечјег схватања.

Реорганизација Учитељског Удружења — Г. Пера В. Јовановић, учитељ, штампао је, трошком дисидентског „Учитељског Весника“, „савремену расправу“ под горњим насловом. Уз књижицу иде и пројекат правила Учитељског Удружења. Једна безазлено претенциозна и прилично празна књига, написана овешталим језиком рђавих листића београдских.

О Старој Србији. — Алберт Мале штампао је у „Извештају Француске Алијансије“ Bulletin de l' Alliance Française, № 92) од 15. априла 1903. свој извештај о стању оних школа у вилајетима косовскоме, солунскоме и битољскоме које потпомаже удружење Француска Али-

јација за ширење француског језика изван Француске. У томе извештају, у кратким потезима, оцртан је и јадан положај наших сународника у Старој Србији и анархија која у њој влада. Г. Мале оптужује Аустрију да она тајно потпомаже анархију и истребљење Срба у Старој Србији у нади да ће лакше отворити себи пут за Солун. Г. Мале штампа у „Париском Часопису" (Revue de Paris) нарочиту расправу о маћедонскоме и старо-србијанскоме питању о којој ће бити доцније говора.

Љубисавъ и Милица. — Изишла у два не обична издања, „обичном" и „бољем", књижица: „Љубисавъ и Милица илити Правда побеђује. Повѣсть морална. Войславомь Іоанновичемь, Шекспира у Београду сачинителѣмь, списанно и изданно. Бѣоградь. Словамы Машея Іоанновича. 1903." Писац је са више мање вештине и духа подражавао стилу, правопису и духу старих писаца наших. Алузије, ако их има у опште, нису довољно јасне. „Љубисавом и Милицом" није добачен „Шекспир у Београду."

Караџић. — Пошто две године није излазио, овај је „лист за српски народни живот, обичаје и предање" поново почео излазити под истим вредним и прегалачким уредништвом Др. Тих. Р. Ђорђевића и у истој вароши Алексинцу у којој је врло тешко овакав научни лист уређивати. Промена је само у толико што „Караџић" сад излази једанпут тромесечно у место месечно. У првом броју има „Оглед из граматике народног говора у Алексиначкој Морави" од уредника; један претенциозан а недовољан чланак Фридриха Крауса у којем овај књижевник којем уредништво „Караџића" велику част чини, доказује и разлаже, гдегде сувише фамилијарним стилом, сродство неке китајске приче са једном рђаво записаном српском народном песмом којој би са овом још само Г. Андра Гавриловић поред Крауса некакве везе нашао, и то све чини у цељи да докаже основаност једне теорије о постању народних прича коју је Јосиф Бедије у својој докторској тези „Les fabliaux" (II издање 1894) бранио; затим, има један опис и историја града Прозора од Г. В. Вулетића Вукасовића, извештај Др. М. Смиљанића са једног конгреса, један добар али необично дуг реферат Г. Л. Грђића Бјелокосића, и друге мање важне или ситније ствари.

Власник, Љуб. Стојановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Заступа уредника, Павле Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига IX, број 2. — 16 мај, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ДЕВЕТА.

Она је пуна бурних сцена и крупних речи. У њој је испричана једна мисија тетка-Докина, или боље рећи: „Пошљи лудо на војску па седи те плачи.“

(7.)

Бата-Таско је одржао реч. Распитивао је и прокљувио све, и сад дошао да јави то Јевди Маниној мајци. Све што је сазнао он јој је савесно и тачно реферисао. Јевда се просто изненадила. То не би никад ни слутила а ни у сну јој не би дошло тако што! Оно чега се она бојала, од чега је стрепила — то није било, — али је испало изненада ово, а ово је за њу било нешто скоро још горе! Знала је она поноситост те старе чорбаџиске куће, представљала већ у напред себи како ће се то тамо чути, како пропратити и с каквим подсмехом све то узети. И одмах одлучно рече: да то никако није прилика и да од тога неће бити баш ништа! Дуго су се још живо разговарали, кад уједаред упаде тетка-Дока међу њих баш кад су јој се најмање надали и најмање је желели. Кад је она ушла нису одмах пресекли разговор, него су га полако приводили крају избегавајући све оне речи по којима се могло познати о чему говоре; али све им

то није помогло, — тетка-Дока је као и свака радознала женска могла и инстиктивно а и из дугог искуства сазнати о чему је реч била. . .

Ласно, мори, за тој! умеша се тетка-Дока, и на велико запрепашћење њихово додаде: Чорбаџиске куће *много су*, а наш Мане — *један си је* помеђу момци и трговци и чаршилије!...

Ама неје то!.. љутну се Јевда. Не знаваш, мори, зашто си зборимо...

— Мори, сал' дор ве видим — знам си све убаво. Од мен' ли ће скутате ништо?!...

Их, какво је брљиво! вели јој Јевда. Мори, ништо ти не знајеш!...

— Како да си не знајем! Бата-Таско зашто искочи до теб'-ке?...

— Ама не знајеш ти ништо! брани се бата-Таско. Вика ме снајка, ете, заради нику тапију и ливаду...

— Заради „*некосену ливаду*"; — знам де! Сол ручам, мајке.... уверава их тетка-Дока, а они се обоје љуте. — Бре, бре, бре! наставља Дока. Видосте ли, мори, нашога Манчу, како си знаје убаво што ваља!... Е, што је човек *кујунџија*, па се разбира у *злато!*... Знаје што је злато; и како се, ете, злато топи!.. Машалах, Манчо, — неси забадава син на Ђорђију!... Ђорђијина крв!... Аиколье'н!...

— Ама неје ништо било! одвраћа је Јевда. За друго ништо зборисмо! Како да бидне...

Леле, Јевдо! Што ће да бидне убавиња кад се узну! Убав Манча а убаво, ете, и Замфирче, оној Зоне, — та што ће деца да ги бидну убава, све на татка и на мајку!... А ти, баба ги, па ги држиш на крило!...

— Их, црна Доко! викну очајно Јевда, кад ће памет да си спечалиш веће!... Што си не ћутиш веће!... Што си не ћутиш, несрећо, кад ти никој ништо не каза, ни те на питује?!...

А што кој да ми казује, кад си све знајем, и све видим. Замилуваше се деца, та што... саг ги је време...

Ама, Доке, памет си бери! Башка су Замфирови,

башка на Ђорђијини!... Ми си зборимо за друго ништо, а она, погле гу, куд га искарује!...

— Мори! Знам си ја! Ласно за тој! Мен'-ми сал оставите... бригу не берите, а ја ћу сама убаво, да дуздишем целу работу! ја ћу да заобиколим малко па ће да искочи убаво, како под инџилирски план!... рече и оде као олуја.

— Што-што! викну запрепашћено Јевда и хукну: Тугооо! Што гу пуштисмо! Оће да ни направи нику муку и резил! А лудо је, лудо — на сто оке је лудо!!

*

И наслутила је. Тетка Дока полете одмах право у Замфиров крај. На улици срете Васку измећарку, заустави је и стаде је распитивати о овоме и ономе. Васка се изнајпре ишчуђавала, снебивала и отимала, али тетка Дока — онака како је Бог дао — подвикну јој и развика се на њу тако да се ова уплаши горе него што се икада уплашила од оних који је плаћају — и признаде јој све, ама све од аз до ижице. А Дока је не само заплашила него и вешто питала; постављала јој је тако вешто обична и унакрсна питања, да је ова све казала, и не знајући шта је све изблејала. И тако је Дока дознала и одмах схватила и јасно јој било: да ствар по Ману стоји врло повољно, и да је право чудо, што се већ и свршило није. И љута на невештину и јавашлук Манин, крене се одмах из тих стопа Мани у дућан.

— А, такој ли је? викну му тетка-Дока још с врата улазећи у дућан.

— Што је? пита је Мане.

— Што сам ти ја тебе-ти, а бре, магаре!?...

— Де, море! чуди се Мане.

— Ешеку ниједан! А што ми не збориш?!...

— Што да ти зборим? пита је Мане.

— Оно да ми збориш, што си је за зборење!

— Е, што си је за зборење?

— Ја што сам ти? Тетка ли сам ти, што ли сам?!

Што си ћутиш како нèмâк! Род смо си... Кому ће да кажем муке и дертови, ако на тетку си нећеш да кажеш....

— Ама што да си зборим? Што да казујем? викну љутито Мане. За *кога* да ти казујем?...

Ете, за *чорбаџиске* да казујеш... Што, бре! Ја траву пасем, сол не ручам — та несам чула за твоје работе!...

— Е што си чула? вели мало спуштеним гласом Мане.

— Да си фрљија и станује мерак на Зонче Замфирово: ете тој сам чула!...

— Ба! порече Мане.

- Ти да си ћутиш. Све разбра! Све си знам. Све ми каза Васка измећарка њојна. Нч да се рипаш како пу̀ле, ни па да ме л'жеш... Све ми рече Васке...

— Е што је знала да ти рекне кад си и сама ништо не знаје?!

— Ихааа! Засмеја се тетка-Дока. За тој па да ми је! Знајеш ли, мори, несрећо, да ми каза, — како из књигу да си четеше: и што си Зоне важдан-дан збори, и које си песне поје, и што си шњева и како гу резиле оне кучке тетке и стрине, а највеће она грчка несрећа Таска, тетка њојна, и како гу фатија кара-севдах... Све ми каза како поп из књигу кад си чèтй...

А Мани мило. Брани се још неко време: порече, спомиње разлику између кућа, али попушта, помало и признаје, и мило му било да чује што више. Тако му било мило да је одбио две муштерије, које су дошле да пазаре, само да се не би прекидао разговор. И кад се уверио, да тетка Дока све зна, он јој се исповеди и призна јој искрено да му је Зона посред срца.

– Аха! кликну тетка-Дока. Такој те искам! И татко ти такав беше!

— Теке... тетко, молим те... да се не чује ништо...

Ех, што да се не чује! Лошо ли је па да се кѝта у кучине!? За што да се крије?

Аман, Доке!... *Реч* да не искочи за девојку.

Та што... За малко време...

— Како за малко?

— Па до „голем нишан“, а после кој да збори... и што има да збори!

— Бре, како то збориш! викну ужаснути Мане. Какав „голем нишан“!...

— Што, зар ћеш сал да гу гледаш! Да лижеш мед кроз шише?... Тој ли?

— Ама јок! За прошење ич не беше разговор. Како да гу просим!? Који су они, а који па ми! Чорбаџиска кућа — и наша кућа!...

— Иха! Ласно за тој! Ја ћу ти изработим: ти сал седи си па жмиј!...

— Хехе! смеје се Мане, што рече: „Жмиј да те л'жем“!...

— Ти си имаш твој занајат а ја си па мој... Седи си у дућан и гледај за пазар, — а овој су наше женске работе... Ти да видиш што ће ти напрајим!...

— Доке! викну уплашено Мане на њу. Змија ће те уапи, ако напрајиш как'в еспеклак!...

— Де, мори! умирује га Дока. Ти ме знаш убаво. Не ли смо родљаци. Несам говедо, селска несам, та да си не знајем што је чаршијски ред. Ласно за тој! Ја ћу си све полако... па фино... *с политику!* рече и оде.

— Доке! викну Мане и полете за њом, али она беше већ далеко...

⁂

Дока пође, али се уједну сети да је данас Субота: остави то што је намислила за сутра, за Недељу, а тога је дана гледала само да се никако не састане с Маном.

Недеља је. Код хаџи-Замфира после подне тишина као и у свима кућама, где се целе недеље радило а недељни дан жељно очекивао. Стари Замфир легао да се одмори мало после ручка као што је то од вајкада научно. А чим је он прилегао, целом кућом је одмах овладао неки дремеж и царствовала нека свечана недељна тишина, јер кад Хаџија спава не смеју ни врапци испод крова џивџакати. — У другој соби, одмах до собе Замфирове,

поређале се на миндерлуцима: домаћица, Таска и тетке Калиопа и Уранија. Подупрле зид леђима, подавиле ноге и метуле руке на трбух на дремају, јер су научиле да се тако најприличније проводи празник. Зона у соби до њихове. А оне седе и шапућу, чуде се што им нема никога. Није дошла ни Аглајица да им исприча и рапортира све што се десило за последњу недељу дана, а није ту ни Зујица да им размеће карте, ни баба Хрисанта да их гњави причајући им на дугачко и на широко о својој парници, о суду и адвокату. И баш кад су се оне тако чудиле, што им нема никога, чуше с поља неки глас.

Хаџика, сте, дом ли је? пита непознати глас с поља.

— Дом си је. Ама аџија, сте, спије... чује се Васкин глас.

— Та што ако спије! Код њег' и не искам, веће код аџику...

И док се оне домишљаху, ко ли ће то бити, отворише се врата и тетка Дока упаде. Да је други ко кроз сам сулундар ушао, и упао међу њих, не би му се тако зачудиле као ово сада њој.

Здраво ли сте, живо ли сте? Запита их затварајући леђима (и већ осталим) врата за собом. (Да би се да Бог-да тако и уста душманина запушила!...)

— Здраво, ти како си, Доке? прихвати јој Ташана, па се тек погледа с Таском, Калиопом и Уранијом; јер им свима дође чудно већ само то што је банула у кућу а још чудније што је на тај начин затворила врата, јер је то у обичају само при проћевини. — Седи си Доке! нуди је домаћица.

— Што прајите? пита их Дока, седајући на миндерлук према њима.

— Седимо си! одговарају оне.

— Жмијете како мачке испод накладено кубе...

— Еј, Доке, Доке! Ти си остаде јоште нâ она!

Што ће си чиним! К'смет! вели Дока.

— Дамно те не беше при нас...

— Ама, имам си, ете, нику муку, — а ни саг ви не би дошла!

— Е, што си имаш? пита је Ташана. Седи си на једно кафе.

— Несам си дошла за кафу, веће...

— Васке, мори! прекиде је домаћица. Васкеее! викну Таска.

Уђе Васка и домаћица јој рече да испече четири кафе. Васка одмах усу кафу у филџане са зарфовима и унесе и послужи их.

Дока се искашљује и спрема да отпочне, срче кафу, разгледа по соби па најзад поче:

— Дошла сам си, ете, на један еглен... Заради неку послу... Е што си стала туј при мен' како шиљбок ники! обрецну се одједаред Дока на измећарку. Искочи си дете, умем си ја да пијем кафу и без теб'! рече и извади табакеру па стаде завијати цигару. Запали је и стаде пуштати димове. Замислила се а очевидно мисли о томе, како би да онако што поиздаље и што финије отпочне. После подуже паузе отпоче:

— Што не удавате, мори, оној ваше чупе?...

—Ује чупе?

— Ете, ваше Зоне?

— Па ће гу удавамо.

— Па што чекате веће!? Није даскалица, та да си седи у те године.

— Што је па тебе-ти за њума? одбија домаћица. Остави тија речи!...

— Што гу не давате оному на којега је, ете, мерак? . . .

— Мерак! прекиде је Ташана. Ајде како збориш ти па то!... *Мерак!*... Зар *дете* ће да има мерак!?

— Кој си је дете?

— Па наше Зоне... Деца, мори, није те ни срам!...

— Каква деца!... *Деца*, вика... Мори, ни у турцко време па не имаше деца, — та саг у српско, у школе, па ће деца да има!... У сагашње време деца, — беше му!

За што си уче чкољу и јазију — зар деца да си остану?!...

— Ама, де! прекида је Калиопа. Неће да зборимо за тој. Кад дође у тej године, демек да је за давање и удавање, — ласно за тој... Што казаше: Злату ће се кујунџија нађе! Заврши поносито тетка Калиопа.

— Па, брљивке једне, што ви ја зборим!? Па ја ви *за кујунџију*, ете, и зборим...

— Како рече? Што збориш? запита је домаћица. За кога збориш?

— За Манчу нашога! За што гу не давате, кад се деца, ете, бегендисују?

— Погле гу што си збори жена брљива! вели Ташана Таски. Кој ти рече за бегендисување?

— Зна си цела мала, и сав град, — та ја да не знајем! одговара Дока. Мори, знам си све; све ми казаше, мори, како на кадију ми казаше све!...

— Кој ти каза? пита је тетка Калиопа.

— Тој си је моје знање кој ми, дёмек, каза, — ама ја си убаво знајем.... Па за тој, ете, искочи саг до вас да ве питујем: ели ви је девојче за давање?

— Није нӣ дете за давање! одговарају обе тетке и тетка Калиопа и тетка Уранија.

— Мори, кој ве пита: бричи ли се владика; ја си с домаћицу зборим! вели им Дока па наставља даље мирним тоном, та ако искате прилику за ваше Зоне, е ја си имам једну прилику... па за тој и искочи саг до вас... Кротак, убав, еснаф-човек, ради сас први...

— Имамо си, имамо, прекидају је једногласно и сложно тетке Калиопа и Уранија. Што ти па да нам га казујеш?...

— Та што... ако сте, дёмек чорбаџије. А зашто има онај реч: „Девојачка су врата свакому отворена"!?

Доцна си се присетила, Доке.... А за Зону имамо си веће прилику! вели Уранија. Кој си је нашеја прилике за старије сестре њојне, тај ће и саг ласно да нађе и за њума.

— Од нашога Манчу има ли, деде, збори си, поубава прилика? У сав град има ли пома̑мак од њег'?! Има си дућан, ем как'в дућан; узеја је саг под ћирију и онај до њег' што је дућан, па направија оди два један голем... има си занајат, златне руке; при владику искаче у пол дан у пол ноћ — тол'ко си има чес' у варош... Има си, бре, и касу за паре и еснап, како један трговац а не кута паре по авлију и по таван, како, ете, мачка што си кута... Стаде први кујунџија од Београд до Пећ и до Призрен!... Е, што искате више?!...

— Неје сироти трговачку и чорбаџиску кућу... умеша се тетка Таска која се досад доста резервисано држала и пустила оне друге две тетке да говоре, а она задржала за себе као неку завршну реч па сада поче достојанственим тоном а и не гледа на Доку већ гледа кроз прозор у авлију. — Чиновник, ете, иска чиновничку, официр официрску прилику; еснаф сироти еснафа а трговац сироти трговца иска прилику, дёмек; — тој си је ред у овај свет! заврши одсечно и одлучно тетка Таска па се окрете још више од тетка Доке.

— Мори, разбирам си ја Таске твоје зборење! вели јој Дока а пребацила ногу преко ноге па беһарски пушта густе димове. Разбирам си, убаво разбирам. Теб'-ти кеф и мило и наводаџија си за онога зевзека чорбаџи-Јордановог, оног Мануланһа... за њег' ти мило...

— Е мило ми, де! Што ке ми чиниш?

— Кад ти мило за њег' а ти се таг сама удадиш за њег'; удовица си... А што па ти тол'ко смињеш?

— Е ја сам си тетка на Зону! вели Таска.

— Ја па тетка на Ману! одговара Дока.

— Мен' ми кеф за Манулаћа, вели Таска.

— Мен' па за Ману! вели јој Дока, па се окрете осталима. Аман, жене тако ви Велик-дан не зацрнеја, бива ли Зона за Манулаћа — прилика ли је?!

— За Мана не бива! вели Таска.

— Е зашто да не бива?

— Хехе! осмехну се презриво Таске: „Гаки нема, свирка сака!“

— Е, дајте гу, подајте гу за неприлику, за Манулаћа тога, плану Дока. Ама после да ви не бидне криво кад, ете, стане да праћа шефтелије по други...

Што рече! Несрећо никаква! плану Таска и оне друге две. Није те ни срам; еснафска жена — на погле како си збори! Кој да праћа шефтелије — зар чорбаџиска керка?! На кога да праћа?

— Па, поче заједљиво Дока, сад неће да праћа на бимбашије и миралаје — зашто ги веће нема, — ама ће да праћа на Рисјане, — а брука и тој...

— Зар чорбаџијка?...

Лелее, осмехну се Дока, малко ли ги знам!... Е, што је била она Сика, турена у песну? За кога се појеше у онуј песну, у онуј рисјанску срамоту нашу? За кога се појеше; за еснафску, ели за чорбаџиску Сику:

„Зашто, Сике, зашто под чадар да идеш?...
Ако, дадо, ако, миралај ме зове,
Миралај ме зове, на татли баклаву.“

— О Господи! крсте се тетка Уранија и тетка Калиопа од чуда шта их снађе.

— Што је била, која је била, ете, та Сика у песну турена? Збори си несрећо грчка! развика се Дока, па заврши. А ти, Ташано подај си дете за онога Манулаћа, берем ће да имаш убаво унуче... шебека ће имаш а унуче јок! рече и љутито залупи врата за собом и остави их запрепашћене. Само су се крстиле и викале: О Боже, о Господи! Што се напраји џумбус и резил'к!

Толика ларма пробудила је наравно и старога хаџи Замфира. Морао се и он умешати и једва се разабрао, онако бунован, и сазнао у чему је ствар тек онда кад је испраћао Доку.

— Е лошо ли сам зборила? брани се Дока. Што да није прилика, кад смо, ете, једна вера...

Стари Замфир је умирује и све би се мирно свршило да Дока није дирнула у сталеж.

— Вика, *чорбаџиска* кућа, *чорбаџиска* керка! Е веће нема! И чорбаџиско није до века...

— Е, доста, де! вели јој озбиљно чорбаџи-Замфир. Дошла си, наводаџисала си, ништо није било — е, саг се врћеш... Сас зор не бива!...

— Е, зашто да није Манча прилика?!... Зашто су чорбаџиски?

— Е де! Дебарско није ово, та да си отимају девојке. . .

— Мори, и ваше се знаје! плану Дока. Деда како ти се викаше, како се презиваше — *Вртиваган;* а његов па татко, како га зваше у чаршију — *Коритар...* Та саг: ми смо чорбаџиски!...

— Е, доста веће! рече Замфир и диже обрве.

— А што па! Ако не узне из вашу кућу — ће остане неженет? Мори, за тој ласно. „Имаш си грбину, самарице доста“; та и заМану и женење ласно...

— Може, ама спроти себ' прилику.

— „Свет је овај као како мердивен, један се качи а други па слиза“. — та и с вас чорбаџије такој си је. Зар мало ли ги има од ваши што си беоше први трговци — а саг звонари и клисари па пале прангије кад слави црква... Мори, ти слизаш низ мердивен а мој Манча се топрв качи...

— Бре-бре-бре! „Видело се куче у чашире, па се фатило у 'оро“, вели јој чорбаџи-Замфир сав зелен од љутине.

— Кој је куче, несрећо чорбаџиска!? цикну Дока. Знаш ли, бре, ако дофатим саг ове пал'не (и показа му силне палуне пред вратима) све ћу ти ги фрљим и обијем о главу... ћу те бомбадирам по ту главу како Срби Митад-пашину табију на Виник! Несрећо Вртиваганска и Коритарска!...

— У кућу си ми, што да ти прајим? вели уздржавајући се домаћин, а сав блед од љутине.

— Мори, и на сред чаршију и туј ћу се тепам и с теб' и сас зета ти, онога шебека за Мануланћа, онај

реч „куче у чашире!“ раздера се Дока и оде љутито, и остави запрепашћеног чорбаџи-Замфира који се само крстио левом руком и говорио! „О, Бог да чува̂!“.......

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

IV. (3).

Сватови дођоше рано, у колима, двоколицама с једним коњем, пољским колима на два точка, старим фијакерима без коша, отвореним лаким колима с кожним завесама, а млади људи из најближих села у товарним колима, у којима су стојали у реду, придржавајући се за ступце да не падну; они су ишли у касу, и добро су се тресли. Било их је који су дошли са десет миља даљине, из Годервила, из Нормапвила и Канија. Обе породице беху позвале све своје сроднике, измириле се са пријатељима с којима су биле у завади, писале познаницима на које су одавна биле заборавиле.

С времена на време зачује се пуцање бича иза ограде; вратнице се убрзо отварају, и улазе нека кола. Дојуре до првог басамака на перону, ту се нагло зауставе и оставе госте, који силазе са свих страна, трљају колена и тегле се. Жене, у капама, имале су хаљине варошкога кроја, златне ланце од сахата, огртаче с крајевима прекрштеним у појасу, или шарене марамице које су на леђима биле прикачене чиодама, и које су им остављале врат позади слободан. Дечаци, обучени као и њихови родитељи, нису чисто умели да се нађу у своме новоме оделу (многи су шта више тога дана обули чизме први пут у своме животу), а поред њих стојало је и ћутало, у својој белој хаљини од првог причешћа која је за ову прилику продужена, по неко одрасло девојче од четрнаест или шеснаест година, без сумње њихова рођака

или њихова старија сестра, црвена лица, усплахирена, масне косе од црвене масти, и пуна страха да не испрља своје рукавице. Како није било довољно коњушара да испрегну сва кола, господа загрнуше рукаве па се сами дадоше на посао. Према своме различном друштвеном положају, они су имали на себи фракове, реденготе, вестоне, фракове-вестоне; — фракове, који су уживали уважење читаве породице, и који су извлачени из ормана само кад је каква свечаност; реденготе, са великим пешевима који су се лепршали на ветру, са ваљкастим јакама, са џеповима широким као вреће; вестоне од дебеле чохе, који су обично ишли уз какву качкету, опточену бакром на бранику; фракове-вестоне, врло кратке, који су имали два дугмета на леђима зближена као два ока, и чији су скутови били пресечени као једним ударцем, као да их је секира пресекла. Неки опет (али ови ће зацело ручати на дну стола) имали су на себи празничне блузе, то јест блузе са јаком која је падала на рамена, са леђима која су била ситно убрана, и са струком који је врло ниско стезао пришивен појас.

Кошуље на грудима беху испупчене као оклопи! Свако ти се то ошишао, те му се уши одбиле од главе; сви се обријали; неки, шта више, који су још пре зоре били устали те нису добро видели да се обрију, имали су дугачке белеге под носем, или дуж вилица засеке на покожици, широке као талири од три динара, па је ветар на путу изазвао мала запаљења на тим засекама и белегама, што је руменим печатима прошарало сва ова пуна бела и весела лица.

Како је општина била на по миље од мајура, сватови одоше у њу пешке, па се исто тако и вратише, после свршене церемоније у цркви. Спровод, у почетку једноставан као једна једина шарена трака, која се таласаше у пољу уском стазом што је вијугала кроз зелено жито, убрзо се развуче и подели на разне гомилице које су заостајале у разговору. Напред је ишао свирач са својом виолином чија глава беше окићена тракама, затим су до-

лазили млада и младожења, па родбина, па пријатељи како је који стигао, а деца су остала била позади и уживала да чупају цвеће из овса, или да се играју а да их нико не гледа. Емина хаљина, сувише дугачка, вукла се по мало доњим крајем; Ема је с времена на време застајала да је подигне, и тада је својим прстима у рукавицама пажљиво скидала с ње бодљикаву траву и ситне праменке од чичака, док је Шарл, слободних руку, чекаше да буде готова. Чича Руо, с новим цилиндром на глави и у фраку чији су му рукави покривали руке доноката, водио је под руку стару госпођу Бовари. А Г. Бовари, отац Шарлов, презирући сав овај свет, беше дошао обично одевен, у реденготу војничкога кроја, с једним редом дугмета, и удварао се једној младој плавој сељанци каванским изразима и понашањем. Ова се клањала, црвенела, није знала шта да одговори. Остали сватови разговарали су о својим пословима, или су гуркали један другога и унапред се подстицали на веселост; а чим се обрати пажња, могло се чути непрестано како шкрипи виолина свирачева, који је једнако свирао кроз поље. Кад би свирач приметио да су сватови далеко заостали, и он би застао да мало одахне, и дуго би мазао гудало колофонијом да жице боље шкрипе; затим би наставио пут, спуштајући и подижући врат своје виолине, да не изгуби такт. На звук инструмента, мале су тице још из далека одлетале.

Сто беше постављен под шупом за кола. На њему су биле четири говеђе печенице, шест пилећих умокаца, печена телетина, три јагњећа черека, и, на средини, лепо печено прасе, окружено са четири кобасице с киселъаком. На угловима је стојала ракија, у стаклима. На боцама с благом јабуковачом избијала је густа пена око запушача, а све чаше унапред беху наливене вином до врха. Велике чиније жутога крема, који би сам од себе затрепертио при најмањем потресу стола, носиле су на својој глаткој површини почетна писмена младенаца, у врло ситним шарама. За торте и колаче с бадемом беше позват један колачар из Ивегоа. Како је тек отпочео био рад у овом

крају, он употреби сву своју вештину, и, по ручку, сам собом донесе једну пирамиду, која је изазвала опште дивљење. Основица јој, пре свега, беше четвороугао од плавога картона, који је представљао храм са портицима, са стубовима и малим киповима од гипса свуда у наоколо, у нишама пуним звезда од позлаћене хартије; затим је на другом спрату била кула од савојскога колача, окружена малим бедемима од анђелике, бадема, сува грожђа и кришака од поморанџе; и најзад се, на горњој платформи (она је представљала зелену ливаду на којој је било стена с језерима од слатка и лађа од лешникове љуске) видео један мали Амор, који се љуљао на љуљашци од чоколаде, чији су се стубови завршавали са два природна пупољка од руже, уместо кугала на врху.

Јело се до у вече. Кад би се сувише заморили седењем, гости су устајали, шетали по дворишту или у шупи гађали новац на запушачу, па се враћали за сто. Неки, при крају, заспаше и захркаше. Али кад дође кава, сви оживеше; узеше певати, огледати снагу, носити терете, покушавати да подигну кола на рамена, говорити раскалашне пошалице, љубити жене. У вече, при поласку, доброназобљени коњи с тешком су муком улазили у рукунице; бацали су се, пропињали, штранге су се кидале, а њихови су сопственици псовали, или се смејали; и целе ноћи, при месечини, по путовима у околини, јурила су кола у највећем трку, одскачући на олуцима, прескачући преко гомиле шљунка, ударајући о стране пута, а жене су се нагињале кроз врата да дочепају дизгине.

Они који беху остали у Бертоу пили су целе ноћи у кујни. Деца беху поспала под клупама.

Млада беше замолила оца да је поштеде од уобичајених пошалица. Међутим један рибарски трговац, њихов сродник (који чак беше донео као свадбени поклон две рибе) почео је био прскати устима воду кроз кључаницу, али чича Руо стиже баш на време да га спречи, и објасни му да озбиљан положај његовога зета не допушта такве непристојности. Сродник, при свем том, једва попусти овим

разлозима. Он у себи помисли да се чича Руо понео, и приђе неколицини других гостију који су седели у једном углу; овима су, за столом, више пута падали у део остаци јела, па су и они сматрали да су рђаво дочекани, оговарали домаћина и желели му пропаст „замотаним“ речима.

Стара госпођа Бовари целога дана није уста отворила. Нису је питали ни за снахину хаљину, ни за гозбу; она се повукла рано. Њен муж, уместо да оде за њом, посла у Сен-Виктор по цигаре, и стао је пушити све до зоре, испијајући грогове с трешњевицом, напитак непознат осталим гостима, и који му је донео још веће уважење.

Шарл по природи није био ни мало досетљив, и није се показао понајбоље за време свадбе. Он је доста слабо одговарао на досетке, каламбуре, двосмислене речи, комплименте и раскалашне шале, које су сматрали за дужност упућивати на њега чим је чорба изнета на сто.

Али је зато сутрадан изгледао сасвим други човек. Пре би се могло мислити да је он јучерашња невеста, јер се на млади није опажало ништа по чему би се могло шта погодити. Ни највећи обешењаци нису знали шта да одговоре, и посматрали су је, кад је пролазила поред њих, са одвећ напрегнутом пажњом. Али Шарл није ништа крио. Он је њу називао својом женом, говорио јој је „ти“, свакога је питао за њу, тражио је свуда, и често би је одвео у двориште, где га је човек из далека могао видети, међу дрвећем, како је обухватио руком око струка па иде даље у пола нагнут према њој, гужвајући јој главом чипке на грудима.

Два дана после свадбе, младенци одоше: Шарл, због својих болесника, није могао дуже одсуствовати. Чича Руо даде им своја кола да се одвезу, и испрати их сам до Васонвила. Ту пољуби своју кћер и последњи пут, сиђе с кола и врати се. Кад је прешао од прилике сто корака, он застаде, виде како одмичу кола чији су се точкови обртали у прашини, и дубоко уздахну. Затим се сети својих сватова, свога некадашњег живота, прве

трудноће своје жене: и он је био врло весео онога дана кад је жену одвео од оца и довео у своју кућу, кад је посадио на коња иза себе, касајући по снегу: јер то је било око Божића, и поља беху покривена снегом; она га је држала једном руком, а у другој је носила своју корпу; ветар је лепршао дугачке чипке на њеној коси које су јој по кашто падале на уста, и кад би се окренуо, он би видео поред себе, на своме рамену, њено румено лице које се ћутећи смешило под златним котуром на капи. Да би загрејала прсте, она их је с времена на време завлачила у његова недра. Како је давно било све то! Њиховоме сину било би сад тридесет година. И он се опет осврте, али ништа више није видео на путу. Осећао се суморан, као кућа из које је изнет намештај; и како на пријатне успомене надолажаху мрачне мисли у његовом мозгу који се замаглио од силна пића, њему се у једном тренутку прохте да оде до цркве. Али се побоја, да га то још више не ожалости, и тако се врати право кући.

Господин и госпођа Бовари стигоше у Тост око шест сахата. Суседи изиђоше на прозоре да виде нову жену свога лекара.

Стара слушкиња изиђе, поздрави је, извини се што вечера није још била готова, и позва госпођу да, дотле, разгледа кућу.

V.

Фасада од цигаља била је на самој линији улице, или боље рећи пута. Иза врата беше обешен један огртач са малом јаком, узда, качкета од црне коже, а у једноме углу, на земљи, лежале су доколенице на којима се беше окорело блато. Десно је била сала, то јест соба у којој се јело и преко дан седело. Тапет отворено жуте боје, окићен горе траком од сува цвећа, треперио је сав на својој рђаво прилепљеној основи од платна; беле памучне завесе, опвичене црвеним ширитом, укрштале су се на прозорима, а на уској оплати камина сијаше се сахат

са Хипократовом главом, између два велика посребрена свећњака, под стакленим звонима дугуљаста облика. На другој страни ходника беше Шарлова соба за рад, мала соба од прилике шест корака широка, са једним столом, три столице и једном наслоњачом. Још несечене свеске „Речника медицинских наука", чији се повез беше прилично исквачио у читавом низу продаја кроз које су прошле, испуњавале су готово саме собом шест редова једне библиотеке од чамовине. Мирис од запршке пролазио је кроза зид, за време прегледа болесника, онако исто као што се и у кујни чуло како болесници кашљу у кабинету и причају историју своје болести. Затим је долазила, водећи непосредно у двориште у коме је била штала, једна велика запуштена соба која је имала пећ, и која је сад служила као шупа за дрва, као ћилер, као магаза, пуна старе гвожђарије, празних буради, неупотребљивих пољских алата, чију употребу није било могућно погодити.

Башта, дужа но шира, између два зида олепљена блатом, на којима беху разапете гране од кајсија, пружаше се до једне ограде од трња која је раздвајаше од поља. На средини баште био је сунчани сахат од шкриљца, на озиданом постољу; четири уске леје, засађене кржљавим дивљим ружама, окружавале су симетрично једну четвртасту леју која је, са својим домаћим поврћем и растињем, више одговарала практичним потребама. Сасвим у дну, под јелама, начињен је био од гипса један свештеник који чита молитвеник.

Ема се попе у собе. Прва није била намештена; али друга, соба супружничка, имала је постељу од махагонија, у алкову са црвеним завесама. Једна кутија од шкољака стојала је на орману као украс; а на столу, у близини прозора, био је, у једној боци, букет од поморанџина цвета, увезан тракама од беле свиле. То беше букет младин, букет прве жене Шарлове! Она га погледа, Шарл то примети, узе цвеће и однесе га на таван, док је Ема, седећи у једној наслоњачи (око ње су разметали

њене ствари), мислила на свој свадбени букет, који беше затворен у једној кутији, и замишљено се питала шта би с њиме било кад би она случајно умрла.

Првих дана бринула се само о томе шта ће да преиначи по кући. Скинула је стаклена звона са свећњака, метнула нове тапете, поново обојила степенице, и начинила у башти клупе, око сунчаног сахата; шта више, упита како би се могао начинити водоскок са рибама. Најзад њен муж, знајући да му жена воли да се вози у колима, нађе један већ употребљиван *бок*, који је добио нове федере и кожна крила, те личио скоро на *тилбери*.

Он беше дакле срећан и потпуно безбрижан. Ручак на само с њом, шетња у вече друмом, покрет њене руке кад је намештала косу, поглед на њен сламни шешир обешен о прозор, и још много што шта друго у чему Шарл није никад ни наслутио задовољство, све то чинило га је стално срећним. У постељи, изјутра, док су једно поред другога лежали на јастуку, он посматраше како сунчана светлост пролази кроз маље на њеним плавим образима, које су у пола покривале траке њене капе. Гледане овако из близа, њене очи чињаху му се увећане, нарочито кад је више пута узастопце отварала своје трепавице будећи се; црне у сенци а затворено плаве на светлости, оне имађаху као више слојева боје, који су, гушћи у дну, бивали све јаснији што су били ближе површини гледи. Његово око губило се у овим дубинама, и он је у маломе видео себе у њима, до рамена, са свиленом марамом на глави и горњим делом раздрљене кошуље. Он би устао. Она је излазила на прозор да га види кад оде, и остајала је наслоњена на ивици, између две саксије геранија, обучена у лаку и широку собну хаљину. Шарл је, на улици, прикопчавао мамузе на ивичном камену, а она је и даље говорила с њиме одозго и кидала устима по који цвет или лист које је дувала на њега и који су, лепршајући се и правећи у ваздуху полукруге као нека тица, пре но што падну задржавали се на неочешљаној гриви маторе беле

кобиле, која је непомично стојала пред вратима. Шарл, са коња, слао јој је пољубац; она му је одговарала знаком, затварала прозор, и он је одлазио. И друмом којим се без краја протезаше облак прашине, путевима по којима је савијено дрвеће правило сводове, стазама кроз пшеницу која му је била до колена, по сунцу које му је пекло леђа, и свежем јутарњем ваздуху који је удисао, са срцем пуним ноћног блаженства, мирна духа и задовољних чула, ишао је Шарл уживајући у својој домаћој срећи, као људи који, по ручку, још сладе укус печурака које су јели.

Шта је он до сада имао доброга у своме животу? Је ли му добро било време проведено у гимназији, кад је седео затворен између оних високих зидова, сам међу својим друговима који су били богатији или бистрији од њега, који су се смејали његовом нагласку, који су се ругали његовом оделу, и чије су матере долазиле у собу за разговор са колачима у муфу? Је ли му добро било касније, када је учио медицину а никад није имао толико пара у кеси да може платити игру каквој малој радници која би му постала љубазница? После тога живео је четрнаест месеца са удовицом, чије ноге у постељи беху хладне као лед ледени. Али сад је имао за цео живот ову лепу жену коју обожаваше. Свет, за њега, није прелазио свилени обим њене сукње; и он пребациваше себи да је не воли, обузимаше га жеља да је поново види; брзо би се вратио и попео уз степенице, а срце му је лупало. Ема је била у својој соби и облачила се; он би јој нечујно пришао, пољубио је у леђа, и она би врискула.

Шарл се не могаше уздржати да јој непрестано не дира њен чешаљ, њено прстење, њену мараму; по кашто је стане страсно љубити у образе, или јој ситним пољупцима обасипе нагу руку, од врха прстију до рамена; а она га благо одбија, пола насмејана пола нестрпљива, као што се одбија дете које вам обисне о врат.

Пре удаје, она је мислила да осећа љубав; али како срећа која би била последица те љубави не дође, она је мислила да се мора бити преварила. И Ема се поче питати шта се управо разуме у животу под речима *блаженство*, *љубав* и *занос*, које су јој се учиниле тако лепе у књигама.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

ТИШИНА.

Заборављен предео у пропланку дугом,
Обале под тешком тишином и травом...
Ту вечерње воде шуме тихом тугом,
И жалосне врбе хује заборавом.

У зеленој јасној помрчини грања,
Ту нађем Самоћу у ћутању вечном
Бледу, покрај воде; ту седи и сања,
И огледа лице у модрилу речном —

Ко зна од кад тако. — По у немом долу
Глас мине ли само кроз та места чиста,
Сва тишина силно уздахне у болу:
Рефрен патње оде од листа до листа.

Ј. Дучић.

У БЕЧКОЈ ШУМИ.

Свеже је и ведро јутро —
Кô почетак лепе приче;
И по грању и по жбуњу
Нешто се буди и нешто се миче.

Трчаћемо по шуми свуде;
Ти ћеш причати пуно и живо,
Ја ћу те дирати много,
А неће ти бити криво.

Ал' после, бићемо тужни,
Јер знамо шта бити не сме.
Вече ће бити лепо —
Кô свршетак тужне песме.

М. Ћурчин.

ИЧКОВ МИР.[1]

1806 1807

Српски устаници под Кара-Ђорђем успели су, после две и по године енергичног ратовања, да натерају Порту на попуштање и да јој изнуде обећање тражених привилегија. Ти услови примирења донесени су били из Цариграда Петром Ичком, пуномоћником српскога народа, и били су представљени Народној Скупштини у Смедереву, држаној крајем октобра и почетком новембра 1806 године. И ако су устаници очевидно желели мира, и ако су услови које је донео Ичко били новољни, ипак су догађаји остали јачи од жеља народних. Рат између Русије и Порте који је започео крајем 1806 године, и независно од српскога покрета, повукао је устанике у нови рат, дао је устанку нов правац и тежње. Ичков Мир, као што су Срби називали услове које је Ичко донео био је одбачен и остао је само као један епизод из српско-турских односа између 1804—1807 године. Место Ичковог Мира Срби су, према обећањима Русије, очекивали други неки мир, који би им зајемчио већу самосталност и сјајнију будућност. И дошао је најзад Букурешки Уговор, који је био право разочарење за устанике. Чинило им се да су жртва руске политике; Ичкови услови у то време, као и у време устанка под Кнезом Милошем, били су им политички идеал према ономе што је за тим уговорено између Русије и Порте у Букурешту. Пу и ако се правице обећане Србима осмом тачком Букурешког Уговора нису могле упоредити ни из далека са Ичковим Миром, ипак су оне имале своју ре-

[1] *Ичков Мир. Покушај непосредног измирења Србије и Турске. 1806—1807.* Политично-историјска студија Стојана Новаковића. (Глас Српске Краљевске Академије Наука LXVI. стр. 25–149). Отштампано и засебно.

алну подлогу, гарантију Русије, док су услови донесени Ичком били чисто политичка мера од стране Портине, да се добије време и да се згодном приликом подарене привилегије одузму.

Господин Стојан Новаковић посветио је Ичковом Миру нарочиту студију, која је штампана у „Гласу Српске Краљевске Академије Наука“, и која према ономе што раније знамо из саопштења у „Српском Књижевном Гласнику“, чини само један одељак из дела које је писац израдио о дипломатској историји Србије од 1804—1830 године.

За ову своју студију Г. Новаковић се служио у главноме издатом грађом, наративном и дипломатском, али она је проткана и документима до сада непознатим, поглавито онима који се чувају у Архиви Српске Краљевске Академије, местимице пак нашим преписима из Париских Архива (Archives Nationales и Ministère des Affaires Etrangères). Међутим, сва ова грађа, издата и неиздата, којом је писац располагао, није била довољна за обраду овако интересантног предмета. Заиста, у тој грађи не видимо нити време кад је Ичко пошао у Цариград, нити његова упутства, нити време уговора нити тачну садржину мира. И Г. Новаковић је покушао да све то реконструише на више од седам штампаних табака, усиљавајући се да све то уоквири и доведе у везу са ондашњим европским догађајима и српским кретањима и успесима на бојним пољима. Предузеће заиста достојно опробаног критичара и историка као што је Г. Новаковић, ну, у исто време, и предузеће пуно опасности и изненађења.

Како смо се и ми бавили истим питањима којима и Г. Новаковић, и како смо због недовољности и непотпуности познатих извора, морали прибећи истраживању нових, политично-историјска расправа Г. Новаковића послужила нам је само као доказ за наше мишљење да би заиста било смело предузеће покушати, са тако мало познатих дипломатских докумената, излагати исто-

ријска факта наше најновије историје. Тај се недостатак никако не да попунити бледим и нетачним успоменама Баталаке, Проте Матије или приповедача Вукових и др., а још мање Милутиновићевом *Србијанком*, која тако видно место заузима у цитатима Г. Новаковића.

Како је студија Г. Новаковића о Ичковом Миру изашла сад на јавност, чини нам се да је у интересу наших читалаца, да и ми изнесемо, наравно што краће можемо, резултате нашег истраживања по истом предмету. С тога ћемо у овом чланку изнети дипломатску акцију на Порти за решење српскога питања у периоду од погибије Хафис-пашине па до Ичковога Мира. Тај ћемо преглед завршити садржином услова донесених Ичком из Цариграда. Унапред морамо напоменути да је велика разлика између нашег излагања и излагања Г. Новаковића. Разлика је у главноме отуда што се тврђења Г. Новаковића оснивају на непотпуним, нетачним и растегљивим изворима и неоправданим комбинацијама, док се наша тврђења базирају само на документима од несумњиве вредности.

У самоме почетку устанка, српске поглавице биле су обузете идејом потпуног ослобођења од Турака: хтеле су да се ослободе не само дахија, одметника султанових, већ и да добију поуздано јемство за своју безбедност у будућности. Услед тога њихова политика ишла је у два правца. С једне стране устаници су уверавали Порту да остају увек лојални поданици султанови, да би на тај начин добили времена и организовали отпор; с друге стране пак гледали су да нађу ослонца и помоћи на страни, тражећи и од Аустрије и од Русије да их приме у своју заштиту.

Енергија којом су устаници започели борбу и њихово тражење стране заштите учинили су те је и за Русију и Аустрију српски покрет изгубио своје месно обележје. Увидело се да је устанак еминентно политичког

карактера: прилике пак у којима се појавио, само је појачао интерес тих сила за устанике. У ово време центар европске политике био је у Француској, којом је господарио Наполеон I. Његовим необичним војничким успесима равнотежа европских сила била је поремећена, и судбина целе Европе била је у његовим рукама. Није чудо што је тај велики прекрет био од последица и на Балканско Полуострво. Русија и Аустрија држале су као извесно да је Наполеонов план да сруши турско царство, и нису им биле непознате везе његове са Хришћанима у Турској. Немири у Србији отварали су само нову перспективу француском утицају на Балкану. Полазећи са ове тачке, и Русија и Аустрија, нераздвојне савезнице против Наполеона, заузимале су се на Порти у корист Срба, уверене да ће се они у невољи обратити Наполеону, који не би пропустио, по њиховом мишљењу, да српски покрет употреби за своје циљеве и против турске царевине. И ако су обе државе суревњиво мотриле једна на другу, суревњивост која је често врло далеко ишла,[1] ипак питање о примирењу Србије било је од такве важности да су обе државе у принципу биле сложне да Србима ваља израдити извесне уступке и не дати повода да се Срби обрате Француској.

Истина, била је велика разлика у схватањима аустријских и руских меродавних кругова о решењу српскога питања. Аустрија је сматрала да је довољно да се у Србији поврати стање какво је било после Свиштовског Мира, кад је она предала Србију Порти, т.ј. повративши ред у земљи предузети мере које ће га у будућности одржати; Русија пак ишла је на то да Србија добије положај према Порти као румунске кнежевине, Влашка и Молдавија, чије су привилегије биле под њеном заштитом. Докле је Аустрија Србији саветовала умереност у захтевима, дотле је Русија препоручивала енергично вођење

[1] Аустрија је потказала Порти да су Срби 1804 слали депутацију у Петроград

рата, да би успесима натерала султана да јој подари извесне привилегије, које би она гарантовала.

Опасност пак да се Французи умешају у српско-турски спор постала је врло акутна после славне Наполеонове победе код Аустерлица, чији је ресултат био огроман (нов. 1805). Аустрија је била понижена и смањена; Русија, њена савезница, делила је ову униженост. Пожунским Миром (дец. 1805). Аустрија је поред осталих земаља уступила Наполеону Далмацију, те је тако добио чврст ослонац на Балканском Полуострву. Из Далмације Наполеон је могао, према потреби, угрожавати или помагати Порти. Русија и Аустрија које до сада нису имале такмаца на Балкану, добиле су га сада у лицу најсилнијег владара у Европи. Ако су Русија и Аустрија до сада слутиле да ће Наполеон предузе́ти што против Турске уништење ове царевине од стране Француске постало је аксиом нарочито за руске државнике. Упорност којом је Наполеон тражио Далмацију био је очити доказ његових намера. У оваким приликама, Русија и Аустрија морале су се још више заинтересовати за Србију, којој се Француска тако близу прикучила. Устанци су пак у ово време били узрујанији него икада. Пораз који је претрпио Хафис-паша, који је као царски везир требао да уђе у Србију да ред поврати, изазвао је читаву сензацију на Дивану. Порта, која се дотле устезала да Србе прогласи бунтовницима, може бити с тога што није имала довољно средстава да их покори, морала је предузети озбиљније припреме за угушење устанка.[1] У колико је успех српски био већи, у толико су устаници морали бити забринутији за крајњи резултат свога предузећа.

Са свију страна стизале су устаницима вести о огорчености турској и о припремама које се против њих чине.

Озбиљност ситуације принудила је Србе да потраже свуда помоћи и посредовање за измирење с Портом. Сем тога они су се могли надати да ће Порта после тако

[1] 3 окт. 1804. Цариград. Италински Чарторискому.

сјајне победе бити попустљивија но што је до сада била. И заиста никада устаници нису толико молаба испратили на све стране, као крајем 1805 и почетком 1806 године. Поглавито су се пак надали у заступништво Аустрије и Русије. Упутивши молбу Францу II[1] у Беч и знајући пријатељске и савезничке односе бечког и руског двора, устаници су послали преко Беча и писмо за руског цара Александра, где су такође молили да се и он за њих заузме на Порти, имајући у виду „ужасна обстојатељства“ која их окружавају.[2] За овим су устаници послали нарочиту молбу на султана, тражећи у њој да им подари привилегије, које су тражили у прошенију своме од 1-ог маја 1805 године. Ова је молба датирана 12 јануара 1806[3] у Остружници и послата је влашком кнезу Ипсилантију, да је он пошље руском посланику у Цариграду, који ће је Порти предати.

Добивши молбу српских устаника од 30 нов. 1805 за Александра I, бечко министарство је одмах пошље у Петроград. Аустријски отправник послова, који је ту молбу донео, изјавио је да су Срби учинили исту такву молбу и Францу II и да је он обећао да ће се за њих заузети, али да је одбио да им дâ помоћи.[4]

[1] Извештај Чарторинског Александру I од 11 јан. 1806.

[2] 30 нов. 1805. Смедерево. Потписан Карађорђе и прота Матија Ненадовић и с целим народом српским.

[3] Голубица V. стр 135. — 3 нов. 1805. Италински, руски посланику у Цариграду, јавља Чарторинском, министру иностраних дела, да је извештен од влашкога кнеза да се Карађорђе њему обратио и тражио да се заузме за Србе на Порти, и да му је он, Ипсиланти, одговорио да упути молбу Италинском да би се он могао за Србе заузети. 2 фебр. 1806. Италински јавља Чарторинском да је добио од Ипсилантија писмо српских устаника са молбом, коју ће султану предати. Италински вели да неће ништа предузимати док не добије упутство из Петрограда. Јавља даље да румелијски валија чини велике припреме против Србије; али се нада да ће јуначки и очајни устаници разбити многобројне турске чете, састављене из разбојника.

[4] Извештај Чарторинског од 11 јан. 1806 Сравни 3 феб 1806, Чарторински Италинском

Молба српскога народа дошла је у Петроград баш кад је Русија била најјаче под утиском победе на Аустерлицу и утврђења француске власти у Далмацији. Чарториски, руски министар иностраних дела, у више извештаја развио је био све последице, које могу отуда настати за руску превласт у Турској и опасности које грозе овој трулој царевини, огрезлој у устанцима и која је сад под директним ударцем Наполеоновим. Услед тога он је испитивао начине, којима би се могла спасти Турска, и чинило му се као најзгодније да се она преобрати у конфедерацију народа који је састављају и да та конфедерација буде под руским покровитељством. Међу тим као прво средство предлагао је да се Црна Гора, Брда и Херцеговина, које се додирују са новим француским поссесијама, организују као отпорна тачка против Француске, и да се утврде преко тих земаља везе између руске флоте на Јадранском Мору и Карађорђа.

Полазећи са гледишта да је веза са Србима због Француске потребна и имајући у виду њихову молбу и опасност у којој се они налазе услед погибије Хафис-пашине, Чарториски је предложио цару ове мере (11 јан. 1806):

1. Молбу српскога народа цару послати у Цариград руском посланику, да је саопшти Порти и да све употреби да је одврати од припреме против Србије и да јој скрене пажњу на могућност да се Француска уплете у српско-турски спор.

2. Како резултат овог заузимања није известан, то би требало да се Србима да могућност да се боре, с тога да им се пошље 10.000 дуката, и да се поради код Аустрије да се Срби снабду војним потребама.

3. Да руски консул у Јашу стави, тајним начином, Србима до знања о мерама предузетим у њихову корист.

4. Исто то јавити и влашком кнезу К. Ипсилантију.

Цар Александар је усвојио предлоге свога министра. На овом акту Чарториског стоји са стране записано, да су тачке под 1 и 2 испуњене *3 фебруара 1806*; тачке пак под 3 и 4. 18-ог истог месеца.

Устаници се нису задовољили тиме само што су писмено молили Бечки Двор да се за њих заузме. Почетком фебруара, стигну у Беч српски депутати: прота Матија и Божа Грујовић, са земунским трговцем Милошем Урошевићем, у намери да лично пораде да им Бечки Двор помогне поглавито посредовањем код Порте. У исто време они су били донели нову молбу на име цара Александра.

Ова нова молба на рускога императора, која је такође била отправљена у Петроград, била је излишна, што, наравно, Срби још нису знали. Ми смо мало час видели да је 3 фебруара Чарториски послао упутства[1] руском посланику у Цариграду да се заузме за Србе. Према тим инструкцијама, Италински преда Порти, 19(31) марта дугачку ноту, доказујући јој живо користи које би Порта имала кад би се са Србима измирила учинивши им извесне уступке. Неколико дана раније (6 марта) Италински је већ био предао молбу устаника од 12 јануара 1806, послату преко Ипсилантија. Главни разлог за уступање Србима, који је руски посланик развио у својој ноти, била је опасност да Француска, користећи се нередима у Србији, не придобије устанике за себе и да их не употреби против Порте.

Овај корак од стране Русије био се комбиновао са сличним кораком од стране Аустрије. И ако је у Бечу било одговорено српској депутацији да им се не може помоћи војском и војним потребама, пошто је Аустријски Двор у пријатељству с Портом, обећао им је да ће се за њих заузети код султана да им учини извесне уступке које би зајемчиле мир и ред у земљи у будућности. Заиста, 12 марта, Франц II писао је султану Селиму заузимајући се у корист Срба, и тражећи да им подари мир и спокојство; у исто време надвојвода Карло јавља Карађорђу, да је писао свима пашама око Србије, да обуставе даље припреме за рат докле не дође из Цариграда одговор на горње писмо царево, и да сам ништа

[1] Ова су упутства штампана у Голубици V. стр. 142.

не учини што би изазвало турска непријатељства против Србије.[1] О свему пак овоме Бечки Двор известио је петроградски кабинет, са којим је био увек истога мишљења да треба на сваки начин израдити Србима извесне уступке и примирити их. Писмо Франца II султану предао је аустријски интернунцијус, барон Штирмер, 27 марта, т.ј. неколико дана доцније после ноте рускога посланика Италинског, предате истог месеца. Штирмер је још добио заповест да у свему буде у сагласности са Италинским и да му покаже писмо царево султану и писма надвојводе Карла Карађорђу и везирима около Србије. Извршавајући ове заповести Штирмер је изнео Италинском разлоге из којих се Аустрија за Србе заузимала и као главни разлог навео је могућност француске интервенције у српско-турскоме спору, јер су по тврђењу Штирмера, Срби изјавили Бечкоме Двору да ће се Наполеону обратити.

Ну Порта је врло хладно примила аустријско заузимање. „Срби треба да траже милост, одговорено је Штирмеру, са конопцем о врату, и да отпочну тиме што ће издати најкривље између себе." И ако је Италински држао, да је овакав одговор Портин резултат унижености Аустрије после Пожунског Мира, и ако се надао да ће Порта са више готовости изаћи на сусрет његовој ноти, ипак није добио бољи одговор[2]. Порта је оптуживала Србе као бунтовнике, изјављивала да је српско питање њено унутрашње питање и да ће ускоро бити скинуто са дневног реда, пошто је предузела све мере да их што пре доведе у покорност. Прилике су биле заиста врло незгодне за Србе, ну криза је била одложена тиме што је румелијски валија, Ибрахим-паша Скадарски, јако подозревао на Французе, и место да се одазове Портиној наредби да пође против Срба, он је мотрио шта Французи раде у Далмацији и гледао да прозре њихове планове.

[1] Голубица V. стр. 145. Датум је писма овде погрешан. Треба 7 март (н. к.) место 7 мај. Сравни Beer. Orientalische Politik Oesterreichs стр. 193.

[2] 7 сафера 1221 (14 апр. 1806). Нота Портина Италинском.

Међу тим исход борбе, која се давно води на Дивану за утицај између Русије и Француске, све се више клонио страни Наполеоновој, чији је престиж после Аустерлица био огроман: Русија пак, видевши колебање Портино, стане концентрисати своју војску на Пруту, којом је управљао генерал Михелсон. Ми данас знамо да је Порта истога дана кад је примила ноту руског посланика у корист Срба, похитала да је у препису преда француском отправнику послова у Цариграду.

Борба на Дивану свршила се дефинитивно у корист Наполеонову. Победа је решена доласком у Цариград генерала Себастијанија, француског посланика, који је стигао 28 јула. Дочекан одушевљено од Порте, која је била сита рускога туторства, он је одмах стао говорити јавно противу Русије. Омаловажавао је њену моћ, оптуживао је да буни Србе и Црногорце, тражио смењивање кнежева Влашке и Молдавије, да би тиме изазвао рат између Порте и Русије, пошто су привилегије румунских кнежевина биле под руским покровитељством.

Портине претње Србима у одговору на ноту руску нису заиста остале празне речи. Срби су могли приметити кретања и припреме Турака около Србије, која ће се најзад свршити славним српским победама на Мишару и Делиграду. Од стране Русије и Аустрије никакве утешне речи о резултату њиховог заузимања. На против, генерал Михелсон шаље им тајно Беја Новокрштеног, у чијој су мисији устаници видели да се имају чинити нови напори за одбрану од Турака.

Видевши нагомилану турску војску на границама Србије[1], Карађорђе призове Петра Ичка, консула или базрђанбашу београдскога, у Остружницу[2], где је био главни стан српски према опсађеноме Београду, и уговори с њим да га пошаље у Цариград, да учини последњи напор за измирење Срба са султаном. Прилике у којима се Петар

[1] 14 јули 1818. Стеван Живковић Михаилу Герману.

[2] Вук. Грађа стр. 207.

Ичко примио тешке мисије доказују само необично самоноуздање и пожртвовање овога човека, рођењем из Македоније из Катранице. Пре него што је био београдски консул, служио је као драгоман и у турским посланствима у Бечу и Берлину и био је неко време сердар у кнеза Мурузија. Под 1 јулом, у Смедереву[1], издато је пуномоћије којим Срби опуномоћавају „Петра Ичкоглича Сердара и консула белиградскаго“ да са Портом уговори:

1. Да Срби плаћају данак одсеком.

2. Да се у Србију пошље царски мухасил са извесним бројем „служитеља“ и њему ће се данак предавати.

3. Све царске, мухасилске и народне службе да врше Срби, који обећавају да ће их вршити по царској заповести.

4. Јаничари, Крџалије и други зли Турци да се истерају из Србије и Срби да чувају границе.

Под истим датумом (1 јула), „Карађорђе са целим Собрањем Народњим“, пише из Смедерева Италинском, како је са главне скупштине од 1 маја 1805 послат азр-мазар (молба) Порти по депутатима, како су после тога и друге молбе слате, али су све остале без одговора. Шта више Порта чини озбиљне припреме против Србије. Срби угрожени са свију Страна шаљу у Цариград „Петра Ичкоглича“ „с умерењејшим прошенијами“. Писмо се завршује тиме, како ће му Ичко показати своје пуномоћије, разговарати о свему с њима опширно и најзад молбом да га Италински саветује и да се за Србе заузме.

Ичко се одмах крене на пут преко Влашке. Прошавши кроз Букурешт, Ичко је ишао влашком кнезу и изјавио му да ће се за своју мисију обратити патријарху. Иу српски депутат изгледао је Ипсилантију човек „малог поверења“, руском генералном консулу Л. Кирику није ни ишао, и овај је похитао да јави посланику у Цариград да му се Ичко сумњив чини[2].

[1] Потписани Карађорђе и Младен Миловановић у име целога народа.

[2] 18 јули 1806 Л. Кирико Италинском.

Баш кад је Италински био сав заузет испадима генерала Себастијанија, који тек што је био стигао, представи му се Петар Ичко са препоруком Карађорђевом и покаже му своја упутства. Руски посланик је у прво време сумњао да Ичко није нека ухода. И ако је јако ценио Србе као одличне војнике, свршетак депутације српске од 1805, коју је предводио Чардаклија, није му оставио добре успомене. Али кад је видео да су печати и потписи исти на документима Ичковим, као и на онима што их је до сада примао из Србије, сем тога да му Ичко детаљно говори о мисији Беја Новокрштеног кога је Михелсон послао у Србију, уверио се да је Ичко заиста депутат српског народа. Пу расејан збацивањем румунских кнежева и ситуацијом у Цариграду, Италински је сматрао да је Ичкова мисија унапред осуђена на неуспех. Порта је тада објављивала да је Србија већ покорена успесима румелијског валије Ибрахим паше и босанскога новога везира Хозрев Мехмед паше[1]. Положај пак руских послова у Цариграду био је заиста такав да се руски посланик није смео нспољити као заступник Срба у моменту, кад је Себастијани износио Порти да је Русија једини кривац за нереде у Србији. Ичко је најзад био остављен сам себи.

Тешко је нагађати какве је све утицаје сем патријарховог Ичко употребио да дође до жељенога циља, али је изван сумње морао бити необично окретан и вешт човек. Пу нешто је тако изван сваке сумње да је Ичко нашао Диван са свим расположен, да што пре скине српско питање са дневног реда. Порта је пристала без устезања да Србима подари тражене уступке (августа).

Петар Ичко се врати у Србију са мухасилом (септембра), да на скупштини изнесу услове које Порта начелно нуди Србима. Скупштина, сазвана у Смедереву, крајем октобра[2] примила је Портине услове, захваљујући

[1] 2 авг. 1806. Италински Будбергу.

[2] 14 јули 1818. Ст. Живковић Михаилу Герману.

Порти на царској милости и на томе што је баш Хасан-агу одредила за мухасила, кога су Срби познавали као благог човека. Скупштина даље јавља Дивану, да шаље поново у Цариград Петра Ичка са кнезом Живком Константиновићем да утврди „тврдо и конечно“ српске послове[1]. У скоро за овим се Петар Ичко крене са другом за Цариград, а царски мухасил остане у Србији.

Кад су српски изасланици стигли у Цариград, политичка ситуација била је јако измењена и имала је индиректно великог утицаја на српске послове. Себастијани је успео те се Порта завадила са Русијом збацивши румунске кнежеве Ипсилантија и Мурузија, што није смела да учини без претходног споразума са Русијом. То збацивање кнежева пролазило је кроз различне фазе од августа до октобра месеца, док најзад руска војска није, без претходне објаве рата Порти, упала у Молдавију и Влашку и окупирала те две провинције (окт. – дец. 1806). 11 дец. Порта је предала рускоме посланику Италинском дугачку ноту у којој је изређала све тужбе против Русије. Порта је пребацивала Русији између осталог, да је радила свима могућим начинима да њене Хришћанске поданике за себе придобије; да је кришом натерала Србе на устанак и да их је помагала. Нота се завршавала тиме да Порта не може трпети даље бављење руског посланства у Цариграду; кад пак Руси изађу из Влашке и Молдавије неће бити тешкоће да се дипломатски односи између двеју царевина опет обнове. Тако је настао прекид између Русије и Порте који ће трајати све до Букурешког Уговора (1812 године).

Овај раскид са Русијом још више је расположио Порту да се измири са Србима. И сам генерал Себасти-

[1] Смедерево, 5 нов. 1806. Скупштина Дивану. У овом акту нема имена кнеза Милића за кога Вук каже да је у друштву са Ичком и кнезом Живком Параћинцем отишао у Цариград. *Грађа* стр 207. — Француски посланик у Цариграду, генерал Себастијани, у своме писму од 28 јануара (н. с.) 1807, упућеном Талерану, министру иностраних дела, вели да су у Цариграду налазе *два* српска депутата.

јани није био против тога да се Србима учине уступци, али само без туђег посредовања и мешања. Измирењем пак са Србима постигао би се један велики резултат; Срби не би ступили у савез са Русима, који су већ у Влашкој. У јануару 1807 српски депутати учинили су дефинитивну погодбу с Портом и предузели пут за Србију.

Међу тим у Србији су се десили врло важни догађаји. Пошто су Срби узалуд покушавали са мухасилом да приволе Турке да напусте Београд, то су прионули енергично око опсаде. 30 новембра била је заузета варош београдска; 17 децембра Гушанац је капитулирао и изашао из тврђаве и отишао у Видин. После Гушанчева одласка постане господаром у граду Сулејман-паша,ну пред захтевима Срба, он им га је морао предати 27 децембра. Заузевши Београд, Карађорђе се очевидно стао колебати између рата и мира. Присуство руске војске у Влашкој и заузеће Београда и Шанца само га је могло охрабрити на продужење војне. Сулејман-паша, коме је остављена нека сенка власти у Београду, био је врло узнемирен и хтео је на сваки начин да оде из Србије. По претходном договору са Србима, паша се крене 23 фебруара за Ниш, али на Врачару цео спровод буде поубијан и опљачкан од Срба. За овим разбојништвом настане у Београду покољ, грабеж и насиље над заосталим турским породицама.Ускоро после овога покоља стигне Петар Ичко у Параћин са дванаест Турака и са последњом погодбом са Портом, која је имала само још ферманом да се потврди. Ну Петар Добрњац заповеди те Срби побију ове Турке, изговарајући се доцније, да је то учинио с тога што су Карађорђе и Младен без њега Турке у Београду побили и опљачкали.

После свих ових изгреда, мир је између Србије и Порте био немогућан: може бити да ти изгреди нису учињени само из жеље за грабежом већ и из политике да се примирење учини немогућним. У сваком случају ови су изгреди доказ да су поглавице устанка више тежиле рату него миру. Срби су већ били позвати у савез са

Русијом, писмом од 11 јануара, које им је упутио командант руске војске у Влашкој, и најзад они су пристали у тај савез. Тако је Ичков Мир био одбачен. Хасан-ага, мухасил, кога је Ичко био довео у Србију био је пребачен у Аустрију. Кад је стигао у Видин био је отеран као издајник. Отуда дође преко аустријских земаља у Травник, где буде бачен у тамницу као кривац, што су његовом помоћу Срби заузели Београд и Шабац.

Пре него што изложимо садржину Ичковог Мира, да напоменемо да је Кнез Милош на састанку са Марашли Али пашом у Ћуприји 1815 године, кад су преговарали о миру, тражио оне исте правице, које је Порта давала Србима преко Ичка.[1] Кад је доцније, нарочито 1817 и 1818 год., барон Строганов, руски посланик у Цариграду, предузео преговоре с Портом односно испуњења Букурешког Уговора, који је Турска онако безобзирце погазила, њему је било потребно да зна, на каквој се погодби оснивао положај Србије и Кнеза Милоша. Услед тога била се развила интересантна преписка између Кнеза Милоша, барона Строганова, А. Пинија, руског генералног консула у Букурешту, и Михаила Германа, тајног агента Кнеза Милоша при руском генералном консулату у Букурешту, који је често одилазио и самоме посланику у Цариград. У тој преписци налазе се многа акта која су имала за циљ да расветле држање Портино према Србији од закључења Букурешког Мира на све до тога времена (1818 год.), да би се посланик

[1] 17 јули 1818. Београд. Кнез Милош Михаилу Герману. »Наша пак са овдашњим Марашли-Али пашом у Ћуприји 1815 год. условија јесу иста она која су почившему Ичку дата и мени од реченога паше обећана, но до данас још испуњена нису, *које ћете и из послатог тамо фермана увидети,* у 1816 паки кнезовима обећата и паки неиспуњена.« Истога дана кнез је писао Пинију, рускоме ген. конзулу у Букурешту: »Будући сам ја и народ у опасњејшем положенију находећи се, то просио сам посредством реченога паше потврдити дарована Ичку условија, који паша тврдо обећао се, па до данас не исполнио. Тоже обећано и кнезовима нашим у Цариграду 1816 год. но изаки неисполнено.“

са више успеха могао заузети за Србе и контролисати у колико Портина погодба са Кнезом Милошем одговара смислу Букурешког Уговора, којим је Русија гарантовала Србији извесне привилегије. У тој коресподенцији, која се чува у Архиви Руског Посланства у Цариграду која је сад у Москви, ми смо нашли три акта, која се тичу саме садржине Ичковога Мира, од којих је један публикован, још давно, у *Подунавци*, год. 1844, стр. 144., а много доцније у *Споменику* XIX и у делу М. Петровића *Финансије и установе обновљене Србије*. Ну много су знатнија она два документа, која су до данас остала непозната. Један је на грчком језику од којега се налази и француски превод (Convention qui a été traitée entre feu Itzko, plénipotentiaire de la Servie et la Porte Ottomane, en 1806); други је акт писмо Стевана Живковића Михаилу Герману о Ичковом Миру, пошто је Строганов, као што смо рекли, тражио што боље и тачније податке за своје заступништво, те је услед тога питан и Ст. Живковић, који је био посвећен у ову ствар. Како на грчкоме тексту Ичковог Мира налазимо руком Германовом тумачење неких речи, то је вероватно тај акт о коме кнез говори Герману у своме писму од 17 јула 1818, и то је без сумње најаутентичнија садржина Ичковог Мира, у којој у изводу стоји ово:

1. Срби се обавезују остати верни Порти и плаћати годишње 722.500 гр. данка.

Тај је данак овако детаљиран:

За 20.000 породица, без промене, по 15 гроша на породицу	300.000
За 70.000 харача по 3 гроша сваки .	210.000
За ђечит (т. ј. за све скеле и ђумруке сем београдског ђумрука) . . .	80.000
За шабачки војводалук	80.000
За пренос:	670.000

[1] У ред таквих података долазе и *Последњи разговори Сербов и Турков о миру љета 1813. прежде турскија на Сербље војни тогожде года бившија*, који су штампани у *Голубици* за 1843 и 1844 (стр. 234).

Пренос: . .	670.000
За војводалук пожаревачки, смедеревски, јагодински и оне што од њих зависе	17.000
За нека села и ћечит ужички . . .	3.500
За чибук	32.000
Свега . . .	722.500

Половина ће се плаћати о Св. Ђорђу, а половина о Св. Димитрију.

2. Односно спахија није ништа уречено у Цариграду и то је остављено да се сврши у Београду између Срба и спахија. Међу тим Порта је заповедила спахијама да они морају пристати на конвенцију, по којој се од породице неће плаћати више од десет гроша. Ту ће пак суму скупљати сами Срби и предавати алај-бегу, који ће спахијама раздавати.

3. Србима се даје потпуна амнестија за прошлост, прашта им се заостали данак и сем тога за још шест месеци у напред.

4. Порта ће истерати из Србије све Турке смутљивце, нарочито Јаничаре. За чувара тврђава у Србији биће наименован паша по српској жемљи (choix) са 500 људи, који ће бити распоређени у Београду, Смедереву, Шапцу и Ужицама.

5. Слобода богослужења, слобода дизати цркве и школе.

6. Глава Србије признаје се за баш-кнеза, и биће наследан. Султан му даје из милости у наследство села Рипањ код Авале, Обреж и Катун у јагодинском округу. Баш-кнез ће именовати за сваки округ по једнога кнеза, који ће имати уза се петнаест оружаних људи, а и више ако буде потребе, за скупљање данка и чување безбедности. Баш-кнез имаће уза се педесет оружаних људи, и има право да носи самур-калпак.

Кнезови ће скупљати данак и давати рачун баш-кнезу или лицима које овај буде одредио да администрују

народне послове. Овај ће новац бити предаван паши или човеку кога паша за то одреди.

7. Паша не сме слати по Србији комесаре (бумбашире), и његов се ауторитет простире само на тврђаве. Само потврда смрти зависи од паше. Ако би паша имао да изда неку наредбу, он то може чинити само преко баш-кнеза.

8. Турци живе само по тврђавама. Кроз Србију могу пролазити само са пасошом баш-кнеза.

9. Да се паше често не мењају. Да се мењају на жалбу Срба.

10. Од горње суме данка Порта је одредила 80.000 гроша за издржавање пошта (мезулана); 120.000 гроша за издржавање паше, и према томе паша не сме ништа више тражити од народа. Срби се пак обавезују давати паши годишње 1000 кола дрва и толико сена. И ништа више.

Други документ у коме имамо сачуване Ичкове услове мира, то је као што рекосмо писмо Стевана Живковића Михаилу Герману, од 14 јула 1818 године. Како се то писмо односи готово цело на Ичков Мир и како је оно одговор на Германова питања, ми ћемо дати овде детаљан извод из њега:

Срби нашавши се у великој опасности 1806 године, од нагомилане турске војске на границама, пошљу Ичка у Цариград. Битка на Делиграду и Мишару принудила је Турке на попуштање, и Ичко је дошао из Цариграда са овим решењем:

1. „Чтоб Турки невиходили в селенија и недјелали Сербам притјесненија; в сем смисле помјешчени били и и спахи турецки“[1].

2. Да Врховни Вожд са кнезовима скупља данак.

3. Да се народ користи свима „перевозами“[1] које ће држати под закуп т. ј. аренду. Из овога се изузима Београд.

[1] Како је овај члан доста нејасан ми га доносимо у оригиналу.

[1] скелама.

4. „Да Порта одреди чиновника који би од народне управе данак примао и њиме располагао и предавао Турцима спахијама, који у унутрашњости Србије живе. И заиста такав је чиновник био и дошао из Цариграда у лицу мухасила Хасан-аге.

5. Срби плаћају као и пређе плаћане хараче.

Ово је било предложено, наставља Ст. Живковић, народу у Смедереву, октобра 1806 године, али није била опредељена ни сума, која се имала плаћати, нити број Турака, који ће у Србији пребивати. Срби се нису могли користити оваким расположењем Портиним, пошто су се у Београду, Шапцу и Ужицама још находили зли Турци, непокорни султану и који су народ натерали на буну. Скупштина знајући да ти Турци могу увек нарушити те услове, молили су чиновника који је са Ичком дошао, да он пре свега изведе те зле Турке, као што су Гушанац и други разбојници. Ну како их Порта није могла из тврђаве истерати својим ферманима, народ је био принуђен проливати и даље крв с њима и силом заузети та места: следствено Ичкови су услови остали неприведени у живот. У то време Русија објави војну Порти и у Србији су се, по привржености српскога народа Русији, измениле прилике. „Односи Срба са Турцима уступили су место односима Срба са главнокомандујућим руском војском“ у Влашкој. Од овога времена српски народ, одушевљен успехом рускога оружја и уздајући се у моћно покровитељство Русије, почео је безбрижно правити устројства и установе свакога рода. Услед тога по варошима и паланкама турска су имања распродата у корист државне касе и у току седам година било је таково устројство и благостање у земљи, да је тешко било распознати Србију од 1813 године од онога што је она раније била.

Овде се завршује онај део писма Стевана Живковића, који се односи на Ичков Мир.

Ово што је довде казано довољно је да се види у чему су се Портини услови састојали, и гледиште народно на њих, које се лепо огледа у писму Ст. Живко-

вића. Народ и поглавари јасно су увидели да су Ичкови услови само политичке мере од стране Портине, да не би постали „савезници“ Русије, дотадашње понашање Портино и лакоћа с којом је сада обећала све што је Ичко тражио, били су очити доказ њених задњих намера; рат пак Русије и Порте био је и сувише згодна прилика да се дође до потпуне политичке самосталности или до извесних привилегија, које би Русија гарантовала. И заиста устаници су учинили оно, што су им налагали најелементарнији политички појмови: одбацили су обмане Портине и пришли Русији на њен позив, постали су њеним савезницима, очекујући да при закључењу мира између Порте и Русије и мир и благостање у Србији буде постављено на чврстој основи.

Др. Мих. Гавриловић.

СТАРА СРПСКА ЦРКВЕНА АРХИТЕКТУРА
И ЊЕН ЗНАЧАЈ.

(3)

Од многобројних већих или мањих грађевина у овом периоду (којих је било, вероватно, више од стотине), навешћу неколико примерака само, у главним потезима.

Једна од најстаријих је *Студеница*, подигнута пред крај 12. века у стилу романском, а у основи прилагођена савременим византиским грађевинама. Она је веома лепих витких размера, споља изведена од белог углачаног мрамора од каменова више мање неједнаких димензија. Одликује се богаством романске орнаментике на порталима и прозорима. Место порушеног кубета, у првој половини прошлог века, саграђено је ново, које не стоји ни у каквој хармонији са грађевином, ни по стилу, ни по градиву, ни по размерама, те и целу грађевину јако ружи. Необично богаство, лепота, прецизност у изради огледа се на царским вратима и олтарском прозору средње апсиде, тако да се може рећи да је техника ове грађевине стајала на висини најсавршеније савремене технике на западу. Не-

сумњиво је, и ако још није стварним доказима утврђено, да су грађевину зидали неимари са запада, из Италије, или можда Далмације, која је тада културно стајала потпуно под утицајем Италије.

Жича, саграђена у првој четврти 13. века од камена полутесаног или ломљеног, била је порушена, и, у половини прошлог века, президана и премазана тако да се данас једва могу трагови стила да одреде. Грађевина носи тип романски, и ако се зна да су је зидали грчки мајстори. Вероватно, да је главни неимар ипак био са запада. Она је лепих, витких размера, но по техници далеко испод Студенице. Око средине прошлог века, приликом оправке, саграђена су и три нова кубета, лепих витких размера, на којима се опажа мешавина романског и византиског стила.

Градац, 3 сата на север од Рашке, у близини Брвеника, саграђен је вероватно у другој половини 13. века. Данас је једна његова половина у рушевинама. То је веома значајна грађевина, како по особености распореда, тако и по стилу. На њој се огледају три стила: византиски, романски и, што је веома значајно, готски. Колико је мени познато, ово ће бити једина грађевина на српском земљишту на којој се огледа и готски стил у почетку свога развића; управо рећи, ово је примерак такозваног „прелазног“ стила из романског у готски, са примесама византиског стила. Слутим по неким знацима да су је зидали француски неимари, вероватно из Прованса. Грађевина је од тесаног шупљикавог камена неједнаких деменсија и слојева, али необично лепих размера. Трагови готике огледају се на примени потпорних стубова (Strebepteiler, contreforts), луцима на шиљак и траговима готских сводова (сводови су порушени). Капители су из прелазног стила (прелаз романског у готски). Сви архитектонски елементи, профили лу̑кова и сводних ребара, первази врата и прозора, стубови и капители, саграђени су од сивог мрамора и већином углачани. Значајан је облик кубета: основа му је осмоугаоник споља и изнутра, каквог на српском земљишту нема ни једна гра-

ђевина ни византиског ни романског стила. По поменутим особеностима, ова грађевина заслужује да се што тачније испита и проучи.

Од значајнијих грађевина по реду постанка долази *Бањска црква*. Налази се у селу Бањи, 3 сата на север од Косовске Митровице, на путу ка Новоме Пазару. Саградио је себи за надгробну цркву Краљ Милутин око 1315 г. (помиње се архиепископ Данило као управљач при подизању ове грађевине). По својим доста великим димензијама, по техничкој савршености, по лепоти размера, по богаству орнаментике, по архитектонским облицима најсавршеније и најпрецизније изведеним, по лепо смишљеним и оригиналним капителима, ову грађевину стављам на прво место од свих грађевина у романском стилу подигнутих на српском земљишту. Колико је мени познато, сувремено талијанско грађевинарство може показати примерке само већих димензија од ове старине српске, али се ова грађевина у свему осталоме може по техници и естетици да равна са најсавршенијим талијанским грађевинама свога доба. И не само то, него је техника тако савршена, да слободно могу рећи да ни данашња техника не би могла показати што савршеније од ове грађевине, у погледу прецизности израде, лепоте размера и лепо смишљене и органски изведене грађевине. Нећу се упуштати у потпуно и детаљно описивање ове грађевине, него ћу само навести ово. Ова се грађевина, по својој основи, разликује од свих црквених грађевина на српском земљишту. Кубе је несразмерно већих размера него кубета осталих српских црквених грађевина, плитко је и захвата скоро целу ширину грађевине. Спољни су зидови сви од углачаног камена у три боје: белог и црвеног мрамора и модрог серпентина (?) потпуно углачани до сјајности. Слојеви тесаника су од цокла до врха једнаких ширина (око 40 см.), а и, у сваком слоју међу собом једнаких дужина, тако распоређени да долазе наизменце поређани у те три боје. У вишим редовима се опет те три боје тесаника наизменце правилно мењају. Саставци између сло-

јева су веома незнатни, а веза између тесаника суседних слојева одоздо до врха увек је једнака до на милиметар тачности. Архитектонски делови као: первази врата, первази прозора, цокле, лизене, венци са лучним фризом, стубови са капителима, сви су изрезани од белог мрамора. Једнакост углачаних тесаника у једнаким слојевима и дужинама; њихове хармоничне и топле боје на равним зидним пољима, оперважене архитектонским облицима и орнаментима у белом мрамору, чине необично пријатан утисак и данас после скоро 600 година. На велику жалост, ова је грађевина до пола у рушевинама. Држе се још апсиде са источне стране, једна трећина кубета, цела јужна страна до врха венца и један део западне стране. По предању, црква је после косовске битке, крајем 14. или одмах у почетку 15. века, претворена у џамију; на њој се, поред јужног зида, и данас налази минаре дѣлом порушено. Предање вели да је врло кратко време служила као џамија, јер је гром порушио минаре на се то сматрало као божја казна, те још од тог времена стоји тако запуштена. Нек ми не буде замерено што и ово додајем. Црква се зове „Бања“ по топлим изворима који су на стотину метара од ње удаљени, а сама црква лежи на једном платоу, врло видном и истакнутом месту; „Бања“ се, по тим изворима, зове још и село. Село је насељено већином досељеницима мухамеданцима, пореклом Београђанима, који су се некад, пре 36 година, по предаји градова из Србије, иселили у Ниш, а затим после другог српског рата са Турцима онамо настанили. Благо ове грађевине, њене орнаменатске и тесане делове разносе ови досељеници те узиђују, разуме се, без икаква реда и смисла, у њихове бедне кућице саграђене од прућа и блата, мислећи да их тиме украшавају. На месту некадањег топлог купатила Краља Милутина данас стоји примитивно назидан амам, за чије су прагове примењени богато орнаментисани тесаници, вероватно первази каквих прозора црквених. Пред улазом у коњарник једног жалосног сеоског хана, дивно орнаментисани капители, наопако по-

ложени, служе за постоља дрвеним стубовима, који носе један доксат. Од тесаника тучних фризова склопљена је накарадно и једна сеоска чесма. Грађе од ове грађевине има још толико на месту, а и поменути зидови се још толико држе да би се, ако се разуме се то што пре учини, могла бар у нацрту да изврши рестаурација ове знамените старине српске.

Грачаница, на огранку Косова Поља поред реке Грачанице, довршена 1321 године, грађена је у византиском стилу, и има пет кубета. Веома је значајна по свом оригиналном распореду. Поред главне цркве има још две црквице (параклисе) које, кад се гледају с поља, са главном чине целину грађевине. Над улазом пак, на висини спрата налази се и четврта: капелица Краља Милутина. Платна су споља озидана од тесаног камена наизменце положеног у редове између два, гдегде три слоја опека. Опеке су узане а леп је између њих у великој ширини слоја са већом примесом креча, и то све чини те се црвена боја опека наизменце смењује овим сиво-беличастим широким слојем лёпа, а ово опет прекида сиво-зеленкастом бојом камена. Опеке са тако широким слојем лёпа положёне су и вертикално између усправних камених саставака, а у нишама, глатким зидним пољима изнад прозора гдегде су и под косим углом било симетрично или наизменично положене опеке, те зидна платна чине веома пријатан живописни утисак. Ради промене и јачег ефекта, понекад су опеке у дужим редовима усправно насатично положене, као на основама свих пет кубета. Кубета су споља основе осмостраног правилног полигона, и на пресецима страна завршене су округлим стубићима, који су једним делом везани за зидове кубета. Стубићи и зидови изведени су од чистих, правилно стесаних и везаних опека такође у смени са широким беличастим слојевима лёпа. Хоризонтални и лучни венци зидова, као и лучни венци кубета које носе поменути стубићи, изведени су из по три или четири слоја цик-цак пљоштимице положених опека, што све даје грађевини особени карактер. Прозори

кубета су лепих витких размера и једноделни, а остали су на зидовима још и дводелни и троделни. Отвори дводелних и троделних прозора раздвојени су веома витким каменим стубовима. Грађевина нема никаквих пластичних орнамената. Једино што има нешто мало трага од орнаментике на капителу једног прозорског стуба на поменутој капелици Краља Милутина, па и тај има више карактер архитектонски, пошто се може сматрати као један особени облик капитела. Но та оскудица у орнаментици не смета овој грађевини да се може узети као пример савршенства архитектонско естетичког, због лепих облика кубета, због необично лепих витких размера целе грађевине, због свог консеквентно изведеног органског склопа, због необично симпатичне хармонијске целине. Ова српска старина може да послужи као згодан пример познатом естетичком правилу, да се права лепота налази у простоме. Ово кажемо и ако знамо да она нема никакве орнаментике нити оне прецизности у обради каменог градива које имају српске црквене грађевине у романском стилу. Грађевина је у целости очувана како с поља тако и изнутра. Штета је што цркву ружи примитивно дозидана препрата, која је по једном запису у њој живописана за времена патријарха Макарија 1570. године.

Дечани, три сата на југ од Пећи, у близини пута за Ђаковицу. По добро очуваном запису на горњем каменом первазу јужних врата препрате, грађевину је извршио калуђер минорит Вите из Котора (Виде Которанин) од 1323—1330 године. Вероватно да је ово највећа српска црквена грађевина у средњем веку. Грађевина је у романском стилу, саграђена од камена. Споља изведена платна од мрамора у две су боје: белој и шарено црвенкастој. Камени слојеви, од цокла до врха, теку хоризонтално и једних су ширина, а две боје мрамора смењују се у слојевима наизменце. Обрада је камена од највећег техничког савршенства. Сви су тесаници с поља углачани до сјајности, која се са западне и северне стране утицајем времена изгубила. Грађевина је у основи тробродна

базиликална, али без прозора у највећој висини средњег брода. Има три олтара, а ниске камене преграде између бродова и њихових стубова деле цркву на три одељења, три цркве, од којих је средња најшира и има дубље положени олтар. Поред овог средњег олтара, јужно постоји и једно засебно одељење за чување црквених утвари. Средњи олтар има и иконостас од белог мрамора, који је између шест камених стубова полигоналне осмостране основе подељен на пет поља. Камени стубови који деле бродове, као и они у припрати, у основи су осмостраници врло великих димензија, који су или једноставни или склопљени из по два комада. Сви су стубови углачани и имају романске капителе и сви су различити. Величина ове највеће српске црквене грађевине може се оценити по величини ових камених стубаца из цркве и припрате. Само висина њихова, заједно са капителом и стопом, износи 7,34 м., ширина стуба 0,49 м. а ширина стопе 1,02 м. Висина пак цркве од пода до основице кубета мери 19 метара, а до врха кубета 25 метара. Црква има једно кубе округле основе споља и изнутра. Прозори су једноделни, дводелни и троделни. Техничка прецизност може се такмичити са данашњом техником. Грађевина је врло висока, па је ваљда с тога и добила назив „Високи Дечани". Споља је богато украшена орнаментима у белом мрамору, поглавито на первазима прозорским, на пољима изнад неких прозорских отвора и на капителима њихових стубова; затим, на порталима, нарочито на западном порталу припрате, а највише на „царским вратима", на улазу из припрате у цркву. Припрата је едновремено зидана са црквом, само је нешто нижа од средњег црквеног дела, и по висини равна делу цркве изнад олтара. Троделни олтарски прозор, као и троделни прозор припрате изнад западног портала, надмашају чувени студенички олтарски прозор, како величином и лепотом размера, тако и богатством романске орнаментике, која је веома смишљено и прецизно изведена. Камени лучни фризови испод хоризонталних и косих венаца базиликалног средњег брода, као

и крајних бродова, завршују се оздо разним животињским фигурама и главама изрезаним веома вешто и прецизно у белом мрамору. Сва орнаментика има романски карактер, али се у неким орнаментисаним пољима изнад прозора и северних врата препрате, опажају трагови орнаментике која јако опомиње на орнаменте византиског карактера. Стубићи који деле прозорске отворе, врло су витких размера; а њихови капители, баш и на истом прозору, нигде нису једнаки. Они су или чисто романски, или се на понекима, што је веома значајно, видно опажају трагови ренесанса, применом акантуса на капителима у оном облику који јако личи на онај доцније употребљени и усавршени у ренесансу. То се исто опажа и на капителима камених стубова на иконостасу. Још је значајнија примена акантуса изрезаног у белом мрамору а примењеног као горњи перваз, на каменим преградама између стубова који деле црквене бродове. Облик је његов онај исти који се у то доба често виђа примењен у талијанском ренесансу: јасан знак да се трагови ренесанса, који се у то доба, у почетку 14. века, тек почиње у већој мери у Италији да развија, налазе и на српском земљишту.

Нећу се упуштати у даље детаљно описивање ове знамените грађевине, јер мислим да се, и из до сада изложеног, може јасно да увиди велика важност ове културне тековине српског народа. Грађевина је до сада потпуно очувана с поља и изнутра, само је нешто дефектна на једном делу северног зида препрате, валда због јачег слегања, које не изгледа да је скорашње.

Пећска црква старе српске патријаршије саграђена је вероватно у другој четврти 14. века. Црква са зградама старе патријаршије удаљена је од вароши за један километар од прилике. Грађевина је у византиском стилу, и по своме распореду преставља такође један особени тип. То су три напоредо положене цркве једних висина, потпуно одељене заједничким зидовима. Средња је црква нешто шира, а дужа за целу олтарску апсиду, чији је пречник раван ширини цркве. Свака црква има по једно кубе, од

којих је средње нешто позади повучено према већој дужини средње цркве. Све три цркве имају једну заједничку широку препрату. Уз ове три, дозидана је нешто доцније уз јужну и четврта црква само мањих димензија у дужини, ширини и висини. Све у заједници у оваком склопу, великом ширином и дужином а релативно малом висином, не дају слику какве особито складне грађевине. Она је без сумње, некад, ако не у размерама а оно у спољашњем изгледу појединих зидних поља, имала нешто више израза док је била у својој првобитној спољној архитектури. Данас је, после многих примитивних оправака с поља, толико изгубила од својих карактерних обележја стила да се једва по неким рудиментима архитектонских облика може одредити да је византиског стила, и да је у структури зидних маса с поља слична Грачаници, као што се, на неким недовољно замазаним зидовима, опажа. Вероватно је била без примене пластичке орнаментике. Значајна је по улози коју је имала у српској историји. Од велике су вредности црквени подови склопљени од разнобојних углачаних каменова, који су као мозаик распоређени у правилне орнаментске фигуре (у основи звезде), те унутрашњост сваке цркве, поред лепог и добро очуваног живописа, прави необично пријатан утисак. Код ове је грађевине значајно и то, да су прозорска окна на кубетима једним делом, врло вероватно, још из доба постанка грађевине и до данас очувана. Окна су округла, плочаста и разнобојна, а усађена у камене первазе, који су на одговарајућим местима за окна пробијени. Трагова таквих прозора има и на Грачаници, на којој су окна била од обична необојена стакла. Грађевина је релативно добро очувана, само је северна црква пре десетак година била у опасности да се поруши, јер су зидови испод кубета са слободне стране почели да пуцају. Ти су зидови сада с поља подзидани и подупрти.

У Призрену, у арнаутском делу вароши, постоји једна грађевина која, као џамија, носи данас име *Џума-Џамија*. Та је грађевина била некад српска црква, и, по турском

запису на једном камену узиданом у црквеном зиду, она је у почетку 15. века (мислим 1406. г.) претворена у џамију. Има пет кубета и, што је значајно, имала је и шесто, по својој прилици у виду куле (торња), које је припадало самој црквеној грађевини, и које је било положено на крајњем западном делу црквеном над самим главним улазом у цркву. То је шесто кубе донекле порушено и затим изнова дозидано и завршено као минаре. Црква је доста великих размера и, ма да је и с поља и изнутра у току векова много преправљена и премазивана, опет јој се познаје њен византиски карактер. Поменуто шесто кубе (торањ), по свом месту и облику, чини да је та грађевина у византиском стилу преставник једног особеног типа, различног од осталих византиских грађевина овог периода подигнутих на српском земљишту. Можда ће се даљим проучавањем осталих српских старина пронаћи још која грађевина овога типа, али је за сад она једини преставник његов. Од велике је вредности портал на западној страни испод тог кубета, који преставља главни улаз у цркву. Портал је великих размера и ограничен широким первазом од мрамора богато украшеним орнаментиком романског карактера, а који нешто опомиње на ренесанс. Значајно је да овај портал иначе нема никакве сличности са порталима на осталим српским црквеним грађевинама подигнутим у романском стилу, који су обично оперважени низом витких стубова полигоналног или округлог пресека правих или округло вијугастих. Грађевина је иначе добро очувана, живопис у цркви је прекречен, али се по негде види, где је дебели слој креча опао.

Нећу се упуштати у даље, ма и овако сумарно, описивање многобројних грађевина подигнутих у времену овог другог периода српског црквеног неимарства за доба Немањића. Овим неколиким примерцима хтео сам само да изнесем колико су оне разнолике по оригиналности свога склопа и распореда, колико по стиловима различне, колико по техници савршене, колико по орнаментици богате, или колико по размерама естетичне. Та разноликост у

свима тим правцима показује извесну тежњу у стварању, и значи рад на овом пољу уметности, полет у културном развићу српског народа. А да је овај рад био интензиван и да је обухватио цео српски народ, показују многобројне грађевине овог периода растурене по свему Српству: и на обалама охридског језера и око Битоља, Прилепа, Сереза, Скопља, Призрена, у скопској Црној Гори, у водођама Нишаве, Мораве једне и друге, водопађи Дрине, Ибра и Топлице, Захумљу, Хвосну, Зети и Приморју, Босни и Срему. Све су те грађевине задужбине српских владалаца, властеле или појединаца, или је, најзад, и народ узимао удела или давао иницијативе за подизање ових грађевина. Све су те грађевине разнолике по богаству, техници и величини, почев од оних које се могу равнати са највећим и најсавршенијим од поменутих, па до најсиромашнијих и најмањих размера од неколико метара дужине, ширине и висине. Значајно је да су грађевине овог периода, изузимајући неке владалачке задужбине, махом у византиском стилу, по чему се поситурно може закључити да је овај стил већма у народу ухватио корена, и да су црквене грађевине овог периода вероватно изводили домаћи неимари.

(Наставиће се.)

Андра Стефановић.

СИЋУШНЕ ВЕЛИЧИНЕ.

Један лист из Модерне Медецине.

IV.

Природна одбрана од Микроба.

Свет је ухватио страх од микроба, па као да их се и ви плашите. Рекох ва̂м, да их је свугде и у свако доба; знате и то, да је међу њима много и таких врста, које могу и живо тело напасти, болест у њему изазвати, па га и сатрти (н. пр. кужне клице дифтерије, врућице, срдобоље, сушице, црвеног ветра ит.д.); па сад већ на сваком кораку назирете небројене ројеве „тих ужасних створова“, и ишчекујете највећу опасност од њих. Чисто вам је неугодно, што сам вас с њима и упознао. Док за њих не знасте, бејасте мирни и безбрижни, а сад сте у неком вечитом страху. Чини вам се као да сте посред најжешћег боја, где са свих страна смртна зрна лете и фијучу... па се све бојажљиво обзирете и склањате, да и вас које не погоди...

Али не бојте се! — Није то тако страшно, као што на први мах изгледа. „*Више тица певачица, него гуја плазалица...*“ па тако је и у овој прилици. И ако су микроби велика, небројена сила са ужасним оружјем, ипак они нису непобедни. Нисмо ми тој страховитој војсци наших непријатеља остављени на милост и немилост да нас сатире како она хоће; — јер да је тако, она би нас до сада већ давно сатрла. И у тој утакмици има некога реда и закона. И та борба није ништа друго него један део оне вечите борбе за опстанак у великој Природи — с променљивим, па ипак зато тачно одређеним успехом. Победа је час на једној час на другој страни — таман према потребама и вечитим законима велике Природе... Ево да видите то мало изближе.

Већ је веома велика добит за човека и његово здра-

вље, што је један огроман део кужних клица — и то, махом, баш најжешћих — таке природе, да је *својим животом и потребама готово искључиво везан за живо тело.* Може да живи и напредује само у појединим органима и соковима живога тела, а чим их напусти, чим неко време ван њих проведе, или се изметне, те изгуби своју кужну снагу, или баш и угине. Према томе је сасвим природно, да се таке клице не могу посредно (предметима, здравим особама и животињама, ваздухом, храном, водом и т. д.) преносити — нарочито не надалеко и за дуго. Махом дејствују само непосредно, т. ј. са самога болесника или његове непосредне околине — па и то већином само за неко одређено, доста кратко време.

Али баш и оне *кужне клице*, које су према утицају спољне природе јаче и отпорније, које се, дакле, и ван живога тела могу неко време кужне одржати (а у неким извесним приликама баш и размножити), *наилазе у само великој Природи на читав низ разних непријатеља*, с којима се морају борити и који их снажно сузбијају и немилице сатиру. Тако је н. пр. познато, да и међу појединим врстама самих микроба постоји нека утакмица: да и међу њима влада она очајна борба што је у целом органском свету сретамо: „борба за опстанак“. Као што међу микробима има врсте, које се у заједници потпомажу, те задружно боље напредују, него што би свака за себе (т. з. „симбиоза“), исто тако има међу њима и таких родова, који су противници („антагонисте“); који су у вечитом непријатељству. Чим се гдегод сукобе, боре се до истраге, па том приликом милијардима гину. Нарочито је та борба жестока између микроба, који живе на мртвим материјама (сапрофита), и оних, који већину свога века проводе у живом телу (паразити). А како сапрофити у великој Природи много лакше успевају и напредују него паразити, то је онда сасвим природно, да у тим сукобима махом они побеђују. Тако је опитом доказано, да виброидâ колере у брзо нестане, чим се сукобе са сапрофитима ван тела: — чим н. пр. доспу у нужничку садржину, где су

сапрофити главни фактори. „Свака птица на свом гнезду јача“, па тако је и у овој прилици.

Један од најмоћнијих савезника човека у борби против кужних клица — то је сунце. Као што већ знате, мало је микроба, који (бар као клице) могу да се одрже, ако на њих непосредно ударе сунчани зраци. Многе — нарочито кужне клице — брзо угину већ на рефлектованој, дифузној, обичној белој светлости дана, а многе (н. пр. бацили тифа) не могу да успевају ни на нићама или материјалима, који су неко време били изложени непосредном дејству сунчаних зрака. За то се н. пр. сунчају ствари и за то је велика разлика између прашина са отворених, сунцу изложених простора (н. пр. улица), и оне, која се диже са патоса мрачних осојних станова. Сунце је, дакле, као неки огроман десинфекциони апарат за целу нашу планету, а зраке су му као стреле, које сваки час милијардима микроба сатру.

Поред сунчане светлости сузбијају и уништавају микробе *и многи други процеси у великој Природи.* Тако н.пр. летња суша одузима многим кужним клицама потребну влагу, те их на тај начин немилице сатире. Јаке летње кише обарају их опет (заједно с прашином) из нижих слојева ваздуха, те га на тај начин — тако рећи — оперу и очисте. Вода од плахих киша зађе и у земљиште и истисне из његових пора сав ваздух, па ако је у њему било микроба аероба (т. ј. таких, који не могу без кисеоника живети и напредовати), они онда у брзо угину. Ваздушне струје разносе их, истина, с прашином на све стране, додуше баш и надалеко, али те јаче ваздушне струје (ветрови) naђу по неки пут и на простране шуме, па се ту очисте. Пролазећи кроз ону густу мрежу честог, бреснатог грања, прашњаве и кужне струје се, тако рећи, кроз њих цеде или филтришу, остављајући на шумском лишћу све суспендоване сумесе ваздуха, — дакле трошице, прашину и микробе. — Цича-зима дејствује опет својом ниском температуром и затре све оне клице, које не подносе хладноћу — а међу тим врстама клица има

много и кужних... Ти и многи други слични процеси у природи помажу, дакле, човеку, да што поузданије успе у борби против својих непријатеља.

Али баш и оне клице, које свима тим утицајима велике Природе добро одолевају, морају се дуго борити, док дођу у прилике, да могу окужити и болест изазвати. Оне морају доспети у унутрашњост животињског тела — у сама ткања или сокове, и тек отуд могу дејствовати... а на том путу наилазе на многе незгоде. Ево неколико таких примера.

Пре свега има већ од природе и таких кужних клица, *које су везане само за неку ограничену област нашега тела* — само за неке извесне органе, те само с те стране могу окужити и болест произвести, а с друге никако. Тако н. пр. бацили колере, тифа и срдобоље окуже тело, махом, само онда ако доспу у црева. Исто је тако и с бацилом дифтерије; — он опет најрадије и најјаче окужи кад се настани и залéже у грлу. Ако дакле клице тих и сличних болести доспу на друго које место тела, или продру у други који орган, у коме они по својој природи не могу напредовати, онда ће, наравно, тешко доћи до инфекције. Кужне клице ће у тим приликама или ослабити или сасвим угинути.

Сем тога *човек има већ у самом телу читав низ разних средстава и начина, којима се може од кужних клица одбранити.* Могло би се, управо, рећи, да је наше тело — догод је живо — за војску кужних клица неке врсте утврђене куле, у коју се веома мучно продире. То је као нека врста тврђаве са много опкопа и брана; са јаком посадом а обазривом стражом; са читавим арсеналом сваковрсног оружја и разне џебане.

Већ сама *кожа* као спољашњи покривач нашега тела служи нам као одбрана од кужних клица. Она је, истина, највише изложена; на њу непрестано насрће са свих страна читава воска микроба свакојаких врста: али махом без успеха. Догод је она здрава читава, не могу јој нахудити; не могу кроз њу продрети. Тек кад њу повре-

димо; тек кад с ње нестане оних горњих сасушених, чврстих ћелија (т. з. покожице); тек кад се она где рашчеше, раскисели и разгризе (знојем, трењем ит.д.): — тек се онда могу микроби и даље простирати, у сокове и ткања доспети, па отуда онда и болест изазвати (бубуљица, гнојнице, чиреви, грознице, красте, подмуте, намете, наједине, црвени ветар и т. д.). На здраву кожу микроби, дакле, тешко у тело улазе, па за то с те стране и нема велике опасности. То је, од прилике, исто тако, као што се ни сејач не може надати, да ће му семе нићи, ако није претходно земљу прекопао или преорао — т. ј. ако јој није запарао и повредио ону суху тврду кору на површини. Често су, наравно, те повреде на кожи тако незнатне да их ми и не опазимо, па се онда варамо и велимо, да „нас је на здраво заболело“, да су „нокти опоганили“ и т. д.*)

У унутрашњост нашега тела воде неколико оваких отвора или улаза, па и кроз њих би микроби могли у поједине органе допрети. Тако би н. пр. кужне клице врло лако (с ваздухом и прашином) у плућа доспеле, да није већ на самом улазу канала за дисање неких препрека и брана, које им сметају. Као што знате, човек дише на нос, а ноздрве су тако удешене, да је прашини и микробима тешко кроз њих продрети и до плућа доћи. У оном теснацу носне дупље, којим ваздух мора да се пробије, има читав лавиринат завојака и зачкољица, постављених неком нежном, осетљивом, слузавом (балавом) опнцом — т. з. слузокожом — па док се он онако нечист (прашњав, чађав а гдекада и кужним клицама богат) кроз све те завојке и зачкољице пробије, дотле она лепљива љига или слуз (бала) на слузокожи ноздрва ухвати и задржи сваку трунку из њега — дакле и прашину и микробе — па га тек процеђени и прочишћени даље пропушта, да се кроз грло и душник у плућа спусти. Кад се мало по мало тих нечистоћа у носу повише накупи, онда оне почну дражити

*) На сасвим здраву и неповређену кожу могу микроби само онда у тело ући, ако би их јаким притиском кроз излазе лојних, знојних и других жлезда *силом угиснули.*

(голицати) нежну и осетљиву слузокожу ноздрва. Та драж изазове или јаче лучење слуза (бала), те се нечистоћа с њима испљави — или нас натера на кихање. Кихање је опет рефлексан покрет особите врсте, којом се у један мах и неком извесном снагом избије из носа све, што се за то време на површини његове слузокоже прикупило. Код одраслих мушкараца сметају продирању прашине и микроба из ваздуха у унутрашњост тела и бркови, јер и кроз њих мора ваздух, као кроз неко сито, пробити и процедити, да у носну дупљу доспе.

Прашину а с њоме и микробе из ваздуха заустављају помало и *крајници* с обе стране на самоме улазу у ждрело, па онда: *ждрело, грло, душник и душњаци*. И они су постављени сличном љигавом и слузавом опнпцом (слузокожом) као и ноздрве, па у ту лепљиву љигу (слуз) хвата се свака ма и најмања трунчица, која с ваздухом до њих допре — дакле и свака трошица прашине и клице на њој. А чим та нечистоћа из ваздуха на слузокожу доспе, ухвате је неке трепљике међу се, па је својим покретима заједно са слузом неприметно истуре из тела. Ако не буде то, а оно се клице и нечистоћа купе и гомилају — све дотле, док дражењем не изазову кашаљ — дакле и опет снажан рефлексни покрет, који их на поље избаци (искашље). То нарочито бива у прашини и онда, кад се заборавимо, па на отворена уста дишемо.

И неки *сокови нашега тела*, што их поједини органи луче, могу донекле да нас од кужних клица бране и одбране. Тако је н. пр. за неке врсте кужних клица опитом доказано, да им је слуз у носу (бала) или пљувачка у устима врло опасан непријатељ, који их тамани. Од кужних клица, што их по гдекада јелом или пићем (нарочито болесним и уквареним месом, зараженим млеком, окуженом водом, нечистим воћем и т. д.) у себе примамо, снажно нас брани и *желудачни сок*. Као што знате, тај сок је у нормалном, здравом желудцу кисео, а и то сам вам рекао, да има врло мало кужних клица, које подносе ма какву киселину. Чим, дакле, која клица има да најпре желудац

пасира, па тек онда до органа дође, у коме може болест изазвати — као што је то случај код вибриона колере, бацила тифа, срдобоље и т. д. — прети јој тамо опасност, да ће у киселом желудачном соку угинути. Тек кад би се десио случај, да се због које болести поремети правилни рад у желуцу, а тиме и правилно лучење кисела желудачна сока: — тек онда би могао који од тих кужних микроба ту Сцилу и Харибду жив пребродити и здравчитав у црева доспети, те тамо болест изазвати.

Али и кад се деси, да те природне бране издаду, па кужне клице *пропусте, да до крајних разгранака душника или до црева* допру, ипак за то још онда имају да се боре. *И тамо морају најпре да савладају неки отпор нашега тела*, па тек онда могу имати изгледа, да ће са прометом сокова у цело тело доспети, те га окужити. И унутрашњост нашега тела, која долази у додир са спољашњим светом (— дакле нарочито с ваздухом, храном и пићем, што их у себе примамо) постављена је опет слузокожом, па она чува да кужне клице не продиру даље. Док је та слузокожа потпуно здрава и неповређена; док на њој нема никаквих промена; дотле је кужним клицама веома тешко кроз њу се пробити и до главних телесних сокова — крви и лимфе — доспети. Тек кад она изнемогне или оболи, почну се клице кроз њу провлачити и у сокове доспевати. Ту им је онда најзгодније земљиште за напредовање, ту се могу размножити и своје отрове изводити; а с тога места им је у исти мах и најлакше, кужне материје и на веће области тела преносити и разашиљати.

Сем коже и слузокоже сметају продирању кужних клица с површине нашега тела у унутрашњост и т. з. *лимфни судови*. Као што знате, у путу, којим тече лимфа или мезгра нашега тела са површине (коже и слузокоже) да доспе у саму крв, налазе се местимице на самим тим судовима нека задебљања у облику грудица. То су т. з. *лимфне жлезде* — органи са нарочитом задаћом у промету материја у телу. Међу осталим служе те жлезде и као нека врста цедила или филтара за сваку врсту нечи-

стоће, која с поља (са коже или слузокоже) у лимфу доспе — било то повредом или другим којим начином. У тим жлездама ухвате се по гдекада (са осталом нечистоћом) и кужне клице, те не могу даље. Не продиру у крв и у општи промет у телу, да га могу цела окужити, него се садрже у ткању самих тих жлезда. У њему онда или за неко време мирно животаре док не угину, или се тек само притаје, да се згодном приликом ослободе, или с времена на време изазивају час јаче час слабије промене на самим жлездама, или на један мах спотакну жешће запаљење са гнојењем и т. д. За то је н. пр. са свим обична појава, да одмах, чим се гдегод тело јаче окужи, и најближа жлезда букне, оболи, набије и т. д. Тако постаје мицина под пазухом, кад се испне пришт на прсту, мицина на препони ако букне стопала; тако натеку подвиличне жлезде кад се дифтерија или друга која вратобоља појави: тако с пролећа „прораде жлезде" шкрофуљиваца и т. д. У свима тим приликама прими која лимфна жлезда преко лимфних судова са површине неку извесну количину кужних клица, хоће да их задржи у своме ткању, како не би даље продирале, па се с њима бори, да их савлада. Та борба јавља се онда нама у облику оних промена на жлезди, које мало час споменусмо.

Па ни с тим није свршено. Све ако кужне клице сав тај отпор нашега тела свладају, па већ и у општи промет доспу, и тамо их чекају велике тешкоће, с којима се морају борити. Да и њих победе, мора их — пре свега, — бити врло много: — мора их бити читава војска. Већ обично искуство казује, а то и наука потврђује, да ће кужне клице тим пре и тим поузданије окужити и болест изазвати, што их је више. Већ је давно утврђен факат међу научницима, који се баве испитивањем кужних болести, да је и најосетљивију животињу тешко окужити, ако се не узме сразмерно велика количина кужног материјала или баш чистих клица. Тако је н. пр. Ватсон Џен [1])

[1]) Watson Cheyne.

опитом доказао, да питоми зечићи, окужени т. з. „кокош још колером“, тек онда од ње угину, кад им се убризга толико кужнога материјела, да је у њему најмање 30.000 бацила „кокошје колере“. Ако их ли је мање, али ипак сразмерно много — н. пр. 10.000 — онда зечићи, истина, приме болест, али се она не развија по целом телу, него само на неком ограниченом делу: само на оном месту, на коме је кужни материјал убризган, да и одатле брзо устукне. Од још мањих количина кужног материјала зечићи се обично никако и не окуже. — По себи се разуме, да дејство кужних клица не зависи само од њиховог броја, него и од многих других прилика, а нарочито од индивидуалних особина — од т. з. *диспозиције*.

(Наставиће се.)

Dr. М. Јовановић-Батут.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

K. Gersin. *Macedonien und das türkische Problem.*

Под овим се натписом појавила пре кратког времена у Бечу брошира, у којој се расправља маћедонско питање у свези с питањем о даљем опстанку Турске. Ова се брошира, како чујемо, на јагму продавала, али је ипак за то бечка штампа прешла муком преко њезине појаве. Томе ће свакојако бити узрок њезина садржина, а нарочито кроз њу проведена основна мисао која није у складу с већ јасно обележеним смеровима аустријске балканске политике.

На Исламу заснована политичка система преставља, по свему што се о њему зна, у Европи политички анахронизам; он је толико разједен и изопачен да му лека нема. Све мере које су у току XIX века предузимане у намери да се у Турској изазове коренити преображај, како би се и она изједначила с осталим европским државама, показале су се, на крају крајева, као просте палијативе. Мучно је, према овоме искуству, да ће боље судбине бити и ови данашњи покушаји да се Турска

поступно реформише. Турска је, по свему тако изгледа, на прагу коначне ликвидације. На образованим је људима дужност да, колико и како могу, помажу да се она изведе са што мање потреса опасних за европски мир и са што више користи за Словене у Турској и за европску културу. Том дужношћу руковођен, Геренн је, при писању ове своје брошире, стално имао пред очима идеју: свих је јужних Словена спас једино у заједници, на коју их упућују и историјска прошлост, и садашње прилике, пуне опасности за њихов национални и племенски опстанак, и особине језика којима говоре, а до ње им не би било тешко доћи кад би само умели своје посебичне прохтеве потчинити општим интересима. И за то баш разматра маћедонско питање, једино спорно међу Србима и Бугарима који треба да су главни радници на остварењу ове идеје, не са уско националнога, него са широко словенскога, управо југо-словенскога гледишта. У томе је управо, за свет коме је намењена, новина ове брошире.

Да би помогао читаоцу наћи се у данашњем етнографском хаосу у Маћедонији, писац га, после краткога, али ваљанога прегледа географских погодаба у њој, проводи кроз све периоде њезине историје да му покаже какве су прилике на Балканском Полуострву биле пре досељења Словена и какве су етнографске промене на њему настале после тога крупнога историјскога догађаја као последица онога сложенога историјскога процеса који се, њиме изазван, вршио све до наших дана. Склоп земљишта, географски положај полуострва између Истока и Запада и отуда две различне културне струје, чијем су утицају морали подлећи, ометоше Словене, који се у ове стране доселише као широка народна маса почетком VI века, да заснују у овим странама заједничку државу: они се разбише у више државних заједница, од којих неке у скоро потпадоше под туђинску власт. На Балканском Полуострву се одржаше слободни, све до турске најезде, Срби и Бугари, који трошаху у међусобном супарништву снагу, те не могоше успети да створе трајну велику сло-

венску државу која би асимиловала све словенске елементе. У средњевековној историји ова два народа крију се замеци данашњих национално-политичких односа у Маћедонији. У периоду робовања под Турцима готово је код маћедонских и бугарских Словена ишчезло било сећање на прошлост, и у осећању понижености очувао се само траг сећању на племенску словенску заједницу. Одржало се име *Бугарин*, али готово без сваке садржине, док је име *Србин*, под утицајем догађаја из наших буна и устанака, постало готово, у очима Турака, као синоним револуционара. Нешто под утицајем *Пајсијеве* хронике, а више као реакција изазвана мржњом против фанариота, поче се у Бугарској и у Маћедонији покрет против грчких владика и грчкога језика у цркви. Спочетка просто израз племенске супротности између Словенства и Јелинства, тај је покрет, под утицајем Бугара који су њиме руководили, добио тек доцније национално бугарско обележје. Крунисан је 1870 године успехом, који је Бугарима помогао да са бугарско-егзархијском црквом и привилегијама које је она имала, полагано почну увлачити у Маћедонији и бугарску мисао. Егзархији и немару српске интелигенције имају Бугари да захвале за све своје успехе у Маћедонији, у којој би се, како мисли Гереин, „из свих Словена, који се данас зову Бугарима могли васпитати највернији Срби, што би за оба племена била само срећа“ (стр. 18).

Није Маћедонија само мозаик од народности; она преставља исто тако шаренило и у погледу културних појасева. Преовлађује византијско-цинцарски, у коме је, у виду оаза, преставлјен патријархални културни појас, коме је средиште у Ст. Србији, одакле се распростире даље у кружним таласима. Основно становништво у овом мозаику од народности и култура чине Словени као најмногобројнији (1,118.336), у чијој се маси, као већа или мања острва, налазе растурене и друге народности. Маћедонско словенско становништво дели Гереин у четири групе: западну (Мијаци, Брсјаци) јужну (око Костура,

Острва и у Солунској равници), југо-источну (источно од Кара-планине, око Сереза, у драмском пољу, око Месте и по Перин-планини) и северно-шопску (северно од средњега и око горњега тока Вардарева). Карактеришући сваку од ових група по језичним, физичким особинама и другим особинама, Герсин се у главноме држи обележја која је о њима дао пок. В. Кънчев у познатом своме делу о Маћедонији[1], али местимице исправља закључке које је овај из њих изводио да би поткрепио бугарске претензије. Тако, на пример, констатујући употребу тројакога члана (т. та. то: н. на но: в. ва. во) у језику западних маћедонских Словена, Герсин напомиње Бугарима, што они превиђају, да се употреба члана у овом дијалекту одомаћила после дужега размака времена, и да је он производ страних утицаја, а не органскога развића самога језика, па додаје, како се сличне појаве образовања под утицајем странога језичнога ритма опажају и код Словенаца. „Код језика много више одлучује образовање гласова, а ово у Маћедонији (нарочито у северној групи) подсећа ако не више, бар у истој мери на српски̂ колико и на бугарски језик“ (стр. 23).

Дотакавши се, после неколико у главном добро погођених напомена о миграцијама међу Словенима у Маћедонији, о продирању Арбанаса у њихову масу, о броју становништва, социјалним односајима и аграрним приликама, о духовној култури и школама, писац прелази на основно питање: Какав су народ маћедонски Словени и у каквом односу стоје према Србима и Бугарима?

Герсину се не чини да је ово питање тако компликовано како би то изгледало судећи по огромној полемичкој литератури о њему. Јединство и сродност свих јужних Словена, о којима сведочи историја њихова до досељења у ове стране, види се и по њихову језику који, по Јагићу, није ништа друго него „непрекидан ланац од дијалеката што се пружају, као његови беочузи, од Петрије

[1] Види »Срп. Књ. Гласник« за 1901 год. у св. 2—3 »Најновије бугарско мишљење о Маћедонском питању.«

до Понтуса, прелазећи постепено један у други." Све ове дијалекте своди писац у пет група (словеначку, панонско-приморску или хрватску, српску, шопско-маћедонску и бугарску), од којих само три имају књижевни језик (словеначка, српска и бугарска); хрватска је група усвојила српски књижевни језик, а шопско-маћедонска, оставши под Турцима без погодаба за самостално развиће, нити се приближила другој којој групи, нити је образовала своју засебну националност. То је управо узрок, што се у последњим десетинама прошлога века развила врло жива борба између Срба и Бугара, који теже да ову групу сваки себи привуку. Ова је борба, међутим, сувишна, пошто ова група чини прелаз од српске ка бугарској, те је сасвим природно да њезини делови, ближи Србима, имају више сличности са српским, а они пак који су у суседству с Бугарском, имају више сличности с бугарским језиком. Вододелницу Струме и Вардара узима писац као границу ових делова, позивајући се уз то и на факат, да су се успомене на српску владавину Немањића боље очувале западно од ове линије него ли источно од ње. Ова језичка граница, која се поклапа и с природном, орографском, добија још више значење и због тога, што се подудара и с *дугуљаста облика језичним острогом турских Јерика.*

„Из маћедонских Словена — то је основни закључак — могли би се васпитањем истесати *најбољи Срби, као и најбољи Бугари;* све зависи од тога, коме ће, кад се ослободе, припасти. Потпадну ли под Бугаре, нашли би у њима нацију вредну, трезвену, издржљиву, али која је тек почетница у свима културним пословима, морали би као књижевни усвајати језик који је тврђега звука од маћедонских дијалеката и вештачки измешан с руским елементима; припадну ли Србима, умножили би и оснажили нацију која има све погодбе и способности да достигне за кратко време високо културно развиће, чији језик, богат у изразима и благогласан, садржи 46·47% благогласности, дакле 8,39% више од немачкога, 3% више

од француског, те је стога најлепши међу словенским језицима. Осим тога има српски језик и ту добру страну што се говори у средишту Балканскога Полуострва, и што се њиме служе, као књижевним језиком, око 9 милиона Југо-Словена, те и стога изгледа као да му је намењено да постане заједнички језик свих Јужних Словена“ (стр. 28).

Остало што писац говори о другим народностима у Маћедонији, познато нам је више или мање из дела В. К'нчева, којега се поглавито држао и у овом, као и у главама, у којима износи статистичке податке о вери, језику и народностима, исправљајући их местимице подацима из других извора. Главно је напоменути да се Герсин служио, осим њега, и другим поузданим изворима, до којих је могао доћи, и да није без критике примао ничија тврђења, ако му се ма у ком погледу учинило да потичу из шовинистичких тежња. Као научар старао се да буде свуда објективан, а као Словенин, да се уздигне изнад националних размирица те да са висине словенских интереса тражи најбољу солуцију за постављено питање.

Каква би солуција за решење турскога проблема најбоље одговарала и интересима Југо-Словена и интересима културе уопште, то нам је Герсин изнео у поговору, у коме је о томе овако резимисао своје погледе:

На Балканском Полуострву већину чине Срби који заузимају у компактној маси од близу 9,000.000 душа његово средиште. Ако се уз то узме у обзир да се Бугарин са Србином лако може споразумевати, само се интригама стране дипломације може објаснити данашње неповерење међу њима које често доводи и до отворених сукоба. Као очигледан пример, колико је бесмислено ово неповерење и колико су штетне по словенску ствар ове њихове размирице, наводи факат: да северни Немац не разуме језике швапских сељака, па ипак за то обојица припадају једном јединoм, великом немачком народу. Како јужно-словенски дијалекти готово неосетно прелазе један у други, те није с тога могућно нигде повући међу њима

оштру, одређену границу, *може се отуда извући с пуним правом закључак да они управо чине један једини језик, коме би требало да одговара једна једина југословенска отаџбина.* Према овоме су и називи Срби, Бугари итд. чисто провинцијална имена. Да јужни Словени збиља претстављају једну јасно изражену индивидуалност, о томе се странац може уверити, чим на њихово земљиште ступи, по архитектурним споменицима, по народној ношњи, по музици и песми, једном речи, по свему ономе у чему се огледа материјални и духовни живот једнога народа. А кад ствар тако стоји, два су изгледа за евентуалну деобу Турске: или ће она бити подељена међу балканске државе, или ће њоме обладати, по узајамном споразуму, средњеевропске државе и Русија. И ако се Русија задовољи само Цариградом и Дарданелима, ипак ће то бити за средњу Европу данајски поклон, ако јој допадне од ове деобе лавовски део. Нарочито би Немачка требала да увиди, да би интриге против Југо-Словена могле само да штете њезиним економским интересима и светском миру. Независне југословенске државе много би боље послужиле немачким економским интересима него ли садашња Турска, овако разједана и без икаквих културних потреба. Панславизам је баук кога је начинило политичко сујеверство; у ствари Југо-Словени гледају једино свој политички идеал у политичкој слободи и самосталности. Али, ако би били стављени пред алтернативу: да буду зависни од Немачке или од Русије, једва да може бити под питањем које би од ова два зла изабрали. *Слободно, самостално Јужно Словенство прва је погодба за европску равнотежу и за светски мир.*

То су речи којима се завршује ова, као што се види, збиља врло значајна брошира, значајна и по фактима која су њој у потврду изнесена, и по закључцима који су из њих изведени да се утврди основна идеја која је кроз њу проведена. Разуме се да међу масом факата има и таквих који нису добро схваћени, као што и међу закључцима има и таквих за које се не би могло рећи да

су сасвим поуздани. Али, све то ипак ни у колико не умањује вредност овој брошири која заслужује најозбиљнију пажњу југо-словенске интелигенције. Изгледа да су на писчеве погледе и на метод његова испитивања били од јаког утицаја Dr. J. Цвијића резултати, изнесени у његову делу „Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва,“ те је, њих се држећи, могао да се корисно послужи подацима из дела пок. В. К’нчева, а да се опет не поведе за закључцима овога, који су скроз шовинистички. Ово може да послужи као најбољи пример о томе каква дела могу у туђини да имају утицаја. На шовинистичке декламације се не обраћа пажња у свету који је навикао да цени више свега научну објективност. Њима се само у нас још може да поклања нека вредност, те то управо и даје смелости људима, који у Маћедонију нису ни завирили и који су своје мишљење о њој формирали на основу онога што су о њој писали Милојевић, Веселиновић и Дурново, не да сузбијају што је Др. J. Цвијић писао — за то њима оскудева најелементарнија спрема — него да се бацају на њега најгаднијим грдњама само стога што нису у стању да схвате значење његових тврђења. Какве закључке из њих изводи странац, показала нам је ова брошира; каквим га клеветама обасипа један српски патентирани патриота, показао је овдашњи лист „Србин“. Овој брошири није мала заслуга и та што упућује наметне људе да из овога поређења извуку поуку која може бити само корисна по српски патриотизам.

Свет. Ст. Симић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Федра, трагедија у пет чинова, од Ж. Расина. Превео с француского Др. Никола Ђорић. Мостар (Пахер и Кисић). 1903. 16⁰. Стр. 88. (Мала библиотека, св. 44.)

Ако није најбоља, *Федра* је зацело једна од најинтересантнијих трагедија Расинових, као одлична студија жене. Најсилнија и неодољива страст, љубав, затим љубомора, очајање, грижа савести и кајање, све су то разни видови Федрина карактера, који се један за другим нижу у свима нијансама и врло логично. Тиме се одликује ова трагедија. Али то још није њена највећа одлика. Федрина је љубав грешна и злочинa, и Федра је зато могла бити одвратна. То је међутим требало избећи. Ваљало је навести олакшавне околности, начинити Федру, која је потпуно свесна свога злочина, жртвом фаталности коју она носи у своме страсном телу и у својој узаврелој крви, човечански честитом, неодговорном, чак симпатичном: једном речи, извинити је. Посао је био врло компликован, али је Расин у њему потпуно успео. То је оно што је ову трагедију ставило међу најбоље трагедије седамнаестога века.

Дати ову трагедију српској читалачкој публици, то није била рђава мисао. Али дати је у преводу Ђорићеву!... Јер превод Ђорићев, превод таквашњи који овом приликом јамачно није накнадно прегледан, није ни тачан ни леп. Да се види колико је нетачан, довољно је навести само ова два стиха из прве сцене првога чина:

Et fixant de ses vœux l'inconstance fatale,
Phèdre depuis longtemps ne craint plus de rivale,

које је Ђорић овако превео:

Несталне му жеље давно веза Федра
Јер њој равне нема испод неба ведра.

Оваквих примера нетачности могли бисмо навести врло много. Њих је све више што читате даље, и страшнијих. А за оцену о лепоти стиха у преводу нека послужи овај између многих примера:

Никад још невинко нити пак плашљивко
Не поста у часу највећи злочинац;

или:

Сваки зна да женкар Хиполите није.

Хиљаду шест стотина и педесет стихова — Леметр их је бројао — има ова трагедија, толико позната са лепоте, отмености, мелодичности тих стихова. И све те стихове преводилац је с толико успеха искварио, да ћете у преводу мучно познати „божанственога Расина.“

La fille de Minos et de Pasiphaë

са својом историјом нашла је достојнога песника у Расину. Расин није заслужио да његова лепа трагедија буде овако слабо преведена. У сваком случају овакав превод није заслужио да буде штампан. Одговорност за ово има можда мање да понесе преводилац него издавачка књижара Нахера и Кисића.

Д. Л. Ђ.

Маћедонски проблем и његово решење од Н. В. Новољнија, (Paris, Imprimerie Chaix, 1903).

Н. В. Новољни, сарадник „Севера“ (Nord) и дописник неких руских листова, штампао је пре краткога времена једну политичко-дипломатску расправу под насловом који горе исписасмо. Расправа је подељена на три дела: I. Решење Маћедонскога Проблема, развој бугарске пропаганде; II. Срби у Маћедонији и Ст. Србији и арбанашко-српски конфликт; III. Питање о реформама које би се имале увести. Расправи је додата статистика у румелијским вилајетима Европске Турске, косовскоме, битољскоме и солунскоме.

За упознавање маћедонскога питања у првоме је реду потребно јасно изложити географски положај Ма-

ћедоније, етнографеке и политичко-економеке прилике у њој у односу њеноме према Бугарској, Грчкој, Румунији и Србији, положај Хришћана према Муслиманима, разумне претенсије балканских народа, и, најзад, претенсије Великих Сила. Пошто се то учини, може се приступити дискутовању, на који би се начин најлакше решило то, за сада најзамршеније питање у дипломатској историји.

У расправи Г. Повољнија то није учињено како треба. И материјал и аргументи које је писац имао у рукама, невешто су распоређени, а други, важнији, остали су или незапажени или неупотребљени. На тај начин нису јасно обележене поставке за решење маћедонскога проблема које је, по мишљењу Г. Повољнија, у овоме: 1. не давати аутономију Маћедонији, већ само реформе; 2. извођење реформама не поверавати Турцима; 3. очувати суверенитет Султанов над Маћедонијом; 4. гарантовати свима народима и вероисповестима слободно и независно развијање. Ово би се могло учинити лако. Султана треба нагнати да турска војска остане, — као оно некада у Србији, — само у гарнизонима у Маћедонији. Ако не би на то пристао, могла би се извршити, као оно на Криту или, недавно, у Кини, привремена окупација Маћедоније. Кад се тако регулишу односи између Муслимана и Хришћана, онда би ваљало регулисати односе између разних народности, које се боре о превласт у Маћедонији. То би се могло учинити на овај начин: 1) ако се узме за реформну основу деоба Маћедоније на округе с уређењем налик окружних скупштина и засебних црквених општина; 2) ако би војске Великих Сила привремено окупирале Маћедонију и Ст. Србију и то: Француска Ст. Србију (области призренску, приштевску, пећску, гиљанску, митровичку, ђаковску, беранску, прешевску и т.д.); Русија санџаке скопаљски, битољски и велеску казу; Енглеска скадарски вилајет и елбасански санџак; Немачка јањински вилајет; Италија санџаке герџки, селфиџки, солунски (без велеске казе) и онај део битољскога вилајета где има Куцовлаха највише (крушевска област и

део битољске казе); Аустрија санџаке серески и драмски; 3) ако се по споразуму и пристанку Европе постави један независни гувернер, под чијим ће се надзором управљати; 4) ако се призна свима народностима слобода и једнакост пред законом; 5) ако се призна свима народностима право слободнога служења матерњим језиком; 6) ако се регулише аграрно питање у Маћедонији.

Према садањем стању ствари, мере које предлаже Г. Новољни, нису довољне ни да се палијативно привремено реши маћедонско питање. Ево зашто:

Турска не би никако ни могла ни хтела пристати на привремену окупацију својих румелијских вилајета. Искуство са Босном и Херцеговином и Критом показали су јој, шта она значи. Она је морала пристати на те обе окупације, али на окупацију Маћедоније, ма и у облику који предлаже Г. Новољни, неће пристати. Маћедонија је за Турску питање њенога опстанка у Европи, и зато ће, ако се покушају какве окупаторске мере, ући у рат, па да, ако мора губити, бар изгуби на сабљи, као што је и добила. Европа, међу тим, баш неће да дође до тога рата, који би неизбежно повукао врло погибне компликације. Сем тога, на Криту је било лако извршити окупацију, на њему је било само, и то малобројнога, становништва грчкога и турскога; а ни једна Сила Европска тамо није имала нарочитих претенсија. Привремена окупација је могла бити и у Кини; јер су тамо све Велике Силе биле директно заинтересоване и морале су саревњиво бдити једна над другом. У Маћедонији има бугарских, грчких, румунских и српских претенсија и ангажованих националних интереса; Русија има својих верских и племенских циљева, а Аустрија својих политичких тежња ка Солуну. Друге европске силе у овоме питању интересоване су или из хуманих разлога или из тежње да се отклони могућна конфлаграција њихових другâ у Европи. Најзад, ни организација Маћедоније с окрузима, окружним скупштинама и црквеним општинама, по угледу на сличне општине у Угарској, не би

довела до пацификације и сувише заоштрених односа међу маћедонским народностима.

Питање о гувернеру лако је било решити на Криту, као и оно о кнезу у Бугарској. И на Криту и у Бугарској требало је наћи погодна човека за компактне масе грчког и бугарског становништва. За Маћедонију није тако. Главни агитатори маћедонски, и Сарафовисти и Цончевисти, не би на њега лако пристали, последњи догађаји у Солуну и Битољу показују какве би муке Европа и с тим питањем имала.

Много су озбиљније мере што их истиче Г. Повољни изједначавање пред законом свих народности у Маћедонији са Турцима и регулисање аграрних односа.

После свога другога пута у Ст. Србију, Г. Повољни би, уверени смо, написао друкчију расправу о решењу маћедонскога проблема. Он би био јамачно нашега мишљења, да има једно друго важније питање а то је арбанашко; да то питање треба решити најпре; и да се тек решењем његовим омогућава и решење маћедонскога проблема.

Ако Силе желе status-quo, као најсигурније јемство за одржање мира, нека настану да се Арбанаси умире у Ст. Србији. Умирити се могу најпрактичније ако се разоружају; покаже ли се то немогућно, нека се допусти Хришћанима да се наоружају у крајевима где их Арбанаси тамане. Кад се то питање, скопчано без сумње са великим тешкоћама, сврши, треба приступити реформама у Маћедонији и Ст. Србији под контролом Европских Сила. Огарантује ли се маћедонскоме становништву лична и имовна безбедност, изједначи ли се оно пред судовима и административним властима са Муслиманима, укине ли се систем садањега десетка и дажбина у натури, и замени порезом у новцу, остави ли му се школа и црква, маћедонско питање ће бити за већи број година скинуто са дневнога реда. Оваквом солуцијом били би задовољени и интереси Турске, и балканских народа и Европских

Сила, а, што је најглавније, и интереси маћедонскога становништва.

Каквих данас има расправа о овоме истоме питању, за ову се може рећи да је добра, и ако је на брзу руку, новинарски, израђена. Њу ваља прочитати између осталога и ради доста исцрпне и приближно тачне статистике бројних и верских односа народности у Маћедонији и Ст. Србији.

J. М. Јовановић.

Пабирци из народне медицине у Херцеговини. Сепаратни отисак „Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини". XV. 1903. 1. (стр. 153.—180.). Приопћио Тома А. Братић.

Ова књижица Г. Братића садржи осам глава, а у свакој глави описују се неколике болести, како их прост народ лечи и још шта уз то верује.

О овом се предмету прилично писало у српским књигама и листовима, али ваља признати да још нико није изнео скроз веран опис народних лекова, а да и не говоримо распрострањење једне врсте лечења.

Ова књижица одликује се једном врло добром страном, а то је, што је писац за многе лековите траве разабрао и научно ботаничко име, он је чак и немачко додао (што није било баш потребно). При свем његову труду ипак се намеће питање: да ли су биљке тачно одређене? Мени нарочито изгледа невероватно да се Conium maculatum у Херцеговини зове „афтовина". У Србији је афтовина или бурјан Sambucus Ebulus, и баш се она за исту бољку у Србији употребљава као и у Херцеговини. Дакле, ово име као и сва остала треба тачно ревидовати и не ослонити се на првог извештача. За то је паметно за сваку бољку покупити и траве, одмах им назначити народно име и однети ботаничару да их систематски одреди. Само на овај начин добиће рад сталну научну вредност. Признајем да је за многе биљке немогућно то учинити, јер траварке не беру и оне карактеристичне

делове, по којима се врста одређује, а куд ће да се чека кад ће се до резултата доћи, али у том случају нека се каже само српско име, а научно нека се доцније пронађе.

Писац врло много греши, што за неке болести наброји две три најпознатије му биљке, а остале бар по имену неће да наведе, него рекне, „и још којекакве траве“. То не сме да буде, него нека их све поброји и изрично утврди: који се делови од те биљке употребљавају, и како се тај лек до најмањих ситница зготови. Опширност треба да је таква, као да ће њему и читаоцима сутра пасти у дужност да све то сами спреме.

Писац је изоставио да каже: у које се време која биљка бере, у који недељни дан, у које време дана, и да ли биљарица што тада чара и како. Писац још греши, што при врачању неразумљиве речи, које бајалица набраја, не наводи, а ту лежи често пута кључ за многа одгонетања.

Лепо је што се писац обратио лекарима, те су му, колико се могло, превели имена српских болести и научно. Одмах се види да народ зна тачно само за неколике честе болести, иначе у огромној већини трпа многе врло разнородне бољке уједно и истим их начином лечи. У овом случају колико може „вера“ болесника да спасе – то му је!

На једном месту чудно ми пада опис како у Херцеговини лече од костобоље. „Ако је костобоља врло тешка те се болесник почео гурити и сушити, онда народ верује да та болест долази од злих духова: Кука и Коста, који муче болесника, и, ако у њој нису помогла сва друга разна средства, онда се ископа рупа у земљи толико дуга, широка и дубока да у њој може човек лећи, па се наложи у њој добра ватра, али на ту се ватру ложе саме *кости* од разних животиња, и то бар најмање 100 килограма костију мора изгорети; кад су кости претворене у прах, полију се кључаном водом и болесник се го положи у рупу, обложи се разним травама и добро покрије, те ту стоји неколико часова. Онај вештак, који то из-

води, говори неке неразумљиве речи, са којима изгони из костију болеснога зле духове. Куку и Косту*.

Херодот, кад је у старом веку посетио Ските, прича да они пеку јестива на ватри од *костију*. Овакав пример не нађох ни у једној другој етнографској литератури, отуда и моје изненађење да га Срби још практикују у поменутој прилици. Кад се узме да су, у старо време, Словени, међу њима и Срби, становали у заједничкој закарпатској постојбини, где је терен баровит и шумовит, онда се не може претпоставити да су се чак и костију лађали за гориво, која могућност већ није за Ските искључена, јер су нека њихова племена живела у јужним руским степама, где је велика оскудица у гориву, па и кости нису хтели да занемарују. Или, можда је баш Херодот видео редак случај скитски, да су ради парења болесника од костобоље кости ложили, као и Срби што чине, па на онако лепу супрету од костију унапред још и јело зготовили, а то Херодет уопћио! Колико су се на југ, низ Буг и Дњепар, спуштали Словени у том старом веку, док се не растадоше, за сад се поуздано не зна. Тако се исто мало зна о распростирању Скита, па и о томе, да ли је међу њима било и Словена. Највероватније је да је Скитија географски појам а не етнографски. Непосредни подаци о њима као народу завршују се у III столећу после Христа, а име Скитија помињало се кроз цео средњи век па нешто и у новом веку, али то беше само задржано име за пределе руске, без обзира на народности, које у њој живљаху. Непрестано је још отворено питање: ко су били Скити? Између многих научника подељено је мишљење. Шафарик и Киперт држе да су то били Монголи; Воцел, Ајхвалд и Пенка да су били Угро-Фини; Цајс, Миленхоф, Јагић да су иранског порекла... Како било да било, што се између два народа нађе више паралела из живота, кад се о језику једнога од њих једва што зна, опет је добро дошло, и то ће много помоћи за разбистравање теорије о сродству.

Наша је искрена жеља да школовани људи и у Босни и Херцеговини, поред вредног Луке Грђића — Бјелокосића, Кашиковића и других, што је могућно живље пригрле прикупљање разноврсне грађе из народа, јер ће се за коју годину ужасно проредити редови стараца и старица, који традицију чуваху. Чак се може рећи да са сваким упокојеним старцем и бабом оде у гроб и по један лист ишчупан из историје народних обичаја, предања итд. Ко се боље удубљавао у народну душу и за овакве ствари припитивао, брзо се могао уверити, да су за понеке ствари само појединци обдарени да добро памте, да лепо умеју објаснити, рецитовати итд.

С. Тројановић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Вукова преписка. — Из дубровачког „Срђа“ оштампао је Г. Валтазар Богишић врло интересантну књигу: „Једна руковет из Вукове преписке“ (Дубровник. 1903. 8° 108). То је 51 писмо упућено са свију страна и од нај. различнијих личности, на немачком, руском и српском, од Кнеза Михајла, Владике Рада, Илије Гарашанина, Јована Гавриловића, Миливоја Блазнавца, Лукијана Мушицког, Платона Атанацковића, Симе Милутиновића, Бранка Радичевића, Копитара, грофа Румјанцева, кнеза Ширинског-Шихматова, Погодина, Срезневског, Бођанског, Шафарика, Ханке, Грима, Герхарда, и т.д. Ова је писма дала Г. Богишићу кћи Вукова, Мина Вукомановићка, и сада се први пут штампају. Врло добрим издањем ових писама Г. Богишић је учинио лепу услугу Вуковим биографима и историцима Српске Књижевности.

Два света. — Београдске новине ових дана су објавиле једног занимљивог писца. То је потомак једне српске породице која се давно преселила у Русију, добила племство и играла крупну улогу у руском државном животу. Наш нови писац, Г. Сергије пл. Шевић, због својих слобо-

доумних идеја, морао је да напусти Русију, пребегао у иностранство, оженио се вереницом Фердинанда Ласала, и сада живи у Минхену. Он није заборавио да је Србин, а од њега смо сада добили занимљиву приповетку *Два света*, која је, у фином издању, изишла у Минхену. Предмет је исти који у *Оцевима и деци* Ивана Тургењева и *Паланчанима* Максима Горког: сукоб између два света, између два нараштаја, оцева традиционалиста, конзервативаца и староверца, и синова, напојених новим идејама слободне мисли и општега ослобођења. Овде је описан тај сукоб, који се трагично свршава смрћу и оца и сина, кнежева Долгорецких. Приповетка је писана течним језиком, има извесан хуманитаран дах, и, поред личности пишчеве, сама је собом интересантна.

Приповетке за девојчице и дечаке. — У овој књизи има девет приповедака, преведених са руског. Све су врло добре и поучне за децу, изузев што је последња *(Суд мајке природе)* нешто тежа за разумевање. Тешко је одредити најлепшу међу њима, јер их има неколико које су готово подједнако лепе. Прва је нешто тужна, и можда недовољно обрађена, а остале се све на добро свршују. Живот у њима приказан није ни мало ружичаст, али није ни тако несрећан да изазива у деце меланхолично расположење или мржњу према животу. Главно је да се деца не лажу о стварности, да не замишљају живот без икакве горчине, сведен на уживање, добра дела и награде. То је оно што је најбоље у књизи. Она нема оног извештаченог, лажног тона, створеног само ради тога да се протури каква морална поука сумњиве вредности. Тако је отпала и сухопарност, која је најчешћа последица јако истакнуте тенденције у приповеткама. Ове су приче све занимљиве, лако разумљиве и за омладину врло корисне. У краћем поговору преводилац, Г-ђица Косара Цветковићева казује своје тачне погледе на дечје књиге. Овај поговор показује да је ова збирка приређена пажљиво, према одређеном гледишту на дечје збирке, што је у нас једна реткост, а што се у другом свету сматра као неопходно правило за издавање књига за децу. Приповетке су штампане на врло лепој хартији, а цена је, нарочито према величини књиге, врло мала. Како преводилац тако и издавач, Г. Драгиша Лапчевић књижар, заслужују похвалу за издање ове добре и корисне књиге за омладину, коју ми најтоплије препоручујемо.

Песме Пиетра Косорића. — У Ужицу је изишла збирка стихова једног песника који се крије под псевдонимом Пиетро Косорић. Ту су песме родољубиве, љубавне и политичке, писане лаким и скоро увек правилним стихом, глатке, са мислима које нису баналне, и које одају песнички таленат. О овим песмама, које излазе из гомиле безбројних збирки стихова које су се јавиле последњих година, говорићемо у засебном приказу.

„Уништење естетике“ и демократизација уметности. — Под горњим насловом изишло је из штампе јавно предавање нашег сарадника Др. Јована Скерлића. Ту су изнете антиестетичне теорије наших публициста седамдесетих година, изведено њихово порекло и објашњен њихов замашај, и место те старе и уске формуле, изнето ново начело, да се уметност приближи народу и буде на домаку најсиромашнијим члановима његовим.

Здравље као привредна чињеница. — Као двадесет седма свеска издања Главног Савеза Српских Земљорадничких Задруга изишло је предавање Г. Др. Милана Јовановића-Батута: „Здравље као привредна чињеница.“ (Београд, 1903. 8°, 32). Једна добра и савремена књига која се свакому препоручује.

ИСПРАВКА.

У свесци од 1. маја, на стр. 47, а у чланку: „Стара Српска Црквена Архитектура и Њен Значај“, погрешно су, у редове 12. и 22., уметнуте речи: „с почетка“ које у њима немају никаква места.

Власник, Љуб. Стојановић. — Уредник, Богдан Поповић.
Заступа уредника, Павле Поповић.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига IX, број 3. — 1 јуни, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ДЕСЕТА

У овој приповетци ово је први и једини дијалог двоје заљубљених. Дијалог није ни мало пикантан, чак ни интересантан; а то је просто с тога, што је тамо у том свету срамота да се мушко и женско и поглéдају а камо ли разговарају. (А и да није тако, опет би дијалог био врло обичан, јер у таким приликама обично не знају шта да разговарају, или разговарају којешта.)

(S.)

Сутра дан у понедеоник кад се на сефте и на сефтеџију много полаже, бану у Манин дућан нико други него баш сама главом тетка-Дока. Дошла је да му каже све шта је и како је било, и пошто се све рђаво свршило, да га, наравно, и утеши. Мане је све оно у суботу већ био смео с ума, и није могао ништа ни слутити, и за то му је ово сад све ново и изненадно било. Био је као громом поражен чувши све до ситнице како је ствар текла и развијала се. Био је утучен и неутешан. Тетка Дока га је најпре изгрдила а после тешила утешним речима: да се не брине, да не очајава, а нарочито нека му није ни најмање криво што је она тако прошла, јер им, вала, ни она није остала дужна.

— Ич да се не љутиш, вели му Дока, ич да неси жалан! Ако што ти не дадоше девојче!... Та што на да ти

је за тој! „И без петли може да се осамне; та и ти да се ожениш и без њину Зону!... Мори: „док си имаш гробницу, ће најдеш ласно и самарицу“! Ласно ће најдеш. — Ем не једну, веће кол'ко искаш девојчики! Ама жал да ти неје, криво да ти неје!... Несам си остала постидна!... Ама ги и *ја*, берем, убаво каза!... Знајеш ли, Манчо, да те неће више да погледну заради онија моји речови — кол'ко ги убаво каза! Мори, твоје „живо-здраво“ неће приме више!... вели му задовољно тетка-Дока одлазећи. Саг да ги искаш и ону њину дрту тетка-Таску, па и ту ти не би дали, — тол'ко стадосмо, ете, душмани саг!....

Тако је говорила задовољна тетка Дока. Али је то, наравно, слаба утеха била за Манu. Целога дана био је као убијен; ни посао, ни пазар, ни разговор, — ништа му се све то није милило. Речи а Докинететк му једнако брује у ушима а распаљена машта му живо представља ту сцену између Доке и Замфирових. Страшна му је била и сама та помисао, да је Зона све то морала чути и видети, а још му страшнија беше помисао: шта је све морала претрпети Зона после свега тога од својих у кући!.... За то није имао мира док тих дана није нашао измећарку Васку и распитао се и сазнао све шта је и како је после одласка Докина било. Од Васке је дознао да је Зона грдно много пропатила због тога од свију а највише од оца који дотле није ништа знао, и коме су тек сада све казали, и потужили му се, како се одавна носе са Зоном. И сад су сви сложно: тетка Таска слаткоречивошћу, мајка проклетством, отац страшним претњама, а све тетке, стрине и ујне дугачким предикама и клеветама, сложно салетеле Зону; и које чудо онда, ако је Зона подлегла, попустила и постала друга, постала опет она стара поносита, уображена, хладна чорбаџиска Зона!...

Васка је истину казала.

По одласку тетка Доке настаде код Замфирових прави лом. Зона је из побочне собе све чула а ону сцену између Доке и Замфира и чула и видела! И чим је Дока отишла, стари Замфир плане, силно плане господарским

гневом на своју мезимицу Зону као никад дотле у животу. Онај пљусак од грдњи што је Дока сручила на њега тако га је раздремао и расанио после спавања, да није ни тражио измећарку да га по обичају полије водом, како је то редовно четрдесет година радио. Помислио је да је све то, та Докина посета и прошевина, удешено са Зониним знањем и пристанком, и за то је плануо на Зону, силно плануо и био љут као никад у животу.

— Тој ли су твоје чколе, и твоје знање!?... Тој ли те учила даскалица у чколу?! Загрме Замфир на мезимицу своју тако громогласно, да из комшилука радознале женске полетеше на зид да чују шта је, али кад разабраше, да је чорбаџија силно нешто љут, — разбегоше се са стра́хом у одаје своје.... Шесет и једне „месеце“ прекараја сам у мој век, чули куче ниједно, грми стари Замфир, — и јоште ме никој ни у турцко ни саг у српско време такој не орезили, ни ме једно куче толко уапило, — како саг ова оросија... Ти ли гу каза и прати гу овам при нас, у дом ми!? Убаво ми обеле образ!... Хаџи-Замфирека Зоне се фаћа у о'ро... нека да се ороди сас луду Доку, Доку да вика: тетко!

— Па берем да је трговац ники... додаје тетка Таска и потпирује гнев. Предузимач, ели лиферант!... веће коцкарин... фукара... Метне си краставицу и пол лепињу под мишку, — тој му ручак у дућан... А и дућан на што му је!... Какав му је!... Дућан му кол'ко сарафско чифутско сандуче... Па, ако што је сиротиња, — ама, берем, да је момак кротак!... Веће — џимшир, коцкарин, комарџија, ловџија; скита се поваздан-дан с пушку по лојзе — како пољак ели пударин; а по сву ноћ му свире Цигани и играју ченгије, а он си није како дервиш и арчи си ма'л сас оне несреће!... Тури си нож у стол, ели фрља туфеци — како Дебрелија.... У сваку малу има си по једну на коју је фрљија мерак...

— Доста де! прекида је Замфир али тетка-Таска ипак наставља.

— ...Требе му *то* за кеф а ово *наше* на за паре... и што нека да си улегне у чорбаџиску, потакву фамилију....

— Е, доста саг, Таске!... пресече је домаћин.

— Е, бива ли тој од еснаф-човека! Ред ли је? наставља тетка-Таска. И Зона, и Калина, и друга нека!... Па бива ли, мајке!?... А убаво си рече наш, ете, Божин дунгерин: „*Две* лубенице, рече, под *една* мишка — *не* се носат“!

— Ама како заноче, вели, Замфир, неће ни једну понесе! Ја наше у турцко време на сургунисуваше, та саг...

— Е тој да учиниш! дражи га тетка-Таска. У сургунл'к!... Нек знаје и запанти куче, што је чорбаџиска кућа!...

— Овој да запантиш! грмну хаџи-Замфир одлучно Зони. Сал јоште један пут да чујем нику лошотију за теб', — из кућу те не пуштам... Туј ћу те закопам! Чаршију и бели свет веће неће да видиш! Како она кумрија — рече и показа на једну што је у кафезу — веће бели свет неће да видиш!... Оће да те заборави и сокак, и махале, и град; — и никој неће ни да знаје, да си хаџи-Замфир има на дом девојку!... Разбра ли, мори?...

— Разбра!... рече оборених очију и дршћући Зона.

Као и сваки човек и Мана је имао непријатеља који су једва дочекали да га узму на решето. И ако стари Замфир не само да ни речи није никоме прословио о тој немилој сцени него је чак строго забранио да се икоме ван куће и речца једна рекне, ипак није никако, ама баш никако могло то остати тајна већ и због самога тога што се то доиста десило, а још више због тога, што се то, наћавола, десило у присуству пет женâ (рачунајући ту и Доку — од којих су две — Таска и Дока — биле савршеније и по томе и страшније за распростирање узнемирујућих (и истинитих и лажних) гласова — него неки лист који се растура у десет хиљада примерака!...

За то се брзином муње распрострла прича о том догађају. И главно и детаљно знало се врло добро, јер Таска је свакоме тачно причала шта је она казала Доки, а Дока опет шта је све она казала и Таски и Замфиру. И по махалама и у чаршији се неколико дана само о томе говорило. А да је прича у главноме порасла у обиму и детаљи јој се умножили, — није нужно ваљада ни спомињати. Чак и оне две пословице које су већ давно биле заборављене, сад су оживеле, употребљавале се и почеле опет циркулирати. Шта је само досетака на рачун Мане пало, наравно, већином, у његовом одсуству, па чак и поиздаља наговештавања у његовом присуству; тако да је један такав досетљивац сутра дан ишао с отеченим образом, и на питање: шта му је, тужио се, да од кутњака сву ноћ није могао ока склопити.

За Ману је то стање врло несносно било. Једнако је мислио и размишљао о томе, и учинила му се ствар без излаза. Проклињао је и онај час кад је слудовао и признао тетка-Доки јаде своје. И тек кад му је она опет дошла и понудила му се да поправи целу ствар, — тада се тек још више уплашио и решио се, да сам покуша још један и то последњи корак, да се, то јест, сам он састане са Зоном. Да је заустави, ослови, да је упита он сам последњи пут .. Ако ништа друго, а оно бар да скине са себе одговорност, да заглади онај немили догађај; да докаже да он сам ништа томе није крив него она тетка Дока, па нека се одбије на њену лудост...

Али састати се и разговарати било је тешко у оно време код тога света који је на тротоарске шетње, паркове, концерте, певачка друштва и школе играња, — у опште дакле на све те ствари где се млађи свет може састати и измењати погледе и мисли — имао своје нарочите и чудновате мисли и — како би неки поборник еманципације женскиња рекао — застареле и назадњачке погледе. Уз женско, док је девојка, увек је мајка и тетка и стрине; а кад се уда, онда опет свекрва, јетрве и заове, тако да никад није сама; а и не би ни умела сама да иде

и да се нађе баш и да јој се да слобода, исто као ни канаринка кад би је пустили из кафеза. Једино кроз капиџик у комшијску авлију или преко сокака што је умела и смела сама поћи. За то и није било лако Мани; и прошло је повише времена, док је могао срести и ословити и реч-две на само разговорити с њом. Али шта не може чврста воља и одлучна намера! И Мане је вребао, и најпосле успео.

Једнога дана у први сумрак баш кад се умотана у бунду поншвену зеленим атласом враћала Зона преко сокака од сестре Костадинке, која је у другом сокаку становала, искрсну Мане из мрака и стаде пред њу. Васка се измаче уплашено у страну.

— Леле, Васке, пази! шану Зона и стаде сва уздрхтала и плашљиво се осврташе да је ко не види. Срећом нико не пролазаше улицом, јер већ беше време када грађани спуштају по кућама чивију на порту, и сви укућани већ давно су код кућа. И никога по улицама не беше, само што ноћни стражар далеко тамо у мраку што се види и чује како се нешто разговара са хаџи-Јордановим мачком који се полако шеће по ћерамидама високога зида.

— Што ти требам! прошапта Зона тихо и плашљиво.

Васка је разумела. Измаче се још мало и стаде стражарити и пазити.

Зоне! ослови је Мане и искашља се тихо.

— Што је? шану Зона па се и она тихо искашља.

Обоје стали тако на стоје три корака далеко једно од другог; обоје оборили главе и гледе преда се.

— Зоне, на један реч. . . .

Пушти ме! вели му уплашено Зона и окреће се на све стране.

— Ти не слушај, ете, ону будалу, ону Доку. (Тетка ми се нада, 'ама је лудо!...) Не слушај гу што је зборила! Никој гу неје пратија — сама си, брљива, оде при вас! . . .

— Хе, лагала је што је зборила? Не ли?

— Није, ете, лагала, — ама... ете, није требала да збори!...

— Е што ми казујеш... што ми треба тој?...

— Зоне! Ја сан немам... Ја за вечеру не знам...

— Леле! рече мало подругљиво Зона.

— Ја вино точим, вино не пијем; песну пекам, песну не слушам, а све заради тебе, Зоне!... У лов идем пушку не испалим! Ништо не знајем за себе, а све заради тебе! ...Ја си идем, па... како говедо када се напасе од травку зановет... брљив стадо', Зоне!

— Хе!...

Мане ућута. Настаде мала пауза. Мане се маши табакере и стаде правити цигару.

— Пушти ме! отима се Зона.

— Остани јоште малко! зауставља је Мане. Вардај Васке!... Од татка ми остаде кућа и лојзе и њиве, ја си јоште купи и спечали. Знам си занајат, еснаф човек сам...

— Знам...

— Имам си дућан.

— Знам, де.

— И муштерије имам сијасвет...

— Добро, де!

— Кућа ми пуна...

— Е што ми збориш на тој?...

— Несам сирома... могу да си имам жену... могу да си раним под тесте жене — тол'ко си убав пазар имам!...

— Стани потурњак па си узни и цело тесте...

— Да не да Господ... ја си једну сал пекам...

— Па пуно ги у маале...

— Пуно, ама за мен' сал једна што је...

— Пушти ме да си идем! рече Зона и измаче се, а Мане је задржава и вели јој:

— Код мен' нећеш да живујеш како наше жене што си живују при мужије...

— Хм!

— Оћу да те пазим... да ти лацкам... да те слушам... Како пашиницу ћу те накитим и наћиздим!... Сал за теб'

ћу радим кујунџилак... Момци и чираци ми, они нека си раде за муштерије, а ја ћу сал' за теб', Зоне, да кујем срму и сребро и злато, — теб' да накитим! Да те нагиздим та да се сјајеш и светлиш како у цркву Света Богородица Тројеручица!... За теб' ћу сал да радим од јутро до мрак — што ми треба пазар и муштерије!...

— А што ће да ручаш, кад си не пазариш?! прекиде га заједљиво Зона.

— Не слушај душмани моји по маале... Несам такав, Зоне, како казују... Ћу те слушам; кад ми рекнеш: остани си, ћу си останем, кад ми на рекнеш: иди си, ја ћу си идем...

— Е на, ете, казујем ти саг: иди си, пушти ме! рече Зона и измаче корак два.

— Остани јоште малко! рече и priђе један корак.

— Е што искаш? запита га зловољно и нестрпљиво Зона.

— Татко и мајка ти не бегендисују ме — тој си знам убаво. За тој те не питујем, веће за друго... рече Мане па стаде. Е... Васка ...лагала ли је, кад ми је, ете, абере доносила, и зборила, ете... „Поздравила ти се Зоне?...“

— Тој си је њојно знање... Што ме питујеш. Може да се посмешила а требала да рекне: Поздравила ти се Калина.

— Е, што па Калина?

— Зашто ти је прилика...

— Што ми ти па збориш саг туј за Калину?! Калина ће си дочека своју срећу... а ја си па искам и тражим моју... Није писано за мен' и за Калину...

— Па си прочетеја што је писано?...

— А ја си... вели збуњено Мане, ете... искам... ако је, дёмек, к'смет... из вашу кућу...

— Хехе! осмехну се Зона. Та како ће саг биднe тој!... Васка ни се удава... Бија гу веће и „голем нишан“...

— За Васку није реч... Има јоште за удавање из туј кућу... Зоне, море, рече дрхћућим гласом и непрекидано Мане. Ја си знам све... Теб'-те стра од татка... Ста-

рeји твоји, ете, не давају те... Ама, ласно за тој! Ни татко ми Ђорђија није се оженија сас алал, дёмек, оди наши старeји, веће сас зор; уграбија, дёмек, што си милуваше... И ја ћу такој направим... Сал ако ти искаш, — ласно за све! Ја си имам голему родњину... Ћу те одведем у кућу роднинску; седи си тамо сас сваки чес' до венчање... Од кога те стра? кој ти што може!? Ја си имам сијасвет кардаши и побратими; ће изгинемо, — а теб'-те неће давамо!...

— Јок!

— Зашто?

— Несмо прилика...

— А ти, имаш си прилику?

— Имам си... вели Зона зловољно.

— Коју?

— Малко ли ги је, вели кокетно и поносито Зона, та да ги пантим...

— И Манулаћ?

— Кој знаје...

— Е сал Манулаћевица неће да биднеш!

— Бре-бре!

— Зоне! рече Мане молећим гласом.

— Остави ме!

— Е што си ме таг лагала и абере праћала?.. Васка што је доносила абере од теб' до мен'?...

— Мори, рече досадно Зона. Васка могла да си збори што си милује, — тој си је њојно знање...

— Тол'ко?

— Тол'ко се збори...

— Е, кучко чорбаџиска, јекну до срца увређен Мане таг ће скоре да чујеш и за моје знање!... Ће ме неки убаво запанти и плати ми за онај татка ти реч „куче у чашире"!...

— Ухухуху! прсну у глупи смех измећарка на ове последње речи. Леле, тугооо!.... „Куче у чашире", какој му је на то! смејаше се једнако Васка и смех тај пређе и на Зону.

— Ихаха! засмеја се Зона и зовну Ваську измећарку па одоше обе смејући се а оставише Мана који сав обливен по челу грашкама зноја једнако гледаше за њом. И када уђоше и замандалише високу капију, још се из чорбаџиске авлије чуо кикот и смех, и слушао га Мане који је као скамењен још једнако стајао на истом месту; утучен и несрећан као из раја изгнани Адам што је погружен стајао пред затвореним едемским вратима....

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

ИЗ БЕЛЕЖАКА СА СЕЛА.

I.

Још дететом, у својој деветој години — прича мој пријатељ — оставио сам село, место свога рођења. Од тог времена па до своје двадесет осме године свега сам три пута био у свом селу, у гостима код мојих рођака. Дочекан искрено, добродушно, враћао сам се у Београд освежен, обновљен неразореним, лепим спомењима и утисцима из доба срећног детињства. Како су то слатке, свеже успомене. Доцније као старији, већ као човек, живећи у друштву људи (у паланкама и престоници) видео сам све противно оном животу што сам га дететом у селу гледао. Гледајући поцепане и гадне људе, окружен бедом и јадом друштвеним, слушајући како се лукавство, злоба, подлост и неваљалетво пакосно церекају пропасти добра и врлине, гушећи се од смрада иструлелог морала, ја сам се увек и нехотице отимао да се мислима вратим селу, а то значи детињству моме. Село по мом мишљењу још беше чисто, свеже, идеално. То беше за мене још једино уточиште, јер сам био убеђен да *село*, моје село, па разуме се и друго, не може ни бити другојачије него онако како су га моје наивне, детиње очи гледале. Нема туге и јада, нема бола, нема злобе и неправде, већ сама

радост живота. Весело брује потоци са својом бистром, кристалном водом кроз хладовите шуме, гучу голубови, грчу грлице, пријељкују славуји, звижде косови уз пратњу хора разних певачица. Ветрић пун мириса и пољског цвећа (што га беру деца и девојке) лелуја зрело, златно класје. Брује на све стране весела, жетелачка песма, одсјајују српови на сунцу у рукама вредних жетелаца, беле се чисте пребачене мараме преко глава зајурених девојака са свежим, светлим очима и бујним препма, од којих пуцају пуца на јелеку. Смех, шала, кикот, припеви, љубав, слога. И природа и људи, све у недостижној, идеалној хармонији среће. Пада вече, румене се брда, злате облаци, жаре шуме, шушти вечерњи ветрић кроз лишће и носи нам мирис липова цвета, диже се весео жагор: чобани терају стада, дижу се облаци прашине, блеје овце, ричу краве и носе пуно виме млека за децу, за нас. Чупаво кљусе што га јаши чобанин забрљило главу у трњак крај пута да онако, узгред, завиличено уларом, чупне мало бурјана. Чобанин га вуче уларом, удара голим ногама и оно лено покаса за стадом са навијеном главом у страну, а из уста му вири зелено лишће. Како је све то лепо! Вечерња румен бледи, предмете обмотава тајанствен сумрак, пролећу слепи мишеви, још се чује у забранима гукање голубова, јасније и јаче. На небу се пале звезде, трепере мило, весело. Иза мрачног, шумовитог Рудника јавља се месец, те посребрава све што у заласку сунчеву беше пурпурно и златно. И месец жури преко чистог неба на састанак где га чекају с нестрпљењем, с трепетом, драгане — звезде. Почиње клепет ветрењача, путем крцкају кола натоварена житом, одмерено бију медеице што су о врату воловима, према њихову лагану ходу, роморе двојнице, а кроз ноћ бије свежа, снажна песма:

»Тамна ноћи, пуна ти си мрака,
Срце моје, још пуније јада«

На тек прела, на оне ватре на обрешцима, на прељске звучне песме кроз нему, тиху ноћ у августу ме-

сецу. Како је све дивно. Како је то лепо било. И пролеће и лето, и вече и зора, и јесен с кишама кад чобани седе око ватре у колибици покривеној грањем. Око ватре пуцају печењаци, који се још нађу од недозрела кукуруза, причају се приче о али, о пепељузи и вазда других, а киша шушти по лишћу од крова, прокапљује, и кишне капљице падају на ватру и цврчкају. Лепа зима; снег, иње, сањкање, грудвање. Све лепо. Ватра гори на огњишту и огледа се на прозору, па као да је у дворишту још једна запаљена, и што зора ближе, петлови све чешће кукуричу лупајући крилима, а ватра, она друга, што се кроз прозор види, све бледа и бледа, бледа сасвим, ишчезава, нестане је и тек забеласа снег на крову од качаре и амбара. Како је то све лепо било. И природа и људи. Људи добри, весели, срећни, певају, веселе се, наздрављају здравице на славама и свадбама. Све лепо, све с песмом и весељем. Нигде туге, уздаха ни бола, нема неправде, пакости и злобе. Добар уча, добар кмет, добар попа. Сећам га се, иде из цркве лагано, кротко, са задигнутим крајем од мантије што га закачи за појас. Прилазе му људи, жене, девојке, старци, бабе, љубе га у руку. Прилазим и ја, весело, са задовољством, љубим му руку, он ме помилује по глави и рекне благо: „гле, зар и ти ту!“ Ја сав срећан. Па како сам се у цркви срећан осећао. Попа пева, мирише тамјан и измирна, гледам иконе, људи се побожно крете, сјаје се попине одежде, учитељ пева за певницом, звецка кадионица неким нарочитим милим звуком, а из ње се диже мирисан дим, пред олтаром папапје прелпвене вином, у њих забодене свеће, па и онај мирис свећа прија, чисто освежава. О како је све лепо, како свеже и слатко!

Тако се пред мојим очима указиваше село, моје село, свако село, кад на њега помислим, јер сам село знао само из утисака наивног, срећног детињства, и нисам га после могао гледати другим очима, већ очима оним истим којима тад гледах. И ако су ме многобројни слу-

чајеви могли и хтели разочарати, ја сам бежао од тога: нисам хтео веровати никоме, ничему, нисам смео. Тако сам као дете гледао село срећно, задовољно, а тако га и многи писци наши гледају још и данас у зрело своје доба.

*

Кад сам пре годину дана отишао у село, да се одморим, освежим и разгалим, разочарао сам се још првог дана.

У четири часа по подне кола су ме чекала на најближој станици до мог села. Чим сам из воза изишао, сео сам на кола и одмах кренуо, да што пре стигнем у своје село, зажелео сам га се.

Сусед наш из села, чича Петар, који је за ме дотерао кола, врло се обрадовао што ме је видео. (С његовом децом, својим друговима из села, највише сам се играо и забављао). Рече ми да седнемо оба у предњи крај кола да би се могли боље разговарати.

Распитивао сам о свему, о свачема, о свакоме кога сам год запамтио, и чича Петрови одговори беху ми тешки, непријатни.

— Како је Милан, ча-Мијаилов син? упитам. То је мој школски друг, беше весео и несташан. Најбоље се умео пети на дрвеће да вади гнезда тичија и ја сам га волео што беше најокретнији и највеселији.

Ча-Петар поћута мало, помисли, па, и не гледајући у мене, одговори мирно:

— Тхе, како? Не ваља. Слабо имање, а дажбине велике, па тако, мучи се, нетља! Шта ће: Отац му је умро. Знаш?... Умро зимус, деца му ситна, а он и жена шта може да учине. Не знају куд ће пре да стигну. Пролетос му продадоше оно мало овчица за порез, па сад Бог зна да л' може чим децу омрсити. Мука је, моје дете! није ласно.. Шта ћеш, мора се трпети, док не пукну трпила... Не ваља ни за кога... Де, мали, шта се лењиш, викну коњу леваку и трже узде.

— Неко горе, неко боље, ал' није ласно ником. Из ове се коже не може у другу. Знаш како вели песма:

„Зло орати, горе војевати, а најгоре ћи у ајдуке“... додаде чича-Петар и уздахну дубоко, климајући главом замишљен, тужно.

Ја му ништа не одговорих.

— Скупа је, мислим, и та проклета железница? упита ме после краћег ћутања.

Скупа.

— Скупо, но, све скупо, а нема се. Нема народ гроша, а мораш да га имаш, па ти како си вешт. Продај што имаш... А треба на сто страна... Ништа од нас не може бити.

Стеже ме нека туга око срца. Нисам га смео ништа више ни запиткивати, али он ми сам узе причати, те о овоме те о ономе. Све горе од горега, све црње од црњега.

Тако у разговору стигосмо око пет часова до нашег села. Одмах у почетку, крај пута је наша сооска механа, а према њој судница. Под растом, пред судницом, у хладу, лежаше на леђима општински пандур, дроњав и голотрб. Кад чу кола, подиже се мало, погледа закрвављеним очима, тупо, готово бесвесно на нас, па леже наново. У једном крају пута стоје истоварена кола. Искошкани волови из јарма стоје уз руду, привезани уларима за јармењачу, и једу младо кукурузово лишће и и исецкане дулеке. Около се окупиле кокошке и пилићи, па се бојажљиво прикрадају, или дрско залете и кљују семење од дулека, а кад во случајно, једући зелен кукуруз, мане главом, пилеж прсне куд које, па се наново скупљају да продуже пљачку. Пред механом на неколико корака стоји механџика, смеђа, сувоњава женица, повијених леђа и упалих груди. Очи јој светле, велика уста развучена на смех, цео израз широка лица изгледа као спреман за шалу. На ногама јој беле чарапе и кожне папуче, веће за читаву шаку него што треба. Крај ње седи на земљи пуначко, умрљано, плаво детенце с комадом леба у ручици. И око њега се окупиле кокошке, па салећу са свију страна да му отму комад. Једна подскочи и кљуну га у ручицу, те дете врисну и испусти

комад, који одмах уграби једна кокица и узе бежати држећи њен у кљуну, а за њом се надала читава кокошија војска у потеру. Пред механом два стола, тешка, незграпна, од растовине, а такве пете и столице. За једним столом седе четири, пет сељака у подртим, искрпљеним дебелим кошуљама, а за другим столом поп и два боље одевена сељака пију каве.

Кад се зауставише наша кола, Радојка (тако се зове механџика) остави игле и плетиво, па приђе те се поздрави.

Назвах Бога сељацима (оној четворици) и они се мало подигоше и дохватише капа, на пријем попу. Није ме одмах познао, а и он постарио. У ово доба могао је имати педесет и четири године, проседио и доста оронуо, а за мога детињства беше млад, свеж, и црне као угљен, коврџаве косе. Поздрависмо се па седосмо с њима и ја и чича-Пера. Поп ме детаљно испитиваше о мени, о мом животу, о новостима из Београда, и ја сам му, што сам могао краће, одговарао на питања, нешто из досаде, а нешто разлењен од умора и врућине. Сељаци прекинули свој разговор, па се окренули и слушају наш разговор пажљиво, с полуотвореним устима.

— Може ли тако, Милуне? обрати се после нашег разговора једном од оне четворице за другим столом.

Милун се замисли, протрља се по челу, превуче грубом, широком руком преко сува, препланула лица и задржа длан на бради, па отворених уста гледаше неко време у земљу, лупкајући ногом по земљи, па, подигнув очи, погледа попа и рече, снебивајући се, с осмехом, као да се тиме извини што му немогућност не допушта.

— Не може, Бога ми, господин попо, а би ја драге воље. А сад је, знаш, стигао и пољски рад, па је дангубно.

— Добро, добро, умећу и ја да се затежем кад ти код мене дођеш. Зар ти је мало три гроша на дан да товариш и стовараш циглу, и да идеш уз кола. Ајде да

дајеш кола и волове, ал' то ја дајем моје. Ти само да рабаџијаш.

Мало.... мало саевим, додаде Милун, ману главом и слеже раменима као да се правда што не може.

— А твој брат још ми није платио за оно опело његоветаште?

— Платиће, господин попо!

— Платиће, а пролетос уме да сведочи против мене кад сам се парничио с Марком.

Милун ућута.

Кажи му нека ми паре одмах сутра донесе. Нека му да његов Марко, кад му онако лепо сведочи... Преварио се Марко... У попа је мало дубља кеса, па ћу га терати докле год има суда... Тако му кажи... А велиш нећеш... Лепо, кајаћеш се ти, доћи ћеш ти попа да молиш. ....Ето какви су — обрати се поп мени — неће да ми рабаџија за три гроша, а да је среће на своме попи џабе да уради. Шта је то један дан радити за свог свештеника. А поп и крсти, и венча, и опоје, и освети водицу, не можеш ништа без попа, и опет они тако,..

Ја слегох раменима.

— Хајде да навратимо до моје куће да што попијемо, па после продужите пут, а и близу вам је до куће.

Примим понуду.

Велико, пространо двориште попове куће, ограђено високом тарабом, иза које провирује винова лоза, а на местима се и превила преко тарабе. У дворишту пред кућом лепо уређена башта, ограђена малом тарабицом, зелено бојеном, а у среди ладњак што га покрива густо преплетена винова лоза. Под ладњаком сто са чистим чаршавом, на њему у чаши цвеће, и око стола неколико столица. До баште бунар покривен бојеним плехом. С једне и с друге стране баште велики воћњак у коме су у дну остале стаје: амбари, кошеви, млекар, качара; иза куће: штала, пушница, казаница. Из главног дворишта воде врата за велики простран шљивар, који је с леве стране дворишта, а с десне стране су обори и

свињци где су урађене свиње, торови и кошаре за стоку. Поп има три куће. Једна велика висока и елегантна, у којој станује поп, једна мања у којој седи ожењен син попов са женом, и једна брвнара за млађе. Под великим тремом од брвнаре стоје лепа, фина лака кола за вожњу, једна тешка за терете, и мале двоколице, а о дирецима повешани амови, узде, седла и остали прибор.

Седосмо за сто под ладњаком. Поп скиде капу, обриса зној, налакти се на сто и продужи ми причати, што је још успут почео, о исквареном сељачком свету... На једном се загледа у један калем са кога се очепула гранчица, и прекиде причање, те се диже и оде калему.

— Е не можеш ти ништа имати. Оћу, тако ми Бога, да убијем неког због ових калема. Ја их чувам као очи... Милутине, Милутине...

— Одвео коње да напоји, чу се глас кроз прозор од оне друге куће.

Изиђе попадија. Крупна, пуна жена с обојеном косом и обрвама, управо, обојеном кожом где треба да су обрве за читав прст ширине. Приђе те се поздрави па се измаче, а за њом изиђе ћер попова, једра здрава девојка. Поздрави се и она, оборених очију, па стуче натраг.

— Милева, рече поп ћери, деде мети две флаше пива у кову па спусти у бунар да се лади, а ти дотле деде донеси мало сира и скорупа да мп промезетимо... Једете ли сир, ако хоћете, да спреме час једно пржено пиле? обрати се поп мени.

— Хвала, можемо сира.

Осећао сам се пријатно, јер после припеке поче прохлађивати, осети се поветарац, па као да оживљаваше клонуо организам. Таман девојка донесе тањире и смок, док на врата уђоше сељак и сељанка, а са њима дете мушко од седам-осам година. Уђоше у башту. Приђоше сви по реду руци поповој, па се измакоше. Сељак, неки сиромашак — Мијат, мрка, сува, препланула, изнурена лица, утуљена сјаја очију. Цео његов израз прича

о патњама и невољи кроз које је у животу прошао. На њему кошуља, која је на рамену поцепана, па се види гола, црна рука; гаће поцепане на десном колену, валда од везивања снопова, опанци дроњави, чарапе пуне осаћа. На знојавом лицу улепила се прашина и сливају се црни млазеви поред ушију. На црној коси, што у бичевима вири испод подртог, поцрнелог од кише, сламног шешира, пуно прашине и осаћа, а тако исто на обрвама и брковима. Кошуља на плећима и грудима залепила се за тело сва мокра од зноја, а и по њој плева, осаћ и прашина. Жена тако исто бедна, слаба, жилавих руку, боса, са танким, жилавим, црним ногама. И она знојава и прљава. На леђима јој торба с неким чанцима. Обадвоје су носили српове, а и без тога се види да иду са жетве. Дете пунаво, босо, у издртој кошуљи. Лице му жуто, испијено, поглед грозничав, око уста искрастано, по танком вратићу играју модре жиле. Дише тешко, с отвореним устима, шмиче, стење и кењка држећи мајку за сукњу, а она га милује прљавом и знојавом руком по прашљивој, улепљеној коси.

— Које добро, Мијате? упита га поп.

— Није добро, господин попо, рђаво.

— Дете ни слабо, попо, рече жена. Дете поче јаче кењкати и јаче се приљуби уз матер.

Имали смо мало да дорадимо, те дорадисмо раније, па свратисмо на тебе, да овом детету очиташ.

— Оћеш малу ил' велику молитву?

Муж и жена се погледаше и као да се погледима договарају.

— Само да је вајде, па како било, боље велика, вели му Мијат.

— Велика је скупља.

Мијат обори главу и загледа се у земљу, а његово изнурено лице дође још тужније. Жена погледа у дете и притиште га јако руком уза се и баци на попа поглед жалостан, молећи, пун бола и очајања. Мијат диже главу и маши се руком у недра, те извади прљав пешкир, па га поче дрешити зубима.

Колико имаш пара? упита га поп.

Мијат одреши нешкир, извади из њега цигло пола динара, па ћушну празан нешкир у недра. Погледа жену. Сукобише им се тужни погледи, али су ипак казивали једно другом да се сав тај новац што су га изнадничили мора дати за дете.

— Ето то, рече Мијат и погледа бојажљиво у попа, чисто молећи да не тражи више, а за тим погледа болно дете, погледа се опет са женом, па обоје оборише очи.

— Е то је мало. А и од зимус ми имаш за водицу да платиш још два гроша.

— Нема се, попо, даћу док сад овог лета зарадим који грош.

— Сви ви тако, а овамо ни мени не извире. Како ћу ја да живим кад нико не плаћа.

Мијат гледа у земљу.

— Ето пођите ти и жена сутра код мене да радите, а и овај мали може ми, доцније кад оздрави, купити један дан шљиве, па таман да ми одужиш оно од зимус и да одрадиш сад молитву што ћу детету да очитам. Рачунам ти молитву само десет гроша што си сирома, а другима је три динара, и стара два гроша то с мало муке одрадиш тако рећи рубљу.

— Сутра сам мислио да радимо код Милоја за паре. Славимо скоро, па колико, толико да спремим,реко' да се слава помене.

— Ради други пут.

Мијат ћути дуго, гледајући час преда се, час у дете, па најзад тихо, промукло, стидљиво изусти:

— Много је две наднице, господин попо, наше, и једна мала, детиња.

— Много ти је. Ето какви сте ви људи Жалиш за своје рођено дете да дадеш. Прави хришћанин помаже ближњем свом, а ти нећеш свом рођеном детету. Ја бих за своје дете дао живот, а камо ли надницу. Ко ти је пречи од детета?

Мијат повуче жену у страну. Шапуташе нешто, погледаше се затим ћутке, погледи им падоше на болесно дете, које јечаше и стењаше у ватруштини, а модре жиле играју непрестано на црно-жутом вратићу.

— На добро, попо, рече Мијат, кад велиш тако. Ајде очитај му. Шта ће човек. Морам детету помоћи макар и не јео и не преславио.

— Поведи дете овамо у собу. Извините ме за час, додаде поп обратив се мени.

Одоше у кућу.

Отуд се брзо чу оно уњкаво, неразумљиво, брзо читање, где се тек двадесета реч изговори. После пет минута се вратише.

Мијат, жена његова и дете пољубише попа у руку и одоше.

После пола сата опростио сам се с попом и кренуо даље колима с дубоким болом у души, с новим тужним осећањем.

Радоје М. Домановић.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

VI.

(4.)

Она беше читала *Павла и Виргинију*, и сневала је о кућици од бамбусове треске, о црнцу Домингу, о псу Фидели, али нарочито о нежном пријатељству каквог доброг брата, који бере за вас црвено воће са великог дрвећа, вишег од црквених торања, или који босоног трчи по песку, носећи вам какво тичије гнездо.

Кад јој је било тринаест година, отац је сам собом одведе у варош, да је да у манастир. Одсели су у једној гостионици у кварту Сен-Жерве, где су за вечером имали шарене тањире који су представљали историју госпођице од Ла Валијере. Сва легендарна објашњења, испрекидана овде онде паротинама од ножа, величала су веру, племенитост срца и дворски сјај.

У манастиру не само да јој није било досадно у прво време, него је шта више уживала у друштву добрих сестара које су је, да је разоноде, водиле у капелу, у коју се једним дугачким ходником улазило из трпезарије. Она се врло мало играла за време одмора, схватала је добро катихизис, и увек је она одговарала капелану на тешка питања. Не излазећи дакле никад из топле атмосвере школске и живећи међу овим женама бледа лица, које су носиле бројанице са бакарним крстовима, она се лагано подаде мистичној чежњи коју буде мириси са олтара, свежина шкропионица и светлост свећа. Уместо да прати службу, она је посматрала у своме молитвенику побожне шаре са плавим ивицама, и волела је оболелу овцу, свето срце прободено оштрим стрелама, или јадног Исуса, који је корачајући пао на свој крст. Мучења ради, она покуша да цео један дан проведе у посту. Питаше се, на шта би се могла заветовати.

Приликом исповедања, измишљала је ситне грехове, да би остала у исповедаоници што дуже, клечећи у сумраку, склопљених руку, са челом наслоњеним на решетку, слушајући шапат свештеников. Поређења заручника, мужа, небесног љубавника и вечитог брака, која се често чују у предикама, изазивала су у њеној души неочекиване милине.

У вече, пре молитве, читала су се у учионици побожна дела: преко недеље, какав извод из библијске историје, или *Беседе* опата Фресинуа, а недељом одломци из *Духа хришћанства*, одмора ради. Како ли је пажљиво слушала она, у прво време, звучни вапај романтичне меланхолије, који је одјекивао по свима кутовима земље и вечности! Да је своје детињство провела у дућану у каквом трговачком крају, она би се можда подала тада лиричним чарима природе, за које обично сазнајемо тек преко писаца. Али њој је село било и сувише добро познато: она је знала шта је то блејање стада, шта је млекарство, шта су плугови. Навикнута на призоре мирне, она, на против, поче тежити призорима бурним. Волела је море једино због његових бура, а зеленило само онда кад је било растурено међу развалинама. Гледала је да из свега извуче неку личну корист, и одбацивала је као некорисно све што није непосредно хранило њено срце, — пошто је била више сентименталне но уметничке природе, и тражила узбуђење а не природне лепоте.

Била је у манастиру једна девојка у годинама, која је свакога месеца долазила на осам дана и поправљала рубље. Будући штићеница архијепископије, као потомак једне старе племићске породице која је пропала за време Револуције, она је јела у трпезарији, за столом побожних сестара, и после јела разговарала мало с њима, пре но што оде на посао. Ученице су се често извлачиле из учионице, да се виде с њом. Она је знала на памет љубавне песме прошлога века, које је певала полугласно, не испуштајући иглу из руку. Причала је анегдоте, казивала новости, вршила у вароши поруџбине, и одраслима позајмљивала, крадом, по какав роман који је увек имала у

ценовима на својој кецељи, и чије је дугачке главе и сама гутала, кад се одмарала од посла. У тим романима говорило се само о љубави, о љубавницима, о милосницама, о гоњеним госпођама које падају у несвест у усамљеним павиљонима, о постиљонима који гину на сваком конаку, о коњима који се сатиру на свакој страни, о мрачним шумама, о узбуђењима срца, о заклетвама, о уздасима, о сузама и пољупцима, о чуновима на месечини, о славујима по луговима, о *господи* која су храбра као лавови, кротка као јагањци, препуна врлина, увек лепо одевена, и која плачу као урне. Пуних шест месеца, у својој петнаестој години, гутала је тако Ема прашину старих читаоница. Кад је, доцније, почела читати Валтера Скота, она се заљуби у историјске догађаје, поче сневати о старинским орманима, о собама телесне страже и менестрелима. Живела би радо у каквом старом замку, као оне властелинке у дугачком струку, које, под готским сводовима, с лактом на камену и с брадом наслоњеном на руку, проводе своје дане гледајући како из даљине долази коњаник с белим пером, који галопира на црноме коњу. Она је у то време обожавала Марију Стуарт, и била одушевљен поштовалац жена славних или несрећних. Јованка Дарк, Хелојза, Агнеса Сорел, лепа Феронова и Клеманса Изор, издвајале су се, за њу, као комете на мрачној бесконачности историје, на којој се још истицаху, овде онде, али дубље у мраку и без икакве везе међу собом, свети Луј са својим храстом, Бајар на самрти, неколика зверства Луја XI, по мало Вартоломејска ноћ, Беарнчева перјаница, и вечито успомена на шарене тањире на којима је слављен Луј XIV.

На часу из музике, у романцама које је певала, помињали су се само мали анђели са златним крилима, мадоне, лагуне, гондољери; то беху мирне композиције кроз које је она, и ако су биле рђаво писане и погрешно сложене, назирала привлачну и лажну слику сентименталних стварности. Неке од њених другарица доносиле су у манастир кипсеке, које беху добиле као поклон о новој години. Њих је ваљало крити, а то није било тако лако;

они су се читали у соби за спавање. Нежно узимајући у руке њихове лепе свилене корице, Ема је својим очараним погледима посматрала имена непознатих писаца, који су се, понајчешће, потписивали графови и виконти, на дну својих састава.

Она је сва треперила, подижући својим дахом свилени лист са сликама, који се у пола превијен дизао и лагано опет спуштао на остале листове. Ту вам беху: иза ограде на једном балкону, неки млад човек у кратком огртачу, који је држао у загрљају неку младу девојку у беломе оделу, с кесом о појасу; или непознати ликови енглеских отмених госпођа с плавим витицама, које вас, испод свог округлог сламног шешира, гледају својим крупним бистрим очима. Неке се од њих извалиле у колима и возе по парковима, а један хрт скаче испред запреге коју у касу терају два мала постиљона у белим чакширама. Друге опет, сневајући на диванима поред каквог отвореног писма, посматрају месец, кроз прозор одшкринут, у пола застрт црном завесом. Чедне, са сузом на образима, љубе се с грлицом кроз жице једног готског кавеза, или, насмејане, с главом погнутом на раме, кидају лишће беле раде својим дугачким и танким прстима, повијеним као некадашња шиљаста обућа. На ту сте били и ви, султани с дугачким лулама, топећи се од милине под сеницама, у загрљају бајадера, и ви Ђаури, турске сабље, грчке капе, а нарочито ви, бледи снимци дитирамбских предела, који нам често у исти мах показујете палме, четинаре, десно тигрове, лево лава, татарска минарета на хоризонту, римске развалине напред, и прилегле камиле; — све то окружено лепо очишћеном непроходном шумом, и са великим одвесним сунчаним зраком који трепери у води, на којој се, као беле греботине на сивој основи, овде онде виде лабудови који пливају.

И шешир од лампе, обешене на зиду изнад Емине главе, осветљаваше све ове слике из пространога света, које су пролазиле испред ње једна за другом, у тишини

спаваће собе и под удаљеном тутњавом каквих закаснелих кола која су још јурила по булеварима...

Кад јој мати умре, Ема је првих дана много плакала. Она уоквири косу покојничину, и у једном писму које је послала у Берто, писму пуном тужних мисли о животу, захте да је касније сахране у исти гроб. Чича помисли да је болесна, и дође да је види. Ема је у души била задовољна, што је осећала да је уједанпут постигла ово ретко савршенство клонулих бића, до кога обичне природе никад не долазе. Она се дакле сасвим подаде ламартинским сложеним осећајима, слушаше харфе на језерима, песме лабудова који умиру, пад лишћа, чисте девојачке душе које се дижу у небо, и глас Вечнога који се хори кроз долине. Ово јој најзад додија; али она то не хтеде признати, настави своје из навике, затим из сујете, и једнога дана изненади се кад осети да је мирне душе, и да јој је срце без туге, као што јој је чело без бора.

Добре калуђерице, које су тако поуздано рачунале на њен свети позив, опазише на своје велико изненађење, да госпођица Руо чисто избегава њихово старање. Оне доиста беху навалиле на њу с толиким службама, с испосништвом, с молитвама и беседама, толико јој беху предиковале о поштовању које се дугује светитељима и мученицима, и дале толико добрих савета за смерност тела и спасење душе, да с њом би као и с коњима које човек притеже уздом: она се наједанпут заустави и ђем јој испаде из зуба. Овај дух, позитиван поред свег свог одушевљења, који је волео цркву због цвећа, музику због речи у романцама, а књижевност због страсних узбуђења, бунио се пред тајнама вере, као год што је она устајала против дисциплине која је била нешто одвратно њеној природи. Кад је отац извади из завода, нико не зажали што одлази. Игуманија је, шта више, говорила за њу да је у последње време била прилично непажљива према сестрама.

Вративши се кући, Ема је у први мах налазила за-

довољства да заповеда млађима; али јој село убрзо постаде одвратно, и она поче жалити за манастиром. Кад је Шарл дошао први пут у Берто, она је сматрала да је потпуно разочарана, пошто није имала шта више да научи, нити шта више да осећа.

Али страх од новога стања, или можда узрујаност коју је присуство овога човека изазвало, беху довољни да је наведу на мисао, да се најзад јавила у њој она чудесна љубав, која је дотле била као нека велика тица с ружичастим перјем, што лебди у сјају поетичног неба; — и она сад не могаше ни замислити, да је овај тихи живот срећа коју је некад сневала.

VII.

Она је по каткад помишљала, да су сад међутим најлепши дани њенога живота, медени месец, како се то каже. Да би се осетила сва њихова сласт, ваљало је без сумње ићи у оне земље са звучним именима где се у првим данима брака подаје тако слаткој лепости! У поштанским колима, испод завеса од плаве свиле, пењете се ходом уз стрме путеве, и слушате постиљонову песму која се разлеже по планини са медеництама на козама и потмулим шумом водопада. Кад сунце зађе, удишете на обали залива мирис лимунова; а у вече, на тераси летњиковаца, усамљени и с руком у његовој руци, гледате звезде и кујете планове. Њој се чињаше да извесна места на земљи сама собом стварају срећу, као што нека биљка успева само на извесном земљишту, а на сваком другом закржљави. Што није могла да се наслони на балкон швајцарских вила, или да затвори своју тугу у каквој шкотској пољској кућици, с мужем који има на себи капут од црне кадифе с дугачким пешевима, и који носи високе меке чизме, шиљат шешир и наруквице!

Она би можда пожелела да повери некоме ове своје осећаје. Али како да изрази ову неодређену нелагодност, која мења облик као облаци, која се ковитла као ветар? За то су јој недостајале речи, прилика, одважност.

Да је међутим Шарл хтео то, да је слутио, да је његов поглед један једини пут изишао на сусрет њеним мислима, њој се чињаше да би јој се срце наједанпут излило, као што воће пада са грана, кад их човек само додирне руком. Али што су везе њихова живота биле тешње, све је већа бивала у њој равнодушност која је одвајаше од њега.

У разговору Шарловом није било ничега отменога, и у њему су се низале редом најобичније мисли, у својој обичној одећи, не изазивајући никакво узбуђење, смех или радњу маште. Док је живео у Руану, није никад био толико радознао, говораше, да оде у позориште и види париске глумце. Није умео ни пливати, ни владати мачем, ни гађати из пиштоља, а једнога дана не умеде жени објаснити јахачки израз који беше нашла у једном роману.

Није ли, међутим, требало да један човек зна све, да се одликује у многоструком делању, да вас упозна са силином страсти, са крајњим утанчаностима живота, са свима тајнама? Али овај није поучавао ничему, није знао ништа, није желео ништа. Он је мислио да му је жена срећна; и она му је замерала за ову мирноћу тако постојану, за ову учмалост духа, па и за саму срећу коју му је давала.

Она је по кашто цртала; и за Шарла је било велико задовољство да стоји поред ње, да је гледа како се нагла над цртеж, жмиркајући очима да би боље видео њен рад, или ваљајући на палцу куглице од мрва. А кад је свирала, што су јој прсти брже летели, Шарл се све више дивио. Она је ударала у дирке с поуздањем, и прелетала прстима с једнога краја клавира на други, без прекида. Овако потресен, стари инструмент, чије жице беху раздешене, чуо се до на крај села, ако је прозор био отворен; и извршитељев писар, који је пролазио друмом гологлав и у пртеној обући, често би застао да слуша, с актима у руци.

С друге стране, Ема је умела да управља кућом.

Она је слала болесницима рачуне за лечење, у писмима врло лепо састављеним која нису личила на рачуне. Кад су, недељом, имали кога суседа на вечери, она је налазила начина да изнесе на сто какво особито јело, правила је вешто на виновом лишћу пирамиде од шљива, служила кувано воће у тањирима, па чак говорила како ће да купи чаше за испирање уста после јела. Све то доприносило је много угледу Бовaријевом.

Шарл је напослетку почео себе више уважавати што има такву жену. Он је с поносом показивао у трпезарији две мале скице од ње, израђене оловком, које беше урамио у рамове врло широке и обесио о зид на дугачким зеленим гајтанима. При изласку из цркве после службе, виђали су га на његовим вратима у лепим везеним папучама.

Он је долазио кући касно, у десет сахата, кашто у поноћ. Тада је тражио шта за јело, и како је слушкиња у то доба већ спавала, то га је служила Ема. Он је свлачио капут да би вечерао удобније. Причао је кога је све срео, у којим је селима био, шта је коме преписао, и, задовољан сам собом, јео је остатак јаншје, чистио сир, љуштио јабуку, испијао своју боцу с водом; затим би отишао у постељу, легао на леђа и захркао.

Како је дуго носио памучну капу за спавање, марама му се није држала на ушима; зато му је коса у јутру била разбарушена по лицу и сва бела од паперја из јастука, чије би се узице преко ноћ одрешиле. Он је вечито носио јаке чизме, које су доле имале два велика набора око чланака, док им се горњи део настављао право, затегнут као да је у њему дрвена нога. *Доље и нису за село*, говорио је он.

Његова мати одобравала је ову штедњу, јер она га је обилазила као и пре, кад је код ње била каква појача бура; међутим стара госпођа Бовари као да није трпела своју снаху. Чинило јој се да је она *некако сувише отмена за њихово имовно стање:* дрво, шећер и свећа, *то је ишло као у каквој великој кући,* а силан жар у кујни

био би довољан за двадесет и пет јела! Она јој је слагала рубље у ормане и говорила јој да пази на касапина кад доноси месо. Ема је примала ове савете: госпођа Бовари била је с њима врло издашна; и речи *кћери* и *мајка* чуле су се наизменце преко целога дана, уз лако дрхтање усана, јер су обе изговарале благе речи гласом који је дрхтао од гнева.

Док је била у животу госпођа Дибик, стара жена осећала је да њу син ипак више воли: али сад, Шарлова љубав према Еми чинила јој се као отуђивање од ње, као отмица онога што њој припада; и она је посматрала срећу свога сина с тужним ћутањем, као што пропао човек гледа кроз прозор људе за столом у својој некадашњој кући. Она га је подсећала, под видом успомена, на своје муке и своје жртве, и, упоређујући их с Еминoм равнодушношћу, доказивала је да није ни мало паметно обожавати жену тако искључиво.

Шарл није знао шта да одговори; он је поштовао матер, а безгранично је волео жену; сматрао је суд једне као непогрешан, а међутим налазио је да је друга беспрекорна. Кад госпођа Бовари оде, он бојажљиво покуша да учини, и то оним истим изразима, једну или две од најнезнатнијих примедаба које је чуо од своје матере; Ема му једном речи доказа да се вара, и упути га његовим болесницима.

Међутим, по теоријама за које је мислила да су добре, она хтеде да изазове љубав. При месечини, у башти, декламовала је све страсне стихове које је знала на памет, и уздишући певала му је сетне песме; али и после тога била је онако исто хладна као и пре, а Шарл није услед тога изгледао ни више заљубљен, ни више узбуђен.

Пошто је тако неко време кресала огњило на срцу, не изазвавши ни једне варнице, неспособна, у осталом, да разуме оно што није осећала, као и да верује у све оно што се није јављало у обичним облицима, она лако убеди саму себе да Шарлова страст није више ни мало

јака. Изливи његове љубави јављали су се увек у исто доба: он је љубио своју жену само у извесним часовима. То му је била једна навика између осталих, и као посластица унапред предвиђена, после монотоне вечере.

Један чувар лова, кога је господин излечио од запаљења плућа, беше поклонио госпођи једну малу талијанску хртицу: она је водила њу са собом кад је ишла у шетњу, јер је покашто излазила да буде за који часак сама и да не гледа више ону вечиту башту с прашњивим друмом.

Ишла је обично до банвилске букове шуме, до напуштеног павиљона на углу зида, према пољу. У јендеку дизале су се из траве дугачке трске с оштрим лишћем.

Она би најпре погледала свуд у наоколо, да види није ли се шта изменило од како је последњи пут била. Налазила је на истом месту зубачицу и жути шебој, бокоре коприва око крупних шљунака, и маховину дуж три прозора, чији су се затворени капци распадали, на њиховим зарђалим гвозденим пречагама. Њене мисли, у први мах без предмета, блудиле су као и њена хртица, која је кружила по пољу, лајала на жуте лептирове, јурила мишеве или грицкала булке поред њива засејаних пшеницом. Затим су се мало по мало прикупљале, и седећи на трави коју је копкала врхом од свога сунцобрана, Ема је понављала у себи:

— Што сам се удала, Боже мој?

Питала се, није ли могла, другим стицајем прилика, срести се с другим којим човеком; и покушавала је да замисли какви би били ти догађаји који се нису збили, тај други живот, тај муж кога није познавала. Ни један, доиста, није личио на овога. Могао је бити леп, духовит, отмен, примамљив, какви су без сумње били они за које су пошле њене некадашње другарице из манастира. Шта ли је сад с њима? У вароши, с превом по улицама, са жагором у позориштима и с морем светлости у дворанама за играње, оне живе животом у коме се срце шири а чула наслађавају. Њен је пак живот био хладан

као какав амбар чији је прозор окренут северу, а досада, као нема паучина, плела је своју мрежу по свима кутовима њенога срца. Она се опомињаше оних дана у које су раздаване награде, када се пела на постоље да прими своје мале венце. С курјуком низ леђа, у белој хаљини и плиткој свиленој обући изгледала је врло лепа, и, кад се враћала на своје место, господа су се нагињала да јој честитају; двориште је било пуно каруца, из кола су јој казивали збогом, а учитељ музике поздрављао је у проласку, с кутијом од виолине у руци. Како је давно било све то! Како је давно било!

Она би дозвала Џали, узела је међу колена, погладила по лепој дугуљастој глави и рекла јој:

— Дед, пољуби своју госпођу, ти која не знаш за тугу.

Затим би, посматрајући сетно лице ове гипке животиње која је полако зевала, разнежила се, и, упоређујући је са собом, стала јој говорити гласно, као што се говори уцвељеноме кога тешимо.

По кашто би изненада духнуо ветар, морски поветарац који је, обухвативши у један мах цео висораван Коа, доносио далеко у поља слану свежину. Треке су звиждале повијене по земљи, а лишће на буквама затреперило би и зашуштало за часак, док су врхови, љуљајући се и даље, настављали своје свечано хујање. Ема је прикупљала тада мараму на раменима и устајала.

Зелена светлост кроз лишће осветљавала је кратку маховину која је тихо шкрипала под њеним ногама. Сунце је залазило: небо се црвенило кроз грање, а подједнака дебла од дрвећа засађеног у правој пругзи изгледала су као мрки ред стубова који се издваја према златној основи; њу је обузимао страх, звала је Џали, враћала се брзо у Тост друмом, седала у наслоњачу клонула, и цело вече није ништа говорила.

Али, крајем септембра, догоди се у њеном животу нешто особито: она би позвана у Вобиеар, код маркиза од Андервилијера.

Маркиз, који је био министар за време Рестаурације, хтео је поново да ступи у политички живот и припремао је одавна земљиште да буде изабран за народног посланика. Он је делио, преко зиме, велике количине дрва, и у окружноме већу с ватром је вечито тражио путеве за свој срез. За време великих врућина беше добио у устима једну гнојавицу, од које га је Шарл опростио као чудом, проваливши је ножем. Маркижев заступник, послат у Тост да плати операцију, исприча у вече како је видео у лекаревој баштици дивне трешње. И како су у Вобисару трешње биле рђаве, Г. маркиз замоли Боварија за неколико калема, дође да му захвали лично, сматрајући да му је то дужност учинити, спази Ему и нађе да има леп струк и да не поздравља као сељанка; тако да су у замку мислили да неће прећи границе снисхођења, нити пак учинити какву погрешку, ако позову млади пар.

Једне среде, у три сахата, Г. и госпођа Бовари одвезоше се на своме *боку* у Вобисар, с великим сандуком који је био привезан позади и с кутијом за шешир која је била спуштена пред кожни заклон. Сем тога, Шарл је имао једну кутију међу ногама.

Стигли су у ноћ, кад су у парку почели палити лампионе, да осветле кола.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

*(Превео с француског*а Д. Л. Ђокић.)

МАЛИ ВОЈНИК.

Сваке недеље, чим би били слободни, оба мала војника полазили су на пут.

Изишавши из касарне завијали су у десно, пролазили кроз Курбевоа крупним и брзим корацима, као да иду у маршу; затим, чим би изишли из вароши, успоравали су ход и ударали прашњивим и голим безонским друмом.

Обојица су били мали, мршави, сасвим утонули у своје широке и дугачке шињеле из којих им се руке нису ни виделе, и у ходу су им сметале велике црвене чакшире, јер су морали да шире ноге кад год би пошли брже. А испод тврде и високе качкете видео се само један мајушни делић лица, два јадна и мршава бретонска лица, безазлена, безазлена готово као у стоке, са плавим благим и мирним очима.

Успут нису никад ништа разговарали, ишли су право, и, уместо да причају, обојица су мислили о једном и истом: на самом почетку шампиуске шумице нашли су један кутић који их је подсећао на њихов завичај, и они су се осећали добро само у њему.

Како се на оном месту где се укрштају коломбски и шатуски пут улазило у хладовину од дрвећа, они су скидали своје качкете које су им као камен притискивале главу, и отирали су зној с чела.

Увек су мало застајали на безонском мосту и гледали у Сену. Ту су остајали два три минута, пресамићени, нагнути преко ограде; или су посматрали велико пристаниште аржантејско по коме су летела бела и погнута једра клиперска, подсећајући их можда на бретонско море, на ванско пристаниште недалеко од њихова села, и на рибарске чунове како одлазе преко Морбихана на пучину.

Чим би прешли Сену, куповали су све што им треба за доручак код кобасичара, пекара и винара. Парче крвњаче, грош хлеба и литар танког вина, то им је био сав доручак, и они су га носили у својим марамама. Али, чим би изишли из села, пошли би сасвим полако и упустили се у разговор.

Посна равница, посута овде онде којом гомилицом дрвећа, водила је испред њих у шуму, у малу шуму која је, како им се чинило, наличила на кермариванску. Пшеница и овас пружали су се с обе стране дуж уског пута који се губио у младом зеленилу усева, и Жан Кердерен сваки пут рекао би Лику Ле Ганидеку:

— Исто онако као код Плунивона.

— Јест, баш исто.

И они су ишли, један покрај другог, пуни магловитих успомена на свој завичај, пуни оживљених и наивних слика. Опет би им изишао пред очи крајичак какве њиве, какав живик, каква пустара, какво раскршће или какав гранитни крст.

Исто тако сваки пут застајали су и крај једног камена међаша који је имао нешто слично с галским гробним спомеником у Локневену.

Кад би стигли до прве гомилице дрвећа, Лик Ле Ганидек би узабрао сваке недеље по један леско прутић, и сасвим полако стао би да гули кору с њега мислећи на своје земљаке.

Жан Кердерен носио је доручак.

Овда онда, Лик би рекао какво име, споменуо какав догађај из њихова детињства, у неколико речи само, и оне су биле довољне да их баце у дуге сањарије. И завичај, њихов драги далеки завичај привлачио их је мало по мало опет сасвим себи, овлађивао њима, и слао им, из даљине, своје слике, своју вреву, своје познате видике, и мирис зелене пустаре по којој је струјао морски ваздух.

Они нису више осећали задах париског ђубрета којим је нагнојена земља по предграђу, већ мирис расцветане жутилове траве који узима и доноси слан по-

ветарац с пучине. А једра веслара, указавши се изнад стрмените обале, чинила су им се као једра поморских трговаца, која се виде иза дуге равнице што се пружа од њихових кућа све до морске обале.

Лик Ле Ганидек и Жан Кердерен ишли су ситним корацима, задовољни и тужни у исти мах, обузети неком слатком тугом, потмулом и дубоком тугом, као какав звер у кавезу кад се сећа своје шуме.

И у исто време кад би Лик ољуштио кору са свога танкога штапића, они су долазили до онога кута у шуми где су доручковали сваке недеље.

Нашли би две цигле које су сами сакрили у једном шибљаку, и, скупивши грања, наложили би малу ватрицу да испеку крвињачу на врху од ножа.

И пошто би доручковали, појели хлеб до последње мрвице и испили вино до последње капљице, и даље су седели у трави, један покрај другог, не говорећи ништа, очију упртих у даљину, тешких трепавица, увукавши прсте једне у друге као на служби Божјој, с црвеним чакширама опруженим поред пољских турчинака; и њихове кожне качкете и бакарна дугмад сјали су се на топлом сунцу, и заустављали у лету шеве које су певале кружећи изнад њихових глава.

Око подне почели би да погледају овда онда према Безону, јер је то било време кад долази краварка.

Она је пролазила поред њих сваке недеље, идући да помузе и затвори у стају краву, једину краву у том крају која је била на паши, и која је пасла на једној узаној ливадици на крај шуме, мало даље од њих.

И ускоро би угледали служавку, једино људско биће што је ишло преко поља, и осећали су се расположени гледајући сјајне одблеске које је бацала лимена крављача под зрацима сунчевим. Никад се нису разговарали о њој. Били су задовољни само тиме што је виде, не разумевајући ни сами зашто.

Била је то једна крупна и снажна девојка, риђа и сва опаљена од сунца на овим топлим данима, једна крупна и слободна девојка као што су све из париске околине.

Једнога дана им рече, видевши их где седе на истом месту:

— Добар дан... шта, ви увек долазите амо?

Лик Ле Ганидек, одважнији, прошапта:

— Јест, долазимо да се мало одморимо.

И то је било све. Али идуће недеље она се насмеши кад их угледа, насмеши се видећи њихову стидљивост, с оном покровитељском благонаклоношћу као што се смеши свака слободнија жена, и запита их:

— Шта ви радите увек овде? Гледате како расте трава, шта ли?

Лик, расположивши се, насмеши се и сам:

— Могуће баш и то.

— Па не иде брзо, а? запита опет она.

Лик јој одговори, смешећи се непрестанце:

— Не иде, Бога ми.

И она прође поред њих. Али кад се вратила с крављачом пуном млека, застаде опет испред њих и рече им:

— Хоћете ли да сркнете мало? Сетићете се своје куће.

Како је и сама била са села и тако исто можда далеко од своје куће, она је погодила шта треба да каже и дирнула их је.

Обојица су били узбуђени. Она им затим с муком насу кроз грлић мало млека у литар у коме су доносили вино; и Лик узе први да пије, и скркутао је све по мало, застајући сваки час да види да не попије више од половине. Затим даде стакло Жану.

Она је стајала пред њима, подбочивши се, с крављачом доле на земљи крај ногу, задовољна што им је пружила толико задовољства.

Затим оде, довикнувши им:

'Ајд сад збогом; до недеље!

И док је год нису изгубили из вида, они су гледали како се њена висока прилика удаљује, постаје све мања, и као да се губи у зеленилу њива.

Кад су идуће недеље изишли из касарне, Жан рече Лику:

— Како би било да јој купимо штогод лепо?

Али су били у великој недоумици какве слаткише да изаберу за краварку.

Лик је био за парче свињске кобасице, али је Жан наваљивао да узму бонбоне од жутог шећера, јер је сâм здраво волео шећерлеме. Његово мишљење победи, и они узеше код једног бакалина за десет пара белих и црвених бонбона.

Доручковали су брже него обично, узбуђени ишчекивањем.

Жан је угледа први и узвикну:

— Ено је.

И Лик понови за њим:

— Јест, ено је.

Она се смејала из далека видевши их и довикну им:

— Јесте ли здраво и мирно?

А они јој одговорише обојица у исти глас:

— А ви?

И онда девојка стаде да ћерета, да им прича о обичним стварима које су њих занимале, о времену, о жетви, о својим газдама.

Они нису смели да јој понуде донете бонбоне, и ове су се полако топиле у џепу Жанову.

Најзад се Лик осмели и прошапта:

— Донели смо вам нешто.

— А шта то? запита она.

Онда Жан, поцрвеневши до ушију, извади мали вишек и пружи јој га.

Она стаде да једе ситне парчиће шећера, преврћући их језиком од једног образа до другог и правећи мала

испупчења у устима. Оба војника, седећи пред њом, гледали су је узбуђено и усхићено.

Затим оде да помузе краву, и, кад се вратила, опет им даде млека.

Они су мислили на њу целу недељу дана, и говорили о њој више пута. Идуће недеље, девојка седе поред њих да се мало више разговоре, и сви троје, једно поред другог, очију упртих у даљину, обавивши колена скрштеним рукама, причали су о ситним догађајима и појединостима из села у којима су рођени, док је крава, тамо на попаши, видевши да је служавка застала на путу, пружала к њој своју тешку главу с влажним ноздрвама, и отегнуто мукала да је дозове.

Наскоро после девојка пристаде да поједе с њима по парче крвњаче и попије по гутљај вина. Често им је доносила и шљива у џепу; јер је већ било дошло време шљивама. И видећи је крај себе, два мала бретонска војника расккрављивали су се и ћеретали као две птице.

Међутим, једне среде, Лик Ле Ганидек затражи излаз, што није никад радио, и врати се тек у десет сати у вече.

Жан, неспокојан, домишљао се ради чега је то његов друг могао изаћи из касарне.

Идућега петка, узајмивши пола динара од војника што је спавао до њега, Лик опет затражи и доби излаз на неколико сати.

И кад је, као и обично, изишао у недељу са Жаном у шетњу, изгледао је необично весео, јако узбуђен и сасвим другчији. Кервере није ништа разумевао, али је нејасно слутио нешто, не погађајући ни сам шта то може бити.

Нису ни једне једите речи проговорили до оног кутића где су обично долазили и где су већ били угаљали траву седајући увек на исто место. Доручковали су полако; ни један ни други није био гладан.

Мало после појави се девојка. Они су је гледали како се приближује као што су radили сваке недеље.

Кад је дошла до њих, Лик се диже и коракну дванут. Она спусти крављачу на земљу, и пољуби га. Пољуби га помамно, обавивши му руке око врата, не водећи рачуна о Жану, не помишљајући да је и он ту, не видећи га.

А јадни Жан стајао је као избезумљен, тако избезумљен да није ништа разумевао; био је узрујан, срце му се парало, и још није могао себи да објасни шта значи све то.

Затим девојка седе поред Лика, и њих двоје стадоше да ћеретају.

Жан их није гледао; сад му је тек било јасно зашто му је друг излазио дванута преко недеље, и осећао је како га тишти, као каква рана, жестока туга, сав онај бол који обузме човека кад дозна за какво издајство.

Лик и девојка устадоше да заједно утерају краву.

Жан их је пратио погледом. Видео их је како се удаљују једно поред другог. Црвене чакшире његова друга лепо су се виделе из далека на путу. Лик диже бат и удари њиме у колац за који је била завезана крава.

Он ју је расејано миловао по испалој ртењачи, док се девојка била сагла да је помузе. Затим оставише крављачу у трави и нестаде их испод дрвећа.

Жан није видео више ништа до зид од лишћа у који су ушли; и био је тако узбуђен да би сигурно пао на земљу, да је само покушао да устане.

Стајао је непомичан, утучен запрепашћењем и болом, болом наивним и дубоким. Обузимала га је жеља да плаче, да утекне, да се сакрије, да више никад никог не види.

Наједанпут их угледа где излазе из шибљака. Враћали су се полако, држећи се за руке, као сеоски вереници. Лик је носио крављачу.

Њих двоје пољубише се још једном пре него што су се растали, и девојка оде, рекавши најпре Жану љубазно „лаку ноћ“ и насменувши се као да вели: разумемо се. Није јој било ни на крај памети да му данас понуди млека.

Два мала војника седели су један поред другог, не мичући се с места као и увек, ћутећи и мирно, и на њихову благом лицу није се показивало ништа од свега онога што им је узнемиривало душу. Сунце их је било право у главу. Крава би овда онда мукнула гледајући их из далека.

Кад је дошло време, обојица устадоше и пођоше у касарну.

Лик је љуштио кору с једног прутића. Жан је носио празно стакло, и остави га код безонског винара. Затим ступише на мост, и, као и сваке недеље, застадоше на средини да неколико тренутака гледају како тече вода.

Жан се нагињао, нагињао све више и више преко гвоздене ограде, као да је видео у матици нешто што га је вукло себи. Лик му рече: „Хоћеш да гутнеш мало воде, а?“ И чим је рекао последњу реч, глава Жанова повуче остало тело, подигнуте ноге описаше круг у ваздуху, и мали војник у плавом и црвеном оделу бућну целим телом у воду и ишчезе у њој.

Лик, занемео од чуда, узалуд је покушавао да виче. Мало подаље виде где се нешто миче; затим изби на површину речну глава његова друга, и одмах је нестаде.

Још даље низ реку поново угледа једну руку, једну једину руку како се појави из воде и опет потону. И то је било све.

Лађари, дотрчавши, не нађоше леш тога дана.

Лик се врати сам у касарну, као луд, трчећи, и исприча шта се догодило, очију пуних суза и гушећи се од плача, и бришући нос свакога часа: „Био се наг'о... на... наг'о... тако... тако да га је глава занела... и... и... онда је пао... пао...“

Није могао да говори више, толико га је узбуђење гушило. — Да је само знао...

Ги де Мопасан.

(*Превео с француског* Свет. А. Петровић.)

Живот је људски што и дим,
Безбројне слике лете с њим
За један дан, за један час,
Па као и њих нестаје нас. . .
Залуд их човек натраг зове,
Спокојно оне зраком плове;
Ни молбе наше ни наш јад
Не чују оне више тад;
И само тужна успомена
Остаје даље за времена. —

7 Фебруара, 1886 года,
Лозница.

Војислав.

АНТИЧКИ МОТИВИ.

I.

Рађање месеца над морем.

Изнад црне воде почиње да жути
Хоризонт невидљив, мрачан, у даљини.
И светлости локве већ на површини
Леже и свијетле. К'о душа кад слути,

Све стрепи и чека. Мир је мртви, крути,
Над Архипелагом. Најзад, у даљини
Помоли се месец; тад водом у тмини
Паде нова киша светлости. Све ћути.

Омир, сам на жалу и сетан над водом,
Слуш'о је тишину и гледао тада
Како месец пење зеленкастим сводом.

И први пут, занет, осети, к'о плима
Како шум тајанствен испуни му сада
Срце чудним страхом и дух боговима.

Те се мирне ноћи роди Илијада.

II.

Сок.

У широком хладу палмине лепезе
Лежи лена Наксис. Подне је врх Нила.
Јато ласта негде преврће и везе,
И ваздухом топлим разлеће се свила.

Нил прастари, зелен, с изнемоглим дахом,
Одилази тромо. Над старинским градом
Мирно подне сипа огњенијем прахом.
И све гори страшћу разблудном и младом.

Полунага Наксис о Изосу сања,
У то страсно подне античкога лета;
И случајно једном кад се тачe грања,
У црвено цвеће сва шума процвета.

III.

После битке.

Путниче, на броду с хиљаду весала
Кад у Митилену дођеш из даљине
У широку луку, где с најдаљих жала

Галије су стигле, где катарке њине
Стоје, као гора, насред морских вала,
И где жута једра стрше у висине,

Улица ће шумна повести те тада
Кроз народ статуа. Ти ћеш занет проћи
Тржиштима плочним веселога града.

И оргијâ дани радосни ће доћи,
И песма страсти испуниће млада
Немирне дане и помамне ноћи.

Негде у дворани где музика звони,
Где весеље тече и дижу се чаше,
И шуште госпођâ широки хитони,

Ти ћеш почет' причу... Видећеш где сташе
Музика и песме. Сви ће немо они
Слушати за страшне погибије наше.

Коло лепих жена чије косе кити
Асфодел и ружа, тад ће међу длане
Наслонити главу и тужне ће бити.

А кад рекнеш како падох сред пољане,
Како горски поток који туда хити
Крв обоји моја; како на све стране

У том крају куда ветар смрти вије,
Разнеше ме копља, и звери, и тице,
И младе ми очи да испише змије:

Заплакаће лепе жене крадомице.

Ј. Дучић.

СРБИЈА, БУГАРСКА И АРБАНАШКО ПИТАЊЕ.

II.

И доиста, ни Срби ни Бугари не би смели испуштати из вида ово питање, ако су у опште ради да се словенска ствар на Балканском Полуострву не излаже пропасти којој њихов антагонизам води неизбежно. Данас је, нарочито због догађаја који се развијају, од великога интереса поставити ово питање, јер оно истиче из природе односа који показују јасно као дан, да се словенска ствар у Маћедонији не може обезбедити, ако се допусти да Арбанаси однесу у Ст. Србији победу над Србима. А кад је реч о односима, какви треба да су између две словенске земље на Балканском Полуострву, Србије и Бугарске, не сме се превиђати, колико у интересу њихових сународника у Турској, толико и у интересу словенске ствари на Балканском Полуострву, ова узајамна веза, ако се жели да се ови односи заснивају не на заблудама пролазне, него на интересима трајне вредности.

Кад год се до скора говорило у Бугарској о Маћедонији, обично се ћутом прелазило преко ове везе, као да она и не постоји. Д-р И. Марењин је био први који је на њу скренуо пажњу, поставивши горње питање које му се само собом натурило, чим се дотакао питања о Маћедонији у свези с питањем о судбини Старе Србије и Сев. Арбаније. Ма да се у досадањим својим радовима о Маћедонији није умео ослободити уского националистичкога схватања, ипак му се погледу није могла отети перспектива, пред којом би се нашла Маћедонија, ако би се, не дао Бог, остварили планови на којима

[1] В. „Српски Књижевни Гласник", књ. VIII, стр. 599.

аустро-угарска дипломација ради већ више десетина година истрајно и с планом врло вешто смишљеним и систематски извођеним. Јер, збиља, ако се Аустро-Угарска, користећи се слабошћу или индоленцијом Турака, дохвати помоћу Арбанаса надмоћнога културно-политичкога утицаја у Старој Србији, неизбежно се постављају питања: Шта ће у том случају бити с Маћедонијом? Хоће ли Бугари имати довољно снаге да очувају тамошње своје тековине, до којих су — то је данас ван спора — успели доћи, поглавито захваљујући *случајном* стицају за своју националну ствар повољних, али *пролазних* прилика? Да ли им се неће расплинути као мехур сан о Великој Бугарској, каква је оцртана била у Сан-Стефанском Уговору, кад Аустро-Угарска буде имала у својој власти Стару Србију с Косовом? И, најзад, пред каквим би изгледима, у овом случају, стајала у опште словенска ствар на Балканском Полуострву?

Какав је одговор на сва ова питања једино могућан, о томе не може бити у недоумици ни један добар познавалац политичких, националних и верских односа на Балканском Полуострву. Учврсти ли Аустро-Угарска помоћу Арбанаса свој политички и културни утицај на Косову, добила би чврст ослонац и за поуздано даље надирање долином Вардара ка Солуну и за јачање свога утицаја и на Сев. Арбанију и на северо-западну Маћедонију. Ван сваке је сумње, да би од последица овога чина у подједнакој мери трпели и интереси Срба и Бугара и интереси словенске ствари на Балканском Полуострву. Да би се они очували од удара који воде пропасти, прва је погодба: помоћи српском племену да се одржи у Старој Србији којој је Косово средиште. У овим странама, ако им се не помогне, они могу уступити своје место само Арбанасима, а данас је већ свима познат факат[1] да су они оруђа којима аустро-угарски агенти припремају потребне погодбе за даље спуштање ка Со-

[1] Ово је писано још у јануару, дакле пре познатих догађаја који су овај факат ставили ван свакога спора.

луну. Како стоје данас прилике на Балканском Полуострву, П. Орловић је имао пуно прва, кад је, у поменутој својој студији,[1] тврдио, да Србима Косово не сме бити драго само ради историјских успомена које их везују за њ, него још више ради последица којима би се у опште изложила српска народна ствар, кад би, по несрећи, нестало Срба с њега. Још је Хиљфердинг запазио, путујући по Ст. Србији, да је огромна српска несрећа, што је патријарх Чарнојевић извео из ових класичних страна најбољи део српскога народа; кобна би била по целу нашу народну будућност несрећа која би снашла српски народ, ако бисмо их сасвим изгубили. Пораз на Косову 1389. године донео је пропаст јединству српскога народа. Без Косова Српству нема уједињења, јер му је оно природна база, на којој му је још за време Немање ударен први темељ. Нестане ли Срба с Косова — а томе теже турска државна политика несвесно и аустро-угарски агенти свесно — с његовим би нестанком пала и главна сметња даљим успесима аустријске источне политике, којој је основна тежња: Drang nach Osten.

Судбина Косова пресудно ће утицати на судбину свих питања која се везују за будућност поречја Вардарева, чије је становништво, по етнографском склопу, претежно словенско са особинама које могу давати право и Србима и Бугарима да га присвајају себи и са историјом у којој претензије и једних и других могу наћи потврде. Нисмо себи поставили задатак да потпирујемо овај спор који и иначе прети да за увек помути српско-бугарске односе, него, на против, да тражимо додирне тачке, на којима би ови односи могли да се измире. Пријатељство, нарочито политичко, само је онда трајно, кад је засновано на заједничким интересима. А ван спора је *да је и Србима и Бугарима заједнички интерес сачувати од пропасти словенски живаљ у Македонији, чија је судбина, као што видесмо, у тесној свези са судбином Срба на Косову.*

[1] *Питање о Старој Србији.* В. »Срп. Књиж. Гласник« књ. III.

Откуда Косову овај велики, управо пресудни значај за судбину не само српске, него и словенске ствари у опште на Балканском Полуострву?

Нисам војник по занату, па бих ћу могао означити оне географске погодбе, на којима се заснивају ратне комбинације које дају извесној области већи или мањи стратегијски значај. Али ако је истина, да између кроја земљишта и ратних операција има неких сталних односа чији се утицај увек показује, ако не на пети, а оно бар на сличан начин, у историји се може наћи доста примера који указују у разним пределима извесна места која су кроз сва времена служила као боришта, са чега им се име понавља у свима приликама ратним. Такав је предео и Косово. На њему је српски жупан Стеван Немања утврдио своју владу над Рашком и обезбедио уједињење српских племена; на њему су Турци обезбедили своју владавину у Европи; на њему је и мађарски војвода Хуњади делио мегдане с Турцима; пошто су на Марици сломили први отпор јужне српске властеле, Турци су тек на Косову имали да издрже борбу која је решила судбину Балканскога Полуострва. После те победе, скупо плаћене, они су постали господари свега Полуострва: ни Босна с једне, ни Бугарска с друге стране не могоше дуго очувати своју самосталност. Обе, што каже српска пословица, „шапатом погибоше.“ Ј. Драгашевић, Балканско Трополье.

Овако велики стратегијски значај дају Косову и Ст. Србији географске погодбе њихова земљишта, у чијим се северо-западним крајевим, познатим у наше дане под именом Новопазарски Санџак, *налази управо етнографски центар српскога народа.* И ако овај део, ни по свом географском положају ни по својој пластици, нема ничега самосталнога, ипак има велики значај као транзитна земља између Босне и Херцеговине и тако зване праве Старе Србије, Косова с Метохијом и скопаљском облашћу, а затим између Србије и Црне Горе. „У томе је од вајкада — вели проф. Др. Јов. Цвијић — био значај ове

области, преко које су увек прелазили и најважнији трговински путеви с Јадранскога Приморја у унутрашњост Полуострва. И тај значај *проходне и транзитне земље* има новопазарски санџак и по природи и по географском положају и пластици."[1] Најважнија је његова комуникација т.зв. *босански пут* који од Митровице преко Новог Пазара води у Босну и Херцеговину; њиме се тек увлаче ове стране у пуну и праву везу с Европом и осталим балканским земљама. Због тога се из новопазарског санџака може најјаче утицати на Босну и Херцеговину, више но из Србије и Црне Горе; у мањој се мери то може казати и за Косово и Метохију. „У новије време новопазарски санџак има и особити политички значај, јер је по Берлинском Уговору добио положај *уметнуте земље* између трију држава које имају исте политичке тежње: Србије, Црне Горе и Аустро-Угарске. Та *политичка земљоузина*, којом је Берлински Уговор раставио Србију и Црну Гору, са свим је уска. — Њоме су растављене ове две земље истих тежња, а остављен је отворен пут Аустро-Угарској за претходне утицаје у Старој Србији и Арбанији и за евентуална освајања на југу."[2]

Делећи потпуно мишљење које је о том питању исцрпно образложио П. Орловић у својој поменутој студији, проф. Др. Јов. Цвијић, руковођен чисто географском обзирима, овако га допуњује и утврђује: „Аустро-Угарска не може другим путем но поменутим босанским друмом продирати на југ. Осим тога, ако би заузела новопазарски санџак, она заузима центар и етнографски чвор нашега народа; тек тада би се несумњиво утврдила на Балканском Полуострву и постала јаким делом својим, нарочито комуникационим везама, врло важна балканска земља. Најглавнији импулс, који данас инстиктивно гони ову велику монархију на заузимање новопазарског санџака

[1] *Др. Јован Цвијић*, Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва, стр. CLIX.

[2] *Др. Јов. Цвијић*, op. cit. CLXVI

јесте овај: она мора природно тежити да изиђе на најкомуникативније и најбоље море Балканскога Полуострва (ако већ хоће на њему да остане), на Бело Море, у Солунски Залив, његово најбоље пристаниште, које везује средњу Европу с Индијом и Источном Азијом. То је из географских разлога несумњиво. *Ако би Аустро Угарска заузела новопазарски санџак, будућност нашега народа не само изван Србије но и у Србији била би решена на његову штету, не можда за увек, али за дуже време.* По тим користима Аустро-Угарске види се већ велика вредност новопазарске политичке земљоузине за Србију и Црну Гору. Ако би их оне заузеле и саставиле се, наше народно питање добија са свим нову основу и велике изгледе. Поред тога, што би тада престали аустроугарски утицаји, данас тако јаки у Старој Србији и Арбанији, било би упрошћено и маћедонско питање, јер би имали посла само балкански народи између себе, и тада би му и друга, бугарска страна морала прилазити с више смерности. Осим тога се из основа мења политичка сигурност Босне и Херцеговине, а у многоме и њихов географски положај, јер би главне комуникације, којима ове земље излазе на светски саобраћај, биле у туђим рукама, политички туђим; данашњи освајач не би их могао дуго држати.“[1]

Није Стара Србија с Косовом важна само по свези с новопазарским санџаком и значајем који он има. Косовска висораван добија још много већу важност и по везама које има, преко Дримове долине, са Сев. Арбанијом и Јадранским Приморјем, а, кроз Качанички теснац, са Скопаљском котлином и Вардарском долином којом води пут за праву Маћедонију и Солун. По овим везама она, као вододелница за три мора, добија на Балканском Полуострву централан положај од огромне важности коју је Аустро-Угарска добро уочила, па се с тога труди, не штедећи срества, да се користи свима приликама, не би

[1] *Др. Јован Цвијић*, op. cit. стр. CLXLII.

ли само њоме обладала. Ако у овоме успе, обезбедиће своју владу у Босни и Херцеговини и постаће не само балканска држава, него и балканска сила, чијем ће се утицају мучно моћи отети Словени у Маћедонији и у скопаљском делу Старе Србије и Арбанаси у Старој Србији и у Сев. Арбанији. У арбанашком приморју и данас је врло јак њезин утицај, који би у случају да Аустро-Угарска овлада, ма у ком то било облику, Старом Србијом, појачан још радом из унутрашњости Полуострва, постао несавладљив. Не треба бог зна колико увиђавности, па да се предвиди судбина, која би, у овом случају, неизбежно постигла не само Маћедонију и Скопаљску котлину, него, преко њих, и слободне словенске државе на Балкану које својим супарништвом олакшавају и убрзавају остварење планова аустро-угарске источне политике. А како данас стоје прилике на Балканском Полуострву у опште, а у овом странама посебице, није искључена ова евентуалност која би, то је ван спора, била кобна по словенску ствар у овом делу Европе.

Ако се хоће дакле, да се између Срба и Бугара успоставе и учврсте односи, какве захтевају интереси словенске ствари, мора се, пре свега, бити на чисто с последицама, којима би их изложила ова евентуалност.

Да ли би Србија, окружена с истока Бугарском, а а са севера, запада и југа областима којима господари Аустро-Угарска, могла опстати као држава са погодбама које би јој обезбеђивале и политичку и економску самосталност? Ако не би могла — што је готово очевидно — шта би било са осталим деловима српскога народа?

Мучан географски положај који Србију ставља, бар како данас стоје прилике, у пуну економску зависност од Аустро-Угарске, главни је узрок свима тешкоћама, са којима се она имала да бори још од првих дана својега ослобођења. Од Берлинскога Уговора те су тешкоће само појачане условима, на које је Србија била принуђена пристати, само да би очувала, што је крвљу својих војника успела била ослободити од Турака. У непрестаној борби

с овим тешкоћама, које су по некад изгледале несавладљиве, неке је од српских државника, почела била остављати нада да ће Србија моћи очувати потпуну своју политичку самосталност, те су стали размишљати о решењима која би, у овој новој ситуацији, била најповољнија по наше националне интересе. У ово доба пада и закључивање тајне конвенције с Аустро-Угарском, којој је у основи тежња, да се, по цену одрицања од најдражих народних идеала, очува само ово што се има. Ова је конвенција симптоматично обележје расположења које се у Србији створило као последица разочарења у надама, са којима су прихваћени били догађаји од 1875—78 године, и недаћа које су вешто припремљене биле Србији тешким одредбама Берлин. Уговора који је, као што рекосмо, морала примити. И баш с тога што су ова разочарења била велика и што је изгледало да су ове недаће несавладљиве, њима се могу, бар у неколико, протумачити све оне унутрашње трзавице које су показивале да су у то доба меродавни фактори у Србији изгубили били правилан критеријум за оцену погодаба које су народу могле обезбедити здраво развиће. Оно исто расположење које је навело на мисао о закључивању тајне конвенције, појачано још утицајем ових унутрашњих недаћа, навело је било и на другу, по последицама још несрећнију мисао, мисао о *медијатизацији*. Ово је реч, о којој се, бар у Србији, дотле ништа није знало, а која, међутим, добро објашњава крајње, прикривене смерове аустро-угарске балканске политике и путеве којима се иде њихову остварењу.

(Свршиће се.)

Свет. Ст. Симић.

СТАРА СРПСКА ЦРКВЕНА АРХИТЕКТУРА
И ЊЕН ЗНАЧАЈ.

(4.)

У трећи период црквеног грађевинарства на српском земљишту увршћујемо оне грађевине које су подигнуте од почетка владавине Кнеза Лазара па до потпуне пропасти српске државе.

По времену узев, ова се деоба, или прелаз из другог периода у трећи, не може строго поставити, управо рећи, не може се тачно казати, кад престаје извођење грађевина из другог периода и кад настаје трећи. По смрти Душановој, српска држава почела се распадати, те су неке њене јужне и источне покрајине ускоро или постале васалне или су потпуно потпале под турску управу, док се северна пола српске државе још неко време самостално одржавала. И као што није до сада готово ништа тачније утврђено у погледу старог српског црквеног грађевинарства, исто се тако до сада не зна ништа поуздано, да ли су у тим покрајинама, у то доба, од распада српске државе подизане и какве црквене грађевине. Има трагова по којима се може закључити, да су и у то доба распада, а и доцније, постале некоје црквене грађевине, али је све то магловито и неодређено јер је неиспитано и непроучено. По тим траговима, може се нагађати да су те грађевине имале карактер византијских грађевина другог периода. По тој претпоставци дакле може се узети да су и за владавине Кнеза Лазара, а и доцније, у тим јужним и источним српским покрајинама подизане црквене грађевине у византијском стилу, а да се оне могу и даље сматрати као продужење другог периода, пошто носе и његов карактер.

Друго је нешто што нас упућује да црквене грађевине из доба Кнеза Лазара и доцније ставимо у један, засебан период, а то је њихов особени карактер у архи-

тектури с поља, који се битно разликује од српских византијских грађевина другог периода, а које су се, по ономе што се до сада зна, први пут у том карактеру појавиле и развиле искључиво на земљишту тадање српске, Лазареве државе. Општи карактер њихов огледа се у овоме: све су грађевине у византиском стилу, и грађене су или само од камена или мешовито, наизменце у редовима, тесаном камену и опеци у два или три слоја наизменце растављених широким слојевима лёпа. Имају једно или пет кубета већином врло витких размера, не рачунајући ту и кубе које се који пут и на препрати налази. Главна пак разлика грађевина овог периода од грађевина византијског стила пређашњег периода јесте, што се овде на спољним зидним платнима опажа богато примењена орнаментика, док је код оних или веома незнатно, или није никако ни примењивана. Прозори су узани, обично дводелни, и већином се свршавају лу̂ком на шиљак, који нема никако конструктиван карактер, као што је случај у готици, него је само узет као мотив чисто архитектонско-естетични. Прозори су у великој ширини нарочито изнад отвора оперважени орнаментисаним тесаницима. Перваз је често у једној равни, ретко је профилисан са већим испадом, и он се такође често свршава на лук на шиљак, а орнаментика има сасвим особени карактер. Основа јој обично преплет од пљоште уплетених пружица, које су који пут каквим жљебом профилѝсане, или је преплет комбинован са орнаментисаним лишћем, цветовима или каквим животињским фигурама. Пластика преплета није велика, обично 1—3 сантиметра, ретко кад више, а врло су разолики по мотивима, оригинални, и свакад врло лепо смишљени. Поља изнад прозорских отвора и овог орнаментисаног дела перваза обележена су каквим засебним орнаментом или фигурама символичког значаја. Даља је особина ових грађевина и у томе, што су платни зидови подељени у плитке нише зидним испадима или чешће витким округлим стубовима, које пресецају венци у висини банка прозорског и изнад прозора, те се изнад стубова на тој висини

подижу профилисане и орнаментисане архиволте, које затварају озго поље у чијој се средини налази прозор. Више прозора, а испод архиволте налазе се прозорске руже, стесане од камених плоча, и готово свакад прорезане, зарад пропуштања светлости, у виду каквог орнамента, или најчешће лепо смишљеног преплета. Преплети су или геометријског облика у основи четворокраке или осмокраке звезде, или су још лепши, слободно развијени и комбиновани са орнаментисаним лишћем или цветовима.

Даља је карактеристика ових грађевина, што су спољни преломи код равни на апсидама обележени још и округлим витким стубовима, спојеним за једну трећину за зидну масу, те више прозора такође завршени архиволтама које нису профилисане (лӯцима), али су који пут богато украшене орнаментима у преплету. Ти стубови, у горњем делу изнад другог венца, често су вијугасто жљебљени и имају капителе који носе поменуте архиволте. Код неких грађевина овог периода опажа се и тежња да се и царска врата украсе орнаментима. Тај украс је опет широки, често непрофилисани перваз од самог преплета или преплет комбинован са другим орнаментима. Сви су поменути орнаменатски делови изрезани у камену. Код неких грађевина овог периода опажа се и примена печене земље за украс фасаде било опекама у нарочитом распореду орнаментске основе, звезде или крста, или врло танких опека у виду лӯкова утиснутих у леп, или су то цеви од печене земље спљоштене тако, да у пресеку показују крст, те узидане дужином тако, да се тај пресек крста појављује на зидној равни. Ти су крстови обично распоређени у виду лӯка изнад каквог прозорског лӯчног перваза.

У опште узев, код грађевина овог периода опажа се тежња да се грађевине с поља, поред употребе стубова и архиволта као архитектонских елемената, што већма украсе орнаментиком. Неке су скромније, а неке и претрпане орнаментиком, и по томе носе обележје којега нема код византијских грађевина другог периода. Према том општем обележју, све се оне могу издвојити

у засебну целину, представљајући један особени стил, и за ове се грађевине тек може рећи да праве једну епоху византијског стила. Како је постао овај стил, откуд воде порекло поменути архитектонски елементи, одакле су узети мотиви за ову орнаментику може се само нагађати, и ја се у то нећу упуштати. О томе се може тек говорити кад се све грађевине ове епохе буду снимиле, проучиле и упоредиле са сличним грађевинама суседних народа, које су могле, или потпуно или делимично, дати мотива за примену њихову на црквеним грађевинама овог доба подигнутих на српском земљишту.

Техничка страна грађевина овог периода не показује оно савршенство које се опажа код многих грађевина другог периода. Нема оне прецизности у извођењу зидова као раније, орнаментика је често без оштрих контура, ма да је орнаменатски мотив врло леп. Колико је мени познато све су грађевине овог периода, упоређене са грађевинама другог периода, нарочито онима романског стила, много скромнијих димензија, изузимајући једне, која својом величином од ових нешто одваја.

У овом периоду има знатно мање црквених грађевина но што их је било у другом периоду, из узрока лако појмљивих. Растројство српске државе, борба противу османске навале за одржање њено макар и у деловима, међусобне размирице поглавара разних српских покрајина због изукрштаних интереса њихових, нису могле никако погодно утицати ни на развиће црквеног грађевинарства. Онога полета у томе развићу, који опажамо јасно у другом периоду, изгледа као пресечен, и добија нови правац, који, и ако можда прави засебну епоху, показује опет неку учмалост, усиљеност, нема дакле оне једрине и свежине у своме развићу, нема оног богатства, разноликости и техничке савршености, управо рећи, на развићу грађевинарства овог периода оличено је и стање тадашње српске државе.[1])

[1]) Поставка да грађевине овог периода датирају од владавине Кнеза Лазара па до пропасти старе српске државе узета је

Нећу се упуштати у детаљно описивање свих мени познатих грађевина овог периода, из разлога што све оне више мање имају онај заједнички карактер који је напред изложен, и само ћу их набројати, а код понеких што буде значајнијега у главним потезима нарочито прибележити. Тако би по реду постанка на прво место ставили *Крушевачку цркву*, коју је без сумње подигао Кнез Лазар крајем треће четврти четрнајестог века. Црква скромних димензија, која са запада над главним уласком има једну кулу, и по томе у неколко оригинална по своме склопу. Орнаментика је с поља доста примењена на первазима прозора и врата, ружама и луцима на платнима зидова и апсидама као и на кули. Мотиви су орнамената оригинални и лепи по замисли, али је техничка обрада њихова доста несавршена. — ***Раваница*** у близини Ћуприје вероватно подигнута у скоро за Крушевачком црквом. Задужбина је Кнеза Лазара. Има пет кубета, лепог је органског склопа и у целини прави леп утисак због витких

на основу тога што познате грађевине овога доба доиста имају нечег заједничког у своме карактеру, различном од пређашњих у другом периоду, а најстарије од њих до сад познатих заиста датирају из почетка владавине Кнеза Лазара. Међутим ова поставка ближим проучавањем има и да се утврди. Ово напомињем с тога што сам у Приштини посматрао камене фрагменте једне грађевине која је лако могла бити црквена. На име, у порти садање српске цркве у Приштини налази се горњи део једног дводелног прозора у облику једне камене плоче, која по обиму има пластичан орнаменатски перваз а завршује се као лук на шиљак. У дну те плоче јасно се виде завршеци два отвора на шиљак, изнад којих се налази орнаментисано поље. И по мотивима орнаменатским и облицима завршетака тих отвора и по техничкој обради камена, овај се фрагменат потпуно слаже са карактером сличних делова на грађевинама овог трећег периода. Ако се дакле временом утврди да је оваква црквена грађевина подигнута за владавине Кнеза Лазара (макар и ван граница његове државе) онда ће узета поставка бити правилна. Утврди ли се међутим, да је ова грађевина старија, и да је, као што предање вели, она остатак од једне цркве, коју је Краљ Милутин подигао, на чијем је месту данашња црква, онда би ова поставка пала, и почетак епохе овог стила пао би у старије време но што је овде претпостављено.

размера. Малих је димензија са доста примене орнаментике с поља, која је истог карактера као и код Крушевачке цркве. — *Љубостиња* у близини Трстеника, пола часа од леве обале Западне Мораве. Задужбина Кнегиње Милице, вероватно сазидана пред крај четрнаестог века. Такође скромних димензија, али необично лепих размера. Орнаментике у камену има такође око врата и прозора и на ружама с поља, као и на царским вратима унутра, само нешто мање но на напред поменутим. Неимар је Раде Боровић као што стоји урезано на каменом прагу царских врата. — *Каленић*, два часа на север од Љубостиње. Задужбина Деспота Стевана, подигнута вероватно у почетку XV века. Веома скромних димензије и лепих размера. Оригинална и значајна грађевина по структури својих зидова споља: између хоризонтално положених редова тесаника од жутог пешчара долазе слојеви (5 или 7) опека, које су наизменце положене између редова лêпа чије су дебљине равне дебљинама опека, а боје сиво беличасте. Та разноликост у бојама камена, опека и лепа чини веома живописан утисак. Најбогатија је орнаментиком од свих грађевина овог периода. Ова је сва изведена у пешчару и примењена је и око прозора као перваза и у разноликим ружама изнад свих прозора и на архиволтама изнад ових ружа, као и на луцима изнад округлих и вијугастих стубова на странама апсида. Врло су значајна по оригиналности поља изнад прозорских отвора, украшена разноликим фигурама изрезаним у камену, нарочито изнад отвора једног дводелног прозора на јужној страни цркве са сликом Богородице с Христом. Од велике је уметничке вредности по лепој замисли и својој оригиналности перваз на царским вратима и композицијом његове орнаментиме. Значајно је код ове грађевине и то што се на глатким пољима орнаментике у камену као основи, као и на жљебовима преплета, опажају трагови боје на камену јасно црвене и зеленкасте. Те боје као основе раскошној орнаментици са поменутом разнобојном структуром зидова и украсима од печене земље без сумње

су правили утисак необичног сјаја и шаренила. Техника је на овој грађевини, нарочито обрада камена, много савршенија но на грађевинама напред поменутим. — *Манасија*, три часа источно од Свилајенца. Такође задужбина Деспота Стевана, из прве четврти XV века. Одликује се од осталих црквених грађевина овог периода својом величином. Веома је лепих и витких размера, са 5 кубета на цркви. Сва је од тесаног, глатко обрађеног камена. Сем величине одваја од осталих и својом техником, која је толико савршена, да се по прецизности обраде камена и конструктивном склопу већма ближи техници црквених грађевина романског стила другог периода, и ако по главним спољним архитектонским елементима припада овом периоду. Ова грађевина иначе представља један засебан тип ове епохе византијског стила по томе што нема украсних орнаменатских делова у камену на спољној фасади, које виђамо на осталим грађевинама ове епохе. Прозори се полукружно завршују и у нишп једног северног прозора и данас се налазе трагови каменог дводелног прозора, ограниченог стубићима и луцима који се завршују на шиљак, знак да је и код ове грађевине првобитно било прозорских перваза, али су они изведени на особени начин, сасвим различан од оног по коме су извођени прозори код осталих грађевина у овој епоси. Код ове је грађевине и до данас прилично очуван првобитни под у припрати, који се може сматрати као ремек дело у овом послу. На име, цео под је склопљен из разнобојних каменова, распоређених у основици једног крста тако, да средина његова представља једну звезду склопљену из слободних комбинованих орнамената, такође разнобојних каменова, а краци крста као и поља у угловима опет орнаменте и звезде из геометријски сложених орнамената, такође разнобојних камених делова. Каменови су разноликих дименсија према величини орнаменатских делова и има их три боје: бели и црвени мрамор и модро сиви серпентин. Под је углачан а техничка је обрада од највећег савршенства. Велика је штета, што данас нема ни трага од

старог, првобитног пода у цркви, који је вероватно био јако оштећен, те је приликом оправке цркве око половине прошлог века скинут и замењен обичним мермерним плочама. Нема сумње да је овај под у цркви морао бити много богатији у орнаментици од оног из препрате. — *Велућс*, два часа јужно од Трстеника. Црква је приликом оправака толико премазивана и преправљана, да је с поља много изгубила од свог првашњег карактера, али се по орнаментици на первазима врата и прозора и по свему осталом што је још од архитектуре преостало може позитивно уврстити у грађевине ове епохе, и да је вероватно саграђена у првој половини XV века, ако не и нешто раније. Орнаменатски делови у камену по композицији заслужују пажње, али је техничка обрада доста примитивна. — *Руденица*, један час јужно од Велућа, налази се у рушевинама. Врло скромних димензија, али веома лепих размера. Цела је од тесаног и полутесаног камена. Первази прозора и врата су у камену богато орнаментисани и доста чисто изведени. Нарочито су лепе и оригиналне руже изнад прозора. И ако је у рушевинама, црква би се могла лако рестаурирати, јер се главни зидови и кубе без свода још добро држе, а сви каменови порушених делова грађевине леже поред саме грађевине. — *Стара смедеревска црква* на гробљу по својој архитектури поуздано се може узети да припада овој епоси, и да је вероватно сазидана за владе Ђурђа Смедеревца, дакле у другој четврти XV века. Црква је од полутесаног камена неједнаких величина, често неправилно и неједнако положених са местимичним додацима опека, али је врло лепих витких размера. Орнаментике у камену има нешто мало, примитивно израђене, а има такође нешто и украса од печене земље.

Неће бити потребно да улазим у даља набрајања грађевина овог периода, тим пре што би то била већином само нагађања, а и из изложеног мислим да се може схватити колика је у опште уметничка вредност грађевина овог периода или епохе. Даљим истраживањем врло

је вероватно да би се могле убројати у овај период још неколике десетине црквених грађевина, имајући на себи потпуно сва архитектонска и орнаменатска обележја византијског стила ове епохе, или се та обележја тек само делимично опажају, видан знак опадања старе српске архитектуре, или су најзад та обележја скоро сасвим изгубљена, имајући само општи карактер било по зидној структури или по неким траговима архитектонских елемената, те више по времену постанка припадају овом периоду, јасан знак да стара српска црквена архитектура изумире. Као што је српска држава у ужим границама Лазареве државе животарила, постепено малаксавала, и најзад пропала, тако се и српска црквена архитектура овог периода у тим истим границама државе са особеним стилом појавила, донекле развила, постепено пропадала, док није на послетку са пропашћу последњих српских деспота у Срему и она са свим ишчезла. Последње грађевине овог периода подигнуте су у Фрушкој Гори, те се на заосталим из овог доба још по неки трагови стила ове епохе или у опште византијског стила опажају. У скоро затим, у Фрушкој Гори, на неким преправљеним и президаним развалинама старих српских црквених грађевина, или и сасвим из нова подигнутим, опажа се нов један стил, који нема ничега заједничког са старом српском црквеном архитектуром, стил стран српском духу и укусу, тако звани језуитски барок стил. Те су црквене грађевине опет тековине српског народа, али не носе његово, већ туђе културно обележје.

*

Важност старих српских црквених грађевина свих периода знатно појачава друга културна тековина српског народа, која је скоро једино везана за црквено српско неимарство, тековина такође од великог уметничког значаја, — црквени живопис. По обичају који је владао у Византији, сва зидна платна у унутрашњости цркве украшена су живописом, у коме су представљени ликови светаца или разни догађаји из Старог и Новог Завета. У

старија времена те су слике израђиване на зидовима и у мозаику, доцније пак само су живописане бојом. На унутрашњим платнима зидова српских црквених грађевина нема слика у мозаику, него се по утицају са Истока примењивао само живопис у боји за украс, управо онако како је тада у Византији владао обичај. Живописом су украшаване све зидне површине у олтару, цркви и припрати, од пода на све до врха сводова и кубета. Поред поменутих слика готово је свакад живописана и слика ктитора чија је задужбина. Ктитор је било или једно или више лица, према томе је била насликана једна или више слика, најчешће представљене да држе слику дотичне цркве. Слике су обично живописане на западном црквеном зиду према олтару, или на једном побочном поред овога. Који пут су поред наведених слика насликани и какви други догађаји, на пример слика која представља зидање дотичне грађевине (Сопоћани). Ти су црквени живописи значајни као културна тековина српског народа, и са уметничког гледишта разне су вредности, почев од најпростијих па до најсавршенијих за то време тако, да се по неки могу мерити са најсавршенијим савременим византијским живописом. Као што је било са неимарством изгледа, да је и црквени живопис прошао оне исте мене, и да је вероватно да ће се утврдити да најсавршенији живописи падају у доба и највећег рада и полета у неимарству, дакле у други период.

Живопис је великим делом пропао или са сасвим порушеним грађевинама, или на грађевинама које се делимично у рушевинама налазе, те и остатку прети опасност да га нестане, јер је изложен штетном утицају времена или је најзад уништаван из неразумевања приликом оправака црквених грађевина. Али се ипак код многих грађевина или потпуно или делимично одржао у толикој мери, да се временом, ако се и даље буду очували као до сад, могу да праве тачни снимци и студије, те да се може констатовати знатна вредност ове важне српске културне тековине. На многим се грађевинама

опажа да је на живопису радило више мајстора, те је и вредност живописа појединих слика на истој грађевини различна, према уметничкој снази дотичног сликара. На некима се опажа да има живописа, и ако оба стара, да су из разних времена, што се нарочито утврђује у случајима где је стари живопис премазан лёном, па преко овога нови израђен, као што се јасно опажа на неким живописаним зидовима Пећске цркве.

По старини и лепоти на прво би место дошао жички живопис, који је вероватно стајао на висини савременог византијског живописа. По старини истина млађи, али, по мојој субјективној оцени, грачанички живопис надмаша жички, нарочито сликама: светитеља у најнижем реду на левом, северном зиду цркве, на којима се опажају и лепе, топле боје, и драперија која има много више природности, затим тежња да слике имају природне пропорције у деловима тела према анатомском склопу његовом, и најзад, да у лицу има израза, а у телу живота и покрета. Са овим на истој висини стоје и живописи у Пећској цркви, а нарочито у Дечанима, који су можда, судећи по неким сликама, изводили талијански мајстори. На свима овим црквама (сем Жичке) живопис је потпуно до данас очуван. Грачаница и Дечани хране живописане слике за нас од особеног интереса. То су слике које представљају генеалошко стабло свих мушких чланова породице Немањића, почев од Немање па до ктитора дотичне грађевине (има свега једно женско лице). Описаћу само слику из Дечана. На десној страни зидног платна поред царских врата у препрати на 2,55 м. ширине и 6 м. висине насликана су попрсја у природној величини свих мушких и само једног женског члана породице Немањића. У дну слике је насликан Немања, па затим као из стабла, које се иза његове слике налази и обухвата његово попрсје, развијене гране са лишћем обухватају попрсја његових синова, и на тај исти начин даље се на више развијају гране те обухватају попрсја даљих њихових потомака до врха, на коме се као и свих опет у при-

родној величини налази слика Стевана Дечанског, као ктитора ове грађевине. Изнад глава појединих лица уписана су њихова имена. Слика је веома жива, врло јасних, топлих боја и потпуно очувана као и цео живопис, од пода до врха и у цркви и препрати.

Поред живописа старе српске црквене грађевине чувају још једно благо од уметничког значаја, а то је глатка орнаментика у боји. Ти се орнаменти налазе или на доњим површинама појасева (лу́кова), или прозорским нишама, или деле слике појединих светитеља, или су оквири појединих слика, или су на дрвеним гредама које као стеге везују лу́кове (Дечани), или су, најзад, што је најчешће примењени као завршетак живописаног поља према поду, завршеног у некој висини изнад овог. Ти орнаменти по мотивима, композицији и бојама носе поглавито византијски карактер и заслужују пажњу, да се сниме, изближе испитају и проуче.

Црквене грађевине по негде чувају још по неко благо уметничке или историјске вредности. То су до сада где-где очувани иконостаси, иконе, разне црквене утвари, крстови, кадионице, разни други судови, орнаменти и записи по надгробним споменицима, црквене књиге писане и штампане, записи по зидовима. Нећу се упуштати у набрајање свега што је мени познато, али ћу навести само неколико знаменитих старина које чувају Дечани, а које су од општег интереса. Ту се налазе две свеће од белога воска од приближно 15 см. пречника и преко 2 метра дужине, које је по предању Дечанима поклонила Кнегиња Милица. И ако на свећама нема записа, ја верујем да је предање истинито по томе што се у цркви налазе још две такве свеће које је Дечанима поклонио познати Божидар Вуковић — Подгоричанин, на којима стоји његово име, грбови и година, мислим 1560. Ове су богато украшене орнаментима. По потамнелој боји воска оних првих свећа закључујем, да оне доиста могу бити старије од ових сто педесет година. — Друга је старина полијелеј испод кубета, који хоризонтално виси на осам

верига из кубета са висине 19 метара до на 3 м. изнад пода, а облика је једног широког орнаментисаног обруча од бронзе. На свакој вериги од бронзе а на два метра изнад обруча налазе се осам великих котурова, од приближно 40 см. пречника, кроз које су скроз прорезана велика слова, која представљају запис, који каже да је овај полијелеј поклонила Дечанима Кнегиња Милица са синовима Стеваном и Вуком. — Но најважнију и најлепшу старину од замашне уметничке вредности хране Дечани. То је спољни ковчег у коме лежи тело Стевана Дечанског. Ковчег је од дрвета, скроз прорезан у јако рељефној орнаментици. Мотиви су украса биљке, цветови и тице, и све то изведено сасвим природно у сплету, без прераде мотива, не стилизовано, тако да се свака биљка, или цвет као и тице могу потпуно равнати мотиву из природе, који је служио за модел дотичном уметнику — дрворесцу. Ковчег је цео позлаћен.

(Свршиће се.)

Андра Стефановић.

СИЋУШНЕ ВЕЛИЧИНЕ.

Један лист из Модерне Медецине.

IV. (3)

Природна одбрана од микроба.

Али и довољне количине каког кужног материјала неће ништа учинити, ако тај материјал доспе у тело, које за ту врсту микроба и његове отрове (токсине) није осетљиво — а и тога може бити. Познато је н. пр. да се од неких извесних кужних болести могу да разболе само животиње, а од других опет само људи *(животињске и друге кужне болести).*[1]) Исто тако знамо, да има и таких микроба, који су само за неке извесне, одређене врсте животиња опасни — н. пр. мишји тиф само за мишеве — а за све друге са свим индиферентни. Најпосле свакидашње је искуство, да неке кужне болести (н. пр. мрасе, мале богиње, велики кашаљ и т. д.) махом иду само на ситну дечицу испод 7 године, а врло ретко или никако на одраслију чељад и старије људе. У свима тим приликама велимо онда, да су те животиње или те особе, које од извесне болести никако не могу да оболе, према тој болести „непримљиве", „неокужљиве" или „*имуне*", а ту особину њихову зовемо у Науци „*природан или општи имунит т*". Тога имунитета има много и међу људима и међу животињама, па нас и то чува и брани.

И ако ретко, али се ипак по гдекада деси, да у сред једне животињске врсте, која је иначе за неку извесну кужну болест веома осетљива и примљива, нађе по гдекоја индивидуа, која је никако не прима. Знамо н. пр. да је прострел (Anthrax) честа и врло опасна кужна болест наше марве — нарочито оваца — па ипак се по гдекада и међу овцама нађе по које грло, које нипошто и никако

[1]) Има животињских кужних болести, које и на човека прелазе, и обратно.

не можеш њоме окужити. Изложи га природној инфекцији (н. пр. помешај га у окужено стадо, храни га у зараженој штали и т. д.); убризгај му вештачким начином довољне количине бацила те болести: — све је безуспешно. Оно остаје здраво; оно ту болест не прима; оно је — као што научници веле — према тој болести *„рефрактерно“*. Његове индивидуалне особине су таке, да се бацилима те болести не може окужити, све ако му у тело и допру. Ту чудновату особину организма зовемо ми у Науци *„индивидуалан имунитет“* или „рефрактерност“. Њега, срећом, има и међу људима.

Позната је појава, да оно лице, које једном прекужи коју кужну болест — рецимо богиње или другу коју оспу, колеру, тиф (врућицу) и т. д. — никако или бар врло ретко и тек после дужег времена оболи и по други пут од те исте болести, и ако се излаже приликама, где би је могло врло ласно примити [1]). Док је од те болести боловало, настале су и његову телу неке особите прилике — неповољне или за поновно насељавање тих клица или за извођење њихових отрова и поновну инфекцију (*„реинфекцију“*). Сличан случај може се десити и онда, ако н. пр. трудна жена прекужи коју кужну болест, па онда роди. У томе случају не само да она неће ту исту болест (бар за неко време) понова добити, него је и њено дете на тај начин постало према тој болести неосетљиво — имуно. Обе те врсте имунитета спадају и опет у природан имунитет и зову се у Науци *„стечени и задобивени имунитет“*. И он нас брани, али само за неко извесно време, јер се после постепено губи[2]).

[1]) Има опет и таких кужних болести, које се врло ласно и по више пута повраћају — н. пр. запаљење плућа, црвени ветар, инфлуенца и т. д. Шта више изгледа, да свако тако оболевање повећава индивидуалну диспозицију за ту исту болест.

[2]) Шта је прави узрок тим разним природним имунитетима а нарочито овом последњем — није још Наука дефинитивно решила. О томе постоје разне хипотезе (н. пр. Клепс-Пастерова, Шовова Chauveau) Мечниковљево (Metschnikow) и т. д. — али ни једна од њих још није научно тако утврђена, да би се могла усвојити. С тога их нисам хтео пред вас ни износити.

Али и оне животиње и људи, који нису према некој болести имуни, не морају се одмах од ње разболети, чим довољна количина њихових клица у њихово тело продре. И у унутрашњости самога тела има још снажних брана, које дејство тих клица могу сузбити. Кад већ оне савладају све тешкоће, које су на путу налазиле, док су у унутрашњост тела допрле, чека их и ту *жесток отпор. У самим соковима и ћелијама нашега тела* заподене се понова бој са микробима и њиховим продуктима (токсинима), па од тога боја зависи цео ток и исход болести. Или сокови и ћелије живога тела одмах у почетку савладају кужне клице и њихове продукте, те онда и не дође до озбиљнијих појава те болести; или се с њима дуже боре док их најпосле не савладају — и онда болесник дуже и теже болује, али ипак прекужи; или је најпосле сила микроба надмоћнија, те сокови и ћелије подлегну — и онда болест тело савлада и умори. Да видимо бар главније облике те борбе.

У самој крви и ткањима нашега тела има *елемената* за које се мора рећи, да су одлучни *противници и непријатељи микроба — нарочито кужних.* Знало се већ одавна, да неке ћелије нашега тела купе и сабирају сваку трошицу, сваку трунку, свако страно тело, које се где у промету наших сокова нађе — па то чине и с микробима. То се јасно види под миросконом, а нарочито на некој особитој врсти ћелија — на т.з. левкоцитима (белим крвним зрнцима, гнојним ћелијама). Чим бактерије — особито кужне — у ткање или сокове доспу, нагну на оно место и левкоцити, пресретају их и заподену бој с њима (запаљење, гнојење). Бактерије у ројевима наваљују на ћелије (скупљају се око њих) а ћелије их хватају и у своју протоплазму увуку, да их тамо растворе, рашчине, потроше, униште или да их читаве из тела истуре. На основу тога опажања извео је Мечников своју теорију о т. з. *„фалоцитози“* — доказујући, да левкоцити тамане — управо прождиру и једу — микробе гдегод се с њима састану, — да су, дакле, они главна војска, којом се тело од на-

језде њихове брани и ослобођава. Та теорија је, истина, у последње време, јако уздрмана, али је Мечников у толико одбранио, да још није сасвим напуштена.

Па и сама крв је сок, који — у главноме — није баш најбоља средина за микробе. Шта више, по опитима Фодора[1], Њутела[2], Нисена[3], Беринга[4], Бухнера[5]) и др. утврђено је несумњено, да и у њој мора бити неких извесних састојака, који су противни микробима; који их тамане, чим до њих доспу. Тако је н. пр. доказано, да у нормалној, свежој из живих крвних судова скоро пуштеној крви многе врсте кужних клица у брзо угину. С почетка се мислило, да је узрок тој необичној појави у самим крвним зрнцима као живим активним ћелијама, али је Бухнер то мишљење побио. Несумњено је доказао, да крв задржи ту своју особину баш и онда, кад се из ње (таложењем или филтрисањем) издвоје крвна зрнца, па употреби сама крвна плазма или сама крвна сурутка (крвни серум). Према томе у самој течности крви мора да има већ перформисаних неких *хемијских јединења и агената*, који бактерије затиру и слабе (т. з. *„микробицидне“ или „бактерицидне“ материје нормалне крви, „алексини“)*. Слично дејство имају и неки други нормални сокови и продукти човечјег и животињског тела — н. пр. млеко, беланчевина у свежем јајету, пљувачка, сок из бубрега, мокраћа и т. д., а баш и неки патолошки — н. пр. ексудити.

Здрави, нормални сокови и ткања човечјег и животињског тела сатиру кужне клице и *акцијом*, *управо реакцијом*. Одмах, чим бактерије својим отровима (токсинима, лизинима и т. д.) на њих навале, и они са своје стране почну на њих нападати сличним оружјем. Изводе хемијска једињења, која су по својој природи прави утук или антидот за отрове кужних клица, па за то се и зову *антитоксини, антилизи*, и т. д. Тим једињењима или сасвим униште снагу бактеријским отровима или их тако ослабе, да управо и не дођу до озбиљног дејства или да се то

[1] Fodor, [2]Nuttal, [3]Niessen [4]Behring, [5]Buchner.

дејство постепено изгуби те болесник прекужи. Ти антитоксини задрже се у телесним соковима (крви, крвној сурутци, млеку и т. д.) и ткањима још неко време и после болести — кад дуже, кад мање — и тиме нас бране од поновне инфекције („стечен имунитет").

Као што видите има баш доста путева и начина, *којом нас сама природа од кужних клица и њихових отрова брани и одбија.* И ако их је, дакле, свугде и у свако доба: и ако је истина, да доиста има веома много прилика где би их човек могао у себе примити; и ако је њихово оружје, без сваке сумње, једно од најстраховитијих: — ипак опасност од њих по наш живот и наше здравље није тако велика и неизбежна, као што се то обично мисли. Сама Природа се, ето, врло обилато постарала, да ту опасност снажно сузбија и савлађује: — да не да клици лако телу приступити; да се већ и захваћеној клици не да лако развити; и да најпосле баш и развијеним клицама стане на пут, како неће моћи победити. Кужна клица има већ много да се бори, док само до телесних ткања и сокова доспе, а сем тога наилази она баш ту — у здравим, нормалним соковима и ткањима нашега тела — на своје највеће непријатеље, с којим се мора очајно борити. Сем велике Природе имамо ми, дакле, *у здравом, неповређеном, неизнуреном телу нормалног састава и нормалних функција најпоузданију и најснажнију одбрану од кужних клица,* и ко је рад, да од њих не страхује, нека се само тога држи. Истина је цела, да су кужне болести као и пожар: — лако захвати мале, дрвене, трском покривене кућерке и за час их у пепео претвори, а тврдим зградама од тесана камена мучно ће нахудити.

Dr. М. Јовановић-Батут.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(5.)

10) Завист је човеку природна, па ипак је она у исто доба и порок и несрећа.[a] С тога нам је ваља сматрати као непријатеља наше среће и гледати да је угушимо као злог демона. На то нас упућује Сенека с овим лепим речима: nostra nos sine comparatione delectent: nunquam erit felix quem torquebit felicior[1] (de ira, III. 30), и опет: quum adspexeris quot te antecedant, cogita quot sequantur[2] (ep. 15); дакле треба чешће да посматрамо оне којима иде горе него нама, него ли оне којима изгледа да иде боље. Шта више, када наступе истинска зла, најбољу утеху (и ако она потиче из истог извора из кога и завист) пружиће нам посматрање већих патњи него што су наше, а нарочито дружење са људима који се налазе у истом положају, са нашим sociis malorum.[3]

Толико о активној страни зависти. За пасивну ваља приметити да ни једна мржња није тако свирепа и непомирљива као завист; зато, уместо да се непрекидно и ревносно трудимо да је подстичемо, боље бисмо урадили да је (као и многа друга уживања), због врло опасних последица, себи закратимо. — Има три аристократије: 1) по рођењу и рангу, 2) по богатству, 3) по интелигенцији. Ова последња је управо најотменија, као таква се и признаје, само ако јој се дâ времена; зар није још Фридрих Велики рекао: les âmes privilégiées rangent à

[a] Завист људи показује колико се осећају несрећни; а њихова непрекидна пажња коју обраћају на туђ рад показује колико им је дуго време. Ш.

[1] Треба да уживамо у ономе што имамо, не правећи упоређења; никад неће бити срећан онај кога мучи срећнији. Пр.

[2] Уместо да гледаш колико има људи пред тобом, помисли колико су њих за тобом. Пр.

[3] Друговима у несрећи. Пр.

l'égal des souverains[1]? Он је те речи рекао своме дворском маршалу коме није било право што је краљ позвао Волтера да седне за сто за којим су седели само владаоци и принчеви, док су генерали и министри ручали за маршаловим столом. Свака од тих аристократија окружена је војском својих властитих завидљиваца који тајно мрзе свакога члана њеног и који, ако не морају да га се боје, труде се да му на разноврсне начине кажу: „Ти нисн ништа више него ми!“ Али баш ти њихови напори показују да они не мисле тако, него обратно. Начин кога треба да се држи онај коме завиде, састоји се у томе да увек држи далеко од себе све оне који припадају таквој групи, и да долази што је могућно мање у додир с њима, тако да они остану одвојени од њега широком провалијом; али ако је то немогућно, он треба најмирније да сноси сва пецкања њихове зависти, па ће тако и сам извор зависти престати. Тако се, у осталом, често и дешава. Напротив, они који припадају једној аристократији, већином ће се добро слагати са члановима оне две друге, јер сваки од њих сматра да његова преимућства не уступају онима других двеју.

11) Треба сваку намеру зрело и више пута расудити пре но што је остваримо, па нека смо ствар и најзрелије промислили, треба нам ипак помислити да је свако људско сазнање недовољно; да, услед тога, увек може да буде околности које је немогућно испитати или предвидети, и које би могле цео рачун учинити нетачним. Та помисао увек ће метати један тег у негативни тас и саветовати нам да у важним стварима ништа не дирамо без невоље: quieta non movere.[2] Али, ако смо се већ одлучили и приступили послу, тако да све треба да иђе својим током, а ми само имамо да чекамо исход, онда не треба да се мучимо и узнемирујемо све новим размишљањима о ономе што је већ прошло, ни да се једнако плашимо по-

[1] Велики умови су једнаки с владаоцима. Пр.

[2] Не покретати оно што мирује. Пр.

мишљајући једнако на могућну опасност; напротив, треба заборавити сасвим на ствар, затворити фиоку у којој мисли о томе стоје и умирити се у уверењу да се о свему томе у своје време зрело промислило. Тај савет даје и талијанска пословица: lega la bene, e poi lascia la andare, коју Гете преводи овако: du, sattle gut und reite getrost[1]; тако су исто, од прилике, велики део његових гнома које је дао под насловом „Sprichwörtlich"[2] преведене талијанске пословице. — Ако исход ипак буде рђав, то је с тога што све људске ствари подлеже случају и заблуди. И Сократу, најпаметнијем међу људима, требао је заштитни дух да би само у својим сопственим, личним стварима погодио прави пут или бар избегао погрешке; а то доказује да за то није довољан ни један људски разум. Отуда и она изрека (као што веле, једнога папе) да смо за сваку несрећу која нас снађе криви, ма у чему, ми сами, није безусловно и увек тачна, и ако јесте у већини случајева. Чак изгледа да осећање тога има много удела у томе што људи гледају да, колико могу, сакрију своју несрећу, и што се труде да, колико им то пође за руком, направе задовољно лице. Они се боје да ће свет по патњи закључити о кривици.

12) Када је неки несрећан случај већ наступио, те се дакле више не да отклонити, не треба себи допустити ни помисао да је могло друкчије бити, а још мање помисао чиме се то могло отклонити, јер баш та помисао повећава бол дотле да се не може сносити, тако да човек постане ἑαυτὸν τιμωρούμενος[3]. Боље је да урадимо као цар Давид, који је за време болести свога сина, непрекидно наваљивао на Јехову с молитвама и преклињањем; али кад му је син умро, пукао је прстима и није више на њега мислио. Али ко нема довољно лака духа да тако уради, нека прибегне фаталистичком гледишту и прожме

[1] Оседлај добро, па јаши спокојно. Пр.
[2] Пословице. Пр.
[3] Мучитељ самога себе (име једне комедије Теренцијеве). Пр.

се великом истином да све што се догађа, наступа по нужности, те се дакле не може отклонити.

Па ипак је то правило једнострано. Оно је згодно да нам непосредно олакша бол и умири нас у несрећном случају; али ако је за ту несрећу крива (као што већином и јесте), ма и делимично, наша рођена немарност и дрскост, онда нам честа и болна размишљања о томе како се несрећа могла избећи, служе за опомену и поправку, и постају нека кажњавања самога себе, а то је добро и корисно за будућност. А још мање треба да се, као што то обично радимо, трудимо да пред самим собом извинимо, или улепшамо, или умањимо погрешке које смо очевидно учинили, него треба да их сами себи изнесемо пред очи у свој њиховој величини, да бисмо се могли чврсто одлучити да их у будуће избегавамо. Разуме се да тиме морамо себи задати онај велики бол који се састоји у томе да будемо са самим собом незадовољни, али *ὁ μὴ δαρεὶς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται*[1].

13) Код свега што се тиче наше среће и несреће, треба фантазију држати зауздану: дакле, пре свега, не треба зидати куле у ваздуху, јер су сувише скупе, пошто одмах затим морамо да их с многим уздасима порушимо. Али још мање треба да себи улевамо страх и бојазан представљајући себи све несрећне случајеве који се могу десити. Јер, кад би ти случајеви били потпуно уображени или кад би се тек у крајњем случају могли десити, ми бисмо, чим се пробудимо из таквога сна, одмах знали да је све било само илузија; и, наравно, више бисмо се радовали свакако стварности која је испала боља, и одатле бисмо можда извукли поуку за несрећне случајеве који су сасвим удаљени, и ако су могући. Само, наша се фантазија не игра лако с таквим стварима; ради забаве, она највише да ствара радосне слике. Предмет за њене црне снове јесу несрећни случајеви који нам, ма да су удаљени, унеколико одиста прете и грозе; она њих

[1] Нико није васпитан без батина. Пр.

увеличава, доноси њихову могућност много ближе него што је она у ствари, и слика их најцрњим бојама. Пробудивши се, ми таквога сна не можемо одмах да се отресемо као сна веселог; јер је овај последњи непрекидно опровргаван стварношћу, и једва да остави за собом слабу наду да ће се икад остварити. Међутим, ако се предамо црним мислима (blue devils[1]), оне нам износе слике које не нестају опет лако; јер могућност несрећног догађаја постоји уопште, а ми нисмо у стању увек да одмеримо степен те могућности: она тада врло лако прелази у вероватност, и ми постајемо жртва страха. Зато, дакле, треба ствари од којих зависи наша срећа и несрећа, да посматрамо само оком разума и расуђивања; прво треба хладно и суво размислити, па затим оперирати само са чистим појмовима и in abstracto.[2] Фантазија при томе мора ћутати; јер да суди не уме, него само износи слике које наше осећање узалуд и често врло мучно узбуђују. На то правило треба најстроже пазити у вече Јер као што нас помрчина чини плашљивима и показује нам свуда страшне слике, тако исто, слично њој, дејствује и нејасност мисли, јер свака неизвесност рађа несигурност; зато предмети нашега размишљања, када се тичу наших личних ствари, узимају у вече лако опасан изглед и постају страшила, јер су онда наш разум и моћ суђења, услед заморености, превучени једним субјективним мраком, а интелект је уморан и θορυβούμενος[3], те не може да продре до дна ствари. То се најчешће дешава ноћу, у кревету; онда је дух потпуно малаксао, те моћ суђења и није у стању да врши свој посао, али је фантазија још жива. Тада све и сва добија од ноћи њену црну боју. Отуда, наше мисли, пре но што заспимо или и кад се ноћу пробудимо, показују ствари готово тако исто искренуте и изопачене као што их видимо у сну, а ако се, уз то, тичу наших личних ствари, онда нам изгледају

[1] Плави ђаволи. Пр.
[2] Уопште. Пр.
[3] Расејан. Пр.

најцрње и ужасне. У јутру, сва та страшила нестану као год и снови, а то казује и шпанска пословица: noche tinta, blanco el dia (ноћ је обојена а дан је бео). Али већ у вече, чим се упали свећа, разум, као год и око, не види тако јасно као на дану; и отуда то време није згодно за размишљање о озбиљним, а нарочито о непријатним стварима. За то је јутро право време, као што је оно, уопште, најзгодније за сваки рад без разлике, и умни и телесни. Јер јутро је младост дана: све је ведро, свеже и лако: ми се осећамо јаки, и све наше силе стоје нам на расположењу. Не треба га скраћивати позним устајањем, нити страћити га на недостојна занимања или разговор, него га треба сматрати као квинтесенцију живота и поштовати га као неку светињу. Напротив, вече је старост дана: у вече смо уморни, брбљиви и лакомислени. Сваки дан је један мали живот, свако буђење и устајање — једно мало рођење, свако свеже јутро — једна мала младост, а свако легање и спавање — једна мала смрт.

Уопште, пак, стање здравља, сан, храна, температура, време, околина и још много других спољашњих ствари, имају знатан утицај на наше расположење, а ово опет на наше мисли. С тога је наше гледиште на неку ствар, исто као и наша способност за неки посао, толико зависна од времена, па и од самог места. Зато дакле:

Nehmt die gute Stimmung wahr,
Denn sie kommt so selten.[1]

као што вели Гете.

Не само да морамо објективне концепције и оригиналне мисли да чекамо ако и када изволе да нам дођу, него и дубље размишљање о некој личној ствари не полази нам увек за руком у време које смо за њега одре-

[1] Користите се добрим расположењем, јер оно долази тако ретко. (Ту је писац мало изменио Гетеове речи, јер тамо, у „General-beichte“, стоји *ernste* Stimmung — озбиљно расположење). Пр.

дили и када смо се за њега спремили, него и оно бира своје време само: а онда се ток мисли, који је тој ствари својствен, буди и непозван, и ми га пратимо с пуним учешћем.

Да би се боље зауздала фантазија, као што сам горе препоручио, не треба јој допустити да нам износи пред очи и слика неправду, штету, губитак, увреде, запостављања, понижења и т.д., која смо претрпели, јер тиме поново узбуђујемо давно успавану љутњу, јед и све мрске страсти, те на тај начин скрнавимо своју душу. Јер, као што, према једном лепом упоређењу новоплатонца Прокла, у свакој вароши, поред људи благородних и одличних, живи и светина сваке врсте (ὄχλος), тако и у сваком човеку, па и у најблагороднијем и најузвишенијем, има, већ с рођењем добијено, оно што је најниже и најсуровије у људској, или чак животињској природи. Та светина не сме се дизати на узбуну, нити она сме гледати кроз прозор, јер изгледа врло ружно; али оне поменуте слике фантазије њени су демагози. Тако исто, и најмања непријатност, ма откуда да је потекла, од људи или од ствари, ако о њој непрекидно размишљамо и сликамо је „дречећим" бојама и у увећаном размеру, може толико нарасти да постане чудовиште од кога долазимо изван себе. Напротив, све непријатности треба схватити што је могуће прозаичније и трезвеније, да би нас што мање жалостиле.

Као год што нам мали предмети, кад их држимо близу ока, ограничавају видик и заклањају свет, тако ће исто људи и ствари из наше најближе околине, ма колико да су незнатни и индиферентни, преко мере занимати нашу пажњу и мисли, често и на непријатан начин, а одгониће важне мисли и ствари. Томе треба радити насупрот.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког С. П.)

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Srpska dubrovačka biblioteka. — Прегалачка српска штампарија у Дубровнику кренула је под овим насловом нарочити низ књига у којима ће, како по једном кратком огласу изгледа, бити издана она дела старих и нових дубровачких књижевника која иначе не би за сад нашла издавача, или дела која се у опште тичу прошлости дубровачке, политичке и литерарне. Као прва књига ове библиотеке, изишла је дуго очекивана и пре неколико година преведена Povjest dubrovačke republike, познато дело немачког историка Енгела које је дум Иван Стојановић превео и штампао у подлисцима „Dubrovnika" и допунио својим излагањем најновије историје дубровачке (XIX век). У другој књизи ове библиотеке биће латинске Pjesme Didaka Pira од којих су неке угледале света у „Срђу". Дидак Пир, или правим именом Јаков Флавије (рођ. 1517, умро крајем XVI века), био је на гласу латински песник и проживео је, као странац (Јеврејин из Португалије), тридесет година у Дубровнику другујући с Рањином, Златарићем, Моналдићем и другим српским и талијанским песницима оне врло интересантне епохе наше литерарне историје, и пишући масу латинских епиграма, елегија, епитафија и пригодних песама које су биле и штампане 1596, јамачно у Млецима. Те песме мисли издати сад Српска дубровачка штампарија. Да је њих, у интересу што бољег познавања литерарне активности дубровачке у XVI веку, потребно издати, о томе нема сумње; да ли ће их, међутим, штампарија моћи без штете издати, велико је питање. Колико је год Енгелова Povjest подесна да уђе и у шире читалачке кругове, толико су ове Pjesme осуђене на најмањи број најстручније публике.

Правила фонда пок. Д. С. Николића-Беље. — Једна од врло добрих ствари које су учињене у последње време у нашој просвети, јесу ова Правила. Фонд Д. С. Николића, или како се он обично називао „Бељин Фонд", употребљаван је, као што је познато, на издавање књига, како је то обично случај с нашим књижевним фондовима;

и то употребљаван је, како то није обично случај код таквих фондова, на издавање добрих књига, као што су „Принципи историје" и „Пропорција у историји" Г. Б. Кнежевића, преводи из Лавлеја и Легувеа, и др. Сад је, међутим, намена овог фонда измењена у Главном Просветном Савету, и, новом наменом својом, овај фонд има да потпомогне једну од најпречих потреба нашег научног живота која је досад остајала увек којекако задовољавана или никако и незадовољена. Наиме, из овог се фонда неће више издавати књиге, него ће се помагати научне екскурзије. „Приход овога фонда, каже чл. 3. ових Правила, употребљаваће се на потпомагање научних проучавања српског народа и српских земаља (израз је узет у најширем смислу и обухвата све националне науке)..." Приход је повећи, до 4000 динара годишње, и моћи ће, ако се добро распореди, знатно да потпомогне развијање наших националних наука с којима се у овој земљи подоста маћински поступа. И то ће врло корисно бити данас кад има, више него некад, нарочито млађих људи у нас који с успехом раде на својој науци и чине научне екскурсије, а који су тај рад досад само са овећим жртвама могли чинити. Само, да те користи буде, потребно је да се с овим фондом разумно и толерантно поступа; да се гледа да он не пође трагом других фондова и да не остави праве научне екскурсије у оном стању у којем су и досад биле.

Војислављева песма. — До сада нигде необјављена песма Војислава Ј. Илића, која излази у овој свесци „Српског Књижевног Гласника", написана је, као што се види, 1886 на слици песникове жене, Тијане, кћери Ђуре Јакшића, која је пре тога скоро умрла.

Мала Библиотека. — У шестој свесци „Мале Библиотеке" изишла је позната Мопасанова прича *Орла*. Мопасан је од свију француских приповедача код нас можда најчешће превођен и највише познат; али нико није ваљда ни аљкавије превођен него он. И овај нов превод који је дала „Мала Библиотека" није ни особито леп, а још мање тачан. Данас се има права тражити од преводилаца бар ово друго, да тачно преводе. — У седмој је свесци биографска црта Јована Ђорђевића. *Чучук Стана*, прештампана из „Нове Искре" од пре неке године, у којој је, течно и врло пријатно за читање, описан, попуњен новим подацима, буран и занимљив

живот Хајдук-Вељкове жене. — Уз ову свеску иду и питања која уредништво „Мале Библиотеке" упућује читаоцима, желећи да дозна који им се од српских и страних песника, приповедача и драматичара највише допадају.

O bedemima grada Dubrovnika (preštampano iz „Srdja"). — Г. Вице Адамовић упознаје нас у овој симпатичној књижици до ситница тачно с историјом грађења големих дубровачких бедема и кула, које су Дубровчани, у току векова, подизали око свога града да њима заштите своју слободу и независност.

Велики људи. — Пре два месеца, „Берлински Дневник" ставио је питање својим читаоцима: који су, по њиховом мишљењу, највећи људи садашњега доба. У тој анкети највише су гласова добили: Толстој, Едисон, Маркони, изналазач телеграфа без жица, Рентген, Ибзен, Момзен, Менцел, Нансен, и — Вилхелм II! Исти лист ставио је исто питање својим читаоцима у погледу жена. Резултат је био овај: бароница Берта фон Сутнер, писац познатог романа *Доле с оружјем*, добила је 156 гласова; за њом румунска краљица Кармен Силва, која пише неке водњикаве сентименталне приче (142), глумице Сара Бернар (139) и Елеонора Дузе (132), нека опскурна аустријска песникиња Марија Фон Ебнер-Ешенбах (71). Добиле су још гласова и немачка царица, кинеска царица, краљица шпанска, краљица холандска, краљица саксонска, чак и Тереза Ембер, славна париска варалица. Као што се види, немачке госпе не могу се похвалити особито отменим укусом.

Један руски лист у Москви расписао је таку исту анкету, и ево његовог резултата: Толстој — 930; Едисон — 679; Максим Горки — 650, Маркони — 549, Рентген — 541, Ибзен — 430, Херберт Спенсер — 426, Мендељев — 418, Мечников — 362, Момзен — 323. „*Петербургскаја Газета*" тражила је у својој анкети само руска имена, и резултат је био овај: Толстој — 977, Горки и Чехов — по 613; сликар Рјепин — 482, хемичар Мендељев — 429, певач Шаљапин — 314, сликар Верешчагин — 295, професор Павлов — 213, и сликар Маковски — 126. Уредништво мостарске „Мале библиотеке" ставило је српским читаоцима слична наивна и бесциљна питања о српским писцима.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Поворинина ул. бр. 17.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига IX, број 4. — 16 јун, 1903.

Догађајима који су се последњих дана у нашој земљи десили, учињен је крај једном режиму од чијег је несрећног утицаја пропатио наш јавни живот и наша књижевност. „Српски Књижевни Гласник“ се нада да ће после тога настати бољи дани и за књижевност и за јавни живот у опште.

МАРКОВА ОСТАВКА.

Стари, готово увијек неочешљани и необријани, послужитељ котарске области, Марко Гаћан, сједио је преко читавога дана у широкоме предсобљу, на трошној, дрвеној столици, управо пред вратима собе котарскога престојника.[1] Онако крупан, стасит, са мргодним погледом, вјечито је подупирао леђима зид и пушио на кратки чибук. Узгред је разговарао са сељацима. Долазили они престојнику ради сваковрсних тужба и молба, па их увијек пуно предсобље. Сви се окупе око Марка и моле га да их пријави. Ако престојник још није дошао, разговарали су с њиме, необично уживајући што могу бесједити са човјеком који стоји тако блиско престојнику. Сви су поштовали Марка. Неки му, чак, гуркали и духана, неки и по грошић. Наравно, Марко се вјечито старао да то поштовање и очува, нити се икада толико „спуштао“ да

[1] Срески начелник.

буде одвише интиман с њима. Увијек је знао држати се у пристојној даљини, љутећи се ако би се који усудио да га мало „фамилијарније“ ослови, и три пута напомињући, како нијесу „из једнога чанка пуру јели...“ Нарочито је волео хвалити се пред сељацима својим живовањем. . .

— Нема љевшег живота од нашег, — вели. — Ми чиновници, бехамтери смо једна господа, *права* господа. На првога примимо плаћу па нам није стало за читавим свијетом... Све олезањц... Нит' се плашимо неродне године, ни града, ни рђавих дужника... Јок! На свијету управо нико се и не броји у живе, осим нас чиновника.

Затим је важно прорицао сељацима: хоће ли се чија молба или тужба усвојити? Саслушао би једнога, климнуо неколико пута главом и потегао по три-четири дима.

— То ти нећемо одобрити, — вели. — Немаш никаквије документација, ни параграфа. То све не ваља. Никс. Ми то нећемо ни потписати ни потврдити.

— А ти имаш пра́ву, — соколи другога, окрећући му се. — У тебе је све по 'двокатску, све по цикулару. Ако нам пружиш што у шаку, дозволићемо ти...

Да се покаже као потпуно писмен човјек, Марко није само пријављивао молитеље престојнику, него је у часовима одмора писао и сам молбе и тужбе неписменим људима. У крају предсобља имао је он своју малу собицу: мрачну, тијесну, са чађавим прозорима, окићену паучином препуном муха. У соби му стајао стар, сакат, дрвени сто са напукнутом, прљавом тинтарницом. Ту је Марко обично сједао ако је престојник био у лову или на путу. Писао је. Око њега ријетко када да није било по четири-пет молитеља, који се гуркали да им час прије молбе сврши. Марко се овдје правио још важнији. Док је једно перо држао у руци, друго, са свим непотребно, задјенуо је за ухо, — како то и друга господа раде, — па, отирући зној и, тобоже, отхукујући, гладио хартију пред собом.

— Шта ћеш ти? — пита, на примјер, првога молитеља.

— Ја... ја, брате си драги, да напишеш молбеницу да ми приме сина у ђемлазију и да му даду пензију.

— Штифендију, — поправи га Марко. — Пензија се даје само нама бехамтерима, чиновницима.

— Свеедно, — одговара молитељ. — Само ти напиши.

Марко се чешка држаљем по носу и хвата се за брк.

— Хм, а шта ће учит?

— Ђемлазију, брате си драги. Нек учи за пријестолника.

— Е, нећу га писат', кад ће за пријестолника! — виче. — Кога гођ запитам, свак хоће у пријестолнике. К'о да нема других бехамтера... Ево ја нијесам пријестолник, па шта ми фали? Зар не примам на првога уредно своју плаћу? И мислите да су сви пријестолници добри к'о ови наш? Има их свакаквих! Има, па се намјести, обуче, угладн и изиђе к'о из калуфа, а 'вамо ништа. Кундуре викс, а у џепу никс... Метни ти његакара у шумаре, јали у инџилире, на ето згоде.

Тада молитељ употреби сву своју рјечитост, а богме и коју форинту, док умоли Марка да опет сједне. Пошто га је умолио, Марко устиче своје дебеле наочари, таре перо о косу и умаче у тинтарницу. Почне писати. Макне неколико пута пером преко хартије, ужасно шкрипећи, па онда отхукне и почне трти зној.

— Тешко је то писат', — вели. — Тешко је кад глава, памет ради. С тога паметни људи најраније умиру.

Опет умаче перо и везе необично крупна, ћошкаста слова, са силним коврџастим реповима и дугуљастим усклицима на крају свакога реда.

— Хоћеш да ти прочитам? — пита, пошто је половину написао.

— Хоћу.

Марко притврди наочаре на носу, искашље се добро и почне читати:

Високоиста земаљска владо!

Ми најнижепотписани најпонизнији и најпокорнији! слуга Високоисте земаљске владе. са својим од срца породом! који нам је милостиви Бог да му је за славу поклонијо! незнамо штаћемо радити да га непушћемо да оде у лиске! и хелаћс. молимо високоисту земаљску владу да нашу молбу! саслуша и прими. по савјсту Марка Гаћана којијс вамикаре! добро иознат јер је чиновник (Марко је необично волио у што више молба уписати своје име, да се о њему више чује на влади) *смислијо самсе да дадем сина у ђимназију! са вашом високоистом штифендијом!...*

— Ваља ли? пита Марко.

— Лијепо, красно, брате си драги. Знаш га китити к'о један поп.

Марко се смјешка, опет прихваћа за перо и наставља писање.

Многоме ће бити чудновато: зашто се он противи свијету, да шаље децу у „пријестолнице", и зашто многи наваљују на то?... Било је то, отприлике, прије двадесет година, кад се Марко понудио власти за послужитеља. Њему за инад понудио се тада и његов комшија и најљући непријатељ Тодор Хербаб. Завадили се око баштенскога зида, потукли се и постали непријатељи. И Тодора умало не изабраше за послужитеља. Да није било покојнога начелника Хасанбега, који се својски заузео за Марка, Тодора би сигурно изабрали. Због тога се још више омразише. А највише се запиадише онда кад Марко даде молбу да му сина приме у гимназију, и кад Тодор, за инад, учини то исто. Тада Тодор однесе побједу и његова сина опремише у Сарајево. Марков остаде код куће.

— Мој ће син теби заповиједати! — прорицаше Тодор на сред улице, псујући Марка.

— Никада. Он неће ни свршити школу.

— Хоће, хоће. Клањаћеш се и њему и мени.

— Јок! Шћераће ти га прије године дана!

Марково прорицање није се испунило. Тодоров син не само да се није вратио, него је и свршио школе и

постао чиновник. Недавно је именован баш за престојника у неком мањем мјесту у Босни. И због тога навалио свијет да шаље дјецу само у престојнике, а Марко због тога омрзнуо све нове престојнике.

Али зато старога свога престојника ипак је поштовао и бојао га се. Дочекивао га увијек гологлав, понизно се клањајући до земље и отварајући му врата. Лулу је, наравно, сакривао у џеп, макар била и неутрнута, те се једанпут десило да му је џеп почео горети. Господин престојник опазио је то и, том приликом, избацио једну врло духовиту шалу, које се и он и Марко кашње често сјећали.

— Имаш ли то очак у чепу? — запитао га је указујући на дим. — Зовни димничава да то оћисти.

Престојник је три слова рђаво изговарао. Мјесто „ц" говорио је „ч", а мјесто „ч" говорио је „ћ." „Р" није могао изговорити, него нешто што је много наличило на „в." Тако изговарање толико се било допало Марку, да је и сам покушавао да му подражава: Почео говорити тако и код куће и на улици и већ му се многи почели смијати. Најпошље проговори и пред престојником.

— Хајде кући, па ми донеси кишобван, — рече му престојник.

— Кишобван вам је, ћини ми се, овде. Забовавили сте га ономадне, — одговори Марко.

Престојник га погледа, дохвати лењир, и упути му га право у главу.

— Магавац! — дрекну. — Зав се мени вугаш? Шта мислиш, ко сам ја?... Ти да се са мном шалиш?

Сиромах Марко опусти главу на раме, као оно Христос на крсту, и извуче се на леђа као утучен. За читава три дана није смио престојнику у очи погледати. Окрећао је главу у страну, и на сва питања тако му одговарао.

Додуше, то му је била највећа укорба од престојника, за све вријеме службовања. Није их зарађивао, па није их примао. Само му се епитет магарац пришивао

често пута и у збиљи и у шали. Марко је уживао и био сав блажен, кад би га, пред сељацима, престојник потапшао по рамену, тепајући му: *мој магавац.* По томе је могао свак познати колико га воли и како је интиман с њиме. Иза таких сцена Марко је вазда знао извући од сељака по неколико гроша, обећавајући им да ће свакако настојати да им се жеље испуне.

— Јесте ли виђели, како он са мном к'о с братом? — вели. — Хррр Гот! Дражи сам му од икога. Сваку капеланцију он прими од менекаре, на све биљежи што ја рекнем. Што ја овђекара рекнем, то одозгар са владе вазда аципирају...

Једини човјек пред киме Марко није могао да се истиче, био је Тодор. Као за инад, он често долазио престојнику. И, макар што је било много свијета у предсобљу, надувено би прилазио Марку:

— Пријави ме, — вели.

— Имају сад посла, — одговара Марко мргодно.

— Пријави ти да сам дош'о, а друго те се не тиче.

Макар и преко воље, Марко је морао пријавити. И, на велику жалост његову, престојник је, у новије доба, Тодора одмах примао. Чак га и задржавао ко̏д себе. Неколико пута испратио га до врата. Тодор је тада обично задржао се да и на вратима проговори ријеч-двије са престојником, па би подругљиво, преко рамена бацио један поглед на Марка, потсмјехнувши се. Марко је тада постајао бијесан. Стиснутих зуба и стиснутих шака гледао би за њим и, кад би само смио, једним ударом би га оборио на земљу и гњавио дуго... дуго... Десило се једанпут те је и полетио, и тек кад је замахнуо пало му је на памет да овај има сина престојника.

Спусти руку и погледа га мрко.

— Што ме гледаш тако? — запита.

— Може ми се, па и гледам, — одговори Тодор пркосно.

— Ама немој ти тако, — поче Марко оштрије. —

Знаш ли ти да нас чиновнике не смије нико увриједити? А то је увреда, кад ти менекаре тако гледаш.

Тодор само прсну у смијех и оде. Марко шкрипну зубима и врати се на своје мјесто.

— Само ми он једе живот, говорио је кашње. — Он је мој црв, што ће ме ишчоротати. . . . фрфуктен бештија! . . . Диг'о нос што му син ванцир'о, па не бенда никога. Пријестолник се сад с њиме лијепо разговара, па му се чини да му ни Бог не може ништа. Не зна ни почитовати једног чиновника који толике године службује без штрофа и дегреданције....

Немоћан да на коме другоме искали срдњу, излијевао је на сину.

— Ти.... ти да си ваљан био, ти би био пријестолник, — корио га непрестано. — Да си ти им'о боље документације и боље учијо, тебе би узели, исто к'о што су узели мене, и нијесу Тодора. Овако ударај чекићем и куј, да Бог да се никад не наков'о... Хоћеш да будеш ковач, а нет господин чиновник, к'о што смо ми...

— Мени је лијепо и овако, — мирно одговараше син, звиждучући некакву старинску пјесму.

— Видим ти љепоту! Други ти вазда заповиједају, а ти не заповиједаш никоме.... А какав ми је живот, кад се нема коме заповиједати, кад немаш кога наружити?

— Ја заповиједам сам себи. Друго ми не треба.

Њихов разговор завршавао се обично крупном препирком и Марко је тада проклињао жену што му није барем јазавца родила, а не овакога тутумрака и празноглава. Док најпошље....

Једнога јутра пораннио он у „свој уред“, кад га на чаршији заустави Стеван терзија и ухвати га за пеш од капута, јер је Стеван волио хватати људе за пешеве.

— Јеси ли чуо шта је ново? — запита и унесе му се у лице.

— Јок, — мирно одговори Марко.

— Е ево, бива, да ти ја кажем: промијениће ти се пријестолник.

Марко коракну натраг, дохвати се за капу и, ни сам не знајући зашто, збаци је с главе.

— Штаа?

— Промијениће се пријестолник.

Марко набра обрве и добро га погледа.

— Ко то каже?

— Каже Тодор. Он је добио тел од сина. Његов ће нам син сад бит' пријестолник.

И Стеван, накашљавши се накосно, пусти му пеш и остави га. Остави га на сред улице, онако зачуђена, са отвореним устима и необично искривљеним лицем.

— Ама ко то рече? — запита Марко сам себе, након дуге почивке. — Је ли то истина?

Па, не устичући капе, потрча колико је брже могао у *Ружа кафану*.

— Новине! Новине дајте! — викну и удари по столу, да сви филџани отскочише, а три се разбише у комаде.

— А што ће ти? — лијено запита кахвеџија, Турчин, који је лешкарио на широкој, дрвеној сећији и пушио наргилу.

— Да видим чудо. Кажу да је Тодоров син наш пријестолник.

Кахвеџија отпусти дим и узви обрвама.

— Нема то у новинама, — рече. — Ама је истина. Од јутрос свак о томе говори.

— Свак?

— Говори. И свакоме драго.

Марко отра крупан зној са чела и помијеша прсте у косу.

— Ама ја не вјерујем! — викну. — Неће зар то све тако бити! То је неко налаг'о, да менекаре наљути. То је све Тодоров пос'о. Ђе ће његакара за пријестолника овђе? Знаду они да ми је мрзак... Јок!... Ја сам поштен, стари чиновник, па би наопако било да ме тако под старос' уцвијеле.

Остави кахвеџију, па се трком упути уреду. Тамо

је престојник, добри, стари престојник, а он ће му то знати подсигурно казати. Он то најбоље и зна.

— Хехеј; сад ћемо се питати! — изненада му, готово поред уха, зацича нечији глас.

Марко се трже, осврну се. Тодор је стајао код уреда и држећи руке у џеповима, презриво се смјешкао.

— Сад ћемо се питати! — рече опет. — Нијесам ли ја давно каз'о да ће мој син теби заповиједати и да ћеш се ти пред њим поклонити?

Марко плану.

— Ко? Ја се поклонити?

— Ти.... ти.... Сједићеш му пред собом к'о пас, па кад те зовне, да скочиш и да га слушаш.

— Јок! — дрекну Марко, а на слепоочницама му искочише двије дебеле жиле. — Ја сам каз'о да нећу.

Онако љутит улети у уред и куцну на престојникова врата. Нико му се не одазва. Престојник још није био ни дошао. Марко сједе на своју столицу, раздрљи кошуљу на прсима и поче се хладити капом. Страшна врућина обузела га и све му некако мрачно, тијесно. Сељаци што су промицали испред њега, изгледали су му као некакве црне сјени, а глас им као да је из даљине долазио, нити им је могао разумјети једне ријечи.

— Тодоров син, Тодоров син да ми буде господар! И ја то да дочекам сад, под своју старос'.... И ја то да поднесем?

Кад опази престојника, поклони се до земље. Одмах ступи за њим у собу.

— Смијем ли вас запитати нешто, господине? — запита, чешкајући се по носу.

— Смијеш, — одговори престојник, некако љубазније него обично. — Смијеш шта хоћеш.

— Може ли бити, господине, да па'не небо на земљу?

— Не може, — одговори престојник зачуђено.

— Па како може бити, да Тодоров син дође амо за пријестолника? И зар је то истина?

Престојник потврди главом.

— Истина. Синоћ сам добио бвзојав, који ми то јавља. Он ће за петнаест дана доћи.

Марко стиште шаке и удари се у прса.

— Ама ја то да дочекам, ја? Да Тодор мени прорекне да ће ми његов син заповиједати? А знам га кад се родијо кад је у школу иш'о... Два пут сам га избијо, што ми је крушке крао. И он мени да буде пријестолник и мени да заповиједа? Је ли то ико икад чуо, мој господине?

— Ново време, - уздахну престојник. — Ми стари сад не вредимо.

Марко се замисли и испрси се малко.

— Ама ја то не кабулим тако! — рече. — Напишите ви меникаре, господине, ту протестанцију, бива, да ја никако не кабулим. Стар сам, па треба и мене да послушају.

— Овде протест не вреди. — рече престојник.

— А вриједи ли хапеланција? Написаћу хапеланцију на високопсту владу.

— Све, све џаба. Ништа не вреди. Он ће доћи. Он је именован.

— Ама није џаба — распали се Марко и опет се грухну у прса. — Ако не може ни протестанција, ни хапеланција, може пензија. Дајте ви меникаре пензију, па да иђем.

Престојник слегну раменима.

— Ти не можеш имати пензије, — одговори. — Ти си подворник, послужитељ, па немаш права на пензију.

— Свѐдно, — осијече Марко, бјеснећи све више. — Напишите ви само, господине. Ја нећу да ми он заповиједа, па сто. Баш тако запишите. Реците: Марко неће да му крвничка ђеца заповиједају....

Па, заборавивши капу, гологлав сиђе на улицу. Онако крупан, погури се, гледајући око себе: не би ли кога ухватио, да му се потужи. А вјетар га шибаше по лицу и играше му се са дугим перчином мрсећи га....

Свет. Ћоровић.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

VIII.

Замак, најновије конструкције, у талијанском стилу, с два истакнута крила и три перона, заузимао је доњи крај једне огромне ливаде на којој је пасло неколико крава, између група великих древета у извесним одстојањима, а котарице са шибљем, рододендрони, јасмини и картони ширили су своје израсле зелене бокоре неједнаке поред кривудавог пута, песком посутог. Једна речица протицала је испод моста; кроз маглу распознавале су се кућице с кровом од сламе, растурене по ливади, које су окружавала два брежуљка са благим нагибом и покривена шумом, а позади у густим шумарцима виделе су се у два паралелна реда шупе и штале, очувани остаци старог порушеног замка.

Шарлов *бок* заустави се пред средњим пероном; слуге изиђоше; маркиз приђе и, узевши под руку жену лекареву, одведе је у предсобље.

Предсобље беше патосано мермерним плачама, врло високо, тако да је бат корака и жагор гласова одјекивао у њему као у каквој цркви. На средини беху степенице; једна галерија лево, која је гледала у башту, водила је у биљарницу, у којој се још с врата чуло како се сударају лопте од слонове кости. Пролазећи кроз њу у салон, Ема спази око биљара људе важна лица: брада им се наслањала на високе поше, сви су имали ордене, и смешили су се не говорећи ништа, гурајући своје штапове. На дуваровима обложеним мрким дрветом висили су велики позлаћени рамови, на дну којих беху црним писменима исписана имена. Она прочита: „Јован-Антоније од Андервилијера од Иверобонвила, граф од Вобисара и барон од Френеје, погинуо у битки код Кутраса, 20 октобра 1587.“ А на другом: „Јован-Антоније-Хенрих-Ги од

Андервилијера од Вобисара, адмирал Француске и витез ордена Арханђела Михаила, рањен у борби код Хуг-Сен-Васта, 29 маја 1692 умро у Вобисару, 23 јануара 1693.“ Даљи натписи једва су се распознавали, јер је светлост од лампана падала само на зелену чоху од биљара, и врло слабо осветљавала остале делове собе. Остављајући у сенци хоризонталне слике, она се преламаше на њима у таиаиој прузи, како је где лак био напукао; и на свима овим великим црним квадратима опвиченим златом падао је у очи, овде онде, по који светлији део слике: бледо чело, очи које су вас гледале, власуље које су падале на напрашена леђа црвених капута, или пак копча од подвезице изнад снажних листова.

Маркиз отвори врата од салона; једна од госпођа устаде (маркиза главом), изиђе на сусрет Еми, посади је поред себе на један диван и стаде с њоме разговарати пријатељски, као да се већ одавна познају. То беше жена од својих четрдесет година, лепих рамена, кукаста носа, монотона и тиха гласа; то вече имала је на својој кестењастој коси просту мараму од свилених чипака, која јој је падала низ леђа у виду троугла. Поред ње, на столици са високим наслоном, седела једна млада плавуша; и господа, са малим цветом у рупици од капута, разговарала су с госпођама, седећи сви око камина.

У седам сахати изнесе се вечера. Мушки, којих је било више, поседаше за први сто, у предсобљу, а госпође за други, у трпезарији, с маркизом и његовом госпођом.

Кад уђе у трпезарију, Ема наједанпут осети топал ваздух, мешавину разних мириса: цвећа и господског рубља, печења и печурака. Пламен од свећа у гранатим свећњацима огледаше се на сребрним звонима; замагљени кристали одбијаху на све стране бледе зраке; букети беху поређани целом дужином стола; а у тањирима са широким перважом лежаху салвети савијени у облику владичанске митре, и у наборима њиховим беше по један мали хлеб дугуљаста облика. Црвене маказе морских ра-

кова падаху преко чинија; крупно воће у провидним котарицама беше наслагано на маховини; препелице имађаху своје перје, мирисљава пара дизаше се из чинија; и први послужитељ, у свиленим чарапама, у кратким панталонама, с белом пошом с чипком на прсима, озбиљан као да је неки судија, пружајући између рамена гостију јела већ исечена, одвајаше кашиком комад који би био изабран. На великој порцеланској пећи с бакарним перразом, један женски кип, одевен до грла, гледаше непомично трпезарију пуну гостију.

Госпођи Бовари паде у очи да више госпођа нису метнуле рукавице у своју чашу.

У зачељу стола, сам међу оволиким женама, нагнут над свој пун тањир, и са салветом везаним око врата као у деце, један старац јео је, и сос му је капао из уста. Очи су му биле црвене, а мали му перчин био је увезан црном траком. То беше маркижев таст, стари војвода од Лавердијере, некадашњи љубимац графа од Артоа, у доба ловова у Водреју, код Маркиза од Конфлана, и који је, веле, био милосник краљице Марије Антоанете после Г. од Коњања а пре Г. од Лозена. Он беше провео живот у разврату, у двобојима, у опкладама, у одвођењу жена, појео све своје имање и запрепастио целу своју фамилију. Један слуга стајао му је иза леђа и казивао гласно, у уво, јела која је он означавао прстом муцајући: и Емине очи непрестано су и нехотице погледале на овога старца с отомбољеним уснама, као на нешто врло необично и узвишено. Помислите, тај је човек живео на двору и спавао у постељи краљица!

Палише леденога шампањског вина. Ему прође језа кроз цело тело кад осети у устима ову хладноћу. Она не беше никад видела нар, нити јела ананас. Чак и истуцани шећер учини јој се бељи и лепши но код других.

Госпође се по том попеше у своје собе да се спреме за игранку.

Ема се очешља најпажљивије, као глумица која први пут ступа на позорницу. Она намести косу како

јој је препоручио власуљар, и обуче хаљину од барижа, која је лежала на постељи. Шарла стезаху панталоне на трбуху.

— Ове потпетице сметаће ми при игрању, рече он.

— При игрању? понови Ема.

— Да!

— Јеси ли ти, Бога ти, при себи? Да ти се смеју! Седи ти, на ћути. У осталом, то више и доликује једноме лекару, додаде она.

Шарл ућута, и узе ходати по соби, чекајући да се Ема обуче.

Он је виде с леђа, у огледалу, између два свећњака. Њене црне очи чиниле су се још црње. Њена коса, јаче налегла на ушима, блистала је плавим сјајем; на потиљку имала је једну ружу која је играла на покретној петељци, с вештачким капљицама на листовима. Имала је хаљину бледо жуте боје, украшену са три букета од врло ситних ружа са лишћем.

Шарл приђе да је пољуби у раме.

— Остави ме! рече она, изгужваћеш ми хаљину.

У то се зачу свирка виолине и звуци ловачкога рога. Она сиђе низ степенице, уздржавајући се да не потрчи.

Кадрил беше почео. Гости су долазили. Настало је било гурање. Она седе на једну клупу, близу врата.

Кад се игра сврши, средина дворане остаде слободна за гомилице људи који су разговарали стојећи, и за слуге у ливреји који су носили велике послужавнике. У реду у коме су седеле саме жене, шаране лепезе махале су, букети су у пола заклањали осмех лица, а стакона са златним запушачем обртала су се у полуотвореним рукама у белим рукавицама које су одавале облик нокага и стезале месо око зглавкова. Силне чипке, дијамантске игле, гривне с медаљонима трепериле су на струковима, блистале на грудима, звекале на рукама. А у коси, глатко зачешљаној на челу и подигнутој на потиљку, видели су се, у облику венаца, гроздова или

гранчица, споменак, јасмин, цветови нара, класови или различци. Мајке са намрштеним лицем, које су мирно седеле на својим местима, носиле су црвене турбане.

Емино срце заигра мало, кад је са својим играчем, који је држаше за врх од прстију, стала у ред, очекујући ударац гудала на да почне играти. Али узбуђења брзо нестаде; и, љуљајући се по ритму оркестра, она полете напред, крећући лако вратом. Благ осмех заиграо би јој на уснама кад дођу извесна нежна места која је свирала сама виолина, но кашто, кад остали инструменти умукну; могаше се чути јасан звек златника, који су се котрљали у оближњој соби, по чоси на столовима; затим се цео шум и свирка одједанпут појачаваше, труба је јасно јечала, ноге су падале по такту, сукње су се надимале и додиривале, руке су се давале, пуштале; исте очи, које су се пред вама обарале, гледале су сад право у ваше.

Неколико људи (око њих петнаест) од двадесет и пет до четрдесет година, помешани међу играчима или у разговору код врата, одвајали су од осталог света извесном отменошћу, ма колико да су се разликовали по годинама, по оделу или лицу.

Њихово одело, лепше скројено, као да је било од мекшега сукна, а њихова коса, коврчава на сленим очима, као да је била намазана скупоценијом машћу. Њихово је лице било као у богатих људи, оно бело лице које још јаче истичу бледоћа порцелана, преливање свиле, сјај лепог намештаја, и које је увек свеже услед пажљивог избора изврсне хране. Њихови вратови кретали су се слободно на ниским пошама; њихови дугачки залисци падали су на спуштене оковратнике; они су брисали уста марамама, на којима беху извезена велика почетна писмена и које су пријатно мирисале. Они који су почели старити изгледали су млади, док је нечега старачког било на лицу младих. У њиховим равнодушним погледима огледала се она мирноћа духа која долази од свакодневног задовољавања страсти; а у њиховом

пријатном понашању могли сте опазити ону нарочиту суровост коју ствара искључиво занимање стварима у пола лаким, у којима се снага вежба а сујета забавља, као што су руковање коњима племенитог соја и дружење са пропалим женама.

На три корака од Еме, један млад човек у плавом капуту разговарао је о Италији са једном младом и бледом женом, која је имала на себи накит од бисера. Они су хвалили дебљину стубова у цркви Светога Петра, Тиволи, Везув, Кастеламаре и развалине Касине, Ђеновеске руже, Колосеум при месечини. Другим увом Ема је слушала неки разговор, пун досетака које није разумевала. Мноштво се гостију беше окупило око једнога врло младог човека, који је прошле недеље однео био победу над *Мис Арабелом* и *Ромулусом*, и добио је две хиљаде златника једним скоком преко јендека, у Енглеској. Један се тужио на своје тркаче који су почели да се гоје; други опет на штампарске погрешке које су изопачиле име његовога коња.

Ваздух у дворници беше тежак; лампе су бледеле. Друштво је прелазило у билијарницу. Један момак попе се на столицу, и разби два окна; на праску рче, госпођа Бовари окрете главу и спази у башти, на прозорима, сељачка лица која су гледала. Тада јој изиђе пред очи Берто. Она поново виде мајур, глибовиту бару, оца у блузи под јабукама; па виде и саму себе, као некад, како прстом скида скоруп из земљаних судова у млекару. Али у садашњем сјају, њен прошли живот, којега се дотле живо сећала, као да се сасвим изгубио у њеним очима, и она готово није ни веровала да је живела тим животом. Она је била ту, у дворници; и видела је само игранку, све је остало било као у некој тами. Она узе мало сладоледа с мараскином, који је држала левом руком у позлаћеној шкољци, и зажмурила би кад год би кашику принела устима.

Једна госпођа, поред ње, испусти лепезу. Баш тада је пролазио један играч.

— Хоћете ли бити, господине, тако добри, рече госпођа, да ми дохватите лепезу која је пала иза овог канабета?

Господин се поклони, и док је пружао руку, Ема спази како рука младе жене баци у његов шешир нешто бело, савијено у облику троугла. Господин дохвати лепезу, и пружи је госпођи с поштовањем; она му захвали покретом главе и узе мирисати свој букет.

После закуске, на којој је било у изобиљу шпанских и рајнских вина, супе од ракова и од бадемова млека, Трафалгар-пудинга и свакојаких хладних печења с пиктијама у наоколо, које су дрхтале у чинијама, кола почеше одлазити једна за другима. Кад се мало подигне завеса од муселина, видело се како кроз мрак промиче светлост њихових фењера. Клупе се проредише; још је остало неколико карташа; свирачи су језиком хладили врхове својих прстију. Шарл је дремао, леђима наслоњен на једна врата.

У три сахата у јутру поче котиљон. Ема није знала валцер. Сви су играли, па чак и госпођица од Андервилијера и маркиза; беху остали само гости из замка, од прилике њих дванаестину.

Међутим један од играча, кога су пријатељски звали *виконтом*, и који је имао прслук јако изрезан и као саливен на грудима, приђе и по други пут и замоли госпођу Бовари за игру, уверавајући је да ће је он водити и да ће она уз њега лепо играти.

Они почеше лагано, затим пођоше брже. Стадоше се обртати: око њих се све окреташе, лампе, намештај, зидови и под, као котур на пруту. Кад пролазише поред врата, Емина се сукња својим доњим крајем обви око играчевих панталона; њихове се ноге додирнуше; он спусти поглед на њу, она диже свој к њему: њу обузе вртоглавица, и заустави се. Потом наставише; и живљим окретањем, чисто посећи је, виконт одлете с њом до на крај галерије где она, задихана, у мало не паде, и за часак наслони главу на његове груди. Он је затим, обр-

ћући се непрестано, али сад лакше, врати на њено место: она се наслони на зид и покри очи рукама.

Кад их је отворила, на средини дворане седела је на столици једна госпођа, а пред њом су клечала три играча. Она изабра виконта, и свирка поново поче.

Сви су их гледали. Они су пролазили и враћали се, она непомична телом и с обореном главом, а он вечито у истом положају, мало нагнут, с повијеним лактом, с подигнутом брадом. Та је умела да игра! Они наставише дуго и заморише све остале.

Проразговарало се још неколико минута, и после поздрава са „добру ноћ“ или боље рећи са „добро јутро,“ гости из замка одоше да спавају.

Шарл се вукао придржавајући се за ограду од степеница, *не знађаше да су ноге његове*. Он беше пуних пет сахата провео на ногама, око столова, гледајући како други играју виста, а не знајући игру. Зато дубоко уздахну од задовољства, кад скиде обућу.

Ема се заогрну шалом, отвори прозор и налакти се.

Ноћ беше мрачна. По која кап кише промицаше. Она стаде удисати влажан поветарац који јој је хладио трепавице. Свирка са игранке још јој је брујала у ушима, и она се упињаше да остане будна, да би што дуже имала пред очима слику овог раскошног живота, коју јој је ускоро ваљало заборавити.

Зора се поче белити. Она је дуго и дуго гледала у прозоре замка, трудећи се да погоди у којим су собама све оне личности које су јој прошле вечери пале у очи. Како би волела да позна њихов живот, да уђе у његове појединости, да се помеша с њима.

Али је дрхтала од зиме. Она се свуче и скупи се под покривачем, поред Шарла који је спавао.

За доручком било је много гостију. Доручак је трајао десет минута; ликера није било никаквог, што је лекара јако зачудило. Затим госпођица од Андервилијера покупи у једну котарицу комаде од земичака, да их однесе лабудовима у језеру, и сви одоше да се прошетају по ста-

клепој башти, где су необичне маљаве биљке биле поређане у облику пирамида, испод обешених ваза из којих су, као из препуних змијских гнезда, висили дугачки и испреплетани зелени конци. Из оранжерије, која је била на крају, водио је један покривен ходник у споредна одељења замка. Да учини задовољство младој жени, маркиз је одведе да јој покаже штале. Изнад јасала у облику котарице беху црним писменима на порцеланским плочама исписана имена коња. Они су немирно тапкали у својим преградама и мљескали језиком, кад су поред њих пролазили. Под у седларници сијао се као паркет у каквој дворани. Амови беху подигнути на средини, на два стуба који су се окретали, а жвале, бичеви, узенгије и чампаре беху поређани дуж зида.

Шарл, међутим, оде да замоли једнога момка да му upregne његов *бок*. Доведоше га пред перон и, пошто потрпаше у њега све завежљаје, Боваријеви захвалише најљубазније маркизу и маркизи, и отпутоваше у Тост.

Ема је ћутала и гледала како се точкови обрћу. Шарл је седео на самој ивици седишта и раширених руку држао дизгине, а мали коњ каскао је у рукуницама које за њега беху сувише широке. Опуштени дизгини ударали су га по сапима и квасили се пеном, а кутија везана позади *бока* лупала је у сандук ударцима који су се у подједнаким размацима понављали.

Кад су били на висовима Тибурвила, наједанпут прођоше поред њих неколико коњаника, смејући се, с цигарама у устима. Еми се учини да је познала виконта; она се окрете и спази на хоризонту само кретање глава које су се спуштале и дизале, према неједнаком такту каса или галопа.

Четврт миље даље морадоше стати да увежу конопцем палдум који се беше прекинуо.

Шарл баци још један поглед на амове, да види је ли све у реду, и спази нешто на земљи, између коњских ногу; то беше кутија за цигаре, опшивена зеленом свилом и с грбом на средини, као врата на каруцама.

— Има у њој и две цигаре, рече он; таман за вечерас, после вечере.

— Зар ти пушиш? упита она.

— По неки пут, кад се укаже прилика.

Он остави кутију у џеп и ошину кљусе. Кад су дошли кући, вечера није била готова. Госпођа плану. Настасија одговори неучтиво.

— Одлазите! рече Ема. Ви се титрате са мном; отпуштени сте.

Имали су за вечеру чорбу с луком и комад телетине с киселаком. Шарл је седео према Еми, и задовољно трљајући руке рече:

— Нема ти ништа лепше од своје куће!

У кујни се чуло како Настасија плаче. Он је по мало волео ову сироту девојку. Она му је некад, док беше беспослен удовац, често правила друштво у вече. Она је била његов први болесник, најстарији познаник у околини.

— Јеси ли је збиља отпустила? рече он напослетку.

— Јесам. Ко ми брани? одговори она.

Затим одоше у кујну да се греју, док им соба не буде спремљена. Шарл запали цигару. Пушећи, пућио је уста, пљуцкао сваки час и измицао главу чим пусти дим.

— Смучиће ти се, рече она презриво.

Он спусти цигару и отрча на бунар да попије чашу хладне воде. Ема зграби кутију и живо је баци у орман.

Сутрадан било јој је време врло дуго. Шетала је по својој баштици, пролазећи и враћајући се истим стазама, заустављајући се пред лејама, пред воћем, пред свештеником од гипса, посматрајући зачуђено све ове старе предмете који су јој били тако добро познати. Чинило јој се да је игранка била тако давно! Шта је то толико растављало прекјучерашње јутро и данашње вече? Њен пут у Вобисар начинио је у њеном животу провалу, као што су оне велике пукотине које бура за једну ноћ створи по кашто у планинама. Но она се ипак помири са судбином; своју лепу хаљину с пуно пажње остави

у орман, као и свилену обућу на којој ђонови беху пожутели од, воском углачанога, паркета. С њеним срцем било је исто то: услед додира с богаством пало је на њ нешто што се не може изгладити.

Успомена на ову игранку била је дакле за Ему стална забава. Кад год дође среда, она би, чим се пробуди, рекла у себи: „Ах! пре осам дана... пре петнаест дана... пре три недеље, била сам тамо!“ И мало по мало, ликови се помешаше у њеној памети, она заборави арију кадрила, и не опомињаше се више тачно ливреја и собног намештаја; неке појединости ишчезоше, али јој туга остаде.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

Ћ У К.

Прозваше га Ћуком. Пет је година одслужио код једног те истог газде, љети за овцама, а зими чувајући салаш. Права шака јада и невоље: бангав у обје ноге, са два сломљена ребра, због чега се често у ходу наваливао и тужио на бо у прсима. До петнаесте године био је здрав и красан дјечак, и онда га задеси несрећа. Отац га повео са собом на мобу, да возе комшији спахији ритак; на моби изопијало се све — и старо и младо, и кад је послије мобе кренуо кући, понесе га коњ низа страну; испао је из кола, и пошљедњих пет кола пријеђоше преко њега. Ћук оста богаљ; о тежачком послу, о женидби, о својој породици и кућици... ни да мисли. То је морао да избије једанпут за увијек из главе и да се броји међу старце неспособне за рад, те потражи макар какво занимање, тек да се прехрањује. Мислио је и мислио док није смислио и најмио се за чобана, а кад

је био мало старији, онда се, сјем тога, наимао зими за ноћног чувара. Кад му је било триест година, бјеше већ на гласу чобан и ваљан ноћни чувар. Пробдјети дугачку зимску ноћ, а да ни оком не трене, била је за њега игра, зато га и прозваше Ћуком. Некако око тог времена помријеше му и отац и мати, те сад није имао од рода никог више, разма једну тетку. Сваког мјесеца долазила би она једанпут к њему са некаквим завежљајем под пазухом. Тетка та имала је необично дугачко лице, набрано борама, и са таквим изразом, као да је тек отоич сахранила некога, и спрема се да нариче. Ћук би сваки пут изишао пред њу, и скупа с њом отишао за дружинску кућу; ту су се о нечем разговарали, а затим би му тетка дала завежљај у коме су биле чисте рубине — кошуља и гаће. Ћук би послије тога, ако на пољу није било и сувише студено, окренуо тетки леђа и пресвукао чисте рубине, а прљаве вратио тетки да их опере. Готово увијек кад је тетка дошла, искао је Ћук од газде новаца и турнуо их за дружинском кућом у теткину препланулу руку; а тетка је увијек у то вријеме гледала некуд постранце и плачљиво трептала очима. Сјем те тетке, није никад нико к њему долазио; живот његов протјецао је монотоно и једнолично.

Од половине октобра до половине марта обично је излазио из дружинске куће, кад се на пољу већ сасвим смркло, небом осуле звијезде, и иза салаша, у старом, у пола разваљеном штагљу, несносно крештале сове. У то вријеме имао је у једној руци дугачку буцу, а у другој клепало — без чега не може да буде ни један ноћни чувар. Клепћући помало клепалом и навагујући на својим бангавим ногама, ходаше он по читавом салашу и пјевуцаше кроз зубе нешто монотоно и досадно, као живот чуварски. По јесенима шибала га киша, зими снијежна вејавица. Кад је почело да свиће и сове се завлачиле у своја дупља, отишао би и он у дружинску кућу, пружио се на топлу пећ и спавао. Тако му пролажаше јесен и зима. Али око половине марта почеле се

овце јагњити, и сад је морао да пази на њих; Ћук је у то вријеме био и бабица и дојиља, јер је сисицом налијао јагањце који су остали без матера, или су имали немарне матере, и близанчад. У те дане могао си га виђјети ма гдјегод на сунчаном мјесту, опкољена читавим стадом јагањаца, који су око њега скакутали на својим штркљастим ножицама и сисали његове прљаве прсте. Он их је волео, распознавао по најнезнатнијим биљешкама, и своје љубимце звао „оштроокима." А кад је сасвим грануло прољеће и густа зелена трава покрила сву земљу, Ћук би са четири пет пастирчића одагнао овце на овчару, која је била удаљена три врсте од салаша, и ондје остао све до јесени. И он поста чобан. Своје чобанство отпочињао је тиме што је позабадао око љетњих торова кочиће повезане ликом; лукави курјак назирао је у томе постављену мустуницу и обилазно далеко око торова. Сјем тога, навукао је Ћук послије сунчаног заласка чисте рубине, што су му их унапријед спремиле теткине преплануле руке, ушао у тор, и стојећи на својим бангавим ногама посред оваца, шапутао упријевши поглед у небо:

— „Јегорије храбри, на плаву гору
Крећи своју карту, губицу вежи!
Спаси овчице моје од сваке звијери,
Од рђава човјека и напасти. Амин!

Ту заклетву своју изрекао би три пут са непоколебљивим увјерењем, што му се и на лицу виђјело, да се послије тога ни један курјак неће смјети прикучити његовом тору. Тако је отпочињао своје чобанство. И затим је све до касне јесени, све док не почну пирити студени, оштри вјетрови и лишће жутјети, живјео међу пастирчићима и овцама, гријући се на сунцу, ноћивајући под ведрим небом и сједећи по вечерима уз ватру, као некад библијски Израиљћани. Тако му пролажаше љето, тако јесен, зима и сав живот. Да ли је вољео кад год женску главу, сањао о својој породици, туговао због инокосна живота, — то није нико знао.

Један пут — десило се то у декембру, гладне године, — ходао Ћук на својим бангавим ногама по салашу, клепћући клепалом и прислушкујући како пуцка од студени. Ноћ бјеше студена и тихана. По бијелом, као паперје, снијегу непомично се пружиле модричасте сјенке што су их бацале зграде на салашу: тишина као у гробу; тек влажне греде на зградама запуцкетале би кадгод од студени. Ћук ходао, клепао и слушао. И од један пут зачу он под једним хамбаром сумњиво шушкање. Ћук стаде као укопан и испружио врат. Шушкање се поновило. Ћук турио клепало за појас и пође према хамбару, корачајући лагано по снијегу као лисица кад вреба зеца. И на тај је начин дошао до хамбара, саже се полагано и подвири под висок сантрач. Сигурно бјеше да је спазио ондје нешто занимљиво, јер лице његово сину изненада некако весело; часак је ћутао, а затим проговори весело:

— Но, Бога ми, брате, насу пуну лукачу, Бога ми! Излази, брате, јер ћу те испујдати псима! Ех, соколе!

Ћук причека на одговор, али одговора не би; под хамбаром владаше тишина, потпуна тишина, и Ћук опет поче:

— Шта ћутиш? Шта си се притајио? Мислиш, не видим те? Легао, красни, полећушке, пробушио сврдлом платицу, па сипа из окна брашно! Пустахије, анатемњаци! Од мене се, брајко, не сакри; вараш се — чифутска душо! Излази, кад ти рекох јер ћу све псе смамити!

И Ћук лагано звизну; негдје у стражњој авлији лану пашче као у одговор на његов звиждук. Међутим је испод хамбара четвороношке испузао подеран мужик, држећи врећу у рукама.

— Тако је, видиш, боље, — проговори Ћук огледајући мужика.

Мужик бјеше сав подеран, јадан и разбарушене браде. Ћук одмах препознао у њему Капитошку, сиромашног мужика из оближњег села.

— Тако је, видиш, боље, — проговори опет Ћук

весела лица. — А сад хајдемо у писарну. Свезаћемо ти шапице — па у полицију; ондје баш не милују такву браћу.

Капитошка стајаше пред њим, обасјан мјесечином, избуљених очију и подрхтујући раменима.

— Пусти ме, лијени, — проговори он, напошљетку, смјешкајући се.

Ћук се од један пут ражљути.

— У писарну, кажем ти, ђаволе! — викну он, хватајући Капитошку за лакат, а из уста сукну му сребрена пара.

Они се зграбише у коштац, али сад се догоди са Капитошком нешто неочекивано. Он изненада некако сав поклече и свали се у снијег; глава му заклимата и он запишта:

— Ђаволе! — запишта Капитошка, сједећи на снијегу, — брашна ти жао, лукаче брашна жао! Сви ћемо помријети: жена, дјеца, кћи на удају! Немамо шта да ждеремо, сви ћемо поцркати. Ђаво, акрп ђаво! — пишташе мужик, притиснувши лице на прљаве дланове.

Ћук погледаше час у њега, час у своје бангаве ноге; веселост нестаде са његова лица.

Међутим је мужик, обасјан мјесечином, још једнако сједио на снијегу, плакао, ушмркивао се у шаку и нарицао:

— Цр-ка-ва-мо, ђаволе,.... трбуси нам се испаштили сви ћемо поскапати, а ти се сит.... растресаш, ђаволе!

Ћук ћутао и чесао се иза врата; очевидно бјеше да га је мучила некаква мисао. Тако прође неколико минута.

— Знаш шта, кад је тако, — проговори он напошљетку, — купи брашно, па тиштри кући; али чуј, чуј за пет дана вратићеш ми брашно. Јес' разумио? Не могу ја бити за тебе одговоран.... Вас је, пустахија пуно, а ја сам.... Не могу за све да одговарам.... Ако не вратиш, — казаћу газди.

Док је Ћук замишљено изговарао пошљедње ријечи,

био је мужик већ далеко, махао рукама и по мјесечини одмицао као каква крупна, неспретна тачка.

Прекосутра око подне упути се Ћук у село, да подсјети Капитошку на брашно. Али Капитошке не затече код куће; отишао је некуд незнано да тражи посла. У почађеној соби гегала се беспослено његова жена, прљава и мршава, крај нарјенице пузало дијете са запрегнутом кошуљицом, а покрај прозора сједила дјевојка на удају, измршављених образа и тужних граорастих очију. Ћук не оправи с њима ништа, и то га готово ражљутило, али кад изађе из почађене собе на студен ваздух, рече шаљиво:

— Прљава посла!.... Али кћи, шта да речеш... оштроока....

Послије неколико дана пође опет у село Капитошки и пред кућом сукоби се са његовом кћери. Из њених ријечи разабрао је да је отац нестао, као да у земљу пропаде: нема му ни трага ни гласа.

Ћук ћамкну уснама, уздахну и рече:

— Рђаво.... Сад ћу морати да одговарам за твог оца.... Прљава посла!

Ћуково лице бјеше тужно. Кад је цура хтјела да уђе у кућу, он јој изненада, као кроз сан, рече:

— Знаш шта: стандер, донеси одмах врећицу; насућу вам, видиш, лукачу двије брашна. Врло си измршавила, оштроока!

И он се осмијехну; дјевојка се такође осмијехну.

Ноћу 25 фебруара затече изненада спахињски пристав Прокуратов Ћука, кад је баш полећушке лежао под хамбаром и у велику врећу сипао брашно кроз платицу, баркајући горе доље шибом кроз рупу, пробушену на платици.

Ћука затворише. Првих дана као да није осјећао тежину тамнице, а затим поче куњати. Ноћу није могао да спава; вукло га срце на студен ваздух, к остављеном клепалу, к чуварском животу. Не могаше да се смири на

једном мјесту; апсеници често су га виђели, како се по ноћи гега по тамници из једног ћошка у други, опала лица и тужна погледа. Кашто прилазио би к прозору, бубњао по оквиру некакву тужну арију и кроз решетке гледао у звијезде и свијет. У марту доби од некуд у пола цркло маче и отхрани га на прст апсеничким млијеком. У мају повуче га жеља у степу, к овцама, за шуштањем траве и пуцањем бича. У то доба често су га виђели гдје се згурио гдје год у ћошак, на суче од кудеље дугачке чобанске бичеве. Напошљетку, некако под вече, затече га стража, кад је хтео да ускочи преко каменитог зида тамничког. Ћука испребијаше кундацима и он одлежа два мјесеца у болници. Кад су га пустили из тамнице — био је болестан и јадан старчић. Али ипак, слобода му ули снаге: са несломљивом енергијом даде се да тражи посла — своје некадашње занимање. Срце га неодољиво вукло, да љети пасе стадо, а зими да слуша како фијуче вјетар и клепће у клепало. Али га не хтједоше нигдје примити; на свима у наоколо спахилуцима прочуло се да је крао брашно. Ћук зајео свој кожух, обукао кафтан, опасан узицом, и упутио се са торбом на леђих од села до села да проси. Ћук постаде божјак.

Бјеше јесен; дан облачан, а ваздух пун слузаве магле; росикала киша, ситна, несносна; по путевима млаке, и точкови од кола шуште по проваљеним колотечинама кроз лепљиво и ријетко блато. Ћук, згурен као старац, заредао селом, гегајући се на својим бангавим ногама. Кашто пришао би к посукнулом прозору, скинуо продрту капу и отегао попијевајући:

— Удијелите, Христа ради, божјаку.

На једној кући отворио се прозор и румена жена пружи Ћуку комад хљеба. У тој жени препознао је Ћук одмах „оштрооку.“ Држала је на рукама дијете. Ћук гледаше дуго у њу свијетла лица и, напошљетку, трпајући добивен комад круха у прокислу од кише торбу, запита:

— Је ли то твоје дијете оштроока?

— Моје, а зашто?

И жена се нагло одмаче од прозора.

А Ћук је једнако стајао и све нешто чекао, док му не викну мушки глас:

— Но, шта си стао? Добио си — сад путуј, голубе.

Ћук, праћен кишом, загега до друге куће; пред очима му се смркло и, кад му ондје пружише комад хљеба, не спази га, него је и на даље богорадно попијевајући:

— Удијелите, Христа ради, бож-ја-ку!

А. Н. Будишчев.

(Превео с руског Вељко Лукић).

НОЋНЕ АРИЈЕ

Не пева срце што му је до песме,
Радосно што је воли.
Кад страшној мисли крила пустит' не сме
И душу туга сколи,

Певуша тада арије старинске,
Поноћну храбри страву,
И слуша гласе и тужаљке њинске,
Заборавља на јаву.

И тако ноћи, дуге, страшне ноћи,
Протеку с нешто мира,
И тако болно бруји у самоћи,
Забавља тугу лира...

Стеван М. Луковић.

У МЛАДОМ ЗЕЛЕНИЛУ.

Без мисли и без речи ишли смо кроз дрвеће,
Газећи стабљике танке и мрко шумско цвеће.

У јасно зеленом лишћу, кроз гране младе и беле,
Застајале су очи на тамнилу ћутљиве јеле.

По стази и по кори растова и јаблана
Дрхтаху сунчеви зраци у мрежастој сенци грана.

Нејаки, слабачак ветрић кушô је да лишће крене,
И да прамичак који извуче из косе њене.

Вид'ли смо где пред нама пролеће природу буди.
Свеж, пун мириса, ваздух падао нам је на груди.

Па ипак погнуте главе листиће кидајући,
С очима пуним суза враћали смо се кући.

М. Ћурчин.

МИЊОН.

Где лимун рађа, знаш ли краје те,
У густом лишћу поморанџа зре,
Где с плава неба лахор дуне чист,
Где миртин цвет уз ловров стоји лист?
Знаш ли их ти?
                    У тај мили кут,
С тобом бих, драги, путовала пут.

А знаш ли дом? До стуба стоји стуб,
На сунцу трепти крова сјајни руб,
Мрамор ми бледи сетан баца глед,
Ко ти је, дете тужно, нанô вред?
Знаш ли их ти?
                    У тај мили кут,
С тобом бих, друже, путовала пут.

И знаш ли брег и над њим облак густ?
У магли мазга пут где тражи пуст,
По пећинама змајеви су туд,
А стена стрми, вода шуми свуд.
Знаш ли их ти?
                    У тај мили кут,
О оче, оче, са мном путуј пут!

Гете.

(Превео с немачког Милан Ћурчин.)

ДИЈАЛЕКТИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ

Дијалекти источне и јужне Србије познати су под врло различним именима: тимочки, торлачки, шопски, сврљишки, пиротски, лесковачки, заплањски, врањски, пчињски, пољанички, топлички и т.д. О њиховим се цртама доста говорило, и ако оне нису биле ни довољно тачно ни довољно детаљно изнесене. У нас се за њих тврдило да се одликују много од црта осталих дијалеката наших, да дишу туђинским „дахом", да нису онако израђене као у дијалеката западне Србије, и да их зато не треба уносити у литературу, а и у говору их се ваља клонити. Ма како ова карактеристика била општа, она ипак не представља тачно апстракције факата, већ импресију коју ти говори (и то већином усамљени) чине на поједиnце, импресију која ми је налик на мишљење свакога сељака да се у првом ближњем селу говори друкчије него у његову, тако да се он и сродства са тим селом и заједнице са њим отреса као нечега заиста туђинскога. Међутим разлике се међу њима своде обично на неке минималне речничке варијанте. Ово све доводило је и научнике у врло незгодан положај. Немајући довољно материјала да испитају историју тих говора и да их научно групишу, они су се морали задовољити врло простим решењем питања о њима: територија којом се речени дијалекти простиру находи се између Србије и Бугарске, они се по својим говорним цртама не слажу *потпуно* са познатим данашњим српским дијалектима, или, боље, са књижевним језиком нашим, већ су понекад налик и на суседне нам бугарске говоре — све то показује, веле они, да су то прелазни говори од српских ка бугарским. Да ли прелазних говора у опште има, да ли се из неких негативних доказа могу извести овако аподиктични, позитивни резултати, да ли има довољно материјала за решавање

тако крупнога питања као што је проналажење постања неког говора или не, да ли се и из оваквог решења реченог питања могу као консеквенце добити заиста црте споменутих говора, све то, а и још многа друга питања, њих се мало тичу. Њима је требало дати место једној групи говора, да се допуни, доправи слика коју су они имали о осталим балканским језицима — и они су то и урадили. И ако је то само мало више него да нису ништа урадили, ипак је више од онога што се пре о њима знало: са висина нетачних апстракција они су их наново спустили на земљу. И једно и друго употребили су представници бугарске науке у своју корист. Када те дијалекте европска, беспристрасна наука признаје за прелазне, када их сами Срби не сматрају потпуно за своје, онда даљих доказа за њихово бугарско порекло и не треба. Шта више, продужују они, сличних црта понегде има и у *Морави*, дакле и Морава није српска, већ тек Шумадија и даље. Таквоме резоновању, разуме се, нема граница, оно слободно комбинује факта, руши научне говорне границе, ствара нове језичке области, и све то зато да докаже неке већ унапред постављене тезе о различним покрајинама балканским, да даде тврду подлогу врло трошним производима политичко-шовинистичкога умовања. Познато је да, чим се у та питања унесе и други интерес сем научнога, она престају бити научна питања, и имају само пролазан, историски интерес.

Знајући да се у тим дијалектима находи много старине и да се о њима у науци обично врло површно суди, ја сам их узео за предмет својих дијалекатских студија и пропутовао сам лета 1901 и 1902 год. те крајеве уздуж и попреко. Одлазио сам у скривена места, планинска, забачена села и насеља, остављао сам да сељаци слободно говоре својим дијалектом и тек после тачнога одређивања главнијих особина његових одређивао сам им границе употребе. Мени је главно било да чујем најстарији, најбоље сачуван тип народнога језика, да га фиксирам у потпуно народној боји без утицаја књижевнога језика.

Планинска места са својим конзервативним староседеоцима дала су ми могућности да донекле и извршим свој задатак пружајући ми дијалекатске особине са непомућена врела. Нарочито сам тражио оне црте које, по досадашњему, спајају речене дијалекте са бугарским, које би требале, према томе, да нам даду право да их назовемо прелазним говором. Ако их нисам нашао онако и у оној мери како се о њима обично мисли — то несумњиво није зато што их нисам тражио, нити могао наћи, већ зато што их у говору заиста нема. Сем тога ти су ме дијалекти интересовали још у два правца: с принципске стране — као, тако звани, прелазни дијалекти — и с њихове историске стране: у какоме односу стоје према осталим српским дијалектима, шта нам дају за испитивање целокупнога развитка нашег језика.

Како сам тај посао вршио, ко ми је и како помагао у раду, које су ми маршруте и остало што се тиче спољашње стране мојих испитивања ових дијалеката изнећу детаљно на другоме месту, овде ћу само напоменути, да ми је сакупљени материјал дао могућности да из црта побележених у 250 и више места изведем основе говорнога склона тих наших дијалеката, да покажем да је то један од најчистијих типова дијалекатских, да ни у њему нема ничег произвољног, никакве недоследности у јављању говорних црта, да је тобожње мешање српскога и бугарскога језика које би требало да се у њему огледа — празна фикција.

Овде ћу говорити само у општим цртама о дијалектима који захватају простор источно од пруге (у главноме) која саставља Зајечар, Књажевац, Ниш и Прокупље. Ова непребијана линија не чини тачне западне границе ових дијалеката; она иде мало западније, али мени је овде стало само до тога да изнесем факта у главним цртама, остављајући да о свему детаљно и исцрпно говорим на другоме месту. И ако се у свима местима просторије између речене пруге и источне границе Србије према Бугарској говори у главноме исто,

ипак нам унутрашњи развитак гласовних и формалних особина тих дијалеката даје право да мислимо да узајамни однос говора речене просторије није био увек исти и да данашња њихова територија не преставља оне којом су се они првобитно пружали. Њихово померање, удаљавање њихових некадашњих представника од првобитнога дијалекатског средишта учинило је да су они образовали три дијалекатска центра који су, у току времена, живећи мање или више усамљено, на првоме месту под утицајем њихова новога географскога положаја, развили самостално неке своје црте или, у различној мери, сачували неке старе. Према тим моментима мислим да треба све дијалекте на реченој просторији груписати у три говорне области: 1) тимочко-лужничку, 2) заплањску и 3) јужно-моравску.[1] Прва група дијалеката захвата простор између тимочких кракова и сев. од њих до М. Извора, целу Лужницу до Сухе планине. Заплањски дијалекат заузима брдовит крај на десној обали Јужне Мораве, између Љутежа и Ниша, с једне, а Сухе Планине, с друге стране. Тимочко-лужнички дијалекат захвата и цео брдовити крај јужно од Лужнице, српском границом на југ до Криве Феје. Остали део просторије јужне Србије: долину Јужне Мораве, Пчињу, Пољаницу, Иногоште, Ветерницу захвате јужноморавски дијалекат.[2]

Али то још није сав интерес који представљају ови

[1] Пре кратког времена изашла је детаљна расправа о дијалектима јужне Србије на немачком језику под називом Die Dialekte des südlichsten Serbiens (Schriften der Balcancommission. Linguist. Abtheil III) од Olaf-a Broch-a. У њој се друкчије групишу ови дијалекти. Надам се да ћу ускоро имати прилике да покажем неоснованост Брохове поделе. И основне мисли о овим дијалектима и сав материјал изнесен је овде потпуно независно од Брохове књиге.

[2] Ово што за овим (под I) долази представља са неким изменама прву уводну главу у Фонетику ових говора која чини део дијалекатских испитивања о њима, која се штампају у делима Српске Краљевске Академије под називом: *Дијалекти источне и јужне Србије* (Српска Дијалектологија I књ.)

дијалекти. Испитати њих не значи само одредити место које заузимају дијалекти јужне и источне Србије, већ решити питање о дијалекатскоме појасу који захвата добар део западне Бугарске — све до реке Искра — и целу ист. Ст. Србију. Оно што вреди за дијалекте у границама Србије вреди и за те говоре ван њених граница, само што су се тамошњи дијалекти находили под другим утицајима. Тај моменат не олакшава ни у колико рад, већ ми ствара по неки пут неодољиве сметње, ма да изгледа, на први поглед, да би нас већ та велика распрострањеност једнога дијалекта и констатовање истих језичних црта на врло удаљеним тачкама могло утврдити у мисли да ово не може бити само некакав прелазан говор, већ специјалан, засебан дијалекат једнога од балканских језика. Али савремена немогућност детаљних испитивања српских земаља под Турском чини и сваку помисао о детаљном групсању тамошњих говора илузорном, и ја се овде морам задовољити само *констатовањем идентичности главних језичких црта дијалеката ист. Ст. Србије и сев. Македоније и западне Бугарске до Искра* са цртама споменутих дијалеката источне и јужне Србије.

У главама I—III ја ћу дати само опште погледе на целу гласовну систему, облике и синтаксу ових говора, генерализације које се јављају као резултат детаљних испитивања споменутих страна граматичкога склопа ових дијалеката. У детаљна се објашњења и излагања ја овде нити хоћу нити могу упуштати. —

I.

И ако ми није намера да пишем историју развитка ових дијалеката, ипак, мислим, да је потребно да одредим његов положај према осталим балканским дијалектима, да се разуме са којим га дијалектима и зашто поредим, и које место уопште заузима у реду осталих дијалеката. То је потребно за то да се може одредити, да ли се може и како се ваља користити његовим материјалом за целокупну историју нашега језика. То ћу овде

учинити, разуме се, за његове гласове, али то вреди у главном и за остале делове његове граматике, о којима ћу говорити доцније.

Све гласовне црте овога дијалекта слажу се са цртама основних дијалеката српскога језика у садашњости или прошлости. То значи да ако и нема свих црта ових дијалеката у осталим дијалектима српским, то још не показује да тих црта није у њима било и да нису српске, већ само да су се оне у другим дијалектима друкчије развиле. Ако неке црте данашњих дијалеката источне Србије нема ни у прошлости српских дијалеката, то је у већини случајева доказ да су их ти дијалекти источне Србије самостално развили опет из основних чисто штокавских језичких особина. С тога је природно што, поредећи те говоре и проналазећи њихове пра-црте, обично долазимо до црта, познатих у другим штокавским говорима.

Према томе, задатак ми је био да, говорећи о гласовима овога дијалекта, изнесем одступање овога дијалекта од осталих српских дијалеката, не додирујући оно што је у њима једнако. Све те особине представљају модификацију црта дијалеката у основи њиховој чисто српских, само је врло важно одредити историско место које ти дијалекти заузимају према целокупноме развитку српскога језика у опште. Ако сведемо све црте тих дијалеката на најстарије које се могу добити њиховим поређењем, добићемо ово:

1. он (ѫ) *прелази увек у* у
2. он (ѧ) *прелази увек у* е.
3. ѣ *прелази увек у* е.
4. *ы прелази увек у* и.
5. *ъ*, *ь* } *дају увек ь*
6. *тј*, *дј* *заједн. сл.* } *дају* ћ', ђ'
7. *-ъл-* *-ль-* заједн., *-лъ-* *-ьл-* -слов. } прелазе увек у л вокално (н. пр. руски *волкъ*, срп. *вук* преко које се овде и сачувало *влк* и сл.)

ър *рь* / *ръ* *ьр* дају увек *р* вокално (н.пр. руски *смерть*, срп. *смрт*, које се тако и овде сачувало, постало је и једно и друго од *съмьрть*.)

8. *ор*, *ср*+сугл. / *ол*, *сл*+ } дају ra rē / la lē

9. *тл* *дл* заједн слов. даје *л* (прело, шило и др.)

10. *вь у почетку речи у отворсном слогу прелази у*—*к у* у *као у свима штокавским дијалектима (унук, удовица, у* исп. *вьшка* и сл.) и т.д.

Све су ово *основне особине* специјалнога развитка гласова српскога језика и све се оне, од прве до последње, онако као овде, находе у старом српском језику, и нигде више ни у једном другом језику словенском. Све ове црте могле су се овако употребљавати у српскоме језику XII века. Доцније, у XIII веку, находимо као што сведоче споменици наши већ по неко одступање. Према томе може се с поузданошћу рећи да се гласови српских повеља XII—XIII в. потпуно слажу са основним гласовима на које се своде звуци дијалеката о којима говорим. Па не само то. Дијалекти источне Србије стоје према осталим српским дијалектима, са гласовне тачке гледишта, много ближе него чакавски (хрватски) дијалекти; они у опште не образују говоре, који су се негда, тек у заједници српској, као хрватски (чакавски), слагали са осталим дијалектима нашим, *већ говоре који су несумњиво дуго време живели у заједници са осталим српским говорима.* Један део српских говора после те заједнице, која је могла трајати до XII в., почео се развијати самостално, у своме правцу, мењајући врло брзо, црту за цртом, своје старе особине; међутим ови су дијалекти врло полако мењали своју стару гласовну систему, остајући верни старим цртама језичким и чувајући на тај начин врло интересантне особине, које су за историју нашег језика од неоспорне вредности. Истина има случајева да је по неки од ових дијалеката и изменио по неку старинску црту (напр. *ђ* са *ч*, ћ са џ у тимочко-лужничком диј. или слично), али нема ни једног једи-

тог случаја да су *сви дијалекти источне Србије* изменили потпуно неку гласовну особину да се из њихова међусобнога поређења, с једне стране, и њихова поређења са осталим штокавским дијалектима, с друге, не може никако извести њихова основна црта. Поредећи према томе ове дијалекте са свима осталим нашим дијалектима, што се тиче гласова, није тешко доћи до закључка *да су ови дијалекти сачували најстарије наше језичке црте*, да дају могућности да се чују звуци који су нам досад били познати *само* из наших старих споменика и да се оживе и контролишу факта нашег старог језика. У томе и лежи велики значај њихов.

На основу гласовних особина ових дијалеката можемо тврдити да су сви дијалекти које називамо *тимочко-лужничким, заплањским и јужно-моравским* чинили некад једну целину, и ако се они већ данас у по нечему и разликују. Што се тиче њихова узајамнога односа може се рећи да разлика између њих није једнака, да се једна група прво одвојила од првобитне дијалекатске целине и живела дуже времена самосталним животом него што су живели дијалекти који су се доцније раздвојили.

Целокупан развитак гласовних особина речених дијалеката упућује нас на то да мислимо, да се *тимочко-лужнички* говор *прво* одвојио од основне масе дијалеката источне Србије и развијао доцније самостално. За то и јесу најзнатнија она одступања која показују овај дијалекат према осталим. Али за то он има и понеку врло архаистичну црту коју је понео из своје некадашње заједнице и сачувао боље него оба остала дијалекта заједно. Остала маса дијалеката, по моме мишљењу, не представља строге, органске поделе на две групе говора, већ су се дијалекатске особине, можда, развиле у њима утицајима са стране. Један део масе оних дијалеката, од којих се одвојио првобитно тимочко-лужнички говор, повукао се у планински предео на десној обали јужне Мораве, а поглавито у *Заплање*. Према томе тај је дијалекат и сачувао најстарије, у целокупности узевши, црте нека-

дашње заједнице речених дијалеката. Онај део те дијалекатске масе који је остао у јужној Морави и, можда, у брдовитом крају на левој обали њеној, непрестано се находио у вези са дијалектима Старе Србије и Македоније. Правац кретању свих главних језичких црта у томе дијалекту са југа је на север. Нове гласовне црте као водени таласи захватају простор са југа на север, слабећи и губећи се у колико је које место удаљеније од крајњих јужних граница Србије. За неке се такве црте може доказати с апсолутном сигурношћу да су дошле одатле, са југа. С тога мислим да имамо потпуно права у већини случајева гледати на нове црте јужно-моравскога дијалекта као на резултат његова контакта са дијалектима Старе Србије, ма да је он могао, разуме се, неке своје, особито формалне, особине и сам развити. Значи, дакле, да је разлика између њега и *заплањскога* дијалектва врло релативна, па га стога и можемо назвати специјалним, засебним дијалектом само у толико у колико он има, уопште узевши, без обзира на порекло, доста црта, којима се одликује од дијалекта *заплањскога*. Јасно је да та два дијалекта морају узајамно стајати један другоме много ближе него што стоје према тимочко-лужничкоме говору у опште. Они су, по свој прилици, у оно време када је тимочко-лужнички дијалекат образовао већ неке своје специјалне особине (као *ц, ч, палатализацију, употребу члана* и сл.) чинили још целину.

За целокупну гласовну систему ових дијалеката веома су карактерична ова четири момента:

1) Задржавање старих гласова.

2) Асимилација звукова: палатализација и лабиализација које се развијају специјално на земљишту ових дијалеката.

3) Губљење акценатскога квантитета и квалитета

4) Утицај акцента на измену вокала.

Од старих вокала и сугласника који су се у већини других српских дијалеката или већином или и сасвим изгубили ваља нам споменути: ъ (полуглас),

л̥ (л вокално) и дз (dz). Разлог зашто се промене, које су се десиле у једноме делу штоковских дијалеката, нису појавиле и у овим дијалектним лежи у географскоме положају ових говора у оно време када су се те гласовне црте у другим дијалектима развијале. Свака гласовна црта у језику јавља се првобитно у маленоме кругу, представника и отуда се доцније распростире и даље. Места ових дијалеката међутим находила су се далеко од центара некадашњих промена у нашем језику. Она су се находила на североистоку од некадашње Рашке, државнога и, како изгледа, и дијалекатскога центра за новије језичке црте. Шта више и сами ти дијалекти нису се увек находили у истом географскоме односу. Напр. тимочко-лужнички дијалекат није био од увек у оном географском односу према заплањскоме и јужно-моравскоме у каквом се данас находи, јер док се прелаз *л* вокалнога у сугл. *л* и полуглас (лъ) распоретро подједнако у дијалекту заплањскоме и поддијалекту лужничкоме, дотле се ч и џ м. ћ и ђ употребљавају једино у тимочко-лужничкоме говору, дакле у време јављања те црте однос између лужничкога и заплањскога дијалекта није онакав какав је био доцније када се јавило лъ.

Гласови дијалеката источне Србије врло су гипки: на њих врло лако утичу околни звуци и дају им своју гласовну, тонску боју. Тврди самогласници после и испред меких сугласника прелазе у умекшане вокале, постају сами непчани, док под утицајем усnених сугласника постају и сами налик на звук *о, у,* лабиализују се. Вокали једнога слога утичу на самогласнике другога слога, сугласници који напоредо стоје једначе се, вокали се асимилишу у разним слоговима мењајући своје место и начин артикулације. У овоме погледу ово је не само једини до сада познат српски дијалекат, већ по покретљивости свога гласовнога система један од врло ретких словенских дијалеката у опште. Разуме се да сва гласовна померања нису могла бити забележена у оваквоме раду, јер од минималног првобитног гласовног померања треба

и доста времена да прође и доста генерација да се измења док глас не постане такав да се толико разликује од првобитнога звука да се може забележити засебним знаком. Минималне разлике у изговору гласова бележене су особито у оним случајевима када поред њих има и резултат минималног померања некога гласа, већ измењен тај глас. Таквих случајева има у овим дијалектима доста, тако да се може често пута још јасно пратити сам процес неких гласовних промена. Исто се овако лако мењају и сугласници. Најинтересантније је умекшавање грлених сугласника у тимочко-лужничкоме дијалекту које се јавља врло консеквентно, истина, у различноме степену и представља најлепши пример асимилације сугласничке у овоме дијалекту. У осталом такве асимилације има врло много и међу самим сугласницима у најразличнијим правцима. Несумњиво је да у већини случајева ове измене зависе од физиолошких прилика, од целокупнога начина изговара самогласника и сугласника у представника једнога дијалекта.

Поред чувања старих црта нашега језика у овоме дијалекту морамо констатовати и губљење једне црте, врло карактеристичне за наш језик: нестајање разлике у акцентима и потпуно губљење дужине. Познато је да је само српски и словеначки језик сачувао разлике у акценатскоме квалитету и да је то једна од њихових најкарактеристичнијих особина. Истина сви данашњи штоковски акценти нису подједнако стари, и свега два од њих, по пореклу своме, представљају продужење старих акцената наших (код чакаваца, можда, сва *три* акцента). У овим дијалектима нема никаквих квалитетских разлика међу акцентима. Шта више, у њима је нестало и старих дужина. Поред дугих акцената чувале су се у заједничко-српскоме језику и дужине оних слогова који су се находили или непосредно пред старим наглашеним слогом или у слоговима који су се находили за акцентом. Ово су правило у целини сачували само штокавски дијалекти, док су чакавски дијалекти сачували

само половину његову: у њима су се скратили сви дуги слогови који су се находили за акцентом. А у овом дијалекту учињен је још један корак даље, у њему нема дужине, не само после акцента, већ и пред њим. Штокавски дијалекат сачувао је, дакле, најчешће дужину, ма да је и он није сачувао идеално, потпуно онако како се она употребљавала у заједничко-словенскоме језику, чакавски дијалекат зна за њу у много ограниченијем броју случајева, овај пак дијалекат није је сачувао никад. Он зна само за један акценат — и то кратак — какве је он природе видећемо на другом месту —, и за једну *дужину*, и то нову, која је постала контракцијом на специјално његову земљишту. За стару акценатску квалитетску и квантитетску разлику, за стару дужину он апсолутно не зна.

Ово је давало и даје непрестано повод да се и на овај појав и на целу дијалекатску групу нетачно гледа. Како већина словенских језика не зна за квалитетску и квантитетску разлику у акцената, како нама оближњи и суседни бугарски језик не зна за њу такође, обично се вели да акценат ових дијалеката источне Србије и према географскоме моменту своме и према унутрашњој садржини својој представља прелаз ка бугарскоме акценту. Неоснованост таквога погледа јасна је и сама по себи. Откуда може бити један појав *прелазан* од једнога ка другоме у органскоме смислу у различним слов. језицима и откуда може бити само један појав, и то само са једне своје стране (о осталим значајним особинама акцента овога краја испор. ниже), бити прелазан према сличноме појаву другога језика када се све остале црте њихове фонетике размимоилазе и један од њих чини несумњиво јединство са једним говорним центром, други с другим? Разуме се да ту не може бити одговора који би нас, будући потпуно објективан и методолошки тачан, могао задовољити. И запста њега и нема. Када се изгубила квантитетска и квалитетска разлика старих акцената словенских у већини словенских

језика: бугарском, руском, пољском и др. јасно је да је тај појав морао имати некакав узрок било у само језику било ван њега, у утицајима другог етничког елемента или слично. Када су ти узроци могли самостално утицати у Пољака, Бугара и Руса, зашто они нису могли деловати тако исто самостално у једноме делу српских дијалеката, за које смо рекли већ да су у своме развитку стајали мало даље од осталих наших говора, што и јесте узрок што се овај појав није распрострo и на друге дијалекте. Зашто је овде морао да утиче бугарски језик, за који, као за словенски језик, мора такође вредети да је некад знао за квантитетске и квалитетске разлике у акцената, и за који, према томе, треба такође прво решити, зашто их је нестало.

Када је у руском, пољском и бугарском језику нестало разлике у акценатскоме квалитету и квантитету, тај се појав морао почети у врло ограниченом броју и дијалеката и представника дијалекатских, јер се сви такви и слични гласовни појави врше прво у ограниченом кругу, зашто дакле ови дијалекти не би престављали оне у којима се започео тај појав и који би се пренео и на друге штокавске дијалекте да су географске и друштвене прилике између речених дијалеката и свих осталих штоковских говоре — биле друкчије. Према томе овде може бити говора само о узроцима који су у реченом правцу изменили ове дијалекте, и сада се већ потпуно изгубили, а не о нетачном и потпуно апстрактном одређивању историскога места овога дијалекта према осталим балканским језицима на основу само једне црте његове.

Али и овакав акценат није без значаја за историју нашег језика. Он је врло добро сачувао своје старо место, које је имао у заједничко-словенском. Он се, као што ћемо видети, потпуно слаже са местом штоковскога и чакавског акцента, не знајући за оне измене којима се одликује бугарски језик.

Сем ових црта има још једна, која и ако није врло стара, ипак је данас већ карактеристична за те говоре.

Акценат у нашим дијалектима, бар у колико су они данас испитани, не утичу на измену ни вокала ни консонаната, не рачунећи редукцију и нестајање вокала у квалитетску измену њихову. У овом пак дијалекту то се заиста находи. Акценат утиче на измену тонске боје свих вокала кога мање кога више, и то у оним случајевима када се ти вокали находе пред или за њим. Када је акценат на вокалима и тада има неких измена, али оне нису од толикога значаја.

Још неколико речи о хронологији ових дијалеката и појава у њима. Релативна хронологија у опште додирнута је у општим цртама, а о релативној старости самих дијалекатских особина говори се тамо где се о њима говори; представити то све овде у целини не би било за то довољно оправдано, што је та хронологија врло релативна, што се може само у неким случајевима одредити, а несумњиво ће се наћи неколико старијих споменика из тих крајева, који ће, када се тачно издаду и добро испитају, омогућити и тачније фиксирање језичких процеса у њима, те ће доцнији историк ових говора моћи потпуно реконструисати ток њихова развитка.

(Наставиће се)

А. Белић.

СРБИЈА, БУГАРСКА И АРБАНАШКО ПИТАЊЕ.

(4)

Можда с тога што је и сам био под утицајем ових разочарења, а у блиском додиру с факторима који су се носили оваким мислима, пок. Милан Пироћанац, иначе врло уман човек, покушао је био у својој студији о *међународном положају Србије* изнети разлоге који би је као упућивали да се не туђи Аустрије, већ на против да у њој, преображеној на федеративној основи, потражи солуцију не само питања о уједињењу свих Срба, него и питања о уједињењу свих Јужних Словена. „У највећем свом делу — тако резимише своје идеје пок. Пироћанац — Јужни Словени у свему су равни културним европским народима, да би им се са те стране што могло замерити. У осталом, у данашњим приликама у Европи, које су производ савремене културе, начела народности и других, опште природе, потреба европских народа, насилно претапање једне народности у другу постало је немогуће и покушаји које данас чине Пруска, Русија и Мађарска у том правцу остаће по својој прилици без озбиљна резултата; за то су нам најбољи доказ протести, који се данас подижу и код Румуна и код Хрвата против покушаја помађаривања. Аустрија, вечито мудра, и у овом погледу прва је нашла у новије време на прави пут. Кад их већ није могла понемчити у прошлим вековима, и под сасвим повољнијим приликама, у којима је процес претапања народа био у најбољем јеку, она се је, увидевши, да би јој данас сви покушаји остали узалудни, почела са својим Словенима погађати. И само још један корак на свом путу, а тај корак не би био ништа друго до природна последица свега оног што је већ претходило, и што је данашње стање у Аустрији и створило, па би се Аустија са својим Словенима коначно погодила. Од круте централизације

било је и даље и теже прећи дуализму, него ли постојећи већ дуализам управо мултиплицирати, примењујући га и на све остале народе, и тако прећи федеративном облику заједнице, изравнавши све народе аустријске царевине. Са овим кораком Аустрије питање европскога истока било би уређено у својој бољој половини. Она друга, мања половина пошла би за већом, и питање европскога Истока у својој целини било би расправљено без потреса и жртава."[1]

Да ли ће и кад учинити Аустро-Угарска овај корак и, ако га и учини, да ли ће он повести последицама којима се Пироћанац надао, то су све питања будућности, на која се може за сад одговарати само више или мање вероватним нагађањима. Што је пак и данас већ ван свакога спора, то су факта која смо раније изнели о ровењима аустријских агената у Старој Србији и која показују очигледну тежњу, да се у овој области обезбеди и учврсти културни и политички утицај Аустро-Угарске. Успе ли она њиме и обладати — а како данас ствари стоје, сви су изгледи у њезину корист — Србија би изгубила основне погодбе за своју економску и политичку самосталност, те би била принуђена поклонити се сили створених прилика и примити за своју државну и националну будућност солуцију коју јој оне натурају. Би ли од тога добила што словенска ствар на Балкану, то је питање, о којем није само Србија позвана да води рачуна, и с тога баш има права тражити да јој се помогне избећи опасност која јој се одавно спрема.

Не би само Србија изгубила погодбе за своју економску и политичку самосталност, ако би Аустро-Угарска успела учврстити се у Старој Србији. И Бугарска би се, у том случају, изложила опасностима, од којих је данас још доста далеко, те их зар с тога њени јавни радници неће да виде. Кад говоре о Маћедонији, они се и данас

[1] М. С. Пироћанац, Међународни положај Србије, Београд 1893 стр. 37—38

још руководе чисто националистичким обзирима, ма да су они увек искључиви, те, као такви, не допуштају да се на ово питање, једино спорно међу Србима и Бугарима, погледа са ширега и узвишенијега гледишта, са гледишта интереса словенске ствари на Балканском Полуострву коју су позвани да обоје бране заједничким силама, а под окриљем Русије, моћне заштитнице свега Словенства.

Маћедонском питању не би било тешко наћи солуцију која би омогућила тако потребан споразум између Срба и Бугара, кад се само не би с обе стране превиђала истина, да се оно може разматрати не само с гледишта историјскога и фолклорно-филолошкога, него да је од њега и важније и претежније гледиште политичко просто с тога, што се заснива на неодољивим потребама економским, од којих управо и зависи државни опстанак и народно напредовање. Призна ли се једном да су, при тражењу начина како да се реши ово питање, од утицаја не само географске прилике, историјска прошлост и етнографска обележја, него, у још већој мери, и политичке потребе, створене економно-привредним погодбама које се *морају* задовољити, ако се хоће народу опстанак да обезбеди — лако би се могла, тако се бар нама чини, наћи солуција која би у подједнакој мери задовољавала интересе обеју страна.

Кад се 1896 године, услед српских успеха нарочито у скопаљској епархији, осетила потреба да се јавно мњење живље заинтересује питањем о судбини Маћедоније, пок. В. Кънчов, најбољи бугарски познавалац прилика у Маћедонији, штампао је у Лајпцигу једну књижицу којој је основна мисао исказана била овим речима: „Без Маћедоније није могућно да се развије једна самостална, независна у политичком, духовном и економном односају бугарских држава, јер би јој недостајало потребних сила, потребан простор и потребно благостање. Одузме ли се малом бугарском народу један милион Бугара(?) у Маћедонији, остаће он врло слаб чак и према оним

околним народима који ће га увек притешњивати. Ако бугарска држава не изиде на Бело Море, биће осуђена да остане, у економном погледу, вазал Цариграду, Црном Мору и Дунаву.... Докле год постоји Турска на Балканском Полуострву, опасности врло велике за Бугарску неће имати. Али кад удари последњи час опстанку турске државе у Европи, Бугарска ће пропасти, ако не успе изићи у Солунски Залив. *Силе које заузму Маћедонију и Цариград господариће и на Рилу и на Балкану.*"

О овој је књижици штампан онда у књижевном листу „Делу" (књ. 11, стр. 487—506) реферат писца ових редова; у њему су, баш поводом ових тврђења, изнесене биле неколике мисли, на које држимо да вреди опет скренути пажњу, нарочито и с тога, што се у наше дане опет, силом догађаја који се развијају на нашем полуострву, истиче неодољивост потребе споразума између Срба и Бугара.

„Признајемо — тако је још онда писано — да је бугарском народу тешко лишити се једног милиона словенскога живља у Маћедонији, али тврдимо да би Србији то пало још теже, јер је она и простором и становни-слабија од Бугарске. Притиснута са севера и запада областима којима заповеда Аустрија, а немајући, као што има Бугарска, излаза на море и преко њега других пијаца за своје сировине, Србија је осуђена не само да буде у економном погледу васал Аустро-Угарске, него да, економски разривена, изгуби и своју политичку самосталност, ако се за времена не успе ослободити ових стега — излазом на море. Од колике је штете по нас Србе зависност од аустро-угарских тргова, речит су сведок последице оних непрестаних шиканерија којима нас мучи Аустро-Угарска, чим јој се што у Србији не свиди. Кад овако стоји с положајем у Србији данас, кад је Турска још господар јужнога дела Балканскога Полуострва, шта ли би тек било од ње, кад би се и тамо угнездила Аустро-Угарска. *А она томе тежи и на томе ради врло озбиљно и врло смотрено. Но успе ли*, у часу

кад наступи ликвидација Турске, *обезбедити себи излаз на Бело Море. Србија је коначно пропала. Сила која облада Маћедонијом* — **а то ће бити Аустро-Угарска, ако Срби и Бугари остану и на даље овако искључиви једни према другима** — *господоваће Србијом која, прикљештена с три стране, не би имала ни простора ни снаге да живи.* Данашњи, дакле, положај, у коме се налази Србија, опасан је по њену будућност; измењен у у овом правцу, довео би је до политичке пропасти.

„Друкчије стоји с Бугарском. Она је, према данашњим приликама у њој, ван опасности да је Аустро-Угарска може шиканирати, доводећи јој у питање најбитније економско-привредне интересе. Тек кад би наступио случај да Аустро-Угарска, ставивши Србију у потпуну економско-политичку завнсност, облада Маћедонијом, дошла би Бугарска у положај у коме се већ сад налази Србија. Па опет, докле год би Цариград био ван утицаја Аустро-Угарске, Бугарској би лакше било, чак и у том случају, чувати своју трговину од удара које би јој ова сила насигурно наносила, јер би, кроз Дарданеле, имала излаз на широко море, преко којега воде путеви за њен извоз. А да би јој положај опет зато био много тежи и мучнији, то није тешко предвидети. Аустро-Угарска је, ма да Бугарска није својим извозом упућена на њезине пијаце, ипак нашла начина да у њој освоји пијаце за своје производе, потискавши са њих Француску и Енглеску, чији су еспапи раније на њима имали красну прођу. Врло су поучне у овом погледу цифре које показују кретање бугарскога увоза и извоза. Почевши од 1886 године у Бугарску су увозиле својих еспана:

	Аустр.-Угарска	Енглеска	Турска	Француска
г. 1886	26.53	28.45	17.45	5.89
„ 1887	23.61	33.86	14.82	6.39
„ 1888	27.41	29.41	14.88	5.86
„ 1889	30.87	29.09	13.42	4.73
„ 1890	39.05	23.68	12.30	4.09
„ 1891	41.78	19.66	12.19	4.88

„А извезено је пак из Бугарске у

	Аустро-Угарску	Енглеску	Турску	Француску
г. 1886	4.86	9.20	58.00	19.09
„ 1887	7.91	12.68	54.34	14.11
„ 1888	4.09	16.01	43.22	21.63
„ 1889	4.42	15.64	37.92	22.82
„ 1890	8.09	21.02	30.86	27.44
„ 1891	4.41	23.51	24.12	34.11

„Пореде ли се ове цифре,[1] јасно се види тенденција аустро-угарске трговинске политике, оличена у аксиоми да су балканске земље природна област за потрошњу аустријских индустријских израђевина. Аустро-Угарска је, идући за том аксимом, лагано али стално потискивала Енглеску и Француску, освајајући за своје производе пијаце од земаља, на које је упућена готова сва спољна трговина Бугарске. Зар то није донекле аномалија која доказује боље него ишта, колико је Аустро-Угарска вешта у пословима ове природе и колико је, баш с тога, опасна по економско развиће народа, код којих успе стећи земљишта за свој утицај. Кад би се Аустро-Угарска задовољавала само тиме, што би у дотичним земљама добила за своје пијаце повољне трговe, ми се не бисмо имали најзад ришта плашити њезина утицаја. Али тако није. Да до њега дође, она се служи средствима која су штетна по правилно развиће државнога живота онога народа у којем хоће да обезбеди свој економски утицај. Каква су та средства, Бугарима може послужити као пример целокупна владавина Стамбулова, која је управо и омогућила Аустро-Угарској ове успехе, али у једно и земљу довела до правога растројства. А шта би тек Бугарску снашло кад би јој се — не дао Бог! — Аустро-Угарска нашла у непосредној близини?

„Све су ово прилике које се морају имати на уму, кад се питање о судбини Маћедоније решава с гледишта политичкога. А из овога што смо навели — нама се бар

[1] Ови су подаци из године 1892. Новији се могу наћи у делу Dr. K. Grünberga.

тако чини — излази као неминован закључак: *да би пропаст Србије била од кобних последмица и по Бугарску.* Непријатељ нам је заједнички, а опасности исте. Да се од њих обезбедимо, пре свега нам је потребно, и једнима и другима, да изађемо на море. А пут на Бело Море води кроз — Маћедонију. Сачувати Маћедонију, у час кад наступи ликвидација Турске, од похлепности заједничкога нам непријатеља који је много опаснији од Турске, *то* треба да буде предмет старања и Срба и Бугара, ако хоће да очувају својој бољој будућности најнеопходнију погодбу. Није дакле овде питање о том, хоће ли Срби или Бугари освојити Маћедонију. У таквом га облику могу постављати и тако могу на њ гледати само „патриоте", чији погледи не допиру даље од — носа. Ликвидација Турске, како данас стоје прилике у Европи,[1] у питању је и на њу ће се, по свој прилици, чекати још доста дуго. Међутим док то време не наступи, ми бисмо били дужни помагати ону политику која би ишла на то, да се подесним реформама, *за чије би извођење најбоља гаранција био споразум између Срба и Бугара под окриљем Русије,* олакша положај нашим сународницима у Маћедонији. Признамо ли једни другима потребу да изиђемо на Бело Море, не би нам било тешко наћи начин, како да се заједничким старањем створи у Маћедонији стање које би обезбеђивало наше обостране политичке и економске интересе, само кад би у интелигенције оба народа било више ширих погледа на заједничке интересе, а мање искључивости која је плод шовинистичког схватања овако крупнога питања. Српски и бугарски народ могли би зближити многи и врло важни заједнички интереси, да томе зближењу не стоји на путу питање о Маћедонији које је једино спорно међу њима. Ако се не би могло уклонити, могло би се зар баш ради ових крупних интереса неутралисати, те да, гложећи се око њега, не тропимо

[1] И ако је ово писано још 1894. овогодишњи су догађаји показали да ово вреди и данас.

снагу која ће нам требати кад настану догађаји, од којих ће нам зависити национални опстанак".

Догађаји који су се збивали у обе словенске земље и на Балканском Полуострову у размаку од ових 6—7 година могли су само ојачати уверење о томе, да им је у зближењу спас а у међусобном глођењу пропаст. Због нашега се непријатељства и држи у Старој Србији и у Маћедонији данашње анархично стање, тако штетно по наше тамошње сународнике, којим се, на нашу заједничку штету, користи искључиво Аустро-Угарска.

По ономе што је ова сила добила и чему је тежила на Берлинском Конгресу, јасно се види да она не гледа на Балканско Полуострово само као на тржиште за своје индустријске производе, него и као област својих политичких завојевања. Обавезе, наметнуте Србији у накнаду за четири округа којима је проширена; тежње којима се Аустро-Угарска руководила при склапању трговинскога уговора са Србијом; успеси и начини којима их је постигла у Бугарској, од како је ова ослобођена; садашњи положај Босне и Херцеговине и њихово уређење; и најзад мотиви којима је, у последње доба, правдано грађење пруге Сарајево—Плевље—Митровица у свези с врло живим радом међу Арбанасима — све су то факта која показују до очигледности јасно, *да нису то само економски интереси који гоне Аустро-Угарску на Балканско Полуострово, него да ту имају утицаја и политичке тежње које су уперене и против нас, Срба и Бугара, и против Турака.* Шта више, сме се тврдити с поузданошћу, да су јој судећи по начину како ради, *економски интереси потчињени политичким тежњама.* А у овоме је баш права опасност. Кад би Аустро-Угарској стало било само до тога да обезбеди своје економске интересе на Балканском Полуострову, ни ми ни Бугари не бисмо могли имати ништа против те *природне* тежње сваке индустријске државе. Она нам не само не би сметала, него би нас баш упућивала да с Аустро-Угарском, као земљом на коју смо упућени својим сировинама, одржавамо што пријатељскије односе.

Али, на жалост и на штету узајамних нам односаја тако није: *економски су јој интереси само средства којима ствара и у Србији и у Бугарској земљиште повољно за извођење политичких јој тежња којима је крајња сврха — Солун.* А пут је у Солун — као што рекосмо — води кроз Маћедонију, око које се гложимо ми и Бугари, заборављајући да је наше гложење таман добродошло Аустро-Угарској да јој олакша продирање ка Солуну. Ово треба да имају непрестано на уму прави родољуби у Србији и у Бугарској у толико пре, што и на своме дому имају пуно појава, по којима се могу уверити да су економски интереси Аустро-Угарској само срество да обезбеди што поузданије извођење својих политичких тежња. Што већи неред у Маћедонији и у Ст. Србији, праћен све то јачим раздором слободних балканских држава, а то је погодба која може бити од користи само трећем — *заједничкоме* им непријатељу. Да би се пак могли што поузданије побрати плодови овога нереда и овога раздора, *потребно је и у Србији и у Бугарској стално подржавати и изазивати политичке трзавице и финансијске кризе, како би оне политички разривене, финансиски ослабљене, морално поколебане, изгубиле код словенскога живља у Маћедонији онај углед који је потребан, па да се може гледајући с поуздањем у будућност, одолети у садашњости разним невољама које им убијају наду и ломе снагу.* На чему сада да заснују наду на ослобођење и Маћедонци и Старо Србијанци, кад до њих допиру гласови о политичким трзавицама у Србији и у Бугарској, о њиховим сталним финансијским невољама, и кад, с друге опет стране, виде затегнуте односе између две братске државе, од којих једино могу очекивати, ако не своје ослобођење, а оно бар олакшање невоља које трпе? Ето питања која не треба да смећу с ума ни Срби ни Бугари, ако су ради да не подлегну политици, оличеној у фрази Drang nach Osten. *У питању је опстанак словенскога елемента на Балканском Полуострву и за то баш не сме да се гледа на ово*

питање с искључивога гледишта ни српскога ни бугарскога, него и са ширега, словенскога. А кад се оно тако схвати, неминовно смо упућени на политику споразума, који би био под окриљем Русије, као што се и политика Drang-а *изводи под окриљем Немачке.*

Свет. Ст. Симић.

СТАРА СРПСКА ЦРКВЕНА АРХИТЕКТУРА
И ЊЕН ЗНАЧАЈ.

III. (5)

У првом чланку ове расправе изложен је у опште значај и утврђена важност прибирања и поучавања све разнолике грађе која носи српско народно обележје, било да је она творевина духа његова, било да је творевина која проистиче из прилика и потреба његових. За те разнолике националне тековине нагласили смо да су оне или у народу поникле и у њему се развиле, или да су у народ са стране унесене, те се, узајамно, у извесној мери народ њима и оне народу прилагодиле, те добиле више мање и његово обележје.

У тековине ове друге групе убрајамо и тековине уметничког карактера: грађевине старе српске црквене архитектуре.

Овом ћемо се приликом, ма да немамо свих потребних историјских података, поближе позабавити питањем: којим је путем ова културна тековина унесена у народ, и како је у њему ухватила корена те постала и једно његово обележје? На основу тога, као и на основу других аргумената, изложићемо посебице и многоструки значај архитектурне уметности по српски народ.

Српски је народ, по пресељењу у ове крајеве у којима данас живи, вероватно наставио да живи својим патријархалним племенским животом, држећи се обичаја,

традиција и својих навика из старина. Ма да је био конзервативног карактера, ипак је, дошав под утицај нових прилика, нарочито под утицај страних култура, ускоро почео постепено да им се прилагођава.

У првом реду на живот народни утицала је постојећа култура коју је затекао, а која је заостала од старих римских културних насеља, као и тадашњих византиских културних установа. Бројно надмоћнији, српски је народ овладао овим крајевима, али је вероватно, као културно слабији, дошав под утицај моћније културе, почео по нешто од ове да прима. Куктурно развиће српског народа расло је све већма под утицајем двеју тада моћних култура: византијске, која је била у кулминацији свога развића, и талијанске, која се развијала, стално напредовала за све време развића српске државе у средњем веку, и више мање имала и сталног утицаја на њено развиће.

Утицај византијске културе на српски народ био је интензивнији: прво, што му је она била ближа по географском положају; друго, што је народ најпре био под византијском непосредном управом, и треће, што је Византија у почетку била, и политички и културно, моћнија. Културно развиће српског народа текло је дакле по резултанти ових разноликих праваца и јачини тих утицаја, у колико су и кад они могли да утичу на промену традиција, обичаја, установа и навика као урођених специфичних обележја српског племена. Стара је Византија била углед властели као поглавицама појединих српских племена. С тога су и у племенске државице, које су истина још у многоме носиле племенски карактер, многе установе постепено увођене већином по угледу на Византију.

На тај је начин уведена у народ и нова религија, хришћанска вера. Немамо тачних података у свему како је ова увођена у народ у првом периоду, али, судећи по ономе како је хришћанска вера утврђивана у народу у духу православља у другом и трећем периоду, можемо

поспгурно закључити да је иницијатива за њено увођење почела озго, од владалаца и властеле. Да је ово дуго трајало, и да је борба била тешка, показује то што се тек за доба Немање и Св. Саве, дакле на 400 година по прелазу неких српских племена у хришћанство, може рећи да је православље у српскоме народу утврђено. У то доба колебања у утврђењу вере пада и расцеп хришћанске цркве на источну и западну, те су нека српска племена, истина мањим делом, од тада остала стално под утицајем католичким. Појава богумилске јереси и њено знатно ширење у српском народу изазвало је крваву борбу. Српски су владаоци, почев од Немање, и нарочито за његово доба, свом силом свога ауторитета војевали противу богумила да би утврдили православље. Православље је најзад и победило, нарочито просветним утицајем Св. Саве, али се богумилство још дуго потајно или јавно у српском народу одржавало, поглавито у Босни, дакле ван непосредног утицаја владалаца из династије Немањића.

Ово дуго, вековно утврђивање православља, овај утицај запада који је обратио један део српског народа католичкој вери, ово упорно држање богумилства против којега је вођена дуга и крвава борба, сва та факта одређују нас да утврдимо једну карактеристику српскога народа, а то је постојаност у ономе у чему је већ једном утврђен. У тој постојаности његовој изражена је конзервативност његова духа. Том особином његовом можемо објаснити што је морало тако дуго време протећи док је народ утврђен у хришћанству: борба је морала дуго трајати док се народ преломио да напусти свој незнабожачки култ и прими хришћанство.

Да хришћанство у прво доба није ухватило јака корена у оном духу и смислу како му га је Византија пружила, доказ је ширење богумилске јереси. Народ који је још одржавао свој стари култ, налазио је у вери богумила више слободе и више згодних услова за одржање тога култа. У догмама пак које му је хришћанска црква

преко Византије пружала, он то није налазио, и за то се за њих није јако ни везивао.

Из свега дакле можемо закључити да је примање хришћанства ишло споро, и да у први мах у народу није било ухватило јака корена. И овде, у прво доба, дакле у првом периоду, несумњиво су владаоци (или поглавице племена) били први који су примили хришћанску веру, пошто је народ тек преко њих могао примати културу Истока или Запада. Тек доцније, народ је по угледу на њих или по њиховом утицају, примао хришћанство. По томе можемо закључити да су у првом периоду владаоци (или племенске поглавице) први почели подизати црквене грађевине, те је за тим, по угледу на њих, вероватно и народ поступно узимао удела у томе послу.

За утврђење хришћанства у народу у духу православља, радили су свом снагом владаоци из династије Немањића и Кнеза Лазара, и видни траг тога рада огледа се на многобројним црквеним грађевинама другог и трећег периода. По томе се овде може позитивно закључити да је иницијатива дошла озго, од владаоца. Те грађевине својом величином и техником, својом естетичном снагом, требале су да утичу на дух народа; да га привуку, утврде и одрже у православљу.

Успех је и био постигнут, народ се био утврдио у православљу, али и оно, опет по сили народног конзервативног духа, по јачини његових традиција и обичаја, није онакво исто какво је било у Византији. То православље у основици је духа византијског, али са многим примесама из старих народних традиција и обичаја, којима је само дат црквени хришћански карактер.

О овоме се можемо уверити ако издвојимо неке народне обичаје којима је дат верски, хришћански карактер, а којих нема или није било у Византији, одакле је и хришћанство у српство пресађено. Ти народни обичаји тако унесени у православље дали су му и један особени дах, особени израз, те оно носи његово, српско обележје. Тако прилагођено и укорењено православље постало је

синоним његовог српског имена, а, по сили народнога конзервативног духа, оно је створило једну нову, чврсту брану за заштиту његове националне индивидуалности.

Путем којим је овако прилагођено православље у њему укорењено, наиме иницијативом озго, а у циљу његовог утврђења у народу, постале су и српске црквене архитектонске грађевине другог и трећег периода.

За први период не може се поуздано тврдити да су све црквене грађевине биле византијског карактера, јер има знакова по којима се може претпостављати да их је било и таквих које у својој основи нису биле византијског типа. Кад се буду грађевине првог периода проучиле, моћиће се што тачније о томе рећи.

За други и трећи период, пак, може се поуздано тврдити да су црквене грађевине или биле сасвим византијског стила и основе у распореду, или у основи византијске (како су верски обреди захтевали) а по стилу романске. Народ их је примио, прихватио као своје, па и сам, утврђен у православљу, додавао по својој материјалној могућности поред „царских задужбина" и своје. Ове, истина, немају оног сјаја и величине као што су имале владалачке, али су многобројне: знак да је српски народ имао удела у овој културној тековини.

Да је српски народ, поред религиозног, имао и јако развијене осећаје укуса, доказ је онај познати његов понос, често пута силно и песнички изражен у народним песмама у којима он опева „царске задужбине." У овима, народ гледа материјални израз оне духовне, национално религиозне снаге; види у њима заштиту његове националне индивидуалности, па, из захвалности а са дубоким песничким осећајима, одаје пијетет својим владаоцима. Тим својим поносом јасно казује да су те црквене грађевине и његова културна тековина.

Значај старе српске црквене архитектуре лежи у томе што она показује у којој се мери у том правцу по-

чео српски народ културно да развија. Допав између две културне средине и под њихов утицај, он је показао подобности за културно развиће. То је развиће у почетку било лагано, док под Немањићима није добило свога полета. Полет у културном развићу Италије кад се зора ренесанса јавља, налази одјека и у тадањој српској држави у развићу архитектуре. Млада и нова, српска држава и ако није била на врхунцу културе каква је била у Италији и Византији, опет је под тим двоструким утицајем била у згодном географском положају да прима њихове културне тековине: да их на своје локалне прилике примењује и прилагођава, и да, доцније, после бујног политичког напредовања, консолидована и снажна, постане културно средиште на балканском полуострву. Она је по томе имала бити и културни наследник старе Византије, која се већ у четрнаестом веку очевидно клонила своме паду. То ново културно средиште било би дакле српско, јер би у основици и носило српско обележје. Удес је хтео да се, Душановом смрћу и инвазијом Турака, српска држава најпре омете а затим и пресече управо у почетку свога развића. У старој српској црквеној архитектури огледа се, као што смо видели, јасно постанак, полет и пропаст старе српске државе и њеног културног напредовања.

Значај је старе српске црквене архитектуре и у томе, што су грађевине такве творевине духа које се прилагођавају укусу његовом. И ако у основици нису творевине његова духа, оне су му се толико прилагодиле, са њиме се толико саживеле да су у току времена добиле израз који он сматра да је специфично његов. Каже се да је уметност цвет културе, те и архитектура са црквеним живописом онога доба показује на којој је висини стојала стара српска култура, и колико је народ имао осећаја за лепо. Српски су владаоци овим грађевинама утицали на душевну страну народа, на његове осећаје за лепо, на укус његов, те су тиме и успели да га у православљу одрже. Да су ти осећаји у

српског народа јаки, показују нарочито народне песме. У тим песмама народ је опевајући црквене грађевине, исказао своје осећаје за лепо, обележио све што карактерише укус његов, изразио колико високо цени стару српску црквену архитектуру као уметност.

Даљи је значај старе наше архитектуре у овоме. Старе наше грађевине, било песмом било иначе предањем, сачувале су у народу спомен на српске владаоце и српску државу средњега века. Гледајући те грађевине или опевајући их, народ се сећа сјајне српске прошлости. Оне му одржавају наду на срећнију будућност, оне су будни чувар његовог српског имена, те су у многоме допринеле да се народ одржи у вери и националној свести.[1]

Поред поменутог, значај тих српских старина је и у томе што оне омеђавају српски живаљ. Одржавајући у околном народу спомен на српску прошлост, оне су, као српска културна тековина, сведоци у политичкој парници са суседним народима; служе као доказ да у тим покрајинама живи српско племе, да су то дакле српске покрајине; бележе докле допиру међе српског племена. Све ово јасно показује колико је замашан значај старе српске црквене архитектуре, те се може разумети од колике је важности чување и одржавање њихово бар у ономе у колико су се те старине до данас одржале.

1) Овоме спомену, макар и по инстинкту, има да се захвали што су неке црквене грађевине у Старој Србији и Маћедонији и до данас очуване. И ако се те грађевине данас налазе у сред арнаутског живља, опет су сасвим добро очуване само с тога што у самом том живљу постоји предање да их треба чувати. Сваку такву грађевину стално чувају по један или два Арнаутина по избору, и то из оног племена у чијој се средини таква грађевина находи; та се двојица зову »војводе«. Ма да се те војводе плаћају из прихода дотичне цркве и ма да те цркве често и сами Арнаути глобе, опет се у томе чувању огледа српска традиција. Националне свести код њих нема, она је сасвим утуљена, али цркву по сили инстинкта они чувају, јер сматрају за грешно да се таква грађевина уништи. Овај факт улива нам мисао да су та арнаутска племена морала некад бити српска.

Међутим, те грађевине, до сада великим делом пропале или уништене, и данас свакодневно пропадају „зубом времена.“ Напуштене или невешто одржаване, или и насилно уништаване, оне пропадају с дана на дан, и често, ни поред најбоље воље, ни поред правог систематског плана за њихово одржавање, оне се не би могле лепо одржати. Али до сада ни овог плана нема, те је њихово одржавање, где је ово могуће, остављено само случају или увиђавности појединаца који најчешће немају разумевања како те старине треба одржавати.

Из ових је разлога у првом реду потребно да се све те старине систематски, свестрано, са својим техничким и уметничким деловима до најмањих детаља сниме, те да се бар на тај начин сачува све оно што би могло послужити као сведок културног развића и напретка српског народа у средњем веку.

Даље ће сва та тако детаљно прибрана и сређена грађа послужити систематском проучавању порекла и развића старе српске црквене архитектуре, те ће се, што је могуће тачније, утврдити историја њенога развића на српском земљишту. Тако утврђена историја развића архитектуре допринеће расветљењу неких питања из историје српског народа, а послужиће и решењу многих проблема уметничког значаја из архитектуре и црквеног живописа. И у овоме лежи значај тих српских старина.

По знатно већи значај тих старина је у томе што ће та прикупљена, сређена, проучена, па и публикована грађа послужити као образац, основица развићу савремене црквене, па и профане архитектуре; што ће се, на основу ње, створити у нас једна врста препорођаја архитектуре, која ће носити више мање српско обележје. Уметничких мотива, као и остале грађе, има толико да се посигурно ово може извести. Такве ће се грађевине, са обележјем које опомиње на српске старине, и јаче прихватити. За пример нека послужи покушај са новим црквама у Трстенику и Бадњевцу: доказ да српски народ налази духовна уживања у грађевинама које га подсе-

ћају на његову прошлост, што је, у осталом, сасвим природно. Јединство у овом развоју савремене архитектуре са особеним српским обележјем показаће страном културном свету да се у српском народу негује једна грана уметности на основици његове културне тековине из старина, која ће у културној борби са своје стране стати у одбрану српске националне индивидуалности против туђег штетног културног утицаја.

Најзад је значај и важност прибирања, проучавања и публиковања све грађе из старе српске црквене архитектуре и живописа и у томе што ће страни, образовани, нарочито научни свет добити очита доказа да је српски народ у средњем веку био на путу културног развића и напретка; што ће сазнати да је полет тога развића прекинут и пресечен, и јаче се заинтересовати да сазна узроке овом прекиду. Тада ће српски народ место неправде која му се сад чини, праведно стећи симпатија код образованог и научног света, и уздићи се у њиховим очима много више но што данас стоји. Ако ли пак ове старине буду критички снимали, проучавали и публиковали синови српског народа под заштитом српске државе, утврдиће се, поред горњег, још и то да је српско племе носилац једне културне уметничке гране у његовом духу; потврдиће и овим да је достојно да се у европској заједници као културна јединка засебно развија.

(Наставиће се.)

Андра Стефановић.

ОДЛОМЦИ ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.[1])

4.

Како су Кандид и Мартин вечерали са шесторицом странаца и ко су они били.

(Франсоа-Мари Арус, прозван Волтер, родио се у Паризу, године 1694, где је и умро 1778. Његов дуги живот обухвата скоро цео XVIII век, коме је он и најзнаменитији представник. Најранију своју младост провео је Волтер у расипном животу, међу племићима и песницима, којима је образац био развратни намесник краљевски војвода Орлеански. Тада се већ прочуо са својих лаких сатиричних стихова, који му донесе и затвор у Бастиљи 1717 године. По изласку из Бастиље почиње његов обилни рад на трагедији (1718—1724) који га за неколико година начини првим трагичним песником свога доба. Велики је прекрет у његовом моралном животу начинило његово трогодишње изгнанство (1726—1729) у Енглеској. Ту се Волтер упознао са слободоумном философијом енглеском и постао јој следбеником. Плод тога боравка у Енглеској била су Философска Писма, која је издао по своме повратку у Француску. То је дело дало полета слободоумној философској школи у Француској, а њега начинило њеним вођом. Од тога времена Волтер ради на свима гранама књижевним: песништву (трагедије, сатире), историји (Карло XII; Век Луја XIV), философији (Философски речник; Јеванђеље разума), науци (Основи Њутнове философије), роману (Задиг, Кандид), полемици философској и одбрани гоњених и угњетених (списи у одбрану Каласа, Сирвена, Лабара, сељака дофинеских), прилагођавајући их све своме једином циљу — слободи мисли и савести и друштвеној правди. Његово отворено непријатељство према сваковрсним злоупотребама нарочито религиозним и судским, донело му је оштро гоњење, због којега се Волтер све до 1755 године нигде није осећао безбедним. Те се године Волтер стално настани на граници Француске и Швајцарске, одакле је, стекавши већ светску славу, господарио, до смрти своје, духовима у Јевропи. Осамнаести век у Француској, тај прелом између старога и данашњег друштва, најбоље је оличен у Волтеру, духовитом, ироничном, заједљивом, радозналом.

1) В. »С. К. Гласник,« 16 јан 1903.

Стране које овде износимо, извађене су из његовог романа »Кандида“, који је можда најбољи образац духа и тежњи Волтерових. Исмевајући Лајбницов оптимизам, он у причи, и фантастичној и врло реалној, представља овај свет, »најбољи могући свет« — како га назива његов комични филозоф Панглос, као скуп јада, неправди и глупости. Слабости људске и мане друштвене нису добиле оштријег бича од ове Волтерове приче.)

Кад једно вече Кандид, праћен од Мартина, хтеде сести за сто са шесторицом странаца, који становаху у истој гостионици, некакав човек чађава лица приђе му с леђа, па, ухвативши га за руку, рече: Будите спремни да пођете с нама, немојте изостати. Он се окрете и виде Какамба. Већма би се могао зачудити само да је угледао Кунигунду. У мало није полудео од радости. Загрли свога драгог пријатеља. — Кунигунда је овде, без сумње? Где је? Одведи ме к њој, да умрем од радости са њом. — Кунигунда није овде, рече Какамбо, она је у Цариграду. — Ах Боже! У Цариграду! али, да је и у Кини, ја летим тамо, хајдмо. — Поћи ћемо после вечере, настави Какамбо; више вам ништа не могу рећи; роб сам; господар ме чека; морам да идем, да га служим за столом: не говорите ни речи, вечерајте и будите спремни.

Кандид, и радостан и тужан, очаран што се опет видео са својим верним слугом, зачуђен што га види робом, мислећи само како ће наћи своју драгу, срца узрујана, духа помућена, седе за сто с Мартином, који је хладнокрвно гледао све те догађаје, и са шесторицом странаца, који беху дошли да проведу месојеђе у Млецима.

Какамбо, који је точио једноме од тих странаца, приђе уху свога господара, при крају вечере, па му рече: Господару, Ваше ће Величанство поћи кад буде хтело, брод је готов. Рекавши те речи, он изиђе. Гости, зачуђени, погледаху се, не говорећи ни речи, кад се други слуга приближи своме господару, па му рече: Господару, кола Вашег Величанства стоје у Падови, а барка је

спремна. Господар му даде знак, и слуга оде. Сви се гости опет погледаше, а опште се изненађење удвоји. Трећи слуга приђе и трећем странцу, па му рече: Господару, верујте ми, Ваше Величанство не треба да дуже остаје овде, ја идем све да спремим; па га одмах нестаде.

Кандид и Мартин не сумњаху више, да то није каква карневалска машкарада. Четврти слуга рече четвртом господару: Ваше ће Величанство поћи кад буде хтело; па изиђе као и они други. И пети слуга рече то исто петоме господару. Али шести слуга друкчије рече шестоме странцу, који је седео крај Кандида. „Бога ми, господару, рече, неће више да дају на веру Вашем Величанству, а ни мени; лако нас могу ноћас стрпати у затвор, и вас и мене; ја идем да се побринем о себи; збогом.

Кад су све слуге ишчезле, сви странци, Кандид и Мартин остадоше у дубокој тишини. Најзад је Кандид прекиде: Господо, рече, ово је особита шала. Зашто сте сви ви краљеви? што се мене тиче, признајем вам да ни ја ни Мартин нисмо краљеви.

Какамбов господар озбиљно тада узе реч, па рече талијански: Нисам је шаљив, ја се зовем Ахмед III; неколико година био сам велики султан; свргнуо сам свога брата с престола; мене је свргнуо мој синовац; посекли су главе мојим везирима; скончавам свој живот у старом сарају; мој синовац велики султан Махмуд допушта ми да понекад путујем свога здравља ради; па сам дошао да проведем месојеђе у Млецима.

Младић који је седео крај Ахмеда проговори за њим, па рече: Ја се зовем Иван: био сам цар свију Руса; у колевци сам свргнут с престола; отац и мати ми били су бачени у тавницу; у тавници сам одгајен; допуштено ми је понекад да путујем, у пратњи својих чувара, па сам дошао да проведем месојеђе у Млецима.

Трећи рече: Ја сам Карло-Едуард, краљ од Енглеске; мој ми је отац уступио своја права на краљевину,

борио сам се да их одржим, ишчупали су срца осморим стотинама мојих присталица и њима су их ударали по образима; мене су бацили у тавницу; ја идем у Рим, да походим свога оца, свргнута као и ја и мој дед; па сам дошао да проведем месојеђе у Млецима.

Четврти тада узе реч, па рече: ја сам краљ пољски; ратна ме је коцка лишила мојих наследних земаља, отац ми је искусио исте недаће; приклонио сам се провиђењу као и султан Ахмед, цар Иван, краљ Карло-Едуард, које Бог нека дуго поживи; па сам дошао да проведем месојеђе у Млецима.

Пети рече: И ја сам краљ пољски[1]; двапут сам изгубио своју краљевину; али ми је провиђење дало другу државу, у којој сам учинио више добра но што су сви сарматски краљеви скупа икад могли учинити на вислиним обалама. И ја се приклањам провиђењу; па сам дошао да проведем месојеђе у Млецима.

Остало је шестоме монарху да говори. Господо, рече он, ја нисам тако велики господин као ви; али најпосле, и ја сам био краљ као и сваки други; ја сам Теодор; изабрали су ме за краља на Корзици; звали су ме *Ваше Величанство*, а сада ме једва зову *Господином*; ковао сам новац, а сад немам више ни паре; имао сам два државна секретара, а сад једва имам једног слугу; видео сам се на престолу, а дуго сам био у Лондону на слами у тавници; јако се бојим да ми тако не буде и овде, и ако сам дошао, као и Ваша Величанства, да проведем месојеђе у Млецима.

Она петорица Краљева саслушаше тај говор с племенитим саучешћем. Сваки од њих даде по двадесет цекина Краљу Теодору, да купи хаљина и кошуља. Кандид му поклони дијамант од две хиљаде цекина. — Па ко је, говораху петорица краљева, тај човек што је у стању да да сто пута колико сваки од нас, и који то даје?

[1] Станислав Лешчињски.

јесте ли и ви краљ, Господине? — Не господе, а нимало и не желим да то будем.

Баш кад су се дизали од стола, стигоше у исту гостионицу четири пресветла височанства, који такође беху ратном коцком изгубили своје државе, па дошли да проведу остатак месојеђа у Млецима; али се Кандид није ни осврнуо на те новодошлице. Мислио је само како ће отићи у Цариград да нађе своју драгу Кунигунду.

Волтер.

(Превео с француског Т. С.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Ј. Памучина, *Шаљиве српске народне приповијетке.*

Има доста књижевних послова који су се некад са одушевљењем радили и за које су се некада најбољи посленици грабили, па се сад или никако и не раде, или, ако се и раде, њих се најнепозванији и најнеумешнији лаћају. Један од тих послова јесте и купљење „народнога блага“: пословица, загонетака, песама, и (што се нас овде специјално тиче) приповедака народних.

Први је почео скупљати народне приповетке Вук, и бољега за тај посао није било, ни онда ни данас. Почевши (још 1821) скромно, малешном и неугледном свешчицом једном коју је оштампао из додатка једних српских новина, Вук је доцније умножавао своју збирку народних приповедака, издавао их у засебним књигама и забавницима, а нешто оставио у рукопису. Његова данашња збирка представља 120 понајвише великих прича, слушаних или покупљених од добрих приповедача, пажљиво и укусно бираних, лепо распоређених, дивним језиком и стилом испричаних, уопште класично изданих. Она, у исто доба, и по садржини представља најлепшу збирку српских приповедака: ту је највећи број оригиналних и

карактеристичних приповедака.[1] После Вука, радио је на купљењу и издавању приповедака плодни, слаби и данас заборављени драматичар Атанасије Николић (1803—1882). Његова збирка (две свеске, 1842 и 1843) заостаје, наравно, за Вуковом. Језик је у њима књижеван, старински књижеван, и Вук је сâм на то нападао; а и само излагање има каткад књижевну, морализаторску боју (в. почетак прве приповетке у првој свесци) која квари утисак простога народног причања и одбија оне који су навикнути на Вукову лектиру. Инак зато, Николићева збирка има и својих врло лепих страна. У њој су приповетке (25 на број[2]) скоро све оригиналне и нове, лепе, често пута по својим мотивима врло карактеристичне и значајне; у њој је, узгред буди речено, као и у Вуковој, за сваку приповетку забележено од кога и из ког ју је краја скупљач узео.[3] После Николића, и не угледајући се ни мало на њега, издао је Јован Војиновић своју збирку приповедака (1869). Ко је био овај скупљач, не знам управо (изгледа да је био само ђак, који је у то доба тек свршио гимназију,[4]) али је, у главном, доста добро радио овај посао, угледајући се на Вука. Језик му је

[1] Из Вука су махом узимане приповетке у понеким књижарским збиркама народних приповедака. Тако н. пр у збирци »Уз прело и село« (издање Браће Поповића, 1884) у којој има пет приповедака, три су из Вука узете (»Немушти језик«, „Аждаја и царев син«, »Златоруни ован«); друге две су из Ђ. Стефановића („Седам влашића“, „Милан и шуга“).

[2] У првом издању има 24, али у другом (1899) има 25 (уметнута је: „Царица са звездом на челу“).

[3] У другом издању ових бележака нема. Уопште је ово друго издање врло рђаво: прекрајан је језик и наслов приповедака, а ништа у предговору није споменуто. У предговору се још каже да су те приповетке нађене „међу посмртним списима“ Николића, а ништа се не помиње да су раније штампане.

[4] На наслову књиге „Истина историја о Ћирилу и Методију“ од Теофилакта Београд, 1866 забележено је име нашега Војиновића као »преводиоца« те књиге са славеносрпског на српски; поред имена стоји: „из V. разреда гимназије београдске“. (*Новаковић*, Срп. библиогр. № 2978).

добар (јужно наречје), али му писменост није бог зна каква; у скупљању изгледа да је био доста умешан (он у предговору казује свој интересантни начин скупљања приповедања). Његова збирка је мала, хвата само 15 приповедања, које су у главном лепе, значајне и нове. Одмах за Војиновићем (1870) издали су, латиницом, клерици босанских фрањеваца у „сјеменишту“ у Ђакову „Bosanske narodne pripovijetke“, које су покупили по народу у Босни, путујући о школском распусту нарочито у тој цељи. Њихова збирка има 33 подуже приповетке, лепе и лепо издане. Раније од Војиновића почео је скупљати народне приповетке, и ако их је доцније (1871) публиковао, Ђорђе Стефановић, поп из Каћа, који је још за Вука купио приповетке и њему их слао, па после и сам за се наставио, нарочито после ободрења које му је Кукуљевић дао. Приповетке које је Стефановић издао (има их 25 на број) такође су добре, по садржини и мотивима својим, али су рђаво издане. Језик је у њима нечист и пун елементарних погрешака, са извесним конструкцијама које би се у времену Атанасија Николића и могле опростити, али у времену Стефановића не. Стефановић стално пише: (нек ми се опрости што чиним и овакве елементарне замерке за језик; ја данас говорим о књижевним радницима од којих су неки формално неписмени, и хоћу то и да истакнем): „мислијо, бијо, наудијо“; често пута: „со тог“, „узјахаш“, „ди“ (м. „где“) „лијево“, (он пише источним диалектом, али у две три речи задржава јужни), „беше велики сватови“, „да ћеду“; или: „дође, и баш у битки са грдни душмани тукућега се затече“, итд. Сем језика, ни стил и тон нису често онакви какви приличе приповеткама. Има места у којима се осећа тон из старих рђавих романа превађаних по подлисцима наших новина (в. опис јеле у приповеци под бр. 3); има их у којима је, као и у Ат. Николића, морализаторски тон (в. поуке бабине у приповеци под бр. 4) који се сигурно није осећао у простом излагању приповедача из народа. После, ни излагање често није логично, везано, присебно, него има

празнина, скокова, изостављања онога што је нужно било напред рећи, каткад и апсурдности.[1] Што је још мана у Стефановићевој збирци, то је што ни код једне приповетке није означено од кога и од куда ју је скупљач узео. Исте године које и Стефановић (1871), издао је, у једној врло малој и неукусној књижици од 28 страна, и Димитрије Алексић, „ученик IV. разреда гимназије“, неке песме и приповетке које је сâм скупио. Приповедака има у тој збирци свега 6, кратких; у њима (сем једне) нема скоро никаквих нових и карактеристичних мотива, а излагање им је тако оскудно, мршаво и неспретно, стил и језик су тако неписмени а интерпункција тако одсутна (понекад цела приповетка нема ни једне тачке, чак је слагач заборавио и ону на крају) да их је скоро немогућно читати. После ових плодних година, рад на скупљању народних приповедака застао је. Тек двадесет година доцније (1891) јавља се нова збирка. То су приповетке које су по Банату скупили Коста Ристић, трговац и Васа Лончарски, ратар. У њиховој збирци има само 10 приповедака, које су дуге, занимљиве, скоро све нове (сем бр. 4, која је из Вука), и доста карактеристичне. Само је издање посве рђаво, онако како то код овако простих и неписмених људи и може да буде. Ту се о најелементарније захтеве излагања и причања греши. Меша се н. пр. директан и индиректан говор у истој реченици: „затим им каже да иду сви троје тамо на један брег, па кад ја махнем руком на вас, а ви онда потрчите“, итд.; или: „ја се одмах досетим и кажем оцу, да је лако за то, него иди ти отац“, итд. Сем тога, и причање је често нелогично и апсурдно. Изгледа као да скупљачи нису добро попамтили приповетке (јер не из-

[1] У приповеци под бр. 5, где се прича како су слуге имале да по царевој наредби, убију у шуми царева сина и донесу му главу и палац цару, па се смиловале и одсекле му само палац, каже се ово: „(цареве слуге) договоре се, ако (цар) за главу запита: ди је глава, да ће рећи да су је у страви од дреке царића... изгубили“. Какве дреке кад му је глава откинута?

гледа да су их при причању у перо хватали, него да су их само по сећању бележили; у предговору, у осталом, не помиње се ништа како су, одакле и од кога ове приповетке сабиране), па су пуно ствари у њима оставили без мотивације, или без везе с другима, тако да се на свакој страни читалац пита и чуди зашто поједина лица ово или оно чине. Причање уопште не иде онако глатко и јасно као у другим народним приповеткама. Неколико година доцније (1897), Г. Андра Глигоријевић, ваљда још млад великошколац, издаде једну малу збирку од 7 народних приповедака под насловом „Из душе народне“, са неким примитивним и неукусним илустрацијама. Покојни мој друг, Ђ. С. Ђорђевић рекао је у свом посмртном и недовршеном приказу ове књиге да су у њој „све лоши варијанти већином Вукових народних приповедака“. Ја не држим да је тако, и, колико се сећам осталих збирака не изгледа ми да је у збирци Г. Глигоријевића већина старих приповедака, и ако се, наравно, и у њима овде онде понављају по неки мотиви из Вука или других. Није дакле по томе ова збирка „лоша“; што је „лоше“, то је стил, онај ненародни, неприкладни, рђаво књижевни стил којим су ове приповетке исписане. Г. Глигоријевић, и ако млад и образован човек који јамачно зна у каквој је цени данас Вуков начин издавања приповедака, ипак, као неким чудом, није сматрао да му је потребно тога се истог начина држати кад се истог посла лаћа, него је употребио сасвим супротни начин. Уместо да̀ иде право у народ, пажљиво слуша и верно записује, он је мислио да је довољно сећати се у главном приповетке коју је можда у детињству чуо (он, ни у предговору ни иначе, ни речи не каже о том где је, кад и од кога приповетке слушао, што нам даје повода да мислимо да их је по сећању а не по нарочитом слушању бележио) и препричати је са свима оним књижевним „украсима“ који школованом човеку стоје на расположењу. Има, додуше, и таквих збирака народних прича у којима је скупљач узимао литерарни стил и тон (таква је н. пр. збирка

прича из Нормандије од Јована Флери[1]), али такве збирке, поред свих својих лепих особина, нису добре, и увек су због тога и осуђиване, а препоручиване су увек оне у којима је нарација проста и верна. „Добре судије, каже Е. Коскен у предговору своје узорне збирке приповедака, каткада су жалиле што у извесним колекцијама народних прича наилажаху на стил и сувише наместен, на излагања и улепшавања у којима се виде књижевнички прсти; што се нас тиче.... ако наша колекција има коју добру страну, то је та, чини нам се, што смо просто репродуковали приче које смо чули.“[2] Г. Глигоријевић није се тога начела држао. Он сам прекраја народне приповетке, и даје им књижевну боју, која ево како изгледа, „Ми се особито радујемо, говори једно лице у једној његовој приповеци (стр. 17), што смо стекли једног таљвог пријатеља који нас је удостојио своје посете.“ Или: „дворкиње су гласно јецале.... а коњаницима су капале сузе из очију...; напослетку, гушећи се у сузама и јецајући, разиђоше се.“ Има и иначе неприкладних места, не само по стилу него и по идејама које се о стварима имају. Некаквог човека питају у једној приповеци (стр. 51) шта је по занимању, и он одговори да је кројач; „каквог одела, питају га даље, мушког или женског?“

Све ове збирке о којима смо до сад говорили, садржавају поглавито „женске“ (бајке) и „дуге мушке приповетке,“ да се изразимо терминима којима се Вук служио. То јест, у њима су махом приповетке „озбиљне“ а не шаљиве. Шаљивих пак приповедака такође има покупљених у збирке, и на те збирке ми ћемо се такође осврнути у овом кратком прегледу досад издатих народних приповедака.

Пре свега, и у овим збиркама о којима је досад

[1] Jean Fleury, Littérature orale de la Basse Normandie. Paris, 1883.

[2] Emmanuel Cosquin, Contes populaires de Lorraine, tome I. Paris, 1886.

била реч, има шаљивих приповедака: има у Вука 50, и по две три у још кога. Али Вук није марио за те приповетке колико за оне друге: „за дивно ми је чудо вазда било, каже његов ђак Вук Врчевић, па и сад се чудим зашто никада покојник (Вук) не препоручи да му сакупљам народне шаљиве приповијетке.... него само оне чудотворне и озбиљне." Зато је пети Врчевић, раширујући посао који је од Вука наследио, узео нарочито купити баш ове шаљиве приповетке, и накупио их велики број, па их је с другима издао 1868. Доцније је још више умножио број такозваних „подругачина" и басана, и издао их у две свеске 1883 и 1888, прештампавајући ту, или нешто прерађујући, и оне приповетке истог рода које је раније био штампао. Укупан број приповедака[1] које је Врчевић издао, износи 625; и оне су у главном нове, лепе, карактеристичне, и врло лепо издане. Врчевић је, у осталом, мајсторски знао свој посао, а био је и у приликама згодним да га чини. Научивши од Вука, још 1835 кад се с њим познао у Будви, како треба скупљати „народно благо", он је најпре „као вучић уз вука" по Боки Которској почео посао; доцније га развијао у већим димензијама, радио га у Црној Гори, у Далмацији, а највише у Херцеговини где је петнаест година провео; купио приповетке, песме, пословице, загонетке и сав други фолклорни материјал, и радио тај посао све до своје смрти, дакле скоро педесет година. У време прве Врчевићеве збирке од прилике јавља се као скупљач народних приповедака некакав Милан Станић, „Драгачевац." Он је издао још 1869 „Српско-народне песме и народне приповедке" које су одмах окарактерисане као „недоношче у потпуном смислу" и у којима има само 3 приповетке, и то уметнуте у други текст, у опис Чачка, Пожеге и Ужица; све три су шаљиве. Издао је после (1872) још једну збирку не-

[1] У издању од 1868 има 313 приповедака без подругачица (он их ту зове „подбодачице") и басана. Подругачица има у издању од 1883 свега 159, а басана (изд. од 1888) свега 153.

сама и приповедака под насловом „Драгачевка," и у овој има 37 кратких, махом шаљивих, каткад важних и интересантних приповедака. После ових година, настао је, и за скупљање шаљивих као и за скупљање озбиљних приповедака, један подужи застој. Тек 1892 јавља се са новом збирком један доста познат скупљач народнога блага, Манојло Кордунаш. Његова је збирка врло мала (цела књижица његова, у којој су поред приповедака још и здравице и друго, износи 64 стране), и хвата 38 кратких приповечица. Што карактерише ову збирку, то је што су све приповетке у њој из једне покрајине, наиме из Горње Крајине, и од једног приповедача, неког „слијепца Раде Ранајића" према којем скупљач показује особити а наивни пијетет. Неколико година доцније (1902), издао је своју збирку шаљивих народних приповедака и познати фолклориста Г. Лука Грђић Бјелокосић. Његових приповедака има 100, и све су из Босне и Херцеговине; често пута су то анегдоте које се везују за истинита лица данашњег или мало ранијег времена (в. стр. 3—5, 13—17, 26, 27, 30, 43, 44, 46, 51, 57, 60, 67, 69, 78, 79, 81, 83), и за догађаје чију истинитост скупљач нарочито истиче[1]. Одмах после ове збирке, исте године, изишла је у истој колекцији „Мале библиотеке" и збирка Ј. Памучине (28 приповедака), о којој ћемо одмах говорити.[2]

(Свршиће се.)

Павле Поповић.

---

[1] „Ово ми је причао, каже се у књизи (стр. 78), Мулага Тановић и каже да је жива истина била." Или: „ову причу лијепо прича неки Митар Говедарица и куне се да је истина" (стр. 84), ит.д.

[2] Сем ових штампаних збирака, има и једна мала рукописна у К. С. Академији Наука, која је за ову специјално скупљена у последње време. Била је још једна стара, од К. Х. Ристића (в. предгов. његовим „Срп. нар. пјесмама," 1873, стр. X) која се чувала у библ. Срп. Ученог Друштва, али је данас нема у Академији која је ову библиотеку наследила.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Симо Матавуљ: *Пошљедњи витезови*. — Свеска прва. Мала библиотека, св. 43. Мостар 1903. Стр. 97 in 16°.

Сећате ли се последњих госпара у Војновићевој „Дубровачкој Трилогији“? Матавуљеви „Пошљедњи витезови“ сликају исто доба и исти свет.

Град X. није Дубровник; Конте Иле IX није једно што Орсат Велики, ни сусетка Шјор-Илова, преживела биготна контеса из улице Св. Фрање исто што поносита Госпа Ане, она блêда, „чудна, прастара, рекби мало смијешна“ Војновићева аристократска фигура, у којој као да је „запрашени портре сишао с оквира и оживио малушним, реалним животом друге непознате му доби;“ на двору „Пошљедњих витезова“ тешко ће се наћи класични туч Агрипине и Александра, и никад можда поменути стихови Дантеа и Метастазија: па ипак нам Матавуљева приповетка намеће занимљиво једно поређење. Између трагичне поеме Војновићеве и скоро реалистичке приповетке Матавуљеве разлика је донекле у срединама, каткад у времену, у физиономијама главних личности, у начину представљања, у основном тону дела, али се слике чудно допуњују. У последњој херојској песми што ју је могао инспирисати Дубровник прошлога века, у драми „Allons enfants!“, Војновић опева последње витезе славне републике. У „Сутону“ нема више хероја, Орсати су изумрли, међу госпарима није више речи, о оружју и о Републици, — у чами и сиротињи, каткад гладујући и грчећи се у својој искошеној свили и дотрајалим плаштовима, крај пожутелих меморијала предака и још не заборављених стихова Дантеових, јадни потомци Кабогини трају последње дане свога празног и јаловог господства: издвојени из новог живота што их гази и преживљује, сужњи свога непомирљивог поноса, досто-

јанствени, смешни и несрећни. „На тараци“, Гундулићев Дубровник, у фраку последњег модерног кроја, игра раскалашни канкан Офенбахова Орфеја. У „Пошљедњим витезовима“, приморски племићи сликани су у својој најјадпијој агонији. Већ у поетској трилогији има „гњилих душа“, изметнутих и одрођених коленовића, који у најтежем часу републике не пружају руке кметима и пуку, док на Двору Великога Вијећа непријатеље дочекују приклоњене главе и in gran pompa, или, којима је у тренутку кад Наполеонова војска улази у Дубровник највећа брига „хоће ли Наполеон аболискат fideicomis-e;“ у „Пошљедњим витезовима“ видимо потомке сердара Јанковића и Смиљанића, као отупеле угојене ћифте, беспосленеислужене ћесарове официре, као окореле зеленаше, биготне дегенерике и манијаке.

У старој улици Св. Фрање, међу оронулим и опустелим домовима негдањих госпара Х-ских налази се и двор племенитих М-вића. На поцрнелој зидини, више врата, са улице, властелински грб: „Окруњена аждаха исплазила језичину, пропела се на задње ноге, а у предњој шапи држи го̂ мач“. Под страшним грбом, улазак је у стари гломазни двор што се налегао с обе стране, са својим потамнелим каменим зградама, зиданим и дозиђиваним у разна времена, по разним плановима и укусима. Унутра, десно, каменим степеницима пење се у висок трем, с дрвеном таваницом и подом с углачаним мозаиком од камичака разне боје. Четоро високих двокрилних врата, сва у мрком дрворезу, воде у дворницу. Опет горе дрво, доле мозаик; на зидовима тешка млетачка огледала и слике старих М-вића у златним оквирима. Сад замислите, у том старом, брижљиво очуваном властелском гнезду, под страшном аждахом с голим мачем у шапама, сред кацига, шлемова и сердарских долама у оквирима о зиду, у читавом музеју џефердара, мачева, пушака, пожутелих мемоара и рукописа, ликова Св. Фрање и Доминика у живопису из средњега века: замислите тупу, угојену фигуру шјор Пла Деветог, окорелог каматника.

који ће провести цео свој век у мисама, бројаницама и бездушним погодбама са својим бедним дужницима са острва, у приземној одаји на левом крилу двора, некадањој оружници, данас канцеларији, претрпаној признаницама и облигацијама; замислите конта Ила Десетог, смешно и јадно недоношче, који ће у тридесетим годинама, зазирући од оца, бојећи се од градске дечурлије, — ако се каткад не искраде до кафане да окуша партију билијара са контом Славом — провести цео дан ловећи дрозгове, или у друштву са старом Гарофолом, сред јадне менажерије мршавих тичурина, тепајући и брбљајући са маторим, очерупаним папагајем Ронроном.

Конте Десети добиће временом друга у Илији Булином. Иле Булин, имењак Шјор Десетога, је несрећан алкохоличан тип, од „зле и крви корјена", један од оних опет несрећних дегенерика беднога пука. Силом и милом, навешће се бескућни имењак на врат госпарском измету, и од једног дана, ово ће чудно друштво постати нераздвојно. Слабуњави Конте Десети завршиће једнога дана од запаљења плућа после умора и зноја у лову; Иле Булин, пошто преживи свога имењака, и прода гуњ за последњи оброк ракије, стропоштаће се у море.

Конте Иле Девети преживи све своје. „Бјеше се погурио и осушио као укљева, те докотура до деведесете... Све његово имање оста манастиру. Стари двор М-вића даде се под најам, те се данас по њему шири каква чиновничка гloта".

Ето „Пошљедњих витезова".

Лепа је Матавуљева прича. Има у њој упечатљивих слика, има погођених физиономија, не можда толико психолошки проникнутих али истакнутих изразним спољним појединостима; има онај познати лаки и прости приповедачки манир у коме је писац „Бакоње Фра-Брна" тако природан кад слика своје Приморје; има чак и занимљиве интриге у причи. Можда бисмо овом последњем ипак радије претпоставили опсежније и дубље сликање главних личности и момената. Тако бисмо можда мање за-

жалили да нам је Иле Булин ускратио своју фанфаронаду у крчми крај ракије и подсмешљивих другова, да је се писац, у накнаду, више зауставио на његовим племенитим имењацима. У оном несрећном двору са аждахом и голим мачем на поцрнелој каменој зидини, са зеленашким облигацијама у дедовским оружним ковчезима и менажеријом очерупаних тичурина у одајама где је свила шуштала, мачеви се укрштали и класици рециговали, — Матавуљ је нашао необично градиво за један пун, развијен роман. Неће нам ипак бити жао, ако, после ове прве свеске, Матавуљ настави интересантну серију „Пошљедњих витезова“, у којима ће његове богате импресије из Приморја бити, данас,[1] развијене пуније и исцрпније.

Милан Грол.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

= *У часовима одмора*, цртице, слике, утисци, приповијетке Светозара Ћоровића. Књига прва. У Мостару. 1903. — У ову збирку коју смо ми већ раније били објавили, Г. Ћоровић је унео, како сам вели, избор од свега онога што је до данас наштампао и што му се, наново прегледано и поправљено, учинило вредно да се наново штампа и згодно да га дефинитивно представи књижевној публици. У овој првој збирци о којој је реч. Г. Ћоровић је био срећне руке при избору, што није лака ствар кад је реч о себи. Нека са истим скрупулама разборите очинске нежности одабира и даље, те да и остале збирке оставе исту симпатичну слику о писцу, коју оставља ова прва. У осталом, бар читаоцима „С. К. Гласника“ нису потребне наше изричне препоруке за њиног старог познаника.

= Из XXXIX Споменика Срп. Крал. Академије (стр. 43—84) одштампана је Ник. Вулића, Фридриха Ладека и Антон фон Премерштајна друга руковет *Античких спомс*

[1] „Пошљедњи витезови“ штампани су први пут пре десетину година.

ника у Србији, којој је Г. Вулић додао још десет касније нађених натписа (*Додатак* на стр. 85—88). Публиковање оваке грађе има свог научног интереса, те би зато требало проговорити коју реч о томе. Али за овај мах, ми се морамо ограничити на просто регистровање публикације с тим да укажемо на једну појаву која не би требало да се више понавља у издањима Срп. Краљ. Академије. Ствар је пак у овоме. Према чл. 7. Пословника, Срп. Краљ. Академија, може штампати и дати помоћ за издавање само таквих дела, у којима се нови научни резултати износе на видик;... преводе... Академија не сме штампати нити за штампу помагати". И тако гласи одредба у Пословнику, док међутим ова руковет није ништа друго до превод с немачког, чији је оригинал под потписом Вулића, Ладека и фон Премерштајна објављен у Beiblatt zu Jahreshefte des österr. archäolog. Instituts in Wien, Band IV, Heft II (издан 31. октобра 1901 год.). јер док је оригинал штампан још 1901., српско издање у засебним отисцима објављено је тек сада, а Споменик XXXIX Академијин још није готов. На тај начин у место да су римски натписи прво објављени у издању Српске Краљевске Академије, која за ствари са српског земљишта у оваком случају треба да има право на приоритет, ова, преко горње тројице епиграфичара, постаје растурач издања бечког института у српском преводу. Па ни по јада да се прошло само на томе! У издању „Античких споменика у Србији" у „Споменику" XXXIX има нечег горег и превода. У оном *Додатку* Г. Николе Вулића има натписа рђаво протумачених. Такав је случај са натписом под бр. 5, који је у редакцији и с тумачењем Г. Вулића апсурдан према ономе како је објављен у издању бечког института (књ. XI, св. I, од 31 маја ове године.) под потписом истог Г. Вулића и фон Премерштајна. Из поређења ове две публикације види се да тумачење Г. Вулића не ваља, и да му је у немачком издању била потребна помоћ фон Премерштајнова епиграфичког знања. Овде се Г. Вулић рђаво одужио Академији за штампање превода с немачког, противног 7. чл. Пословника.

J. Н. Т.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Позоришна ул. бр. 17

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига IX, број 5. — 1 јул, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ЈЕДАНАЕСТА.

У њој су нека страшна и луда привиђења и снови што су били природна последица испричанога у прошлој Глави а што ће опет исто тако (у неколико наравно) бити узрок ономе што ће се испричати у идућим Главама.

(9.)

Кад је дошао кући, био је Мане као у грозници. У грудима му беснела бура а у главиројиле се силне мисли и слике. Претурају се једна преко друге и потискују једна другу, а глава да прсне. Ни тумарање по улицама, ни покушај да се разгали у веселом друштву и да заборави немио вечерашњи догађај; да свирком и игром заглуши буру која му је беснела у грудима, — све му то није помогло! За то је и дошао кући раније него што обично суботом долази, јер се надао да ће бар ту, у старом и скровитом свом и мирном гнезданцу, моћи одахнути мало и утешити се; да ће му кућна ноћна тишина и благи санак бити мелем овим новим ранама његовим...

Бацио се онако обучен на дуги миндерлук што се пружао уз читаву једну страну простране гостинске собе. Била је субота. Кандило је горело пред иконом Богородице коју је Мане сву окитио и покрио сребром, и блага полусветлост падаше на измучено лице Манино. И годила му та свечана и побожна ноћна тишина суботске

ноћи и полутама и светлост од кандила које је на махове час тињало час плануло па се светлост и тама потискивале сваки час по шареном ћилиму на поду... Мислио је о Зони и о вечерашњем састанку и разговору: о Манулаћу, о прошевини, о свадби њиховој и о животу њиховом после свадбе, па се трже уплашен и од саме помисли те. Врати се опет мислима синоћњем догађају. Мислио је о глупом смеху Васке измећарке, а у ушима му једнако звони оно страшно јасно смејање поносите чорбаџиске ћери. И страшна му беше и сама помисао на то како је смешан, како бедан морао изгледати кад је остао сам на сокаку онако гадно исмејан од једне глупе измећарке и од једне хладне и бездушне чорбаџиске ћери!

Па тек она реч „куче у чашире", како му се увртела! Он би да је заборави а она му се једнако намеће; као насртљива досадна мува коју не може човек да отера, тако га заокупила та реч! ....

Дуго није могао склопити ока ни заспати и ако је то желео и одагнавао мисли. Неки полусан и полујава беше то, па се једно у друго наизменце преливало.

Мисли о вечерашњем. Хуче и љути се. Пред очима му жива слика звезданог неба и месеца, Зоне како стоји умотана у бундицу своју са истуреном левом ногом и погледом на страну; сећа се измећарке како подаље стоји; чује једнако речи њене и види Манулаћа како са спуштеним рукама стоји као ступац некакав и како се смеши и чује како се овај гласно цери... Ху, зар и он ту био, а он га за дуго није ни опазио! Каква брука; бар да није то пред њим било. Љут поће на њега, трже се и разабра мало! Којешта! помисли Мане, па Манулаћ није ни био ту. Он је у то доба већ обично у кревету. А срећа што није био, јер и без тога доста је бруке и срамоте. Да, мисли Мане, сами су били. Био је само ноћни стражар, па и он је далеко био; шта је он и могао чути? Ништа. А Зона и Васка биле су ту, али оне неће смети никоме казати. А сачувај Боже, да је још ко ту био. Пуцала би му сутра дан брука по целом граду. Не, не, тешио се

Мане, није нико био, само оне, само женске, а оне не смеју од мушких ништа да кажу, а могу се смејати до миле воље, — то толико.... Гледа оне женске прилике у сенци високих зидова како стоје подаље једна од друге, али Манулаћа нема ту, он се не смеје, него оне. Ах, тај смех страшан је и ако га сутра дан нико неће чути. Па и она матора тетка Таска, и она ту; смеје се и она, а прихватиле и оне друге две тетке, Калиопа и Уранија. Само се тетка Дока не смеје, него се љути; планула па скида папучу и полетела на њих да се бије, а Мане скочио и зауставља је и преклиње, да се окане да се не купи комшилук на ту бруку. А она га и не слуша него се обрецује на-њ, вели му: „Ај-си, келешу ниједан! Овој си је наше женско знање!“ па заокупила папучом по оним женама, па уза сваки удар само викне: „Еве, тој ти је за куче у чашире!“ а он тада полете и викну на њу из свега гласа.... Трже се и разабра. Шта је ово! помисли Мане, каква Дока, какве друге жене! нико више није ту био, само њих две. Прекрсти се и захвали Богу што је све то само сан био. Но, само би му то још требало, мисли Мане, да су оне биле синоћ ту!... Пукла би му брука све до Куршумлије, Ристовца и Сукова. Умирио се мало и стао опет размишљати и већ га глава заболе, а жељени сан никако да наиђе. Излазе преда-њ и привиђају му се све неке чудновате слике као човеку у врућици, и те су слике прелазиле из јаве у сан и обратно, и најзад није више могао разабрати и разликовати: шта је његова распаљена будна машта, шта бунило а шта варљиви санак створио!.... Све је то чудновато страшно и њему немило било што је тада видео у тим сликама.... Сви весели, само он тужан; сви пусти и обесни, само он бедан; свима до шале и смеха, само он стоји и служи свима, па и оним најгорима, за подсмех. Осећа и види да је све пропало за-њ..... Не зна, не сећа се кад је то могла бити прошевина и прстен и кад брже је дошао сам дан свадбе, само чује песму, страшне оне речи:

„Јеси л' чуо да сам испрошена ?

и оне још страшније речи:

„Је л' ти жао што се растајемо?
„Растајемо а не састајемо!...“

страховито тутње у ушима и разлежу се по грудима његовим, и он се склања и бега испред подсмешљивих и пакосних погледа света Већ било венчање, прошао ручак и сад после подне грдно весеље у кући чорбаџи-Замфировој. Све се слегло ту. Силан свет се скупио на прекрилио све одаје, доксате, авлију и сав сокак; на све стране само 'оро видиш како се таласа и шарени... Све весело па игра, пева, пије, и грли се, само он тужан повукао се неопажено у један кошак у авлији и одатле, скривен од очију свију, гледа сав тај шарени џумбус и весеље и тражи очима њу... Мало после ето и ње, Зоне. Излази из куће, спушта се достојанствено као голубица низ високе камене степенице доле у авлију. Води је Сотирађ, Манулаћев брат од тетке, који је девер уз девојку, рамајући мало јер га убијају нове лагиране ципеле, у које једнако гледа. А Мане је гледа неданимице и нетренимице. Притиснуо руком груди, јер му срце силно лупа, па се повлачи још дубље јер се боји да свет не чује ту силну лупу срца и да га не опази... А Зона лепа, лепша но игда и блеђа но икада. Уста скупила као да ће да се заплаче а гледа сањиво, уморно и тужно по другарицама које се скупиле око ње. Љуби се с њима а оне је гледају, смеше се на њу очију пуних суза, а после је загледају и разгледају јој одело. А она у богатом и шареном венчаном оделу. Пустила дугу косу низ плећа и преко груди, а низ дугу косу пушта се тел, блешти и трепери тел међу црном бујном косом па му изгледа Зона сјајна и свечана као заветна икона. На плећима бундица од ружичастог атласа а испод бунде либаде; либаде покрива јелек, јелек кошуљу од жуте бурунџук-свиле, а кошуља беле груди. Доле свилена сукња и шалваре од јума-басме. Све то разгледају другарице и питају је: је ли јој жао куће и мајке, је ли јој жао што ће да иде у туђу кућу туђој мајци, што неће више код мајке

да поћи? А њој очи пуне суза и готова да заплаче. Крај ње стоји мали сестрић њен, Костадинкино Миланче: ухватио се за теткину сукњу а девојке и момци напали га па га резиле, веле му: „Их, какав си па и ти!... Тету Зону ти искају да гу украдну!.... Нећеш више да спијеш код тету; ће гу украдну. А ти си ћутиш ту, — а имаш си такво убаво краљско име!... Јазук, Миланче!“ А дете их слуша, и гледа час у њих час у Зону; па се смеши усиљено и виче „јок!..,“ а после постаје озбиљнији, па тек силно затрепће очима а сузе му силно грунуше. Силно се припубило Зони, обгрлило јој колена, плаче, бацака се, грди Манулаћа, бије Сотираћа девера ногом и дере се, виче мајку Костандинку: „Нане, поскоро ће да ни украдну тета-Зону!“ А Зона силно бризнула тада у плач. — „Свирите нешто, виче стари Замфир, што заћутасте! Што је овој саг?! Је ли нананја та да смо жални и да плачемо, — е-ли свадба, та да смо весели и да трупамо?!...“ Тада засвираше Цигани и све полете и поче се хватати у коло. Ту однекуд и луди Гане Клинчар, и њега привукло ово весеље. Свега две ствари у свету још воле: девојке и ливене ексере; и увек му пуна шака ексера, а то добија већином приликом силних својих прошевина. Тек бане у кућу па проси девојку. Они га одбију, кажу му да је испрошена већ, или да немају девојке на удају и даду му шаку ексера, а он прими, каже: хвала, и смеје се на ексер а на девојку одмах и заборави... И он је сад ту, дошао и он на овај џумбус. Сви га дирају а он опет никому не остаје дужан. Девојке га зову и питају га: хоће ли да им буде часник? Једна га зове за девера, друга за кума, трећа за старојка а он им одговара пелтечећи: „Не-не-не може! Н-н-нч не може! М-м-младожења оћу сам а де-де-девер и ку-ку-ку-кум, — нећу сам!“ А оне га питају: коју ће да узме а он каже: „све по авлију и по сокак.“ Сви се смеју и веле: „Лелее! Лудо, на си знаје што си је поубаво!“ па му дају ливених ексера пуну шаку а он одлази задовољан и церека се на нове ексере. Тада се и Зона

насмеја онако кроз сузе. Гледа је Мане па му се учини тај њен осмех кроз сузе као зраке сунчане кад продру кроз кишне облаке и сунце се осмехне на земљу.... И она се ухватила у коло са читавим буљуком девојака другарица својих. Похватале се до ње све: Тимка Калтагџиска и Дика Грчарска, Ленче Кубеџиско и Генче Кривоканско, Зоне Ставрино и Јоне Мамино па играју и певају ону омиљену Зонину игру „Јелку тамничарку“..... Играју и певају:

»Нане, кажи тајку,
Да ме младу дава
За наше комшијче
За младо *банкерче!*“

Мало после ето ти и Манулаћа; води га мајка и гура га да се и он ухвати и да игра. Он се отима и неће, а она га милује по образу, љуби и моли га и храбри га да игра. И он се ухватио па игра, са свим по оном: „Како играм да играм, само да се наиграм.“ Играју сви; кликћу и подврискују уз она силна ћеманета, зурле и дахирета. А Мане се све више склања и повлачи у крај, и све тужније му око срца гледајући шта се све догађа. И гледајући несиретно играње оне суклате Манулаћа, паде му тешко; стеже му се срце и помисли у себи: И у чем нисам бољи од овога зевзека Манулаћа, — и она опет волије њему него мени?!.... И црне мисли све више, као црна ноћ све више омотаваху и притискиваху болну душу његову, докле га из тих мисли не трже силан смех од којега се тресла сва авлија и висока трокатница богатога хаџи-Замфира. Само се чуло са свих страна силно пљескање дланови ма, и узвици: „Лелее! Мука га тешка изела, што је несрећник и шалџија!...“ и опет страшан смех одасвуд....

Трже се Мане и стаде зверати на све стране око себе да види чему се то смеју тако силно. Погледа, а све очи и руке упрте на коловођу; њему се смеју. Погледа и Мане на ту страну. Погледа боље, кад ал' коловођа није као друге коловође, него стари Жућко, стари

пас Замфиров!.... Шта је ово, ако ко Бога зна! помисли Мане па се само прекрсти од чуда и рече: „Господи Боже, и овој чудо у свет да видим!“ Погледа опет боље да га очи како год не варају?! Како би то било да пас води коло!?... Присећа се да ли је икада видео да пас води коло. Ако ико, он се баш свога века доста наиграо и био коловођа — али да је *пас* кадгод водио коло, тога се не сећа! Онај Манулаћ би још и могао повести коло — али џас, баш никако!... „Леле, ишенико играње — има ли га у свет?!...“ рече Мане. Протрља очи бојећи се да га опе можда не варају. Али не, не вара се! Баш главом он, стари Жућко чији се ноћни лавеж из мирне хаџи-Замфирове авлије бестрага далеко чује и распознаје. Лепо се ухватио и он у 'оро и води 'оро. И за чудо, па некако баш и изгледа на коловођу! Или се то можда само очи навикле, па изгледа тако!..... На десно раме пала му дуга танка кићанка од накривљена феса, а на лево раме исплазио језик па му ландара; лева шапа му на леђима а десном накривио фесић; испрсио се на силно заплеће ногама, а на ногама му празничне гајтанли-чакшире и око паса траболос појас.... „Их, што је несрећник!“ веле једни; „Лелее, *куче у чакшире*!“ смеју се други, а он игра па и њему смешно. Смеје се и он, срећан што му се дала прилика да забавља госте и што га сви пријатно гледају; јер све је то појурило са сокака у авлију а околни комшијски зидови пуни начичкани радознала света. И све се то тресе од силна смеха, а највише се смеју баш сами младенци, Зона и Манулаћ. Манулаћ се пустио из кола па се само лупа рукама по колену: превија се и заболеше га већ слабине а вилице му осташе развјапљене па не може да их састави од силна смеха који је све обухватио, и авлију и комшилук и сокак. Сви се тресу од силна смеха, једни вичу: „Леле, тугооо! Куче у чашире, — фатило се у 'оро!“ а други почели да вичу: „Уа, уа!“ и сити гледања и његовог играња питају: „Ако ли, море, да му прикачимо на реп тенџеру?!“ а трећи прихватају радосно и предлажу још: „Па да га напудимо да јури,

ете, у чапире кроз сокаци и по друге мале?!...“ И готови су већ да потраже тенџеру, и измећарка Васка већ пошла по њу, да му је привежу на реп и викну за њим једно „Уа!“ — Али се ту сада Зона умешала на педа. Смеје се, истина, али га ипак брани, зауставља их и вели им: „Мори, ћоpави ли сте, што ли, ћорче ни једне! Мори, не је то Жућко?.... Тој си је Мане, Мане кујунџија!.... Не давам ви га!... Тугооо!“ рече па се засмеја и једва говори од смеха. „Мало ли је зар муке и бруке његове — та саг да му врзујете та и *тенџеру* јоште да понесе!?...“ А Манулаћ све скаче од радости и смеха, држећи тенџеру коју му је донела и предала Васка...

А Мана облио мртвачки зној. Стегло га нешто у грлу, дави га, притискује му груди.... Око њега се све врти, а земља чисто тоне под њим, — и он јекну силно: „Гже, кучка!... Неје оно Мане; ја сам Мане, а оно је куче! Овој су маћије!... Куче куде је водило оро?!“ па наби фес на очи, и наже кроз свет да бега. Али некако не може. Тешко корача, смета му нешто; као да гаца кроз дубоку воду и да хоће уз воду, тако тешко одмиче. А све полетело на њега, и виче „Уа!“ а он сваки час пада, па се опет диже и опет бега. И брани се рукама а њих тешко диже; малаксале му, он пада и опет се диже и граби напред а за њим се једнако ори оно страховито: „Леле, *куче у чапире*!“ И он се опет саплеће, пада, мучи се да се дигне али већ не могаше, — а у том се и пробуди.....

Беше гола вода.... Седе на миндерлук, ухвати се за чело и тешко дишући гледаше унезверено око себе, и не веровате чисто оној тишини и усамљености у којој се сада нађе после оне малопређашње тишме и вреве! Дуго је тако ћутао погружен и несрећан, док се једва разабрао и увидео да је то само сан, страшан и ружан сан био. И тек тада одахну душом, прибра се мало и размишљаваше хладније. Прекрсти се и захвали Богу што је то само сан био, и што тако, хвала Богу, није још и ту срамоту доживео да му се сав свет смеје!....

Зора је већ забелела, гугутке и голубови гукали испод стрехе, кандило догоревало, а он још седи и размишља о синоћној јави и о страшном сну ноћашњем, и о Зони која сада мирно и безбрижно спава, јер је легла мирне савести и ако га је синоћ онако љуто и немилосрдно увредила.....

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

ИЗ БЕЛЕЖАКА СА СЕЛА.

II.

Кића.

Још дететем знао сам у селу неког нашег суседа кога су сви звали Кића. Знао сам о њему да је у нашем селу изучио школу, па га после дали у Крагујевац на *велике науке* (гимназија). У гимназији је провео годину и по дана, и како није могао да успева у наукама, да „изучи за попа, јал за учитеља", отац га извади из школе и да на занат код неког Симе који је држао бакалук и знао да шије и да везе бућмом и ермом, а код тог су Симе и наши сељаци пазарили. Ни код Симе није боље прошао. Провео је две године у чаршији, научио да говори по варошки, научио мало и од посла, и вратио се у село, где се одмах разликовао од осталих по ходу, по оделу, а и по говору. Носио је зими уске, сасвим приљубљене уз ноге панталоне од плаве, војничке чоје, намуклију и поврх ње прслук, а на глави плаву шајкачу. Лети је носио то исто, без намуклије, а на глави *куповни* шешир с широким ободом, а некад се виђао у гаћама и танкој, лепо убраној кошуљи, што зову на оždреље, а кошуља толико умочена у модрило (вешплав) да се плави као чивит. На кошуљи су *ѳормеги*, повијене *таслице* на рукавима, и колир од *шифона* поштиркани и

не иеглани. Место зубуна увек прслук, и то раскопчан, а на прслуку челични ланац (сат није имао) и око врата дугачак гајтан који с преда задева за појас. Кад се, дакле, вратио тако *из чаршије* са заната и наука (слушало се по селу да зна и *немачка* слова), Кића умоли оца да *учи на приват* две године, а то је био као *неки курс* за општинског писара. Тако су се и многи други спремали. Неко је плаћао учитељу у новцу, а неки су плаћали у натури: доносе жита, масти, млека, пилиће, свињу, јагањце, што ко има, те тако као пролазили јевтиније. Ми смо деца на те момке што студирају на приват, гледали са страхопоштовањем, као на научнике. Кад они између себе разговарају и слишавају један другог онда нисмо слушали обична, наша школска питања, нити се ту говори о томе где извире Морава и како има два крака, нити о овци да има четири ноге и да пасе траву, нити да коњ има главу, труп и удове, и да на врату има дугачку, лепу длаку која се зове грива, а да се та домаћа животиња преже у кола и употребљава врло корисно за јахање. Ништа од свега тога. Они су учили сасвим друге науке. Учили су да знају на памет и да сами напишу тапију, да потврде тапију, да израчунају интерес на позајмљену суму, да напишу тужбу, да напишу *облигацију*, да је потврде, и да израчунавају *термине* плаћања, да направе уверење: „Суд ове општине уверава сваку надлежну влас, које се тицало буде знати, да је...“, да напишу писмо *приватно* и *званично*. Ето такве смо крупне, и за нас децу импозантне ствари слушали од оних што уче *на приват*. И сами сељаци имали су врло лепо мишљење о том учењу, и сваки би рекао: „Ово што деца 'нако редовно уче, то баш ништа, ал' ко може да да дете да изучи на приват, то вреди много. Зна после дете што год му треба, да ти сврши посао ко 'двокат. А још кад је дете разборито, па се и само, још у општини, испрактицира, онда слободно не иди 'двокату, мањ ако имаш пара одвише па не знаш куд да и' поарчиш. Ем се дете упути, па после живи рâт,

не мора да привати мотику. Ето Алемнија, Васе, па други' (и они су учили на приват и сви су општински писари), живе за два света!"

Тако су сељаци, људи, о њима мислили, а ми ђаци, у школи, не само да смо их због њихове *високоучености* поштовали, већ смо их се и бојали, јер су нам они били као неки *вицеучитељи*. Кад учитељ оде у лов, или где у госте, или има нека друга посла, онда они задају лекције, слишавају, кажњавају, имају сву власт као учитељи, само што су морали учитељу поднети опширан реферат о пропитивању, владању ученика, и изреченим казнама, те учитељ као врховна власт одобри.

*

Док је Кића учио на приват, умре му отац и остави му мало имање оптерећено великим дугом. Мајка му је умрла раније, и како није имао никог више, то је остао самац, саморан. Кућа његова оца била је у селу, а *право село* било је читаво пола часа удаљено од краја где сам ја одрастао. То је као неки *господски крај*. Ту је црква, школа, меана, општина, учитељева кућа, попова кућа, дућан, бојаџиница Матина, наша кућа, и једна мала, опустела кућица неког дућанџије кога је случајно шурак убио каменом, а жена му се после преудала и одвела собом двоје мале деце, те тако у кући није становао нико.

Како се Кића, као учеван човек, није мислио бавити земљорадњом, то је напустио очеву кућу и узео под закуп ту опустелу кућицу *у господском крају*. Набавио шиваћу машину и шио је сељацима зубуне, јелеке, капе, крпио памуклије, шио женске *рекле на струк* и узгред се бавио писањем тапија, *облегација*, правио тужбе, писао приватна писма, и уопште шта је год коме требало Кића му то изради за јевтине паре.

Кад сам још дететом био у селу, њему је могло бити нешто више од двадесет година. Црне масти, кошчат, танак, штркљастих ногу са оним затегнутим панталонама и умотаним кајишима од опанака до близу колена.

Тај није знао за умор, а могао је да пешачи, што су сељаци говорили, као нас. Зором рано тек промакне поред нашег прозора и чује се његова песма (знао је, веле сељаци, све *лепе*, нове песме из лире, а не оне сељачке, старинске). Мало прође, а тек он се враћа натраг и вуче пуну торбу мреа и погаче, или какву ћурку, или кокошку, или шта било тако, само се никад не враћа празних руку. Није га мрзело да облети цело село по неколико пута на дан. Свуд стигне. Час он оде и у друго село, и у варош, и куд не, само није могао на једном месту да је.

Кућица у којој је живео, мала, ниска, опала, на оџаку се дими само зими, у дворишту коров. Ту је увек по неко усамљено спуждено пиле, или ћурка кауче, а у обору рипка по какво пунаво прасе, што му у име награде да сељак за написано писмо, или неку тако малу услугу. Малтер од куће около одлепљен, па цео изглед буди у човеку сажаљење и симпатију према Кићи, том самораном спротану, како су га сељаци често називали. Нико не зна кад пре дође, кад оде од куће. Час чујеш где у његовој соби трешти машина и његова песма, која је личила на бесомучно урликање, час га чујеш где звижди, а мало за тим све немо, њега нема, отпарлао некуд. И човек мисли није код куће, а тек оно затандрче машина и разлегне се његова гласина: „Јој, нешто ми се памет померава, канда ми се нова дика јавља...“ Мало прође, а тек неко пита код наше куће: „Где је Кића, Бога ви?“

— Ту је.

— Нема га, сад ја хтедо' тамо, па врата закључана!

Моја се мајка увек прекрсти и рекне у таквој прилици:

— О часни га не убио! Не знам како га носе оне веселе ноге. Боже ме опрости, како да није сам.

Не прође ни сат, а тек из његове куће чујемо песму: „Румен ти је кљун, голубе, ју голубице....“ а за тим звиждање, па опет неку песму, па опет звиждање, па

тек се све ућути. Погледамо, а он оде некуд навише журно, на мало за тим чујемо његово звиждање; погледамо, а он оде на ниже.

— Патема га била, као зграновит! прошапуће мајка.

Недељом до подне, кад сељаци дођу цркви или у општину, Кића не стане. Са сваким има по нешто тајно. Тек само погледаш, а он по неког ували за крај од гуња и вуче у страну. Прошапуће мало с њим, и тек погледаш, а он већ у другом крају порте с другим; док се окренеш, а он с трећим на трећем месту.

Тако је Кића проводио дане припремајући себи место за општинског писара на место поповог сина. Као озбиљан кандидат за то место, он је строго мотрио на рад свог супарника, ватао му погрешке, злоупотребе, уцењивања, и све то, док си длан о длан, он саопшти по селу, досне у свачију кућу. Сељаци су били већ ради да поповог сина смене, али њега опет, како веле, држи начелник. Поп начелнику даје поклоне, па овај опет заволео његовог сина.

Али, Кића је био уверен да ће доћи и његово време (то је више пута јавно подвикнуо кад се споречка с поповим сином), и живео је задовољно.

Сељаци су му чинили. Жале га сви где је сам, сироче, па у чију год кућу сврати, не испрате га празних руку. Тек кад пође, задржи га домаћица:

— Кићо, синко, чекај да ти дам мало погаче, знам да ти нема ко умесити.

Спреми му погаче, и мете у заструг сира и скорупа, па дода:

— Ево и мало смока, па кад уздолазим цркви, ја ћу понети заструг.

— Севан је, а и наше је дете, сироче — дода свака кад он оде

Негде добије јаја, негде пиле, негде ћурку, негде сланине, сува меса; што било, тек га не испрате празних руку.

Тако Кића није за храну бринуо. Имао је он свега

у кући, а и свуд су му код другог била врата отворена. Негде руча, негде вечера, негде ужина, тек сваки га понуди. „Самац је, сироче је!“ сваки помисли.

Сем тога, он је лепо зарађивао, а новац је штедио, управо, није га ни имао зашта трошити. Од живења, вели, није Бог зна каква хасна, али је добро зарађивао на писању. Радио је и за готов новац, а и примао је награду у житу, пасуљу, стоци, па то после продаје у вароши и паре оставља.

*

Од детињства нисам га видео никако, до свога доласка у село после толико година. Место оне мале, опале јадне куће затекао сам велику пространу кућу ограђену тарабом. Одмах до куће велики кошеви, амбари, магазе, штала и друге стаје; пред кућом башта пуна лепа цвећа, а у крају баште кошнице. Дворишне има два улаза: једна врата за улаз у одељење где је кућа; а друга су врата за улаз у одељење дворишта где су кошеви и магазе.

Затекао сам га, кад га походих, где седи пред амбаром и објашњава се са сељацима који су му довукли неколико кола жита.

Кад ја наиђох, он прекиде разговор, поздрави се са мном, али ме не познаде. Кажем му ко сам, и на његовом лицу указа се радосно изненађење.

— Ајде, стоварајте ви, па после дођите да обрачунамо, рече сељацима, и мене поведе у кућу да се видим и с његовом породицом. Јако се изменио. Затекао сам га пуна, трома, са масним лицем и подваљком под брадом, која је лепо избријана. На њему капут, прслук и панталоне као у градских трговаца. На руци му дебео златан прстен; на ногама имаћаше лепе, *штиковане* папуче. Његова жена се *носи по варошки*, а тако исто и деца.

Из његовог разговора сам дознао да је већ дуго година општински писар и да је добро зарађивао *на писању*, а уз то је и трговао са житом, ракијом и стоком.

— Шта ће се, вели, тек колико човек да се занима.

Разговор нам прекиде сељак који уђе, с речима:

— Стоварио сам, газда Кићо, ајде да променимо *облегацију*.

— Одмори се мало. Хоћеш једну ракију? понуди га Кића.

Послужише му ракију, и Кића уђе с њим у другу собу.

Тамо су пробавили око четврт часа и за то време сам разговарао с домаћицом. Кад изиђоше, сељак оде ћутећи, а Кића седе до мене и продужи започети разговор.

Мало се још поразговарасмо, па се поздравим и ја и пођем. Домаћин изиђе да ме испрати.

Четворица сељака су још стоваривали, а онај што је улазио у собу Кићи, стајао је крај празних кола с неком хартијом у руци и гледао у земљу. Искошкани волови леже уз јарам и преживају, а он стоји тако крај кола, оборене главе, замишљен, снужден. Затим разви ону хартију грубим, прљавим, задебљалим од рада прстима, гледаше у њу неко време, па је онда сави, зави у пешкир и метну у недра.

— Добро је, Стеване, добро је, не брини! вели му Кића.

— Јадно ми моје добро кад погибо' радећи и довлачећи рану, а главница једнако стоји.

— Ајд, кош, сиво! викну за тим и удари љутито вола.

— Шта ћеш! и ја би' волео да ми ниси дужан.... вели Кића.

— Кош, кош! виче Стеван воловима, и подиже јарам. Волови послушно увукоше сами вратове у јарам. Стева удари палице, узе ланац којим су везани волови, и поведе их.

Кола закрцкаше, и Стеван изиђе тако, ћутећи, без збогом.

Радоје М. Домановић.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(6)

IX.

Ема би често, кад Шарл оде од куће, извадила из ормана, из рубља у које је беше оставила, кутију за цигаре од зелене свиле.

Она је посматрала, отварала ту кутију, па шта више и увлачила у себе мирис њене поставе, мирис врбене и дувана. Чија ли је била?... Виконтова. То му је можда поклон од његове милоснице. Везена је на каквом ђерђеву од палисандра, малом предмету који се крије испред свих очију, који је заузео многе часове и на који су падале меке витице замишљене везиље. Љубав беше прошла кроз ово мрежасто платно; при сваком убоду игле рађала се нека нада или успомена, и све ове изукрштане свилене жице показивале су само колико је ова нежна и нема страст била постојана. И једно јутро виконт је беше понео са собом. О чему ли су говорили док је кутија лежала на каминима са широким оплатама, између ваза са цвећем и сахата у стилу Луја XV. Она је сад у Тосту. А он, он је у Паризу; тамо далеко! Какав ли је тај Париз? Шта све значи то име! Она га је понављала полугласно, задовољства ради; оно је звонило у њеним ушима као велико звоно у некој саборној цркви, блистало пред њеним очима и кад га је гледала по шареним натписима на тегламa за помаду.

Ноћу, кад су рибарски трговци у својим колима пролазили испод њених прозора певајући песму *Мајоран*, она би се пробудила; и слушајући тутњаву окованих точкова, која се на изласку из села убрзо губила на друму, рекла би у себи:

Сутра су у Паризу!

И она их је пратила у мислима, видела како се

пењу и спуштају преко узвишица, како пролазе кроз села и одмичу друмом при светлости звезда. После извесне неодређене даљине долазило је увек неко нејасно место на коме је њен сан престајао.

Она купи један план Париза, и мичући прстом по карти замишљала је да иде кроз престоницу. Ишла је булеварима заустављајући се на свакоме углу, где су се укрштале пруге које означавају улице, пред белим квадратима који представљају куће. Кад јој се очи најзад заморе, она би затворила трепавице и тада би кроз мрак видела како ветар лелуја гасне пламенове, и чула врата на фијакерима, која су се с великом лупом отварала пред перистилом разних позоришта.

Она се претплати на *Котарицу*, женски лист, и на *Силфиду салона*. Гутала је све извештаје са првих представа, трка и забава, не прескачући ништа; разбирала је о првом ступању на позорницу какве певачице, о отварању каквог позоришта. Знала је нову моду, адресе добрих кројача, у које дане отмени свет иде у Булоњску шуму или у Оперу. Проучила је, у романима Евжена Сија, описе собног намештаја; читала је Балзака и Жорж Санда, тражећи у њима уображена задовољења за своје личне пожуде. Чак и за сто доносила је књигу и превртала листове , док је Шарл јео и говорио јој. Слика виконтова излазила јој је непрестано пред очи за време читања. Она је изводила сличности између њега и измишљених личности. Али круг људи у коме он беше средиште прошири се мало по мало око њега, и зрачни венац око његове главе пређе с њега да осветли и друге снове.

Париз, пространији од океана, блистао је дакле у Емином очима у светлој атмосфери. Али многоструки живот који се комешаше у тој париској креви био је подвојен на делове, подељен у засебне слике. Ема је видела само две три, које су јој скривале све остале и саме за себе представљале цело човечанство. Друштво амбасадора кретало се по светлим паркетима, по сало-

нима обложеним огледалима, око дугуљастих столова покривених кадивом са златним ресама. Ту су вам биле хаљине са „шленовима“, велике политичке тајне, зебње које су се криле под осмејцима. Затим је долазило друштво војвоткиња: ту су била бледа лица; ту се устајало у четири сахата ко подне; жене, сироти анђели! носиле су на доњим сукњама енглеске чипке, а људи, несхваћене величине под безначајном спољашношћу, сатирали су своје коње по излетима, проводили лето у Бадену, и, у четрдесетим годинама најзад, женили се богатим наследницама. У гостионичким засебним собама, у којима се вечера после поноћи, смејала се, при светлости свећа, шарена гомила књижевника и глумица. Ови су били раскошни као краљеви, и пуни идеалног славољубља и фантастичне занесености. То вам је био живот изнад осталих, између неба и земље, у вечитој бури и ковитлању, нешто узвишено. Остали свет, међутим, ишчезавао је, није имао одређено место, као да није ни постојао. У осталом, што су предмети били њој срođнији, она је све мање на њих мислила. Све што је било у њеној непосредној близини, досадно село, ограничени варошани, простота, чинило јој се изузетак у свету, пуки случај у који је запала, док се ван тога круга пружила у недоглед огромна земља блаженства и страсти. Она је, у својој чежњи, бркала насладе раскоши с радостима срца, отменост навика с племенитошћу осећаја. Није ли и љубави, као индијским биљкама, потребно спремљено земљиште, нарочита топлота? Уздаси при месечини, страсни загрљаји, сузе које теку на склопљене руке, сва грозничава узбуђења тела и љубавне чежње, све то било је за њу скопчано са балконом великих замкова који су пуни доколице, са будоаром са свиленим завесама и меким простиркама, пуним корпама за цвеће и постељом на узвишењу, са блистањем драгога камења и с ливрејисаном послугом.

Поштански момак, који је свако јутро долазио да истимари кобилу, лупао је кроз ходник својом тешком

дрвеном обућом; блуза му беше сва подерана, а прсти пропали кроз обућу. То је био *грум* у кратким панталонама, с којим је ваљало задовољити се! Кад сврши свој посао, он није више целога дана долазио; јер је Шарл, кад се врати, сам водио коња у шталу, скидао му седло и натицао улар, док је слушкиња доносила смотуљак сламе и бацала је у јасла како је могла.

На место Настасије (која најзад оде из Тоста, лијући потоке суза), Ема узе у службу једну девојчицу од четрнаест година, сироче љупка лица. Она јој забрани да носи памучне капе, научи је да ваља говорити у трећем лицу, донети чашу воде у тањиру, куцати на врата пре но што се уђе; даље, научи је да утија, да штирка, да је облачи. Хтела је да је начини својом собарицом. Нова слушкиња слушала је без роптања, да не би била отпуштена; и како је госпођа обично остављала кључ у орману, Фелисита је свако вече узимала по који грумен шећера, који је јела сама, у постељи, пошто се претходно помолила Богу.

После подне, по неки пут, прешла би преко пута да разговара с постиљонима. Госпођа је обично у то доба била горе, у својој соби. Она је носила собну хаљину јако отворену, испод које се, између широких повијених крајева на струку, видела лепо набрана кошуља с три златна дугмета. Појас јој је био као у фрањисканских калуђера, са великим ресама, а на као крв црвеним папучама имала је ружу од широких трака, која јој је покривала ногу. Она беше купила хартију за упијање мастила, хартију за писма, држаље и коверте, ма да није имала никога коме би могла писати; чистила је своју полицу за књиге, огледала се у огледалу, узимала књигу коју је потом, предавајући се за време читања сањаријама, испуштала у крило. Хтела је да путује или да се врати у манастир. Желела је у исти мах и да умре и да живи у Паризу.

Шарл је, по снегу, по киши, јахао сеоским путевима. Јео је омлете по мајурима, завлачио руке у влажне

постеље, пуштао крв чији су му топли млазеви прскали у лице, слушао ропац самртника, испитивао умиваонике, загртао прљаво рубље; али је свако вече налазио разбукталу ватру, постављен сто, мек намештај, и жену у скупоценој хаљини, љупку и пуну свежине, тако да није знао откуда тај мирис, и да ли није са тела прешао мирис на кошуљу.

Она га је очаравала многим укусним ситницама: једанпут би дала нов облик ружама од хартије за свеће, други пут променила какав гарнер на својој хаљини, или пронашла какво необично име за неко сасвим обично јело, које је слушкиња рђаво зготовила, али које је Шарл у сласт гутао. Она виде у Руану госпође које су носиле о ланцу од сахата разне украсе; и она купи украсе. Затим узе за камин две вазе од плавога стакла, а после неког времена кутију од слонове кости с прибором за шивење и с позлаћеним напретком. Што је мање схватао ову отменост, Шарл је све више подлегао њеној примамљивости. Она је појачавала уживање његових чула и чинила му кућу пријатнијом. Као да је нека златна прашина засипала стазу његова живота.

Он беше здрав, изгледаше добро; као лекар беше се прочуо. Сељаци су га волели, јер није био горд. Он је волео децу, није никад одлазио у крчму, и уливао је, у осталом, поверење својим примерним владањем. С успехом је лечио поглавито запаљења и грудне болести. Бојећи се веома да не нашкоди својим болесницима, Шарл је, допста, преписивао само напитке који ублажавају болове, с времена на време по какво средство за повраћање, парење ногу, или пијавице. Да је од хирургије презао, није; пуштао вам је он људима крв у изобиљу, као коњма, а за вађење зуба имао је *ђаволску руку*.

Најзад, *да би пратио напретке у лекарству*, он се претплати на *Медицинску кошницу*, нов часопис чији оглас беше добио. Из њега је читао што шта, по вечери; или услед топлоте у соби, уз коју је долазило и варење, задремао би после пет минута; и тако би остао, с на-

слоњеном брадом на рукама, и разбарушене косе која му је као грива падала до постоља од лампе. Ема га је посматрала слежући раменима. Да је бар имала за мужа једнога од оних ћутљивих и вредних људи који ноћ проводе над књигама, па најзад, у шездесетој години, у доба старости кад наилази ревматизам, носе крст на рђаво скројеном фраку. Она би волела да је ово име Бовари, које је било и њено, име славно, да се види по књижарницама, да се помиње по новинама, да га зна цела Француска. Али Шарл не беше ни мало славољубив. Један лекар из Ивтоа, с којим се ту скоро саветовао, беше га мало посрамио, и то крај саме болесникове постеље, пред искупљеним сродницима. Кад јој је Шарл увече испричао овај догађај, Ема плану на колегу. Шарла ово дарну, и он је пољуби у чело са сузом у очима. Али она беше ван себе од срамоте; чисто би га тукла; она оде у ходник, отвори прозор и стаде удисати свеж ваздух, да се стиша.

— Да бедна човека! да бедна човека! говорила је сасвим тихо, гризући усне.

Она се, у осталом, све више љутила на њега. Он је, с годинама, добијао незграпне навике; после јела секао је запушаче од празних боца, лизао зубе језиком; једући супу сркао је уза сваки гутљај, и како је почео био да се гоји, његове очи, и иначе мале, чисто су се размакле према сленим очима, са дебљине његових јагодица.

Ема му је по кашто завлачила у прсник црвени поруб од плетених кошуља, намештала вратну мараму, или је бацала избледеле рукавице које је хтео да навуче; и то није чинила њега ради, као што је он мислио, него ради себе, из неодољиве себичности, нервозне раздражености. По кашто му је, опет, говорила о стварима које је читала, на пример о каквом месту у роману, о неком новом комаду, или о догађају из отменога света, који је био испричан у подлиску; јер, најзад, и Шарл је био човек, он би је увек пажљиво слушао, и

увек јој све одобравао. Како се исповедала своме хрту! Она би била у стању исповедати се и цепаницама у камину, и шеталици на сахату.

У души, међутим, она је очекивала неки догађај. Као морнари у великој опасности, очајним погледима разгледала је усамљеност свога живота, тражећи у даљини какво бело једро у густој магли на хоризонту. Она није знала какав ће бити тај случај, тај ветар који ће једро догнати до ње, којој ће обали одвести, и да ли је чека чамац или велики брод, натоварен патњом или до врха пун блаженства. Али свако јутро, кад се пробуди, она се надала да ће тога дана доћи, и ослушкивала је сваки шум, нагло устајала, и чудила се што га нема; а кад сунце зађе, била је још тужнија и желела је да је већ ту сутрашњи дан.

Пролеће наново дође. Њу поче нешто гушити, кад настадоше први топли дани, кад крушке цветаше.

Још у почетку јула поче она бројати на прсте колико јој је недеља остало до месеца октобра, надајући се да ће маркиз од Андервилијера приредити можда још коју игранку у Вобисару. Али цео септембар прође а не добише никакво писмо, нити им ко дође у походе.

После незадовољства, које је изазвало ово разочарање, њено срце опет остаде празно, и тада опет настаде низ оних старих дана.

И тако, ти ће дани пролазити сад један за другим, увек исти, безбројни, не доносећи ништа! У животу других људи, ма како једнолик био тај живот, могаше се бар десити какав догађај. Један доживљај стварао је по кашто безбројне и нагле обрте, и призори су се мењали. Али, за њу, ништа се није догађало, тако је Бог хтео! Будућност беше врло мрачан ходник, у дну кога су била врата добро затворена.

Она напусти свирање; зашто да свира? ко да је чује? Кад неће никад моћи, у кадифеној хаљини с кратким рукавима, на концерту, ударајући својим лаким прстима у дирке од слонове кости на Ераровом клавиру,

осетити како, као лак поветарац, кружи око ње жагор усхићења, онда није вредно мучити се и учити. Она остави у орман своје листове за цртање и вез. Нашто све то? нашто? Шивење је тако исто мрзила.

— Све сам прочитала, говорила је у себи.

И тако би по вас дуги дан грејала машице у ватри, док се не усијају, или гледала како киша пада.

Како је била тужна, недељом, кад зазвони на вечерње! Она је пажљиво а забленуто слушала како брује један по један ударац напуклих звона. По неки мачак на крововима, идући лагано, пупчио је своја леђа при бледим зрацима сунчевим. Ветар је друмом носио облаке прашине. У даљини, по кашто, заурлало би неко псето: а звоно, у подједнаким размацима, настављало је своје једнолико брујање које се губило у пољу.

Свет је међутим већ излазио из цркве. Жене у црној дрвеној обући, сељаци у новим блузама, дечица која су гологлава скакутала пред њима, све се то враћало кућама. Само пет шест људи, увек исти, остајали су и *гађали запушач* до мркла мрака, пред великим вратима од крчме.

Зима је била врло хладна. Прозори беху свако јутро покривени ињем, а светлост, која је кроз њих изгледала беличаста, као кроз неуглачано стакло, није се по кашто целога дана мењала. Још у четири сахата у вече ваљало је палити лампе.

У дане када је било лепо, Ема је силазила у башту. Роса беше оставила по купусу сребрне чипке с дугачким бистрим концима који су се пружали с једнога листа на други. Тице се нису чуле, све као да је спавало: гране од воћа покривене сламом, и лоза као велика болесна змија под стрехом од зида, на коме су се виделе, кад се приђе ближе, како миле мокрице са многобројним ногама. Међу четинарима, у близини ограде, онај свештеник од гипса, са тророгим шеширом и молитвеником у руци, беше изгубио десну ногу, а сам гипс, пуцајући на мразу, беше оставио беле рапаве трагове на његову лицу.

Затим се поново пела у собу, затварала врата, џарала ћумур, и, клонула од топлоте из камина, осећала је

како је досада још јаче притискује. Радо би сишла да разговара са слушкињом, али је неки стид уздржаваше.

Свакога дана, у пети час, учитељ, у црној свиленој капи, отварао је капке на својој кући, а пољски чувар пролазио је са сабљом о бедрима. У вече и у јутру шли су улицом поштански коњи, све три и три, које су водили на бару да их напоје. С времена на време зазвонило би звоно на вратима какве крчме, а кад духне ветар чуло се како на својим полугама шкрипе бакарни тањирићи код берберина који су били као фирма његовоме дућану. У излогу тога дућана стојали су као украс једна стара слика моде, прилепљена на окно, и једно женско попрсје од воска, са жутом косом. И тај берберин јадао се на своју злу судбину, на своју изгубљену будућност, и, сневајући о дућану у каквој великој варошн, као у Руану на пример, у пристаништу, у близини позоришта, проводио је по цео дан шетајући се од општинске суднице до цркве, мрачна лица, чекајући муштерије. Кад год би подигла очи, госпођа Бовари видела би га ту, као да чува стражу, с грчком капом накривљеном на уво и с прслуком од ластинга.

После подне, по кашто, помолила би се иза окана на трпезарији нека човечија глава, препланула, са црним залисцима, која се лагано и љубазно смешила, развлачећи уста тако да су јој се видели бели зуби. Одмах затим отпочео би валцер, и, на верглу, у једној малој дворници, играчи високи колико прст, жене у ружичастим турбанима, Тиролци у кратким капутима, мајмуни у фраковима, окретали су се, окретали између столица, дивана, столова, одбијајући се од комада до комада огледала која су била спојена на ивицама уском позлаћеном хартијом. Човек је окретао ручицу од вергла, гледајући десно, лево, и у прозоре. С времена на време избацио би мрку пљувачку на ивични камен, и подигао коленом свој инструмент, чији су му тврди каиши жуљили раме; и, час тужна и развучена, или весела и жива, свирка је излазила из сандука, брујећи кроз завесу од ружичасте

свиле, испод бакарне решетке у арабескама. То беху мелодије које су се свирале другде, на позорницама, које су се певале по дворницама, играле под осветљеним полијелејима, одјеци отменога света који су долазили до Еме. Бесконачне сарабанде брујале су у њеној глави, и као каква бајадера на шареном ћилиму, скакала је њена мисао по такту свирке, прелазећи из сна у сан, из туге у тугу. Пошто би покупио милостињу у качкету, свирач би спустио похабани покривач од плаве вуне, подигао на леђа свој вергл и удалио се тешким кораком. Она је гледала за њим како одлази.

Али најнесноснији јој је било у часовима обеда, у овој малој трпезарији на доњем спрату, с пећи која се димила, с вратима која су шкрипала, са зидовима који су се знојили, са влажним подом; чинило јој се да јој је изнета на тањиру сва горчина живота, и уз пару од куване говеђине као да јој је излазио из дубине душе други неки дах пун горчине. Шарл је дуго јео; она је грицкала неколико лешника, или се, наслоњена на лакат, забављала повлачећи пруге по воштаном платну, врхом од свога ножа.

Сад је била кућу потпуно занемарила, и стара госпођа Бовари, кад дође да проведе у Тост један део поста, веома се зачуди овој промени. И доиста, она која је пре толико назила на своју спољашност, сад је по читаве дане проводила необучена, носила сиве памучне чарапе, палила само свећу уместо лампе. Говорила је непрестано како треба штедети, пошто нису богати, надовезујући да је врло задовољна, врло срећна, да јој се Тост јако допада, и још много што шта ново, против чега свекрва није могла ништа да каже. У осталом, Ема као да није више била расположена да слуша њене савете; једанпут је чак, кад је старој госпођи Бовари пало на памет да каже како су господин и госпођа дужни водити рачуна о вери својих слугу, одговорила свекрви погледом тако гневним и осмехом тако хладним, да се добра старица не усуди више говорити о томе.

Ема постаде пробирачица и ћудљива. Наређивала је да се готове за њу нарочита јела, па их после није

хтела ни окусити; једнога дана пила је само чисто млеко а сутрадан по неколико шоља чаја. Често није хтела да изиђе из куће, а после није могла да дише, отварала је прозоре, облачила лаку хаљину. Кад би добро избрусила слушкињу, дала би јој какав поклон, или је послала њеним другарицама, као што је по кашто бацала просјацима сав сребрн новац из своје кесе, и ако иначе није била ни мало милостива, нити имала саучешћа према ближњима, као готово сви са села, код којих остане у души увек по нешто од отврдле коже родитељских руку.

Крајем фебруара, чича Руо, за успомену на своје оздрављење, лично донесе своме зету једну дивну ћурку, и остаде три дана у Тосту. Како је Шарл већином био код својих болесника, правила је друштво оцу Ема. Он је пушио у соби, пљувао у камин, причао о жетви, о телцима, о кравама, о живини и о општинском одбору; тако да је Ема, кад је отишао, затворила врата с извесним задовољством које је и њу саму изненадило. У осталом, она није више крила своје презирање према свему, према свакоме; по кашто је бранила и чудновата мишљења, нападала је оно што су други одобравали, а одобравала ствари порочне или неморалне. Њен је муж рогачио очи.

Зар ће овај бедан живот вечно трајати? Зар га се никад неће опростити? Она није међутим била ништа гора од осталих жена које су живеле срећне! Она је видела у Вобисару војвоткиње које нису имале ни тако танак струк ни тако отмено држање као она; она је наслањала чело на зид и плакала; чезнула је за бурним животом, за игранкама под маскама, за претераним задовољствима са свима узбуђењима која су јој била непозната и која су та задовољства морала изазивати.

Она поче бледети и патити од лупања срца. Шарл јој преписа одољен и купање у камфору. Али све што јој је он давао, као да јој је све више дражило живце.

Извесних дана она је ћеретала с грозничавом живошћу; а после овог раздраженог стања наилазили су на једанпут тренутци клонулости, у којима није ништа гово-

рила, нити се мицала. Из те клонулости отргла би се кад сручи на руке стакоце келнске воде.

Како се непрестано тужила на Тост, Шарл дође на мисао да је узрок њеној болести јамачно у неком месном утицају, и, мислећи о томе, поче озбиљно помишљати да се одсели у друго које место.

Од тада она поче пити сирће да ослаби, доби неки сув кашаљ, и сасвим изгуби апетит.

Шарлу је било тешко отићи из Тоста у коме је провео четири године, и то сад *кад је почео задобијати земљиште.* Али ако мора бити! Он је одведе у Руан, своме старом професору. Код ње је била нервозна болест: требало је да промени ваздух.

Пошто је распитао на више места, Шарл дознаде да у нефшателском срезу има једно село по имену Јонвил-л'Абе, чији лекар, неки пољски емигрант, беше побегао прошле недеље. Он се тада обрати писмом натамошњег апотекара, да сазна колико има становника колико је удаљен најближи лекар, колико је зарађивао годишње његов претходник, итд.; и како је одговор био повољан, он се реши да се у пролеће пресели, ако се Емино здравље не поправи.

Једнога дана, кад је пред полазак распремала једну фијоку, Ема убоде прст на нешто. То беше жица на њеном свадбеном букету. Поморанџини пупољци беху пожутели од прашине, а свилене трачице, са сребрним ресама, искрзале се ивицом. Она га баци у ватру. Букет плану брже но сува слама. Затим се начини као неки црвен џбун на пепелу, који се лагано трошио. Она га је гледала како гори. Мале бобице од хартије пуцале су, метална се жица савијала, ресе се топиле; а цветови од хартије, сагорели, лелујајући се дуж металне плоче као црни лептирови, најзад одлетеше кроз димњак.

Кад су отпутовали из Тоста, марта месеца, госпођа Бовари била је у другом стању.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

ЗАВЕТ.

Кад умрем — смрт ће скоро доћи,
Још трен који па ће закуцати
И на мога живота тамницу,
Те расточит' железне окове
Што ми душу од постанка стежу,
И спасти је ропства вечитога, —
Немојте ми руке прекрштати,
Јер ми живом беху савезане.

Немојте ме у цркву носити,
Јер кад год сам у Бога молио
Да ме спасе невоље очајне,
Он се свагда молби оглушио.
Већ ме право гробљу понесите,
Копајте ми раку предубоку,
Да ме мртва не огрије сунце,
Јер мој живот студена је зима, —
Нек ми буде од земљице топло.

Чело главе крст ми не стављајте,
Јер сам био распет за живота,
Већ навал'те гомилу камења,
Нек се диже до неба високо.
Па кад стигне час Страшнога Суда,
И кад мртви почну устајати,
Нека тада све гробље оживи;
Камен нек ми притисне гробницу —
Само да се ја дићи не могу.

Не сејте ми изнад гроба цвеће,
Румен-ружу, мирисни босиљак,
Већ по гробу пелен засадите,

Горки пелен и оштру оструга:
Кад је цео живот пелен био,
Нашто ће ми мртвоме босиљак?
Кад је живот препун трња био,
Нашто ће ми после смрти ружа?

Не сејте ми изнад гроба цвеће,
Румен-ружу, мирисни босиљак,
Јер кад гране прво премалеће,
Из руже ће поникнут' оструга,
Из босиљка пелен процавтити:
Пелен ће вам горке сузе мамит'
А оструга срце раздирати —
Што ми нисте завет испунили.

Вел. Ј. Рајић.

У ПРОЛАЗУ ЈУЧЕ...

У пролазу јуче, кроз сјајну дворану,
Крај мене, с човеком — ја га не знам ко је —
Ледена лица, кô под онај што је,
Ти ми лагано, као узгред, шапу:
(Глас ти се једва од галаме чуо)

„Мој љубавник.
Он је човек честит, добар. . .“

Глас музике неке јечао је тмуо.

„А ја га волим;
Ја морам с њиме ићи, видиш, ево...“

Глумац је неки у дворници певô;
Жагор живота таласа се свуда,
Радости, бола, а не зна се куда...

„Да с тобом шетам волела бих више,
Ал' ти са својом дамом ићи мораш...“

Глас мртвачких звона све тише и тише,
Напољу где киша полагано пада,
Звонио је гласом којим откуцава
Дубока поноћ сред сановна јава.

„Ал' ја сам ипак задовољна, када
У вече, све кад сном мртвачким снава,
Извадит' могу с болом срце своје
Из кога липти крв (пуно је јада);
На њему твој је урезан лик.
И тада плачем, и радост ме дивља
Обузме целу, зато што се патим
Због тебе.
Збогом“.

Прошла си тихо с господином оним.

*

Једно је дете данас дошло к мени.
Оно је било жељно пољубаца,
Љубави, ружа, радости и среће;
Ја јој уделих од свега но мало
И задовољан био сам са својим
Делом.

Вечерас, кад сам крај стола
Писао боле јадног срца свога,
Радостан бејах сред тешкога бола
Што, с тебе, душу мораше ми грозно.
Крваве сузе ја сам тада лио,
Сам, ради тебе, у то доба позно.

Како сам тада задовољан био!

Сима Пандуровић.

ИДИЛА.

Река тече као река — вода блиста,
Сунце сија, звоно звони, овце пасу,
Поветарац лако гази преко листа —
Одмара се и сам ваздух у том часу.
На ивици од обале чобан спава:
Лепо момче, лице свеже, црте здраве;
А већ доле вир је дубок, вода спава —
Рибе мале лова траже — излет праве.
Чобанин се тако смеши мило, боно!
Шта ли сања, и ког гледа сада у сну!...
Овце пасу, мирно иду, лупка звоно,
Сунце сија, земља пуцка — вода пљусну...
Небо ћути, земља ћути, мир свуд влада,
Све је немо, тихо, вечно — нигде гласа,
Све бескрајно, недогледно као нада —
Тело тоне — ни вода се не таласа.
Од искони, од векова све постоји.
Васиона — вечна сила, вечност прати;
Чобан мртав, небо ћути, мирно стоји —
Вечна сила! — ал' помоћи не зна дати.
А због греха што учини река нста —
Сунце сија као и пре: топло, благо,
Поветарац лако гази преко листа,
Овце пасу и вода се тако блиста...

Dis

ИЗ НАШИХ НАРОДНИХ ПРИПОВЕДАКА.

У нашим народним приповеткама има каткад мотива који су врло слични или потпуно једнаки онима што се, у виду појединих епизода или и целе фабуле, налазе у познатим делима великих светских књижевника. Један од најинтересантнијих задатака у испитивању наших приповедака, био би тај да се ти мотиви нађу и пореде са оним што им је слично у поменутим делима. И ми ћемо се овога пута нешто мало овога задатка дотаћи, и прегледати два три мотива из Шекспирових драма који се од некуд налазе и у нашим народним приповеткама. Наравно, наша је улога овде врло скромна и ми хоћемо само да укажемо на те мотиве, а не да у исто доба учинимо и цело детаљно испитивање откуд су ти мотиви нама дошли, и како се то десило да се они налазе и у нашим приповеткама и у Шекспировим драмама.

Примећено је још поодавна да се у нашим народним приповеткама налази главна идеја Шекспировог „Млетачког трговца.“ Још 1847, у загребачком „Колу“, штампана је једна народна приповетка из Босне под насловом „Драм језика,“ и уз ову је неко (да ли уредник листа Станко Враз или можда и сам фратар Јукић који је приповетку и забележио, не зна се) додао само ово: „за чудо нам је што ова приповијетка уздржава згоду једну коју је умносни Енглез Шекспир прославио, описавши је живим бојама у својој гласовитој драми *Млетачки трговац.*“

Одиста, ова босанска приповетка „уздржава згоду“ Шекспирове драме, и то не један елеменат њен него скоро све, бар све главније. У приповеци има и мотив који одговара погодби Шајлока и Антонија, и онај који одговара преоблачењу Порције и суђењу њеном, и онај о уцењивању Шајлока после пресуде од стране судије, и

донекле и онај како се Порција после свега претвара код своје куће пред Басанијем да не зна како је суђење ишло, и други ситни. Ево да видите. Као што се, у драми, млетачки трговац Антоније задужи Јеврејину Шајлоку за три тисуће дуката, и дâ му право да му, ако не врати на време, Шајлок одсече фунту меса с којег хоће места на телу, тако се, у приповеци, млади, лепи и лени Омер (који је овде и Антоније и Басаније, јер је он сам заљубљен у лепу Мејру коју може добити за жену само ако нађе средстава да отвори дућан, да храни своју ситну браћу и Мејрине старе родитеље) задужи Јеврејину Исакару, узме од њега тридесет кеса и овласти га (то потврде и пред кадијом), ако му за седам година не врати, „да му Исакар на мешћеми (суду) има одрезати драм језика, и да никому криво не буде.“ Омер се ожени Мејром, батали занат, ода се на трговину, трговина (као год и Антонију) пође рђаво, седам година убрзо прођу, и он, као и Антоније, остане сав убијен пред непосредном опасношћу да се она страшна пресуда над њим не изврши. Сад долази Мејра да га спасе. Као год што Порција хоће да помогне пријатељу свога мужа Антонију, па тражи од свог рођака падованског доктора Беларија (којега је дужд позвао да пресуди необичну парницу Антонијеву са Шајлоком) да јој допусти да га она замени на млетачком суду; као год што она, даље, добије допуст, преобуче се, дође с незнањем Антонија и Басанија у суд, и суди допета: тако се и Мејра заложи да спасе свога мужа, украде се од њега, оде кадији, замоли га да јој допусти да у идући петак може само један сат седети на његову месту, у мешћеми и судити, добије тај допуст, и описта, у виду млада и голобрада судије, она суди парницу свога мужа. На суду, она позове парничаре, саслуша их, саслуша и признање Омерово о погодби, пита Исакара: „јеси ли понио бритву?“, чини у главном све што и Шекспирова Порција. И досетка коју она измисли да ослободи Омера, иста је којом Порција спасе Антонија. У нас се обично мисли да се та досетка

састоји само у оном „без капи крви,“ а није, него Порција изрично каже Шајлоку још и ово (и то је у осталом лепша и духовитија досетка):

„Одсеци фунту, али ни више ни мање
„Од фунте меса. Ако је мање ил' више
„Од праве фунте .., ја теби главу сечем
„И лишавам те одмах имања твога целог“

Тако и Мејра Исакару: „пази да само драм (језика) одрежеш, јер нек знаш да, ако мање или више одрежеш него што сте погодили, џевапа нећеш моћи дати;“ и одмах затим, чим се Јеврејин помете, одустаје, моли је, клекне пред њу и љуби јој скут, она дозове џелата и викне на Исакара: „ол режи драм језика, ол главу подвргни џелату.“ Мејра не лиши Исакара целог његовог имања као Порција Шајлока у корист државе и Џесике, него, као практична жена, уцењује га у своју корист, т. ј. изнуди му још нових тридесет кеса које задржи себи (нудила је кадији половину, али је овај одбио). Што се тиче свршетка ове приповетке, и ту она опомиње на драму. У оном петом чину који гледаоцима Шекспирове драме обично није познат а којега се и читаоци њени сећају само по оној идиличној сцени Лоренца и Џесике, има још једна врло лепа сцена а та је кад се Порција, која се пре Басанија вратила кући из суда, пред својим мужем претвара као да не зна ко је био млади судија што је пресудио парницу, па допушта да га Басаније и његово друштво јако хвале, итд. Та се иста сцена понавља, у малом, и у приповеци. Мејра такође дође кући пре Омера, дира га што не тепа кад му је тобож одсечен језик; он јој одговара да за све има да захвали „Богу и паметном кадији“ и дода за њега: „а какав је лијеп к'о јабука!“ а она пита, „је ли љепши тај кадија од мене?“ док му напослетку не покаже Јеврејинове кесе и не каже му да је она била тај „паметни кадија.“ Тако и Порција покаже Басанију онај његов прстен који је на суду узела од њега, и открије му тиме целу ствар. Сви се, дакле, главни мотиви „Млетачког трговца“

налазе у овој нашој приповеци; наравно, без оне драматичности, трагичности, ужаса.

Сем ове приповетке, чија је сличност са Шекспировом драмом била и пре позната, има још једна која с истом драмом има такође сличности, не тако велике до душе. То је претпоследња приповетка из збирке Ј. Памучине,[1] под насловом „Србин (тачније: хришћанин) и Чивутин". У тој приповеци, поред многих других интересантних мотива, има и овај, који је као главни и у који су они остали нешто неоргански унесени. Некакав млад трговац хришћанин дужан је био некоме сто гроша и овај га потера да му плати, иначе ће га одмах ухапсити; онај сиромах мољаше све остале хришћане по чаршији да му новац узајме, и нико му не хтеде дати до ли један „Чивутин". Али и тај му даде само под погодбом да, ако му до довече не врати, „Чивутин" има право одрезати му „литру меса од бута". Хришћанин прими паре, али му, због разних авантура, не могне вратити исто вече. „Чивутин" га тужи кадији, и кадија (прави, а не преобучени) пресуди овако: „узми, Чифутине, нож, те му одрежи из бута литру меса, али добро пази да не одрежеш мање ни више, јер... ако одрежеш циглу богду (зрно шенице, тешко $^1/_6$ драма) више или мање, одма ћеш изгубити главу". Овај се поплаши, неће да „реже месо", а кадија га онда натера да плати пет тисућа гроша глобе. На крају, кадија дâ тих пет тисућа хришћанину трговцу. Као што се види, и ово је једна верзија приповетке о фунти меса као залози, само не тако потпуна и органски везана као она ранија.[2]

1 В. „Књижевни Преглед" у овој свесци.

2 Можда нећемо погрешити ако се овде обазремо још на две приповетке у којима се такође, и ако у сасвим другој форми, налазе мотиви о сечењу меса (или коже) за залогу. Има, наиме, једна приповетка у збирци Ђ. Стефановића, под насловом »Турски паша и луди Пера«, која по својој главној садржини и циљу нема никакве везе са „Млетачким трговцем", али у којој има једна погодба нешто мало налик на Шајлокову. Била три брата, каже се тамо, од којих један луд (то је тај луди Пера), па их паша

До сада смо говорили о мотивима из „Млетачког трговца“ који се налазе у српским народним приповеткама: има, међутим, још једна драма Шекспирова с чијим је мотивима исти случај. То је „Магбет.“ Свакоме је познато оно како вештице (тачније рећи: једно крунисано и једно крваво дете које оне изазову) проричу Магбету да неће дотле бити побеђен док бирнамска шума не пође на Дунсинан, и да њему не може наудити ни један којега је жена родила. Магбет, као што је такође познато, после овога прорицања не зна за страх. Међутим, незадовољство против њега у земљи једнако расти; Магдуф пребегне у Енглеску; нађе тамо Малколма, Дунканова сина и претендента на скотландски престо који је Магбет на силу отео; пребегну и многи други племићи и крену, с Малколмом на челу, војску на Магбета. Магбет их, такође с војском, чека у Дунсинану. Кад они дођу близу тога града, у бирнамску шуму, Малколм заповеди да сваки војник одсече по једну грану и понесе пред собом, не би ли се тако цела његова војска заклонила од непријатеља све док не дође прса у прса с овим. Јаве Магбету да се креће бирнамска шума, он у очајању нареди да војска изиђе из града да се бије, војска му буде потучена, и он и сам изиђе да се мачем у руци бије.

једног по једног погађао да га служе али под условом да се ни на шта не љуте: ако ком (паши или једном од браће) буде што неправо, да му се четири кајиша с леђа одеру. Паша је тако преварио два старија брата и одерао им кајише с леђа, али Перу никако није могао, него му овај огромне штете задао, упропастио му кућу, побио породицу, итд (у томе Перином понашању и лежи сва тежина приповетке). Иста та прича, само мало скраћена, налази се забележена на другом месту (Босанска Вила, 1892, стр. 95) од другог једног скупљача (Богдана Добросављевића), под насловом „Ко се прије расрди, с онога три опуте“. У њој се, као и у првој, такође описују разне глупости некога Раде који се у Турчина погодио да служи, али се и у овој налази, као што се већ и по наслову види, иста погодба о дерању опута с леђа ономе који се расрди: Раде расрди Турчина, и одере му три опуте. — Ми држимо да су и ове приповетке, по поменутом мотиву, донекле сродне са горњим верзијама приче о месу као залозц.

Нападне га млади Сивард. Магбет му каже да се он не боји никога којега је жена родила, и убије га. Долази Магдуф. Магбет му нешто каже, али му овај одговори да га није мати родила него да је пре времена из њене утробе ишчупан, и убије га. То су, ето, главнији мотиви у „Магбету“, и они се у једној извесној (наравно, ослабљеној) форми налазе у неким нашим приповеткама (чак и песмама) које ћемо сад прегледати.

Мотив о шуми која се креће налази се у једној приповеци Вукове збирке под насловом „Једна гобела у као а друга из кала“; наравно да том мотиву ни налик није дата она црна и трагична боја с којом се он јавља у Шекспировој драми. Вукова је приповетка ведра и љупка, са свим тим мотивом. У њој се прича како је премудри Соломун (чијој мудрости приповетка одаје високо поштовање, и сва је у томе), пошао да тражи своју жену коју му је, с њеним знањем, некакав цар отео; па повео собом доста оружаних људи и, кад је дошао близу столице овога цара, он ушао у царев двор а своје људе оставио у шуми и рекао им „кад чују труба да затруби, онда да иду на њезин глас њему у помоћ, носећи сваки пред собом по зелену шумнату грану“. У двору (ја прескачем извесне занимљиве детаље који не спадају у наш предмет), онај цар, чим виде Соломуна, одмах пође с голом сабљом у рукама „да му осијече главу“. Соломун га превари и некако приволи да га не посече ту у двору, него ван њега, насред поља. „Свежи ме, каже му Соломун, па изведи на поље иза града, те ме погуби на видику; па, прије него ме погубиш, заповједи да се три пута затруби у трубу да чује сватко и ко хоће да може доћи да види, па ће поћи и гора да гледа ђе цар цара губи“. Наивни цар пристане на то, особито да види је ли истина што му Соломун каже. Веже Соломуна, метне га на кола и повезе на поље да га погуби. „Кад дођу на мјесто (остављам сад Вука да прича) ђе хоће да га погубе, цар заповједи те се једанпут затруби. Како чују трубу војници Соломунови, они се крену. Кад се други

пут затруби, они се стану примицати, али се људи нијесу виђели него само зелене гране пред њима као гора. Цар се томе врло зачуди и увјери се да је истина што му је Соломун казао, па заповједи те се затруби и трећи пут; у том Соломунови војници стигну на оно мјесто, те Соломуна отму, а цара и све његове момке и дворане похватају и побију".

Исти мотив налази се још и у две народне песме, обе из збирке Владимира Красића.[1] У једној, чији је предмет битка руске војске (која је бечком ћесару у помоћ дошла) с Турцима кад су ови на Беч навалили, бан Михаило, син Јована Московића руского цара, кад су дошли у једну шуму близу Беча, заповеда овако својој војсци:

„О устајте, браћо и јунаци!
„Свакп сјеци по јелову грану
„И покривај себе и коњица,
„Нека мисле јаничари Турци
„Да је њима гора у помоћи«.

Јаничари одиста помисле „да је њима гора у помоћи", али брзо увиде у чем је ствар и, мало после, буду до ноге потучени. У другој песми, која је доста чудна и оригинална по својој садржини, Стеван Бановић спрема војску, ставља јој „пренејаког Лаза" на чело, говори им:

„Ви укрш'те по јелову грану,
„Задите је коњма за колане:
„Кад идете, да се зелените;
„Кад станете, да се не видите".

Они тако послушају Бановића и добију битку.

Онај други мотив о Магдуфу, „којега није жена родила" не налази се, колико знам, нигде у нашим приповеткама тако чисто и јасно као мотив о кретању шуме. Али се ипак на некакав начин налази, наиме не односи се на човека него на коња. У приповеци „Жена оцу

[1] Српске народне пјесме старијег и новијег времена. Скупио Владимир Красић. Књига прва. Панчево, 1880. Песме под бр. 13 и 14 и насловима: »Опет то али друкчије (Војевање на Беч)" и „Пренејаки Лазо«.

мајка“, која је у Врчевићевој збирци,[1] нека досетљива девојка казује цару све неке чудне ствари којима се он диви, па између осталих и ову: „ја шједим на нероду коњу.“ Кад је цар запита какав би то коњ био, она одговори (можда сувише компликовано): „коњ на којему ја јашем, има седло постављено од коже једнога ждребета којега смо *из мртве кобиле извадили*, пак није се родио.“ Ето, ма и у тој на животињу примењеној форми, налази се Шекспиров мотив о створу којега није мајка родила.

Како је то испало да се мотиви о којима смо досад говорили налазе и у Шекспира и у нас?

Онако по свој прилици као што је било и са многим другим старим мотивима који се налазе и у западних књижевности и у нашој старој или народној књижевности. Сви су ти мотиви стари, и у Европи познати у Средњем Веку и још раније. Било је пуно приповедака, легенада, романа који су, пореклом „из *Индије* или од куд друго“ (постоје различне теорије о томе), дошли у Средњем веку у Европу, и превођењем, прерадама и усменом традицијом (ово последње нарочито за време крсташких ратова) раширили се у разним облицима по свима књижевностима европским. Из тих романа, легенада и приповедака које сачињавају опште, заједничко благо свих европских књижевности, произашла су многа књижевна дела и многе народне умотворине у свих европских народа. Тако је било уопште, тако јамачно и са мотивима којима се ми сад занимамо. И они јамачно воде порекло од тог старог, заједничког блага општеевропске средњевековне књижевности, па их је отуд Шекспир за себе узео, а отуд су се пренели (ко зна како компликованим начинима?) и у нашу усмену књижевност.

За мотиве из „Млетачког трговца“ на пример, могли бисмо показати, и ако врло сумарно и гдегде мање сигурно, и пут који су они учинили до свога доласка у Шекспирову драму и у наше народне приповетке. Зна

[1] *Врчевић*, Српске народне приповијетке понајвише кратке и шаљиве Београд, 1868. бр. 177.

се[1] да су извори за фабулу „Млетачког трговца" две књиге: једна латинска, »Gesta Romanorum," састављена пре 1342, која се састоји из 100—220 (тако у разним рукописима) различних приповедака (првобитно из мањег броја различних анегдота из римске историје, који је после нарастао; отуд, вероватно, и наслов књиге), везаних многим моралним и мистичним размотрањима у стилу црквених проповеди[2]; и друга талијанска, „Il Pecorone," збирка од 50 засебних приповедака, везаних уједно на онај неоргански начин којим су повезане приповетке у „Хиљаду и једној ноћи" и сличним делима, т.ј. једном слабом интригом која им служи само као оквир (капелан Ауреато и калуђерица Сатурнина причају једно другом ове приповетке у току од 25 дана, у парлаторију једног манастира), коју је збирку написао с краја XIV века Јован Флорентинац по угледу на Бокачова „Декамерона."[3] У првој од ових књига има једна приповетка (De milite conventionem faciente cum mercatore) у којој се прича у главном погодба једног војника са трговцем онаква као и у Шекспира (фунта меса као залога за дуг), његова мука и невоља, најзад и ослобођење помоћу једне госпође, опет све као и у Шекспира, само нема нежног пријатељства Антонијева и зајмодавац није Јеврејин.[4] У другој се и ова два последња елемента налазе, и уопште ту је цела главна фабула „Млетачког трговца." То су дакле Шекспирови извори. Али ни они нису самостални, и они воде порекло од других књига. Да оставимо „Il Pecorone" као млађу верзију приче која садржи фабулу „Млетачког трговца," збирка „Gesta Romanorum" води

[1] N. Delius, Shakspere's Werke, VI Auflage (Berlin), I Band' 307—312 (увод у „The merchant of Venice"); R. Wülker, Geschichte der englischen Litteratur, Leipzig u. Wien, 1900, стр. 263.

[2] G. Gröber, Grundriss der romanischen Philologie, Strassburg, 1898, II Band, I Abteilung, стр. 321.

[3] Gröber, наведено дело, II Bd, III Abt. стр. 124; Wiese u. Percopo, Geschichte der italienischen Litteratur, Leipzig u. Wien, 1899, стр. 181.

[4] N Delius, наведено место.

порекло од старог француског романа у стиховима „Долопатос“ који је написан око 1210 и у којем се тако исто налази прича како је нека кнегиња својим правничким оштроумљем ослободила једног свог просиоца од неког зеленаша који је овом хтео за дуг да одсече сразмерно онолико меса с тела колико је овај одоцнио с плаћањем.[1] А „Долопатос“ је опет, као и друга његова такође француска верзија „Роман седам мудраца“ (Roman des sept sages, у латинској преради Historia septem sapientium), само западноевропска прерада старе источњачке приче о Синдбаду, којој је „Најлепша историја о Синтини философу“ источноевропска, управо грчка прерада.[2] Од ових књига које, као што смо видели, све садржавају главни предмет „Млетачког трговца“, неке су, вероватно, одавна биле познате и на словенском југу, у нас. Превод „Синтине философа“ с грчког, који се за сад налази у нас само у популарној књижевности XIX века,[3] вероватно је постојао у нашој старој словенској књижевности, бар фрагментарно, у појединим причама, и можда је прича о фунти меса као залози прешла у нашу народну књижевност баш преко таквог једног превода, кад већ није директно с оригинала. Књига „Gesta Romanorum“ била је такође позната у нас. Изгледа да ју је чувени књижевник из Босне, фратар Матија Дивковић (1563—1631) добро познавао, и из ове црпао много причица које је у своје проповеди уносио. Вероватно да је и наша прича преко Дивковића[4] или којег другог босанског католичког

[1] Gröber, наведено дело, II Band, I Abt. 608 и даље.

[2] Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, München 1897, 891 и даље; G. Paris, Littérature française au Moyen Age, Paris 1888, §§ 50, 71.

[3] Књига Синдипе философа персискога, прерађена Никшићем. Београд 1848. О српским верзијама ове приче в. M. Murko, Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven (Sitzungsberichte der Wien. Akademie, 1890).

[4] Судећи по натписима различних причица из Дивковићева »Наука« и „Бесједа“ како их је дао Ђ. С. Ђорђевић (»Матија Дивковић« у »Гласу« LIII, 72—75), у Дивковића нема ове приче.

проповедника ушла у народ; с овим би се слагало и то што су обе наше народне приповетке у којима су мотиви „Млетачког трговца“, баш из Босне а не које друге покрајине српске.

То је од прилике вероватни пут којим су мотиви „Млетачког трговца“ дошли до наших приповедака. Како су мотиви из „Магбета“ путовали, то још мање знамо. Оба мотива, и онај о шуми која се креће и онај о Магдуфу „којега мати није родила“, узео је Шекспир из старога енглеског хроничара Холиншеда,[1] који се опет за своју „Историју Скотланда“ доста служио хроникама Хектора Боетија; одакле су, међутим, ови локални књижевници могли узети ове мотиве, и која су то општепозната средњевековна дела у којима се ти исти мотиви налазе? Ја не знам, па према томе не могу ни да укажем на начин како су они до нас Срба дошли. Знам само[2] да се мотив о шуми која се креће налази у „Леуципу и Клитофону“, роману Ахила Татија, грчког песника с краја IV века по Христу. Можда је баш отуд и дошао.

У осталом, нас се ова истраживања и не тичу; ми смо одмах у почетку рекли да их се одричемо и да смо себи поставили много скромнији задатак, који смо, надамо се, и испунили.[3]

Павле Поповић.

---

[1] Delius, II, 299—305, увод у »Macbeth«.

[2] J. Bédier, Les fabliaux, Paris 1895, стр. 113.

[3] Додајмо на крају и ово што смо нашли тек кад је наш чланак био сложен. Рајнхолд Келер у свом дугом и ученом приказу „Гелских бајки« од Кампбела (Benfey, Orient und Occident, 1864, II Band) наводи (стр. 313—316) једну бајку из ове збирке, у којој има мотив из »Млетачког трговца« (царев син пошао да тражи девојку, заволео једну, њен отац крчмар тражи 100 фуната за њу, царев син да̂ 50 а других 50 обећа под казном да, ако их за годину дана не исплати, крчмар има право исећи му „једну опуту коже од главе до пете“; царев син ожени се овом крчмаревом ћерком која га после спасе од оца изјављујући да он може одерати њеном мужу кожу „али да не пролије ни кап крви“. Келер помиње и српску приповетку „Храм језика“ (коју је нашао

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(6.)

14) Када видимо нешто што немамо, врло лако се у нама рађа мисао: „Кад би то било моје!“ и тек тада осетимо оскудицу. У место тога, требало би да се чешће упитамо: „Како би било да то није моје?“ Велим, требало би каткад да се потрудимо да оно што имамо гледамо онако како бисмо га гледали кад бисмо га изгубили; и ту мислим добра сваке врсте, као: имање, здравље, пријатеље, драгану, жену, дете, коња и пса; јер већином нас тек губитак неке ствари поучава о њеној вредности. Напротив, овај начин који сам овде препоручио, имаће као последицу то што ће, прво и прво, ствари које имамо непосредно учинити нас срећнијима него пре; и друго, што ћемо гледати да на сваки начин избегнемо губитак, т. ј. имање нећемо стављати на коцку, пријатеље нећемо љутити, верност женину нећемо излагати искушењу, пазићемо на здравље деце ит.д. — Ми се често трудимо да мрачну боју садашњости осветлимо спекулишући на могућности повољних прилика, те измишљамо тада многе химеричке наде; али свака од њих има у себи једно разочарење које заиста и наступа чим се нада разбије о сурову стварност. Боље би било да за предмет својих спекулација узмемо оне многе рђаве могућности; јер би нас то навело да учинимо што је потребно за одбрану од њих, и каткад би нас пријатно изненадило, када се оне не остваре. Зар нисмо увек кудикамо веселији кад изиђемо из некога страха? Шта више, баш је добро да велике несрећне случајеве који нас могу снаћи, каткад изнесемо себи пред очи; то ће нам помоћи да оне много мање који нас снађу, лакше сносимо, јер ћемо се тада

преведену у „Grenzboten“ 1853), казује врло укратко њену садржину и додаје да, међу причама које исте мотиве имају, само у босанској има да се сече језик, а не комад меса уопште.

утешити тиме што ћемо се сетити оних великих који нам се нису догодили. Али се треба чувати да поступајући по овом правилу, не занемаримо оно претходно.

15) Ствари и догађаји који се нас тичу, наступају и укрштају се сасвим усамљени, без реда и без међусобне везе, у најживљем контрасту, и немају ничега заједничког, сем што се сви односе на нас; отуда излази да и наше мисли и брига о њима морају бити тако исте одвојене, да би им одговарале. — Према томе, када предузмемо једну ствар, треба све друго да оставимо на страну док не свршимо њу, да бисмо све у своје време збринули, уживали или претрпели, не водећи нимало рачуна о осталоме; морамо, тако рећи, да имамо фиоке за своје мисли, те да отворимо увек само једну, а друге да оставимо за то време затворене. Тиме ћемо постићи да нам и свако мало уживање у садашњости не поквари нека тешка брига и не одузме нам мир; затим, да једна мисао не потисне другу, да брига о једној важној ствари не учини да занемаримо многе ситне ствари ит.д. Нарочито, пак, не треба онај који је способан за више и благородније мисли, никада да допусти да му дух толико заузму и испуне личне ствари и ниске бриге, да затворе улазак оним високим размишљањима, јер би то било заиста propter vitam vivendi perdere causas.[1] — Разуме се, за такво навраћање и одвраћање самога себе, потребно је, као и за много што шта друго, умети приморати самога себе; да бисмо били за то довољно јаки, треба да помислимо да сваки човек има да претрпи многе и велике пресије споља, без којих није ни један живот, али да један мали напор самоприморавања употребљен на свом месту, може да отклони многе пресије споља, као што један мали исечак круга близу средишта често одговара исечку на периферији који је сто пута већи. Ако хоћемо да нас не примора други, најбољи је начин да приморамо сами себе; то значи и Сенекина изрека: si

[1] Због живљења изгубити циљ живота.

Пр.

tibi vis omnia subjicere, te subjice rationi[1] (ep. 37). Уз то, приморавање самога себе увек је у нашој власти, и у крајњем случају, или када нас то приморавање погађа на осетљиво место, можемо увек мало да попустимо; међутим, приморавање споља је без обзира, без поштеде и без милости. Зато је мудро ово последње предухитрити оним првим.

16) Ограничити своје жеље, зауздати своје прохтеве, савладати свој гнев, имајући увек на уму да сваки појединац може да постигне само један мали део онога што вреди желети, а да, напротив, свакога морају снаћи безбројна зла, дакле једном речју, ἀπέχειν καὶ ἀνέχειν, abstinere et sustinere[2], — то је правило на које се морамо обазирати ако нећемо да и у богатству и у сили осетимо своју беду. То је и Хорације мислио кад је рекао:

Inter cuncta leges et percontabere doctos,
Qua ratione queas traducere leniter aevum:
Ne te semper inops agitet vexetque cupido,
Ne pavor, et rerum mediocriter utilium spes.[3]

17) Ὁ βίος ἐν τῇ κινήσει ἐστι (vita motu constat)[4] вели Аристотело очевидно с правом: и као што се, према томе, наш физички живот одржава само непрекидним кретањем, тако и наш унутрашњи, умни, духовни живот тражи непрекидно да смо нечим забављени, ма чиме, радом или мишљењем; доказ је томе и она манија да добујемо рукама или неком ствари, што раде сви људи без посла. Јер наше биће у суштини не зна за одмор: зато нам потпуни нерад наскоро постаје несносан, и доноси нај-

[1] Ако хоћеш све да покориш, покори се ти разуму.
Пр.

[2] Уздржати се и издржати.
Пр.

[3] Увек мораш размишљати и паметне људе питати за савет како можеш да проведеш живот што мирније, да те не мучи и не узнемирује непрекидно немоћна жеља, нити страх, ни нада на ствари од осредње вредности.
Пр.

[4] Живот је у кретању.
Пр.

ужаснију досаду. Тај нагон треба упутити добрим правцем, да бисмо га методички и, тиме, боље задовољили. С тога је дакле рад (бавити се нечим, ако је могућно правити нешто, или барем учити нешто) за срећу човекову неопходан: његове силе траже да буду употребљене, а он би волео да види некако успех те употребе. Највише ће нас у том погледу задовољити ако нешто правимо, стварамо, било котарицу било књигу; али то што видимо како свакога дана неко дело у нашим рукама расте и најзад достигне свој крај, чини нам непосредно уживање. То нам уживање може пружити неко уметничко дело, један спис, па и сам ручни рад; разуме се, што је благороднији посао, тим је уживање веће. У том су погледу најсрећнији они који су високо обдарени, јер су они свесни своје способности да створе најзнатнија, највећа и најбоља дела. Услед тога, изнад целог њиховог живота лебди интерес више врсте, и даје таквом животу једну драж која осталима недостаје, те живот осталих, упоређен с овим, постаје празан и глуп. За те срећне, живот и свет имају, поред материјалнога интереса који је свима заједнички, још други и виши, наиме формални интерес, јер тај живот садржи грађу за њихова дела, и они проводе свој век у ревносном прикупљању те грађе, чим их лична невоља пусти да мало одану. На и њин интелект донекле је двогуб: један је део за обичне послове (ствари воље), и тај је као и у других људи; а други је опет за чисто објективно схватање ствари. Тако они живе двоструко, у исти мах су и глумци и гледаоци, док су остâли само гледаоци. — Потребно је да се сваки, према својим способностима, нечим бави. Колико штетно на нас дејствује одсуство смишљенога рада, види се на дугим путовањима из уживања, на којима се кадикад осећамо врло несрећни, јер, не имајући правога занимања, осећамо се као да смо истргнути из свога природног елемента. Мука и борба с отпором човеку је тако исто потребна као што је кртици копање. Спокојство које би донело од потпуног

задовољења и сталнога уживања, било би му несноснљиво. Савлађивање препрека је потпуно уживање његова живота; нека су препреке материјалне, као при пословању и кретању, или духовне, као при изучавању и испитивању, борба с њима и победа чине човека срећним. Ако нема прилике за то, он ће је створити како може; према томе каква му је индивидуалност, он ће ићи у лов или ће се играти лопте, или ће, гоњен несвесним инстинктом своје природе, заподевати зађевице и интриге, или се упуштати у преваре и сваковрсна неваљалства, само да би прекратио несносно стање мира. Difficilis in otio quies[1].

18) Као звезду водиљу својих тежњи не треба узети *слике из фантазије*, него јасно смишљене *појмове*. Али најчешће се дешава обрнуто. Наиме, при тачнијем испитивању наћи ћемо да оно што у нашим одлукама на крају крајева одлучује, већином нису појмови и судови, него слика из фантазије, која њих представља или замењује. Има не знам у коме роману Волтеровом или Дидроовом, како се јунаку, кад је као младић стојао као Херкулес на раскрсници, врлина увек показивала у облику његовога старог васпитача који у левој руци држи бурмутицу а у десној мало бурмута извађена за шмркање, и морализира; а напротив, порок му се показивао у облику собарице његове матере. — Нарочито се у младости циљ наше среће јавља у облику неколико слика, које нам лебде пред очима, и често трају половину, па и цео живот. Оне су, управо, варљиве прилике; кад их достигнемо, оне се растопе у ништа, а ми стечемо то искуство да оне нису ни налик на оно што су изгледале. У ту врсту спадају поједине сцене домаћега, друштвенога, сеоскога живота, слике стана, околине, знакова почасти, указивања поштовања ит.д. ит.д.; chaque fou a sa marotte;[2] и слика драге често спада овамо. Што је то

[1] Тешко је у доколици мировати. Пр.

[2] Сваки лудак има своје ћуди. Пр.

тако, сасвим је природно; јер оно што је очигледно, пошто је непосредно, дејствује на нашу вољу непосредније него појам, који је апстрактна мисао и који даје само оно што је опште а без појединости; а баш појединости и садрже реалност: зато појам и може да дејствује на нашу вољу само посредно. Па ипак, само се појам остварује: зато се образованост састоји у томе да само њему верујемо. Разуме се да ће и њему каткад требати објашњење или опис помоћу неколико слика: само, cum grano salis[1].

19) Претходно правило може се подвести под општије, да човек свугде треба да постане господар над утиском онога што је присутно и очигледно. Утисак је, кад се пореди, са идејом или знањем, несразмерно јак, не по својој материји и садржини, које су често врло незнатне, него по својој форми, очигледности и непосредности која продире у душу, мути њен мир или колеба њене одлуке. Јер оно што је пред нама, оно што је очигледно, будући такво да се може одједном прегледати и схватити, дејствује свом својом снагом од једаред; напротив, мишљење и разлози који се могу схватати и савлађивати само мало по мало и део по део, траже времена и мира; зато их не можемо свакога тренутка имати пред очима. Услед тога, ствари пријатне којих смо се, услед размишљања, одрекли, ипак нас пријатно дирају, тако исто нас вређа неки суд чију потпуну нетачност добро познајемо, једи нас увреда за коју знамо да је треба само презирати; исто ће тако десет разлога који говоре да нема опасности, бити потиснути лажним привиђењем да она постоји итд. У свему томе показује се првобитна неразумност нашега бића. Таквом утиску подлежу нарочито жене, а мало је и људи који су толико разумни да се за њим не поведу. Где, пак, не можемо такав утисак да савладамо само мислима, ту је најбоље да један утисак уништимо помоћу другог, про-

[1] Са зрном соли, т.ј. с разумом.

Пр.

тивног. н.пр. утисак једне увреде, тиме што ћемо потражити оне који нас високо цене; утисак опасности која нам прети, посматрањем онога што јој дејствује насупрот. Зар није могао онај Талијан о коме Лајбниц прича (у Nouveaux essais, liv. I. c. 2, § 11) чак и боловима мучења да одоли баш тиме што је, докле год је мучење трајало, једнако имао, као што се раније одлучио, пред очима слику вешала на које би га његово признање довело; због чега је с времена на време узвикнуо io ti vedo[1], које је речи доцније тако и објаснио. Баш из тога овде посматранога разлога и јесте тешка ствар да се, када су сви око нас другога мишљења него ми, и кад се тако понашају, не дамо поколебати, чак и онда када смо убеђени да су они у заблуди. Једноме гоњеном краљу који је у бегству и одиста путује incognito, готово је неопходно потребно да његов пратилац пази на церемонијал понизности, да би се на тај начин охрабрио, те да, најзад, не посумња у себе самог.

20) Пошто сам још у другој глави[2] нагласио велику вредност здравља, које је за нашу срећу прва и најважнија ствар, хоћу овде да наведем неколико општих правила како се оно може појачати и одржати.

Треба човек, ако хоће да очврсне, да цело тело и и поједине делове, док је здрав, много напреже, и да се навикне опирати се штетним утицајима сваке врсте. Напротив, чим примети болест, било целога тела или појединих делова, одмах треба окренути противним правцем, те болесно тело или део његов на све могуће начине чувати и неговати, јер оно што је болесно и слабо, није способно за очвршћење.

Мишић услед јаке употребе постаје јачи, а живац, напротив, слабији. Зато треба мишиће вежбати сваким згодним напрезањем, а живце треба, напротив, чувати од свакога напрезања: очи, дакле, од сувише светле, на-

[1] Видим те. Пр

[2] Т.ј. целе књиге, »Афоризама за мудрост у животу«, а не ових паренеза. Пр.

рочито рефлектиране светлости, од свакога напрезања у сумраку, као и од дугог посматрања сувише малих предмета; тако исто, уши од сувише јаког звука; али нарочито мозак од усиљеног, сувише дугог и невременог напрезања: тако, треба га остављати на миру за време варења, јер онда та иста животна снага која у мозгу ствара мисли напрегнуто ради у стомаку и утроби да би створила хилус и химус; тако исто за време или после знатног напрезања мишића. Јер с моторним нервима је тако исто као и са сензитивним; и као што бол који осећамо на повређеним удовима има своје право седиште у мозгу, тако и оно што иде и ради управо и нису ноге и руке, него мозак, и то онај његов део који помоћу продужене и кичмене мождине покреће живце тих удова и, преко њих, ноге и руке. Према томе, и умор који осећамо у ногама или у рукама, има своје право седиште у мозгу, због чега се и замарају само они мишићи који се крећу по нашој вољи, т.ј. чији покрети полазе из мозга, а не они који раде без наше воље, као срце. Очевидно ће, дакле, имати мозак да пати кад га натерамо на јак мишићни рад и умно напрезање једновремено или после врло кратке паузе. С тим не стоји у опреци што у почетку шетње или уопште када идемо кратко време, осећамо појачан умни рад: јер ту још није наступила замореност поменутих делова мозга, а с друге стране, такав лаки мишићни рад и њиме повећана респирација олакшава пењање артеријалне, сада боље оксидиране крви ка мозгу. Али мозгу треба за његово опорављање нарочито дати нужну, пуну меру сна; јер сан је за целога човека исто што је навијање за сат. (Упор. „Свет као воља и представа“, II, 217.—3. издање II, 240.). Та мера биће у толико већа што мозак више ради; али ако је прекорачимо, онда просто губимо време, јер онда сан губи у интензији оно што добија у екстензији. (Упор. „Св. као в. и пр.“, II, 247. — 3. издање II, 275.).[a] Треба,

[a] Сан је парче смрти, које ми anticipando (унапред) узајмљујемо и којим одржавамо и обнављамо живот који је исцрпљен преко

дакле, добро схватити да наше мишљење није ништа друго до органска функција мозга, те да се, према томе, у погледу напрезања и мира, односи аналого са сваким другим органским радом. Као што прекомерно напрезање квари очи, тако исто квари и мозак. С правом је казано: мозак мисли, као што стомак вари. Заблуда о нематеријалној, једноставној души која увек и по превасходству мисли, и која је, отуда, неуморна, а у мозгу станује без икаквих потреба на свету; та, велим, заблуда заиста је навела много њих на бесмислене поступке, те су отупели своје умне снаге, као што је, на пример, Фридрих Велики једанпут покушао да се сасвим одвикне од спавања. Професори филозофије добро би учинили кад не би својом православном банском филозофијом подржавали такву заблуду која је и практички убитачна. Треба да се навикнемо да своје умне снаге сматрамо као чисто физиолошке функције, те да према томе с њима поступамо, да их, дакле, разумно штедимо, напрежемо и т. д., и да помислимо да сваки бол, мука, неред, ма у ком делу тела да их осећамо, дира мозак. За то ће нас најбоље учинити способнима Кабанис својом књигом „Des rapports du physique et du moral de l' homme".

То, што се нису обазирали на то што сам овде препоручио, и јесте узрок што су многи велики умови и велики научници у старости постали слабоумни, детињасти, па и луди. Тако су, на пример, слављени енглески песници овога века, као Валтер Скот, Вордсворт и многи други, у старости, па већ и у шездесетим годинама постали умно тупи и неспособни, чак су и у блесавост пали, јер су, сви намамљени великим хонораром, књижевност упражњавали као занат, дакле писали због новаца. То води неприродном напрезању, а ко свога Пегаза упреже у јарам и своју

дана Le sommeil est un emprunt fait à la mort (сан је зајам учињен од смрти). Сан узајмљује од смрти ради одржавања живота. Или: он је привремена камата од смрти, која је отплата капитала. Ова ће се у толико доцније затражити што је камата плаћана више и правилније. Ш.

Музу тера бичем, испаштаће исто тако као и онај који је и Венери прекомерно служио. Ја слутим да је и Кант у својим доцнијим годинама, пошто је, најзад, био постао славан, сувише радио и услед тога пао у друго детињство својих четири последњих година.

Сваки месец у години има један нарочит и непосредан, од времена независан утицај на наше телесно стање уопште, па чак и на душевно.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког Св. Предић.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Ј. Памучина, *Шаљиве српске народне приповијетке.*

(Крај.)

Кад се, овако као што смо ми учинили, погледа на све ове збирке српских народних приповедака, види се да је у том послу много грешено и промашено. Пре свега, приповедака је релативно мало скупљено: кад се све урачунају, и кратке и дуге, и шаљиве и озбиљне, има их око хиљаду (1072, кад би се све које имамо у збиркама, сматрале као нове и различне), а то је, за овако поетски народ као што је наш, недовољан и слаб број. То је већ јасно и по томе што сами скупљачи врло често у својим предговорима кажу како је збирка коју издају тек један део оне коју ће доцније издати, а они, међутим, те друге делове никако нису издали: знак да има још пуно приповедака у народу које на свога скупљача чекају. После, приповетке ове, као што смо видели, нису увек лепо ни покупљене. Није се често пазило на избор најлепших и најпотпунијих варианата, није се увек ишло директно у народ на слушање и бележење, није се имало ни најелементарније вештине да се поједини делови прича органски вежу или запамте, чак се каткад није гледало

ни на језик, ни на најпростије књижевне услове, и онда су многе по својим мотивима драгоцене приповетке добиле само непотпуну, нелогичну и неписмену форму. Наравно, ствари су морале тако испадати, кад је овај важни посао био понајвише остављен у рукама недошколованих гимназиалаца или неписмених ратара. Најпосле, има и трећа замерка нашим збиркама приповедака, а та је што приповетке нису из свих крајева српских подједнако сабиране. Ми имамо приповедака највише из Србије и Босне, мање из Далмације и Боке, још мање из Црне Горе, из Војводине врло мало, из Хрватске и хрватског приморја скоро ништа, а из Старе Србије и Маћедоније баш ништа.[1]

Требало би, према овом, још скупљати народне приповетке, и то систематично. Требало би, у осталом, издати у нарочитим збиркама све оне приповетке које се налазе растурене по разним часописима,[2] а које нису ушле у досадашње збирке; ових има повећи број. Најпосле би требало изнова прештампати старе збирке јер су веома ретке данас, али претходно их прегледати, избацити из ових оне приповетке које су баш рђаво записане, а заменити их новим варијантима који се покупе. Кад би се све то учинило, било би доста.

Само, после тога, требало би и друго нешто учинити, наиме студовати народне приповетке, и резултате тих студија унети у примедбе уз сваку приповетку. Наше приповетке мало су проучаване. Једини рад у томе правцу то је магистрални рад Рајнхолда Келера, ваљда најбољег светског познаваоца популарне књижевности свију народа, који је он, у друштву са Г. В. Јагићем заједно публиковао. Келер је тако проучио већи део приповедака из Вујиновића и Стефановића и нешто мало из Вука. Кад ће се и остале збирке тако проучити? И кад ће код нас изићи збирка приповедака са онако богатим научним

[1] Има једна збирка мог пок. друга С. Н. Томића у рукопису.

[2] Има их по „Матици,“ „Даници,“ „Летопису,“ „Босанској Вили,“ „Караџићу“ и др.

примедбама као што су у „Народним приповеткама из Лорена“ од Е. Коскена, „Сицилијанским бајкама“ од Лауре Гонценбах (примедбе од Р. Келера), или „Литавским народним песмама и бајкама“ од Лескина и Бругмана, где су примедбе од В. Волнера?

*

Приповетке ове о којима говоримо и које је скупио Јанићије Памучина (1810—1870), мостарски архимандрит и локални књижевник, чувен највише по томе што га је Српска Књижевна Задруга уврстила лане у именик писаца које је мислила издати, нису Бог зна како ни лепе, ни нове, ни лепо писане, али у понекима од њих има општих мотива који се и у другим нашим приповеткама налазе, или баш и мотива врло ретких у нас и врло карактеристичних. Ми ћемо зато готово све приповечице у овој књижици прећи, и поредити их гдегде са другим нашим приповеткама.

„Бугарин, Грци и крсна имена“, прва приповетка у књизи, представља једну стару досетку како је некакво весело друштво нашло једном беднику имендан као што и сваки има, и то баш св. Јована, па, како светих Јована има доста преко године, то он осиромашио частећи. Приповетка „Преварио Циганин ђавола“ само је лошији варианат једног мотива из приповетке „Маћоничар или мајстор и шегрт“ која је у збирци Ј. Војиновића. Тамо, једно дете које је носило котао, покрије се њиме кад је ударио пљусак и остане суво; ђаво га сретне и пита како је суво остало, и оно му каже под условом да му дâ ћулав под којим се постаје невидљив: овде, код Памучине, место детета је Циганин, и овај се, кад удари киша, скине гô а хаљине метне под један камен на који седне; после каже ђаволу свој „марифет“ под условом да га овај носи до куће. У истој приповеци Памучине има још једно „варање“ ђавола: ђаво се клади с Циганином ко ће брже изговорити речи: „мотика, тиква, квас“ а Циганин одједном: „мотиквас“; то исто има и у претпоследњој приповеци у збирци Д. Алексића (стр. 26).

„Талијанац, бјегунац и Турчин“ у ствари је једна анегдота новијега времена и без много духа: некакав Талијан Ђовани док му Турци дају пара, зове се Асан; чим украте, он се врати свом старом имену. „Баба и њезин унук“ не представља ни такву досетку (има још једна приповетка од Памучине истога наслова, али друкчијег садржаја.)[1] У приповеци „Калуђери, ђаци, мачка и лук“ прича се како су неки гладни манастирски ђаци крали лук и јели га, па после обедили мачку, што калуђери свероваше. Приповетка „Циганин и Циганка“ варијација је оне старе приче како су Цигани казивали једно другом своје жеље па се око жеља посвађали као да су оне остварене и побили се (овде се чак сурово свршава ствар: Циганин формално убије Циганку). У занимљивој приповеци „Во и велики ћуп“ прича се како је во завукао главу у ћуп да пије воде, па је не могао извући, а мудрац један који је нарочито позван био да саветује шта да се ради, предложи најпре да се волу одсече глава, а по том, кад је глава у ћупу остала, да се разбије ћуп; то исто има и у приповеци „Мудрац и во“, коју је 1892 по чувењу забележио данашњи приповедач Г. Светозар Ћоровић.[2]

У приповеци „Преварио Циганин кадију“ казује се, у нешто опширној форми и са мало невештом имитацијом циганскога говора (уза сваку реч досадно се трпа „га“ као нека стална циганска узречица),[3] оно исто што има и у једној од скора забележеној народној приповеци.[4] Прича се, наиме, како је неки кадија (у оној приповеци: хаџија) у добром ћурку зими јахао па му било хладно, а Циганин био огрнут продртим губњем па се ознојио од трчања; кадија упита Циганина како то може да буде, а Циганин објасни да зима улази кроз по-

[1] »Магазин« за год. 1868.

[2] Босанска Вила, 1892, стр. 396.

[3] И у приповеткама скупљеним од Г. Л. Грђића, Цигани имају »га« као узречицу (в. стр. 74 његове збирке).

[4] Босанска Вила, 1891, стр. 205.

деротине његова гуња на изиђе, а у кадијином се ћурку задржи, на које објашњење трамни кадија с Циганином одело, и смрзне се. Све се у те две приповетке слаже, чак и онај неоргански везан завршетак како се кадиница, која је била у топлој соби, чудила за мужевљу смрт, зачудила откуд да кадија умре од зиме кад је њој врућина. „Султан и печена кокош“ своди се на комичност једног истог одговора који је једном питању прилично али сасвим супротно испао за друго. „Чобанин и његов пас“ је лепа и весела причица где се један чобанин наругао кадији, који неправедно суди.

„Адам, живина и магарац“ једна је од најдужих приповедака у овој збирци, а могла се краће испричати. Састоји се у главном у томе што се Адам (пре греха) најпре подсмева магарцима а после (по убиству Авеља) се магарци подсмевају људима и жале на њих. Интересантно је што у нашој приповеци Бог даје право Адаму да надева имена животиња, као што у француском „Роману о лисици“ даје моћ Адаму да, ударцем штапића по мору, ствара животиње.[1] „Пијанац калуђер... и владика“ је књижевна прича како би је назвао Врчевић, и налази се баш у самог Врчевића.[2] „Путник и тежак“ има доста опширно испричане две ствари: најпре, како је једном тежаку упао во у провањену земљу а путник, да га извуче, вукао га за реп док му није реп откинуо; и, после, како је путник, изведен због тога пред кадију, метнуо себи у недра два камена, на кадија мислио да је то неки поклон, и зато пресудио у корист његову, а путник му после показао оба камена и рекао: „да ниси право судио..., ударио бих те (овим) у врх главе“. Обе ствари, краће испричане, налазе се и у причи „Права осуда“ у збирци Г. Л. Грђића;[3] а друга сама,

[1] G. Merlet, Origines de la littérature française, II. partie, Paris 1873, p. 273.

[2] *В. Врчевић*, Срп. нар. припов. понајвише кратке и шаљиве, Београд, 1868, № 265.

[3] *Л. Грђић*, Стотина шаљивих прича, стр. 37.

још и у приповеци „Ера и Турчин“ у збирци М. Станића.[1] „Султан и баштован“ лепа је и оригинална прича, с источњачким мотивима. „Два кума“ је дијалог у којем један каже шта је учинио а други га хвали да је то добро; „није, куме, него зло“, одговори овај, и наведе једну злу страну учињенога; кад, опет, онај осуди ствар као зло, „није куме, него добро“ одговори онај исти, и наведе противне разлоге, итд. Томе је основ она Вукова прича „Краљ и чобанин“[2] где чобанин тако исто надмудрује краља са својим „није добро него зло“ и обратно; сличан је томе и дијалог у причи „Старац путник и дијете чобанче“ у „Драгачевци“ М. Станића.[3] „Зет и пуница“ спада у оне класичне шале које наметљиви зетови одигравају пуницама које их терају.

Са „Дрињаком и грожђем“[4] и „Дрињаком и сађењем лозе“ улазимо за мало у циклус подругачица о Дрињанима којих у Врчевића збирци има пуно; ова последња се, у осталом, и налази баш цела у Врчевића причи „Што садиш лозе прије три године?“

„Равин и поп“ наивно илуструје надмоћност хришћанске вере над мојсијевом: равин и поп кладили се чија црква поштује више светаца, хришћанска или мојсијева, и договорили се да за сваког свеца један другом ишчупају по длаку из браде; наравно да се ствар зло свршила по равина, јер му наш поп просто ишчупа целу браду за 14000 младенаца који су у Витлејему мучени, и остави равина да преброји је ли тачан рачун. То је у основи иста прича која и у Врчевића, где се Србин и Турчин у шамаре погађају ко више пости.[5] „Хоџа...

[1] *М. Станић*, Драгачевка, Београд, 1872, № 15.

[2] Вук, № 45.

[3] Драгачевка, № 24.

[4] У „Магазину срб. далм.“ за 1861, ова прича стоји иза приче „Дрињак и сађење лозе“ и зато и носи наслов „*Други* Дрињак и грожђе“. У садашњем издању ових приповедака, она стоји пре те приповетке, и ипак носи наслов „*Други* Дрињак и грожђе“.

[5] *Врчевић*, Срп. нар. прип. 1868, № 131: „Али више посте Турци али хришћани?“

и Турци" је анегдота о младом хоџи којега избију Турци кад им искрено каже мане, а похвале кад им лукаво полaска. „Сиромах... и рицал" је подсмевање турском подмитљивом суду које у главном узима исте мотиве које и Врчевићева прича „Кадија и његов суд".[1] „Србин и Чивутин", или боље рећи „Хришћанин и Чивутин" (као што је у оригиналном тексту J. Памучине било, па тек у овом издању „исправљено") је подужа приповетка, с интересантним и карактеристичним мотивима, у којој се прича шта је све некакав млади хришћанин трговац доживео и какве немиле догађаје претрпео, а све за један дан. О мотивима који су слични онима из Шекспировог „Млетачког трговца" ми смо већ говорили на другом месту у овом истом броју нашег листа, а овде ћемо само поменути да се и у овој приповеци понавља онај мотив из поменуте приповетке „Путник и тежак" о „истргнутом репу". Наиме, овде некаквом сељаку запао натоварени магарац у блато, па сељак молио све дућанџије редом да му помогну извући магарца, док се једва смиловао наш хришћанин трговац; али, како је јако вукао за реп, остане му истргнут реп у руци, и сељак га онда тужи кадији а овај га ослободи. Додајмо још да ову интересантну приповетку квари гдегде она имитација јеврејског говора која је врло невешто изведена.

То је, у главном, преглед приповедака у овој књижици.

Што се самог издања тиче, оно није ни мало сјајно. Пре свега, нигде се у њему не спомиње да се ове приповетке сад само прештампавају а да су раније већ биле наштампане у „Магазину србско-далматинском" (првих 7 из „Магазина за 1866, даљих 7 из оног за 1867, претпоследња из онога за 1866 а све остале из оног за 1861 годину). После, није се имало довољна разлога делити приповетке Памучине у две свеске, кад је њих и иначе мало (свега их је двадесетак остало у „Магазину" највише у години 1850), те су све могле стати у једну

[1] *Врчевић*, наведено, дело № 189.

свеску. Даље, у књизи нема никаква предговора, и нигде се не казује ни ко је свеску уредио; нема ни садржаја, нити су приповетке нумерисане. Каткад има и недозвољених измена у тексту, као што је она у наслову и тексту приче „Хришћанин и Чивутин“; има чак и прештампаних штампарских погрешака из оригинала, као што је оно: „наврани се (зет у пуннце често пута)“ место: „наврати се, итд.“ Ипак је лепо што је књига издата.

Павле Поповић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

Ичков Мир. Покушај непосредног измирења Србије и Турске 1806—1807. Политично-историјска студија Стојана Новаковића. (Глас Српске Краљ. Академије. LXVI. Други разред).

Према ономе што смо у нашем чланку казали о Ичковом миру,[1] излази јасно да Ичкова мисија у Цариграду, противно ономе што г. Новаковић тврди, представља попуштање у захтевима устаника. Ичко је пошао у Цариград почетком јула, са „најумеренијим молбама“, као што је изрично речено у његовим упуствима: он није носио молбу од 12 јануара 1806 као што то г. Новаковић вели.

Зашто г. Новаковић везује Ичков одлазак за народну молбу од 12 јануара 1806 године? Што је најинтересантније он то чини без икакве резерве и ако ни један извор прве руке то не тврди. Писац се је дао овде завести Баталаком.[2] Ако се прочита оно што Баталака говори о Ичковом миру, видеће се да он лично *није*

[1] Види *Књижевни Гласник* од 16 маја ов. год.
[2] Историја Српског Устанка. Стр. 198.

ништа знао о Ичковој Мисији. Све што о томе говори узео је од речи до речи из Вука;[1] својим пак полемисањем с њим доказао је још боље своје незнање.[2] Оно што је ново код Баталаке, али у исто време и *нетачно*, то је: што је он народну молбу од 12 јануара 1806 год. везао са Вуковим казивањем о Ичковом одлажењу у Цариград по народном послу. Баталака имајући пред собом тај документ од 12 јан. 1806, штампан у *Голубици*, без икаквог коментара, и факат да је исте године Ичко са још тројицом (по Вуку) ишао као народни депутат у Цариград, држао је као извесно да су Ичко и његови другови морали носити ту молбу у Цариград. Тако је Баталака према Вуку начинио нетачну комбинацију. Не испитујући извор Баталакиног тврђења, који је писао о Ичковом миру педесет и пет година после догађаја[3] и коме је било око тринаест година кад се је догађај десио, Г. Новаковић га је прихватио тим пре што у Вуковим *Нештамааним одломцима грађе за српску историју*[4] стоји да је Карађорђе призвао Петра Ичка у Остружницу, да га одатле преко Влашке пошље у Цариград. Како је пак народна молба од 12 јан. 1806 датирана у Остружници, Баталакино тврђење да је Ичко с том молбом отишао у Цариград изгледало је несумњиво. Исто је тако писац заведен Баталаком, кад тврди да је Ичко први пут ишао са друговима у Цариград. Заиста, Г. Новаковић безразложно одбацује оно што стоји о Ичковој мисији у Вуковим *Нештампаним одломцима грађе за Српску Историју*, и што је, без сумње, било намењено да послужи у неком саставу као поправка свега онога што је до тада о тој мисији Вук записао. Вук у тим *Одломцима* изрично вели да је Ичко ишао први пут

[1] *Правитељствујушчи Совјет Сербски.* Скупљени Списи I. стр. 70—71. — *Милош Обреновић, књаз Србији или Грађа за Српску Историју нашега времена.* Скупљ. Списи I. стр 116.

[2] *Историја Српског Устанка.* Стр. 439—440.

[3] *Историја Српски Устанка* Примедба, стр. 188.

[4] *Скупљени Списи.* Стр. 206.

сам у Цариград и довео мухасила у Смедерево; да је по томе поново ишао у Цариград са Кнезом Милићем и Живком Параћинцем да дефинитивно мир потврди. Г. Новаковић то одбацује и тврди да је Ичко и први пут ишао у Цариград са том двојицом, наравно увек држећи се Баталаке, који природно није могао знати за Вукове *Нештампане Одломке* и који *по ранијим Вуковим списима* пише да је Ичко само једном ишао у Цариград и то у друштву са Кнезом Милићем и Живком Параћинцем. Сва је дакле погрешка у томе што прво није оцењен извор Баталакиних тврђења.

Кад се је пошло од те погрешне поставке да је Ичко носио у Цариград народну молбу од 12 јануара 1806, онда није било тешко пасти у све остале погрешке о времену поласка српских депутата и почетку преговора. Г. Новаковић се пита да ли су Ичко и другови му пошли одмах после 12 јан. или не. „По запису Вука Ст. Караџића, одговара писац, то је било *одмах*, а то би се једино слагало и с осталим приликама“. Међу тим у Вука нема нигде ни речи о дану поласка, нити има речи *одмах*, још мање назначење према чему *одмах*. Ово *одмах* само је резултат домишљања пишчевог према томе што Вук каже да је Карађорђе призвао Ичка на Остружницу и послао га преко Влашке у Цариград,[1] и према Баталаки,[2] који тврди да је Ичко са друговима носио у Цариград молбу, датирану 12 јануара у Остружници.

Овакии и сличним комбинацијама г. Н. је погрешно утврдио: да су се депутати кренули „у сваком случају *у другој половини и са свршетком нашег фебруара*“; да „доиста, у *априлу или мају* 1806 ваља стављати пријем Петра Ичка и његових другова и покушај неких преговора с њима“, ...пред којима се (депутатима), у овај мах, налазио човек (Петар Ичко) вешт турским формама и чиновничком „државном раду“, и да је босански везир

1 *Скупљени Списи*, Књ. I., Стр. 206.

2 *Ичков Мир*, Стр. 88.

у јуну „покушао са западним српским старешинама да започне преговоре, којима као да је намера била да контролише или да изигра кораке П. Ичка у Цариграду предузимане у то исто време“. Излишно је може бити још једном напоменути да Ичка тада није било у Цариграду, пошто је тек почетком јула пошао из Србије и то не са друговима већ сам. Према овоме отпадају и рефлексије пишчеве о карактеристици тога посланства „која би се састојала у томе и што су с Петром Ичком родом из Македоније послана два одабрана човека из округа Параћинског, који је тих истих дана тек био узет од Турака“.

Као што се види политично-историјска студија г. Новаковића о Ичковом Миру нетачна је у извесним својим битним деловима. Међу тим и у самим споредним деловима њеним има такође доста нетачности.

Ми ћемо изнети овде неке примере.

На стр. 78—81, Г. Новаковић говори о томе како су устаници пре но што ће се кренути тобожња депутација у Цариград са народном молбом од 12 јануара послали нарочиту депутацију у Беч, састављену из проте Матије, Боже Грујовића и земунског трговца Милоша Урошевића. Сем молбе за Франца II, депутати су донели и молбу за руског цара Александра. Франц II, решен да учини извесне кораке у корист Срба, наређује дворском секретару Валенбургу да прими и саслуша српске депутате. Тај разговор био је 16/28 фебруара. „Нема, вели г. Новаковић, великог значења оно што је ту говорено јер је остало без икаквих последица. Више значи што је молба српска за Петроград одмах упућена на своју адресу. Пред нама је писмо руског министра иностраних дела кнеза А. Чарториског од 3/15 фебруара 1806, у ком се руском посланику у Цариграду, г. (!) Италинскоме саопштава како су српске старешине молиле цара да би он за њих посредовао при султану Селиму“. Прво рад српских депутата код Бечког Двора није остао „без икаквих последица“. Противно томе види се и код самог Г. Новаковића (стр. 83) да је надвојвода Карло писао на-

шама около Србије и гледао да их уздржи од ратовања, и да је Франц II писао лично писмо султану и своме посланику у Цариграду издао наредбу да се Портом објасни о начинима којима би се могао у Србији ред повратити. Што се пак тиче резултата овог заузимања, ми смо видели да га није било, као што није било ни резултата од руске ноте предате Порти 19 марта а писане према писму кнеза А. Чарториског од 3/15 фебруара. Према томе у чему је веће значење тога факта што је српска молба одмах упућена у Петроград, кад и од ње није било никакве користи? Наравно ми ово питање чинимо према поставци Г. Новаковића, пошто он мисли да је то писмо, донесено у Беч протом Матејом и друговима му, изазвало упуства које је Чарториски дао, 3/15 фебруара, Италинском. Међу тим и то је, као што ћемо видети, нетачно.

Излажући садржину тога писма кнеза А. Чарториског Италинског од 3/15 фебруара, Г. Новаковић је сасвим природно дошао до закључка, да је немогућно да Чарториски 3 фебруара даје та упуства и то према молби коју су у фебруару донели српски депутати у Беч. Да су депутати стигли 1-ог фебруара, требало је поднети рапорт Францу II, очекивати његово одобрење да се у Петрограду пошље, за тим пут од Беча до Петрограда, нов рапорт цару Александру докле дође до одобрења за писмо које би Чарториски послао Италинском. Г. Новаковић место да верификује да ли је датум тачан, јер би се тиме пало у једну погрешку мање, ставља за горњи датум (3 фебруар) ову примедбу: „Нетачно је, може бити погрешком преписача, означење месеца. Угодније би било читати *марта* него *фебруара*“. Ако је реч о угодности требало би да се стави пре април него март; дипломатска акција пре сто година била је спорија него данас, ако ни због чега другог оно због комуникационих средстава. Ну пре но што се пређе на то да ли је угодније фебруар или март потражимо у другим документима елементе за тачност или нетачност тога датума.

Ми смо видели у нашем чланку да је, 11 јануара 1806, кнез А. Чарториски поднео рапорт Александру I о некој молби српскога народа и предложио да се она пошље у Цариград са заповешћу да се Италински за Србе заузме.[1] Тада српски депутати нису ни били у Бечу. Напоменули смо да са стране тога акта стоји записано: *испуњено 3-ег фебруара.* Према томе је горњи датум писма Чарторискога Италинском, које је штампано у Голубици V, *тачан.* Пу и ако претпоставимо да је садржина тога публикованог акта измакла пажњи г. Новаковића, тај факат што писац вели на стр. 83, да су Срби извештени о кораку учињеном у Цариграду у њихову корист преко влашког кнеза Ипсилантија и рускога консула у Букурешту био је довољан да се види да је горњи датум тачан. Заиста Филимон у књизи II, стр. 39, коју г. Новаковић *цитира*, вели да је руско министарство известило Ипсилантија *18 фебруара* о кораку учињеном у корист Срба. Писмо дакле Чарториског Италинском могло је бити писано само пре 18 фебруара. Према томе г. Новаковић погрешно ставља да су упутства Чарториског Италинском од марта месеца и преписач је тачно ставио датум: трећи фебруар.

Да је овај последњи датум утврђен као тачан, ако је изгледао сумњив, онда би се увидело да је писмо кнеза А. Чарториског изазвано не српском молбом, која је донесена у Беч фебруара, него неком ранијом, која је, као што смо видели, од 30 новембра 1805 године.

Др. Мих. Гавриловић.

---

[1] Види *Срп. Књиж. Гласник*, 16 маја 1903, стр. 116.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Ст. Бинички. — *По пољу је киша*.,.. Змај J. Јовановић: — *Спава мома*; — Зејнаби: а) *кад ја виђех очи твоје*; б) *да су мени очи твоје*.... J. Илић: — за певање уз пратњу клавира.

Сиромашна српска музичка литература, нарочито у погледу соло песама уз клавирску пратњу, обогатила се овим четирма песмама, које пре неколико дана изађоше из штампе. Све су четири издане о трошку самога аутора, а у врло солидној штампарској изради, каква се само може и очекивати од познате фирме Брајткопфа и и Хертла у Лајпцигу. Поменув њихов спољни облик, да им расмотримо и унутрашњу страну, — да завиримо у душу овим уметничким производима.

Овде бисмо одмах могли изнети своје мишљење, о томе чиме треба најпре снабдети нашу младу музичку литературу, коју јој грану треба највише помагати, и који би био прави пут, па да продре у масу народну а да не остане само црна нота на белој хартији. Одмах после овога могли бисмо говорити и о томе, које би место заузеле у литератури соло песме уз клавирску пратњу, кад је на њих ред, какав имају задатак, кад могу продрети у масу и заиста бити потреба ит.д., што овде нећемо чинити, јер би то била засебна студија, која би нас далеко одвела од наше сврхе.

За сада примамо песме Г. Биничкога онакве какве су, и проговорићемо о њима са чисто музичког гледишта, баш као да су се појавиле не у српској музичкој литератури, већ ма у којој страној.

Ако хоћемо при њином осматрању да се заиста савесно упознамо са њима, морамо ударити истим путем, којим је ишао и композиста. На првом месту био би избор текста. Као што песник бира градиво за песму,

тако композиста бира песму за композицију. Као што је песник у толико бољи и већи, у колико нађе лепше градиво и лепо га обради: тако исто и композиста показује свој укус и стваралачку моћ при избору и обради песме. Ако расмотримо текст четири песме, које нам пружа композиста, видећемо да су све једнога кова, т.ј. две певају о пољупцу с девојачких усана а две о девојачким очима. Дакле све су четири љубавне и то три од њих веселе, а једна сентиментална. („Да су мени очи твоје.“) Према овоме композиста нам у избору не пружа никакву разноликост. Он је компоновао у све четири једно исто, *љубав*. Какав озбиљнији задатак (какву баладу т. сл.) није себи постављао. А сад да видимо у какво је музичко рухо композиста заодео изабране текстове.

Песма Змајева „По пољу је киша....“ по карактеру је враголаста, можда и сувише. Као таква, она захтева и лаку, веселу музику. Композиста јој је одредио d-m ll за тонски род. И ако се веселим песмама мање прилагођава молска скала, ипак композиста може да се правда тиме што су многе наше народне веселе песме баш у молу, и ми му из тог узрока и не замерамо што је изабрао молски тонски род. Ваљано компонована соло песма уз пратњу клавирску може бити двојака: карактеристична, као што су песме Шуманове, Брамсове, Дворжакове, Хуга Волфа ит.д., или мелодична. За карактеристичну песму наш је композиста недорастао, а мелодичном није је створио, што значи, да су оба принципа промашена. Карактеристична није с тога што ни по хармонији, ни по начину клавирске пратње, ни по ритму ни по „Stimmung“-у не показује ничега новога, необичнога, до сад нечувеног, карактеристичног; а мелодична није с тога што јој није дао какву лепу, нову, јако-оригиналну-допадљиву мелодију. Изгледа да је композиста хтео да јој дâ што више карактер српске народне мелодије. Па нашавши један познати мотив, а не могући дати себи рачуна од куда је, употребио га је бесвесно, мислећи, да је народни. У српским народним мелодијама нема нигде

таквог мотива, каквим се почиње песма: „По пољу је кита...“ Најбоље се пак види од куда је тај познати мотив из треће врсте на 3. стр. Код речи „Танана је кошуљица“ чује се тачан мотив од два такта из Балфеове увертире „Циганке“. У опште узевши, песми музиком није дат прави карактер (Stimmung), није погођена она боја у музици, коју ова враголаста песма сама собом тражи. Тако н. пр. у 4. реду на 3. стр. код речи: „К'о два сунца, да су ведра“, за „сунце“ и „ведра“ употребио је компониста прекомерну кварту на ниже ais-е, којом се у музици никада не може изразити ни сунце ни ведрина, већ на против њен је карактер као самог интервала већ мрачан, таман и демонски. Зашто је компониста овај таман интервал употребио на овако светлом месту, ми не умемо ничим да објаснимо. Тако исто је на стр. 5. у другом реду речима „ну тако ми вере моје“ дат такав израз као да је то кулминациона тачка, на којој има да се одлучи каква борба на живот и смрт. Међутим, момак у песми каже то тако лако и са пуно убеђења као и све остало, и шта више одмах после овога долази: „слатка су девојачка уста“. Не знамо каквом би се музиком компониста послужио, кад би имао да оцрта јунака, који је доспо у очајању, кад се он у овако лакој лепирастој песмици маша таквих средстава. Све такве ствари, којих има у песми још, не дају песми да иде најприроднијим током, већ је чине испресецаном, пуном непотребних хармонских трзавица а и у темпу, што у овој песми нема баш ни најмање смисла, јер у њој треба све да иде течно као из једног потеза пера. Све су то ствари, које су причиниле да у музици нема јединства, већ је поцепана. Још једна ствар, која је на нас учинила непријатан утисак слушајући ову песму први пут, кад ју је Г. Цимић певао у Нар. Позоришту, јесте њен завршетак. Врло је лепо што компониста хоће да је заврши у дуру. Али лепу замисао треба лепо и остварити, па да буде уметнички производ. Тај завршетак је пак изведен врло неспретно, накалемљен је на

песму и то на силу. Не познавајући песму ни најмање дотле, наше је уво увредило, и тргло нас је чувши после акорда g-f-b-d, квартсекстни акорд од d-дура. И кад видесмо да је ту и завршетак песме, онда смо тек могли себи да објаснимо, зашто се десио онај преврат у шестом такту пред крај. Овако неспретан „Trugschluss“ нисмо још имали прилике да видимо. Волели бисмо да знамо по коме закону из науке о хармонизацији, води композиста септиму на више? — Да рекнемо овде коју више. — Морамо да се изјаснимо да ни ми нисмо конзервативци у уметности, да смо против новина, на против ми знамо да у уметности практика иде напред, а према њој се тек теорија подешава. Знамо и то да се уметност не може оковати у правила, већ јој се мора оставити потпуна слобода, ако се жели да се развија и напредује. У уметности је све оно добро и оправдано што је лепо. Али што је лепо овде и на овом месту, не мора бити лепо и онде и на оном месту. Једна ствар која је на једном месту ружна, може на другом бити лепа. Све зависи од употребе. Према свему овоме, не бисмо имали ништа против везе горе поменутих двају акорада, која је противна законима о хармонији, али кад се већ ради против онога што је у уметности најправилније и *најприродније*, онда такав поступак мора да повлачи за собом и јако оправдање. То оправдање може бити само чисто естетичко. Ако је ту неправилност на томе месту изазвала сама потреба, и она не само да дејствује на нас сасвим природно, већ задовољава потпуно и нашу естетичку страну, онда против тако вешто и срећно употребљених слобода, које се налазе код свих великих музичара, не само да немамо ништа, већ их радосно поздрављамо кад на њих наиђемо. Али кад се једна такова обнорма не оправда ничим, дејствује ружно, врећа нам при првом чувењу уво, и види се да је потекла из техничке оскудице, тад њу не можемо ни у ком случају одобрити. — Ма како да је леп тај завршетак у d-дуру у

песми о којој је реч, он губи сву своју чар, кад се до њега долази овако неоправданим начином и на силу.

Наш компониста ће нам можда пребацити, да смо од везе ових двају акорада, начинили читаво питање. Не, ни у ком случају. Једна је нота у стању *увек* да нам поквари цео комад.

И акцентуација је у песми трађава. До душе у томе има кривице и до наших песника, који се ретко држе једне стопе, већ мешају. За то пак има компониста два пута да ову ману избегне. Или да изабере песме са правилном стопом; или да је мелодијом вешто исправи. Метање знакова изнад нота, на које треба акценат да падне, као што је компониста чинио, показује да компониста зна где акценат пада. Он се вара ако мисли да је тиме акцентуација и исправљена; она остаје иста и с кукицама изнад нота, а и без њих. Акценат ствара апсолутна музика, клавирска пратња, њега певач не може исправити.

Друга песма „Спава мома“, чији је песник непознат, заоденута је сасвим обичном лабавом мелодијом, која не пружа певачу лепота. По облику наговештава „мало рондо“ или троделни облик песме. По акцентуацији је добра. У мелодици се осећају и у њој испади и одстрањења, што квари јединство на два места и то: на стр. 4. у четвртој врсти у првом такту, где нас изненађује народна фигура, која ваљада целој песми треба да дâ народни тон. Исто тако на стр. 5. код речи „Аој, стрело, пуста стрело“, оријенталски f-moll и унизоно, причињавају, не као да је ту требало што истаћи већ дејствују као нешто потпуно страно, што није на своме месту. Клавирска пратња као и у прошлој песми не пружа ничег особитог. Хармонски нас је ова песмица изненадила. Ни мање песме ни више испада. Песми је дат тонски род f-dur, којим се почиње и свршава први део песмице. Прелаз ка средњем делу чине два такта, која се сврше у f-moll-у. Непосредно на овај f-moll доноси компониста d-moll. Зашто? Хтео је да средњи став песмице буде у

паралелном тонском роду. Али f-moll не води за d-moll. То су два тонска рода чије се тонике слабо трпе једна поред друге. Зар композиста није умео да погоди природан пут, преко доминанте од d-moll-a? У опште. шта ће му овај прелаз од два такта? Певач се није заморио, тек што је почео да пева. Да је на f-dur довео одмах d-moll било би и природно, и нико му не би могао замерке правити. Средњи део, који свега износи девет тактова, није хтео композиста да задржи у d-moll-у, него већ у петом такту прелази у b-moll и онда без потребе модулира на све начине, да се опет врати у f-dur. Поред ових мана ,на стр. 4. у трећем такту наилазимо на паралелне октаве мелодије с басом f-e; одмах у другој врсти три паралелне квинте једна за другом f-c, e-b и d-a. Ове у музици забрањене квинте не показују, да су овде употребљене ради каквог особитог ефекта. Трећи део у f-dur-у враћа се преко f-moll-a орнјенталског опет у f-dur и завршује се природно у f-dur-у.

Песма „Кад ја виђех очи твоје,“ по облику, најслабија је од све четири. Интересне су г. Бинпчкога *једногласне модулације*. — Г. Бинички сигурно не мисли да је н.пр. g-dur трозвук увек у стању да представи тонику од g-dur-a, па ма шта пре њега и после њега било. Тако он ову песму, која је држана у g-dur-у завршава c-moll-овом доминантом g-dur-ом, дошавши до ње *једногласном модулацијом*. Он не зна да је ову песму завршио у c-moll-у, јер доминанта у нашој музици често заступа тонику, па дошавши до g-dur-a, он га сматра као тонику, што овде никако није случај. Свакако да он није имао намеру да ову песму заврши c-moll-ом. Али не умејући себи дати рачуна шта све може трозвук g-dur под извесним околностима да представи, он га је овде схватио не као доминанту већ као тонику, те је услед тога и упао у поменуту грешку. Иначе у овој песми има свега и свачега у изобиљу, има 3—4 разна темца, има разних врста тактова, има и контрапункта, и арпеџија, али све само по

спољнем облику, и што од свега тога мало што шта одговара ономе што сам текст песме тражи.

Све што смо наводили за ове три песме, могли бисмо наводити и за четврту: „Да су мени очи твоје.“ Довољно је, у осталом, да запазимо н.пр. d-f-as разрешено у es-g-b. Тако се исто и овде налази поменута народна фигура, на неколико места, наравно без успеха употребљена, јер се она у уметничкој песми никад неће ни моћи с успехом употребити. Акцентуација и у овој песми није без замерака.

Једном речју, можемо утврдити да су ове три песме много слабије од оне прве. Можда то долази отуда што их је наш композиста радио још као ђак Велике Школе, кад је почињао бивати дилетант. После 9—10 година пушта их у јавност онакве исте, или с неким исправкама, које на против, само погоршавају ствар. Десет година је заиста довољно времена да се бар оне грубе хармонске грешке исправе, кад су се већ хтеле предати јавности.

Желимо да ово неколико редака послуже само на корист Г. Биничком, те да у будуће мисли и размишља о свакој ноти коју напише, на вероватно да може изаћи на прави пут; али ако и у будуће буде овако бележио све оно што му прво дође под ногу, неће се никада ни приближити ономе до чега он мисли да је већ доспео.

П. J. Крстић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Свет. Ћоровић, *У часовима одмора*, цртице, слике, записци, приповијетке. Књига прва. У Мостару, 1903.

Ћоровић је од оних писаца који су лагано и с временом стицали симпатије у публике. И није ни мало чудо, ако их је најзад стекао. Његова душевна свежина, нежно расположење, срдачна и отворена веселост, без пакости и заједљивости; искрено и просто причање, без извештачености и позе, нису ни могли остати дуго неопажени, бар данас кад смо сви тако преморени, туробни, нервозни, пакосни, подругљиви, позери....

Он је почео да пише врло млад, у годинама кад је фонд опажања и размишљања врло сиромашан. То можда није било добро, али он није први, и најмање би му још писац ових редова имао право да ту што пребаци. Али се код њега десило то да је он остао вечито млад, — само у другом смислу него што се то за Шекспира каже. Он је остао млад књижевник и кад је постао старији човек. Објашњење је томе врло просто. Он је писао лако и спонтано, и писао је много. Па како, с једне стране, он није хтео себи да задаје један нов и по њему излишан напор, на који га у осталом није нико ни упућивао, и да пише друкчије но што је већ навикао, и како за тај напор, с друге стране, он није имао времена, то је он, у место да свој таленат попуни, прошири, разграна, ојача, сачувао га онако како га је добио, једва га мало развивши у том смислу што је писао с више рутине, лакоће и неусиљености него у почетку. И како још врста таленте коју он има није она која се данас тражи и цени, то се десило и то, што није обично, да је његова репутација мања него његов дар.

*

Ћоровић је један досетљив анегдотичар и доброћудан шаљивчина, и уз то један расположен и здрав Херцеговац, који врло често има своје моменте нежности. Кад се ово разуме као што треба, и остављајући на страну црте које ближе и детаљније одређују његову књижевну физиономију, у овим је речима збијен утисак који оставља његова књига.

Ћоровић је, уз то, анегдотичар који измишља своју анегдоту. И како је он пун инвенције, то су његове анегдоте врло интересантне. Али како су оне измишљене, то измишљање није без својих рђавих страна које ћемо видети.

Но не само да он лепо измисли саму анегдоту, него јој нађе још и леп крај, и нарочито уме да је лепо исприча. Он прича лагано, трезвено, без збуњености и расејаности, остајући непрестано на предмету којим је почео, развијајући га течно и неусиљено, у обичним и мирним реченицама. Потом, што га нарочито обележава, он има један *свој* тон, врло симпатичан, у коме је с нежношћу помешан лак и доброћудан подсмех, један *свој* начин причања, лак, природан, неусиљен, прост, без претенциозног или афектираног става.

И он верује у ту причу коју је измислио, и живио је том вером, дајући јој уз то још неку ведрину, искреност, свежину, која чини да она оставља каткад у читаоца извесно дирско расположење као песма каква, на коју она личи и по томе што није истинита и што је зачета у једном тренутку поетског расположења.

Али, лице има и своје наличје. Пошто је код њега главно прича, пошто једино она њега занима, пошто он због ње и пише, пошто је то његова потреба да исприча оно на што се једнога поетског тренутка разнежио или насмејао, а пошто је та прича обично измишљена, то је природно да од тога мора да пати мало и психологија његових личности, и дијалог којим оне говоре, и појединости којим су оне обележене и окружене. И доиста, личности су његове неодређене, више обележене ситуацијом,

ставом и гестом но душевним покретима: појединости су опште, индиферентне, случајне; дијалог жив и течан али тако исто произвољан, безначајан за обележавање личности, и више срачуњен на тренутну улогу да читаоца разнежи или насмеје но на то да представи личност која говори. Наравно све ово с том резервом, да је у малим причама уопште немогуће дати исцрпну и пуну психологију личности као у једном роману.

Но ипак, покрај све оскудице тог ближег одређивања личности, Ћоровићу се не може рећи да оне раде невероватне ствари, било баш због тога што ми овде не рачунамо с њиховом психологијом, било због извесне логике коју им је писац дао несвесно и инстинктивно, било најзад због оне срдачности с којом он о њима прича и која чини да му ми верујемо на реч.

Заборавимо све то, али што Ћоровићу оскудева и што се данас осећа више него некад, то су добри описи. На страну случаје кад их измишља и кад се осећа да су дани без непосредних утисака; али и онда кад он види ствари које описује, он их види сумарно, без детаља, без боје, без оних интензивних утисака који се одмах претварају у осећање и дају описима извесну сугестивну моћ. Место реалистичних описа Л. Лазаревића, или описа пуних боја у Дучића и Ћипика, ви имате овде описе обичне, опште, индиферентне, мало локалне, с којима не треба рачунати као с једним датом за познавање краја или личности, и с детаљима који и кад су тачни толико су обични да не стварају никакву слику. Ево описа Даше у причи која носи исти наслов: „Било је то чудно дјевојче!.... Није какве особите љепоте: нити *бијела као снег*, ни *румена попут руже*. Напротив, била је сличнија Циганчету.... око усана јој је увијек *трепсрио ђаволаст осмијех*, дајући јој необичну дражж, а и говор јој некако *сладак*, на ти пријатно кад га слушаш, *као да слушаш жуберкање поточића*."

Стил је у Ћоровића течан, неусиљен, али без инвенције у изразу и слици, и због немарности и нетра-

жења, много мање импресиван него што би га Ћоровић могао дати.

Ако је истина да писац меће у књигу оно што има најбоље од човека: најделикатнија и најинтензивнија осећања, најоригиналнија и најдубља размишљања, есенцију свога искуства и свога живота, онда нека је допуштено Ћоровићу писцу рећи неколико примедаба. Ја се бојим, и хоћу то да кажем без устручавања, да Ћоровић из ових слика, *измишљаних на доколици*, не изађе један сит, задовољан и безбрижан човек међу оним народом у ком он живи и који није, авај! ни сит, ни задовољан, ни безбрижан. Ја бих желео да је он више од оне нежности и човечности коју је показао према измишљеним јадима својих личности, уделио истинским јадима оног сиротог народа који он воли, нема сумње. Ја бих волео да је ова симпатична и топла књига друкчије топла: да је мање издвојена од актуалног народног живота у Херцеговини, пунија тужних опажања, невеселија, песимистичнија, због оног ладног даха сиротиње и несреће, јаче животне истине која мора да је суровија у Херцеговини него у Ћоровићевим причама. Другим и обичнијим речима, ја бих волео да је ова књига више израз културног и националног живота у Херцеговини, да има више животне локалне боје, да је више документ несрећне и тешке садашњости, и боље огледало народне душе, успомена које су остале, нада и снова који још лебде над болном јавом. То је прво што бих желео, и то је о хуманој страни ове књиге.

Друго, то је да има уопште више боје, да је у књизи више географске, етнографске, живописне Херцеговине. Херцеговина је данас на прелазу и по времену и по месту: с једне стране примитивна, свежа, непоабана, старинска Херцеговина, с друге, нов, досадан и баналан лик модерне Херцеговине.

Две цивилизације, два света. О, да је да кроз књигу

говоре те две цивилизације! С једне стране живописна чар и поезија старог живота и старог света: плаво, чисто небо без фабричног дима, кршевит пејзаж недирнут људском руком, стрме и уске мостарске улице, позеленели и опали камени зидови, иза којих у свежем и мирисном зеленилу извирују успаване и мирне старинске куће с маховинастим крововима, и чује се жубор поточића који се не види под травом и цвећем опалих јоргована и ружа; или ноћу, у мирисној свежини, кад немирна и фантастична игра месечеве светлости оживи мрак ћутљивих башти док се у даљини, као нека језива визија, оцртава танка силуета устремљених мунарета... На свет који спава у том оквиру, његови снови, његов интиман живот, успомене господства и јава која их гуши. Аге, бегови, пурпур и злато прошлости.... кафе-шантани, фабрике, касарне, бечка тоалета, језуите и мисионари, тамна и једнолична садашњост... Нова светлост, нов ваздух, нов хоризонат, нови звуци, нови људи, нов живот... недељна, празнична, европска, новинарска, Калајева Херцеговина.

Урош Петровић.

БЕЛЕШКЕ.

Три приче за омладину (Омладинска књижица „Педагошког прегледа“). — Наш сарадник Г. Радоје Домановић, оштри алегорични и иронични политички сатиричар, писац „Страдије“ и „Вође“, у овим трима лепим приповеткама („Божје сузе“, „Слава“, „Једва једном“) показује се као нежан и топал писац.

Из мојих успомена. — Као 46. и 47. свеска мостарске „Мале Библиотеке“, која се издаје без икаква плана и критичности, изишле су приповетке Г. Милоша Ћирковића „Из мојих успомена.“ Г. Ћирковић се често јавља својим приповеткама у београдској „Новој Искри“, и сада, у овој рубрици штампа седам приповедака и слика: У̂екре. Митар. Са Јалије. Учитељ свирања. Троје. Импровизатор. У шуми н-ског манастира. Књига „Из мојих успомена“ спада у онај ред књига о којима је одиста тешко рећи одређено мишљење, из простога разлога што је утисак који остављају блед, мутан, неизрађен; ствари нису неписмене и рђаве, опажа се нешто и умешности у писању, али је све то тако опште и тако безизразно, да је било боље причекати са штампањем, и читањима и интимним вежбањима гајити свој таленат.

I z B o k e. — Из дубровачког *Срђа* прештампана је књижица »Iz Boke. Nekoliko pisama izmegju albuma slika »Iz Dekadence« и »Iz Renesanse,« од Podnopolskoga« (Дубровник, велика 8°, стр. 35.) Ова интересантна књижица посвећена је:

Bokeljima po bijelom svijetu
Nek se sjete otačastva svoga:
Kandikule u Bejove kule
I ostalih časnih zadužbina.

L o p u d s k a S i r o t i c a. — Што нам се ретко дешава, дошла нам је једна хрватска књига на приказ, и то штампана у Доњој Тузли, у Босни. г. Стјенко Илијић покушао је да допева *Лопудску сиротицу* Петра Прера-

довића, она је остала недовршена и у фрагментима. Хрватски критичар Др. Фрања Марковић, у своме предговору скупљених дела песникових, рекао је да је то „умјетнички најсавременији спјев Прерадовићев.“ Г. Илијић, са великим трудом, љубављу и поштовањем првобитне замисли и фрагментарног текста, покушавао је да заврши овај одиста леп спев, у коме је песнички изведена красна народна легенда далматинска о несрећној Зорки.

— —

Религија будућности. — Једна вашарска књига познатог српског антисемита Симе Станојевића изишла је у Новом Саду под насловом „Религија будућности“. Писац, ударајући донкихотски на „доба чивутске слободе штампе и мисли“, препоручује као религију новога доба — спиритизам. Човек када прочита ову буновну књигу мора се упитати ко се овде *обмањује*, писац несвесно сама себе, или свесно лаковерну публику.

— —

Немачка читанка за Војну Академију, тако се зове књига која је ових дана изашла из штампе а коју је саставио Хенрих Лилер, ред. проф. Војне Академије. Књига је издање поменутог завода, опсежнија је и броји 622 стране, формат је већа осмина а штампа пријатна за око: готица (цицеро) и петнаестину чланака латиница. Правопис је, са местимице незнатним омашкама, изједначен према утврђеним правилима на конференцији, представника из свих немачких покрајина, месеца јуна 1901 у Берлину. Садржај књиге подељен је на пет делова. У првом су анегдоте и приче из војничког живота или догађаји за које се везује појава војника; у другом су чланци о војнику и његовом позиву: војној обавези, заклетви, застави, другарству и у опште дужностима једног војника и т. д.; у трећем се делу говори о војничкој обуци: познавању оружја, гађању, ратној служби ит.д., ит.д., а завршује лепим чланчићем — како треба војник да чува здравље; четврти се део односи на тактику и стратегију а у петом су, најопсежнијем, делу одломци из ратне историје (и то све из новијег и најновијег доба) уз који је прикључен као додатак: војнички афоризми. Аuктор обећава у предговору да ће се ускоро постарати и за речник ка овој читанци, која је, мимогред речено, новина у нас, и кад то буде, обвезаће, поред признања на труду, све оне којима је ова књига

намењена као и оне који мисле да се спреме и послуже богатом војном литературом на немачком језику.

Ђ. Б. Д.

Хемија. — Г. С. М. Лозанић приредио је треће прерађено и попуњено издање своје „Хемије“ за средње школе. (Београд, 1903., 8°, стр. 207.) Писац се старао да све хемијске појмове изнесе из експеримената, и старао се да му књига буде што очигледнија. За што боље проучавање хемије у нашим средњим школама, он тражи да се оне попуне свима потребним справама.

Споменица Београдског Певачког Друштва, приликом прославе педесетогодишњице. Београд, 1903 — У „Споменици“ је: 1. химна друштву од Г. А. Шантића, 2. кратак предговор уредников, 3. рад друштва и 4. имена чланова. У трећем и најдужем одељку о друштвеном раду, казује се цела историја друштва. Карактеристично је да је друштво, у свом постанку, под првим управитељем Миловуком, певало поглавито стране песме, преведене или у оригиналном тексту. Тек се после одступило од тога правца, и то нарочито утицајем Корнелија Станковића. Друштво је достигло врхунац под Г. Г. Ј. Маринковићем и С. Мокрањцем. Монотоност излагања у овом одељку прекидају нешто дужи и „поетски“ описи друштвених путовања по Србији, у Дубровник, Солун, Пешту, Цариград, Русију и Немачку. У књизи ће се наћи прилично нових података о стању музике у нас (песме које су се певале, концерти који су држани итд.) за ово педесет година, само је жалити што су ови зачињени безначајним описима излета друштвених „из пера“ Г. Г. М. Цветића и Д. Брзака. Књигу је уредио директор друштва Г. С. Калик.

ИСПРАВКА.

У прошлом броју, од 16. јуна, у последњој белешци, а на стр. 320 при штампању поткрале су се ове погрешке:

У реду 28 одозго у место „*и* превода“ треба „*од* превода“
„ „ 31 „ „ „ „*и* с тумачењем“ треба „*а* с тумачењем“
„ „ 32 „ „ „ „књ. *XI*“ треба „књ. *VI*“.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Позоришна ул. бр. 17.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига IX, број 6. — 16 јул, 1903.

ЗОНА ЗАМФИРОВА.

ГЛАВА ДВАНАЕСТА.

У њој је испричано како се вешто умео осветити Мане Зони, тако вешто, да је испало са свим по оном народном и „курјаци сити и овце на броју“, или још боље по оној: „ни лук јео, ни на лук мирисао“; а то ће поштованим читаоцима јасније бити тек у идућој, Тринаестој Глави.

(10.)

Страшне оне слике сна дубоко су се утиснуле у душу Манину. Дуго још врзле му се по памети слике те, и није му никако јасно било и дуго још лупао је главу о том: да ли је он оно био што је у сну водио коло, или је то био Замфиров Жућко, тако и смех онај Зонин не могаше никако да избије из главе. И она му дође ужасно немилосрдна и гадна. И кад је она така у сну била, размишљаше Мане, била би она таква, и још гора, и на јави. За то је тога целога дана у недељу био Мане врло суморан, а зато, опет, и није провео недељу као до сада што је обично проводио. „Али свако чудо за три дана“, вели народ. А Мане је био син тога народа у кога је постала за утеху она реч: „Ко зна зашто је то добро“, — и он се наскоро прибрао и исправио. Није падао у меланхолију и сентименталност него је одмахнуо руком и рекао: „успут дико, успут перунико“, и мало по мало слике су све бleђе и блеђе бивале док нису сасвим

ишчезле, а с њима и спомен на Зону. И да није био он чанкун-Мане, о Зони не би било више ни речи у овој приповеци и ако јој је име у наслову, јер Мане би рекао: „други сокак друга и девојка“, а што би рекао то би и урадио јер би свуд једва дочекан био. Али се Мане није тек онако звао чанкун-Мане, није забадава био син чувенога Ђорђија и братанац још чувеније Доке, био крв њихова, — па се није задовољио само тиме да јој окрене леђа и да на другој страни потражи утехе, него је пре тога хтео да јој спреми нешто, да га добро запамти, — а зато је опет морало доћи ово што је дошло и приповетка се морала свршити само овако како ће се и свршити.

После неколико дана Мане је ишао опет поносито и ведра чела. Вратила му се стара безбрижност његова и весела ћуд, и он се опет шалио и задевао младе лелушкасте муштерије кад би му се свратиле у дућан, и искашљивао би се по старом свом обичају за сељанчицама кад би прошао крај њих, а на Зону није више ни мислио, или, боље рећи, мислио је на њу, али само још у толико, у колико је желео да јој се освети. А на освету је једнако мислио од онога вечера од растанка, кад јој је припретио осветом. Али како, на који начин ће јој се осветити, то још није знао, и зато је сад мислио само о начину освете. И како је био досетљив, то му није требало дуго да лупа главу. После три дана он је већ имао идеју о освети и задовољно трљао руке при помисли, да то неће бити сан који зором бледи и нестаје га као магла са Паша-чапра што се диже и нестаје је под зрацима сунчаним, него ће то бити јава, сушта јава; и брука ће пуцати по кафанама, по чаршији, по махалама, па чак, можда, и по новинама. „Ах, тресну се у груди Мане, што ће ми бити ћеф да ту, ете, туре и у новине!“ Остало му је само још да смисли о појединостима како ће да изведе своје дело освете.

Па како је цела та ствар била и дрска и луда, то је Мане држао да је сасвим природно, да је сме сло-

бодно поверити тетка Доки, која је, у осталом, и дужна да му помогне, јер она му је, мишљаше он, оном својом проешвином сву ту бруку и невољу и натоварила на врат. За то јој све потанко исприча и оно што је било а тако и оно што треба да буде, и наравно да је одмах придобио за ствар, јер Дока је на такве ствари била увек готова као, што рекли, бос у бару. Доки се дивно допало, тако јој се допало, да га је у знак задовољства треснула руком и у мал' му раме није одвалила. „Ашколс'н, бре! подвикну усхићена Дока, куче Ђорђијино. Саг те признавам дек си тетино тетиниче! Такој те искам, ешеку ниједан!“

За ту ствар требала је Ману као помагач једна женска, витка и повиша, и он запита Доку, зна ли она коју такву женску? Тетка Дока се понуди сама, повисока је а куражна је.

— Што да тражим по маале, еве сам ти ја! вели Дока.

— Море, тето, брани се Мане од ове нове и неочекиване напасти, неси ти веће за те работе. Искам висока и т'нка нника да је...

— Што, што бре! Питај, бре магаре, тетина, он да ти каже каква сам била т'нка и висока кад ме узеде ете, мој Сотираћ...

— Ама, била си дё, ама саг, ете, неси!

— Море, узни си ти сал мене, па ич не бери бригу! Ако требе да се тепамо с некога, — па ће се и тепамо. Ако треба да се бијем с патролу — ласно за тој! Ће се бијем а ти сал да сеириш.

Умирује је Мане и вели да никаква боја неће и не сме бити, али му треба женска виткија и лакша. Тетка Дока се брани и вели да је и она лака и зове га да се огледају: „Ајде да прерипнујемо, кој ће побоље да прерипи кочије у авлију там!“ Али се никако не сложише. Мане остаде при свом; њему је потребна била девојка, само за један сат. Размишљали су, разговарали, ређали и присећали се, коју би то могли замолити да им помогне, па ни једна није подесна била. Све што их је Дока споме-

нула, нису биле згодне за ово чудно а помало и опасно предузеће: јер или је била плашљива, или брбљива, или заљубљена у Ману, па ће радити за себе и своју корист; обесиће му се о врат и употребити догађај у своју корист, или тако нешто учинити што би упропастило ову овако лепо замишљену ствар.

*

Мислио и мислио Мане, док се напослетку не сети Митанча Петраћијевог, познатог већ читаоцима из Главе Пете. То му је из детињства добар друг и ако нешто млађи од њега. Толико су лепо живели да су чак и побратими. Он ће, мишљаше Мане, бити таман за тај посао. Куражан је, дрзак је, имао пуно тих лудих авантура, а што је овде најглавније, ћосав је и има нежне женске црте лица; и кад се прерушп у женско одело, изгледаће висок и витак у том оделу. И Доки се допала та мисао, и она остаде и на даље у тој завери имајући у њој и своју одређену улогу којом ће припомоћи да ствар испадне као што треба и да освета буде извршена.

А Митанче још једнако живи одвојен од родитељске куће. Мајка му кришом шаље и новаца и иначе га помаже, али отац, стари Петракија, још никако да се одљути; никако неће ни да чује за њега, и ако је већ нестало узрока свађи између оца и сина. Јер Митанче је добио поуздане вести да му је његова фатална супруга Хермина била помешана у неку повећу интернационалну дружину за прављење и протурање лажних форинти, са седиштем у Оршави, где су сви и похватани и осуђени на робију, а међу њима и она, Хермина. Тиме је та фатална брачна веза била раскинута и сад је Митанча опет био слободан. Али му отац никако не прашта јер му не верује; боји се лакомислености његове и још никако неће да зна за њега па за то па сва навaљивања мајке његове није му допустио чак ни о слави да му дође у кућу. За то Митанча још једнако натеже и тавори с оном малом платом, и да га мајка кришом не потпомаже, било би зло и наопако. Али и

овако, у овим тешким приликама, сачувао је стару своју веселу ћуд и још је увек готов на сваку лудорију и будалаштину.

Њега се дакле сада сетио Мане а сетио се још и тога да Митанча ужасно мрзи чорбаџи-Замфира, јер је овај подстрекавао чорбаџи-Петракија да онако уради са сином, а сад га још једнако храбри и саветује да што дуже истраје у својој одлуци. Као крвни непријатељ чорбаџи-Замфиров добро је дошао сада Ману; да се сложе и сложни да нападну на заједничког непријатеља свог.

У вече нађе га Мане у Трговачкој Касини. Уз чашицу мастике мезетишући маслинке, разговарају се о том. Каже му Мане у чему је ствар и Митанче, наравно, да одмах пристане. Допао му се тај начин и усхићен је био досетљивошћу побратима Мане и трљао је руке и смејао се задовољно, уверен већ унапред, да ће им све лепо и лако испасти за руком.

— Побратиме! узвикну Митанче. У ватру — у ватру, у воду — у воду! Сас теб' ћу, побратиме!

— Знам те, дё, вели му задовољно Мане.

— Е, што ће ми ћеф бидне, побратиме, да остану резил у чаршију и у свет, ете, те јагуриде чорбаџиске! грди Митанче, који је од искључења из наследства омрзнуо на чорбаџиски сталеж и сасвим постао плебејац и демократа. Е много ми ћеф да ти помогнем. Ти си ужити; накриви си капче, а за онај реч „Куче у чашире" убаво ће ги се осветиш!.... Е, што да ти не давају девојче!? Кој су они, што су на они поболи од теб'?!... Море, мен' ми мука и жал ми за мен', што си ја немам нику сестру, ама спроти теб' прилику, — на ја да ти гу давам, ем сас какав алал!....

— Ех, грува се у прса Мане, сал тој да си дочекам, да ги пукне брука и оде абер по маале — на после сал тол'ко да поживејем кол'ко од зајца он'ици да поценам! Толко, побратиме, е што ми веће треба и свет и живот!?.... Ја искашем моја да си бидне, та кад не може

тој да бидне, е нек си остане резил... па нека гу таг узне кој оће и кој сме...

— Ама треба да си има травку стискавац...

— А сад јоште има да најемо једнога кочијаша. Ама цврст да је, бата да је....

— Ти ич бригу да си не береш за тој! Знам си једнога, Ставре Јаре се вика... Антика кочијаш... У свашто се разбира. Тај што може да ти изработи, ете, никуј послу, веће никој ти тој не може!... Из Турцко три Рисјанке из арем украде си и преведе преко границу... Познава се са све меанџике, амамџике и старе буле, викају га и цигански конзул...

Одоше и најоше Ставре Јаре. Пристаде и он одмах. Кад му казаше све шта је и како је, рече им Ставре Јаре:

— Море, ако искате, може да украднемо све тетке, стринке, куме и кумице. Ја мислешем нешто ће бидне поцврста посла, а за овој што ми казасте, колај работа!...

Уговорише све шта ће и како ће; где ће ко набавити оно што треба и где ће се наћи на уречено време. Мане ће чекати Ставру у Трговачкој Касини; кад Ставре спреми све, нека дође и нека му јави. Тако уговорише а за тим се разиђоше.

Већ је вече. На Шареној Чесми обраслој древном маховином и окруженој жалосним врбама, пуно света. Врева велика, смех и кикот, гурање и псовке; пукне шамар или прсне која тестија, за тим се чује звецкање тесака, чује се жандарево: н а з а д! опет нешто као шамари, после објашњење, чују се речи: ја сам, бре, војник, пореска глава, плаћам, бре, порез! А за тим опет: „Ај си, келешу ниједан, теб' ћу те гледам“, или „а и ти си па нека девојка!“ и томе подобни разговори. Једни одлазе, други долазе и око чесме једнако пуно. Полако се спушта мрак, ноћ септембарска. Свет из чаршије пролази и хита кућама по махалама. На истоку резонују: ко није видео фајде од очију, неће ни од трепавица; ко није пазарио и ћарио пару за вина, неће ни у вече спрам

свеће, — и за то мало раније затварају дућане. И ако су мало грамзиви за парама, али они воле и рахатлук, и време им није новац; за то рано затварају дућане и мајстори и трговци и грабе кућама. Жељни домаћег круга, оне домаће и тишине и разговора, они неће што више времена да проведу на послу, него откидају од тога времена и хитају кућама, да у пријатном рахатлуку проведу неко време; да нареде, прегледају, покарају и помилују укућане пре свеће и вечере. Једни, а њих је већина, иду право кући, то су они што свако вече сруче пазар у кесу и носе га кући; под једним пазухом носе кесу а под другим нешто купљено успут чиме ће се увеличати кућевна вечера. А други, који такође рано затварају дућан али који не носе у вече пазар кући, они не иду право кући него свраћају обично у кафанице. Од свију кафаница и кафана најзнатнија је и најинтересантнија и најпосећенија Трговачка Касина. Ту свраћа најразновренији свет али се ипак од старина назива Трговачка, јер њих има ипак највише. Ту свраћају и они крупни трговци што тргују с Бечом и Цариградом, и они ситни што од тих крупних пазаре еснап и сами га у колицима у први мрак догурају у свој дућан; ту свраћају и танки практиканти и дебели лиферанти који обично прате дебелог казначеја, омиљену личност у округу, с којим су обично сви „пер-ту“ и за то му никад не дају да он плати што је пио, већ кад се казначеј маши за џеп и пита: „шта имам да платим?“ а келнер само каже: „немате ништа; плаћено је“, а кад овај зачуђено гледа по кафани и погледом као пита, види тек неког где одмахује руком а то му значи: „Не питај! То ми је мана да сам дружељубив!“

У кафани пуно. Жагор и разговор на све стране. Долази и Миле с хармоником и седа обично у један ћошак. Он обично пре вечере одсвира овде а после вечере где свира, ко би то знао! Тако, наизменце, мало посвира, па онда пије, мезетише и пуши, па опет свира. Бакшиш ретко купи, јер он управо и не долази у Касину

ради бакшиша (јер он би по овом бакшишу умр'о од глади) него долази ради томбула, које сви радо и редовно овде играју, само мало доцније, кад се сви играчи скупе. А дотле проводе време како ко зна. Неки играју жандара, неки домина, неки „шеш-беш“, али сви чекају кад ће се томбула отпочети, а она не може, баш и кад се сви скупе, док не дође неопходни и потребни Нацко, јер он је, тако рећи, дипломирани викач. Њега дакле сви чекају само га не чека скоро премештени из Београда практикант Велибор, страстан шахиста који не игра томболе него само шаха и то с фармацајтским помоћником Пајицом. С њим игра. И ти се људи тако страсно задубе у тај проклети шах, да се око њих могу сви исклати, а они не би приметили! (Опомад су се чак и сликали тако са шахом, како задубљени у игру играју њих двојица шаха а трећи, лепи Перица, он им прави цигаре и кибицује и ако се он и не разуме у шаху).

Долази најзад и давно изгледани Нацко. Он је сталан и врло вешт викач од ово две године, тако вешт као да му је још дед био викач. Нацко је био галантерист, још му у шупи стоји фирма „Галантериска радња код Без Конкуренције,“ али због његове сувишне галантерије према разним бубњарима у разним женским оркестрима, банкротирао је и дотерао до овога што је сад. Али он се не љути на судбину, сноси је мирно и нада се да ће опет бити што је био, а за сад се теши тиме што је испекао овај свој садашњи занат. А шта му и треба више! Млад је, здрав је, грлат је; има јасан глас, добро мућка нумере у кеси, има добре очи, разговетно чита бројеве и никад се није забунио да каже од 66 да су 99, или обратно, као што се то дешава оном другом, неком Мицку, који сем тога и шушљета кад виче на̄ за то га и не маре играчи томбула.

Зато није чудо што је цела кафана гракнула кад се појавио на вратима. Сви отурују од себе као по некој команди домине, карте, табле за шеш-беш и питају га, где се толико задржао. А он се извињава, каже да

се задржао због писања жалбе и давања адвокатског савета.

Одмах настаде већа живост. Келнер разноси таблице, узимају сви, ко једну, ко две, а неко и по четири! Мане и он ту, и он узима две таблице да игра.

Келнер меће пред свакога шаку кукуруза, Нацко седа за један сто у средини, мућну кесом и викну: „Почиње; молим за тишину!“ Мућну опет кесом и стаде извлачити бројеве и викати их; а цела кафана слуша и меће зрно на таблу. Тек мало после неки се мешкољи, загледа у комшијску таблицу, виче „мућни!“ Нацко одговара „мућкам.“ Једни вичу: „Мућни боље!, други опет: „Добро је, добро!,“ понеки додаје: „Добро је! Што да си мућка; није њоска с ракију, та да мућка!“ Тако се једни смеју а други љуте. Само Мане нити се смеје нити се љути. Стоје табле пред њим, а он чак и не слуша нити peђа; мисли његове и нису сада овде у кафани, зато се не осмехну баш ни једном на Нацкове шале. Јер Нацко је био радо слушан што је имао и онако као неког хумора. Дугом практиком на томбулама извеџбао се и знао је из искуства, да су цифре некако увек сувопарне, па је умео то викање цифара својим хумором и зачинити. Ослањајући се на фамилијарност која је владала ту у друштву, он често при викању није ни викао и изговарао цифре, него нешто друго, али свакидашњи и редовни посетиоци и играчи знали су шта му то значи, и сви су погађали и метали на једну исту цифру. Па тако и сада, док је викао цифре викао, а сада поче онако.

Викну Нацко:

— Маџарска Буна.....

А сви мећу зрно кукуруза на број 48.

— Фузија....

Играчи мећу на број 87.

— Дидић, виче Нацко.

Они мећу на 83. број.

— Светоандрејска скупштина.....

Играчи мећу на број 58.

— Бонту банкрот.... раздера се Нацко.

Сви траже број 82.

— Чифути.....

Они мећу на број 77.

— Женске ноге...

Сви се смеју и мећу озбиљно на број 11.

— Доста! Стига! раздера се као луд Ване Јагурида и сручи кукуруз с табле на сто, па полете с таблом ка касиру тако силно да је са столицом заједно оборио ситног Тасицу шнајдера. Предаде таблу ради контроле. И док он брисаше чело, примаше честитања и очекиваше паре, појави се на вратима кафанским Ставре Јаре.

— Ела! рече само толико. Даде знак Ману, овај се диже и обојица нестаде из кафане...

*

Ставре и Мане упутише се журно кроз неке улице које су све празније и мирније бивале. Седоше у једна кола и ударише опет другим споредним улицама и упутише се у чорбаџи-Замфирову улицу која је нешто живља била, јер је с друге стране на углу улице била чесма, на далеко чувена са своје добре воде, за то је око ње увек више света било и мало дубље у ноћ него око других. Кола Ставре Јарета уђоше у хаџи-Замфирову улицу мало дубље, па стадоше. Из мрака прићоше колима још двојица и разговараху нешто тихо с Маном који је сишао био с кола.

За тим прићоше капији. Не прође неколико тренутака и чу се тресак капије и звек звекира а за тим сви скочише у кола и потераше... Они што у тај пар пројоше са тестијама воде том улицом, видеше при светлости општинског фењера све. Видеше, како Мане и она двојица придржавају у колима девојку, како је умирују, како је покривају неком марамом; неко мување у ребра видеше и чуше само то, како један рече: „Што се смејеш, будало?“ А за тим појурише кола као холуј брзо крај чесме пуне света, вичући: „Варда!“ свету који бегаше као расплашене кокошке.

— Лелеее!... Украдоше Замфирово девојче! викнуше изненађени мушки око чесме, видећи у колима снажном Манином руком око паса стегнуту женску прилику у зеленој бундици, са једним мањим завежљајем у рукама и другим већим (у коме беху душек, јастуци и јорган) крај ње.

— Лелеее! Црна Ташано, у зем да пропаднеш! викнуше женске, гледајући за колима која лете преко калдрме и крешу варнице, и која су већ далеко измакла и силно јурила у Докин сокак. Их, их, их. Каква срамота!... Црна, црна Ташана, како ће у свет да искочи, — девојче гу станула *побегуља!*...

(Наставиће се.)

Стеван Сремац.

ИЗ ЦАРСТВА МРАКА.

Записница једног старог пријатеља.

— — — Из давно изветреле грозничаве ватре дањне младости, диже се још понекад у мени једна успомена, чија слика гледа на ме као сфинга, са укоченим, загонетним дубоким очима. Узалуд сам годинама помишљао и тражио да је објасним. Догађај стоји још и данас преда мном тако исто недокучен, као тада, пре двадесет година, кад га препатих, са страхом и очајем у срцу. Испричаћу га онако како сам га доживео. Нека оно чудновато створење, што је у мом животу играло тако судбоносну улогу, ускрсне у овим редовима верно, како сам га познавао, — тако загонетно, тако противречно и тајанствено, као што ми се указало. Ја не смем више ни покушати да га објасним, пошто би покушај испао неповољно и запао у међе кратковидог мозга, коме је довољно да прича оно што не може себи да објасни. Ограничићу се само на причу догађаја, остављајући чи-

таоцу, да из њих изведе закључке, који му се свиђају као најподеснији да сложе *истину* са могућношћу...

Под јесен 1870 год. ступих у Петроградско свеучилиште. Како бејах већи део свога детињства провео у Енглеској и Немачкој, то немађах много познаника у Русији, а уз то беше ми понекад доста тешко да владам матерњим језиком онолико колико беше потребно за моје научне, школске студије. Сем тога, ништа ме није вукло мојим вршњацима, ђацима. То беху махом млади људи из имућних племићских кућа, којима игранке, „флертови“ (ашиковања), вечерње теревенке са Циганкама и најновије француске краватне беху куд и камо важније и претежније ствари но „дух римског права“ или она велика економска питања што дрмаху основе друштва, којима се бављаше озбиљна руска омладина, дубоко осећајући и делећи патње свог народа. А са овим круговима, не беше ми опет лако doћи у додир и ако сам за тим јако жудео, јер се они, које из поноса, које из посве оправдане предострожности, затвараху врло брижљиво према страним, неопробаним стихијама.

То је учинило те сам проводио и сувише усамљен живот за тако млада човека као што бејах ја. Али сам зато, у толико живљим интересовањем, пратио тадању јако набујалу слободоумну струју, у колико је она налазила израза у часописима и другим списима радикалне странке. На мом столу налажаху се увек најновија издања „Савременика“ и „Руској Слово“, која су издавали најчувенији писци и критичари које је Русија икад имала. Не да се описати са каквом жудњом гутах нове критичке „есеје“ Доброљубова или Писарева, какву нову песму Некрасовљеву, „песника гнева и жалости“, као што се сам називаше, или који, обилазним путем, у Петроград прокријумчарени, социјално-политички чланак великог, тада још у Сибиру живо-сарањеног социјалиста, Чернишевског.

Живео сам скоро искључиво у овом свету мисли и узбуне пуне љубави и мржње против свију „сила мрака“

што подјармљиваху моју несрећну отаџбину. Па како зато не могах очекивати од својих „аристократских“ саученика ни симпатије ни разумевања, то се склањах од свих, и јамачно бих пао сасвим у сањалаштво „светског бола“, да ме из тих мудровања није напрасно отргао састанак са чудноватим бићем коме је посвећен овај листић успомена...

Међу младим људима које сам у слушаоници сретао беше ми нарочито један пао у очи још на првом сусрету с њим, и то не особито пријатно. Био је то човек одевен скоро с претераном елеганцијом, дежмекаст и нешто погурен. Лице пре ружно и на први поглед незнатно, али још младо, свеже. Око усана лебдијаше му вечито нешто усиљени осмејак, који даваше цртама његовог лица неки угурсуски израз. Али на овом тако обичном, незнатном лицу беху два ока која никад заборавити нећу; она излазе још данас преда ме, кад се сетим оног доба. Те очи беху пуне неке дубоке, неизлечиве туге, меланхолије; чисто старачке очи, на још младом лицу, чији поглед као да долажаше из неизмерних дубина; очи што су гледале и упијале у себе целог века сву горчину и беду овога света. У супротности са очима и осталим лицем, беше нечега тајанственог, опчињивог, што ме час примамљиваше и привлачаше, а час опет одбијаше, али увек нечег занимљивог. Ово интересовање као да беше узајамно, јер често осећах, управљен на мене, поглед тих испитујућих очију, пуних неисказане туге.

Кад сам једне зимске вечери хитао по великој цичи из свеучилишта кући, чух за собом нагле кораке, те застадох и окренух се. Човек који ми је тако често падао у очи стајаше преда мном.

„Немојте се мене ради заустављати“, рече ми он, „доиста је и сувише хладно да би се могло ту стајати. Ми се можемо разговарати ходајући, и продужити разговор у вашој соби, јер држим да ћете ме зацело задржати на чај.“

Док је говорио, онај његов неизмењени осмејак што

ми је често падао у очи, не беше ни за тренут ишчезао са његовог лица.

„Ви зацело мислите“, продужи он, „да сам безобразан деран! Не мари. Пустите ме да говорим с вама четврт сата, и кладим се да ћемо после бити пријатељи, — то јест, ако се нисам у вама преварио, што ми се ретко кад с људима дешава.

Из његова говора продираше неки честит и доброћудан звук, који ме нехотице њему привлачаше.

„Кад сте тако сигурни“, одговорих му смејући се, „да ћемо одмах бити пријатељи, то ћете можда имати доброту да ми кажете како се зовете?“

„Зацело: ја се зовем Михајло Сомов.“

Ћутећи пођосмо даље. Код мојих врата застадох.

„Ну!“ узвикну Сомов комичним патосом.

„Ви ме збиља нећете! Добро, нећу вам даље бити на досади, о ви, стармали човекомрзче! Али ако сутра будете читали у новинама да је пред вашим вратима нађена смрзнута лешина правника Михаила Сомова, нека на вашу главу падне крв моја и моје још нерођене деце!“

Шта сам могао одговорити? Наравно, отворих, смејући се, врата, и замолих га да уђе.

Човек је имао право. После разговора од пола сата с њим, осећао сам се као да живим у каквом другом свету. Полазећи од једног чланка о радничкој плати у фабричким пределима Русије, што беше скоро изашао у једном месечном часопису, он разви пред мојим очима тако живим бојама и ватреним осећајем прожету слику народне беде у разним провинцијама, да сам га слушао као очаран. Не могах да се пробудим од чуда, те се питах како је могуће да човек тако млад и рођен под срећном звездом, може толико доживети, премишљати, препатити и саучествовати са својим ближњима.

Сомов је знао унапред, као нешто што се по себи разуме, да се наша политичка убеђења подударају. Али док се моје слободњачке тежње не беху још отресле пометње младићске бујности и нестрпљивости, његова по-

литичка исповест била је зрела и сталожена искуством и дубоким проучавањем руског народног живота.

После неколико сати беше ме тај чудновати човек потпуно опчинио. Ја збиља не могу да нађем другог израза за непосредни и, тако рећи, магнетски утисак што га је он чинио нада мном. Он је на свако од оних питања што су ницала и мучила ме у усамљености мог мудричења, давао јасне, добро промозгане одговоре, не онако a priori измишљене, већ такве који потпуно одговараху стварним приликама. Све што је говорио изгледало је тако истинито, тако племенито, тако просто а велико, да сам се једва усуђивао умешати се у разговор својим запиткивањима, да не бих прекинуо ток његова говора. Први пут у свом животу осетих моћ говора, те сам ослушкивао непомично овај јасан, метално звучан глас, глас у коме је треперила ватра убеђења, и ако ме је непрестано копкала ова мисао: каква се џиновска снага јалово угушује у том човеку! Шта би могло бити од њега у земљи где влада слобода збора и договора, и где би он хиљадама људи могао одушевљавати за племените мисли и узвишен живот.

Наједанпут престаде, и ђипивши са столице, погледа на сат. „Господе Боже!“ узвикну он. „Већ пола десет! А ја сам обећао малој Адели да ћу бити код ње у осам сати! Ал' ће та бити бесна!“

Чар беше прекинут — човек као преображен. Дубоки мислилац, одушевљени и заносни говорник, беше нестао. Преда мном стајаше опет млад фићфирић, са оним улагивајућим осмехом на уснама, који ми је био тако често одвратан и једио ме. „Ви не познајете Аделу?“ продужи он, извлачећи из рукава маншете, неким извештаченим покретом. „Не? О, красна цура. Није истина пронашла барут, али то — не чини ништа. Ја ћу вас једном одвести к њој. — Али сад, збогом, до виђења!“

Он ми пружи руку и рече, заставши на вратима, сасвим другим, озбиљним гласом:

„Надам се, да ћу у вама наћи достојног ученика Д-ра Дернбурга.“

„Дернбург!“ узвикнух с неизмерним изненађењем. „Шта знате ви о њему?“

Али Сомов беше већ отишао из мог стана. Стајао сам пред једном загонетком. Дернбург је био један од витеза из 48-ме године, красан човек, светао идеалист и човекољубац; с њим сам се у Хајделбергу присно дружио и он је силно утицао на правац мог душевног развића. Он се беше повукао од сваке јавне делатности, и при свем том што је у покрету четрдесетосме године играо знатну улогу, његово име беше пало у заборав и у самој Немачкој. Како је могао Сомов, који сам једном рече да никад није био на страни, сазнати о мојим односима са тим човеком?

То беше прво питање којим окупих Сомова одмах сутра дан, кад се сретосмо у свеучилишту. Испрва је изгледало као да измиче од непосредног одговора. Он је, рече ми, много шта сазнао о мени од једног ђака, који је тада био у Хајделбергу и виђао ме са Дернбургом. Тек на моје јогунасто наваљивање рече он нешто набусито, гласом као да ме се отресе:

„Шта је ту тако чудновато? Ми вас већ од неколико година посматрамо.“

То рекав, нагло оде, не допуштајући ми да га пратим, јер има и сувише много посла.

Ова једина реч „ми“ баци ме у неописано стање, у неко узбуђење пуно наде и радости. У пркос жалосној усамљености у којој сам дотле живео, слутио сам да постоје тајна друштва, чији рад нагонски осећах око себе, чији сам живот наслућивао понекад у штампи, наговештен замотаним речима, и која — то сам добро знао — тежаху истим циљевима, којима жељах и ја посветити свој живот. Са каквом сам се ватреном жудњом надао да будем удостојен пријема у једно од тих друштава! Да ли се ова моја жеља имала најзад сад испунити?

Дршћући од унутарњег узбуђења, похитах још истог

часа ка Сомову, али га не затеког код куће. Рекоше ми да је отпутовао и да ће се тек после три дана вратити. Трећег дана сретох га, али не могах од њега ништа сазнати, што би могло да умири моје жудно нестрпљење. Он је изгледао уморен и сустао, говорио је о неком путу што је „по налогу“ учинио у Финландији, о двема непроспаваним ноћима, а на сва моја питања, одговарао је руском пословицом: „Ко хоће много да зна, брзо остари,“ надовезујући уједно по која наговештења о неким доживљајима из мог ранијег живота, о којима бејах дотле убеђен да ником другом не беху позната сем мени. Најзад ме изгура управо на поље, рекавши ми да очекује посету некога који не жели да га ко ту види.

После тога наступише за ме недеље, па и месеци неког чудноватог, душевно сасвим анормалног живота. Од Сомова се скоро нисам више ни одвајао, а он је умео да ме одржи у атмосфери загонетака, тајанствених наговештавања, открића и сумња, које поступно разриваху моје живце и све више подчињаваху његовој вољи и власти. Из хиљаду којекаквих ситница увиђах да се сваки мој корак прати и доставља Сомову. Обузе ме нека страва, коју је моја младићска машта још неизмерно пооштравала и која ме ни за часак не напушташе, да нисам никад и нигде сâм, већ увек окружен невидљивим свезнајућим уходама. Сомов је уједно умео ванредно да пооштрава моју осетљивост према спољним утисцима, и мој суд о људима. Он ме подвргну једном проучавању практичне психологије, како се не добија ни са какве катедре.

Ми смо правили доста нових познанстава међ' ђацима, па и у оним круговима где је привидно изгледало да немамо никаква посла, па нека међ' бекријама и веселом браћом. Кад бих, враћајући се пред зору кући, из тих пустих теревенака, упитао Сомова: „Нашто све то?“, куцнуо би ме по рамену и рекао смејући се:

„Веруј ми, пријанте, то је потребно. Човека познајеш тек онда, кад пробудиш у њему зверку, — и управо

ти код којих се звер најлакше пробуди, могу понекад бити најкориснији. Нама не требају само људи који мисле, не, нама су много потребнији људи јаке воље, људи који хоће, чија праснага није премишљањем ишчилела у часу кад треба да се што уради. Они су, шта, више бисер међ' људима, — и ти треба за рана да се учиш како се ишчепркава овај бисер из великог људског сметлишта.“

Овакве Сомовљеве изреке беху полазне тачке за бескрајне разговоре, у којима само младост уме да ужива и у којима мисао шири своја крила као слободна тица и вине се у чисте висине етера, с оне стране просторности, времена и јаве. Овакви часови не заборављају се никад, и остају светиња и онда кад се та крила као Икарова растопе, и кад смрвљени и јадни богаљи лежимо на поду оне исте јаве, коју смо пре тако презирали! —

Кад бих год покушао да наврнем разговор на објашњење свију оних загонетака што ме окружаваху у последње време, наилажах на Сомовљев несавитљив пасиван отпор. Само кад бих необуздано наваљивао да ми што каже, он би обично одговарао:

„Стрпљење, пријане! Ти ниси још сазрео за те ствари, и у колико будеш нестрпљивији, у толико очитије показујеш своју незрелост. Ако мислиш једном урадити што међ' нашим редовима, ти се мораш пре свега научити стрпљењу — безграничном стрпљењу, које најзад изнуђује и савлада све.“

Једном, једва једном — при крају зиме — куцну за ме судбоносни час. Био сам то вече провео код Сомова. Радили смо заједно, затим смо говорили до преко поноћи, док не огладнесмо као вуци, успркос или боље рећи, због нашег великог младићског одушевљења. Закључимо да вечерамо код Дисоа, у једној отменој гостионици, за коју није постојало полицијско време затварања, и наредисмо да нам се отвори једна засебна соба, да тамо ручамо и да се тамо разговарамо даље, без страног досађивања.

Целу слику ове ноћи, не могоше отрти ни оних двадесет бурних година што направише од мене стара и уморна човека. Као да још гледам пред собом уску собу са тавно црвеним завесама, очађалим дуванским димом, широким турским диваном за столом постављеним за две особе, сатом из Наполеонова доба на полици крај прозора, и огледалом ишараним свакојаким, више или мање духовитим или сентименталним шкработинама. Пред собом видим старог Симона, татарског конобара, који је у истој гостионици послуживао Пушкина и Љермонтова и умео да прича о њима вазда којекаквих анегдота. И у овој баналној околини, испуњено је лакомисленошћу бујног живота и распусном разузданошћу, снађе ме најсудбоноснији и најтајанственији час мог живота. . .

Стари Симон стави на сто кафу и коњак поред сиског чирака са свећом за запаљивање цигарета и изиде из собе. Ми смо говорили о обичним стварима. Наједанпут Сомов ђипи, стаде преда ме, и тихим, свечаним гласом упита ме:

„Хоћеш ли збиља да будеш од наших?“

Дрхтавица ме прође по целој снази, упрех на њега очи као запањен и промуклим гласом једва промуцах:

„Кажи ми ко сте ви?“

Сомов ме дуго погледа својим тужним, старачким погледом. Црте његова лица збрчкаше се, добише неки уморни израз, и осмех са његових усана неста. Звук његова гласа постаде потмуо и неисказано жалостив.

„Дете, дете!“ проговори он. „Знаш ли шта питаш и шта хоћеш? — — Ко смо ми? — Ми смо прогнаници, ми смо људи који се одрекосмо сваког личног циља, сваког личног осећаја, сваког права на љубав и страст. Ми смо жртвовали наше цело биће једној мисли, једном задатку, и раскинули све људске везе што омиљују живот осталом човечанству. И не само наш живот, — то још неби ништа било — не, већ ни наша част, наш понос, жеља да љубимо и будемо љубљени, ништа није наше, све смо то сваког тренутка спремни да дамо, чим то

захте наша света ствар. Ти си одрастао у предањима — традицијама — немачке демократије. Немој замислити, да и ту, код нас има нечега што би се могло упоредити са оном доброћудном, за породични сто зготовљеном фантазијом, коју они тамо крсте именом револуције. Немачка је револуција плавоока, чедна девица са плавим курјуцима, која ужива да се за њом чами и да се опева; она пада на колена пред сваком врлином, али кад дође до густога, она кука, као Агата у Моцартовом „Стрелцу“: „Не пуцај, Максиме, ја сам бела голубица!“ — Ми овде живимо у царству мрака и морамо призивати у помоћ мрачне силе. Ми нисмо странка која се отима и бори за славу, силу и власт. Ми не смемо рачунати ни на утеху личног признања. Незнани, безимени, можда проклети од оних за које својевољно, несебично срљамо у пропаст, ми ћемо сви — чујеш ли, сви! — нестати са попришта живота без икаква трага. Ми смо гној за ђубрење, из ког ће једном никнути нови пупољци, пуни животне једрине и ведрине! Наш је рад неуморан, безутешан; радости овог света не постоје за нас, — ми смо — —“

Он застаде за часак, као да тражи тачни израз. Затим продужи:

„Ми смо аскети руске револуције. Хоћеш ли да будеш такав аскет?“

Уздржавајући дисање, слушао сам овај излив мрачне и тајанствене страсти. Свом снагом срца свога жудео сам за тим да свој живот посветим великој ствари, — и опет ме обузе неки неодољиви, чисто физички страх, као пред скоком у какву мрачну провалију. Стидео сам се тог осећаја, па ипак, знајући да ми речи беху излишне, глупе, изречене колико да добијем мало више времена, или да још данем пред скоком, ја га упитах:

„Реци ми још то: Шта хоћете ви? Колика је ваша сила?

Сомов ме погледа један часак, продирућим, разо-

чараним погледом, затим рече, промењеним, хладним гласом:

„То си питао само да добијеш мало времена, јер те језа мало подишла. Али нашто та излишна питања? На оба знаш и сам одговор. Ми хоћемо ширење и коначну победу оних начела и убеђења која су уједно и твоја, која смо заједно претресали у дугим нашим разговорима. Ми хоћемо рат и уништење свега што сатире и тлачи наш народ душевно и материјално, рат свима средствима, разумеш ли *свима!* Ту не сме бити кукавичког презања, ни испред каквог било дела, ма оно било најужасније, према обичном схватању и данашњим појмовима! Целисходност решава искључиво. — А наша сила? — — Зар ниси последњих месеца имао стотинама доказа о њој? Нисам ли ти зар доказао да нема ни једног друштвеног реда, нити круга, где ми не бисмо имали своје заступнике? — — Више ти не смем казати. Ако хоћеш да радиш с нама, ти мораш *мени* веровати, и повиновати ми се, само мени. Дуго ћу година још, можда за навек, бити ја једина спона између тебе и силе чије праве заступнике ти никад видети нећеш. — Сад знаш све што си знати хтео. Хоћеш ли или нећеш?“

Скочих на ноге. Страховита ватра гораше у мојим дамарима, сажижући сваки страх и све сумње.

„Хоћу!“ узвикох шчепавши Сомовљеву руку. „Ја сам до смрти ваш“.

„Мир, полако, млади пријатељу!“ утиша ме он осмејкујући се скептично. „Нама не требају фразе. Ми не тражимо заклетву на лобању и мач. Ко је дорастао да ради с нама, тог примамо. А ко мисли да нас ода, — ну — тај неће то учинити по други пут — али сад доста! Уморан сам — и сутра је дан.“

Одосмо из гостионице, попесмо се на једна отрцана кола што само ноћу чекају задоцнеле госте. Ја оставих Сомова пред вратима његова стана и одвезах се после кући. Дан беше на расвитку. Свеж ваздух уранка шибаше ме по образима и распаљиваше све бурније крв у

мојим жилама. Као никад дотле, обузе ме неки немиран и безобзиран осећај жудње за животом и стварањем. Више се не осећах саморан, бејах део велике силе коју сам дотле само назирао око себе, не могавши се ње нигде дотаћи. Групе радника — жалосне прилике, погурене и брзо остареле бедом — указиваху се већ по улицама. На све стране проламаху се танки или промукли јеци фабричких парних пишталица, надимајући се при крају, као да то стење и хуче потлачено човечанство. Како бих ја радо довикнуо тим људима: „Будите храбри и весели! Ми радимо за вас, ми ћемо да жртвујемо свој живот за вашу срећу и слободу!“

У животу сваког човека, па и најсићушнијег, има часова кад се издигне над самим собом, кад се у њему пробуди нешто велико, вечно божанство. У таквим се часовима рађају и чине јунаштва, кад то удес само хоће. А ако не, они тад сагоревају у сопственом огњу, и од њих остаје само пепео, — пепео јалово прохујала живота...

(Свршиће се.)

Сергије Шевић.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

ДРУГИ ДЕО.

(7)

I.

Јонвил-л'Абе (тако се зове због једне старе капуцинске опатије чије развалине и не постоје више) то је село на осам миља од Руана, између пута Абевилског и пута Бовеског, у дну једне долине коју залива Риела, мала речица што утиче у Анделу, са три воденице на своме ушћу и нешто пастрмака које дечаци, недељом, забаве ради, пецају удицом.

С друма се скреће код Боасијере, па онда иде право до на косу Ле, одакле је леп поглед на долину. Река која протиче кроз њу дели је на две половине сасвим различна изгледа: лево су саме ливаде, десно саме њиве. Ливаде се пружају под једним венцем брежуљака и спајају се позади с пашњацима Брејским, а на источној страни долина се поступно пење и шири све више, те се у недоглед виде њена златна пшенична поља. Вода што тече ивицом траве раздваја белом пругом боју ливада и боју орања, и тако цео тај предео личи на велики раширен огртач, са јаком од зелене кадифе, оперважен сребрним ширитом.

На крају хоризонта, кад се дође горе, виде се растови Аргејске шуме и стрме стране Сен-Жана, избраздане одозго до доле дугачким пругама црвеним, неједнаким; то су трагови од кише; и ова црвенкаста боја, која се као танана мрежа издваја на сивој боји планине, долази од многобројних гвоздених извора који одатле теку по околини.

Овде је граница Нормандије, Пикардије и Ил-де-Франса, предео мешовит у коме је језик без акцента, као што је земљиште без нарочитог обележја. Овде се

израђује најлошији нефшателски сир у целоме срезу, а, с друге стране, обделавање је земље врло скупо, јер треба много ђубрета да се нагноји ова посна земља пуна песка и шљунка.

До 1835 године овуда није било колскога пута за Јонвил; али тако у то време начињен је пут који спаја друмове за Абевил и Амијенс, и којим се по кашто служе рабаџије што иду из Руана у Фландрију. Међутим Јонвил-л'Абе није ни мало корачнуо напред, и ако је добио *нове излазе*. У место да припону на обделавање земље, ту још и сад полажу највише на пашњаке, ма колико да су у вредности изгубили; и лено село, остављајући равницу, природно се и даље шири поред реке. Из далека се види како се пружило поред обале, као кравар који спава крај воде.

На подножју косе, иза моста, почиње друм засађен младим јасикама, који вас води право до првих кућа сеоских. Оне су окружене живом оградом, у двориштима пуним зграда, преса, шупа и казаница, растурених под густим дрвећем уз које су прислоњене лествице и мотке, или о чије су гране обешене косе. Сламни кровови, као кожне капе натучене на очи, спуштају се скоро до трећине ниских прозора, чија дебела испупчаста окна имају на средини чвор, као дна у боца. Уз бели зид, на коме се виде попречне и косе црне греде, наслања се где где по која слаба крушка, а на приземним вратима намештене су покретне решетке да бране улаз пилићима који, на прагу, купе мрве црнога хлеба натопљеног у јабуковачу. Међутим дворишта бивају све мања, станови су све чешћи, ограде нестаје; један сноп папрати љуља се под једним прозором, на држаљу од метле; ту је поткивачница, а мало даље коларница, са двоја троја нова кола, на пољу, која су закрчила пут. Затим се, кроз ограду, указује једна бела кућа, иза круга од траве који улепшава један Амор с прстом на устима; на оба краја перона стоји по једна ливена ваза; бележничка таблица

сија се на вратима; то је кућа бележникова, и најлепша у селу.

Црква је на другој страни улице, двадесет корака даље, на уласку у тржиште. Мало гробље око ње, ограђено зидом у висини прсију, тако је пуно гробовима, да старе плоче по површини чине продужен под, на коме је трава сама собом обележила правилне зелене четвороугаонике. Црква је обновљена била последњих година владавине Карла X. Дрвени свод почео је већ трулити одозго, и у његовој плавој боји виделе су се местимице црне рупе. Изнад врата, где је место оргуљама, налази се хор за људе, са увијеним степеницама које одјекују под дрвеном обућом.

Дневна светлост улази кроз једноставна окна и косо осветљава клупе попречно поређане дуж зида који је овде онде застрт по неком прикованом асуром, испод које су крупним писменима биле исписане ове речи: „Столица Г. тога и тога.“ Мало даље, на месту где се лађа почиње сужавати, налази се исповедаоница према једном малом Богородичином кипу у свиленој хаљини, с ретким велом протканим сребрним звездама, нарумењених јагодица као какав кумир са Сандвичких острва; најзад, једна копија *Свете Породице, поклон Министра Унутрашњих Дела*, изнад главног олтара, између четири свећњака, завршава у дну перспективу. Седишта на хору, од чамовине, остала су непремазана.

Сама пијаца, то јест кров од црепа који носе двадесетину стубова, заузима од прилике половину великога Јонвилског трга. Општински суд, саграђен *по цртежима једнога архитекта из Париз*а, личи на какав грчки храм и налази се на углу улице, до куће апотекарове. При земљи има три јонска стуба, на првом спрату полукружну галерију, а завршава се тимпанумом на коме је извајан галски петао, с једном ногом на Уставу и с теразијама Правде у другој.

Али што највише привлачи очи то је апотека Г. Хомеова, преко пута крчме код *Златног лава*. У вече,

нарочито, кад је лампа упаљена и кад црвени и зелени бокали који красе излог пруже далеко на улицу своју светлост у боји, тада се кроз њу, као у бенгалској ватри, види апотекарова сенка наслоњена лактом на сто. Његова је кућа одозго до доле излепљена објавама које су исписане положеним, округлим и штампаним писменима: „Вода из Вишија, Селца и Барежа, средства за чишћење, Распаљева медицина, арапски ракау, Дарсеове пастиле, Рењоова паста, Завоји, Со за купање, Здравствене чоколаде, ит.д.“ А на фирми, која је захватила сву ширину дућана, исписано је златним писменима: *Хоме, апотекар.* Затим, у дну дућана, иза великих теразија утврђених за тезгу, реч *лабораторија* пружа се иза једних стаклених врата, која у половини своје висине понављају још једанпут *Хоме*, златним писменима на црној основи.

Сем овога нема у Јонвилу ничега што би вредно било видети. Улица (једина), дугачка један пушкомет и обележена са неколико дућана, престаје одмах на савијутку пута. Ако је оставите десно и пођете подножјем косе Сен-Жан, доћи ћете убрзо на гробље.

За време колере, ради проширења гробља, оборен је један део зида и докупљена су три јутра земље; али сав овај део земљишта остао је готово празан, пошто су се гробови, као и пре, и даље гомилали око врата. Чувар, који је у исто време и гробар и црквењак (извлачећи на тај начин од парохијских лешева двоструку добит) користио се овим празним земљиштем и засејао га је кромпиром. Међутим, из године у годину његова је мала њива све мања, и кад наиђе каква зараза, он не зна да ли да се радује смртним случајевима, или да жали што се гомилају нови гробови.

— Ви се храните мртвацима, Лестибудоа, рече му најзад једнога дана Г. парох.

На ове мрачне речи, он се замисли; оне га за неко време уздржаше; али, и данас још, обрађује он своје кромпире, и шта више дрско тврди да сами ничу.

Од догађаја које ћемо овде испричати, ништа се

доиста није изменило у Јонвилу. Тробојна застава од лима непрестано се обрће на врху црквеног звоника; на помодној трговини лепршају се још и сад на ветру две траке од шареног катуна; зачетци у апотекаровом излогу, као комади белога труда, труле све више и више у своме мутном алкохолу, а стари златни лав изнад великих врата на крчми, с кога је киша спрала боју, показује још непрестано пролазницима своју коврчасту гриву као у пудлице.

Оно вече, кад је требало да дођу у Јонвил Г. и госпођа Бовари, газдарица ове крчме госпођа удовица Лефрансоа била је у тако великом послу, да су јој избијале по лицу крупне graшке зноја док је претресала шерпење. Сутрадан је био вашар у селу. Ваљало је унапред исећи месо, очистити пилиће, зготовити чорбу и каву. Сем тога имала је да спреми ручак за своје претплаћене госте, за лекара, његову жену и њихову слушкињу. Биљарница се хорила од силна смеха; три воденичара, у малој трпезарији, звала су да им се донесе ракија; дрво је буктало, жар пуцкарао, а на дугачком столу у кујни, међу комадима пресне овчетине, дизали су се стубови од тањира који су играли кад год се затресе даска на којој се секао спанаћ. У дворишту се чуло крештање живине коју је слушкиња јурила да је коље.

Један човек у зеленим кожним папучама, мало богињав, под капом од кадиве са златном кићанком, грејао се леђима наслоњен на камин. На лицу му се не огледаше ништа друго до задовољство са самим собом, а израз му је био миран као у штиглица који му је висио изнад главе, у кавезу од прућа: то беше апотекар.

— Артемиза! викну крчмарица, наломи прућа за ватру, напуни стакла, донеси ракије, брзо само! Да ми је бар да знам шта од посластица да изнесем друштву које очекујете! Благи Боже! носачи опет заграјали у биљарници! А кола им остала под великом капијом! *Ласта* их може још поломити кад дође! Зови Полита да их одвуче у шупу!.... Помислите само, господине Хоме, одиграли су од јутрос можда петнаест партија и попили

осам бокала јабуковаче!.... Још ће ми исцепати чоху, настављала је она гледајући их из далека, с нешачом у руци.

— Не би била велика штета, одговори Г. Хомс, купили бисте другу.

— Други биљар! узвикну удовица.

— Кад овај не ваља више, госпођо Лефрансоа; ја вам и опет кажем, ви грешите, јако грешите! Данас играчи хоће тесне рупе на биљару и тешке штапове. „Кегле“ се више не играју; све се изменило! Треба ићи с временом! Ето, на пример, Телије....

Газдарица поцрвене од једа. Апотекар додаде:

— Кажите ви шта хоћете, али је његов биљар бољи од вашег; и нека се приреди, на пример, каква патриотска утакмица у корист Пољске или поплављених Лионаца...

— Не бојимо се ми таквих жебрака као што је он! упаде му у реч газдарица, слежући својим широким раменима. Не брините се, господине Хомс, док постоји *Златни лав*, имаће он гостију. Ми смо врло имућни. Међутим једно јутро видећете *француску кавану* затворену, и то с лепом објавом на прозорима! Да променим биљар, настави она говорећи сама за се; биљар који ми је тако згодан за слагање рубља, и на коме, за време лова, може да спава до шест путника!... Али што нема тог Хивера?

— Чекате ли на њега за вечеру?

— На њега? Та ни Г. Бине није још дошао! Њега ћете видети тачно у шест сахата да улази, јер што се тиче тачности њему нема равна. Он мора увек добити своје место у малој трпезарији! Пре би пристао да га убију него да седне на друго место! На што је закерало, и што мање јабуковачи! Он није као Г. Леон! Г. Леон дође покашто у седам, на чак и у седам и по; он и не гледа шта једе. То је красан младић! Никад да се ма и најмање наљути.

— Е, видите, велика је разлика између човека који је лепо васпитан и негдашњега војника који је постао порезник.

Изби шест. Бине уђе.

На њему је био плав капут који је право падао око његовог мршавог тела, а испод подигнутог браника на његовој кожној качкети, с „ушима“ привезаним узицом на врх главе, видело се ћелаво чело, које се беше угнуло услед дугогодишњег ношења шлема. Носио је прслук од црне чохе, кожну јаку, суре панталоне, и, преко целе године, лепо исфиксоване чизме које су имале два паралелна испупчења због одвећ развијених зглавкова његових прстију. Ни једна длака није прелазила преко његове плаве јаке, која је, окружујући вилицу, уоквирила као перваз какве леје његово дугачко тамно лице, чије очи беху мале а нос кукаст. Он је врло вешто играо сваку игру карата, био је добар ловац и имао је леп рукопис; код куће је имао справу на којој је, забаве ради, израђивао претенове за убрусе којима је напунио кућу, са сујетом једнога уметника и себичношћу једнога газде.

Он се упути у малу трпезарију; али је најпре ваљало уклонити из ње она три воденичара; и за све време док су за њега постављали, Бине је ћутећи остао на своме месту, поред пећи; затим затвори врата и скиде качкету, као и обично.

— Тај неће упропастити језик од силне учтивости! рече апотекар чим је остао сам с газдарицом.

— Никад он не говори више, одговори она; прошле недеље дођоше два путника што продају чоху, два врло духовита господина који су, у вече, причали пуно пошалица, тако да сам плакала од смеха; и знате ли да он за све време, као риба, није ни речи проговорио.

— Верујем, рече апотекар, нема маште, нема духовитости, ничега чиме се одликује светски човек!

— Међутим веле да је образован, примети газдарица.

— Образован! одговори Г. Хоме; он! образован? Могућно, према своме друштву, додаде он гласом мирнијим.

Затим настави:

— Ах! да су трговац који има разгранате везе, адвокат, лекар, апотекар тако заузети мислима да постану

ћудљиви на чак и осорни, то разумем; о томе има толико примера! Али ти људи бар мисле о чему. Ето ја, на пример, колико ми се пута десило да тражим на столу перо да напишем какву етикету, кад оно: перо ми за увом.

Међутим, госпођа Лефрансоа изиђе на праг да види иде ли *Ласта*. Она задрхта. Један човек у црном оделу уђе наједанпут у кујну. Кроз сутон се могло распознати да му је лице црвено а тело као у атлета.

— Чиме вас могу услужити, господине попо? упита крчмарица, узимајући у исти мах са камина један од бакарних свећњака који беху на њему поређани са својим свећама; хоћете ли узети шта? мало касиса, чашу вина?

Свештеник одби понуду врло учтиво. Дошао је био по кишобран, који прошлога дана беше заборавио у манастиру Ернемону, и пошто је замолио госпођу Лефрансоа да му га у вече пошље у стан, он изиђе да иде у цркву, у којој је звонило на Здраву Марију.

Кад његове кораке на улици није више чуо, апотекар примети да је његово понашање отоич врло непристојно. Ово непримање части чинило му се као једно од најодвратнијих лицемерстава: свештеници су, по њему, пили све кад их нико не види, и радили на томе да се врати доба десетка.

Газдарица узе бранити свога пароха:

— У осталом, он би могао савити на своме колену четворицу таквих као што сте ви. Прошле године помагао је нашим људима да пренесу сламу; носио је до шест снопова у једанпут, толико је јак!

— Браво! рече апотекар. Пошљите ваше кћери на исповест људинама такве природе. Да сам на владином месту, ја бих наредио да се свима свештеницима пушта крв свакога месеца. Јест, госпођо Лефрансоа, свакога месеца, по једну флеботомију, у интересу јавне безбедности и морала!

— Не говорите тако, господине Хоме! Ви сте прави безбожник, ви немате вере!

— Имам ја вере, своју веру, и имам је више но

сви они са њиховим маскарадама и њиховим пајацлуцима! Ја обожавам Бога, на против! Ја верујем у највише Биће, у Творца, ма ко он био, то ми је сасвим свеједно, који нас је саздао овде на земљи, да испунимо наше грађанске и родитељске дужности; али ми није потребно да идем у цркву, да љубим сребрне синије, и да новцем из свога џепа товим гомилу комедијаша који се хране боље но ми! Јер Бог се може поштовати и у шуми, у пољу, или чак посматрањем небеснога свода, као што су чинили стари народи. Мој је Бог Бог Сократов, Франклинов, Волтеров и Беранжеов! Ја сам за *Вероисповест савојског свештеника* и бесмртна начела из 89! Зато не признајем Бога човека који ходи по својој башти са штапом у руци, шаље своје пријатеље у трбух китова, умире с криком и ускрсава после три дана: нешто што нема никаква смисла, што је сасвим противно, у осталом, свима законима физике, и што само доказује да су свештеници вечито чамили у стидном незнању, у које су гледали да увуку са собом и све народе.

Он ућута, тражећи очима око себе слушаоце, јер у своме одушевљењу апотекар беше за часак помислио да је у сред општинскога одбора. Али га крчмарица не слушаше више; она беше обратила пажњу на удаљено брујање. Убрзо се могаше распознати тандркање кола и звек олабавелих потковица, и *Ласта* се напослетку заустави пред вратима.

То беше жут сандук на високим точковима који су допирали до коша те тако заклањали путницима пут и прскали их блатом по леђима. Мала окна на уским прозорима тресла су се у својим жљебовима кад су кола затворена, и на њима су се овде онде, поред старога слоја прашине, видели трагови блата које ни плаховите кише нису могле сасвим спрати. У колима беху упрегнута три коња, од којих један напред, и када су ишла низбрдицом ударала су стражњим делом о земљу и трускала се.

Неколико Јонвилаца дођоше на трг; говорили су

сви у исти мах, питали за новости, тражили објашњења и пошиљке; Хивер није знао коме пре да одговори. Он је обично вршио у вароши поруџбине мештана. Ишао је по дућанима, доносио обућару кожу, потковачу гвожђе, буренце харинага за своју газдарицу, капе од шеширџике, косе од власуљара: и путем, враћајући се, раздавао је пакете, које је бацао у дворишта преко плотова, стојећи на своме седишту, и вичући колико га грло доноси, а коњи су му за то време сами ишли.

Један случај задржао га је, те је дошао касније но обично: хртица госпође Бовари беше побегла. Звиждали су јој добрих четврт сахата. Шта више, Хивер се беше вратио по миље назад, јер му се сваког тренутка чинило да ју је опазио; али је најзад ваљало наставити пут. Ема је плакала, праскала; беше окривила Шарла за ову несрећу. Г. Лере, продавац штофова, који је био с њом у колима, беше покушао да је утеши многобројним примерима о изгубљеним псима, који су после много година познали свога господара. Тако се, рече, један вратио из Цариграда у Париз. Други опет прешао је био педесет миља и препливао четири реке; а његов отац имао је једну пудлицу која је дванаест година била изгубљена, па му једно вече, на улици, наједанпут скочи на леђа, кад је пошао био у варош на вечеру.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

ТРЕБА ЛИ ЛАТИНСКИ ЈЕЗИК?

Ово питање с којим нам већ додијаше од неког времена, подсећа ме на једну причу из мога младићског доба.

Свршавао сам гимназију код једног професора који је држао ђаке на храни, у једној великој вароши у средњој Француској. Мој завод Робино уживао је најлепши глас у целој околини зато што је врло темељно спремао ђаке из латинског језика.

Десет година завод Робино односио је стално победу и над царским лицејем у нашој вароши, и над свима среским школама. Говорило се да је тај успех долазио од једног пиона[1], простог пиона, Г. Пикдана, или, како смо га ми звали, чича Пикдана.

Био вам је то један од оних старијих, сасвим проседих људи којима је немогућно одредити године старости, но чији се живот још од првога погледа може погодити. У двадесетој години ушао је у завод као пион с намером да продужи науке, да полаже, прво лиценцију за тим докторат књижевности, али се он толико сплео у том несрећном животу да је целога свога века остао пион. Но љубав према латинском језику није га напуштала и књила га је као каква нездрава страст. Он је и даље читао песнике, прозне писце, историчаре, преводио их је и објашњавао са неком истрајношћу која је прелазила у манију.

Једнога дана паде му на памет да дотера све своје ученике да му само латински одговарају; и тако и поче одиста, те је терао тако све док се ђаци нису толико извежбали да су могли с њиме да говоре као и на матерњем језику.

[1] Надимак који ђаци дају оним својим наставницима што их надгледају за време одмора.

Он их је слушао као што капелник слуша своје музиканте, и, сваки час, ударајући лењиром о сто, поправљао је:

— Господине Лефрере, господине Лефрере, учинили сте једну синтактичну грешку! Зар се не сећате правила?...

— Господине Пантеле, конструкција ваше реченице је потпуно француска а никако латинска. Ваља ући у дух језика. Слушајте...

И тако Робинов завод однесе на крају године све награде за преводе, саставе и нарочито латинске беседе.

Идуће године, управитељ завода, човечуљак лукав као мајмун, коме је, у осталом налично и по спољашњој грубости, оштампао је у програму, на плакатама и на вратима свога завода ову објаву:

„Нарочита метода за најбоље изучавање латинског језика. — Пет првих награда добивених у пет разреда Лицеја.

„Две почасне награде на општем конкурсу свију лицеја и колежа у Француској“.

Десет је година Робинов завод славио исту победу. Мој отац, кога су придобили толики успеси, дâ ме у завод овога Робиноа кога смо ми звали Робинето или Робинетино. Да бих постигао што бољи успех у латинском језику, мој отац погоди нарочите часове са чича Пикданом, коме је плаћао пет динара с часа, али од којих је наш пион добијао два, а управитељ три динара. Било ми је тада осамнаест година, и учио сам последњи разред гимназије.

Нарочите часове држали смо у једној малој соби, која је гледала на улицу. Али се деси једна чудновата ствар. У место да чича Пикдан говори са мном латински као што је то у разреду радио, он ми поче причати своје невоље на француском језику. Без родитеља, без пријатеља, овај ме бедни човек стаде волети, и, најзад, искали преда мном сав свој јад и све своје беде.

Десет или петнаест година он није разговарао насамо ни с киме на свету.

— Ја сам као храст у пустињи. Sicut quercus in solitudine.

Други су му инони били одвратни; у вароши није познавао никога, пошто није имао ни часа слободна времена да се с људима дружи.

— Чак ни ноћу, драги мој, а то је за мене понајтеже. Све би моје жеље биле остварене кад бих имао једну собу са својим намештајем, са својим књигама, са ситницама које би биле само моје и које други не би смео дирати. Ја немам ничега свога, ничега сем ових панталона и овога капута; немам ни своје постеље, ни свог јастука. Немам четири зида где бих се могао затворити, сем ове собице, и то кад дођем да одржим свој час. Разумете ли ви то; човек који проведе цео век а да никада нема права, који не може никада наћи времена да се затвори сам, ма где то било, да мисли, да размишља, да ради, да сања? Ах, драги мој, кључ, кључ од једних врата која бих могао да затворим, у томе би ми била срећа, сва моја срећа!

Дању, у учионици са оним обешењацима који не мирују, а ноћу, у спаваћој соби са истим обешењацима који хрчу. И ја спавам у једном заједничком кревету на углу од два реда постеља ових мангупа које треба да пазим. Не могу никада да будем сам, никада! Ако изађем, нађем улицу пуну света, а кад сам уморан, улазим у кафану која је пуна пушача и играча биљара. Кажем вам да је то за мене права робија.

Ја га упитах:

— Па зашто нисте друго шта радили, господине Пикдане?

— Хе, па шта, млади мој пријатељу, шта да радим? Нисам ни чизмар, ни столар, ни шеширџија, ни хлебар ни берберин. Ја не знам друго ништа сем латинског, а немам ни дипломе која би ми допустила да то своје знање скупље продајем. Да сам доктор, ја бих продавао за сто динара ово што продајем за сто марјаша; а нема

сумње да би било лошије каквоће, пошто би ми сама титула била довољна да ми одржава добар глас.

Но гдекад би ми он говорио:

— У мом животу најмирнији су ми часови које са вама проводим. Не бојте се, ви не губите ништа. У учионици ћемо то надокнадити кад будете говорили два пута више него остали.

Једног дана усудим се и понудим му цигарету. Он ме погледа некако преплашено, за тим баци очи на врата:

Кад би неко ушао, драги мој!

Онда, хајдемо да пушимо на прозору.

Ми се налактисмо на прозор који је гледао на улицу, сакривши у згрченим шакама танке савијутке од дувана.

Спрам нас је био један завод за глачање: четири жене у белим јелецима глачале су раширено рубље са тешким и врућим гвожђем испод којега се дизаше пара.

Најед аред, друга нека жена, нета, изађе из дућана носећи испод руке широку корпу од чије се тежине сва беше погнула. Она је носила муштеријама њихове кошуље, мараме и чаршаве. Заустави се на вратима као да се већ уморила; за тим диже очи, насмеја се кад нас виде да пушимо, посла нам, с оном слободном руком, подругљив пољубац једне безбрижне раднице, и оде лаганим корацима клобарајући својим папучама.

Била је то девојка од својих двадесет година, мала, нешто мршава, бледа, прилично лепа, ђаволаста изгледа, подсмешљивих очију под главом и рђаво очешљаном косом.

Чича Пикдан, узбуђен, промрмља: Какав занат за једну женску! Прави коњски занат.

То му је било довољно да се ражали на беду сиротињску. Имао је неко топло срце сентименталног демократе, и говорио је о радничким напорима као што би говорио Жан Жак Русо, загрцавајући се непрестано.

Сутра дан, кад смо били на истом прозору, иста нас радиница виде, и довикну нам: „Добар дан, Ђаци!" ситним и смешним гласом и руком нам направи нос.

Бацим јој једну цигарету коју одмах стаде да пуши.

И оне четири друге праље притрчаше на врата и пружише руке да би и оне добиле дувана.

Из дана у дан, све се више утврђиваше неко пријатељство између ових тротуарских радница и нас, доколичара из завода.

Збиља је било комично гледати тада чича Никдана. Сав је дрхтао од страха да га неко не види, јер је могао и службу да изгуби, а овамо је правио неке бојажљиве и лолске покрете, неку мимику љубавника на позорници, на коју су жене одговарале мимиком пољубаца.

Међутим у глави ми се рађала једна подмукла мисао. Једнога дана, улазећи у нашу собу, ја рекох полако старом пиону:

— Нећете ми веровати, господине Никдане, срео сам малу праљу, знате коју, ону са корпом и разговарао сам с њоме!

Мало збуњен гласом којим сам му говорио, он ме упита:

— На шта вам је рекла?

— Рекла ми је... та... рекла ми је да јој се свидите... У осталом, чини ми се... чини ми се... да је мало заљубљена у вас...

Видех како пребледе.

— Без сумње она са мном тера шегу. Такве се ствари не догађају у овим мојим годинама.

Ја озбиљно кажем:

— А зашто то? Та ви врло добро изгледате.

Пошто сам осетио да сам га, својим лукавством, доиста дирнуо, нисам хтео да много наваљујем.

Али свакога дана ја сам се правио као да сам срео малу и да сам јој о њему говорио; он ми најзад поверова, и од тога дана стаде да јој шаље ватрене и убедљиве пољупце.

Деси се, пак, једног дана, када сам ишао у завод, да је у истини сусретнем. Приближим јој се врло слободно као да сам је одавна познавао.

— Добар дан, госпођице. Како сте?

— Врло добро, господине, захваљујем.

— Хоћете ли једну цигарету?

— Ох, не на улици.

— Попушићете је код куће.

— Онда, с драге воље.

— Је л' те, госпођице, зар не знате?

— Шта то, господине?

— Старац, мој учитељ...

— Чича Пикдан?

— Да, чича Пикдан. Дакле ви знате и његово име?

— Наравно. Но, на шта?

— Шта? Он се заљубио у вас!

Стаде се смејати као луда.

— Спрдња!

— Није, госпођице, није то спрдња. Говори ми о вама увек кад смо сами. Ја се кладим да ће вас узети.

Она престаде да се смеје. Све девојке постају озбиљне кад им се говори о удаји. Али, ипак, не верујући, настави:

— То је спрдња.

— Кунем вам се да је истина.

Узе корпу коју је била спустила на земљу и рече:

— Па, видећемо већ.

И оде.

Чим сам ушао у завод, позовем на само Пикдана.

— Треба да јој пишете; лудује за вама.

И он јој написа једно дугачко писмо, меко и нежно, пуно фраза и перифраза, метафора и поређења, философије и студентске галантерије, право ремек-дело глупе љупкости. Узмем на се да јој предам писмо.

Она га прочита озбиљно, с узбуђењем, за тим прошапта:

— Како лепо пише! Види се да је образован. Је л' истина да ће ме̑ узети?

Ја храбро одговорим:

— Наравно! Луд је за вама.

— Кад је тако, нека ме позове у недељу на ручак на Цветно Острво.

Обећам јој да ће бити позвана.

Чича Пикдан је био сав блажен кад је чуо све што сам му о њој причао.

Ја додам:

— Она вас воли, господине Пикдане, а мислим да је поштена девојка. Не би ваљало завести је па је напустити.

— Па и ја сам поштен човек, пријатељу.

Ја нисам имао, радо признајем, никакве зле намере. То је била само шала, ђачка шала, и ништа више. Спазио сам код старог пиона његову наивност, његову невиност, његову слабост. Шалио сам се а нисам ни слутио како ће се све то свршити. Било ми је осамнаест година, а још одавна су ме у лицеју сматрали за једног препреденог шаљивчину.

Уговорисмо да ћемо ја и чича Пикдан поћи колима до скеле Ке-де-Ваш, и да нас тамо чека Анжела. Ушли бисмо за тим у мој чамац, пошто сам још и тада добро веслао. Одвезли бисмо се до Цветног Острва и ту у троје ручали. Наметнуо сам им се да бих уживао у својој подвали, а чича је усвојио мој предлог због тога што је мислио да иначе и сувише излаже опасности своје место.

Кад смо дошли на скелу где је мој чамац био привезан још од јутра, видех у трави, или боље изнад високе траве један огроман црвени сунцобран, који је личио на неки грдно велики турчинак. Под сунцобраном чекаше нас мала праља одевена у празнично рухо. Изненадих се; била је збиља лепушкаста, и ако мало бледуњава, лупка, ма да јој је држање било паланачко.

Чича Пикдан скиде шешир и поклони се. Она му пружи руку. Погледаше се а не прозборише ни речи. За тим уђоше у мој чамац, а ја се латих весала.

Били су сели једно до другога, на задњој клупи. Чича проговори први:

— Ах што је дивно време за шетњу на чамцу.

Она промуца.

— Да, заиста дивно.

Она спусти своју руку у воду као да је милује, а мали прозрачан млаз воде, налик на стаклени лист, уздизао се уз прсте и производио неки шум, неко пријатно клопотање поред самога чамца.

Кад смо били у кафани, одреши јој се језик и поручи ручак: једно пржено јело, једно пиле и салату; за тим нас одвуче кроз острво које је врло лепо познавала.

Била је весела, расположена, ђаволаста, умела је чак и да се подругне.

Све до пред крај ручка није било ни речи о љубави. Понудио сам био шампања, те је чича Пикдан био већ пијан. И она сама, мало веселија, поче га називати:

— Господине Пикне.

Наједаред ће он:

— Госпођице, господин Раул вам је саопштио моја осећања.

Она се уозбиљи као какав судија.

— Да, господине.

— Да ли одговарате на њих?

— Та никада се не одговара на таква питања.

Сав се био задијао од узбуђења:

— Најзад, може ли доћи дан кад ћу вам се моћи допасти?

Она се насмеја.

— Gros bête! Ви сте врло љубазни.

— Најзад, госпођице, мислите и да ћемо и доцније моћи....?

Она се устезаше за тренутак; за тим одговори дрхтавим гласом.

— Мислите ли ви то да ме узмете? Јер иначе никада, знате ли?

— Да, госпођице!

— Онда свршено? господине Пикне.

И тако се ово двоје неразмишљених обећаше једно

другом, грешком једног обешењака. Но ја нисам мислио да је ово озбиљно, можда ни они сами.

Она се нешто устезаше:

— Знате, ја немам ништа, ни пршене паре.

Он промуца, јер је био пијан као Силен:

— Имам ја пет хиљада динара уштеде.

Она победнички узвикну:

— Онда се можемо окућити?

Пикдан постаде некако узнемирен:

— Окућити се, како то?

— Знам ли ја? Видећемо. Са пет хиљада динара може се много што шта. Ви валда нећете да ја станујем у вашем заводу, је л' те?

Дотле Пикдан није био ни на шта мислио. За то је збуњено муцао:

— Да се окућимо! Није то лака ствар! Незнам ништа друго сем латинског језика.

И она је размишљала, прегледавши у памети сва занимања за којима је некада жудела.

— Зар не бисте могли да будете лекар?

— Не, немам дипломе.

— Ни апотекар?

— Још мање.

Наједаред радосно узвикну. Нашла је.

— Онда ћемо купити једну бакалницу! Каква срећа! Бакалницу! И то не неку велику; са пет хиљада динара не иде се далеко.

Стаде се он бунити:

— Не, не могу бити бакалин.... Ја сам... ја сам и сувише познат.... ја знам само.... само.... само латински.

Она му утури у уста чашу шампања. Попи и ућута.

Вратисмо се опет чамцем. Ноћ је била мрачна, врло мрачна, па ипак сам видео да су се у неколико маха загрлили и пољубили.

Овај наш излет био је узрок великој несрећи. Кад се за њ дознало, отераше из завода чича Пикдана, а

мене мој отац, гневан, посла да полажем матуру у Рабодеовом заводу.

Испит сам положио после шест недеља. За тим сам отишао у Париз да учим права, и тек после две године вратио сам се у своје родно место.

На углу Змијине улице паде ми у очи један дућан са овом фирмом: *Колонијална роба Пикдана.* А одоздо, да би и незналице обавестио, стајало је: *Бакалница.*

Ја узвикнем:

— Quantum mutatus ab illo!

Пикдан диже главу, остави муштерију и потрча мени у сусрет са раширеним рукама.

— Ах! мој млади пријатељу, мој млади пријатељу, ево вас! Каква срећа! Каква срећа!

Једна лепа жена, обла, остави брзо тезгу и баци ми се на недра. С муком сам је могао познати, јер се била много угојила.

Упитам:

— Како видим, иде добро?

Пикдан је отишао већ да нешто измери:

— Ох, врло добро, врло добро, врло добро. Добио сам чистих три хиљаде динара ове године!

— А латински, господин Пикдане?

Ох, Боже мој, латински, латински, латински не може да исхрани човека.

Ги де Мопасан.

ЈАБЛАНОВИ.

Зашто ноћас тако шуме јаблановн,
Тако страсно, чудно? Зашто тако шуме?
Жут је месец давно зашао за хуме
Далеке и црне, к'о слутње; и снови

У тој мртвој ноћи пали су на воду
К'о олово мирну и сиву у мраку.
Јаблановн само високо у зраку
Шуме, шуме чудно, и дрхћу, у своду.

Сам, крај мирне воде, у ноћи, ја стојим
К'о потоњи човек. Земљом, према мени,
Лежи моја сенка. Ја се ноћас бојим
Себе, и ја стрепим сам од своје сени.

J. Дучић.

ПОД СНЕГОМ

Згурена на снегу сеоска капела
Зебе усред гробља. Небеса су бела.
Ни откуд ни ветра да се јави шумом
И заплаче гдегод за крстом, за хумом.

Ни да смрзло звоно час избије који —
Укочено, мирно, још сказаљка стоји:
Показујућ' тако сред долине неме
Сат, када је тихо умрло и Време.

Ј. Дучић.

СТАРА СРПСКА ЦРКВЕНА АРХИТЕКТУРА
И ЊЕН ЗНАЧАЈ.

(Крај.)

IV.

У пређашњим чланцима у неколико прилика је наговештено како су многе српске архитектонске старине пропале, и како је веома мали број њихов и до данас очуван у свом првобитном облику. Многе су или сасвим уништене, или се налазе у рушевинама, или су у току векова преправкама претрпеле јаке измене и преобразиле се тако да је данас често тешко разазнати који делови њени претстављају првобитну старину, а који разне додатке што су један поред или преко другог нагомилавани у току векова.

Но те старине нису пропадале само у старијим временима; оне пропадају и данас. Узроци су овоме пропадању различити, али више мање стални за сва времена, и, ако се они за времена не отклоне, прети опасност да се наши споменици у будућности за навек изгубе. С тога је потребно бар у главноме изнети узроке њихову пропадању.

У првом реду многе српске архитектонске старине пропадају саме собом, временом. Пропашћу старе српске државе, расељавањем народа, или преобраћањем његовим у ислам, многе су црквене старине опустеле, те су у току векова, необдржаване, прешле у рушевине. Таквих је грађевина пуна Србија, Босна, Херцеговина, Стара Србија и Маћедонија.

Наше је старине, даље, и људска рука уништавала, и последице тога уништавања су много фаталније. За доба своје инвазије у стару српску државу, Турци су безброј таквих споменика порушили, попалили, опљачкали, записе и живописе уништавали, грађу разнели, гра-

ђевине претварали у џамије или их примењивали на какве своје друге потребе. У Старој Србији и Маћедонији велики број тих српских старина и данас пропада на тај начин, насилним уништавањем или развлачењем грађе са рушевина њихових од стране Турака и Арнаута. За пример ћу навести црквицу Св. Марка у близини Пећске Патријаршије. Ту су црквицу Арнаути сасвим порушили и грађу развукли тако да су јој и темеље раскопали и камен разнели, и једино се још по рововима где су темељи лежали може судити о димензијама те цркве, за коју предање вели да ју је зидао Св. Сава. Од ове су грађевине у доба развлачења камене грађе (пре десетак година) пећски калуђери кришом једва два камена дѐла спасли, који се и данас чувају у згради пећске патријаршије. Та два фрагмента сведоче о лепоти, богатству и укусној изради те црквице. Један је горњи камени перваз црквених врата, богато орнаментисан, необично леп и оригиналан. Други је фрагменат камена плоча од белога мрамора, која је жљебљена у виду једне орнаментисане звезде, и ти су жљебови испуњени каменовима у две боје (интерсија). Таквим је плочама била црква попођена. Као други пример наводим Студеницу Хвостанску, која је до пре 15—20 год. била прилично цела иако у рушевинама, а до данас су јој готово сву грађу разнели Арнаути, сигурно по угледу на једног мутесарифа пећског, који је све украсне делове те цркве, стубове, капителе, орнаментисане тесанике као и обично обрађено камење пренео у Пећ, да себи амам сагради. Исто је тако силна грађа развучена са некадањих дворова Душанових. У близини Призрена, 4—5 километара од вароши уз реку Бистрицу, налазе се и данас камене гомиле од десетак великих порушених грађевина, међу којима је била и једна црква. Све су зидине са земљом сравњене, и, судећи по величини грађевина а и по сазнању, ту грађу, нарочито тесанике и архитектонски обрађено камење, вековима на и данас развлаче Турци и Арнаути, који су неке џамије и друге јавне и приватне

зграде у Призрену од тога сазидали. Али је грађе још толико заостало (нарочито су остали многи велики тесаници који се нису могли транспортирати; и темељи су још потпуно сачувани) да само ово место пружа још довољно градива за обилат, благодаран, занимљив и деликатан посао једног спремног архитекте-археолога. Цео комплекс грађевина на овом месту које Срби зову Призренац а Турци К'з-Кале (Девојачки град) опасивао је дебели зид, захватајући неколико хектара површине На том зиду било је неколико кула градских, од којих се још једна, доста добро очувана, налази на брдској коси, испод које су се у долини поред реке налазили двори. Лепо се и данас познаје место где је био покретни мост преко Бистрице, који се на ланцима кроз зидане стубове по потреби дизао или спуштао.

Но далеко је штетније уништавање српских архитектонских споменика које у најновије време врше Бугари и Грци у Маћедонији. У ствари они не поништавају саме грађевине, него на њима ниште све оно што грађевини одаје српско порекло, те на тај начин утиру трагове српских културних тековина у тој покрајини. То уништавање врши се премазивањем, или стругањем српских записа или слика српских ктитора на тим грађевинама; или уклањањем ма каквих објеката којима би се могло српско порекло тих грађевина да утврди. До сада је, срећом, само неколико српских црквених грађевина на тај начин пострадало. Ако се којим другим путем тим грађевинама не могне утврдити српско порекло, онда су оне за Српство сасвим изгубљене.

Уништавању српских архитектонских старина несвесно и ми сами идемо на руку. Познато је како по Српству, па чак и по иностранству (Русији и Бугарској), често путују скупљачи новчаних прилога помоћу којих треба каква црквена старина да се оправи, презида или на старим темељима нова подигне. Сем тога, по који пут и поједине општине прирезима, новчаним, радном снагом или грађом по својој иницијативи врше те оправке

или презиђивања црквених грађевина, и то све или без знања надлежне власти, или, што је још чешће, с њеном дозволом, па и с благословом дотичног црквеног старешине или и највише црквене власти. Том приликом се рушевине или сасвим униште, па се на старим темељима нова грађевина подигне; или се грађа са старе грађевине употреби на подизање нове у близини старе; или се грађевина прошири па се стари темељи претрпају; или се, најзад, на грађевини униште бар записи и живопис новим премазивањем. Место да стану на пут оваквим оправкама старина које долазе од незнања простих калуђерâ или световњакâ, надлежне власти, такође на жалост из незнања и неразумевања, иду на руку да се утре све оно што је од дотичне грађевине још заостало а то је баш оно што чини обележје стила и укуса онога доба у којем је поникло, у чем и лежи претежно њен значај. Отуда долази да имамо и у најновије време тако извршених оправака старина да им се данас с тешком муком може (ако, уопште, и може) утврдити стил у свима појединостима, орнаментика, зидна структура грађевине, конструктивни склоп, градиво, живопис, записи и т.д. Не могу се порицати ни добра воља ни лепе намере оних који ове оправке хоће или врше, али се тако исто не могу порицати ни оне грдне штете које се са овако несмишљеним оправкама чине. Чудно је да и сама интелигенција често пута ове тежње потпомаже, и код нас се на жалост до сада још није дигао глас меродавних и надлежних да се овом несвесном уништавању старих српских споменика стане на пут.

Да су све црквене старине сачуване у свему како су првобитно створене, прикупљање грађе а нарочито проучавање њихово не би задало оних тешкоћа које данас постоје. У том случају, значај њихов и утицај био би потпунији и интензивнији, и штета је заиста велика што те грађевине из поменутих узрока нису до данас могле бити очуване у облику и изгледу који су првобитно имале. Али, и у стању у којем се данас налазе,

наше грађевине ипак имају своју важност и значај. Мали број оних потпуно очуваних даће и најпотпуније градиво за проучавање развића старе српске црквене архитектуре. Грађевине које се у великом броју налазе у рушевинама послужиће у многоме оним сврхама које смо у прошлом чланку изложили, а већи део њихов, ближим проучавањем и упоређењем са осталим старинама, моћи ће се бар у нацрту рестаурисати, те опет послужити напред истакнутим циљевима. Најзад, све остале многобројне грађевине, које су до темеља сравњене или чак и раскопане, послужиће бар у толико да својом многобројношћу утврде да је ова уметност била доста распрострањена у Српству, и у њему ухватила корена поред тога што су послужиле (а и данас служе) да се очува спомен на српску прошлост. Све оне, ма какве биле по димензијама, по архитектури или конструктивном склопу; ма у каквом се стању налазиле; ма колико да су изгубиле од своје првобитне вредности, оне су опет драгоцено градиво за проучавање српске средњевековне културе већ и по томе што се у њима највидљивије опажа културни напредак народа. Све је то грађа коју треба што потпуније и брижљивије прикупити. Она ће, у осталом, можда и то утврдити да је српско племе у средњем веку имало знатно више и технички савршенијих ових културних споменика но што су их имали неки суседни народи, бар више него Бугари и Румуни, а вероватно сразмерно више него и Руси.

На овом послу, наиме на прикупљању грађе из старе српске црквене архитектуре, до сада је врло мало урађено према оном што се могло и требало урадити. Па и то што је урађено, са малим изузетком, рађено је без система и плана, делимично, никад потпуно, да не рекнем аматерски. Све носи тип неког узгредног посла. Снима се ова или она грађевина, овај или онај фрагмент и то само за то што се дотичном скупљачу случајно указала прилика да какав објект сними узгред. Ако је скупљач и нарочито предузео да прикупља грађу са какве старине,

он је за тај циљ бирао грађевину чији приступ није отежан, у чијој близини има удобности за становање. Често су код скупљача владали и лични укуси, и узимана је она грађевина која је за њега имала неке особене привлачности или интереса. Међутим, било је и таквих скупљача који нису имали појма о томе како ту грађу ваља скупљати, ни шта је код ње битно а шта споредно, него су по субјективном нахођењу скупљали грађу која нема никакве вредности.

У тако разноликим приликама мало је било радника чија прикупљена грађа има вредности да се у ову с правом уброји, и ми ћемо те раднике сад укратко поменути.

На прво место може се ставити по хронолошком реду мало али лепе грађе коју је прикупио пок. Димитрије Аврамовић, живописац, који је у исто време био и прави први скупљач. Био је другим послом спречен да прибирање продужи (позват је био да живопише београдску саборну цркву). Грађа није публикована.

За овим долази Ф. Каниц. Његови су радови и разнели по свету глас о српским архитектонским старинама. Ти радови садрже више на брзу руку прикупљених мотива са неколиких црквених грађевина у границама Србије. Они су и публиковани. Ова публикација износи у главноме карактер њихов, но који пут и погрешно. Њој је, изгледа, више био циљ да се изнесе живописна лепота наших старих споменика, и у томе је више радила машта него што је изражена тежња да снимци буду верни. Овако непрактички прикупљана и публикована грађа разуме се да је непоуздана.

Најзначајнији су радови на овом послу Г. М. Валтровића и пок. Д. Милутиновића. Ови су радови значајни и по градиву, које је савесно, критички, до најмањих детаља верно прикупљено, а донекле и по релативно већој количини њиховој. Ови радови могу да служе за углед како треба ту грађу прикупљати, и ми их можемо сматрати као прави почетак озбиљног рада око овог важног посла. Са задовољством одајемо хвалу тадањем

Српском Ученом Друштву (седамдесетих година прошлог века) које је, види се, умело правилно да оцени важност проучавања српских старина, те је поменуте личности потпомогло у њихову раду. Да је којом срећом овај посао и за последњих 25 година продужен; да је још интензивније рађен; да је, уз то, раширен са студија у границама Србије на студије ван граница њених, данас бисмо имали тако много и тако разнолике грађе да би нам она већ данас послужила оним напред истакнутим циљевима. На жалост, тај посао не само да није ни раширен, ни интензивније рађен, ни уопште настављен, него ни та грађа коју су поменута лица пре двадесет и више година прикупили, *није чак ни публикована*. Што ово све није учињено на душу онима од чијег је разумевања и увиђавности као меродавних зависило да до данас овако остане.

У органу српског археолошког друштва „Старинару“, који је од 1884—1890 излазио, публиковано је у току тих година нешто грађе из старе српске црквене архитектуре. Потпунијих описа има од осам црквених грађевина из Источне Србије, поглавито из Тимока. Међу овима, има и грађевина које су вероватно пре Немање подигнуте. За ове грађевине не може се рећи да су потпуно проучене: једно, што су их проучавали и грађу прибирали нестручњаци; и друго, што уз описе нису свакад приложени и сви потребни цртежи.

У грађу за српске црквене старине можемо још урачунати и брижљиво израђени рад „О прошлости и неимарству Боке Которске“ од Ђ. Стратимировића, који је изашао у XXVIII. „Споменику“ С. К. Академије Наука, 1895 године. Садржи историску и неимарску црквену грађу те српске покрајине. Снимци неимарских старина су недовољни да покажу све оно што нам те старине могу и имају дати. Не носе онај тип који имају напред поменути радови Г. Валтровића и пок. Милутиновића. Нарочито је преран закључак и без дубљег проучавања и упоређења о пореклу свих неимарских старина у старој срп-

ској држави (писац налази да су све наше грађевине, и византиског и романског карактера, постале утицајем запада преко Далмације односно Боке Которске). Упоређења се пак не могу чинити кад се нема при руци довољно прибране грађе из разних периода и стилова старе српске црквене архитектуре.

То је у главним потезима сва грађа што је до сада на пољу српских архитектонских старина прикупљена и што има јаче вредности.

Као помоћна грађа може се сматрати она коју су разни путници прикупили само описујући, било површно и са мало разумевања а било и потпуније, оне старине немарске које су на своме путовању видели и додајући уз то своје субјективне опаске. Таквих података о њима има од Јоакима Вујића, Хана, Ами-Буе, Хилфердинга, Каница и других у старије време од пре 40—80 година; а у новије време, од 40 година до данас, има врло много бележака о српским старинама од многобројних путника, нарочито Срба, Руса и Немаца, који су разне српске покрајине пропутовали и са више или мање разумевања о тим старинама писали. Сва та грађа има више споредно значење и може само понекад да послужи као оријентација за прави рад спремног стручњака.

За нас је од особитог интереса рад руске научне маћедонске експедиције у лето 1900 године. Та експедиција, састављена од научника и академика руских, пропутовала је све маћедонске крајеве а делимично и крајеве Старе Србије у којима има више или важнијих црквених архитектонских грађевина поглавито из средњег века. Проучавајући и снимајући те старине, она је дошла до закључака који по нас могу бити веома ласкави. Експедиција је не само утврдила да је поглавито српска средњевековна култура у уметности оставила знатних трагова у западној, средњој и источној Маћедонији, него, по речима вође те експедиције академика Кондакова, та средњевековна уметност праве Маћедоније (до Драме) не носи више тип византиске, него *грчко-словенске* уметно-

сти. „Све оно, каже он, што су Словени у ову унели носи *несумњив отисак српског утицаја*". То што су руски научници пре три године утврдили и јесте оно што је Српска Академија одавна била дужна да утврди и пред научни свет изнесе. Руској научној експедицији имамо да захвалимо на истинитој и праведној оцени; и то треба бар сад да нас ободри на прави, истрајни рад на проучавање српских старина поглавито у Старој Србији и Маћедонији. У осталом, рад ове експедиције нама може служити више као директива за право проучавање и прикупљање грађе, јер је експедиција више генерално проучила и оценила ове старине, те је с тога, ваљда у брзини, и учинила неколико незнатних омашака.

*

Из свега до сада изложеног могли смо, надамо се, увидети колику опсежну и какву грађу по квалитету представља српска црквена архитектура средњега века; могли смо уочити колики је замашан значај њен; несумњиво смо се јамачно убедили о важности прибирања и проучавања њеног; створили смо слику њеног пропадања у прошлости и исте евентуалне судбине у будућности; посигурно смо увидели како је више од штете но од користи досадањи рад на одржавању тих старина, и запазили како је веома мало урађено на прибирању грађе која би послужила као основица другим напред поменутим циљевима, који се до сада без ње нису могли постићи.

Ако је све тако, онда је очевидно да треба што пре приступити послу. Тај посао треба да је управљен у два правца: прво, да се свима срествима поради на њихову одржавању; и друго, да се стручним снагама почне интензивно радити на прибирању грађе из тих старина.

Рад на одржавању има да се односи на одржавање стања грађевине у коме се данас налази или на интелигентну и økналачку преправку. Треба се постарати да се створи закон о чувању тих старина по коме би се

свакој приватној иницијативи забранило оправљање њихово или употреба грађе са њих за ма какву другу грађевину.

Рад на прикупљању треба да се врши такође по извесном смишљеном, систематском плану. Треба саставити што је могуће потпунији списак свих архитектонских старина, па у првом реду прибирати грађу са оних грађевина, којима ма којим узроком прети опасност да пропадну или се за Српство изгубе. За тим треба снимати остале грађевине, водећи по могућству рачуна о томе да снимање буде по епохама стилова и периодима. Ваља, после, тежити да се најпре што више и што бољих примерака прикупи за сваки период или епоху, и да прибирање грађе са сваке грађевине буде што потпуније, свестрано, а затим прибирати и сву осталу грађу епоха или периода. Најзад треба прибирати, критички и верно, не само грађу из чисте архитектуре, него и из живописа, орнаментике пластичке и глатке у боји; снимати све остале објекте у грађевини који буду имали ма каквог значаја или уметничке вредности; прибирати податке за конструктивни склоп грађевина, зидну структуру. За сваку грађевину још, у исто време прибирати што потпунију историјску грађу.

Док се та грађа у довољној мери за сваки период или епоху не прикупи, илузорно би било изводити ма какве закључке као што се то до данас у више прилика чинило. Сви би ти закључци били више на хипотезама основани. Тек на основу довољно прикупљене и публиковане грађе а са историјом у руци, моћиће се поуздано говорити о току развића старе српске архитектуре, а та ће грађа послужити и осталим циљевима који су по значају њеном напред изложени.

Гаранције за овакав начин прибирања може дати само К. С. Академија Наука. Мишљења сам да би најпотребније било, да овај посао руководи нарочити стручни одбор у одсеку за прибирање уметничке грађе из народа и његових уметничких културних тековина, који би био

придат Академији Уметности. Уметничка грађа тог одсека обухватила би само лепе уметности у које убрајамо: стару српску црквену архитектуру и живопис, скулптуру са орнаментиком пластичном и глатком на разном градиву, разне везове, разне споменике уметничког карактера (писане, резане и живописане), уметничко слагање боја по народном укусу на разним градивима. Тај би се одбор, поред прибирања, старао и за публикацију све те разнолике грађе.

Ако се дакле Српска Академија прихвати овог посла, онда би јој се тиме, као што је и у почетку речено, указало и најблагодарније поље рада, а тиме би и најбоље послужила своме народу.

Андра Стефановић.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(7.)

В. Које се тичу нашег држања према другима.

21) Да би се човек пробио кроза свет, корисно је да понесе са собом велику количину обазривости и попустљивости; она прва ће га сачувати од штете и губитка, а ова последња од свађе и зађевице.

Ко мора да живи међу људима, не сме ни једну индивидуалност, па ни најгору, најјаднију и насмешнију, безусловно да одбацује, пошто је њу већ сама природа одредила и дала. Шта више, требало би да је прими као нешто што се не да изменити, што, на основу једнога вечног метафизичкога принципа, мора да буде такво као што јесте, а у рђавим случајима нека помисли: „Па и таквих мора бити.“ Ако мисли друкчије, онда чини неправо и изазива онога другог на борбу на живот и смрт. Јер своју индивидуалност, т.ј. свој морални карактер, умне способности, темперамент, физиогномију итд., не може нико да промени. Ако ми, сада, његово биће са-

свим осудимо, онда му не остаје ништа друго него да се с нама бори као са смртним непријатељима; јер ми хоћемо да му признамо право на егзистенцију само под тим условом да постане други, док је он, међутим, непроменљив. Зато, дакле, да бисмо могли живети међу људима, морамо свакога да пустимо да живи и да га примимо са његовим датом индивидуалношћу, па ма каква да је она испала; а смемо само да се трудимо да се њоме користимо онако како то она, према својим особинама, допушта, али нити се можемо надати да ће се променити, нити је смемо просто на просто осудити онакву каква јесте. То је прави смисао изреке: leben und leben lassen.[1] Међутим, тај задатак није тако лак као што је праведан; и може се назвати срећним онај који сме много и многе индивидуалности за навек да избегава. Дотле, да бисмо научили да сносимо људе, треба своје стрпљење вежбати на мртвим предметима који, услед неке механичке или друге физичке нужности, стављају се јогунасто насупрот нашем раду; а за то нам се свакога дана пружа прилика. Искуство које смо стекли на тај начин, после ћемо научити да га пренесемо на људе, имајући при томе на уму да и они, ма на који начин да су нам на сметњи, такви морају да буду на основу природне нужности тако исто строге као што је она услед које мртве ствари дејствују; зато, ако се љутимо због њиховог рада, то је тако исто лудо као кад бисмо се љутили на камен који нам се докотрљао под ноге. Код неких је најпаметније помислити: „Променити га нећу, дакле ћу се њиме користити.“

22) Мора човек да се диви, колико се лако и брзо у разговору показују сродност или различност духа и осећања: на свакој ситници могу се осетити. Нека се разговор тиче и најдаљих, сасвим индиферентних ствари, онда између два лица која су у главном хетерогена, готово свака реченица једнога од њих ономе другоме биће

[1] Живети и пустити другога да живи. Пр.

мање или више непријатна, или ће га по нека чак наљутити. Хомогена лица, напротив, осећају одмах и у свему извесно слагање које се, при великој сродности, наскоро слива у потпуну хармонију, а може да се стопи и у унисоно. Из тога се, прво и прво, објашњава зашто су сасвим обични људи тако друževни и свуда тако лако налазе добро друштво, — што они зову „ваљане, драге, честите људе.“ Код необичнијих бива обрнуто, и то тим више што су одличнији, тако да се у својој одвојености каткад могу од срца радовати што су у некоме другом открили једну жицу која је њима сродна, па ма колико да је мала. Јер сваки може другоме да буде само онолико колико је овај њему. Они који су одиста велики умови, ти вију своја гнезда на висинама, усамљени, као орлови. — Али, друго, тиме се може објаснити како се људи истога мишљења тако лако састају, као да се привлаче магнетично: сродне душе поздрављају се из далека. Разуме се, то ћемо најчешће моћи посматрати код људи нискога осећања и слабога ума; али то је само с тога што њих има на читаве легионе, а боље и одличније нарави, напротив, јесу и зову се ретке. Према томе, на пример, у некој великој, на практичне циљеве управљеној заједници, два права ниткова познаће један другог тако брзо као да носе ратну значку, и наскоро ће се удружити, да кују неку злоупотребу или какво издајство. Тако исто, ако, per impossibile, замислимо једно велико друштво од самих врло разумних и духовитих људи осим два глупака који би такође ту били, онда ће се ова двојица осећати симпатетички привлачени један другоме, и наскоро ће се и један и други у својој души радовати што је ипак напшао бар на једног паметног човека. Заиста је чудновато видети својим очима како два човека, нарочито од оних који су морално и интелектуално заостали, при првом сусрету један другога познаду, како ревносно теже да се један другоме приближе, како, пријатељски и радосно здравећи се, хитају један другоме у сусрет, као да су стари познаници; то

је тако чудновато да човек долази у искушење да, према будистичком учењу о метемпсихози, помисли да су већ у једном ранијем животу били пријатељи.

Међутим, има нешто што, и у случајевима великога слагања, људе држи одвојене једног од другог, и што често изазива и пролазне дисхармоније међу њима; а то је различност тренутног расположења, које је готово увек код свакога човека друкчије, према његовом тренутном положају, занимању, околини, телесном стању, тренутном току мисли итд. То је оно што ствара дисонанце међу људима код којих иначе влада највећа хармонија. Трудити се увек око отклањања тога што квари хармонију и моћи увести сталну температуру, било би дело највеће образованости. Колико једнакост расположења чини за неко друштво, може се видети по томе што и многобројно друштво осети потребу живог међусобног саопштења и искренога учешћа, на опште задовољство, чим на све њих у исти мах и на исти начин дејствује нешто објективно, било то нека опасност или нада, било нека вест или редак призор, позоришна представа, свирка или ма шта друго. Јер такви утицаји угушују све приватне интересе и на тај начин стварају опште јединство расположења. У оскудици таквога објективног утицаја, друштво се редовно лаћа субјективнога, и тако су флаше обично средство за уношење заједничкога расположења у друштво. Чак и кафа и чај служе томе смеру.

Али баш она дисхармонија коју разноличност тренутног расположења онако лако уноси у сваку заједницу, она нам и објашњава у неколико зашто у сећању ослобођеном од таквих штетних, и ако пролазних, утицаја, сваки се јавља као идеализиран, шта више, каткад готово као преображен. Сећање дејствује као сабирно сочиво у мрачној комори: оно све скупља и на тај начин ствара слику много лепшу него што је њен оригинал. Корист да будемо гледани на тај начин, добијамо у неколико већ сваким одсуством. Јер, и ако сећању, да би довршило

идеализирану слику, треба много времена, ипак оно почиње да ради на њој одмах. Зато је, шта више, мудро показивати се својим познаницима и добрим пријатељима само у великим размацима времена; и онда ћемо, кад се с њима опет састанемо, видети да је сећање већ учинило своје.

23) Нико не може да види више себе. Тиме хоћу да кажем да сваки види на другоме само онолико колико је сам, јер сваки може другога да појми и разуме само у оној мери у којој му допушта његова интелигенција. Ако је сад ова од најниже врсте, онда ће сви умни дарови, па и највећи, промашити своје дејство на њега, и он на ономе који је тако високо одарен, неће опазити ништа друго осим онога што је у његовој индивидуалности најниже, дакле само све његове слабости и све мане у темпераменту и карактеру. За њега ће овај бити састављен само из њих. Више умне способности овога за њега постоје толико исто колико за слепца постоје боје. Јер сви су духови невидљиви за онога који духа нема, и свака оцена је производ из вредности онога што се оцењује и сфере сазнања онога који оцењује. Из тога излази да, када разговарамо с неким, ми се увек с њиме изједначујемо, пошто све што би могло да нас издигне над њим, ишчезава, а самопрегоревање које је за то потребно, остане сасвим непознато. Ако сада помислимо како су већина људи ниских способности и ниског осећања, дакле како су скроз прости, онда ћемо увидети да је немогућно с њима говорити а да за то време (по аналогији са електричним дељењем) и сами не постанемо прости, и онда ћемо темељно разумети прави смисао и истинитост израза: sich gemein machen,[1] али ћемо радо тражити да избегнемо свако друштво с којим можемо да се споразумевамо само помоћу partie honteus[2] своје рођене нарави. Тако исто, увидећемо да има само један начин да глупацима и лудацима покажемо свој разум, а то је: да

[1] Правити се простим. Пр.
[2] Срамна страна, мрља. Пр.

не говоримо с њима. Али, наравно, онда ће се многи у друштву осећати као играч који би дошао на бал где су сами хроми: с ким да игра?

24) Ја високо ценим, као једнога изабраног од стотине, онога човека који, имајући да чека нешто, седи беспослен а не почне одмах да лупа или куцка по такту с оним што му баш дође до руку, рецимо са својим штапом, ножем, виљушком или ма чим другим. Нема сумње да тај човек мисли на нешто. А многим људима, напротив, види се по лицу да је код њих виђење сасвим заузело место мишљењу: они хоће клобарањем да постану свесни своје егзистенције, ако, рецимо, случајно немају при руци цигару, која баш томе циљу и служи. Из истога разлога они и јесу увек до крајности пажљиви за све што се око њих дешава.

25) Ларошфуко је врло згодно приметио да је тешко некога у исти мах високо поштовати и јако волети.[1] Према томе, имали бисмо избор да ли хоћемо да се трудимо стећи у људи љубав или поштовање. Њина љубав увек је себична, и ако на најразновреније начине. Уз то, оно чиме се задобија, често је такво да се њиме не можемо поносити. У главноме, неко ће бити у тој мери омиљен у колико стравља ниско своје захтеве на дух и срце оних других, и то озбиљно и без претварања, а тако исто не само из онога гледања кроз прсте које потиче из презирања. Ако ли се, при томе, сетимо оне изреке Хелвесиусове, толико истините: Le degré d'esprit nécessaire pour nous plaire, est une mesure assez exacte du degré d'esprit que nous avons,[2] — онда из тих премиса

[1] Ево текст максиме на коју Шопенхауер мисли: „Il est difficile d'aimer ceux que nous n' estimons point; mais il ne l'est moins d'aimer ceux que nous estimons beaucoup plus que nous". (Тешко је волети оне које не поштујемо никако; али је тако исто тешко волети оне које ценимо много више од себе) (Ларош., издање Bibl. nationale, стр. 71. 303.) Пр.

[2] Ступањ духа који је потребан па да нам се неко допадне прилично је тачна мера ступња духа који ми имамо. Пр.

излази закључак... — Напротив, с поштовањем људи стоји обрнуто: оно им се мора изнудити против њихове воље, па зато га већином и крију. Али с тога нам у души даје много веће задовољење; поштовање стоји у сразмери с нашом вредношћу, а то за љубав људску не важи непосредно, јер она је субјективна, а поштовање објективно. Љубав нам је, наравно, кориснија.

26) Већина људи су тако субјективни да за њих, управо, ништа нема интереса до ли, они сами и искључиво они сами. Отуда долази да они при свему што се каже, одмах помишљају на себе, и свака случајна, ма колико далека веза с нечим што се њих тиче, обузима и прикива целу њихову пажњу, тако да им не остаје више моћи да појме објективни предмет говора; тако исто, код њих не вреде никакви разлози чим им се противе њихови интереси или њина сујета. Зато бивају тако лако расејани, тако лако увређени, дирнути и ожалошћени, да човек, када ма о чему објективно говори с њима, не може довољно да се узме у памет те да се сачува од какве било могуће, можда непријатне везе онога што је рекао са њиховим цењеним и нежним *ја* које ту пред њим стоји; јер њима је стало само до тога *ја*, а иначе ни до чега другог, и док за оно што је у туђем говору истинито и тачно, или лепо, фино, духовито, немају смисла и осећања, дотле имају најнежнију осетљивост за све оно што би, ма и на најдаљи и најпосреднији начин, могло да увреди њихову ситничарску сујету, или што би могло, ма на који начин, штетно да се односи на њихово драгоцено *ја*. Они у тој својој повредљивости личе на мале кучиће, којима човек тако лако, и не опазивши, staје на ноге и онда мора да слуша њихову цику; а тако исто могу се упоредити и са болесником који је покривен ранама и гукама, код кога човек мора најопрезније да се чува од сваког додира. Али неки у томе терају тако далеко да дух и разум који човек у разговору с њима покаже, или које довољно не сакрије, сматрају просто као увреду; они је, до душе, испрва још крију, али затим онај који је без искуства, узалуд

размишља и лупа главу: чиме ли је то, за име Бога, могао навући на себе њихову мржњу и гнев. Али тако исто може човек лако да им поласка и да их задобије. Зато је њихов суд већином подмићен, и није ништа више до претензија у корист њихове странке или класе, али није објективан и праведан. А све то оснива се на томе што код њих воља далеко надмашује сазнање, и што њин незнатни интелект стоји сасвим у служби воље од које не може ни за један тренутак да се ослободи.

За ту јадну субјективност људску, услед које они све доводе у везу са собом и од сваке мисли одмах у правој линији враћају се на себе, имамо необично јак доказ у астрологији, која доводи у везу ток небеских тела са људским јадним ја, и везује комете на небу са зађевицама и иитковлуцима на земљи. Али то се дешавало у сва времена, чак и у најстарија. (В. на пр. Stob Eclog L. I, c. 22. 9, pag 478.)

27) При свакој глупости која је у јавности или у друштву изречена или у књижевности написана и добро примљена, или бар није оборена, не треба очајавати и мислити да ће на томе остати; на против, треба знати да ће затим ствар постепено бити прежнвана, осветљена, промишљена, измерена, претресена и да ће најзад о њој већином бити донесен тачан суд, тако да ће, после времена које одговара њеној тешкоћи, сви појмити оно што је бистра глава одмах видела. Али за то време, наравно, морамо се стрпити. Јер један човек с правилним суђењем међу онима који су у заблуди, личи на онога чији сат иде тачно у једној вароши где су сви сатови на торњевима погрешно удешени. Једини он зна тачно време, али шта му то вреди? Цео свет управља се према рђаво удешеним варошким сатовима, на чак и они који знају да једино сат онога првога показује право време.

28) Људи имају с децом ту сличност што постају неучтиви ако их размазимо; зато не смемо ни према коме да будемо сувише попустљиви и љубазни. Као што, по правилу, нећемо изгубити пријатеља ако му одбијемо зајам

који он од нас тражи, али врло лако ако му га дамо; тако га исто нећемо лако изгубити ако се према њему показујемо поносити и нешто мало немарни, али ћемо га често изгубити ако смо према њему сувише пријатни и предусретљиви, јер он онда постаје арогантан и несносан, а услед тога ће међу нама доћи до раскида. А нарочито помисао да су нам потребни, људи просто не могу да поднесу; њу редовно прате обест и aрогaнција. Код неких се та помисао у извесној мери јавља већ и услед тога што се с њима упуштамо, рецимо често или поверљиво с њима разговарамо; одмах ће уобразити да ми морамо од њих нешто и да претрпимо, те ће покушавати да проширe границе учтивости. Зато човек може само с мало њих приснијe да се дружи, и мора нарочито да пази да се не упушта са ниским природама. Јер ако један од тих чак помисли да је он мени много потребнији него ја њему, он ће се одмах осећати као да сам му нешто украо: зато ће се трудити да се освети те да то поврати. Надмоћност у дружењу можемо задобити само онда ако нам други људи никако нису потребни и то им покажемо. С тога је корисно свакоме, било човеку или жени, с времена на време да покажемо да можемо врло добро да будемо без њега: то утврђује пријатељство; шта више, већини људи не може шкодити ако у своме понашању према њима додамо и мало омаловажења, јер онда полажу тим већу вредност на наше пријатељство. Chi non istima, vien stimato (ко не поштује, бива поштован), вели једна фина талијанска пословица. А ако неко има у нашим очима заиста велику вредност, онда то морамо од њега да кријемо као да је злочин. То баш није пријатно, али је, у накнаду, истинито. Једва да и пси подносе велику љубазност, а камо ли људи.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког Св. Предић.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Артур Шике. *Стендал-Бел.*[1]

Међу савременим историцима у Француској заузима Артур Шике, писац књиге Стендал-Бел, особено место. Следбеник Тенове школе, он је „теорију средине“ и „ситних факата“ свога учитеља развио до крајњих граница у студијама из историје и из књижевности које је предузео. Са стрпљењем бенедиктинских калуђера, Шике јо претурао по архивама и збиркама, јавним и приватним, документе најразличније врсте: старе административне регистре и деловодне протоколе, извештаје, поверљиву преписку, депеше, кондуит-листе, указе и наредбе, и из те безбројне, суве и мртве грађе реконструисавао читаво доба или какву велику личност, која је оставила за собом траг у прошлости. То доба или та велика личност постаје жива, шарена, занимљива, појављује се са правим својим обележјем, и ако у први мах изгледа фантастична, оставља, на крају крајева, утисак потпуно истинитог, стварног, и ако је писац унео у своја излагања чаробну драж стила и сјајни колорит описа којим располаже. Он нас је на тај начин провео кроз ратове Велике Револуције, расветлио издајство Димуриево, открио тајне загонетне фигуре младога „умиритеља Вандеје,“ Лазара Хоша, и, најзад, подигао колосалну фигуру Наполеона I, описујући три најважније етапе његове младости: Бриену, Револуцију, Тулон.

У последњој својој књизи Артур Шике бави се приватном и књижевном историјом Стендала-Бела. Стендал, писац „Црвеног и Црног,“ „Љубави,“ „Париске Затворенице,“ изишао је на глас у Француској тек осамде-

[1] Stendhal-Beyle par Arthur Chuquet, de l'Institut, Paris, librairie Plon, 1902, p. 547.

сетих година прошлога века, четрдесет пуних година после своје смрти. Ништа интересантнијег од његове историје. Она је нешто необично, с краја на крај занимљиво, много занимљивије од његових књига. Мало има романа и производа маште који би у стању били да нас у тој мери уведу у један невероватан, али ипак истинит свет, пун авантура и чудноватих догађаја, весео и жалостан, у коме се драма меша с идилом, где љубав влада у свима својим облицима, у коме се сусрећу војници и књижевници, државници и дипломате, глумци и представници велике и мале буржоазије, свет коме је средиште час Париз, час Милано, час Москва, час какав мали немачки двор с почетка XIX века, чију је сваку мисао, сваки покрет, сваку реч Артур Шике прибележио, пошто се најпре уверио о тачности сваке ситнице. У том је свету проживео Стендал праву своју историју, коју је Шике открио у прашини архива. Јер Стендал има и једну лажну историју. То је она коју је он сам о себи створио у својим књигама, у „Животу Анри Бригара,“ у „Дневнику,“ у „Успоменама еготизма,“ и коју је подржавао, за живота свога, својим ексцентричним држањем и парадоксима у војничким логорима Наполеоновим и по париским салонима. Ту су легендарну историју, после смрти Стендалове, његови обожаваоци, *стендалисте* — којих има читава група у Паризу — лажним анегдотама дотерали и увеличали, тако да је Стендал постао тип специјалне врсте. Али док нам Стендал, кад о себи говори, непрекидно изгледа сумњив и извештачен, док нас његова афектација врећа и бива нам досадна, Артур Шике успео је у својој књизи да од њега створи једнога од најзанимљивијих људи у првој половини XIX века.

Несталан и променљив, немајући мира нигде, Стендал није био у стању ни у једном послу да дође до краја. Он је све занате променио, био је војник, чиновник, придодат војним комесарима за време ратова, приправник у Државном Савету, конзул, понајчешће без за-

нимања, проводећи дане у љубави. Љубав заузима у животу његовом највише места. Број његових љубавних доживљаја бескрајан је. Жене из великог света, грађанске, глумице, играчице, певачице, јавне жене, даме с Наполеоновог двора, младе девојке, све је он, pelê-mêle, од реда и без реда с подједнаким заносом волео. Своје симпатије према варошима мерио је према количини љубави коју је у њима налазио. За Миланом је био луд због певачице Пиетрагруе. Чак је тражио да се на његовој надгробној плочи уреже великим талијанским словима овакав натпис: „Хенри Бел, Миланац; он је живео, он је писао, он је љубио.“ Али Стендал ни у љубави није показивао ни сенке сталности. Године 1811 стиже он у Милано, после пуних једанаест година, и чим је ногом на калдрму стао, отрчао је у Скалу да се поново види с Пиетрагруом. Пред уласком у позориште мало се није заплакао и дрхтао је од узбуђења. Њена слика пратила га је потом на целом путу који је после тог састанка предузео по Италији. Он је на њу мислио седам или осам пута дневно, али му то ни мало није сметало да направи познанство са својом сапутницом *Гретливијом*, да је отпрати у Анкону и да се с њом настани. Изгледа да су сва његова путовања имала за циљ, на првом месту, упоредне студије о женама. Кад је 1806 године, за Наполеоном, као помоћник војних комесара морао да пође у Немачку, имао је прилике да се упозна са многобројним Немицама. О њима је врло рђаве успомене сачувао. За жене из племства каже да су „обучени штапови“ које само знају да оговарају. Иначе, жене у Немачкој „пре брака су врло пријатне, витке као газеле, имају нежне очи које увек разумеју љубавне алузије. То је због тога што су се оне дале у лов за мужем. Чим је муж пронађен, оне нису ништа друго до фабрикантkиње деце, у вечитом обожавању пред фабрикантом.“ Каква разлика према Талијанкама! Али, и овамо и тамо, код њега се љубав разбуктала и гасила као запаљено сено. Он је у ствари жене презирао. „Ја се баш ни мало не

сећам онога што ме више не интересује," каже он у својој књизи о „Љубави." Он је у основи егоиста и без срца. Његов „еготизам" био је страховит. Али његова највећа махна била је сујета. Још у детињству свом, као што сам признаје, био је страховито горд. Он није трпео никакав притисак, никакво понижење, не што би волео независност, него зато што је само себе волео и што није могао замислити да он, Хенри Бел, буде потчињен ма каквој власти. Један од његових омиљених афоризама био је, да су наши родитељи и наши господари природни наши непријатељи већ од тренутка кад се појавимо на свет. Он је презирао све људе, али је сматрао да је најемешнија класа малих буржоа, прикијених уз кућу који живе од прихода: „судија нешто зна; искуством се уче војници и трговци; али ништа не може да излечи од заблуда малога буржоа," каже он. Свако мишљење политичко, религиозно или морално, које, у известном тренутку, није делио, он је осуђивао. Он је само себе разумевао: „може се само одобравати онај правац којим сам човек иде." Реч „логика" била му је необично мила, изговарао је с пуно емфазе, ударајући гласом на први слог, сматрао ју је као своју: Наполеон је страховао од логике; сви владаоци се боје логике; папа нема логике; народи под јармом зато трпе што немају логике; учењаци, или они што их ми тим именом називамо, заклети су непријатељи логике, — само Хенри Бел суверено располаже логиком. Али од тога није имао велике користи; логика је чак била немоћна да га спасе од страха који је целога живота имао од полиције. Чим би стигао у какву варош, он је прво питао које су дванаест најлепших жена, дванаест најбогатијих људи, и који је човек који би наредио да га обесе. Свуда је проналазио шпијуне и веровао у тајну моћ полиције. С тога је у најобичнијим стварима поступао с највећом обазривошћу: потписивао се лажним именима, давао својим пријатељима измишљена имена. И такав је цео његов живот, смеса великог и врло ситног, смешног и озбиљног, пун

противречности, бескрајно променљив, без воље, без почетка и без краја. — У салонимаројалиста играо је улогу крволока и представљао се као јакобинац. „Колико бисте глава захтевали, кад бисте били господар ситуације?“ питали су га у једном таквом салону. „Ох! највише неколико стотина!“ одговорио је, па је затим додао да ће нова генерација навалити као набујали поток и викати: „Дајте ми хлеба, злата, утицаја!“ Он је час био бонапартиста, час антибонапартиста, час је славно и у небо уздизао Наполеона, час га је представљао као парвени-а, кога збуњује његова величина и вуче за нос његова сујета за славом и шареним оделом. Он је, у основи, либерал, али је доцније пронашао да су либерали „безобразне незналице.“ Он је дантонист, одобрава Терор, и све прима од Револуције, и њене претераности и њена доброчинства, али неће Републику. Код Стендала не треба узети у обзир овакве недоследности, не треба водити рачуна о недостацима његова карактера, о необичностима којих је препун, о мрљама у његовом животу. Он сам каже да му је све једно каквог је карактера човек који има намеру да га забави, и „кад би се пронашло да је Сервантес најокорелији зликовац, то ни трунке не би одузело од вредности Дон Кихота.“ А признати се мора да Стендалу непрекидно испада за руком да нас забави својом историјом. Али књига Артура Шике-а тако је препуна података, да је необично тешко одабирати. Где Стендал није био? рођен у Греноблу, где је детињство провео у планинама дофинским, већ као младић дошао је у Париз. Одатле је сваког часа нестајао у другом правцу. Преко Светога Бернхарда прешао је Алпе и спустио се у Италију: за Наполеоновим стопама прешао је целу Немачку и Аустрију, доцније пратио је Велику Армију чак до Москве; најзад, под јулском монархијом, за време Луја Филипа, после 1830, као француски конзул провео је доста времена прво у Трсту, где му је Метерних правио неприлике, сматрајући га као шпијуна, за тим у Италији.

Стендал је ишао за Наполеоном на пристојној даљини и није учествовао ни у једној његовој битци. Истина, у „Животу Анри Бригара“ и „Животу Наполеонову“ он тврди да је био и код Еслинга и на Ваграму, да је стојао недалеко од самога Наполеона и кнеза Боргеза, пуковника 4-те регименте оклопника. 6 јула 1809, прича он, налазио се у близини артиљерије: пуцњава је била страховита, ђулад су падала око њега, чак је и трава буктала, кад један пуковник рече: „ово је битка џинова.“ То му је покварило сав „ефекат“ сцене: „утисак великога од једном потпуно је нестао.“ Међу тим, Шике је нашао податке према којима излази да је Стендал у том тренутку мирно проводио дане у Бечу, као помоћник ратнога комесара чувеног Пјера Дари-а, коме је био придодат од почетка Наполеонове кампање. Пјер Дари имао је са свим миролубив задатак: он је разрезивао и прикупљао војне призезе, одређивао места за магацине, слагалишта и болнице, издавао плату и водио сву административну преписку. С њим заједно Стендал је учествовао и у походу на Русију. Он се хвали да је повлачење ишло без тешкоћа, у потпуном реду, да му није ништа изгледало одвећ страшно, да се у војсци држало да је то један бочни марш који води победи. У ствари то су били часови очајања и мука. У децембру зима је била тако јака, да никаква дисциплина није остала, да је настало право бежање, и да је Стендал међу првима измакао. Бежећи, у Вилни је нашао на војнике који су попуњавали рупе у зидовима болнице комадима залеђених лешина. У Пољској платио је двадесет динара једном Јеврејину „најодвратнијој раси на земљи“ за парче лоја, које је у сласт појео. Али чим је стигао у Кенигсберг и ступио у додир с цивилизованим светом, једна од првих брига му је била да оде у Позориште. Он је доцније, у „Животу Наполеонову,“ објашњавао узроке француске пропасти у Русији. Наполеон није предвидео опасности од експедиције, зато што је за Француза срамота да предвиђа опасност. Да се војска извуче из неприлике

потребно је, не генијалности, него просте умешности да се ред одржи. Али ту Наполеон није више био онај пети Бонапарта који је командовао у Египту; француска војска није више имала енергију из 1794, а њени богати маршали и елегантни ђенерали, навикнути на дворски живот, нису више били способни да подносе велике напоре. У целој кампањи Стендал се диви само једном човеку. То је Ростопчин. Он назива „херојском пањевином“ пожар Москве и сматра Ростопчина као великог Римљанина.

При повратку из Русије Стендал је намеравао „да се напије париских задовољстава са нохотљивошћу ожеднелог јелена.“ Али потрес је био одвише јак. Њему се од једном учини да је све своје страсти изгубио, осећао се гладан и као мртав. Али мало по мало он долази к себи и враћа се животу. Он поново постаје неуморни љубавник разних Анђелика, Меланија и Елвира, чија се имена рећају у његовом „Дневнику.“ Преко једне од њих покушавао је да постане окружни начелник, али у том тренутку стиже заповест да се одмах има кренути с Великом Армијом, која је, по повратку Наполеонову са острва Елбе, отпочињала борбу у Саксонској. С висине једнога брежуљка он је посматрао, у околини Бауцена, једну битку, једину којој је присуствовао: одатле је могао јасно да опази само топовске пуцње, и приметио је да свака ограда из даљине врло лако може да изгледа као фронт пешадије. Стендал је умро 22 марта 1842 у седам сахата у вече, изненада, на сред улице, како је и сам желео. Он је тако мало у том тренутку познат био, да су новине, јављајући, у кратким белешкама, за његову смрт, његово право име Бел, погрешно донеле, а његово књижевно име, Стендал, побркале с насловом једног заборављеног романа од Кератрија.

Коста Кумануди.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Једна анкета о књигама за народ (Конференција у Матици Српској о „књигама за народ“ 11. (24.) септембра 1902. Сремски Карловци, 8⁰, стр. 48).

Од 1885 Матица Српска почела је издавати, из задужбине Петра Коњевића, низ књига за народ, од којих је до данас изашло 106 свезака. Лањске године, када се била навршила пуна стотина, како су се биле јавиле умесне критике о шаренилу, некритичности и рђавом избору тих издања одређених да продру у дубоке слојеве масе народне, књижевни одбор Матице сазвао је у Новом Саду једну конференцију, састављену из људи који су ближе народу, да се посаветује шта има да се ради у томе правцу, да се изради један шири и потпунији програм.

Извештај са те занимљиве и корисне конференције изишао је прво, крајем прошле године, у *Бранковом Колу*, а сада је оштампан у засебну књигу.

Члан књижевнога одбора Г. Тихомир Остојић, професор, поднео је опширан нарочити извештај у коме је лепо изложио за што је тај састанак пријатеља народне књиге приређен, колико је реформа тих издања потребна, да све књиге постану „савремене, да одговарају потребама целокупног народа, а да не заборављају ни на потребе појединих крајева“. Поменуо је, како се раније пажња искључиво поклањала моралном васпитању, економији и хигијени, а врло мало забави, којој је прост човек приступачнији и која му доноси двоструку корист: пружа му душевне радости и етички га подиже. Стручни људи требали би да израде програм издања у појединостима, да се предвиди шта ће се издавати за неколико година у напред. Да се нађе на прави пут, да се погоде праве потребе народне, ваљало се обратити на људе који живе са народом и који знају шта им треба. Њима

Г. Остојић упућује ова питања: да ли народ у опште чита књиге, и то које; тражи ли у њима поуку о своме раду; ако не чита, шта је узрок томе, на који би се начин књига омилила; које су мане, моралне и физичке, нашега народа, како би му се помогло, нарочито помоћу књиге; да ли књига може утицати на његов економски напредак; како би се верски и патриотски дао васпитати; каква треба да буде његова забавна књижевност; које су књиге у овај мах најпотребније народу; на који начин да се организује растурање Матичиних књига у народу?

На конференцији, сем општих, родољубивих и просветитељских фраза, пало је и добрих мисли и корисних упутстава. Г. Кузман Миловановић, новосадски учитељ, истакао је како је највећа сметња она жалосна неписменост нашега народа, што брзо заборавe читати и они које су у основној школи научили, и како би било потребно обратити највећу пажњу на ширење писмености, продужним школама нарочито. Г. Ђ. Михаиловић, такође учитељ из Новога Сада, поменуо је да није довољно дати само књиге народу, потребно је, поред сеоских књижница, да буду, као код много културнијих Чеха, и читачка удружења: сељаку треба читати и тумачити. Г. Љубомир Лотић, учитељ из Велике Кикинде, изнео је како ширењу књиге смета и то што сељак не разуме добро књижевни језик, који се све више почиње разликовати од народнога: „узор“ је за њега у вези са глаголом „узорати“, признаница значи признат човек. Г. Вељко Миросављевић, свештеник у Новом Саду, казао је шта народ чита у његовој парохији, која броји 1225 душа: календар *Рад*, али више као партиско издање радикалне странке, 2 примерка *Заставе* (издање од петка, за народ); 1 *Браник*, 2 *Новог Доба* (бесплатно), 1 *Привредник*, 2 *Њиве* (издање мађарског министарства земљорадње), десетак примерака крајцарастих *Малих Новина*.

Од писмених одговора најзанимљивији и најједрији је одговор Г. Косте Миодраговића, растуривача књига

из Новог Сада, који већ десет година путује по Срему, Банату, Бачкој, Барањи. Његов трезвени одговор даје драгоцене податке о ширењу српске књиге по тим крајевима. Књиге се највише читају у Срему (у варошима: Вуковару, Руми и Земуну, селима: Ердевику, Сланкамену, Купинову, и целој Фрушкој Гори); у Банату се већ мање чита, а у богатој Бачкој понајмање. Народ узима само јевтина издања: што је скупље од круне, не купује. Најмање купују свештеници, па опанчари и кројачи; бербери никако не купују. Од школованих људи („интелигенције") на првоме су месту професори, адвокати и учитељи. Сељаци купују јуначке песме, описе ратова, путописе, животописе српских јунака, светитеља и знаменитих људи у опште. По селима око манастира троше се и побожне и моралне књиге. Романи Милована Видаковића, нарочито *Силоан и Милена*, још се и данас радо читају. Далматинци неће друге књиге него „Сенковић Ива и ага од Рибника", или таку књигу у којој се прича како је неко био сиромах па се обогатио. Банаћани воле иконе и шаљиве књиге; Кикинђани купују нарочито књиге о светињама. Бачванин, ако и узме књигу, то је из економије, о коњима, земљорадњи, живини. Лепу књижевност чита само интелигенција и богатији економи, али ипак јевтиније књиге. Јанко Веселиновић доста се чита *(Хајдук Станко)*, такође приповетке Милорада Шапчанина, Сјенкјевича, нарочито Симе Матавуља. Траже се и путописи Марка Цара. *Рајко од Расине* јако је на цени, и продаје се по двоструку цену. Народ чита најрадије приповетке из српске народне прошлости; за поуку не мари, јер у књизи хоће само да се забавља. Уметничка песма није много на цени: изузетак чини Шапчанинова *Невеста Љутице Богдана* и *Краљево звоно*.

„Што народ не чита књиге, томе има два узрока: један је, што нема ко да му понуди, а други, што је српска књига скупа... Српска се књига не продаје него натурује; док му је не донесеш на ноге и не рашчланиш целу садржину књиге, неће је купити. А што је књига

скупа, томе су криви наши издавачи, који хоће да на књизи добију 50% чисте хасне.“ И на крају овај човек из народа даје врло лепу лекцију Матици: „Матица је Српска чекала да јој чланови на ноге дођу, чекала је да народ дође амо у Нови Сад, па да купи њене књиге. Па шта је дочекала? Ено вам броја чланова, а ено књига на тавану, шапћу једна другој: „камо среће да су и Срби сви тако на гомили као ми овде на тавану!“

Има још један одговор, коме је, не знамо зашто дато пуних четрнаест страна, и коме није било места у овој наметној и корисној књизи. Г. Др. Радивоје Симоновић, лекар из Сомбора, човек од особитог менталитета, улучио је ову прилику да изнесе све своје мемљиве, претенциозне и ружне идеје. О том његовом саставу човек не зна шта да мисли: или су то парадокси једнога човека који хоће да буде, пошто пото, интересантан, или је то терање шеге са Матицом, или наступи једнога човека без духовне равнотеже. Под видом неког великог искуства и практичности, тај господин тврди да књига квари народ („народ треба да се мучи, да оре, копа, сеје, и да роди децу...“), „тешко ономе народу где сељаци читају“, ту муж води политику а жена неће да рађа децу. Књига не помаже ништа, она ни на кога не утиче: „всује сва поука.“ Преводи су непотребни и штетни: то је за „фрајле и уседелице.“ Календари и још којекако, али под условом да не праве конкуренцију лекарима. Ширити књиге у народ? Каква глупост! „Најбоље би било да се Матица окане тога узалудног и штетног посла...“ И какве екстраваганције у тим испадима недостојним једног школованог и образованог човека! Сомборски Жан-Жак Русо, у своме наступу, напао је све и свакога: и интелигенцију која чита Ренана и Бихнера (!), одвраћа народ од цркве, а сама неће да иде у шуму; на Књижевну Задругу што је издала *Планину*, дело „некога Реклна“, дело „застарело, полумумија“; на уреднике календара што смањују зараду лекарима; на Павла Јовановића што није Дефрегер, и што непрестано слика исте сцене и иста

лица; на кугу и осипну врућицу („смрт цара Душана, по свој прилици од куге, знате како је ужасно збунила све Србе. Да у аустријској војсци 1739 није било куге, Турци би били потиснути до иза Софије и Скопља. Не би било Сливнице, а опис Косова би другачије изгледао. Да 1788 није у аустријској војсци помрло 30.000 Немаца од осипне врућице, не би било ни Кара-Ђорђа ни данашње Србије“). И низ напада се продужује на непоштену и луду омладину која узбуњује, штети и вара народ; на матуранте који, у путовањима, само једу и пију; на мостарске књижевнике који издају новине за Париз; на глупаке и занешењаке који хоће санаторијуме за јектичаве, и тако даље, и тако даље!

На страну овај јединствени књижевни састав који човека запрепашћује, ова књига заслужује велику пажњу свију људи који мисле о народном образовању. Њу би требало читати нарочито код нас, у Србији. Сада, када је једва једном династично и уставно питање довршено, када смо најзад ушли у миран, нормалан, људски живот, јавља се једно ново и широко поље рада за све пријатеље напретка и народа. Најважније питање у овај мах, то је и умно, и морално, и економско подизање масе народне: томе великом задатку имају сада да се посвете све живе силе и моралне енергије у нашој земљи.

J. Скерлић.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

Изишао је из штампе *Споменик XXXIX* Српске Краљ. Академије са овом садржином: 1. Прилози за историју Србије године 1815. од Чед. Мијатовића. — 2. Буна Карађорђевића, од Андре Гавриловића. — 3. Документи који се тичу односа између српске цркве и Русије у XVI веку, од Стеве Димитријевића. — 4. Антички споменици у Србији, од Ник. Вулића, Фр. Ладека и Ан. фон Премерштајна. — 5. Списак фермана, буруntија, хуџета и т.д. у манастиру св. Тројице код Пљеваља, од Ат. Нејатовића. — 6. Географске белешке о Турској митрополита Стевана Стратимировића из године 1803 и 1804, приопштио Димитрије Руварац. — 7. Ћирилица код присташа римо-католичке цркве до свршетка XVIII века у Босни, у Далмацији и т.д., од Вида Вулетића-Вукасовића. — Сви су ови прилози, сем другог по реду, од интереса, неки мање неки више, према томе колика им је вредност по упознавање прошлости српског народа. Прилози Г. Мијатовића интересни су што бацају нове светлости на знамениту годину 1815 и држање Русије у српском питању; у документима Г. Димитријевића имамо нове грађе за упознавање везе између српске цркве и Русије, као представника свега православља од XVI века; у античним споменицима тројице епиграфичара (о чему је више било речи у претпрошлом броју овога листа) износе се римски натписи нађени на српском земљишту; прилог рано преминулог а вредног Ат. Нејатовића, у виду реферата са по гдекојим опширнијим изводом из докумената, упознаје нас с архивом манастира св. Тројице код Пљеваља, која пружа интересног градива за проучавање економских и финансијских прилика у Срба онога краја под Турцима XVI—XVIII века; географске белешке Стратимировићеве јесу врло мршаве, али се и у њима нађе по које зрнце, које се дâ лепо употребити; а прилог Г. Вукасовића интересан је за доказ каква је била национална свест код Срба католика, у западним крајевима, и како је ћириловско писмо један вид његова очитовања. Свуда тамо има интересног, за по које питање

из прошлости, али у прилогу Г. Гавриловића нема ничега. По обради он је имао бити расправа, али то није. То је проста компилација из Ранкеа, Сарајлијине „Србијанке" и „Историје Србије", Баталаке, двеју бележака из Давидовићевих „Српских Новина" од 1815 године и једне белешке некаквог непознатог рукописа, од још непознатијег писца; компилација којом се није ништа више изнело него се о томе знало пре прилога Г. Гавриловића. Никаква добит није ни она белешка из непознатога рукописа, јер подаци онаквог карактера бар за најновију историју немају никакве вредности, као некритични и неоуздани. — Поред ове замерке појави прилога Г. Гавриловића у „Споменику," има се замерити и Г. Димитријевићу што изнад сваког документа није, на уобичајени начин, ставио дан и годину, да се не би морало вршити прорачунавање код каквог писма. Исто тако има се замерити оном неједноликом штампању споменика сличног карактера у разним прилозима: једни су остављени са скраћеницама, а други су разрешавани јер треба да се усвоји начелно један или други начин, да не буде оваког шаренила. — Последња пак замерка тиче се оног приложеног снимка у фототипији. Ни испод, нити пак изнад њега, нема никаква обележја чега је то снимак. Читалац мора да прочита целу књигу „Споменика," па тек на претпоследњој страни (124) да нађе чега се тиче снимак. У место да то чини сваки заинтересовани читалац, лакше је било да то уради један, редактор „Споменика."

Наш сарадник Г. Јован Н. Томић у последње доба публиковао је два своја нова рада. Једно му је историјска студија о *Пећском патријарху Јовану и покрету Хришћана на Балканском Полуострву 1592—1614 год.*, награђена из књижевног фонда Никифора Дучића; а друго је расправа *о Црногорском Устанку за Морејског рата 1684 и 1685 год.*, прештампана из Летописа Матице Српске. Оба рада писац је радио поглавито по досад нигде не публикованој грађи, коју је сам прибирао из италијанских архива. У првоме раду износи нам двадесетогодишње муке и напоре патријарха Јована и других првака српских да ослободе свој народ од Турака; износи покушаје неколиких устанака и неуспехе с њима преговоре српских првака с италијанским кнежевима, папом и ћесаром, наде полагане од стране српског на-

рода у западњаке, одушевљење свих Хришћана под Турцима да се ослободе, и рачун западњака противан њиховој жељи; изводи нам пред очи читаву једну групу несавесних авантуриста, који, као њихови посредници и пуномоћници, раде противно порукама и осујећују успех сваког предузећа. У другом пак спису писац говори о првој фази Црногорског Устанка у току 1684 и 1685 год. до боја код Вртијељке, и износи досад потпуно непознате догађаје, чије је упознавање од значаја како за оцену политичког положаја Црне Горе према Турцима пре тога доба, тако и за оцену догађаја и прилика у Црној Гори и после њега. Ова расправа чини допуну другој једној његовој раније публикованој под натписом: *Последње две године живота и рада харбаше Баја Николића Пивљанина*, где је реч о догађајима савременим првој фази Црногорскога Устанка до битке код Вртијељке.

У овом броју доносимо под насловом *Из царства мрака* једну приповетку Г. Сергија Шевића којега смо као новог и оригиналног писца пре кратког времена приказали нашим читаоцима. Приповетка је ова интересантна, и по садржини и по књижевној обради. Г. Шевић је узео за предмет своје нове приповетке један нешто загонетан и тајанствен догађај из живота руских нихилиста или назови-нихилиста који, поред своје занимљивости, има, како уверавају, још и то преимућство што је истинит. Том предмету Г. Шевић је дао још интереса својим занимљивим начином причања, ако у њему можда и нема увек довољно израђеног стила, свежине и оригиналности, ни језика у којем се не би осећао туђ књижевни утицај. „Српски Књижевни Гласник“ који је себи ставио у дужност предусретљивост према свима оригиналним правцима књижевних радова, радо даје места и овој приповеци.

Краљевић Марко у народним песмама. — Као 106 и 107 свеска Матичиних *књига за народ*, изишао је I део „Краљевић Марко у народним песмама“. За народ и школу спремио Тихомир Остојић (Нови Сад, 1903, 8°, 191). До данас је постојало три збирке народних песама о Краљевићу Марку, Александра Сандића, Браће Јовановића и П. Филиповића, рађено у главном према великим збиркама народних песама од Луке Петрановића. Г. Остојић је покушао да из свих ранијих збирка састави једну це-

лицу, и унесе јединства и у цртању Марка и у стилу. У предговору је „Марко Краљевић у народном предању“. Овај, први део има 4355 стихова; у другом ће бити песме у којима се Марко пева као краљ и као турски васал, са више од 3000 стихова. Ово добро издање народних песама добро ће доћи да потисне ранија, недовољна и некритична издања појединих шпекулантских књижара новосадских.

Одиберта. — Алфонс Доде није код нас онолико превођен колико заслужује и колико је на друге језике превођен. Од њега имамо на српском, *Прогнане краљеве* (Панчево, 1881). *Тартарена од Тараскона* („Звезда“), *Фромона и Рислера* (1901) и *Тартарена на Алпима*, који је 1902 излазио у Српском Књижевном Гласнику. У два маха излазиле су на српском његове приповетке (у народној библиотеци Браће Јовановића, у Панчеву, из Lettres de mon moulin) и 1891, у Београду, избор из Contes du lundi. У позоришту је игран *Фромон и Рислер*, *Набоб* („Гаван“) и *Арлезијанка*. У листовима и часописима почињало се и покушавало да преведе *Жак*, *Набоб*, *Бесмртник*, али ови преводи или нису довршивани, или су били без вредности. Сада је изишла у Београду нова приповетка Додеова *Одиберта*, у преводу непознатога Б. (1903, 8°, 59, цена 0·40 дин.) Превод је течан; што се тиче тачности, не може се судити, јер преводилац није назначио збирку из које је превео.

Комична историја (Histoire comique), од Анатола Франса. — Пошто је Фелиција Нантес, глумица у Одеону, оставила, ради једног елегантног дипломате, Роберта де Лињиа, свога друга Шевалиера, овај јој прети да ће учинити какву несрећу. Једнога дана, кад је изишла из мале куће где јој је Роберт био заказао састанак, угледа на степеницама Шевалиера, раширених руку и с револвером у руци. „Ја вам забрањујем, викне он, да живите једно с другим; то је моја последња воља“; и пројури себи куршум кроз главу. И од тада Фелиција, сваки пут кад хоће да се преда своме љубавнику, чује јаук онога другога и види га где лежи, пробушене главе, с кончићем крви у углу од уста. Најзад прекида с Лињием, пошто покојник не пристаје на ову везу. — Такав је предмет најновијег романа Анатола Франса. Али, више него сам предмет, интересантно је оно што је спо-

редно и анегдотично у роману: оне многобројне стране где писац, заборављајући на радњу, на духовит начин моралише и филозофише под позајмљеним именима. Критика још нарочито хвали верно сликање личности.

ЧИТУЉА.

Панта Срећковић, негдашњи професор Велике Школе и државни саветник, и прави члан Срп. Краљ. Академије, умро је 10. ов. месеца у Београду. Без једног малог прекида био је непрестано професор Велике Школе. У прво доба био је професор Историје Опште и Срп. Народа, а кад се катедра Историје поделила на две засебне остао је при Историји Српског Народа. Једно време сматран је најбољим историчарем српским, али кад се увећао број радника на пољу националних наука, и кад је претрпео поразе у полемици са Љ. Ковачевићем и И. Руварцем, нагло му је опала слава. За живота бавио се историјом и књижевношћу; занимао се публицистиком и бавио се питањима националним. Најглавније му је дело „Историја Српског Народа“ у две књиге, које обухватају доба од појаве Словена на Балканском Полуострву до год. 1367. То је посао без довољне критике, с мало поузданих резултата и тачно огледало свега његовог рада на науци. Није срећније руке био ни у издавању споменика, ни у књижевним пословима, ни у публицистици. Највећи и прави успех његов јесте у његовом раду на националним питањима и одбрани српских интереса у јужним крајевима, које је пропутовао, и знајући да у свему није како су наши научни и књижевни кругови мислили до 1878 год., бранио је своје гледиште са толико више упорности у колико је више увиђао да је ствар за коју се заузимао, праведна.

ИСПРАВКА.

Омашком, у последњем броју, испод чланка Г. Др. М. Гавриловића изостало је означење *свршиће се*. Крај Научног Прегледа Г. Гавриловићевог о Ичковом Миру изићи ће у идућем броју.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Позоришна ул. бр. 17.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига IX, број 7. — 1 август, 1903.

АНТИЦА.

Прије но сам је лично упознао, из потанкога причања сељака, у више махова, дознао сам за њезин начин живота. А сада када пловим у службеноме послу, у маломе чамцу, прама „њезиноме школу“, како га рибари називљу, на, од свјежега јутарњега сјеверца, смежураној и помодрелој пучини — долази ми старица чисто пред очи, и не могу никако да је из памети истиснем.

Из града, преко мора донијеше је на оток још док је нејако дјетенце била, што но реку: тек што је прогледала. Одгојила се у једној сиромашној, тежачкој кући — и дуго као дијете мишљаше да су јој родитељи, браћа и сестре она кућна чељад међу којима живљаше. Али када за себе поче сазнавати, инстинктивно наслућиваше на себи туђу вољу, поче сумњати, а бијаше на чисто сама собом тек онда кад је једном у завади неко разјарено дијете пријекорно назва „мулицом.“ То сазнање не смути је ни најмање, не бијаше због тога наступио у њој никакав прелом: и послије тога кућна чељад називаше је као своје дијете, и њени осјећаји осташе исти као и прије. Али у тој кући не остаде дуго. Поочим је издржаваше док је за њу из града примао малу мјесечну потпору, а кад му је ускратише, пун своје дјеце и сиромаштва, напути је на службу у селу код једнога имућнога сељака.

Он цурици одмах нађе посла. Имао је доста својих земаља на шкољу што је лежао усред мора неколико миља даље од обале. Тамо, на томе шкољу, одгајаше стоку, па новој унајмљеници повјери службу чобанице. Тако се цурица настани на шкољу, усред мора, у једној потлеушици, до развалина старога фратарскога манастира, окле се могло до морских хриди каменом хитити.

Господар је на шкољу, у доцима, гојио винограде, а уоколо њих расле су маслине, па је почешће долазио да обрађује и реди земљу. Долазило је на шкољ и друге чељади из села, да припазе стоку и мазге, пуштене пустопашће по шикарју. У около по ратима и у увалама виђеваше се „рибарнице“ из којих излажаху на крај рибари да потежу мреже; кад би у мору бјеснила олуја, туђи бродови, што пловијаху по отвореној пучини свратили би у пространу „велу увалу“ шкоља, да се заклоне од вјетра и мора. Морнари пришли би на сухо, и обдан тешко ходали по шкољу, све док би вријеме за одлазак угодило.

Стога се цурица лако обикла на новоме дому, па све ређе долазаше са господаром у село. А село далеко је двије уре хода од мора, иза високога брда, испод кршева, у заклоници од сјевера, откуд се с противне стране преко поља тек назираше пучина.

Од утисака из дјетинства, из привидно једноличнога живота на шкољу, послије са насладом сјећаше се Антица једино дјетињих састанака. Жељиво их је тражила по заклоњеним увалицама, и свугдје гдје је стигла, кад је за стоком у пашу ишла; а примирила би се тек кад би нашла које младо чобанче на осами, жељно друштва к'о и она: сјела би уза њ и часом се с њиме упознала. Плетућ' бјечве дуго пјевала би на сав глас, осмјехивала се чобанчету и гледала у замњхалу се пучину; а вјетар јој размиче косу и носи дјетињи глас у пусти простор. У љети чобанче би, по обичају, по жалу голо скакало и купало се, тада, гледајућ' га, она би се изула, подигла скуте, и загазила у плитко. Иза првих ријечи

упознало би се њих двоје, што се тек случајно на школу нађоше, па би по скрапама и хридима, и у ситноме пијеску тражили школьке и парали чупке, и онако сирове и мокре зубима хрстали и с морем их испијали. А послије кад сунце јаче упали и голо чобанче тако прожиже, да му кожа на леђима пече и пуца, заклонили би се међу хриди, уживајући у благоме хладу, на влажноме жалу, испружени ногама до у мору, а мокре главе им се тичу. И онако испрани, осути посоликом, миришућ' на морску свјежину, уз вјечито кркоћење валића, играли би се „мужа и жене." А дотле би стока им над њима, испод жбунова, у присјенци, пландовала. Тако дјетету пролажаху дани у непрекидној трзавици, да по дану, гонећ' стоку на пашу, нађе кога од мушкића, од њене добе, да се с њиме прође у разговору; и најтеже јој бејаше кад би морала код куће остати под господаревом пажњом. Тих дана чисто је гинула за слободом, по пустоме школу. А кад би господар повратио се у село, хитро би од куће побјегла, гинућ' од чежње да кога нађе. И сваки настајни дан бјаше за њу о себи одијелит, и посаше собом нову трзавицу и уживање. У тим језивим жељама и свакидашњим сластима, кад је слободна била, хитро тецијаше вријеме, па се дијете, и не осјетивши, наједном, задјевојчи. Обикну вјетровима, тишини и сунцу; и нашавши се здрава од порода, убрзо ојача. Не бијаше јој но петнаест година, кад се једном сама укрца у чамац и превезе на други крај. Нареди га лијепо к'о мушко и пође у село. Уз шум затресених борових грана пење се узбрдицом, — а око ње све дише и живе простотом, и прелијева се у свјетлости дана. На врх брда, код црквице Св. Николе, гледајућ' у његово озбиљно лице, брадом нарешено, прекрсти се, па часом опочине. А прије но ће закренути, обрне се још једанпут према мору и пође даље.

Три дана провела је у селу, али мисао бијаше јој на школу. Никако да се већ разумије са сеоским момчићима. Једнога од њих што добро познаваше, на улици ухвати усрдно за руку, како је чинила на школу. Други

то опазише па се почеше ругати, вичућ на вас глас: Антица је нашла мужа! Она их зачуђено погледа и пођe у кућу. А кад се трећега дана враћала из тијесних сеоских улица, нашавши се на отворену, чисто одахне: пожури да чим прво на брдо стигне. Ту с висине, код бијеле црквице Св. Николе, дуље гледа на свој шкољ; на „велу увалу", борову шуму, и развалине старога манастира, око чијих зидина пење се бршљан. Па кад помисли да је тамо негдје шчекује једно од њених чобанчета, пожури низбрдицом, једнако гледајућ у свој шкољ, што је непомично чека, окружен разноликим бојама мора и неба.

Једнога јесењега дана, пред подне, сједи на кршу над морем и гледа у немирну усколебану пучину. Пшла би да к'о и прије тражи друштва, но већ не може, сад је дјевојка па јој се замјера. А и они, њена млада чобанчад, одрастоше и оставише шкољ. Бог зна куд су? А други што их замјенише нису за њу, премлади су. Сада ријетко када, језивим страховањем, састане се гдјекад, којим рибарем или морнарем, разговара с њима али се не пушта у сиграње: види им у очима пожуду. А ипак чезне за њима; само да их гледа, да зблиза у разговору осјети њихов мушки дах... и пушта маха мислима и снатрењу, што је још јаче подкиже. Наједном претргне низ мисли: спази Марка гдје свом силом на веслима напреже се да ухвати другу увалицу. Чамац се хитро надиже и нагло пада. Марко свом снагом весла и сретно закрене за рат; доплови крају, искочи на земљу, и средивши чамац упути се путањицом прама дјевојци.

Видио сам те с мора, а једва сам ухватио крај рече јој кад стиже до ње. Па настави: Видиш, да смо у двоје било би пуно лакше, и погледавши у њу, десно му око заигра ко у разрока и дође му јасније.

Дјевојка на први мах не одговори, већ се само осмјехну, а гледа упрто у пучину, као да тражи очима да успостави ток претргнутих мисли. Али он се не миче,

стоји пред њом, висок је и погнут, а руке је напријед бацио.

Она увиди да треба да нешто рече:

— Брзо ће зима, рано су почели студени вјетрови, — јави се најпослије не гледајућ у њ.

— Зима ће, да! — једва дочека Марко. И замишљен надода: — Ово је прва што ће ме сама наћи.

— Биће јур година да ти је мајка умрла, а од онда те ријетко виђевам...

— Сам сам... а опет дошао би, близу смо. Но некако теби није мило...

— За послом сам...

У то с мора дуне јачи удар вјетра, и боље затресе џбуновима око њих.

— Да се заклонимо од вјетра, — рече Марко. Дјевојка послуша, сиђе с крша и зађе за њ. Марко се приближи к њој. Гледа је пред собом, а десно му је око све јасније: хтјео би да јој нешто усрдно рече, но не може да се накани. Она се чини невјешта и мирно чека. А море јаче у хриди удара, и из отворенога продора долази шум и разлијега се голим кршем; по пучини валови стижућ се, бјеле се, па кад ударе у хриди од рата прштећ пјенуше се, док они у увалици одмјерено котурају се према крају, и враћајућ се, са собом у море носе жало.

— Да, зима ће брзо доћи па ћемо за ружних дана сами бити на школу, — прекиде мук Марко.

А Антица не одговара и неће да у њ гледа.

— Било би добро да нас зима заједно нађе, — избаци он, и не миче се. Види се да је одлучио да дочека њен одговор.

Али она не може да се одлучи, и за све да је он код ње, не може да се отме својим мислима.

Колико пута зажељела се човјека, колико пута чезнула је за толиким морнарима и рибарима, које среташе по пустоме школу, и с којима би се тако брзо упознала. Кад би разговарала с којим од њих, колико

пута мислила је на малу кућицу до мора, у њој наћи се с којим од њих, проживјети вијек, — а те жеље још јаче осјетила би кад би морала да пригне главу под туђу заповјед, кад би морала да слуша господара и преко своје воље. Добро је осјећала да Марко за њом пристаје, опазила је његов поглед на себи, и његову завист, кад би с другим разговарала; али баш њега она је најмање тражила, лијепо је осјећала, да јој је све једно хоће ли се с њиме гдје срести. Да је онај потражи, што је из далека... што се с њиме упознала — али ко зна гдје је он сада?

А Марку је умрла мајка, сад је сам у кући одмах у другој увалици; има и комад врта и бродицу и пар мрежа.

Док дјевојка премишља и каткад га погледа, да забашури ток својих мисли, Марко пространије гледа у њену прикладну главу, мисли: како би лијепо било, да приволи његовој вољи: не треба тајити, она одскаче својом приликом од свега живућега на школу, а и подаље; очи су јој бистре и прозирне к'о чисто море над бијелим жалом на плитку, а коса јој је тамна и на сунцу се прелијева, и лијепо је уовичила здраво јој лице. Кад наједном сунце помоли иза облака и захвати јој главу помисли: лијепа је и јака је.

— Што премишљаш? упита је из небуха.

— Ето, — трже се дјевојка, — немаш криво, можда би нам обојици боље било.

— Па што се скањиваш? — живо прихвати Марко, — и ухвати је за руку. — Јаке су ти руке, — рече јој лакше, — бићеш добра на веслу...

— Чини ти се, — прекиде га и маче се. Али он јој не пушта руке, но држећи је за њу пође пред њом.

Око њих жаморе затресене гране, а с мора шум се разлијеже; иду мирно напријед; никога не сретају нити су коме на догледу.

Антица осјећа у својој дрхтај његове тешке нажуљане руке, па је нешто стиже у прсима, чини јој се

да би јој лакше било, кад би се на сами нашла, лакше би могла да среди своје мисли:

— Идем кући, — вели му, — може бити да је господар дошао.

— Видили би брод, — одговори он, погледавши на море према другоме крају. Па надода: — Није оно његов брод што је у по пута од краја, његов се по једру познаје.

У разговору дјевојка истрже своју руку из његове и мимоишавши га, одмиче од њега.

— Не браним ти да идеш... ма надам се... А мислим да се нећеш покајати.

— С Богом, — поздрави га дјевојка, причинивши се да је пречула његове последње ријечи.

Послије тога дана, у сунцу, на вјетру, на киши, врзао се око ње. Непрестано је тражи, не пушта је с ока ни када је с другим у друштву. Устрпљиво чекао па, оставши с њоме на сами, причиња се спокојан, и једнако је наговара љубазним ријечима.

Дјевојка се скањиваше; тешко јој на једном прекинути са својим дјевојачким навикама и заборавити на своја слободна познанства. Живљела би овако до смрти, и не би се ни с ким мијењала... Али гдје су сада они, што их слашћу сјећа? Оно чобанче што се најрадије с њоме играло на жалу, одрасло, пошло је у свијет, далеко, у Америку. Морнара из леванта не виђа већ дуго... А почеше о њој у селу што му драго зуцати, веле, пуно је с туђим свијетом милостива. А Марко увијек за њом пристаје, сам је у кући, а и она је сама. Биће своја, неће требати да слуша господареву вољу... Па она увалица одмах испод куће... и она се одлучи — и пристаде, и учини Марку по вољи.

Свршетком зиме укрца се с њиме у његову бродицу. Марко сам прихвати оба весла, и отисне се од краја. Антица му хтједе помоћи, но он се успротиви, вели: сам ћу још данас! Бродица јури крају, вода што капље с весала, одбљескује се у сунцу, пучина дрхће у сјају, —

а она се сневеселила; пригнула се на једну страну чамцу и пустила руку, да јој низ чамац над морем виси, каткад кад се чамац нагне, прсти јој се топе у мору, она и нехотице окуси неколико капи и осети слану воду у устима. Па замишљено гледа у морску дубину; — а данас ће се у селу вјенчати.

— Помакни се ка сриједи, — рече јој Марко опазивши да се бродица нагиње на страну.

Антица се трже из мисли и припомјести. Па се загледа у његове обилате и дуге руке, што живо веслају прама крају, — и, из небуха, сјетивши се боље нечега што јој се од прво по глави врзало, погледа у отворену пучину.

Далеко од њих плови брод, жута једра са црвеним окрајком у врху, једва се назиру у плаветноме простору, рек'о би висе у ваздуху к'о самац лептир свилених крила, над пустом равницом. Журећ' у даљину дјевојка помисли може бити да је то брод на којему је он укрцан. И ако није била сигурна да је то тај брод, осјети у себи силну тугу, јачу од оне што би је осјетила, када би из заклонице, за осванула лијепа времена иза олује, — брод у отворену пучину кренуо и собом понио младића, с којим се бјаше за кратко вријеме на школу упознала.

Из далека, из леванта, бјаше он, најмилији јој, „старовирске" вјере, црномањаст, мрка погледа, тешко је по суву ходао, и био некако замишљен. Увијек кад би брод у заклоницу сврнуо, она би се с њиме састала. Искрцао би се на крај да узме врч воде, и с врчем у руци ходао би по школу цијели дан, — и враћао би се на брод. Изим неколи срдачних ријечи и њенога љубазнога осмејка ништа другога међу њима није било. Разговарајућ' дошли би до њене колибе, дјевојка би му понудила чашу млијека, нудећ' га талијанским језиком, он би се насмијао, понио и зафалио.

Последњи пут се искрцао за јаке олује и дошао по навици с врчем по воду. Пашао је у путу, па се заклонише иза манастирских развалина. Гледајућ' на немирну,

ускол
ебалу пучину, неко вријеме стоје и ослушкују шум мора и хуку олује. Док вјетар хуји преко њихових глава, у заклоништи је тишина, тек кад јаче удар ветра насрне гране дугих танких џбунова, што у пукотинама манастирскога зида расту, повијају се и пригибљу земљи, к'о да кога к себи маме, а оно неколико борова самаца уоколо непрекидно, једнолично жаморе, својим јединственим звуком. Младић, на око замишљен, погледавши је, рече јој: — Кад се кући вратим, оженићу се.

Дјевојка га упитљиво погледа, а он, опазивши да га у буци олује није разумјела, приђе ближе к њој и јаче понови исте ријечи.

— А хоћеш ли исто по мору пловити. . .

— Хоћу. . .

— И амо ћеш свраћати? — хитро надометне, и живо га у очи погледа. Погледи им се сукобише, и у њима затитра час среће и младићскога живота. Обгрлише се и обгрљени још дуго ослушкују јединствени звук борова самаца, око старога манастира. . .

Сутра дан у сунцу једри брод низ пучину према непознатоме крају. Антица с врха шкоља за њим гледа; јача туга но игда у њој се јавља, и лијепо зна да је то ради њега: како би сада полетила за њим — и каје се што га јуче није дуже код себе задржала; што се Марку лудо обећала, и што се бојала да је Марко с њим не види! И у великој чежњи што је мори, не налази утјеху но у нади да ће опет доћи.

(Наставиће се.)

Иво Ћипико.

ИЗ ЦАРСТВА МРАКА.

Записници једног старог пријатеља.

(Крај.)

Од те ноћи започе за ме сасвим чудновати начин живота. Био сам принуђен да прекинем већи део својих студија, пошто је све моје време било заузето стварима чији прави циљ и бића не могах никако да разумем. На Сомовљево наваљивање, морао сам поновити све оне односе и везе у вишим друштвеним круговима које бејах дотле посве занемарио. А пре сваког бала, пре сваког села, па и пре сваке посете у пријатељске куће, добијао сам тачне упуте о свему што имам да говорим, сазнам и саопштим. Ја сам вршио све што ми се наређивало како сам најбоље умео, и ако сам се често зажелео свог писаћег стола, својих књига, свете науке и чистих мисли, са којима сам пре живот проводио.

„Само стрпљења!“ одговараше ми обично Сомов, кад бих му о тој чежњи говорио. „Вратићеш се својим књигама. Али сад нам требаш за што друго.“

Некад, по тихој ноћи, обузимаше ме као ропац пред смрт, страховита помисао:

— То што ти радиш, чине само уходе. Ако је све то гнусна лаж, и Сомов није заступник тајног политичког друштва, већ препредени агенат тајне полиције? Праведни Боже! За шта ли се ја онда сматрам?

Ово ужасно подозрење не усуђивах се да признам ни самом себи, а камо ли да га гласно изговорим. Па опет, оно се беше укопало као крља у мој мозак, и ја не могах да га се отресем. Оно ми лежаше на грудима као мора, без облика, неисказана и једва замишљена. Често излажаше преда ме, као језовита утвара, у каквој балској сали, пуној светлости и звукова, међ' веселим, насмејаним људима који имађаху пуно вере у мени. И неки немоћан гнев, под којим ми глава бучаше и пр-

шташе, обузе ме против тог царства мрака и ропства, у ком људи, готови да гину за слободу. беху принуђени да се баве уходским пословима по помрчини, у којој уморно око тражаше зрачак светлости који би му светлио шта је истина а шта погана лаж.

Најзад не могах више да то сносим. Једне бесане, у страху и сумњи проведене ноћи, одлучих се да сутра изјутра признам Сомову све, и затражим од њега извесност, па ако ми је он не буде могао дати, да се по што по то отргнем од тог зависног положаја који ми беше тако несносан.

Тек што бејах заспао, а мој ме слуга пробуди. Сомов је ту, пријави ми он, и мора с места да говори са мном. Одмах затим, уђе Сомов са једним великим запечаћеним кувертом у руци. Дан свиташе. У прозорју његово лице изгледаше бледо као смрт.

„Узми то," прошапута он, прилазећи мојој постељи, „и причувај у каквом сигурном заклону. Денунцираше ме. Ја сам све спалио, али ово што је ту, не смем поништити. Не пуштај то нипошто из руку, док ти га ја опет не потражим. До виђења. Ја ћу нестати за неколико дана. Немој ме тражити, док ти се сам опет не јавим."

И за час га нестаде. Ја чух још како залупи за собом врата од стана и чух полугласно гунђање мог старог слуге, због овог доласка и узнемиравања у невреме; затим наста тишина. На мојој постељи беше кузерат који је оставио Сомов, и који удараше својом белином од загасите боје покривача.

Кроз главу врзаху ми се замршене, супротне мисли. У први мах одахнух као да ми је одлакнуло. „Глупости — све те сумње! Ту ми је сад најбољи доказ. На ипак? — Ако је то просто лукавство, да завара сваки траг и растера моју сумњу?"

У овом белом куверту што блешташе преда мном лежаше можда разрешење свију загонетака. Да ли га

с мем отворити?.... Не! — На ипак.... То би било нешто надчовечно...

Устадох, запалих лампу и принесох куверат сасвим близу светлости. На њему не беше адресе. Дрхћући по целој снази, осврћући се страшљиво, као да страховах да зидови могу имати очи и уши, размотрих га брижљиво. Спољни омотак беше од прилично танке хартије али у њему се налажаше други, нешто мањи куверат, на коме беше адреса. Донесох лупу и највећим напором очњег вида, могох најзад прочитати неколико слова. Прво, које ми се јасно указа, беше римско III. Затим дођоше слова О. Т. Д. — Никакве сумње више! То беше „Отделение“ „Треће одељење царске тајне полиције“, тако се тада звала политичка полиција.... Смрче ми се пред очима, по челу ме проби зној у крупним капљама.... Поцепах горњи омотак. Сомовљевом руком, беше ту јасно написано:

„Његовом Превасходству
Господину Виктору Васиљевићу Шулцу,
секретару III одељења царске тајне полиције.“

Дрхћућом руком отворих и други куверат. У њему беше више исписаних листића — такође Сомовљевом руком — опширан извештај о говорима, раду и начину живота многих личности, са којима бејах ступио у додир по Сомовљевом налогу, и о којима му ја бејах све те ствари саопштио!

Како се збило да нисам полудео у овом страховитом часу, не умем себи ни данас да објасним. Моја је прва мисао била: мрети! *Тако* не смеш ти даље живети! — Да, мрети. Али прво њега убити; прегазити то чудовиште ногама, као отровна црва!

Обукох се грозничавом журбом, стрпах свој револвер у џеп и појурих на врата. Са кваком у руци одједном застадох као упањен једном мишљу, што ми као муња сину кроз главу.

„Ако је то било само искушење — кушање моје поузданости моје безусловне вере и послушности?! Да

је Сомов збиља уход, зар би он мени, баш мени, донео те хартије? Нашто?!.... Ал' сам детињаста будала! Та то је бар јасно као сунце! На њега је пала сумња да је уходa и претила му је опасност од стране каквог тајног друштва. Овај извештај није смео уништити, а није га опет, без велике опасности, могао задржати код себе, нити сам лично предати полицији. Шта му беше друго остало до да га мени донесе, мени свом оданом поверитељу, на чије безусловно поверење и дискрецију мишљаше да се може поуздати! Код мене не би ником пало на ум да тражи те хартије — и пошто би после неколико дана прошла опасност, он би дошао опет, или би послао кога да их узме!"

Ужасна истина, хиљаду пута грознија после слабог зрачка наде, зијаше опет на ме својим страховитим очима. Бејах обешчашћен, за навек обешчашћен! Убити њега, па мрети — не остајаше ми ништа друго.

Одједном уђе у ме нека студена мирноћа, мирноћа одлуке и очајања. Чух неко цвокотање. Морадох се неко време прибрати, док не приметих да ме тресе јака грозница, и да то моји зуби цвокоћу.

„Њега убити — па мрети!" понављах непрестано — да ли гласно или у мислима, не бих сад знао казати. Механично, полусвесно, изиђох на улицу, дозвах једна кола и одвезох се Сомову. Његова газдарица — Сомов становаше у једној намештеној соби — рече ми да он није код куће. И не осврћући се на њу, пођох на врата. Она беху закључана.

„Отварај!" продерах се. „Ја сам!"

Нико не одговори.

„Отварај, иначе ћу обити врата!"

Чух у соби кораке. Један тренутак за тим, стајаше Сомов преда мном.

„Шта је?" осече се он на ме. „Зар ти нисам забранио. . ."

„На!" пропиштах ја, бацивши му на лице пакет што сам држао у руци.

Он пребледе као смрт. Затим пређе преко његова лица као неко саучешће и он ме прекори тихим, жалостивим гласом:

„Слаботињо, отворио си га!“

„Шта имаш да кажеш на то?“ циктух ја.

„Ништа!“ одговори он истим жалостивим гласом, отпскујући ме скоро.

„Овај извештај....?“

„Ти си га већ прочитао.“

„И ти — ти —?“

„Да!“ и речи излажаху из његових уста полагано, као тешки товари, — „ја... сам... га... писао!...“

Учини ми се да је под мојим ногама зјапила црна бездан. Напевши своје последње снаге, извадих револвер из џепа али у то осетих да ме неко зграби гвозденом руком и ја се обнезнаних....

Кад се пробудих, лежао сам на својој постељи. Пролетње сунце продираше у моју собу кроз отворене прозоре. Како то да још у по бела дана бејах у постељи? Дигох руку — била је ванредно тешка као од олова, па ипак тако мршава, да сам је једва могао познати. Покушах да се усправим, опет потамне све око мене.

Кад дођох к себи, била је ноћ. У соби је горела испод зеленог штита од лампе притајана светлост. Ја учиних један покрет — и у истом часу стајала је болничарка пред мојом постељом.

„Шта је?“ упитах гласом ког сам више не распознадох.

„Мир!“ одговори жена тихо. „Ви не смете говорити. Били сте опасно болесни. Сад је, хвала Богу, знатно боље.“

„Колико сам лежао?“

„Преко четири недеље!“

„Четири недеље!“ — — Покушах да мислим, да се сећам. Нешто црно, без облика, страховито, поће мени ...Да, то је било: Сомов ...Нисам смео више да живим ...Али зашто? Шта се десило?

„Сестро,“ узвикох ја, „где је Сомов?“

„То не смем допустити!“ рече она строгим гласом. „Не булазните којешта!“

Она ми даде неки напитак — и опет се црни вали претурише преко моје главе.

Кад затим — после колико времена, не бих знао казати — опет отворих очи, крај мог кревета сеђаше један човек ког испрва не могах познати. Средовечан, са већ прогрушаном смеђом брадом, очи покривене тамно плавим наочарима.

„Ви ме канда не познајете?“ рече он тихим, промуклим гласом. „Граф Иван Друбецки.“

Име ми беше познато. Бејах неколико пута срео графа у друштву али не знађах о њему ништа више но што беше познато целом свету. Он је био милионар — и неки особењак. Живео је у неколико соба свог величанног дворца у Фонтанки, а остале одаје његове беху затворене од давних времена. О овом „чаробном дворцу,“ како га народ зваше, пронашаху се овде и онде најпустоловније приче. Спиритисти говораху да је то „нечиста кућа“; да се ноћу — чак са улице — чују неки гласови из мрачних соба, и да се понекад указује на каквом прозору велике дворане за игранке нека светлост за коју нико не уме себи да објасни од куд долази. Зли језици гунђаху да је гроф потајни пустолов, да се у запуштеном дворцу пирују најсаблазније оргије и да гласови и светлост немају никаква посла са утварама и дусима. Граф као да се најмање осврташе на сва та бенетања. Он је, као што се говорило, много путовао по иностранству, и кад би се налазио у Петрограду, проводио је прави пустињички живот, долазио је ретко кад у друштво, није никад ишао у двор, и као да је сматрао да се преимућство једног милионара управо у томе састоји да буде остављен на миру. Како дође тај човек мени?

Он као да беше прочитао на мом лицу ово немо питање и рече ми:

„Од прилике пре месец дана и по, пројох једног јутра, случајно, поред ваше куће, и видех да вас један

млад човек, уз припомоћ кућног вратара, износи из једних кола. Ви бесте онесвеснути и у јакој грозници. Како онај младић који вас беше довео не могаше или не хтеде код вас остати, и како опет из вашег грозничавог бунцања разабрах да вам се морало нешто десити, што индискретни људи не треба да знаду, то узех себи слободу да се ја постарам за све. Мило ми је што се боље осећате.

Ја упрех на њ очи, не могавши да говорим. Дакле, то није био сан, нити бунцање узвреле грозничне маште?.. Сомов је био потајник — а ја, и ја сам читава два месеца био то исто! И ја још живим! Неколико дванаестина људи, што имађаху потпуно вере у мени, сурвао сам у пропаст, а ја још живим!

С очајним вапајем сакрих своју главу у јастуке и зајецах горко.

Друбецки ђипи уплашен и наже се нада мном.

„Али, драги пријатељу!“ рече он. „Немојте бити тако слаби. Ви ћете тако опет оболети. Ма шта да вам се десило, здравље је прво и најбоље средство да се све поднесе. Изговорите се. Дајем вам своју реч да ће све међ' нама остати.

Његов глас, при свој рапавости, беше тако усрдан и пун саучешћа да му не могох одолети. Ја му испричах све.

Кад доврших, он не проговори неко време ништа, већ се задуби у мисли. Затим рече:

„И зато нећете више да сносите живот? О, ви луди младићу? Ја не видим шта сте ви ту згрешили?“

„Ко ће од потказаних лица веровати у моју невиност?“ упадох му у реч.

„Ах, шта! Глупости!“ узвикну граф, гласно, звучнијим гласом. „Ви нисте никога одали! Оно што сте доставлјали, биће да су биле по све невине ствари. Сем тога, не верујем да је ваш пријатељ био прави ухода. Или је цела ствар била мистификација, комедија, што је врло вероватно — јер нас има на свету свакојаких — или је он збиља члан каквог тајног друштва, а *уједно* и

агенат полиције, што данас кад се људи морају и са ђаволом хватати у коштац, није искључена могућност. Што ме тако гледате?"

Ја бејах, збиља, нем од чуда, разрогачио очи. Али не због његових речи, које једва чух и разумех. Не! Он беше устао, стао ходати по соби, горе и доле, његови покрети посташе живљи, његов глас звучнији и глађи. Као муња сину ми мисао кроз главу: Ово је Сомов! — А после помислих: Ти си луд! То је халуцинација! Ти познајеш тог човека још од раније — он је Друбецки! Па ипак, ипак! Тај нагласак у говору, тај покрет руку, на ход!... Осетих како се све врти око мене, видех пред собом међу где престаје разборитост и вири чувида лудила што се наказно кезаше на ме...

„Али шта вам је?" упита ме он даље. „Разговор вас је узбудио и уморио. Па ипак је боље за вас што сте мало одлакнули срцу. Оставићу вас сад на миру. Збогом!"

„Ко сте ви?" прошаптах, не скидајући очи с њега.

Он се напрасно насмеја. Смеј беше сасвим други. То не беше Сомовљев тихи, нешто извештачени смеј.

„До сад сам увек био гроф Друбецки, и надам се да ћу још неко време то остати у овој јадној кожи својој! — Али сад је доста! Збогом; иначе, може се болест вратити по ново".

Он дозва у собу милосрдну сестру и оде. Али мир који ми је пожелео, ја не нађох. Његово схватање мојих доживљаја беше ме истина нешто умирило и повратило снагу; али како би мој истучени мозак и могао да разреши ову нову загонетку — ову немогућу, необјашњиву сличност? Беше ми то смућена слика моје грозничне маште, или постојаху доиста бића што могу да се надвисе над законима природе и сопствене телесности?

Ја наредих свом момку да се тачно распита о Сомову. Рекоше му да је отпутовао на дуже време. У полицији беше пријављено да је отпутовао у Финландију. Своју адресу не беше оставио.

Али ипак зато, свемоћна природа притече у помоћ свима мојим јадима. Испрва падох у стање неке скоро животињске отупелости, коју обично доводи собом опорављење од тешке болести. Моји живци, напрегнути до крајности, почеше поступно јачати. Затим стадох гледати на своје доживљаје трезвеније. Ма коме да сам служио у оним загонетним часовима, нахудио нисам никоме. О томе сам се могао поступно уверавати од Друбецког, који је познавао скоро све личности о којима сам што доставио. За своја убеђења, бејах готов као и пре да дам све. Но уједно стаде у мени сазревати уверење да нисам створен за ону игру са људима и судбинама за коју ме је хтео спремити Сомов. Романтично одушевљење, отерано до крајности, у којем је он умео да ме одржи, не би могло више да издржи и истраје, пошто моје снаге беху сасвим истрошене. Покушавао сам такође да се паметним разлозима отресем оног тајанственог утиска што учини на ме ненадно откриће сличности између Друбецког и Сомова. Граф ме је посећивао често. На њему беше много чега што ме подсећаше на Сомова, то нико не би могао порећи. Али најзад, помислих у себи, таквих случајности има вазда, и, од самог почетка, ова је помисао била тако глупа, тако немогућна, да бејах приморан да је отерам у царство свог „грозничног бунцања“.

Сомова беше нестало.

Прођоше неколико недеља. Ја бејах скоро сасвим оздравио, али се нисам још смео вратити својим наукама. Мај са својим светлим данима и ноћима ведрим као дан, беше ушао у градове и пољане. Граф је после подне био код мене и позвао ме да проведем неко дуже време на једном од његових добара у тверској губернији, како бих се потпуно опоравио. У току идуће недеље имали смо се кренути на тај пут.

Око девет сати зазвони на мојим вратима. Како

бејах јако уморан и држах да ће то бити каква обична посета, позвах момка и наредих му да не пушта никога унутра, па ма ко то био. — Али у том часу беше већ граф бануо у моју собу.

„Драги пријатељу“, рече он пружајући ми руку. „Обуците што топло — ноћ је прилично хладна — и ајте са мном“.

„А где то?“ упитах устежући се. „Ја сам врло уморан“.

„Не мари! На колима испричаћу вам све!“

Пред капијом мог стана стајаше купе, у коме беху упрегнута два красна касача Орловог соја. Понесмо се у кола и за тили час већ летијасмо преко улица.

„Немојте се препаднути“, рече граф необично тихо, промуклим гласом и испрекидајући речи — „сутра би вас затворили. Затим предстојао би вам затвор у тврђави од неколико месеца, — после, прогонство у какву варошицу на Северу. Ваш однос са Сомовом опет се некако сазнао — —“

„Дакле он је ипак...“ упадох му у реч.

„То не знам“, прекиде ми Друбецки реч. „То је у осталом сад посве без значаја. Главна је ствар да ви у стању у ком се налазите, нисте кадри издржати таква кињења и мучења. Дакле, ви морате одавде даље — а ја ћу вас одвести“.

„Зар још вечерас?“

„Сутра је већ доцкан. Одвешћу вас у Ранволу, прву штацију на финландском земљишту. Ноћни воз пролази тамо око 11 сати. Сутра рано ви сте у Хелсингфорсу, но подне полази један пароброд у Штокхолм — и онда сте у сигурности“.

„Али тако, без новаца — без ствари!“ промуцах ја.

„Новац је ту“, одговори он, пружајући ми један куверат. „Хиљаду рубаља. За сад ће то бити довољно. Сем тога, узео сам собом једно пуномоћије, издато мени, које ћете ви потписати у Ранволи. Сутра ћу наредити, да вам се ваш иметак пошље у Лондон — или Париз

— или Берлин — или где год хоћете. Потребне ствари можете купити у Хелсингфорсу.

Бејах онемио и оглушен као у каквом сну. Најзад га упитах:

„Како сте то дознали?“

„То је моја ствар“, одговори он кратко. „У сваком случају можете ми веровати“.

Пођосмо ћутећи даље.

Воз беше ушао у станицу. Ја уђох у једна кола и стадох крај отвореног прозора. Друбецки беше сасвим близу мене на перону. Обојица смо ћутали и тек понекад мењали по коју незначајну реч.

Шта се збивало у мени у том часу, једва се даје описати. За мном пукла руска равница и слила се са далеким видиком, сва црна по ноћном сутону и обрасла једном закржљалом јеловином. Наједанпут срце ми се стеже при помисли и извесности да је никад више видети нећу. Осетих да све што је у мени било још младо и човечно, беше срасло са овом земљом неизмерне беде и безграничне стрпељивости. За мном сад беше младост, ватрена и бујна — за навек изгубљена, недостижна...

И трећи знак зазвони — локомотива зазвижди — Друбецки пружи ми руку, а с другом скину ми плаве наочари. Светлост перонског фењера паде на његово лице — погледах му у очи — Њему? — Не! Унезверен, опчињен, упрех свој поглед у те жалостиве, незаборавне очи, што гледаху као да долазе из велике даљине — у *очи Сомовљеве*... И ја чух његов — *Сомовљев* глас:

„Збогом, дете! Клони се царства мрака!“

Дим га покри. Воз се креташе све брже и брже... Још један тренутак, па га нестаде. Ја бејах сам.

Од те ноћи отпоче за ме чергарски живот из једног места у друго, и тражење људи са мојим животним циљем и идеалом. У Русију се више никад не вратих. Врло брзо прохуја ми младост — а с њом одоше и наде, бујне

жеље и очарања да самовласно учествујем у кретању точка људске судбине. Шта сам све препатио и доживео у тим годинама, не спада овамо. . .

Још једном — и то последњи пут — добих гласа о чудноватом бићу, о коме говоре ови записници. После многих година, добих у Лондону ово писмо:

„Збогом, пријатељу, у пркос свему пријатељу! Све сам упропастио и жртвовао што беше у мени човечно. За нашу сам ствар изложио своје име презирању и клевети. Твоје пријатељство које ми драго беше, проиграх. Све сам то — и још много шта — учинио. Напрегао сам до крајности сву моћ новца и духа, да један недаљ пута извојујем за слободу. Узаман! Сустао, очајан, лежим ту као Сизиф, изгруван и згњечен, под теретом камена што се натраг откотрљава, и само са једним искуством богатији, а на име — да појединац не може ништа друго до да се као веверица око себе окреће, или да проводи волујски живот, на јаслима каквог свакодневног занимања. Мени не беше могућно ни једно ни друго. С тога остављам ову светску позорницу лутака. Али пре тога — још један стисак руку. Ти си ми драг, јер си и сам од оних ретких за које могу рећи: Ако узмете све скупа — он је био човек!

Не заборави оног ког си познавао као

Михаила Сомова“.

Ово писмо добих из Швајцарске у мају. У јулу донеше све новине страховиту вест о једној новој катастрофи на брегу Матерхорну. Један богати Рус, граф Друбецки, беше се попео на врлети са својим вођом и једним носачем. Кад су се враћали са врха, он нареди, за време одмарања, да му се одреше ужета и пусти да се слободно креће. Затим оде на страну два корака, склизну се и за тили час нестаде га у бездане провалије. Вођ не могаше чак ни толико рећи да ли то беше намерно или злим удесом.

Да ли је било какве везе између ове несреће и пи-

сма које добих? Беху ли та два бића збиља једно исто створење? Или је можда све била само слепа игра великог драмског песника, случаја?

Као вечита загонетка, гледају мене ова питања — — једна од многих загонетака што неразрешене дремају у дубинама „царства мрака.“

Сергије Шевић.

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(8.)

II.

Ема сиђе прва, затим Фелисита, Г. Лере, једна дојкиња, и најзад Шарл кога морадоше пробудити у његовоме кутy, у коме беше тврдо заспао чим се смркло.

Хоме изиђе пред њих; он одаде пошту Госпођи, поздрави се с Господином, рече да му је особито мило што им је могао учинити какву услугу, и срдачно додаде да се усудио позвати сама себе на вечеру, пошто му жена није ту.

Кад уђе у кујну, госпођа Бовари приђе камину. Она с два прста узе хаљину у висини колена, и задигавши је тако до чланака пружи према ватри, изнад јагњећег бута који се обртао на ражњу, своју ногу у црној обући. Ватра је целу осветљаваше продирући својом оштром светлошћу кроз ткиво њене хаљине, кроз подједнаке поре њене беле коже, па и кроз саме трепавице њених очију којима је с времена на време жмиркала. Велика црвена светлост прелазила је преко ње, према правцу ветра који је долазио кроз одшкринута врата.

С друге стране камина, један млади човек с плавом косом посматраше је ћутећи.

Како му је било веома дуго време у Јонвилу, где је био писар код бележника Гиљомена, Г. Леон Дипи (то беше он, други редован гост *Златнога Лава*) често

се задржавао после вечере, надајући се да ће доћи у крчму какав путник с којим би провео вече у разговору. У дане када сврши свој посао, он је, не знајући шта да ради, морао долазити тачно на време, и од првог до последњег јела седети сам с Бинеом. Зато је радосно примио предлог газдаричин да вечера у друштву с новим гостима, и тако пређоше у велику трпезарију, у којој госпођа Лефрансоа беше свечано поставила за четворо.

Хоме замоли за допуштење да остане под капом, бојећи се да не добије коруцу.

Затим, обрнувши се својој суседци:

— Госпођа је без сумње прилично уморна? у нашој се *Ласти* страховито труска.

— То је истина, одговори Ема; али мени су овакве незгоде увек пријатне; ја волим промене места.

— Ах, тако је досадно, уздахну писар, живети прикован за иста места!

— Да морате као ја, рече Шарл, вечито седети на коњу...

— Како, прихвати Леон обраћајући се госпођи Бовари, мени се чини да ништа није пријатније од тога; само кад човек може, додаде он.

— У осталом, рече апотекар, лекарски позив није одвећ мучан у нашим крајевима; јер стање наших путева допушта употребу кола а у опште добро се плаћа, пошто је народ имућан. Што се лекарства тиче, сем обичних случајева запаљења црева, запаљења бронхија, жутице, итд., овде имамо с времена на време по који случај наступне грознице, за време жетве; али, скупа узевши, мало озбиљних ствари, ништа особито што би вредно било поменути, сем много шкрофула, којима су без сумње узрок бедне хигијенске погодбе наших сељачких станова. Ах! имаћете ви да се борите против многих предрасуда, господине Бовари; наћи ћете на многе укорењене навике, с којима ће посведневно долазити у сукоб сви напори вашега знања; јер овде још прибегавају молитвама, реликвијама, свештенику, уместо да иду,

што би било сасвим природно, лекару или апотекару. Међутим не може се рећи да је клима рђава; ми чак имамо овде у општини неколико деведесетогодишњака. Термометар (ја сам то посматрао) спушта се зими до четири степена, а лети се пење до двадесет и пет, тридесет Целзијевих највише, што чини двадесет и четири Реомирових максимум, или педесет и четири Фаренхајтових (енглеска мера), не више! — и доиста, од северних ветрова заклања нас Аргејска шума с једне, а од западних коса Сен-Жан с друге стране; и та врућина, међутим, која би због водене паре што се диже са реке и због великог броја стоке по ливадама која, као што знате, испарава много амонијака, то јест азота, хидрогена и оксигена (не, азота и хидрогена само) и која би, црпући из земље хумус, мешајући сва ова различна испарења, скупљајући их у један снон, теко рећи, и сједињавајући се само од себе с електрицитетом растуреним у атмосфери, кад га има, могла најзад, као у тропским пределима, произвести нездраве миазме; — та врућина, велим, ублажена је баш с оне стране с које долази, или боље рећи с које би долазила, то јест с јужне стране, ветровима југоисточним, који нам, пошто су се сами собом расхладили прелазећи преко Сене, долазе по кашто изнебуха, као свежи поветарци из Русије!

Имате ли бар каквих лепих места за шетњу у околини? настави госпођа Бовари обраћајући се младоме човеку.

— О! врло мало, одговори он. Има једно место које зову Утрина, на врх косе, на ивици шуме. По кашто, недељом идем тамо, понесем какву књигу и гледам залазак сунца.

— За мене нема ништа дивније од сунчевих залазака, прихвати она, али нарочито на мору.

— Ох! ја страсно волим море, рече Г. Леон.

— А после, не чини ли вам се, проговори госпођа Бовари, да се дух слободније креће по овој површини без граница, чије вам посматрање узноси душу и даје појам о бесконачности, о идеалноме?

— Исто је тако и с планинским пределима, настави Леон. Ја имам једнога рођака који је прошле године путовао по Швајцарској и који ми је причао да се не може ни замислити поетичност језера, лепота водопада, џиновски утисак глечера. Ту видите борове невероватне величине који су се испречили преко планинских потока, колибе које висе над провалијама, а на хиљаду стопа под вама читаве долине кад се облаци растуре. Ови призори мора да одушевљавају, да наводе човека на молитву, на усхићење. Зато се и не чудим више оном славном музичару који је, да би јаче распалио своју машту, имао обичај свирати на клавиру пред каквим величанственим пределом.

— Ви свирате? упита она.

— Не, али веома волим музику, одговори он.

— Ах! не слушајте га, госпођо Бовари, упаде им у реч Хоме нагнувши се над свој тањир, то он говори из чисте скромности. — Како, други мој! Ту неки дан дивно сте певали у својој соби оно *Анђео чувар*. Чуо сам вас из лабораторије; певали сте као какав оперски певач.

Леон је, доиста, становао код апотекара, код кога је имао једну малу собу на другоме спрату, с улице. Он поцрвене на ову похвалу свога газде, који се већ беше окренуо лекару и почео му редом набрајати најугледније становнике у Јонвилу. Он је причао разне анегдоте, давао обавештења. Напомену да се не зна тачно имовно стање бележниково, и да трговина Тиваш врло рђаво стоји.

Ема настави:

— А коју музику највише волите?

— О! немачку, ону која чини човека сетним.

— Јесу ли вам познате талијанске опере?

Још не; али ћу их видети идуће године, кад будем отишао у Париз да довршим права.

Дакле тако, као што сам имао част, рече апотекар, саопштити господину вашем супругу, у разговору о оном бедном Јаноди који је побегао; благодарећи бу-

далаштинама које је тај човек починио, добићете једну од најудобнијих кућа у Јонвилу. Што је на њој нарочито погодно за једнога лекара, то су врата према шеталишту, кроз која може човек ући и изићи а да га нико не види. У осталом, она има и све остале удобности за једну породицу: перионицу, кујну са ћилером, салон, подрум за воће, итд. Њен сопственик није жалио да потроши! Он је, на крају баште, поред воде, нарочито начинио једну сеницу да лети пије пиво, и ако Госпођа воли вртарство, моћи ће...

— Моја се жена тиме не занима, рече Шарл; и ако јој се препоручује кретање, она више воли да је вечито у соби, да чита.

— И ја исто тако, одговори Леон; и доиста, зар има чега лепшег него седети у вече крај ватре с каквом књигом у руци, док ветар шиба у прозоре, док лампа гори?...

— Је-л-те? рече она, гледајући га непомично својим великим црним очима много отвореним.

— Човек не мисли ни на шта, настави он, часови пролазе. Непомични шетате се кроз земље које вам се чини да видите, а мисли вам се, подавајући се машти, губе у појединостима или нејасно прате догађаје. Оне се мешају с личностима, и чини се да ваше срце бије под њиховим оделом.

— Тако је! тако је! рече она.

— Је ли вам се десило који пут, настави Леон, да у некој књизи нађете на какву неодређену мисао која вам је долазила на ум, на какву замагљену слику која долази из даљине, и као на потпуну представу ваших најтананијих осећаја.

— Дешавало ми се то, одговори она.

— Е, видите, рече он, зато ја нарочито волим песнике. Мени се чини да су стихови нежнији од прозе, и да много боље изазивају сузе.

— Знам, али они заморавају, прихвати Ема; ја, на против, више волим романе које човек прати без преки-

даља, са страхом. Ја мрзим обичне јунаке и умерене осећаје, каквих има у природи.

— Доиста, рећи ће млади човек, та дела, не говорећи срцу, удаљавају се, како се мени чини, од правог циља уметности. Код толиких разочарања у животу, тако је пријатно моћи се у мислима бавити племенитим карактерима, чистим осећајима љубави и сликама среће. За мене, који живим овде, далеко од света, то је једина забава; али у Јонвилу имате тако мало прилике....

— Као и у Тосту, без сумње, прихвати Ема; зато сам вечито била претплаћена на књиге из читаоница.

— Ако госпођа хоће да ми укаже част послужити се њоме, рече апотекар који беше чуо ове последње речи, ја јој стављам на расположење моју библиотеку у којој су најбољи писци: Волтер, Русо, Делил, Валтер Скот, *Одјек подлистака*, итд.... а поред тога примам разне периодичне листове, међу којима *Руанску светлилицу*, која излази сваки дан и чији имам част бити дописник за округе Буши, Форж, Нефшател, Јонвил и околину.

Већ два и по сахата седели су за столом; јер је слушкиња Артемиза, која се једва вукла у својој изношеној плетеној обући, доносила тањире један по један, заборављала све, пречула што год јој се каже, а непрестано остављала одшкринута врата од биљарнице, која су ударала о зид крајем своје резе.

И не опажајући, у разговору, Леон беше подигао ногу на једну пречагу од столице на којој је госпођа Бовари седела. Она је имала плаву свилену мараму и јаку од убраног батиста, круту као стари шпански оковратници; и, према покретима главе, доњи део њенога лица губио се у овој јаци или се с лупкошћу дизао из ње. И тако су се њих двоје, једно поред другога, док су Шарл и апотекар поверљиво разговарали, упустили у један од оних неодређених разговора при којима вас речи вечито враћају на стално средиште узајамне наклоности. Париска позоришта, наслове романа, нове игре, и свет који нису познавали, Тост у коме је она живела,

Јонвил у коме су сад били, све су претресали, о свему су говорили до краја вечере.

Кад их послужише кавом, Фелисита оде да спреми собу у новој кући, и гости убрзо затим поусташе. Госпођа Лефрансоа спавала је поред угашене ватре, а арџија је с фењером у руци чекао Г. и госпођу Бовари да их отпрати до куће. Његова црвена коса беше пуна сламе, а на леву је ногу нарамљивао. Пошто је у другу руку узео Г. пароохов кишобран, они пођоше.

Цело је село спавало. Пијачни стубови бацали су велике сенке. Земља беше сасвим сива, као обично летњих ноћи.

Али како је лекарев стан био на педесет корака од крчме, морадоше готово одмах пожелети једно другоме лаку ноћ, и друштво се растури.

Још у предсобљу осети Ема хладноћу зидова, као да јој је влажно рубље пало на рамена. Зидови беху нови, а дрвене степенице шкрипеле су им под ногама. У собу, на првом спрату, продирала је бледа светлост кроз прозоре без завеса. Напољу су се нејасно распознавали врхови дрвета, а мало даље ливаде у пола утонуле у маглу, која се током реке дизала на месечини. На средини собе лежале су у нереду фијоке, боце, мотке за завесе, позлаћени штапови с душецима на столицама и с умиваоницима на поду, — јер су она два носача која беху пренели намештај, оставили све како су донели.

Ово беше четврти пут као ноћива на месту непознатом. Први пут је то било онога дана кад је ступила у манастир, други пут кад је дошла у Тост, трећи пут у Вобисару, четврти пут ово сад; и свака од ових ноћи била је за њу као ступање у нов живот. Она није могла замислити да ствари могу изгледати исте на разним местима; и како оно што је преживела беше рђаво, надаше се да ће оно што је чека бити боље.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

ПЛАВЕ ЛЕГЕНДЕ.

Човек.

На пједесталу седи мајка од бронзе и доји сина својом тешком мрком дојком. Осећа се како железно млијеко струји и улази у детиње тело од метала и како дете бујн и расте нечувено снлно.

Ах, када то чудно снсанче сиђе са пједестала међу људе и постане човек, колико ће величанство од снаге да покаже у животу. Његово гвоздено срце зазвечаће у додиру с јадима, тријумфално и весело, као што звече мачеви. Његов ће гест да значи пораз, а његов корак победу. Изгледаће као какав страсни и млади антички бог из доба када су богови силазили међу људе, с њима живели и борили се, и отимали њихове жене.

Једног дана дете је постало човек. У његовим венама узрујавала се силна железна крв и о његове прси са гвозденим ребрима јади су се разбијали и скршени падали пред његове ноге. Победнички и гордо он је стајао међу гомилама.

Али јаде које није нашао изван себе, он је ипак нашао, а нашао их је у себи: једног дана он осети да у њему живи Душа. Она је била узбуђена и немирна, мучила га је својим неодољивим и болним питањима, и разједала његово метално срце. Мисли, често налик на змије, црне и хладне, тумарале су дном његове душе, уједале га, и остављале за собом трагове отрова и студени; оне су га прогониле онако исто као што прогоне смртне и ништавне. И силан међу другима, он се осетио слаб и ситан пред самим собом.

Тада је осетио колико је леденог и страшног бола само у томе: не бити као остали а бити ипак само Човек.

На стени.

Олуја, у ноћи, на једном удаљеном предгорју на оцеану. Муње осветљавају на стени која из висине облака понире у бездан, црну као очајање, огромно и старо дрвено распеће. Распети Христос држи високо своје крваве руке пред мрачним просторима.

Громови пиште над њим и испод његових ногу, односећи читаве спратове разбијеног гранита који се с хуком руше у црну воду што трагично хучи у мраку. У даљини, у хоризонту, дигоше се црвени пламени стубови: то су муње запалиле неку огромну шуму негде на предгорју.

Неразумљиви и болни гласови: као да народ деце мре у стењу и у шкољевима. И као да у тој празној воденој ноћи пева неки грдни црни хор, чија студена и свирепа химна звони у просторима као у сводовима неке камене црне палаче. Муње у дивљој радости прождиру небо што покрива ову ноћ која изгледа да је последња.

Мирно, на стени, стоји огромно распеће. И сваки пут кад севне, сваки пут као да се отворе оне крваве руке високо у небу... и тај је гест безмеран и силан, и изгледа да у свој загрљај обухвата све просторе у тој трагичној и леденој ноћи.

J. Дучић.

ЋУТИ, СРЦЕ.

Небо сиво, плачно, као мај да није,
Кô да није доба кад цветају руже;
Над мокрим дрвећем гачу вране, круже,
А хладна се киша непрестано лије.

Мислио би човек да јесен царује
Да се не зелени трава и дрвеће,
Да у врту није ружа, друго цвеће
Мајско, да се песма славуја не чује.

Ах, како је срцу тешко! Сасвим сама.
Од кишних капљица чине ми се сузе,
Што их око лије како Подлост узе
Да опада прäва; суди му, без срама!

„Правда побеђује!“ узвик се украде,
Кад и кад, из груди што с неправде пате;
Уздисаје тешке, често сузе прате.
Ћути, срце! Шта би да ти није наде?

Јелена.

МИР.

1.

Озбиљни и мрки, к'о праведни старци,
Дубови се дижу — и спокојство тече.
У даљини шу́ме потмули ударци
Тала̂са о стену — и спушта се вече.

Безбојна тишина. Само лишћем иде
Одмор древне шуме, и чује се како
На водама бледим, што се слабо виде,
Једно само весло запљуска полако;

И време се чује, у промаку када
Очеше о грање што мртвачки ћути —
Док на њега вече забринуто пада,
И док му у лишћу ђуђоре минути.

2.

Сутон, мек и танак, разблажује боје
Класу што дозрева и пољскоме цвећу.
Два гарава брда на видику стоје,
И две до три вране на ретком древећу

И врло је ти'о: само кад и када
Залепрша ветар површином житном,
И целу је крене, те наличи тада
Једној златној реци у таласу ситном,

При заласку сунца. Свечано и мирно.
Боже шта да желим у овом тренутку,
Кад зачиње вече, благо и прозирно,
И тишина звони у свакоме кутку?

Бож. С. Николајевић.

СПИНОЗА.

I.

Барух Спиноза (Baruch Spinoza) родио се у Амстердаму 24 новембра 1632 г. Пореклом из једне угледне јеврејске породице. Спиноза је добио своје прво образовање код јеврејских рабинера, који су одмах опазили његов велики таленат и гледали у њему будућу звезду синагоге. Али је млади Спиноза у брзо показао да је његов таленат био и сувише велики да би се могао задовољити са уским границама јеврејских идеала. Самостални дух његов открио је у Талмуду и Библији толике противречности, и мало по мало он је у изјавама својих сумњи постао тако отворен, да су његови учитељи и сународници не само напустили сваку наду у њега, него су га се почели и бојати. Напослетку дошло је до прелома. Спиноза је био проглашен за човека недостојног заједнице и религије јеврејске и свечано искључен из обојих. Преставши бити јеврејин, Спиноза није постао ни хришћанин, ма да је хришћанску религију у моралном делу њеном стављао високо над јеврејском. После осуде, Спиноза се морао повући из Амстердама, отишавши у једно оближње село. Ту је провео неколико година, потпуно усамљен, режући оптичка стакла, да би имао од чега живети. Првим својим већим списом, у коме је изнео критику религије и њених догми, Спиноза је одмах проглашен за страшног човека, који је имао смелости да Библију, ту свету књигу јевреја и хришћана, назове историјским делом. Многи од пријатеља, који су дотле стајали с њим у кореспонденцији, ову су или прекинули или су брижљиво крили да се о њој ишта не дозна. А кад је Спиноза објавио, да ће своје велико дело Етику да штампа, дело чија је садржина, преко коресподенције и усмено, била већ у главном позната, страх теолога и мрачњака

постао је толики да су они свим силама настали да његово штампање спрече. И доиста, главно дело Спинозино штампано је тек после његове смрти. Последње године свога живота провео је Спиноза у Хагу; ту већ није био више сасвим усамљен, многи знаменити научници оног доба посећивали су га, посетио га је чак и Лајбниц. У то доба Спиноза је позиван и за професора философије у Хајделберг, али је он понуду одбио, хотећи да буде потпуно слободан у своме философирању. Умро је 25 фебруара 1677 год. од туберкулозе, од које је боловао пуних 20 година, сносећи мирно своју судбину.

Спиноза је био не само у мислима већ и у животу своме прави мудрац: миран, тих, повучен, без страсти и без жеље да сија пред светом, одан потпуно својим дубоким медитацијама. Без страсти у животу осећања, Спиноза је био пун страсти у своме мишљењу: слободан, енергичан, самосталан, без предрасуда и без страха за своја мишљења. Он је мало читао, а много више мислио; Декартова дела била су за њега једина дубља студија, од њих је он почео своја размишљања и на њима се и зауставио. На своме главном делу радио је пуних 10 година, и тек кад је све у њему до најмањих ситница у мислима извео, ставио га је на хартију.

Своја дела писао је Спиноза латински. Најглавније дело његово, Етика, носи наслов: Ethica, ordine geometrico demonstrata et in quinque partes distincta, издана први пут у Амстердаму 1677 год. После Етике најглавније му је дело теолошко-политички трактат (Tractatus theologico-politicus, 1670), у коме је Спиноза бранио слободу мишљења, тражећи да држава (узгред буди речено, Спиноза је био републиканац) допусти потпуну слободу религије (не цркве) и потпуну слободу мишљења, тврдећи да су религија и философија две сасвим различне ствари, да је религији задатак морални живот а философији задатак интелектуални живот човека, али и да религија с тога нема права да поставља догме и да се чак позива и на откровење Божије, тврдећи да је Библија, осим што са-

држи морална правила за живот, просто историјско дело без икакве божанске инспирације у себи.

II.

Своју философију изложио је Спиноза, као што рекосмо, у своме главноме делу, Етици. Етика је најоригиналније дело философско, и то са математичке форме своје. Као што Геометрија полази од неколиких дефиниција и аксиома, па на основу њиховом изводи даље све посебне ставове у којима изражава специјалне односе и особине геометријских облика, тако и Спиноза у својој Етици полази од неколиких дефиниција и аксиома, у којима изражава основне особине елементарних факата реалности, на на основу њиховом изводи даље све специјалне особине и све специјалне основне односе тих елементарних факата реалности. Спиноза је мислио да ће тиме што ће Философији дати спољну форму Математике, и саме њене ставове извести и поставити са истом оном извесношћу са којом Математика поставља и изводи своје ставове. Спиноза је апсолутни рационалист, он мисли да је наш разум способан да чистом дедукцијом из себе и независно од искуства сазна и дедуцира реалност. Метафизика је по њему исто тако потпуно априорна и дедуктивна наука, као што је то и Математика. Од увек је Математика својом спољном структуром дефиниција, аксиома и пропозиција изазивала тако рећи завист Метафизике, те отуда није никакво чудо што је најконзеквентнији представник ове привео и у дело покушај да „геометријским редом" докаже ставове њене. Спиноза је то могао у осталом једино на тај начин и учинити, што су основне мисли његове Метафизике такве да оне допуштају примену математичке методе: јединство свих светских ствари и апсолутна нужност која, по Спинози, у свету влада, чини те је свет исто тако тако-рећи скамењен, као што су непромењљиви и скамењени математички облици.

Основна мисао Спинозине философије ова је: *постоји једна једина супстанција са бескрајно много атрибута*

(од којих су нама само два позната, мишљење и простирање). Све су ствари у свету делови једног и истог бића, све су оне условљене једном једином супстанцијом. Та једна једина апсолутна супстанција, која је недељива и бескрајна и која нужним начином егзистира, није ништа друго до сам Бог. Шта је Бог, шта је супстанција, шта атрибут, шта модус итд. — Спиноза је изнео у дефиницијама првог дела Етике, који расправља о Богу или апсолутној супстанцији. Супстанција је биће које је узрок себе (causa sui) или биће које све друго условљава, а само није ничим условљено, није ничим проузроковано, нема никаквог спољњег узрока своје егзистенције, већ је тај узрок у самој њој, она је узрок саме себе. Како је супстанција само једна, и како су све ствари у свету само акциденције те једне једине супстанције, то супстанција и није ништа друго до сам Бог. Бог или апсолутна супстанција биће је апсолутно бескрајно и као биће апсолутно бескрајно она мора имати бескрајно много атрибута, т.ј. бескрајно много својих реалних особина. Свака појединa ствар у свету мора бити део ма једнога од тих атрибута апсолутне супстанције, сваки атрибут пак мора бити исто тако састављен из бесконачно много модуса, као што је и сама супстанција састављена из бесконачно много атрибута. Атрибут изражава непосредно само биће супстанције, с тога сваки атрибут има све оне особине које има и супстанција, на име недељив је, вечан, у својој егзистенцији нужан, осим једне једине, на име апсолутне бескрајности. Док је супстанција бескрајна апсолутно и у сваком погледу, дотле је атрибут бескрајан тако рећи само у једном правцу, јер је ограничен другим атрибутима, који су исто тако бескрајни, или, просто рећи, атрибут је бескрајан, док је супстанција бескрајно бескрајна. (Модус или појединачна ствар) исто је тако условљен супстанцијом; али пошто је само атрибут непосредно условљен супстанцијом, то је модус само посредно њоме условљен. Модус, у колико је модус, дакле појединачна ствар, може бити ограничен, условљен и изазван само

другим модусом; у колико је пак модус израз атрибута супстанцијиног, у колико је његова општа природа у питању, он је условљен самим бићем супстанције. На тај начин Спиноза узима да апсолутна супстанција ствари има управо два начина њиховог условљавања: у колико су модуси својом општом природом условљени супстанцијом, у толико је ова последња *природа која ствара* (natura naturans), у колико су они као појединачне ствари условљени један другим, у толико је супстанција (односно свет) *природа створена* (natura naturata).

Природа или свет исто је што и Бог или апсолутна супстанција: само у колико се природа посматра са гледишта множине њених појединачних ствари у толико је она природа у ужем смислу или свет, дакле створена природа; у колико се она посматра са гледишта јединства њеног супстанцијалног супстратума, у толико је она природа која ствара или Бог. Спиноза не идентифицира Бога са светом појединачних ствари или универзумом: Бог је сâм једноставни и једини супстратум света. Његов систем не само да је *монизам*, него је и *пантеизам*, он не само да тврди да је васиона једно биће, него тврди да је то јединство условљено једном јединем супстанцијом, која је сам Бог. Разлика између хришћанског теизма и Спинозиног пантеизма у томе је, што је хришћански Бог ван света и што ствара свет, док је Спинозин Бог у свету и не ствара свет, већ га само условљава, т.ј. он га вечно ствара, али не својом вољом, већ самим својим бићем. свет је нужни продукт самог бића његовог. Са овог свог пантеизма Спиноза је и проглашен за атеисту и човека који је највећи противник религије. Међутим, Спиноза није атеиста, он би био атеиста само онда кад његова апсолутна супстанција не би имала никаквих божанских атрибута. Међутим она има један несумњив атрибут божански, наиме она мисли; мишљење је један од основних атрибута њених. Истина да мишљење божанско није једини атрибут његов: Бог поред мишљења има бесконачно много атрибута још. осим тога то његово миш-

љење није свесно мишљење, Бог нема свести о својим идејама нити самосвести о себи, у њему нема никаквих афеката, али поред свега тога ипак овај атрибут мишљења чини те је апсолутна супстанција Спинозина Бог, и као natura naturans нешто одвојено од natura naturata. Спиноза дакле није атеиста, ма како несвесан и хладан да је његов несвесни божански дух. Али ипак истина да је код Спинозе само божанско биће толико изгубило од својих особина да више не може никако служити као објект наших религиских жеља. Бог који за себе не зна и који не осећа ни бол ни задовољство, који не може да воли, такав Бог може бити само још предмет интелекта, никако не осећања, и опозиција религиозних душа у овом погледу противу Спинозе сасвим је оправдана.

Ако је свет вечни продукт божанске супстанције и ако се ова не може замислити без њега, онда су све ствари у свету створене у једноме сталноме реду, који је од вечности дат и који се не да мењати. Монизму и пантеизму Спинозиноме придолази тиме још и апсолутни механизам и детерминизам. Ако је Бог неспособан да сам из себе и самовољно продуцира нешто што пре тога није било у њему, ако он сам нема никакве слободе у своме стварању света, онда ће тим мање поједине ствари у свету, које су продукт његов, моћи бити слободне. Све је у свету с тога унапред апсолутно одређено, и слобода је проста илузија (људи, вели Спиноза, само зато мисле да су слободни, што су свесни својих радњи а нису свесни узрока који те радње изазивају; и камен кад би био свесан мислио би да пада слободно, а не услед теже земљине): сваки је модус одређен у својој егзистенцији другим модусима који му претходе, тако да је ред ствари једнога момента апсолутно одређен редом ствари прошлог момента. Апсолутни детерминизам Спинозин тако је апсолутан и непроменљив, да потпуно пада уједно са апсолутним механизмом, који искључује сваку телеологију у свету. Циљева у природи нема никаквих, све бива по узроцима, јер Бог може делати само по уз-

роцима а никако не по циљевима, иначе би свет био не вечни већ времени продукт што би значило да његов је Бог ван света. У природи не постоји никаква разлика између доброг и злог, корисног и некорисног, лепог и ружног и т. д., јер претпоставити то значило би претпоставити да Бог дела по циљевима а не по узроцима. Савршенство Божије, односно савршенство света не може лежати у атрибутима апсолутне доброте, лепоте и т. д., већ једино у апсолутном реалитету његовом: вечна супстанција тако је богата, закони њене природе тако су обилни да је она све произвела што се у опште замислити може, дакле и добро поред рђавог, корисно поред некорисног и т. д.

(Наставиће се.)

Др. Бранислав Петронијевић.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(8.)

29) Људи благородније врсте и виших способности показују често, а нарочито у младости, необичну оскудицу у познавању људи и живота, тако да бивају лако преварени или иначе заведени, док ниске нарави умеју много брже и боље да се нађу у свету. То долази отуда што у оскудици искуства морамо да судимо a priori, и што уопште ниједно искуство није као a priori. Људи обичнога кова имају то a priori већ у своме рођеноме *ја*, али благородни и одлични људи не, јер баш као такви, они се од оних других веома разликују. Па пошто ови оцењују мишљење и делање оних према своме мишљењу и раду, то се рачун не слаже.

Али чак и онда када такав један човек најзад буде научио a posteriori, из туђе поуке или из рођеног искуства, шта се од људи, укупно узев, може очекивати; чак и онда када буде појмио да су пет шестина њих у моралном и интелектуалном погледу такви да ће онај кога

прилике нису довеле с њима у везу, боље учинити ако их унапред избегава и, колико је могуће, остане изван сваког додира с њима; чак и онда тај човек ипак неће моћи имати довољно јасан појам о њиховој сићушности и бедности, него ће непрекидно, докле год живи, имати још да га проширује и допуњава; али, дотле, врло често ће се, на своју рођену штету, преварити у рачуну. Осим тога, и када буде усвојио ту поуку, ипак ће му се каткад десити да, доспевши у друштво дотле непознатих људи, мора да се диви кад их види како сви, судећи по њиховом говору и изразу лица, изгледају сасвим разумни, поштени, искрени, часни и врли, уз то можда још и паметни и духовити. Али то не би требало да га заведе, јер долази просто отуда што природа не ради као рђави песници, који, када хоће да представе лудаке или ниткове, то раде тако незграпно и с провидном намером, да нам се чини као да иза сваког таквог лица видимо песника који их непрекидно тера у лаж, довикујући нам ради опомене: „Ово је нитков, ово је будала; не верујте му ништа што каже!“ Напротив, природа ради као Шекспир и Гете, у чијим делима свако лице, док пред нама стоји и говори, има право, јер је схваћено тако објективно да нас натерује да узмемо учешћа у његовој ствари; јер оно је, исто као дела природе, развијено из једнога унутрашњега принципа, услед кога се његове речи и дела показују као природни, дакле нужни. Ко, дакле, мисли да у свету ђаволи никад не иду без рогова а будале без прапораца, биће увек њин плен или њена играчка. Додајмо томе још да људи у дружењу, као месец и грбоње, показују увек само једну страну, и да сваки има урођени дар да, помоћу мимике, и своје лице претвори у маску која представља врло тачно оно што би он требао да буде; пошто је та маска удешена искључиво за његову индивидуалност, то му она тачно приања, тако да је обмана потпуна. Сваки се њоме служи кад год треба некоме да се улаже. Њој треба толико исто веровати колико и маски од навоштеног платна, имајући на уму

изврсну талијанску пословицу: Non e si tristo cane, che non meni la coda (ниједан пас није тако љут, да не маше репом).

У сваком случају ваља нам се брижљиво чувати да о каквом човеку с ким смо се први пут састали, не добијемо сувише повољно мишљење, иначе ћемо у већини случајева, на своју рођену штету и срамоту, бити разочарони. При томе заслужује нарочите пажње ово: Баш се у ситницама показује људски карактер, јер ту човек не пази на своје држање; и ту можемо често на ситним радњама, на простим манирима, лако да посматрамо онај безгранични егоизам који не познаје ни најмањи обзир према другима, који ће се, затим, распознати и у великим стварима, и ако га људи прикривају. А такве прилике не треба да пропустимо. Кад се неко понаша безобзирно у малим дневним догађајима и околностима у животу, у стварима за које важи de minimis lex non curat;[1] када тражи у тим стварима само своју корист или своју удобност на штету других; када присваја себи оно што је одређено за све и т.д.: онда будите уверени да у његовом срцу нема праведности, него да ће и у крупним стварима бити нитков, чим му закон и сила не везују руке, и немојте га пуштати преко прага. Шта више, онај који без страха гази законе свога клуба, газиће и законе државне, чим то буде могао без опасности.[a]

Ако нам неко с ким смо мање или више присно везани, учини нешто на жао, онда нам остаје само да се упитамо да ли он за нас толико вреди да хоћемо да примимо од њега још који пут и чешће то исто, и још мало појачано, или не. (Опростити и заборавити значи стечено драгоцено искуство бацити кроз прозор.) У потврдном случају нема шта да се каже: јер ту говор слабо по-

[1] Закон не води бригу о ситницама. Пр.

[a] Кад би у људи, таквих као што већином јесу, добро било јаче од зла, било би боље уздати се у њину праведност, правичност, захвалност, верност, љубав или сажаљење, него ли на њин страх; али пошто је то код њих све обрнуто, онда је корисније поступати на супротни начин. Ш.

маже; онда ту морамо, с опоменом или без ње, да пустимо ствар нека иде, али треба да знамо да смо онда добровољно пристали да је претрпимо и други пут. У одречном случају ваља нам с места и за навек раскинути с драгим пријатељем, или, ако је то слуга, отпустити га. Јер, датом приликом, он ће учинити неизоставно баш то исто или нешто томе потпуно слично, и ако нас сада свечано и искрено о противноме уверава. Све, све може човек да заборави, само не себе самога, своје рођено биће. Јер карактер се просто не да поправити, пошто све радње човекове потичу из једног унутрашњег принципа, услед којега он у истим околностима мора да поступа на исти начин а не може друкчије. Треба прочитати мој награђени спис о тако званој слободи воље, и ослободити се заблуде. Зато, ако се помиримо с пријатељем с којим смо били прекинули, онда је то слабост коју ћемо имати да испаштамо када овај, првом приликом, опет учини управо и баш оно исто што је раније изазвало раскид; а он ће то чинити са још више дрскости јер ће у души бити свестан да ми не можемо да будемо без њега. То исто важи и за отеране слуге које поново узмемо у службу. Исто тако и из истог разлога не смемо очекивати да ће неко у промењеним околностима радити исто што је раније радио. Напротив, људи мењају своје расположење и владање тако исто брзо као што се мења њихов интерес; шта више, њина намерност издаје им менице на тако кратак рок да би човек морао имати још краћи вид па да их не да протестирати.

Претпоставивши да смо ради знати како ће неко поступати у неком положају у који имамо намеру да га ставимо, онда не смемо да се ослонимо на његова обећања и уверавања. Јер, ако и узмемо да говори искрено, он ипак говори о једној ствари коју не познаје. Зато морамо његово држање да израчунамо једино из прилика у које треба да ступи, и из сукоба између њих и његовог карактера.

Да бисмо уопште јасно и темељно разумели (а то

је веома потребно) колико су људи у ствари врло жалосни, необично је поучно употребити њихов рад и понашање у литератури као коментар њиховога рада и понашања у практичном животу, и vice versa[1]. То је врло корисно да се не бисмо преварили ни у себи ни у њима. Али, при томе, ни једна црта од особите ниskости или глупости, на коју у животу или у књижевности наиђемо, не треба никада да нам буде предмет љутње и једа, него само предмет сазнања; и то на тај начин што ћемо у њему гледати само један нов прилог карактеристици рода људског и, по том, запамтити га. Тада ћемо га посматрати онако као што, од прилике, минералог посматра један врло карактеристичан примерак неког минерала који му је дошао до руку. Изузетака има непојмљиво великих, а разлике међу индивидуалностима су огромне, али, укупно узев, као што је одавно речено, са светом зло стоји: дивљаци један другога једу, а питоми један другога варају, и то се зове ток света. Па шта су и државе, с целом својом вештачком машинеријом управљеном унутра и напоље, и насилним средствима, друго до мере предузете да би се поставиле границе безграничној неправедности људској? Зар не видимо у целој историји како сваки краљ, чим се он учврстио и његова земља ужива извесно благостање, тиме се користи те да са својом војском, као с каквом разбојничком четом, нападне на суседне државе? Зар нису сви ратови, у основи разбојнички походи? У старо доба, па и у средњем веку, побеђени су постајали робови победилаца, т.ј. у основи узев, они су морали за ове да раде; али то исто морају и они који плаћају ратне контрибуције: они, наиме, дају принос од раније̂га рада. Dans toues les guerres il ne s' agit que de voler, вели[1] Волтер, а Немци нека то добро утуве.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког Св. Предић.)

---

[1] Обрнуто. Пр.

[1] У свима ратовима главно је красти. Пр.

ОДЛОМЦИ ИЗ СТРАНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

5.

ПЕСМА ДИВЉЕГ ПЕТЛА.

(*Ђакомо Леопарди* родио се у Реканатију 1798, умро 1837. Ђакомо Леопарди је најдоследнији, најубеђенији песимист који се икада родио. Као песник и фисософ он је свуда у својим дијалозима, у својим мислима, у својим песмама, ширио једну и исту тему: Живот је несрећан; ничега нема доброга у њему. Срећа је људска само празан сан. Свет није леп; шта више ружан је: осим ако се гледа из даљине. Задовољство је само име, и оно не постоји. У песмици: »Себи самом« изражено је све оно што писац мисли о свету: »Горчина и досада је живот, ништа друго; а свет је блато.«

У »Песми дивљега петла«, коју сада доносимо, читаоци ће наћи исте мисли о животу.)

Неки јеврејски научењаци и писци тврде да између неба и земље, или, управо, делом на земљи делом на небу живи некакав дивљи петао, који стоји ногама на земљи, а крестом и кљуном додирује небо. Овај цин петао, осим разних особина које се о њему могу прочитати у напред поменутим писцима, навикнут је и на размишљање или, пак, обучен је, као какав папагај, не знам од кога, да изговара речи као људи: јер се нашла на једној старој овчијој кожи, исписана јеврејским писменима, једна песма на језику између јеврејског, тароумског, рабинског, кабалистичног и талмудског, која се зове: Scir detarnegòl fara letzafra, т.ј. *Јутарња песма дивљег петла*. Ову сам песму, са великим трудом, и после многих запиткивања више рабина, кабалиста, теолога, правника и философа јеврејских, успео да разумем и да је преведем на обичан језик, као што се ниже види. За сада нисам могао сазнати да ли петао понавља ову песму с времена на време или, пак, свако јутро; да ли није отпевана само

један пут; ко је чује да се пева или ко ју је чуо: и да ли је речени језик баш језик петла или је песма преведена са кога другог језика. Што се тиче доле наведеног превода, да би ми био што је могуће вернији (заиста сам се и сувише старао), учинило ми се боље да узмем прозу него стих, и ако је песничка ствар. За непрекидан, неки пут, може бити, и надувен стил не треба да се пребацује мени, пошто је он исти као у оригиналном тексту, који, пак, у овом погледу, одговара обичају источњачких језика, нарочито у песника.

Устајте, људи, будите се. Дан се поново рађа: истина се враћа на земљу, а таштих слика нестаје. Устајте: узмите опет на себе животно бреме; пређите из лажног у прави живот.

Свако у ово време прикупља и претреса у памети све бриге свога садањег живота; опомиње се намера, тежња и послова; размишља о уживањима и невољама које ће му се у току новога дана догодити. И свако је у то време жељан, више него икада, да нађе у својој души веселих нада и пријатних помисли. Али је мало њих који су задовољени у овој жељи: буђење је свима штетно. Бедник чим се пробуди, враћа се у руке несрећи својој. Веома је пријатна ствар тај сан у коме су се стекле, да га ублаже, или веселост или нада. Њих обе остају, све до у очи другог дана, целе и неповређене, али тада или их нестаје или опадају.

Кад би сан самртника био вечит и исто што живот; кад би све што је живо чамило на земљи у најдубљем миру и кад се под сунцем не би појавило ни једно дело; кад се не би разлегали ни рика волова на ливадама, ни урлање дивљих животиња у шумама, ни певање птица у ваздуху, ни зујање пчела или лептира у пољу; кад се не би зачуо нигде никакав глас, никакав покрет, осим воде, ветра и буре, васељена би заиста била непотребна. Али би, може бити, у њој било или мање изобиље среће или више беде, него што их данас има? Ја питам тебе, о

сунце, творче дана и пратноче људског бдења: у току векова које си ти оделило и уништило до сада излазећи и залазећи, виде ли икада једног јединог између живих да је срећан? Међу неизбројним делима смртних која си до сада видело, мислиш ли да је бар једно постигло свој циљ тако да је створило задовољство, било трајно било пролазно, ономе лицу које га је извршило? Шта више, видиш ли ти сада или да ли си икада видело срећу у границама света? У ком пољу станује, у којој шуми, у којој планини, у којој долини, у којој земљи, насељеној или пустој, на којој између толиких планета које твоји зраци осветљују и загревају? Можда се крије од присуства твојега и станује на дну пећина или у дубини земље или мора? Која жива ствар има удела у томе; која биљка или што друго што ти оживљаваш; које биће снабдевено биљним или животињским моћима или лишено њих? Па и ти само, ти које као какав неуморни џин, нагло јуриш, дан и ноћ, без сна и одмора, безграничним путем који ти је одређен; јеси ли ти срећно или несрећно?

Самртници, устајте. Још се нисте ослободили живота. Доћи ће време кад вас никаква спољашња сила, никакав унутарњи покрет, неће кренути из тишине сна, него ћете се вечито одмарати у њему и никад вам неће бити доста. За сада вам није допуштена смрт; само вам је дато, с времена на време, нешто њој слично. Јер се живот не би могао очувати, кад се не би често прекидао. Сувише дуга мана овога кратког и пролазног сна је зло само собом смртоносно и узрок вечитог сна. Живот је таква ствар да онај који га носи, осећа, с часа на час, потребу да, остављајући га, одахне и окрепи се, уживајући у једном, готово, делићу смрти.

Изгледа да све што постоји има свој нарочити и једини циљ, смрт. Пошто оно што није било не може умрети, то из ничега постадоше ствари које постоје. Извесно последњи узрок бића није срећа, јер ниједна ствар није срећна. Истина, све оно што живи, ставља у сваком свом послу овај циљ, али га ни у једном не постиже.

Људи, у целом свом животу, радећи, трудећи се, мучећи се вечито, трпе, у истини, и муче се само зато да постигну овај једини циљ природе, смрт.

На сваки начин, први тренуци дана су најсношљивији. Мало њих, будећи се, налазе у својој свести на мисли пријатне и веселе, али их готово сви стварају и замишљају о садашњости, јер су духови у то доба, и без икаквог нарочитог и одређеног узрока, склони поглавито радости и готови су, више него у друга времена, на подношење зала. И тако ако је когод (кад на њ нађе сан). био обузет очајањем, будећи се, понова задобија наду, ма да му се она никако не остварује. Многе незгоде и стварни болови, многи узроци страха и туге, изгледају у то време много мањи но што изгледаху једно вече раније. Често се јади прошлога дана посматрају са презирањем, и, без мало, готово са подсмехом, као плодови погрешака или таштих уображења. Вече се може поредити са старошћу; почетак дана, на против, личи на младост. Почетак дана је понајвише утешан и пун наде; вече је тужно, обесхрабрено и склоно да се нада злу. Али, као и младост целога живота, тако је и младост коју самртници осећају свакога дана, врло кратка и пролазна, те брзо и дан за њих стари.

Цвет година, и ако је најбољи део живота, ипак је бедна ствар. На ипак, и ово јадно добро ишчезава у тако кратком времену, да кад човек по многим знацима примети пропадање свога бића, једва да је приметио његово савршенство и могао осетити и упознати потпуно своју сопствену снагу, а ње већ нестаје. Без сумње, природа је у свакoм свом дёлу управљена и намерена к смрти, јер само зато старост претеже тако јасно и то тако јако у животу и у свету. Сваки део васељене неуморно се жури смрти са чудноватом хитрином и брзином. Само васељена једина изгледа неподложна пропасти и немоћи, јер и ако у јесен и у зиму изгледа готово болесна и стара, ипак се у пролеће вечито подмлађује. Али као што смртни, и ако у прво доба дана по-

нова стичу неки део младости, ипак сваки дан старе и најзад се са свим гасе: тако и васељена, и ако се у почетку сваке године подмлађује, ипак стари. Доћи ће време кад ће и васељена, па и сама природа бити угашена. И као што од највећих људских краљевина и царевина и њихових дивних дела, која беху у ранија времена веома славна, данас не остаје никаква знака ни гласа; исто тако од целог света и од безбројних догађаја и беда бића неће остати никаква трага, него ће глува тишина и најдубљи мир испунити безграничан простор. И тако ће се ова чудна и страшна тајна универсалног бића, пре но што би била објашњена и схваћена, изгубити и нестати.

Ђакомо Леопарди.

(Превео с талијанског М. Р.)

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА У БЕОГРАДУ.

(Упоређена са Народном Библиотеком у Софији.)

Из извештаја који је Управа Народне Библиотеке поднела Академији Наука, и који је први пут поднет детаљан и опширан, види се јасно како напредује и како се развија ова наша културна установа. Сем Београда, ми имамо још две Народне Библиотеке, у Крагујевцу и Нишу, али до данас не видесмо нигде извештај о њиховом раду, нити знамо колико те библиотеке имају књига, ни са колико се годишње прнављају; шта се највише узима из њих, ко су њени читаоци, и колико их има преко године. Ми тако исто имамо библиотеке по нашим средњим школама, имамо читаонице по разним местима, и ако се нико не сећа да тражи да се поднесе извештај о њима, да знамо колико и где имамо библиотека, са колико књига, и да ли се те књиге читају, или је те библиотеке попала паучина, или су књиге развукли господа руковаоци (слушали смо, на пример, да је

директор средњег завода у унутрашњости продавао као своје, и буд зашто, књиге југославенске академије, и ако је на њима био жиг гимназијски). Данас су Библиотеке културно обележје једнога народа, и њихови статистички бројеви колико су драгоцени податци за суд о образованости једнога народа, толико дају занимљивих обавештења о томе како и које књиге пролазе, којису аутори актуални, и какав је однос између књижевне вредности или створене репутације и броја читалаца једнога писца.

Народна Библиотека у Београду имала је на крају 1902 године свега 36.600 дела, у 73.578 књига, 13.033 дупликата, 729 рукописа, 786 писама, 198 штмп. првина 2403 геогр. карте и 1503 новина и листова, Из извештаја не види се колико Библиотека има свега страних, а колико српских часописа, тако исто и колико политичких српских и страних новина; нити се зна колико је и каквих преко године примано српских и страних часописа, а то све не би било на одмет да се зна. У томе је већ опширнији извештај Софијске Н. Библиотеке: тако су они за 1899 год. (поред свег тражења нисмо могли добити новији извештај) примали 43 руска периодична издања и 1 политички лист; 21 француско периодично издање и 2 политичка листа; 20 немачких часописа; 13 енглеских, 2 чешка, 1 пољски, 1 хрватски (Vienac), и 1 — чујте само — *босански* (Нада), а ***ни један српски***. Дакле и код Бугара постоји она Калајева теорија о босанском језику (у табличном прегледу убројали су „Наду“ као *хрватски* лист). Свега на страним језицима примали су у Софији 100 часописа и 3 политичка листа!

Часописи у Народној Библиотеци у Београду, махом се читају у самој Библиотеци, тако видимо да је по језицима узимано:

српских	156	часописа	узето	4664	пута
немачких	35	„	„	189	„
француских	18	„	„	174	„
за пренос:	209		за пренос:	5047	

	пренесено: 509			пренесено: 5047	
руских	15	„	„	126	„
бугарских	3	„	„	139	„
чешких	2	„	„	4	„
енглеских	2	„	„	5	„
словеначких	1	„	„	1	„

Свега 232 часописа узето 5305 пута.

Српских часописа дакле узимато 156, 4664 пута, а страних 76, узето 641 пут. Од српских часописа највише су узимати:

„Дело“	509	*пута*
„Отаџбина“	460	„
„Срп. Књиж. Гласник“	363	„
„Летопис Мат. Српске“	274	„
„Гласн. ученог друштва“	187	„
„Бранково Коло“	186	„
„Звезда“	169	„
„Нова Искра“	154	„
„Коло“	127	„
„Зора“	123	„
„Годишњ. Чупићева“	113	„
„Јавор“	109	„
„Глас Академије Наука“	94	„
„Rad jugosl. Akad.“	91	„ и т.д. и т.д.

Ако ове српске часописе прегледамо по струкама, видећемо да је сразмерно много узимато шаљивих листова (21), и од њих највише „Брка“ 73 пута, „Бич“ 21, „Доминђан“ 21, „Геџа“ 18, „Жижа“ 16, „Стармали“ 17 и т. д. Шаљиве листове узимали су само ђаци. Биће да оволико узимање шаљивих листова стоји у вези са појавом многих шаљивих листова.

Од *страних часописа* највише је узимат бугарски „Зборникъ за нар. умотворения“ 128 пута, затим немачки „Illust. Zeitung“ 70 пута; „Archiv für slav. Philologie“ 27 пута; руска „Нива“ 69 пута; француски „Revue bleue“ 50 пута; „Revue des deux Mondes“ 41 пут, „La Revue des

Revues" 15 пута; талијански „Bulletino d' Archeol. e storia Dalmata" 15 пута.

Политичких српских листова узимато је 80, и то 779 пута. Највише су узимате „Српске Новине" 165 пута; „Одјек" (ранијих година) 56 пута; „Срп. Завет" 43, „Самоуправа" 41, „Социјал-демократ" 23, „Мале Новине" 22, „Видело" 30, „Дневни лист" 22, „Застава" 20, „Нови Одјек" 20, „Радник" 16, „Видовдан" 17, „Српска Застава" 15 пута, и т. д.

У Софијској Народној Библиотеци узимано је

	у Библиотеци				ван Библиотеке	
бугарских	1665	часописа	1939	пута	274	часописа
руских	1564	„	2139	„	575	„
француских	352	„	517	„	165	„
немачких	57	„	86	„	29	„
енглеских	6	„	29	„	23	„
других	21	„	28	„	7	„
Свега	3665	часописа	4738	пута	1073	часописа

Ако размотримо шта је све у нашој Библиотеци узимато, читано и разгледано, онда имамо овај преглед

Дела (књига) узимато је	18482
Часописа српских	4664
„ страних	641
Политичких новина	779
Географ. карата, атласа	109
Штамп. првина	7
Рукописа	60
Музикалија	44
Извештаја, програма, правила, статута	66
Свега	24852

Реверса је било 14016.

У Софијској Народној Библиотеци узимато је дела 13712 (код нас 18482).

У Београдској Н. Библиотеци после српских дела којих је узимато научних и забавних 13038, а са часо-

писима, првинама, политич. листовима свега 18614, а страних 6238, највише се узимало немачких 2326 пута, на француских 1712 пута, латинских 552, руских 470, енглеских 157, талијанских 125, чешких 43, грчких 27, маџарских 18, бугарских 17, а најмање пољских, само 4 пута.

У Софијској Н. Библиотеци више се узимало и носило кући; тако је код њих ношено кући 5368 књига, и 1073 часописа. (Код нас је услед кауције отежано да се књиге носе кући). У Соф. Нар. Библиотеци после бугарског највише се узимало на руском, затим на француском, па на немачком језику. У Библиотеци се читала највише лепа књижевност, затим: друштвене науке, историја, уметност, историја књижевности, педагогија, „справочни“ књига (?), философија и т. д.

По струкама у Нар. Б. у Београду највише су се узимали:

Романи, приповетке, новеле	6460	пута
Песме	1455	„
Историја (општа и срп.)	1409	„
Позоришна дела	890	„
Природне науке	845	„
Правне, држ. науке, закони	721	„
Филологија	633	„
Екон. и финанс.	614	„
Философија	565	„
Критике, расправе, брошире	554	„
Историја књижевности	481	„
Географ. путописи	410	„
Психологија	380	„
Уметност	357	„
Културна историја	362	„
Разна друга дела	308	„
Биографија	299	„
Педагогија	212	„
Техничке науке	190	„
Хигијена, суд. медецина	166	„
Друштвене науке	168	„
Богословље	165	„
Енциклоп. речници	115	„
Математика и геометрија	125	„

Календари	101	"
Фолклор	103	"
Тргов. и саобраћај	63	"
Војена дела	50	"
Етнографија	49	"
Привреда	43	"
Археологија	33	"
Беседништво	30	"
Статистика	25	"
Астрономија	24	"
Митологија	23	"
Спиритизам	22	"
Феминизам	19	"
Спорт	19	"
Нумизматика	17	"
Некролози	14	"

Подела по струкама код нас је опширнија и детаљнија, док је у Београдској Нар. Библиотеци 40 рубрика, у Софијској Нар. Библиотеци је само 16 рубрика.

У Београдској Народ. Библиотеци од *српских писаца* највише су читани Вук Караџић 170 пута; М. Ђ. Милићевић 133; Ст. Новаковић 116; Јован Стерија Поповић 116; Чеда Мијатовић 104 и Др. Мих. Вујић 104. У Софијској Нар. Библиотеци највише је читан Вазов 346 и Блъсков 131 пут. *Једини „српски писац"* који је у Софијској Народ. Библиотеци читан јесте *Карио Амурели* („Трговина с људским месом") узимат 34 пута, а код нас 51 пут.

Од *песника* у Беогр. Нар. Библиотеци највише је узимат J. Суботић 87 пута; Ђ. Јакшић 85; Змај Јова 76; П. П. Његош 75; В. J. Илић 56; Л. Костић 44; П. Прерадовић 42; Бранко 32; Ив. Гундулић 21; и J. Дучић 20 пута.

Од *приповедача*: Мил. Видаковић 98; Карио Амурели 51; Радоје Домановић 45; Ст. Сремац 43; Јанко Веселиновић 40; Ст. Љубиша 35; Таса Миленковић 37; Лаза Лазаревић 29; Јаша Игњатовић 27; Милов. Глишић 25.

Од *драмских писаца:* J. Ст. Поповић 116; Бр. Нушић 91; К. Трифковић 11 пута.

Од *правника и државника:* Слободан Јовановић 43, Ј. Авакумовић 30, Г. Гершић 18 пута.

Од *историка:* И. Руварац 34; Ст. Бошковић 28; Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић 22; Јов. Томић 15; Јов. Рајић 14 пута.

Од *филолога:* Ст. Новаковић 116; Ђура Даничић 41 пут.

Од *философа:* Ал. Васиљевић 49; Доситије 42; Б. Кнежевић 39; М. Кујунџић 11 пута.

Од *богословских писаца:* Н. Милаш 51, Владика Никанор 7, Митрополит Михаило 5 пута.

Од *педагога:* Др. В. Бакић 33 пута.

У Београдској Н. Библиотеци највише је читан *Толстој* 461 пут; а у Софијској Н. Библиотеци ***В. Иго*** 387 пута.

Од *страних писаца* ови су највише читани:

У Београдској Библиотеци			У Софијској Библиотеци		
Л. Толстој	461	пут	В. Иго	387	пута
А. Дима (отац)	446	„	Вазов	346	„
В. Иго	404	„	А. Дима (отац)	335	„
Дрепер	228	„	Жил Верн	312	„
Шекспир	199	„	Мајн Рид	323	„
В. Фалк	180	„	Тургењев	256	„
Бајрон	144	„	Шекспир	218	„
Мопасан	134	„	Гогољ	182	„
Жил Верн	129	„	Толстој	168	„
И. Тургењев	126	„	Монтепен	156	„
А. Доде	122	„	Мопасан	154	„
Гогољ	115	„	Зола	130	„
Хофман	112	„	Пушкин	126	„
Овид	103	„	Шилер	122	„
Спенсер	100	„	Ев. Си	111	„
А. Дима (син)	99	„	Доде	104	„
М. Јокаи	95	„	Гете	103	„
Ф. Миклошић	85	„	В. Фалк	90	„
Ј. Шер	84	„	Достојевски	57	„
Е. Зола	79	„	Молијер	69	„
Ж. Ж. Русо	69	„	Чернишевски	55	„
Пушкин	67	„	Хофман	36	„
Чернишевски	62	„	Спенсер	28	„

Јиречек	52 „		Бајрон	26
Гончаров	51 „		Гончаров	16
Гете	45 „		Јокаи	5
Шилер	42 „			и т. д.
	и т. д.			

Аутора читаних било је у Беогр. Нар. Библиотеци свега 740, а у Софијској Н. Б. 230.

Посетилаца у Беогр. Н. Библиотеци било је преко целе године 24852. Од ових највише је било Ђака (Велике Школе, гимназије од IV разреда на навише, трговачке академије, богословије, сликарске школе) 21617; професора (Вел. Школе и свију средњих школа) 2184; чиновника и пензионара 633; грађана 243; лекара, официра, војника и глумаца 65; странаца 56; учитеља 34; адвоката 10; свештеника 10. Међу овим посетиоцима било је женскиња 357.

Библиофил.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Кандид или Оптимизам, роман од Волтера. Превео с француског Војислав Јовановић. Београд, 1903.

„Кандид“ је једна философска прича у духу XVIII века, писана стилом глатким али хладним; с личностима које представљају апстрактне идеје као у каквој алегорији, и с догађајима који су занимљиви поглавито својим „правоучењијем“ као у каквој басни; прича у којој се пролазе разне земље и градови, — Вестфалија, Лисабон, Парагвај, Француска, Енглеска, Млетци, Цариград, не рачунајући измишљене крајеве као Елдорадо, или крајеве с лажним именом као та земља Бугарска, која јамачно представља државу Волтеровог пријатеља, Фридриха Великог, — и, поред све те панораме, која се пред нашим очима размотава без престанка, ниједног описа, чак ниједне живописне речи; прича, по неким својим поједи

ностима, невероватна као да би се дешавала на другој планети, и уопште тако одвојена од сваке природне и друштвене средине, тако изолована у простору и времену да би се могла дешавати ма где у васељени где има створења с нашим мозгом; у кратко, прича „символична“, али чији символизам не личи на овај осећајни, дубоки, магловити символизам данашње књижевности, у коме има и лиризма и сенсуализма и метафизике, — и који би хтео изразити више но што се изразити може; већ један символизам од пре сто година, сув а прецизан, који идеје савршено јасне облачи у фабулу склопљену правилно; символизам, ако смем рећи, једне кинеске приче, прозаичан и оштроуман, и са једном ситном и стегнутом грацијом.

У „Кандиду“ Волтер се бави оптимизмом, управо Лајбницовом философијом, која је у својим закључцима била тако блажено оптимистична. На супрот тој теорији о животу, Волтер ставља саму слику живота, износећи читаву поворку глупо несрећних и комично жалосних случајева, — ужаси Шекспировог позоришта испричани лаким тоном талијанске лакрдије, — којима се Лајбниц, на најдрастичнији начин, утерује у лаж. У „Кандиду“ је учитељ оптимизма доктор Панглос, који једнако доказује да ми живимо у најбољем могућем свету, где је све како најбоље може бити. Међутим, ево биографије тог задовољног проповедника једне задовољне философије. Васпитач у једној племићској кући, „најбољој у најбољем свету“, Панглос се даје заразити једном собарицом. Наружен у лицу гнојавицама, без зуба и готово без носа, он иде светом као просјак. Пошто је претрпео, једно за другим, буру, бродолом и земљотрес, инквизиција га у Лисабону осуђује на вешала. Његов леш купује неки берберин, али тек га је распорио, Панглос, скинут с вешала полу-мртав, враћа се у живот под дејством бола. Са ушивеним трбухом, он продужује своја страдања, која још нису завршена, док најзад не постаје роб на галији, пошто је претходно добио дегенеке. Стоик по глупости

а не по јачини духа, он остаје до краја веран својој философији. Као прави педант који више верује књизи но животу, он вели да, у пркос свему, свет мора бити добар, јер није могуће да се Лајбниц преварио. Панглос није изузетно несрећна особа у „Кандиду“: нико у тој књизи није боље среће, почињући од сама њена јунака, од Кандида. Кандид је заљубљен у Кунегунду, лепу кћер барона Тундер-тен-тронка: после небројених препрека, њих се двоје узимају, али тада Кунегунда није више ни млада ни лепа. Пошто је за њоме чезнуо годинама, Кандид је налази најзад као куварицу где пере туђе судове, — и њена је ругоба толика да Кандид, ужаснут, мора устукнути три корака. И додајте да, у току својих ранијих авантура, Кунегунда није изгубила само лепоту... Разочаран, Кандид изражава своју философију — која је и Волтерова философија — у овој реченици: Треба радити своју башту. Што значи, срећа је само у раду, — у раду који нам не оставља времена да мислимо о себи и о својој срећи. Срећа је у томе, не тражити срећу. Ње нема, или она се не да постићи, што је све једно, — и зато радимо своју башту. Колико разочарања и колико горчине у овој простој, тако мирној реченици, која на први поглед изгледа израз најобичније себичности, и ништа више.

Наравно да је Волтер био далеко од тога да „Кандидом“ утуче Лајбница. Ти примери из живота, покупљени у Волтеровој приповетци, не доказују апсолутно ништа противу Лајбницових философских концепција, које се и не оснивају на свакодневном искуству, него на чистом умовању. У „Кандиду“ се Волтер, без мало, показује онако наиван као онај човек који је ударио шамар једном философу, да би му доказао да спољашњи свет постоји ван наших представа. Срећом, „Кандид“ је приповетка која вреди сама собом, независно од своје философске тенденције. Од Волтера какав се ту показује, немогуће је причати течније, живље и занимљивије, — немогуће је бити хитрији у руги и подсмеху. „Кандид“

је написан онако као што се разговарало у салонима XVIII века, и докле га читамо, нама не излази пред очи слика једног књижевника, који сам у својој соби, с напором, склапа један роман, психолошки, социолошки, историјски, експериментални, или какав други; већ нам излази пред очи слика једног господина који, у отменом друштву, са свим неусиљено, ради забаве своје и својих слушалаца, казује једну анегдоту. Због тога што је у ствари козерија, „Кандид“ и јесте тако кратак, — за два се сахата може прочитати цео; зато у њему и нема данашњих описа од неколико страна, нити дугих анализа карактера, нити какве замршене интриге, која би се морала пратити с пером у руци. Ту се, као у свакој козерији, ствари казују кратко и брзо; више се наговештавају но што се развијају; две три речи довољне су да скицирају један карактер; читаве серије догађаја збијене на једној страни, а најоригиналнија и најдубља опажања нишчева стављена између две запете, у једној уметнутој реченици. И онда, као у свакој козерији, — мислим, доброј, — духа доста, и то духа дискретна, који се више подразумева, но што избија у појединим изразима (премда има и тога). Све ове врлине „Кандидове“, сва та вештина лепа и духовита причања без сумње је мање потребна данас него у Волтерово доба, кад се приповедач обраћао једној малобројној и преснћеној аристократској публици, пред којом човек није смео бити не само досадан и педантан, него чак ни одвећ озбиљан. Али, ма колико та вештина изгледала данас „старинска“, то ипак остаје једна вештина, и то врло деликатна...

Укупан утисак који од „Кандида“ добијамо, није управо онакав какав би требало да буде према садржини те приповетке. По својој садржини та приповетка није тако весела. Панглос је, истина, велики глупак, али његова боловања, и његови дегенеци, и његово вешање, и ушивање његова распарана трбуха, — све су то ствари од којих се, иначе, кожа јежи. Онај састанак Кандидов с Кунегундом, кад му она полази у наручја, а он мора

да окрене главу од ње, јесте, кад мало размислимо, једна непријатна сцена. И уза све то, на свакој трећој страни један човек убивен, или бар једна жена силована: у целој светској књижевности ја не знам романа у коме би било више силовања. Од куда онда долази, да се, читајући „Кандида“, забављамо једнако, а местимице чак и смејемо, и то од срца? Све за бадава, „Кандид“ нас оставља у лепом расположењу, и ако је његова философија горка, а оно што се у њему прича, грозно и ужасно. И о том вреди размислити, — о том ведром утиску који добијамо од једне црне приче.

Тај ведар утисак долази, прво, стога, што Волтер није дао својим личностима толико живота да бисмо се могли озбиљно интересовати њиховом судбом. Кандид, Панглос и сви остали, то су само лутке, — ми то добро знамо, — које Волтер окреће како му кад треба, да докаже своју тезу. И после, цела је приповетка тако мало реална као једна бајка! Уосталом, све те страшне ствари које се у „Кандиду“ налазе, сва та убиства, силовања, батинања, вешања, парања, ушкопљавања, боловања, Волтер, истина, казује, али не описује. И н.пр. кад говори о томе како је онај берберин сецирао жива Панглоса, Волтер се не задржава на појединостима те хируршке операције. На његовом месту Свифт би нам дао о томе таку гнусну и страшну слику, да бисмо је после и у сну видели. Због тога што нам код Волтера не остаје ништа у очима од свега што читамо, ми не можемо бити узбуђени ни тим грозотама о којима нам прича. Што је главно, сам Волтер не жали много своје личности. Он се више забавља тиме што у њиховом случају има апсурднога, но што њихову муку осећа. Позната је ствар да је то, и иначе, био човек који се више ругао глупостима овога света, но што су га његове неправде болеле. О томе баш у „Кандиду“ имамо један леп пример. Он ту прича о једном енглеском адмиралу, кога су стрељали зато, што по мишљењу публике, није показао у рату довољно куражи, — и онда, Волтеру

није толико жао што је тај човек убијен на правди бога, колико му је смешно, што Енглези стрељају једног плашљивог адмирала да би „окуражили“ оне остале... Ово чисто интелектуално проматрање живота — проматрање које претпоставља велику оштрину ума, али никакву доброту срца, — може многима изгледати ствар ладна и бездушна; али, ипак, какав „интелектуалац“, тај Волтер, — и то на читавих сто година пре него је ова реч измишљена....

Слободан Јовановић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД

Ичков Мир. Покушај непосредног измирења Србије и Турске 1806—1807. Политично-историјска студија Стојана Новаковића. (Глас Српске Краљ. Академије. LXVI. Други разред). (Крај.)

На стр. 33. Г. Новаковић, говорећи о занимању Ичковом, вели да је он био београдски базрђанбаша и да је сем тога „вршио дужност консула грчких трговаца.“ Писац мисли да су то две различне функције, међу тим *базрђан-баша* и *конзул*, то су два различна имена на два различна језика за исту функцију. Базрђанбашлук и конзулат београдски једно је исто.

Сем тога и сама функција базрђанбаше нетачно је назначена.[1] Базрђанбаша није био „старешина *царини* и *трговини*“, већ је био привилегисани експедитор робе која је из Цесарије преко Земуна и Београда ишла у Румелију и обратно. Његова је служба према томе у тесној вези с царинарницом, али увек на ратној нози

[1] »Базрђанбаша је био старешина царини и трговини, у вези с трговачким редом, као саветник пашин за трговачке и привредне послове, који је, тога ради, ваљало да има поверење и у паше и у трговаца.« стр. 33.

према њој. Њему је главно да брани интересе трговаца, царинарници пак да брани везирове интересе у чијим се рукама и находи. Та борба није била заоштрена пре првог устанка, она је избила на површину за владе кнеза Милоша, кад је кнез од приватних лица откупио ферман базрђанбашлука, а царинарница пак остала у везировим рукама све до 1830 год. Чак је базрђанбаши било стављено у патриотски задатак да поткрада царинарницу, што се онда звало врло ублаженим изразом „економически приход.“ Тај факат што је царинарница београдска прешла у српске руке хатишерифом од 1830 године, дакле дотле зависила од везира, и што Г. Новаковић спомиње (стр. 78) да је кнез Милош поставио 1816 год. Наума Ичка за базрђанбашу, дакле да је конзул зависио од њега, био је довољан да се види да базрђанбаша није могао бити „старешина царини.“ Ваља напоменути да је после другог устанка везир имао, поред правог, свога нарочитог базрђанбашу. Он је за везиров двор куповао различне ствари, изводио разне трговачке спекулације, служио као тумач или секретар, функција коју је раније вршио прави базрђанбаша или консул.

Напоменимо још овде да је нетачно да је кнез Милош поставио Наума Ичка за консула 1816 године. Консулат је прешао у руке кнежеве тек 1817 године. Те године Наум Ичко и Никола Брзак откупе од неке удовице из Ниша ферман београдског консулата. Ну Брзак се после тога одмах покаје, те га продаду кнезу Милошу. Брзак оде на хаџилук, а Наума Ичка кнез постави консулом. Прелазак конзулата у кнежеве руке, био је велики добитак. За конзуле је кнез постављао лица у којима је имао велико поверење. Они су прелазили сваки дан у Земун по своме послу и могли су тајно, и не зазирући много од Аустријанаца и Турака, преносити кнежеву кореспонденцију са руским и кнежевим агентима у Бечу и Влашкој, што би иначе врло тешко ишло. Држање скела на Сави и Дунаву и београдског консулата чинило је те се кнез Милош у најкритичнијој периоди

своје владе 1816—1826 врло брзо извештавао о току европ. догађаја и руској политици.

II. Ичко је управљао консулатом до новем. 1820. За тим је дошао Хаџи Никола Брзак (до јан. 1822.). Марко Георгијевић (до феб. 1824.), А. Симић (апр. 1830.), најзад Панта Хаџи Стоило. 6 јуна 1839 Намесништво, на предлог Савета од 25 апр., реши да и београдски консулат са Капиџма споји са београдском царинарницом, и тако је нестало ове данас тако непознате установе.

Стр. 89—91. Од почетка априла до почетка јуна 1806. Турци нису чинили нападе против Србије. Крајем маја Срби се предају најбољим надама услед Ичкових повољних извештаја из Цариграда. (Ми смо већ видели да Ичко тада није још ни пошао за Цариград.) „Али се одмах по том показало да су те наде Ичкове за тај мах биле још сувише оптимистичне.“ Од једном, 23 јуна, турска посада у Београду отпочне непријатељства; 28 јуна турска се војска крене из Софије к Морави; 10 јула турска је војска била под Шанцом. Г. Новаковић се пита, откуда та нагла промена у држању Турака, и одговара на то: „врло је могућно“[1] и „очевидно је,“[2] да су та непријатељства ресултат Наполеоновог писма од 8/20 јула Султану Селиму. Изван сваке је сумње да треба имати и сувише добро мишљење о саобраћајним средствима у почетку XIX века, о организацији турске војске и окретности Дивана у то време, те држати да је 15 до 20 дана довољно да Наполеонове поруке, послате из Сен-Клу-а код Париза, султану у Цариград, изазову кретање турске војске против Србије.

Стр. 43. Г. Новаковић говори о неком примирју, које је августа 1808 закључио Карађорђе у Параћину са главним турским командантом из Софије. Текст тога акта налази се у Мартенсовој збирци. Чудновато је да и Г. Новаковић узима озбиљно овај документ. И форма и

[1] Стр. 90
[2] Стр. 91.

садржина његова и прилике у којима је тобож закључен сведоче јасно да је скроз неистинит. Тај је докуменат унесен у Мартенсову збирку из француских новина Le Moniteur Uuiversel (Бр. 278, од 4. окт. 1808.). У Moniteur-у је (као и у Journal de l' Empire одакле га је Moniteur узео) уговор пропраћен извештајем, да је већ сутра дан по закључењу испуњен и да се Карађорђе, срушивши некакве понтонске мостове подигнуте код Јагодине и Бање, повукао на леву обалу Мораве. Излишно је доказивати апсурдност садржине овога уговора по коме Карађорђе оставља Турцима целу Источну Србију у моменту кад је у Цариграду и Турској настала неописана забуна због султановог збацивања с престола. Многе немачке новине, нарочито *Пожунске Новине*, доносиле су опширне вести о догађајима у Србији по извештајима из Земуна. Те су вести врло често истините, али су у већини случајева нетачне и из немачких новина превођене су у француске, као што је случај и са горњим уговором који је дело неког дописника из Земуна.

Г. Новаковић не датира увек догађаје по старом календару, или боље нема јединства у датирању. Он даје понекад датум старог и новог календара, што је, у осталом, врло корисно, кад се цитирају страни извори. Тада је лако оријентисати се. Кад пак Г. Новаковић даје само један датум, као што је природно најобичније у студији о којој је реч, ми смо држали да је датирање по старом календару. Међу тим то није увек. Ми нисмо прегледали да ли су одступања од овога многобројна; видели смо са свим случајно, да их има, као што сведоче датуми на стр. 67—68. Излишно је доказивати незгоде оваквога датирања.

Ово неколико примера довољно је за потврду да и у споредним деловима студије Г. Новаковића има нетачности. Ми смо навели само оне примере, који су резултат јамачно брзине којом је писац радио; оставили смо на страну оне нетачности за које се г. Новаковићу не може ништа замерити ако се пође са гледишта да се

и данас може покушавати са овако ограниченим материјалом „расветљавање“ наше новије историје. Заиста у студији Г. Новаковића сусрећемо се врло често са нетачним тврђењима, које је писац поцрпао у самим својим изворима, нетачности које због недостатка материјала није било могућно контролисати.

Ми ћемо овде навести само један пример, који је по себи од особитог интереса. То је до данас непозната судбина прве српске депутације у Цариграду.

Срби су послали прву своју депутацију у Цариград по савету које је руски кабинет дао депутацији, која је ишла у Петроград 1804 године. Обећано им је да ће њихову молбу на Порти живо потпомоћи руски посланик Италински, чији глас на Порти није био без утицаја услед пријатељских односа између Русије и Турске. Русија се тада у велико надала да ће успети да са Портом начини уговор о савезу, који би управо ставио Турску под њен протекторат. Међу тим баш та природа односа између Русије и Порте налагала је Русији особиту обазривост у подржавању српских захтева. Требало је на сваки начин доказати Дивану да Русија не подржава устанак ни морално ни материјално, и да све њено заузимање на Порти у корист Срба иде само на то да се Турска не троши у узалудним напорима и да очува своју снагу за борбу против опаснијег непријатеља — Наполеона I.

Депутација је стигла у Цариград око 25 маја 1805 године и одсела је била у Патријаршији. По доласку своме депутати су били примљени на Порти од Ћехаја-бега и речи које је изговорио биле су врло утешне. И не прочитавши народну молбу коју су му депутати предали, он им је рекао да ће све добро бити, и да ће се српско питање лепо свршити и уредити. Сем тога на Порти су депутатима чињене инсинуације, да се у Србији постави за кнеза Грк, као што је то у Влашкој и Молдавији, ну они су одбили ове понуде.[1]

[1] 18 јуна 1805. Италински Чарторискоме

Руски посланик, по упутствима која је добио из Петрограда, радио је такође са своје стране у корист Срба. Полазна тачка његовог заузимања било је изјашњење које је дао Порти о српској депутацији која је ишла у Петроград 1804. Рецеп-ага из Адакала и Аустрија доказали су Порти да су устаници слали депутате Александру I. Руско министарство, непријатно дирнуто овом денунцијацијом од пријатељског аустријског двора, сматрало је за најбоље да не одриче овај факат и у томе смислу била су дата упуства посланику у Цариграду. Италински је изјавио Реис-ефендији да су Срби заиста слали депутацију у Петроград, да их је император опоменуо да буду покорни султану и уверавао да ће добити од милости султанове све што траже, да је најзад обећао да ће се за Србе заузети код султана и да народ спокојно причека резултат овог заузимања. Ангажујући Реис-ефендију да се Порта одазове пријатељској жељи рускога двора односно Срба, он је затражио од Реисефендије копију молбе, коју су депутати предали Порти, да би видео жеље устаника. Запитао га је у исто време да ли може писати императору да ће султан усвојити његове савете. Ово тражење српске молбе било је само политика посланикова. Депутати, пролазећи кроз Букурешт, показали су садржину своје молбе руском генералном консулу Кирику, и он ју је саопштио своме министарству и посланику у Цариград. Тим тражењем молбе посланик је хтео да види у колико је Порта готова да са Русијом уђе у објашњење односно Срба и да добије повод да са њом дискутује српске захтеве. Реис-ефендија је одговорио посланику да се српски арз-мазар тек преводи, да не зна његову садржину, али је уверавао Италинског да је Порта готова да испуни жеље српског народа и да је наименован нов везир у Београду (Хафис-паша), који ће са Србима истерати Гушанца. Посланик је после овога нарочито наваљивао саветом да Порта сама сврши ствар са Србима, јер наредба нишком паши да примири устанике може само озлоједити духове у Србији.

Руско министарство примило је ове вести о стању српског питања са задовољством, јер му се чинило да ако Срби и не успеју добити задовољење у свима својим захтевима, да ће добити бар извесне привилегије, које ће им послужити да осигурају своју безбедност. Италинском је било препоручено специјално да учини све да се опозове наименовање Хафис-пашино за Београд. Сем тога с једне стране да поради да депутати не подлегну инсинуацијама Фанариjота, с друге пак да охрабри Фанариjоте у њиховим замислима, те да ови пораде на Порти да Срби добију што желе. У моменту пак када Фанариjоти буду близу циља, да осујети њихове намере свима средствима да не би дошли да буду кнежеви Србије, јер без сумње не би били одани интересима Русије.[1]

Драгоман Портин представио је Ћехаја-бегу молбу српскога народа 20 јуна. Италински је поново тражио копију од Реис-ефендије али без успеха. Овај му је одговорио, да ју је већ читао везиру и да ће један део бити усвојен, неки пак чланови као на пример онај где Срби траже да буду независни од београдског паше биће одбачени.

И ако је Реис-ефендија обећао Италинском да ће, чим буде молба поднесена султану, тражити дозволу да му је саопшти, посланик је био уверен да ће Порта избегавати да му да копију молбе. Међу тим то је био једини начин да са Портом дискутује српске захтеве. На Порту је могао наваљивати само са врло много обазривости. Тада је Италински био поднео Порти уговор о савезу и по трећем члану тога уговора руска је војска имала да уђе у Влашку (да је брани од упада Пазван-Огла и Терсеник-Огла) и у републику од Седам Острова да заштити обалу Јадранског Мора од француске инвазије. У овим приликама заузимати се за Србе изгледало му је врло деликатно. Влашки кнез Ипсиланти, саветник Русије у њеној политици с Портом, био је ми-

[1] 18 јула 1805. Чарториски Италинском.

шљења да посланик не предузима никакав корак у корист Срба, пошто је потпис тога уговора изгледао на прагу. Заузимати се за Србе у моменту кад се тражи улазак руске војске у Влашку, само може изазвати неповерење Портино.[1]

У оваким околностима Италински је сматрао за најбоље да препоручи Петру Новаковићу Чардаклији да што брижљивије крије српске односе са Русијом, међу тим да дâ Порти на знање да су Срби у стању одупрети се свакој сили коју би Порта против њих послала. Сем тога да изјави, ако би му Порта казала да ће уређење овог питања предати једном паши, да се Србима ова мера неће допасти и да ће их само озлоједити. У Србију пак да јави ако оваква понуда дође да је енергично одбију (avec quelque démonstration capable de mettre lu considération le Ministère Ottoman.)

Међутим Чардаклија и његови другови нису били на висини свога тешкога положаја. Чардаклија се био преплашио и изјавио је посланику, да је намеран отићи из Цариграда ако Порта одуговлачи ствар или ако решење српског питања преда Хафис паши. Тада је Чардаклија био дознао да су се и румелијски валис и нишки паша кренули против Срба и да су многе српске породице прешле у Аустрију. Охрабрен Италинским Чардаклија остане и даље, али другог члана депутације, Стевана Живковића, у коме није имао поверења, врати у Србију. Овај депутат отишао је из Цариграда (између 3 и 18 јула) са Портином дозволом и писмом на београдског митрополита, у коме Порта позива Србе да буду мирни уверавајући их да је султан добро расположен према њима. Међу тим Италински је био мишљења да је за успех депутације потребно да се Срби ставе према Порти у што упорнији положај (dans une attitude vraiment menaçante).[2]

[1] 3 јули 1805. Италински Чарторискоме.
[2] 18 јули 1805 Италински Чарториском.

Чардаклија је једва још месец дана издржао у Цариграду, и хтео је понова и сам отићи са трећим својом другом. Давао је као разлог да је уверен да је његово бављење у Цариграду некорисно а и опасно од како су се Срби одупрли нишкоме паши кад је хтео у Србију да уђе. Сва уверавања и доказивања посланикова да Порта неће предузимати насилна средства против депутата, била су узалудна. Чардаклија је остао при своме, да напусти мисију коју му је народ поверио. Тврдио је да је раније Србија, у некој сличној прилици, послала у Цариград осамнаест својих главних људи и да су сви били побијени. Он је као и признавао да је умесна примедба Италинскога који је тврдио да су се времена изменила, али је ипак тражио пасош од њега да иде у Одесу, а одатле у Петроград. Као дефинитиван разлог наводио је изјашњење које му је Порта учинила односно Србије. Било му је казано да ће бити послата упутства нишкоме паши да уреди српско питање, да ће он, Чардаклија, са својим другом однети паши ову заповест и заједнички радити да се поврати ред и мир у Србији. Имајући у виду неуспехе овога паше противу Срба и неуспехе које ће тек имати, Чардаклија је сматрао да би било врло необазриво да се стави у руке овога човека, који би га у беснилу могао отправити на други свет. Италински је држао да је овај страх заиста оправдан, али му је казао да и томе имо лека: одбити молбу Портину да иде нишкоме паши. Ну Чардаклија је остао при своме, јер није био сигуран да га Порта неће силом послати паши. Толико је био преплашен, да је изјавио Италинском да ће чим се опасност укаже, обући руску униформу, коју је при себи имао, и тражити руску заштиту. Наравно после ове изјаве Италински није га могао даље задржавати, српске депутате, који су могли компромитовати по политику Русије.[1] Не смејући предати депутатима у руке пасоше, он је заповедио капетану једне руске лађе да их пренесе у Одесу, што је било и учињено.

[1] 17 августа 1805. Италински Чарториском.

Као што видимо, прва српска депутација у Цариграду није имала никаквог успеха. Резумирајући своје држање према њој Чарториском, Италински је казао да су његови кораци морали бити обазриви, пошто се мишљење код Порте све више утврђује да су Срби и Руси у договору и да је ту умешан и Ипсиланти. Сем тога, ток преговора између Порте и Русије односно уговора о савезу није му дозвољавао да у своме заузимању за Србију буде одлучнији. Он остаје при своме мишљењу, које је изнео министарству још у почетку устанка, да Порта неће учинити ништа у корист Србије, докле је српски војни успеси на то не принуде, мислећи овде на освојење Београда. Срби морају да учине нове напоре и да својом храбрости извојују оно што су хтели добити од милости султанове. Истина он је сажаљевао што је српска депутација била састављена од тако слабих људи, који су се лако преплашили. Ово је сажаљевао у толико више што је био уверен да Порта не би употребила насиље.

Видимо сад шта вели Г. Новаковић према својим изворима о овој депутацији. Дотичући се ње два пута у својој студији, он тврди да су први српски депутати у Цариграду били примљени „више као кривци но као посланици", и да су успели „само да предаду своју представку, али с њима није хтео нико да говори"; на другоме месту „да на Порти нису хтели ни да приме српске посланике, него су послали некога у патријаршију да их тамо саслуша и од њих представку прими."

Др. Михаило Гавриловић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Четири композиције Станислава Биничког.

Ради широког круга читалаца „Српског Књижевног Гласника“ и дилетаната који нису толико посвећени у теорију музике да би могли без греха ни о једну страну да донесу суд после последње критике Г. Пере Крстића на моје четири композиције („На пољу је киша“, „Спава мома“, „Кад ја виђех очи твоје“, „Да су мени очи твоје“), држао сам да неће бити нескромно ни од штете да у ту музичку дискусију унесе и критиковани аутор мало својих погледа и објашњења.

У уводу Г. Крстићевом пре свега су две основне замерке: прво, компоновање песама уз пратњу клавира још је прерано за развитак наше сиромашне музичке литературе; друго, у избору текста за Биничкове четири композиције неопростива је погрешка што је „у све четири компоновао једно исто — љубав.“

Ако ико, ја бих доиста волео да се једном поведе озбиљно разговор о томе шта је све „прерано“ за развитак наше „сиромашне музичке литературе.“ Потрзати ту традиционалну фразу из увода свих музичких рецензија до данас свуда и сваком приликом, значи само тражити један ма и само замишљени разлог више против радова за које нисте расположени да добро примите. Не знам колико би било места задржати се више на другој општој замерци која се тиче избора текста. По Г. Крстићевом мишљењу компоновати песме о љубави није ништа; написати „какву баладу или т.сл.“ то би тек био какав „озбиљнији задатак“ за композитора. Ту тешку и немогућу одбрану ја бих радије оставио каквом несрећном Шуберту, Шуману, Менделсону и толиким другим, који су већи део свога живота провели у певању о љубави, и не слутећи какав су грех чинили. . .

Оцена Змајеве песме „По пољу је киша“ почиње са једном одсечном поделом свих соло песама на карактеристичне и мелодичне. По њој све Шуманове, Брамсове, Дворжакове и Волфове песме спадају у прву врсту — у карактеристичне; и тим чудним судом ови су композитори лишени мелодије. Г. Крстић прописује исто тако чудна и одсечна правила и прописе српским композиторима. Мотив се мора узети из какве српске песме која већ постоји, — која се већ пева; ништа оригиналног, свога, па макар то и личило у основу на српску мелодију. Има и правила којима су појединим интервалима одређена разна опредељења. Н.пр.: једна интервал апзражава увек ведрину, друга мрачност, трећа светлост, а четврта је „страшна“ — „демонска“, (као што је на пример интервала e-ais — прекомерна кварта — коју сам ја, на моју несрећу, употребио случајно баш за речи „сунце“ и „ведра“). На ову немилостиву музичку догматику, валда, оснива се замерка што се у овој песми онако јако, громогласно куне: „Ну тако ми вере моје“. То је, изгледа, требало много тише и нечујније учинити.

Г. Крстић је у овој малој песмици пронашао чак и неколико тонова из Балфеове увертире „Циганка.“ Шта је још немогуће пронаћи? Само то место које Г. Крстића подсећа на „Циганку“ треба умети уједно и отпевати и одсвирати, и то у темпу који му је одређен, а не одлупати тек једним прстом, засебно само мелодију без обзира на пратњу и хармонију, и у два пута бржем темпу но што је прописано. Иначе, на тај начин би се у сваком такту, ма које и ма чије композиције, могло наћи сличности са нечим што је већ једном било. Онда би, на пример, могло пасти у очи Г. Крстићу, да је мелодија у 9 и 10 такту његовог „карактеристичног“ Scherza веома слична једном месту из Сомеровог марша „Сулејман-паша.“

Интересантна је примедба критичарева на dur-ски свршетак ове песме. Он у неколико признаје, да је тај свршетак у dur-у леп, али га буни што композитор до

њега долази „изненада“, разрешавајући септ-акорд g-f-b-d у кварт секст од d-дура, што Г. Крстићу изгледа „неприродно“, вређа му уво: *„Овако неспретан* Trugschluss *нисмо још имали прилике да видимо“*. Верујемо, само се, пре свега, такве ствари и не треба да гледају и траже оком на хартији, већ их треба чути и више се ослонити на своје уво но на око. Најзад, узгред буди речено, веза горе поменута два акорда и не зове се „Trugschluss.“ Шта је Trugschluss може се видети из Рихтеровог уџбеника Lehrbuch der Harmonie стр. 210. последњи став.

За тим долази питање Г. Крстићево по коме закону из науке о хармонизацији води композитор септиму на више, — и ако је септима остала код мене на истом месту, и то баш на првој празнини нотнога система, где је била и у септим-акорду, само сам јој додао један мали „крстић“ те сам квартсекст акорд направио dur-ским (a-d-fis), јер нисам хтео да свршим песму у moll-у (у коме би случају септакорд g-b-d-f био разрешен у a-d-f). То би питање било оправдано тек онда, кад бих ја f одвео у g.[1]

О акцентуацији, за коју критичар налази да је траљава, могло би се у опште говорити много опширније но што је могуће у овој прилици. Мало је можда нескромно, али морам признати да бих ја, који сам, поред студирања теорије музике, четири пуне године учио и соло певање — врло радо и подуже разговарао са Г. Крстићем о овој теми.

Да застанемо само мало подуже на оном прелазу из f-dur-a у d-moll и на оним паралелним квинтама и октавама које је критичар пронашао у овој песми.

„Волели бисмо да знамо по коме закону из науке о хармонизацији“ не сме један композитор имати ни толико слободе да после f-moll трозвука донесе d-moll?

[1] Из масе примера да узмемо само песму „Traum durch die Dämerung« од Рихарда Штрауса (Op. 29 №), у којој се пред свршетком између трећег и четвртог такта налази готово исти пример, где септима *a* постаје у следећем квартсекст акорду ais.

Ја сам био тако слободан да првом делу песме, пошто се први стих заврши у f-dur-у, додам један кратак наставак, управо завршетак првога дела, од два такта, и то у f-moll-у; одмах за тим, преко последње осмине f, која је заједнички тон у оба трозвука, почињем други део песме једном сасвим новом темом, — и то у d moll-у.

Г. Крстић могао би само рећи да се то њему лично не допада, што је ствар укуса, али тврдити да је то неправилно и тражити да овај прелаз учиним као у каквом школском задатку — то је бесмислица.

Паралелне октаве и квинте, које критичар даље наводи, заиста постоје.

Паралелне квинте и октаве су у данашњој модерној музици обична ствар. — Нарочито су оне које критичар у песмици „Снаша мома" налази, потпуно оправдане. Ја сам уверен да Г. Крстић, слушајући ту песму, њих не би ни приметио, у толико пре, што се приликом стварања тих квинта на том месту не мења тонски рад, већ је подлога иста — moll. — Али разуме се, за „добро око" то је опет један злочин више. Шта би тек Г. Крстић рекао за дела модерних мајстора Брамса, Грига, Дворжака, Хуга Волфа, Рихарда Штрауса, па тек Вагнера.[1]

[1] На пр. у познатој Волфовој песми „Auf eine Christblume" у 7.—8.—9. такту — квинта као кише; или, у Брамсовој песми »Feldeinsamkeit«, између 7. и 8. такта — један тежак злочин — паралелне октаве (a-a и b-b) између мелодије и баса, или у песми „Alte Liebe", између 45. и 46. такта, бас (h) и мелодија (f) крећу се истовремено на ниже у празну (без терце) квинту a-e. — У Мокрањчевом Лем Едиму, у 3. такту претпоследњег темпа (Lento espressivo) изнад речи „Анђелија" налазе се две лепе, округле, чисте, паралелне квинте b-f и ces-des. Или потражите коју паралелну квинту у Мокрањчевој литургији, дакле у једном чисто четворогласном ставу, н.пр. у последња два такта песме »Свјати Боже«, између баса и тенора (c-g и f-c), или мало даље, у 3. такту Херувике, између баса и тенора три узастопне паралелне квинте (es-b, f-c, и g-des) и ако се то хтело да се избегне оном тачком код басовог es, коју наше басисте, узгред буди речено, никад не издржавају. Не знам, мисли ли г. Крстић да су се те паралелне квинте Г. Мокрањцу случајно поткрале?

За песму *„Кад ја виђох очи твоје“* Г. Крстић је нашао да је најслабија од све четири песме, и ако о самој песми ништа не вели осим тога, да „у њој има 3—4 разна темпа, има разних врста тактова има и контрапункта и арпеђија, али све само по спољњем облику!“

Код свршетка ове песме са g-dur трозвуком Г. Крстић је узео у обзир само два последња такта песме и тврди да ја не знам да трозвук g-h-d може да буде и доминанта од c-moll-a, и с тога је убеђен да сам ја сасвим случајно „упао у грешку“ и свршио ту песму са трозвуком g-h-d мислећи да је то тоника g-dur-a — Г. Крстић није видео да сам ја песму свршио (кад је певач последњи слог отпевао) са доминантом g-dur-a (односно g-moll-a) — са d-fis-a, — дакле једним полусвршетком, како се већина наших народних песама свршава?

То је прави свршетак песме, а она следећа — последња два такта, то је само одговор, или ако хоћемо да га назовемо Nachklang на тај прави свршетак. Ово је учињено намерно, а никако случајно, како критичар мисли.

Код последње песме („Да су мени очи твоје“) примедба је да „треба запазити разрешење трозвука d-f-as у es-g-b“ Г. Крстић није приметио на томе месту да бас имитира певачеву мелодију из 33-ћег такта и да слушалац у тако лаганом темпу (Più lento) има довољно времена да заборави на трозвук d-f-as, у толико пре што у томе такту има после петога акорда једну читаву четвртину паузе; треба узети још у обзир, да бас са двогубим тоном es и мелодија са g у следећем такту отпочињу један потпуно нови мотив. Зар ту слушаоцу још може остати утисак од неразрешенога d-f-as.?

Последња два става Г. Крстићеве критике, чисто личног интереса, не могу бити предмет претресања на овом месту. Ово неколико страна нису ни одбрана ни лични одговор. Оне су просто једна помоћ читаоцима да се лакше и поузданије нађу у суду о овој ствари.

Станислав Бинички.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Школски извештаји. — Поводом хрпе штампаних извештаја разних средњих и виших просветних завода што је дошла последњих дана, чини нам се да је крајње време проговорити једном о начину склапања и уређивања школских извештаја. Боде очи ова гомила дебелих и рђаво сређених књига, рађених свака по другом плану и смеру, у којима је, како изгледа, најтеже наћи баш оно ради чега се управо оне и пишу. Држимо да школски извештаји треба да се ограниче на строго регистровање и статистику просветних завода. Педагошки чланци имају места у њима само ако доносе нове појединости, оригинална опажања и забелешке са практичног рада у школи, без развијања општих педагошких принципа који се налазе у свима уџбеницима или којима је, ако су од вредности, место у *Наставнику*. Разуме се да још далеко пре треба да отпадну из њих чланци о „Геометриским тачкама“, о „Римској драми“, или она стереотипна натрпотека реторика из светосавских беседа. У нашим сиротињским просветним приликама избацити сваке године на ствари које једва ко чита, више табака но Срп. Књ. Задруга на својих шест књига, грехота је.

Kraljević Marko i Musa Kesedžija. Под овим насловом „извео је Иво Добржански“ (у Загребу, разуме се) једну „комедију у 5 чина“. Покушај двају великих новина: херојична комедија и комад за „пучку позорницу (тејатор)“. „У овој књизи ћеш вићети да и јунаци слављени имају своје *слабине*“... Видело би се толико још занимљивих ствари само да је овде места да се изнесу два три дијалога.

Разговор на пример, између Јелице и Ајше, „вјенчаних љуба“ Марка и Мусе почиње овом дивном реченицом: (Јела) Дакле се мој Марко заљубио у тебе (враголасто) е баш ми је драго да је у тебе, честитам ти Ајшо драго!... нијесам никад могла што упазити а нити што дознати, да би Марко с којом другом штогод ваша-

рио — а о Краљевићу Марци ипак се толико пјевало и пјева како он радо женски свијет имаде, особито млади лијени. У сваком случају књига има већи комични успех но што је и писац очекивао.

Песме Милорада Митровића. — Наш сарадник Милорад Митровић издао је другу свеску својих песама под насловом „Пригодне Песме“. Пре но што проговоримо опширније о овој лепој свесци песама, препоручујемо је најтоплије пажњи наших читалаца. Књига је у елегантном издању, и цена јој је 1 динар.

Књига без наслова. — Млади аутор ексцентричних књижица „Шекспир у Београду“, Љубисавъ и Милица, и преводилац „Кандида“, објавио је ових дана још једну чудну књижицу под насловом „Књига без наслова“. То треба да буде као нека друштвено политичка сатира изведена на осам малих ружичастих страница од којих свака има једва пет шест редака: цела историја у облику неког кинематографског излагања, у низу исечака из наших дневних листова. У одломцима из новина, из свих рубрика и стилова, ова декадентска сатира наговештава роман једног од јунака наших дана, Јанићија — Јање Павловића, политичког борца, зеленаша, народног трибуна и државног лиферанта. Ма колико био ексцентричан последњи рад г. Војислава Јовановића, „Књига без наслова“ није без духа ни опажања, али бисмо желели да можемо једном поводом књижевних покушаја младога аутора рећи о његовом таленту што извесније и похвалније. Ми не видимо у том низу смешних и карактеристичних навода из дневних листова, особито оригиналног ни ничега декаденског, што би могло да оправда ни облик ни целу појаву ове књижице. На тој истој теми, у истом облику, врло често и с више духа бацили су по свима нашим листовима безимени и скромнији сарадници масу слика и карикатура које не заостају за „Књигом без наслова“, која је међутим писана са доста књижевних претензија, и која би могла навести на неоправдани издатак каквог наивног љубитеља књига са оригиналним корицама.

Песме Стевана Луковића. — Пријатељи Стевана Луковића издали су свеску песама, у којој је избор из не-

довршених и необјављених радова несрећнога младога песника. У књизи је 30 песама, и на првој страни слика Луковићева. (50 страна на финој сатинираној хартији, цена 1 динар). Нашим читаоцима — који су у „Срп. Књижевном Гласнику" имали прилике да читају неколико лепих песама Луковићевих — није потребно наглашавати колико ова књига заслужује пажње и колико је „Срп. Књ. Гласник" топло препоручује.

Значај расе у светској привреди, написао Милан Поповић (Нови Сад 1903, стр. 19 на 8°). — Један несређен чланчић, у коме се на невешт начин обара једна доста погрешна и застарела теорија о неједнакости раса. Написано поводом једног чланка бреславског професора Волфа, и завршено облигантном патриотско-антисемитском рефлексијом.

Човечанству (Београд, 1903. Стр. 16 на малој осмини). — Једна парафраза јеванђеља, доста течна и писмена, и ако иначе без интереса, осим привлачности занимљивих сецесионистичких корица. Да ли ће строги глас ове неочекиване београдске пророчке књиге — која има ту мало незгодну и нимало мистичну страну да одмах на првој страни испод страшних моралних апострофа носи потпис Давида С. Пијаде — остати глас вапијућег у пустињи, или не, не знамо. Издавач свакако није погодио свога месију.

О четовању. — Рад. Космајац написао је књигу (56 стр. на 8°) под насловом „Четовање о односу на предео Колашин и северни део Арбаније". У њој се говори о Арбанасима, Србима и Турцима о њиховим узајамним односима и стању у тим крајевима, о етнографским одликама, о историји и разним начинима четовања у овим покрајинама.

Јосиф Панчић као педагог. Под тим насловом отштампао је у засебну књижицу (24 стр. на 8°) г. Милан Шевић свој чланак из Извештаја Гимназије Јосифа Панчића за ову годину.

Живот и дела Кара-Ђорђа Петровића. — У издању Савића и Компаније почела се прештампавати у свес-

кама од два табака књига Константина Ненадовића под насловом „Живот и дела Великога Ђорђа Петровића — Карађорђа. Врховног Вожда ослободиоца и Владара Србије, и живот његови Војвода и јунака. Као градиво за Србску историју од године 1804 до 1813 и на даље. Сабро, написо и издо Константин Н. Ненадовић, Краљев. Срб. Артиљерије капетан у пензији. Књига I са 14 литографских слика“. Цена је свесци 0·30 дин.

Извештај о Брестовачкој Бањи за сезону 1902 год. отштампан је из „Српског Архива за Целокупно Лекарство“ у засебну књижицу (40 стр. на 8°). У извештају, поред дуже анализе лековитих топлих извора ове бање (од 28.5° С. до 39.4° С.) налазе се: мала топографска карта места, опис околине, статистички подаци о броју посетилаца и болесника до данас, о успесима у лечењу, и о реформама у уређењу бање. Извештај су написали лекари Dr. Л. Илић и Dr. Дим. Мицић.

Одговор Господину Андри Гавриловићу од Љубе Протића, у полемици о г. Гавриловићевој књизи „Народне Школе у Србији 1803—1815“, отштампан је из „Наставника“ у засебну свешчицу (5 стр.).

Конкурс за драму. — На овогодишњи конкурс у Н. Позоришту поднето је пет дела:

„Завист“, драма у пет чинова из народног живота, „Омега“, драма у четири чина: „Незнани гост“, драма у три чина: „Родитељска љубав“, драма у четири чина: „Срџба Ахилејева“, трагедија у пет чинова.

Завод за образовање и васпитање глуво неме деце издао је свој извештај за 1902—3 годину. У њему је на првом месту чланак о томе „Шта и како уче глуво-нема деца?“, затим извештај о заводу (летопис завода — настава — занатско образовање — статистика, итд.) Извештај овог сиротног хуманитарног завода (32 стране, на финој сатинираној хартији) не показује већу скромност од извештаја који су на буџету школарине у нашим средњим заводима.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Страсти и љубави за време ослобођења (Passioni del Risorgimento). Рафаело Барбијера, публици која се занима питањем о уједињењу италијанског народа добро познати писац, објавио је лане веома интересантно дело: „Принцеса Белђојозо“ (La Principessa Belgioioso, i suioi amici e nemici — il suo tempo, Frlli Treves, 1902), у коме је изнео живот и рад Принцесе Белђојозо, једне револуционарке, одушевљене италијанске патриоткиње, која је и новцем и пером и делом помагала италијански покрет ослобођења и уједињења. Ту скоро, објавио је исти писац дело чији смо натпис горе исписали. Оно се има сматрати као наставак првога дела и још је интересантније од њега, пошто садржи нова истраживања и открића. У њему се налазе нештампани списи Принцесе Белђојозо, Мацинија, Манзонија, Бершеа, К. Порте, Ч. Канту ит.д.

Живот Ђ. Мацинија. Болтон Кинг писац одлично израђених дела: „Историја италијанског уједињења“ и „Данашња Италија,“ којима је доказао потпуно познавање италијанских ствари, допустио је да се преведе на италијански и његово последње дело, о најватренијем републиканцу италијанском и највећем раднику на Уједињењу Италије, Ђ. Мацинију.

Исус Христос у савременој страној и италијанској литератури (Gesù Cristo nella letteratura contemporanea straniera e italiana. Studio storicoscientifico di Badassare Labanca. Torino, Bocca, 1903). Лабанка, професор историје Хришћанства на римском универзитету, дао је у овоме делу низ марљивих и озбиљних студија. Изложио је и претресао студије Штрауса и Ренана и стране, католичке и протестанске, студије о Христу.

Интелигенција гомиле (L' intelligenza della folla, per S. Sighele, Bocca, 1903, Pag. 166). Шипио Сигеле, први који се научно занимао колективном психологијом, пружа у овом делу серију студија, којима покушава да баци мало светлости на мрачни проблем ове младе науке. Прва глава се састоји из полемичких писама Ш. Сигела, Енрика Ферна, С. Вентурна, Тарда, Оца Виаци о интелигенцији, моралу гомиле и разликама између колективне и

друштвене психологије. За тим писац говори о физиономији успеха, где износи и развија разлику између растурене или распрострањене публике (од куда јавно мњење) и скупљене или контактне публике (гомила). У другој студији ове свеске говори се о јавном мишљењу. Ту је позитивном методом анализана пре свега она колективна околина која се зове публика, а затим се студира физиологија и патологија образовања разних мишљења и одређивање одлика које нам допуштају приписати вредност извесном мишљењу публике. У трећој студији писац испитује односе који постоје између уметности и гомиле. У последњој студији бави се питањем колективне душе која увек условљава напретке једнога народа.

Извод из историје француске литературе (Précis de l' histoire de la littérature française), од Жоржа Пелиснера (550 стр., 85 портрета). — И ако је намењена за употребу у француским гимназијама, ова лепа и практична књига препоручује се својом прегледношћу и својим кратким и јасним судовима о разним школама и писцима свакоме који хоће да се оријентише у француској литератури. Дато је доста места и 19. веку, све до последњих дана, и нарочито је добро испао преглед главних заступника и главних праваца садашњости који је до сад многим историјама литературе оскудевао.

Савремени Французи (Zeitgenössche Franzosen), од Макса Нордау. — Гипки и духовити Макс Нордау издао је под горњим насловом једну интересантну књигу, вредну да је човек прочита и размишља о њој. Пун борбеног темперамента и жељан да вечито води опозицију, парадоксални Нордау одржао је једну оштру смотру над романсиерима, лиричарима и драматичарима модерне Француске и открио, немилосрдно али донекле праведно, сву конвенционалну лажљивост, хистеричну раздражљивост и моралну сметеност код многослављених „дневних величина“.

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Поворинина ул. бр. 17.

С Р П С К И
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига IX, број 8. — 16 август, 1903.

АНТИЦА.

(2.)

Чамац приступи к обали. Дјевојка се диже, прва изиђе на крај, и чека Марка док уреди бродицу. Па се упутише једно за другим уском шкрапавом стазом, журећ' да чим прво у село стигну. Путем не сретају чељади, — а и уоколо све је мирно, само што из даљега, у одмацима, до њих допире звека мотика, копача винограда, кад о крш ударе, — а доље код мора неко камен креше.

Иду узбрдицом, а у путу сретају морске борове самце, што одскачу од осталих дрвета својим живим зеленилом, и што, и на најмањи лахор, пуштају од себе једнолике јединствене звукове. Антица их, те звукове, толико пута ослушкиваше, па и тада из навике устави се испод једнога да одахне.

— Што си се сневеселила? — пита је Марко и ухвати је за руке, да је к себи привуче.

— Пусти ме, — брани се Антица.

— Баш нећеш ме док се год не вјенчамо... Ти хоћеш по закону; нека, ма ето брзо ћеш ми бити жена! — и погледа је упорито својим разроким десним оком. Тај поглед учини јој се да је Марково лице изобличио грђе но игда, па погледавши на море прама школу, рече више себи но њему: — Зар је било од овога потреба? Боље би било да смо на школу остали...

На врху брда, код цркве св. Николе прекрстише се, па онда почеше ћутке силазити узбрдицом према селу.

Пред кућама пролазе поред немоћних стараца, што се сакупише према сунцу, да им оно огрије оствнути живот. Они блесасто зуре очима у њих двоје, ништа им не говоре, већ их прате гледајућ' за њима, испод руке, док не замакоше. У селу дочекаше их школска деца, одмах сазнадоше о чем се ради, па бучећ' прате их до господареве јој куће, где сватови чекају. Послије кад се сватови и заручници спремише, прате их све до цркве. Пролазе између сурих сеоских кућа, кроз тијесне, засјенуте улице. — а пред кућама блатно је, — а ријетко када на тлеху сунце се покаже. У вратима стоје жене, чекају, а друге с прозорчића испружише вратове, између крњастих лонаца у којима цвијеће расте, — и искривише вратове гледајућ' за њима. Познаници и пријатељи јављајући им се некако се чудно осмејкују. Пред црквом иза голога дрвета заклоњен, блене у њих познати сеоски блека, што је већ давно изгубио свијест о животу, и не води бриге о љубави. Он би хтјео за њима у цркву, но боји се сеоске дјеце, па се крије. У цркви најпрво уставише јој се очи на зраци сунца што пред прозором од свода треперн и ниже пада на слику светога Антона, а мисли никако да јој се среде: све јој и нехотице бјеже на школ, и пред очима чисто јој сјева она бистра и јака светлост непрегледне пучине. Сада јој несумњиво жао што се нашла овдје, — што ће до часа бити све свршено!... При тој помисли нешто унутарњега силно је потискује да побјегне, да се ослободи од наметнуте јој туђе воље, — и чисто снебива се пред толиким свијетом, и чуди се како је могла да остави свој школ. Па онда хоће силом да се брани од мисли што на њу наљетају, али залуду: дође јој на памет они мрки морнар из Леванта, — куд је сада он, и је ли се оженио? Па онда оно чобанче с којим се најрадије сиграла на жалу, и мио утисак оних топлих љетних дана, и пуста страсна и пожудна снатрења, — и све увалице свијет-

лога школа... И осјетивши то у себи, часом сласт заструји њеним младим животом.... Али у најљепши час претрже своје мисли, и настоји да себе свлада. Силом хоће да подвргне своју слободну вољу, у овоме одлучноме часу, навици; сазива у помоћ све оно што су је учили о тежини и светости брака — али никако не може да се снађе. А кад погледа уоколо себе у сакупљену дјецу и жене, чисто се засрами. И онако застиђеној и сметеној, бесвјесно учини јој се да је ово данас, ситно и смијешно, чисто одвратно, прама чистоти осјећаја који јој толико пута избише у самоћи, испред простране пучине, по којој лагано плови барка и носи у непознати крај онога морнара што га је она, јуче, жедна до сито водом напојила...

Тако она, снатрећ' и не могући у себи затајати своје прирођене осјећаје, одговара на жупникове упите, а кад крене из цркве, у очима једино собом понесе ванка ону зраку сунца што је треперила пред прозором од свода, и падала на слику светога Антона; — и док изиђе беше јој лакше. До господареве куће преко села опет их прати гомила дјеце, па се од њих обранише тек кад сватови у образ им затворише врата од двора.

Обједујућ' на око су сви весели, – а назадњу вино их поджига, па боцкају младу невјестицу — тада и она се смије... На одласку господар им нуди живо, да узјаше, они зафаљују, веле, могу и пјешке, неће никоме да сметају.

Преко села опет гомила дјеце за њима пристаје, и жене с прозорчића испружају дуге, нагрињане вратове. На вас глас јављају се и радују им се! Најпослије, кад изиђоше из села, сватови се љубазно опраштају с њима, препоручају им у задњу мир и љубав, и једнако се осмјејкују, к'о да знаду да су то ствари за које не треба препорука. Весело одоше, а преко села, безразложно, душе се од смијеха... Њих двоје сами часом згледавају се, па прослиједе путем; он разигран вином и близином њене младости, сада сигуран, пожудно гледа у њу, к'о у

своје неограничено, законито власништво, но она не може да издржи његова погледа; особито јој смета оно разрочно десно око, у коме нешто се све то јаче блијешти, у чему она види његову мушку пожуду.

Код бијеле црквице св. Николе, на врху, окренути прама мору, часом одахнуше.

— Све се лијепо свршило, видиш! — говори јој он већ неколико пута — а ти си се плашила. Ха! сад си већ моја... Нема већ разлога да се отимаш... Ха, жено моја! и говорећ̓ вуче је к себи.

Антица се чуди његову заносу, она га познаје к'о млакоњу, испрвице брани се, а послије не може да му одоли: данас у цркви добио је на њу право! и пушта да је милује. Но он, постепенице милујућ̓ је, све јаче гори од пожуде, и хотимице зближи се, да му осјети мушку вољу, наглећ̓, шаниће јој:

— Заклонимо се у ограду, — и, звијерајућ̓ очима, тражи уоколо згодно мјесто. Она се одлучно брани. Онда се он смисли: — Ајдемо! — вели јој — пожуримо да чим прво кући стигнемо; ајде, жено моја!

Диже је за руку и низбрдицом вуче за собом. Кад стигоше к мору у хитњи укрцаше се у чамац, и возе прама школу.

— Боље упри! мислио сам да си јача — вели јој к'о у шали — па часом надода озбиљније: — Мислиш да ћу те штедити к'о јутрос... Не знаш колико си ми до сада јада задала!

Бродица пристаде уз згодан школић; обоје искочи на крај; она га чека, док бродицу нареди. — па онда путањом, пожуре прама кући. Антица познаје ову увалицу, чије су кршевите стране на ријетко обрасле игластим џбуновима из чијих се огранака мирисава смола циједи; и између њих вире суре стијене све до влажнога жала, што се блијешти на плитку. Толико пута ту је до мора сједила на томе испраноме пијеску, презајућ̓ да јој вал јурећ̓ не захвати ноге, испружене прама мору; дуго гледала би како се валови натискују, и пјенушећ̓

се ударају о хриди и, у пусти простор, уз крику галебова, пуштају тугаљиве гласове. Тада би пожељела да се настани у кућици, повише увале, и свом душом чезнула би за својим знанцима из младости. Али сада у друштву с њиме не осјети ни слатке туге, ни сласти у животу, и није се могла подати бесвјесноме снатрењу ни усрдноме познанству са засјенутом увалицом. Кад приспјеше на мјесто, Марко уиђе у кућу, а она застаде, и сједе на суви трупић, испред врата.

Марко у кући постави на сто јело и вино, што беше дохранио за вечеру; постави уредно јастуке, и погледавши још једном на сређену постељу, јави јој се с кућнога прага.

— Пусти ме! — одговори му она преко воље, и не диже се.

— Уђи у кућу, све је приправно. — говори јој он.

— Пусти ме... — понавља Антица, кад се он с прага маче, да је за руку ухвати.

— Ти се још отимаш? Што ти је? Не бјеше се удавати... знала си што те чека!

— Удају се и друге, — рече она ко за се. — Тако је у свијету... Ма пусти ме још мало овако. Марко се збије до ње на трупић, и не пушта јој руку из своје, већ је јаче стиска.

Тако часом ћутке сједе. А зимњи сутон већ је пао и на само море! С једне стране суре боје прекоморских брдина постепено губе се у сивоме мраку; а с друге стране, пуста непрегледна пучина, неодређена, дрхтећ у живоме шуму, пропада у зимњу ноћ. Још мало и ноћ свладаће све уоколо; у њеном мраку изгубиће се и школ и кућа и они, усред упала потамњела мора.

Антица осјећа ноћ и њене шапатљиве гласове, осјећа његову тешку руку, топлину живота му, врућ задах из уста, и мушку вољу; али никако не може, ма да се сили, да се за њ загрије, једнако јој други познаници пред очи долазе; и како ноћ спушта се, захваћа и нај-

веће висове, онако и она све јаче осјећа своју немоћ: чисто увиђа своју несрећу — и прегара се...

— Ајдемо! — рече јој наједном питомије но игда.

— Пусти још мало, — замоли га и бесвјесно из његове истрже своју руку.

— Ајдемо! — повика он изнебуха — Али не знаш да си ми жена! Не знаш колико сам се гризо у себи ради тебе... Зар још мислиш на друге?

Па се диже и, вукућ' је, потисне је у кућу — и за собом затвори врата.

Иза тога, с дана у дан Антица све грђе осјећа тежину брака, и увиђа све јасније да се тако преварила; кајућ' се, криви саму себе: није слушала своје воље, већ је узела човјека, јер то и друге сеоске дјевојке раде — и тако сагријешила је проти самој себи... А нарав њена била је противна томе, и тражила је чим већу, урођену слободу; сада када већ није на вријеме знала боље да је цијени; сада јој се сама из душе јавља: никоме стално не припадати, нити се на кога у животу за увијек ослонити, већ слободно живјети на ономе пустоме шкољу! Та је мисао још јаче захваћа, а чисто на махове од ње изгара, кад гледа морнаре и рибаре што на шкољ свраћају. Сада не може к'о прво с њима се забавити, разговарати и при раду им помоћи. А кад из небуха једнога дана дође онај морнар из леванта, што јој бјаше милији од других, заборави на се и на свога човјека; нуди га млијеком и сиром, и поји га вином и пусти се с њиме у разговор. Из разговора дознаде да се оженио, и да ће ослеређе на море ићи. Осјети пред њим на сами сву одавна потајану женску вољу: ко зна хоће ли га већ икада видјети? Та је мисао држи приковану на мјесту, и никако да јој се отме... А он је гледа, и угледавши у њеним очима сјај раздрагана живота и чежње, осмјехне се на њу оним ријетким његовим осмијехом. Тај осмијех са његова мркога лица сине у њеним очима и очи им се сукобише и споразумјеше, изражујући чежњу и срећу.

и осјетише се у томе часу слободни, своји — и наһоше се обгрљени, к'о и оно негда, првога пута...

У разговору затече их Марко, узвриољио се око њих и зове је на страну. А кад је морнар пошао, а она још гледа за њим, и с мјеста се не миче — љути се и пријети јој; у срџби оно разроко десно око чисто сјева, виче на вас глас: — Ја сам ти сам сада господар... Доста сам ради тебе трпио!

Осле он јој помњивији за стопама иде. А Антица у куһи, у врту, у пољу, врши свакидашње послове и тиме хоће да утуче успомене на прошли живот — у вече пако приправи вечеру, да дочека Марка, јер он подјекад цијелога дана избива из куһе: иде ловити рибе по пустим ратима, па што улови носи у село на продају. Њу само у пријекој потреби собом води, очито жели да се не миче од куће, мисли: то и јесте за поштену жену! За рђава времена крпи мреже, тада му и она помаже и цијели дан код њега сједи. Чак тих дана не дозвољава јој ни оне двије козе извести у пашу, што јој служе за лијену излику да се по школу проһе: нека гладују, само да му је она на очима. А њој је досадно код њега, задиркива је и киљи, и ништа је не занима његово: ни живот ни разговор. Успрвице се ради тога изједала и силила се да буде мирна, али с временом увиди да је све залуду: па јој се погдјекад учини да је лудо силом хтјети у себи сатрти свој бесвјесни, прости нагон, — па напокон она је на тај начин од непознате јој чељади и на свијет дошла! То је њено, а туһа воља, што јој се намеһе од када за се зна, веһ давно је замрзила.

Али се Марко не брине за њена унутарња чуства: једнако је осорљив а није се промјенио ни када му је дјецу почела раһати. А њој прво дијете, са плачем, собом донесе бригу и љубав за њ — и Антица прионе уз своје чедо, све мање бринуһ' се за Марка. А више и не заноси се онолико као прво, у снатрењу. Кад остане сама код куһе, а то је често, пошто посвршава свакидашње послове поһе од куһе доље у увалицу и сједе у заклоници. Ту,

гледајући у отворену пучину, у пуноме дану, доји своје чедо, и тако јој вријеме хитрије пролази, и задовољнија је.

Једног поподнева Марко с рибања око рата на школу, поврати се раније но обично, па, не нашавши је код куће, озловољен, потражи је. Тако је у заклоници затече на сами.

— Ти увијек дангубиш! — јави јој се осорљиво. Она усирене, јер га није спазила, но кад му је глас чула. Па како је дојила дијете инстинктивно скупи се да заклони дојке.

— Сада кријеш ту срамоту, а досле разблудила се, па по гола, према сунцу — пребаци јој, стојећ' над њом.

— Храним своје дијете, — опази она.

— То можеш и дома... Поштена жена чува кућу... Ајде дома!

— Поћи ћу...

— Одмах! Нећу да те видим даље од куће... Ухвати је за руку па је хтеде потезати, но Антица се отима, а он се јаче напрегне да је подигне.

— Убићеш ми дијете! — повика она љутита, опазивши да се мали узнемирио, и да поплашен у њу гледа. А кад оно заплаче, одлучно му се опре и, заваливши се у џбунове, не хтједе се с мјеста маћи.

— Нећеш да слушаш, а? — разљути се Марко. — Није ни чудо, такова ће ти бит' и мајка била. И надода презриво:

— Жена од жене, а срамота од срамоте! Ма ја ћу тебе научити. . .

И извади из џепа од гаћа кутијицу жигица, прихвати уоколо нешто суварака, упали их и подметне у џбун гдје је Антица с дјететом лежала.

— Потјераће тебе огањ, — рече задовољно смијућ' се кад виде да је џбун прихватио, и да је пламен из њега почео да избија. Антица, увидивши да се он не шали, нагло се диже, и, не рекавши му ни ријечи, пожури према кући.

С годинама Марко је све окоситији; народило се дјеце, а с њом дошла и сиромаштина у кућу. Антица забављена око њих не може да му у раду помаже, но он се на то не осврће, но је једнако к'о и прво запослује; а кад му радњу не доврши, окоша се на њу и у срџби — туче је.

— Благо ти се теби, — потужи се Антица најамници првашњега господара, кад се с њоме једнога поподнева састала код мора, — барем си мирна, а ја сам права мученица... Горчи ми је живот но што је ово море... И јутрос... ма што да на се иљувам...., е, да ми није ради дјеце!

Тако у бризи, невољи и немиру пролази им живот. Ниједно није задовољно, а живе заједно, јер су на то навикли, и не може друкчије да буде. Он се једнако мучи да их све прехрани и нема у њу вјере, а она, ради дјеце, трпи његову жестоку и загрижљиву ћуд.

Једне љетне ноћи, а већ се бјаше троје дјеце народило, устаде се Марко прво свануће. Пође к отвореноме прозорчићу, и гледа на море.

— Не знам, — вели сам себи, — је ли свиће, или је мјесец помолио, — и стаде размишљати. Најпослије, смисливши се, вели: — Биће да је мјесец помолио, — и још дријемљив стоји неко вријеме прислоњен на прозорчићу. У неке усирени и опет сам собом говори.

— Ено звијезде трепере: ено брод стоји усред мора к'о закован, нема ћуха од вјетра, тишина је к'о у леду. — Устани! — одмаче се из небуха од прозорчића и пође прама кревету. — Устани! — Па нађе жигицу и ужге малу ламиу. Слаба свјетлост по кући шкиљи, а пред прозорчићем губи се у свитању љетњега дана. Пала и на велики кревет што запрема читаву половицу ниске собице. Осјетивши свјетлост, жена се у кревету протегне сањива и рече:

— Што ти је ноћас, кад ти не можеш спавати,

онда ни другоме не даш да спава, — и обрне се на другу страну.

— Устани! Да си друга жена била би то до сада учинила, — наставља Марко и стоји над њом.

— А што ћу ти?

— Ништа! ма воља ме је да устанеш! — и стаде је потезати с постеље.

(Наставиће се)

Иво Ћипико.

ВИЗИЈА КАРЛА XI.

There are more things in heaven
and earth, Horatio,
Than are dreamt of in your
philosophy.
Shakespeare, Hamlet.

Свет не верује у визије и натприродне појаве; понеке су, међутим, толико осведочене да човек који неће да им верује, мора, ако хоће да буде доследан, да одбаци и сва остала историска сведочанства.

Да је ово што хоћу да вам испричам сигурно и аутентично, јамчи један записник састављен као што треба и потписан од четири сведока којима се мора веровати. Додајем још да је оно предсказање које се у записнику налази, било записано у њему и цитирано по њему још много пре него што су га догађаји наших дана могли потврдити.

Карло XI, отац чувенога Карла XII, био је један од најдеспотичнијих владара, али и један од најмудријих који су владали Шведском. Он је ограничио претерано велике привилегије племства, укинуо силу сената, и дао законе по својој личној вољи; једном речју, он је променио устав у земљи у којој је пре њега владала олигархија, и наморао сталеже да њему лично признаду апсолутну власт. Иначе је овај човек био просвећен.

храбар, јако одан протестантској вери, несаломљива карактера, хладан, позитиван, потпуно лишен маште и сањарија.

Тада му је баш умрла жена Улрика Елеонара. И ако је он према овој краљици био јако суров, што је, како кажу, и ускорило њену смрт, ипак је он њу ценио, и био је њеном смрћу више ганут него што се то могло очекивати од тако хладна човека какав је он био. Од тога догађаја он постаде још суморнији и ћутљивији него пре, и одаде се послу тако вредно да се у тој вредноћи видела неодољива потреба његова да одагна од себе црне и жалосне мисли.

Једне јесење ноћи седео је он у својој домаћој хаљини и папучама поред камина у којем је горела јака ватра, у свом кабинету у стокхолмском дворцу. Поред њега седели су његов шамбелан, граф Брахе, којега је удостојавао нарочитих милости, и лекар Баумгартен који се, узгред буди речено, увек издавао за човека слободна од предрасуда, и који се држао начела да треба сумњати у све сем медицине. Њега је краљ то вече позвао да чује његово мишљење о не знам каквој својој слабости.

Ноћ је ишла све дубље, али краљ им, преко свога обичаја, не показиваше никако да је време да се повуку. Оборене главе, очију упртих у ватру и угарке, краљ је једнако ћутао, осећао досаду у том друштву, али се бојао, ни сам не знајући зашто, да остане сам. Граф Брахе је већ поодавно приметио да његово присуство није врло пријатно, и већ је неколико пута изјавио бојазан да не смета Његову Величанству које би се можда желело одморити: један покрет краљеве руке задржао га је да не оде. Лекар опет узе говорити колико уди здрављу седети дуго ноћу, али му Карло кроз зубе одговори:

— Останите, још ми се не спава.

Тада почеше разговарати о разним стварима, али сваки разговор престајаше после прве две три фразе. Јасно се видело да је Његово Величанство суморно и врло рђаво расположено, а у таквој прилици, једноме је дво-

раницу врло тешко наћи се. Граф Брахе, помишљајући да краљева суморност не долази можда од жалости за покојном краљицом, упре неко време поглед на њен портрет који је висио у кабинету, на уздахну дубоко и узвикну:

— Како личи овај портрет! Исти њен израз, и достојанствен и благ у исто доба!...

Којешта! осече се краљ, који је увек држао да се њему нешто пребацује чим се помене пред њим краљичино име.

— Тај је портрет улепшан, и сувише. Краљица је била ружна.

Па онда, сâм на се љут што је био тако груб, диже се и пође по соби да сакрије узнемиреност које се стидео, па застаде код прозора што је гледао у двориште. Ноћ бејаше мрачна, месец у првој четврти.

Дворац у којем данас станују шведски краљеви није још био довршен, а Карло XI, који га је почео зидати, становаше у старом дворцу на врху Ритерхолма који гледа на језеро Мелер. То је велика једна зграда у облику потковице. Краљев кабинет био је на једном крају њеном, а од прилике према њему била је велика дворана где се састајала скупштина кад је имала да прима каква саопштења од круне.

Прозори ове дворане изгледаху осветљени неком јаком светлошћу. То се краљу учини чудно. Он помисли најпре да то није неки слуга ушао тамо са запаљеном буктињом. Али шта ће, опет, слуга у то доба у дворани која толико година није била ни отворена? У осталом, светлост је била толико јака колико не може бити од једне једине буктиње. Готово да човек помисли да је пожар; али нема дима, прозори су читави, и никакво се пуцкарање не чује: све личи пре на какву илуминацију него на што друго.

Карло је гледао неко време у те прозоре ћутећи. Граф Брахе пружи руку ка конопцу од звонцета и хтеде

да зазвони за пажа којега би послао да види откуда та чудновата светлост, али га краљ задржа:

— Идем ја сâм да видим шта је, рече он.

Кад је довршио те речи, побледе одједанпут и његово лице одаваше некакав религиозни страх. Али ипак изиђе чврстим корацима, а шамбелан и лекар за њим, са запаљеним свећама у руци.

Кључар је већ био легао. Баумгартен га пробуди и заповеди му у име краља да одмах отвори врата од скупштинске дворане. Овај се, сиромах, забезекну кад чу тако неочекивану заповест; обуче се брзо, и пође краљу с пуно кључева на алци. Најпре отвори врата једне галерије која је служила као предсобље или излаз скупштинској дворани. Краљ уђе, али како се зачуди кад виде да су сви зидови потпуно превучени црном чохом!

— Ко је казао да се овако превуче ова дворана? запита он љутито.

— Нико, господару, колико ја знам, одговори кључар сав преплашен; кад сам ја последњи пут чистио галерију, зидови су јој били сви у храстовини као и увек... А ова чоха и није из магацина за намештај Вашег Величанства.

Краљ, идући брзим кораком, беше већ прешао две трећине галерије. Граф и кључар ишли су одмах за њим; лекар Баумгартен беше мало заостао, плашећи се и да остане сам, и да иде у сусрет ко зна каквом догађају који се тако чудно указивао.

— Немојте даље, господару, повика кључар. Тако ми грешне душе, ту нису чиста посла. У ово доба... од како је умрла краљица, ваша узвишена супруга... кажу да се она шета по овој галерији... Бог нас од напасти уклонио!

— Станите, господару, повика и граф. Зар не чујете жагор у скупштинској дворани? Ко зна шта има ту, и каква опасност чека Ваше Величанство!

— Господару, рече Баумгартен којем ветар угаси свећу, допустите ми бар да зовнем једно двадесет ваших пратилаца.

— Улази, рече краљ одлучно, заставши пред вратима велике дворане, а ти, кључару, отварај врата брзо.

Он гурну ногом о врата, а лупа се одби неколико пута о сводове, и одјекну по галерији као топ.

Кључар је тако дрхтао да је кључем једнако ударао у браву а није могао никако да је нађе.

— Стари војник па дрхти! рече Карло слежући раменима. Дед ви, графе, отворите нам врата.

— Господару, одговори граф и устукну за један корак, нека ми Ваше Величанство нареди да сад станем пред данске или немачке топове, ја ћу без оклевања стати, али ви од мене тражите да и ђаволу пркосим.

Краљ зграби кључеве из руку кључаревих.

— Видим ја, рече он презриво, да морам сâм отварати; па, пре но што га његова свита могаше задржати, он већ беше отворио дебела храстова врата и ушао у велику дворану рекавши ове речи: „Помози Боже!“ Она три његова пратиоца из радозналости која је била јача него страх, или од срамоте да не оставе краља, уђоше с њим.

Велика дворана беше осветљена са безброј буктиња. Место старих ћилимова с фигурама, по зидовима бејаше црна чоха. Дуж зидова, бејаху поређани, као и обично, немачке, данске и руске заставе, трофеји војске Густава Адолфа. У среди су биле шведске заставе покривене црнином.

По клупама је била маса света, огроман сабор један. Четири сталежа[1] седела су ту сваки по свом рангу. Сви су били обучени у црно. Цела та множина људи, који су спрам црне позадине изгледали сретли, толико је засењивала очи да ни један од наша четири сведока овог чудноватог призора није у њој могао угледати које познато лице. Тако глумац кад стоји пред огромном публиком, види само једну неодређену гомилу а не може да разазна ни једну једину личност.

[1] Племство, свештенство, грађани и сељаци.

На узвишеном престолу одакле је краљ обично држао беседе скупштини, они су видели једну крваву лешину која је носила све знаке краљевске. Поред њега с десне стране, једно дете с круном на глави стојало је и држало скиптар у руци; с леве стране, неки постарији човек, управо неки фантом, ослањао се руком о престо. Он је имао на себи онај свечани огртач који су носили стари поглавари шведски, пре но што је Густав Ваза начинио краљевину. Према престолу, неколико људи озбиљна и важна држања, обучени у дуге црне ризе као судије, седели су за једним столом на којем су били велики фолианти и неколики пергаменти. Између престола и клупа, био је један пањ увијен у црно, и на њему секира.

Нико у овој надчовечанској скупштини као да није приметио да је ушао Карло и три његова пратиоца за њим. Кад су они ушли, чули су само неки потмули жагор а нису могли ухватити ни једне артикулисане речи; мало доцније, најстарији судија у црној ризи, онај што је изгледао да је председник, устаде и удари шаком три пута по фолианту који је пред њих стојао отворен. Одмах настаде дубока тишина. Неколико младих људи, отмена лика, богато обучени, са рукама везаним одостраг, уђоше у дворану на врата супротна онима на којима је ушао Карло. Они иђаху усправљене главе и јуначкога погледа. Иза њих, некакав снажан човек у некој као блузи мрке коже, држаше крајеве конопаца који им руке везиваху. Онај што је први, и што је изгледао главни међу њима, заустави се на сред дворане, пред пањем, и погледа на њ презриво и поносито. У исто доба, лешина као да задрхта грчевито, и крв свежа и румена пође из њене ране. Млади човек клече и пружи главу; секира сену у ваздуху и на мах тресну о пањ. Крв покуља потоком на естраду, и помеша се с крвљу лешине; а глава, одскачући неколико пута од црвена пода, докотрља се до Карлових ногу и попрска их крвљу.

До овога тренутка, Карло бејаше занемео од чуда;

али, кад виде овако крвав призор, „језик му се одрешп": он учини неколико корака ка естради, и обраћајући се ономе што је имао огртач старих поглавара, изговори мушки ону познату формулу:

— *Ако си Бог, говори; ако си Нечастиви, одступи!*

Фантом му одговори полако и свечано:

— **Краљу Карло**! ова крв неће потећи за твоје владе... (овде глас постаде нејаснији) него пет влада доцније. Куку, куку, куку крви Густава Вазе!

Тада многобројна лица ове чудновате скупштине стадоше бивати нејаснија, и изгледаху само као обојене сени, па ускоро и ишчезоше сасвим; фантастичне буктиње погасише се, и пред Карлом и његовом свитом указаше се само стари ћилими и завесе које су се лако нихале од ветра. Још се неко време чуо некакав мелодичан шум за који један од сведока рече да је личио на шуштање лишћа по ветру, а други, на онај звук кад се струна на харфи прекине баш у моменту кад се инструменат удешава за свирку. Сви се сведоци слажу о трајању целог призора, и цене да је он трајао десет минута од прилике.

Црна чоха, одсечена глава, крв која је окаљала под, све је то нестало кад и фантоми; само се на Карловој папучи задржала једна црвена мрља, и она би га сама подсећала на призоре те ноћи, да је он икада могао на њих заборавити.

Кад се вратио у свој кабинет, краљ нареди да се напише извештај о свему што је видео, рече својим пратиоцима да га потпишу, па га и сам потписа. Ма колико да се пазило да се садржина овога акта сакрије од осталога света, свет ипак сазнаде за њу, и то још за живота Карла XI; тај акт постоји и сад, и до данас још се нико није усудио да посумња у његову аутентичност. Крај му је вредан пажње:

„И, ако ово што сам напред рекао, вели краљ, није сушта истина, ја се одричем сваке наде на бољи живот на оном свету, који сам може бити заслужио неким до-

брим делима, а нарочито заузимањем за срећу мога народа, и за одбрану религије мојих предака".

Сад, ко се сећа смрти Густава III и суђење његовом убици Анкарстрему, наћиће две три сличности између тога догађаја и прилика овог необичног пророштва.

Млади човек којем су одсекли главу пред целом скупштином био би Анкарстрем.

Крунисана лешина била би Густав III.

Оно дете, његов син и наследник Густав-Адолф IV.

А онај старац, напослетку, био би војвода од Судермание, ујак Густава IV, који је постао краљевски намесник а после и краљ, након оставке нећакове.

Проспер Мериме.

(*Превео с француског* П. П.)

ГОСПОЂА БОВАРИ.

(9.)

III.

Сутрадан, кад се пробудила, она спази писара на тргу. Била је у јутарњој хаљини. Он диже главу и поздрави је. Она се лако поклони и затвори прозор.

Леон је целога дана чекао да дође шест сахата у вече; али, кад уђе у крчму, затече за столом само Г. Бинеа.

Она синоћна вечера била је за њега важан догађај; никад дотле не беше он провео пуна два сахата у разговору с једном *женском*. Како јој је дакле могао, и то онако речито, изложити толике ствари које дотле не би био у стању тако лепо казати? Он је обично био бојажљив и увек се држао повучено, у чему се огледаше у исти мах и стидљивост и притворство. У Јонвилу се говорило за њега да има лепо понашање. Он је пажљиво слушао разлагања зрелих људи, и није изгледао ни мало ватрен у политици, што није тако обично код млада човека. Сем тога имао је дара, радио је аквареле, умео је

читати ноте, и радо се бавио књижевношћу, после вечере, кад није играо карата. Г. Хоме га је уважавао због његове начитаности; госпођа Хоме волела га је због његове љубазности, јер јој је често изводио у башту децу, малишане вечито брљаве, врло размажене и по мало лимфатичне, као и њихова мати. Они су имали за чување деце, сем дадиље, Јустина, апотекарског ученика, неког далеког сродника Г. Хомеовог, кога беху узели у кућу из милосрђа и који им је у исти мах био и слуга.

Апотекар се показа не може бољи бити сусед. Он упути госпођу Бовари где ће шта да купи, дозва нарочито трговца од кога је сам куповао јабуковачу, окуша сам пиће и настојавао је у подруму да се буре добро намести; сем тога показа начин како се може справити довољно масла а јевтино, и погоди се с црквењаком Лестибудоа, који је поред црквењачких и погребних дужности уређивао главне Јонвилске баште, на сахат или годишње, како је ко хтео.

На оваку претерану услужност није гонила апотекара само потреба да се занима туђим пословима; у овим његовим поступцима крио се читав рачун.

Он беше погазио закон од 19 вентозуса[1] године XI, члан 1-ви, који забрањује лекарско занимање свакоме који нема дипломе; тако да је на непознату доставу позван био у Руан, да предстане Г. краљевом прокуратору, у његовом тајном кабинету. Судија га беше примио стојећи, у този, с хермелином на леђима и са судијском капом на глави. Било је јутро, суђење још не беше почело. Кроз ходник су се чуле гломазне жандармске чизме, и као нека удаљена шкрипа тешких брава које су се закључавале. Апотекару су уши тако зујале, да му се чинило удариће га капља; изиђоше му пред очи подземне тамнице, његова породица у сузама, апотека продата, сви бокали растурени; и он би приморан

[1] Шести месец републиканскога календара, који је почињао 19 фебруара а свршавао се 20 марта. Пр.

уђи у једну кавану да попије чашу рума са селтерском водом, да би се повратио.

Мало по мало успомена на ову опомену ослаби, и он настави, као и пре, давати невине лекарске савете у својој соби иза дућана. Али кмет му је то замерао, колеге су му завиделе, и зато се ваљало бојати свега: придобити Г. Боварија услужношћу, значило је заслужити његову захвалност и спречити га да не говори касније, ако шта примети. Зато му је Хомс свако јутро доносио *новине*, и често, по подне, остављао за часак апотеку и одлазио лекарском помоћнику на разговор.

Шарл беше нерасположен: болесници не долажаху. Он је седео по читаве сахате, не говорећи ништа, спавао је у своме кабинету или је гледао како му жена шије. Да би се разонодио, он узе у кући улогу надничара, и шта више покуша да обоји амбар с бојом коју „молери“ беху оставили. Али новчане неприлике задавале су му бриге. Толико беше потрошио за оправке у Тосту, за Госпођине хаљине и око сеобе, да је за две године отпшао сав мираз и још три хиљаде талира одозго. После, колико је ствари оштећено или пропало у преносу из Тоста у Јонвил, не рачунајући ту свештеника од гипса, који је, при јаком труцкању пао из кола и разбио се у хиљаду комада на Кенканпоаској калдрми!

Једна пријатнија брига, трудноћа његове жене, разгали га мало. Што се више примицаше дан порођаја, он је све више вољаше. То је била нова спона крви, и као трајан осећај једне сложеније везе. Кад је видео из далека њено тромо кретање и како јој се струк млитаво држи на куковима без утеге, кад је седео према њој и до воље је посматрао како седа у наслоњачу као уморна, његовој срећи тада није било краја; он је устајао, љубио је, миловао је по лицу, називао је мамицом, звао је да играју, и пола кроз смеј пола кроз плач збијао је свакојаке умиљате шале које су му падале на ум. На помисао да ће бити отац необично је уживао. Сад му ништа више није недостајало. Познао је све што чове-

чији живот може дати и свој положај узимао је озбиљно.

Ема је у први мах била веома зачуђена, затим је једва чекала да се опрости бремена, да би знала шта је то бити мати. Али, не могући потрошити колико је хтела, купити колевку у облику лађице са завесама од ружичасте свиле и везене капице, она одустаде од спреме, у једном тренутку горчине, и сву уједанпут наручи код једне сеоске шваље, не бирајући ништа и не погађајући се. Она се дакле није забављала оним припремама, у којима материнска љубав ужива, и тако је њена нежност још у самоме почетку ослабила можда у неколико.

Међутим, како је Шарл редовно при јелу говорио о детету, она ускоро и сама поче више мислити о њему.

Она је желела сина; да је крупан и црномањаст, и да се зове Жорж; и ова помисао да има дете мушко била јој је као нека накнада за сва њена дотадашња разочарања. Човек је бар слободан; може да задовољава све своје страсти, да путује по свету, да савлађује препоне, да извојује и највећу срећу. Међутим жени вечито нешто стоји на путу. Мекушна и послушна у исти мах, она има против себе своју урођену слабост и законску потчињеност. Њена воља, као вео њенога шешира који држи врпца, повија се према свакоме ветру; увек је нека жеља вуче и увек је неки обзири уздржавају.

Она се породи једне недеље, око шест часова, кад се сунце рађало.

— Ћерка! рече Шарл.

Она окрете главу и онесвесну.

Готово у исти мах дотрча госпођа Хоме и пољуби је, као и госпођа Лефрансоа из *Златнога лава*. Апотекар, као човек који уме да се понаша, честита јој само са неколико речи, кроз одшкринута врата. Он замоли да му покажу дете и нађе да је лепо развијено.

За време опорављања, Ема је много размишљала какво име да да својој кћери. Најпре је прешла сва она која су се свршавала као талијанска, као што су Клара, Лујза, Аманда, Атала; доста је волела име Галсвинда,

а још више Изолда или Леокадија; Шарл је желео да се дете зове као његова мати; Ема је била томе противна. Најзад прелисташе календар с краја на крај и упиташе за савет туђине.

— Г. Леон, рече апотекар, с којим сам се пре неки дан разговарао, чуди се што не узмете име Магдалена, које је сад веома у моди.

Али Боваријева мати била је одсудно противна овом имену грешнице. Што се тиче Г. Хомеа, он је волеб сва она имена која су подсећала на каквог великог човека, на какво славно дело или на какву племениту мисао, и држећи се тога крстио је своје четворо деце. Тако, Наполеон је представљао славу, а Франклин слободу; Ирма је, можда, била уступак романтизму; али Аталија, пошта најбесмртнијем ремек-делу француске позорнице. Јер његова философска убеђења нису сметала његовим уметничким дивљењима, мислилац код њега није био угушио човека осетљива; он је умео поставити разлике и водити рачуна и о машти и о фанатизму. У тој трагедији, на пример, он је нападао мисли, али се дивио стилу; проклињао је замисао, али је хвалио све појединости, и мрзео је личности, одушевљавајући се њиховим говорима. Кад је читао чувена места, топио се од милине; али кад би помислио да глумци отуда вуку користи за свој дућан, био је неутешан, и у овој збрци осећаја у којој се није умео наћи, желео би у исти мах и да може својим рукама увенчати Расина, и да се може једно четврт часа препирати с њиме.

Напослетку, Ема се сети да је у замку Вобисару чула маркизу како једну младу жену зове Бертом; одмах то име би изабрано, и, како чича Руо није могао да дође, замолише Г. Хомеа да буде кум. Он донесе на поклон све производе своје радње, и то: шест кутија малине, чилаво стакло какаа, три тегле слезове пасте, и уз то још шест шипака кристализована шећера који беше нашао у једноме орману. На дан крштења била је велика вечера; ту је био и парох; сви се загрејаше. Г. Хоме.

по вечери, запева песму *Бог добрих људи*. Г. Леон отпева једну баркаролу, а стара госпођа Бовари, која је била кума, једну романсу из доба царства; напослетку стари Г. Бовари захте да се дете донесе доле, те га крсти чашом шампањскога вина коју му је с висине сручио на главу. Ово исмевање најважније свете тајне наљути опата Бурнизијана; стари Бовари одговори му једним ставом из поеме *Рат Богова*, и парох се диже да иде; госпође га стадоше преклињати да остане; Хоме се умеша; и напослетку успеше да задрже свештеника, који мирно узе у руке тањирић са шољом каве у пола испијеном.

Стари Г. Бовари оста још месец дана у Јонвилу, чије је становнике задивио једном необично лепом качкетом са сребрним шпритима, коју је носио јутром, кад је ишао на пијацу да попуши своју лулу. Како је имао и навику да пије много ракије, он је често слао слушкињу у крчму код *Златног лава* да му купи једну боцу, која је записивана у рачун његовоме сину; а да би намирисао своје мараме, утрошио је сву келнску воду своје снахе.

Овој није било ни мало непријатно у његовом друштву. Он беше обиграо цео свет: говорио је о Берлину, о Бечу, о Штрасбургу, о времену кад је био официр, о својим љубазницама, о великим ручковима на којима је био; показивао се љубазан, па би шта више, по који пут, било на степеницама или у башти, обгрлио своју снаху, и узвикнуо:

— Шарле, чувај се!

Тада се стара Бовари уплаши за срећу свога сина, и, бојећи се да њен муж напослетку не буде од неморалнога утицаја на појмове младе жене, похита са одласком. Можда се бојала и чега горег. Г. Бовари био је човек коме ништа није било свето.

Једнога дана Ема наједанпут осети потребу да види своју кћер, која беше дата на дојење столаровој жени, и не гледајући у календар да ли још трају шест

недеља Богородичиних, она се упути у стан Ролеов, који је био на крају села, у дну косе, између друма и ливада.

Беше подне; капци на кућама беху затворени, а кровови од шкриљца, који су бљештали под јаком светлошћу плавога неба, чисто избациваху варнице на гребену својих калкана. Тежак ветар дуваше. Ема се у ходу осећаше слабом; улични шљунак убијаше је; она стаде премишљати да ли да се врати кући, или да сврати негде да се мало одмори.

У том тренутку изиђе из једне оближње капије Г. Леон са свежњем хартија под руком. Он приђе да се с њом поздрави, и стаде у хлад пред дућан Лереов, под сиво платно које беше разапето.

Госпођа Бовари рече да је пошла да обиђе дете, али да се већ скоро уморила.

— Ако..., прихвати Леон, не усуђујући се ништа даље рећи.

— Имате ли каква посла? упита она.

И кад писар рече да нема, она га замоли да је прати. Још исто вече знао је за ово цео Јонвил, и госпођа Тиваш, кметова жена, изјави пред својом слушкињом *да се госпођа Бовари компромитује.*

Да се дође у стан дојкињин ваљало је, на крају улице, савити лево, у правцу гробља, и између кућица и дворишта ићи једном уском путањом дуж које су с обе стране били засађени јасмини. Они беху у цвету, а тако исто и веронике, дивље руже, коприве и лаке купине које су се дизале изнад џбунова. Кроз живу ограду виделе су се, по двориштима, по која свиња на буњишту или везане краве које су чешале своје рогове о дебла дрвета. Њих двоје, једно поред другога, ишли су лагано; она се наслањала на њега, а он је уздржавао своје кораке које је подешавао према њеним: пред њима је летео читав рој мува које су зујале у топлом ваздуху.

Они познадоше кућу по једном старом ораху који је ширио хлад над њом. Ниска и покривена мрким циглама, она је имала венац лука који је висио с поља.

под таванским прозором. Снопови прућа, усправљени уз ограду од трња, окруживали су леју лоћике, неколико стопа лавандуле и грашка у цвету који беше привезан за високе притке. Прљава вода текла је губећи се у трави, а унаоколо видели су се неки дроњци, плетене чарапе, једна рекла од црвеног катуна, и један велики чаршав од честога платна, разастрт дужином на живој огради. На шкрипу вратница појави се дојкиња, носећи у наручју дете које је сисало. Другом руком вукла је бедног болешљивог мушкарца са скрофулозним лицем, сина једног шеширџије из Руана, кога су родитељи, и сувише заузети својим занатом, оставили на селу.

— Уђите, рече она; ваша мала спава.

У дну собе при земљи, једине у стану, била је уза зид широка постеља без завеса, а једне наћве стојале су поред прозора, чије једно окно беше искрпљено прозрачном плавом хартијом. У углу, иза врата, виделе су се испод умиваоника ципеле са сјајним клинцима, поред стакла пуног зејтина, у чијем је грлићу било једно перо; један календар *Матије Лансбера* вукао се по прашљивом камину, међу кременима, окрајцима од свећа и комадима труда. Напослетку, последњи раскош овога стана беше једна Фама с трубом у устима, слика исечена без сумње из каквог огласа о мирисима, и прикована за зид са шест обућарских клинаца.

Емино дете спавало је на земљи, у колевци од ивовине. Она га узе заједно с покривачем у који беше увијено, и стаде певушити њијајући се.

Леон се шетао по соби; њему се чинило нешто необично ова лепа госпођа у хаљини од нанкина посред ове сиротиње. Госпођа Бовари поцрвене; он окрете главу мислећи да је његов поглед био можда мало дрзак. Она затим спусти у колевку дете, које беше повратило млеко и убрљало јачицу. Дојкиња одмах приђе да га убрише, уверавајући да се то неће видети.

— Често ми оно уради и нешто друго, рече она, и тако га сваки час морам да запирам! Зато би вас мо-

лила да будете тако добри и наредите бакалину Камису да ми даје по мало сапуна кад ми затреба. То би и за вас било боље, да вас не узнемиравам.

— Добро, добро! рече Ема. До виђења, госпођо Роле!

И она изиђе, обрисавши ноге на прагу.

Добра жена испрати је до на крај дворишта, говорећи непрестано како јој је тешко устајати ноћу.

— Покадшто сам од тога тако уморна, да заспим на столици; зато би требало бар да ми дате једну фунту самлевене каве која би ми трајала месец дана и коју бих пила свако јутро с млеком.

Пошто је саслушала њено досадно захваљивање, госпођа Бовари оде; али тек што је прешла неколико корака, чу иза себе клопарање дрвених ципела, те се окрете: то беше дојкиња!

— Шта хоћете?

На то је сељанка одведе у страну, иза једнога бреста, и стаде јој говорити о своме мужу, који са својим занатом и са шест динара годишње, колико му капетан...

— Свршавајте брже, рече Ема.

— Па ето, настави дојкиња уздишући после сваке речи, бојим се да му не буде тешко кад види да пијем каву сама; знате, људи. . .

— Биће је и за њега, понављала је Ема, даћу вам је!... Немојте ми досађивати!

— Ах! драга госпођо, он, знате, има, услед рана, страшне грчеве у прсима; каже, да му јабуковача шкоди.

— Та пожуритe, госпођо Роле!

— Дакле, настави ова и поклони се, ако не би било сувише тражити..., она се опет поклони, — кад хоћете, — и њен је поглед преклињао, — бардак ракије, рече она напослетку, па ћу њоме трљати вашој малој ножице, које су нежне као језик.

Кад се опростила дојкиње, Ема опет узе под руку Г. Леона. Неко време ишла је брзо; затим успори ход, и поглед јој случајно паде на раме младога човека, на чијем капуту беше јака од црног сомота. Његова коса

кестењасте боје падала је по јаци, глатка и лепо очешљана. Њој падоше у очи његови нокти који су били дужи но што су се носили у Јонвилу. На њихово неговање Леон је нарочиту пажњу обраћао; тога ради имао је нарочити перорез у својој кутији с прибором за писање.

Они се вратише у Јонвил, идући обалом речице. У топло доба године висока обала била је шира, и тако су се до дна видели зидови башта са степеницама од неколико басамака које су се спуштале до речице. Она је текла нечујно, брза и хладна; висока танана трава повијала се у њој по матици, и као напуштена зелена коса ширила се у њеној бистрини. Покадшто је на врху треке или на лишћу перунике по који инсект тананих ногу милио или стојао. Сунце је својим зрацима осветљавало мале плаве клобуке који су избијали један за другим и распрскавали се; старе поткресане врбе огледале су у води своју сиву кору; преко реке, свуда унаоколо, ливаде су се чиниле пусте. Било је време ручка по мајурима, и млада жена и њен пратилац чули су у ходу само одмерени бат својих корака по путањи, речи које су говорили једно другоме и шуштање Емине хаљине која се косила око ње.

Баштенски зидови, начичкани по врху комадима стакла, беху врели као кров какве стаклене баште. У циглама беше изникао шебој; и ивицом свога отвореног сунцобрана, госпођа Бовари закачила би у проласку по који његов увели цвет који се распадао у жути прах, или би по која гранчица козљака и бршљана, који су висили споља, остала за часак на свили, закачивши се за ресе од сунцобрана.

Они су разговарали о некој трупи шпањолских играча, која је очекивана у руанском позоришту.

— Ви ћете ићи? упита она.

— Ако будем могао, одговори он.

Зар нису имали ништа друго да кажу једно другоме? Њихове очи међутим одавале су озбиљнији разго-

вор: и док су се мучили тражећи обичне фразе, они су осећали како их обоје обузима једна иста чежња: као неки шапат душе, дубок, непрекидан, надјачавао је шапат гласова. Изненађени и зачуђени овом новом милином, они нису ни помишљали да кажу једно другоме шта осећају, нити да траже узрок тој милини. Будуће среће, као обале тропских предела, шире над пучином која им претходи своју урођену благост, неки миришљави дах, и човек се подаје томе заносу и не мислећи на хоризонт који не види.

Земљиште, на једном месту, беше обронила стока; ваљало је ићи по крупном зеленом камењу, које је лежало овде онде у блату. Ема је често застајала за часак да види где ће стати, — и, поводећи се на шљунку који се под ногама љуљао, подигнутих руку, нагнута телом, неодважена погледа, она се тада смејаше, бојећи се да не падне у локве воде.

Кад су дошли пред њену башту, госпођа Бовари гурну мале вратнице, устрча уз степенице и изгуби се.

Леон се врати у канцеларију. Бележник беше негде отишао; он баци један поглед на акта, затим зареза једно перо, узе напослетку шешир и оде.

Он оде на Пашњак, на врху Аргејске косе, на уласку у шуму; ту се извали на земљу под јелама, и стаде гледати у небо кроз прсте.

— Ала ми је досадно! рече у себи, ала ми је досадно!

Чинило му се да је за сажаљење што живи у овом селу, и што му је Хоме пријатељ а Г. Гирмен господар. Овај последњи, вечито заузет послом, са златним наочарима и риђом раздељеном брадом на белој краватни, није ни појма имао о отмености духа, и ако је показивао круто и енглеско држање, које у прво време беше очарало његовог писара. Што се тиче апотекареве жене, то беше не може бити боља жена из Нормандије, кротка као јагње, која је волела и пазила своју децу, свога оца, своју матер, своје сроднике, која је оплакивала туђу

невољу, дигла била руке од своје куће, и мрзела утеге; — али је била тако трома, тако досадна кад је човек слуша, тако проста и у разговору тако ограничена, да му никад ни на памет није пало, — ма да је њој било тридесет година, а њему двадесет, ма да су спавали соба до собе, и разговарали сваки дан, — да она може бити жена за некога, и да од свога пола може имати и друго шта, а не само хаљину.

Па ко је још био ту? Бине, неколико трговаца, два три крчмара, парох, и напослетку Г. Тиваш, кмет, са своја два сина, људима имућним, мргодним, приглупим, који су сами обрађивали своју земљу, пировали у породичном кругу, побожни у осталом, и несносни у друштву.

Али на општој површини свих ових људских лица издвајаше се лик Емин, усамљен и удаљен међутим; јер он осећаше између ње и себе као неку дубоку провалу.

У почетку, он је долазио к њој више пута у друштву са апотекаром. Шарл га није примао баш с особитим задовољством; и Леон не умеде чисто да се нађе између страха да не буде на досади и жеље за присним пријатељством које је сматрао готово за немогућно.

IV.

Чим су настали први хладни дани, Ема пређе из своје собе у салу, дугачку собу с ниском таваницом, у којој је, на камину, стајао уз огледало повелики окамењени полип. Седећи у својој наслоњачи, крај прозора, она је гледала како мештани пролазе тротоаром.

Леон је двапут дневно ишао из своје канцеларије у крчму код *Златног лава*. Ема је издалека чула његове кораке; она се нагињала и слушала; и кроз завесу видела је младог човека који је пролазио, увек обучен на исти начин и не обрћући главе. Али у сумрак, пошто је, наслонивши браду на леву руку, оставила била започети вез, она би често уздрхтала кад се помоли ова сенка која би наједанпут промакла. Она је тада устајала и заповедала да се постави.

Г. Хоме долазио је за време вечере. С грчком капом у руци улазио је нечујним корацима да не би никога узнемиривао, понављајући увек исту реченицу: „Добро вече свима!“ Затим је седао на своје место, за сто, између Еме и Шарла, и питао лекара за његове болеснике, а овај је опет њега питао коликој се награди може надати. Затим се говорило о томе шта има *у новинама.* Хоме их је, у то време, знао готово на памет; и он је опширно саопштавао њихову садржину, са уредниковим напоменама и са свима појединим несрећним случајевима који су се десили у Француској или у иностранству. Али како би се овај предмет убрзо исцрпео, он би одмах учинио неколике примедбе на јела која је видео. Покадшто шта више, подигавши се са столице, обраћао је пажњу Госпођи на најлепши залогај, или је, окренувши се, давао слушкињи савете за справљање јаније и хигијену поврћа; говорио је о мирису, о екстракту меса, о соковима и пиктијама, с необичним разумевањем. Како му је, у осталом, глава била пунија рецепата но апотека боца, Хоме је био ненадмашан у прављењу разнога слатка, киселина и слатких ракија, и њему су били познати сви нови проналасци економских пећи, као и вештина да се очувају сиреви и негују болесна вина.

У осам сахата Јустин је долазио по њега да затвори апотеку. Г. Хоме погледао би га тада подругљиво нарочито ако је ту била Фелисита, јер беше приметио да његов помоћник воли лекареву кућу.

— Овај мој обешењак, говорио је он, почиње на свашта мислити, и мени се чини, нека ме ђаво носи, да је заљубљен у вашу слушкињу!

Али његова већа махна за коју му је често пребацивао, беше, што је вечито слушао шта се разговара.

Недељом, на пример, нисте га могли отерати из салона, где би га госпођа Хоме позвала да носи децу која би заспала на столицама, свлачећи леђима сувише широке навлаке од платна.

На ова апотекарова вечерња села није долазило

много гостију, пошто су његови испади и његова политичка убеђења удалили од њега постурно разне уважене личности. Писар је долазио редовно. Чим би чуо звоно, он би истрчао на сусрет госпођи Бовари, узео јој шал, и оставио у страну, под апотекарску тезгу, велике плетене папуче које је Ема носила преко обуће кад има снега.

Најпре би одиграли неколико партија *тридесет и један*; затим је Г. Хоме играо екарте с Емом; Леон је стајао иза ње и давао јој савете. Стојећи и с рукама на наслону од њене столице, он је гледао како јој зуби од чешља улазе у пуђу. Са сваким покретом, кад је хтела да баци карту, њој се подизаше хаљина с десне стране. Испод зачешљане косе видео јој се врат мрке боје која је постурно бледела, и мало по мало губила се у сенци. Њена хаљина падала је с обе стране столице, као надувена, пуна набора, и пружала се до земље. Кад би по кадшто осетио да је стопалом стао на њу, Леон би се брзо измакао, као да је стао коме на ногу.

Кад се сврши картање, апотекар и лекар играли су домина, а Ема би променила место и налактила се на сто да прелистава *Илустрацију*. Она беше донела и своје новине за моду. Леон би стао поред ње, и заједно су гледали слике, сачекујући једно друго на дну сваке стране. Она га је често молила да јој декламује стихове; Леон их је декламовао гласом развученим, који је брижљиво изумирао на љубавним местима. Али звек домина непријатно га је дирао. Г. Хоме играо их је врло вешто и редовно је тукао Шарла. Затим би се, кад одиграју до три стотине, обојица опружили поред камина и убрзо поспали. Ватра је изумирала у пепелу; чајник је био празан; Леон је још читао. Ема га је слушала, играјући се несвесно шеширом од ламне, на чијој танкој навлаци беху насликани пајаци у колима и играчице на конопцу са својим моткама за одржавање равнотеже. Леон би застао показујући на своје поспале слушаоце; тада би њих двоје наставили говорити тихим гласом, и тај им се разговор чинио пријатнијим, јер га нико није чуо.

На тај начин утврди се међу њима нека врста другарства, нека стална веза поред књига и песама: Г. Бовари, мало љубоморан, није се томе зачудио.

Он доби на дан свога рођења лепу френолошку главу, сву избележену бројевима и обојену плаво. То беше знак пажње од писара. Он је ту своју пажњу осведочавао на разне начине, па је чак вршио и Шарлове наруџбине у Руану; и како је књига једнога приповедача увела у моду кактусе, он купи један за Госпођу, који донесе у *Ласти* на својим коленима, и избоде успут прсте на њиховим тврдим бодљама.

Она намести пред свој прозор даску с оградом, да држи саксије. Писар је такође имао своју обешену баштицу; и заливајући цвеће на своме прозору, они су виђали једно друго.

Међу прозорима у селу био је један који је још чешће био заузет; јер, недељом, од јутра до мрака, и свако по подне, ако је време било лепо, видело се на једном таванском прозору нагнуто мршаво лице Г. Бинеа чије се једнолико хркање чуло чак до *Златнога Лава*.

Кад се једно вече вратио кући, Леон нађе у својој соби ћилим од кадиве и вуне, с извезеним лишћем на белој основи; он дозва госпођу Хоме, Г. Хоме, Јустина, децу, куварицу, па исприча и своме газди какав је поклон добио; сви су желели да виде тај ћилим; зашто лекарева жена даје поклоне писару? То се свима учинило чудно и напослетку дођоше до закључка да му је она зацело *добра пријатељица*.

Он је давао повода да се тако мисли, јер је непрестано говорио о њеним чарима и њеној духовитости тако да му је бише једном приликом врло сурово одговорио:

— Шта се то мене тиче, кад јој ја не правим друштво!

Он је лупао главу на који начин да јој изјави своју љубав; и колебајући се вечито између страха да

јој се не замери и стида што је тако плашљив, плакао је због малодушности и жеље која га је распињала. Затим је прелазио на одважне одлуке; писао је писма која је цепао, и одређивао за своју изјаву дане које је увек помицао унапред. Често је полазио, у намери да се на све усуди; али га је ова одлучност брзо остављала у присуству Емином, и кад би га Шарл, који би у то наишао, позвао у кола да заједно обиђу неког болесника у околини, он је сместа примао позив, поздрављао се с Госпођом и одлазио. Није ли њен муж био један део ње?

Што се тиче Еме, она се и не упита да ли га воли. Она је мислила да љубав долази изненада, с буром и с муњама, — као небесни ураган који се спушта на живот, потреса га, чупа вољу као лишће и цело срце носи у понор. Она није знала да, на терасама кућа, киша прави и језера кад су олуци запушени, и била је потпуно спокојна, кад изненада опази једну пукотину у зиду.

(Наставиће се.)

Густав Флобер.

(Превео с француског Д. Л. Ђокић.)

ЈЕДНЕ ВЕЧЕРИ У СУТОН.

Небеса беху мутна и раздрта,
Студен у немој собној полутами.
И допираше из самотног врта
Музика кише. Ми смо били сами.

Хујаше негде ветар око ви̑ле
Болну елегију. И ја гледах тако
На њеном лицу од блиједе свиле
Где мутно вече умире пола́ко.

Ми бесмо неми; али ми се чини
То вече да смо, у ћутању дугом,
Сами и тужни у хладној тишини,
Сву повест срца рекли једно другом,

И тајне мисли болне и злослутне,
И страх од патња којих нема више...
Слушајућ' тако те вечери мутне
Ветрова песму и музику кише. . .

Ј. Дучић.

БРАЧНА ПЕСМА.

Ја бих да проведем наше вече брачно
У долини једној међу љиљанима,
Крај замрле реке; док тужно над њима
К'о мртвачки покров лебди небо мрачно.

Мир је туде хладан, укочене сени,
И све сећа на Смрт. Туде, моја драга,
Ја бих у то вече да страсна и нага
Свој најлепши пољуб даднеш жељном мени:

Сједињујућ' тако сред пољупца тога
Са сласћу живота, у немој долини,
Символ добре Смрти... док шуми у тмини
Широко и страшно крило вечитога.

J. Дучић.

ИЗГУБЉЕНИ ТРЕНУТ.

Све је ишло добро, својим редом,
И све сам чешће у твом крилу спавô.
Голицала си ме руком и погледом, —
Већ се, у срећи, нисам распознавô.

Онда је дошô дан, пре времена.
Знам да си била весела и ведра.
Кад сам те дигô на камару сена
Под руком сам осећô ти недра.

Збуњено сам стиснô тело вито.
И тад учиних глупост, главом лаком.
Кукавички сам за допуст иштô,
За пољубац, — у тренуту таком!

Од тога доба нису посла чиста.
Тужно те гледам у часима дугим:
Ти са мном збориш кô са сваким другим,
Ни око ти се јаче не заблиста.

М. Ћурчин.

СПИНОЗА.

(2.)

Од бескрајно многих атрибута божанске супстанције нама су дата и позната само два: мишљење (cogitatio) и простирање (extensio). Под мишљењем разуме Спиноза сам свесни дух, док под простирањем разуме саму материју као супстанцијални супстратум спољних материјалних тела, сматрајући, као и Декарт, да су простирање и материја једно исто, да је простирање биће материје. Дуализам (Декартов и хришћанске теологије) узима да је супстанција душевних појава сасвим независна од супстанције телесних појава, да су материја и дух две различне супстанције. Спиноза сматра материју и душу не као две различне супстанције, већ као два атрибута једне и исте супстанције, пошто су све ствари у свету, па дакле и материјалне и духовне, условљене једном јединoм супстанцијом. Како је сваки атрибут непосредни израз самог бића супстанцијиног и то биће изражава на један особит начин (атрибут простирања изражава супстанцију у форми простирања, атрибут мишљења изражава супстанцију у форми свести), то је сваки атрибут потпуно независан у својој егзистенцији од другог атрибута. Модуси једнога атрибута могу у својој егзистенцији бити одређени само модусима тога атрибута, никако не модусима другог кога атрибута; само тело може утицати на тело, само дух може утицати на дух, док тело не може утицати на дух нити дух може утицати на тело. Како је сваки атрибут израз целокупног бића супстанцијиног, то сваком модусу једнога атрибута морају одговарати модуси у другоме атрибуту, између модуса простирања и модуса мишљења мора владати потпун паралелизам. Својим учењем о независности модуса једног атрибута од модуса другог атрибута уништава Спиноза дуалистичку претпоставку реалног утицаја душе на тело, и

тела на душу; својим учењем о потпуном паралелизму модуса различних атрибута, објашњава Спиноза, откуд то да изгледа као да душа утиче на тело и тело на душу. Кад се у моме духу јави жеља да покренем руку, рука се доиста и покрене, и то не зато што би моја жеља као такова покренула руку, већ просто зато што модусу жеље за покретањем руке у атрибуту мишљења (духа) одговара модус покретања руке у атрибуту простирања (тела). И обратно кад спољна физичка драж произведе у мени представу, она то не производи непосредно, већ у ствари модусу датог предмета у простирању одговара модус представе његове у духу. Постоји дакле потпун и апсолутан паралелизам међу модусима мишљења и простирања.

Али, и ако постоји потпун и апсолутан паралелизам међу модусима мишљења и простирања, ипак тај је паралелизам потпун само кад се мишљење и простирање посматрају у целини, кад се посматрају као атрибути самог божанског бића. Људски дух који је само један малени део божанског атрибута мишљења, и људско тело које је само један малени део божанског атрибута простирања, не показују и не могу показивати потпун паралелизам својих појединачних модуса. Људско тело као и људски дух, на име, врло су сложени модуси одговарајућих атрибута, и међу појединим модусима који су њихови делови, не постоји и не може постојати потпун и апсолутан паралелизам. Људско тело као модус атрибута простирања стоји у узрочној вези са осталим модусима тога атрибута, са другим телима; према томе људски дух у својим представама представљаће не само природу свога тела, него и природу спољних тела, и то ће моћи само тако чинити ако ни једну ни другу не представља потпуно и тачно. Наше представе спољних предмета неће, према томе, бити *адекватни* (т.ј. истинити) представници њихови, наше сазнање, према томе, биће у односу на природу како нашег тела тако и спољњег света *инадекватно*. Наше сазнање телесног света биће само у толико адекватно у колико ми спољни свет бу-

демо посматрали са стране општих особина његових, у колико будемо узели у обзир саму атрибутивну природу његову; у колико га пак посматрамо као ограничени скуп појединачних модуса, у толико је сазнање његово инадекватно. Адекватно сазнање посматра ствари под формом вечности (sub specie aeternitatis), у целини њиховој, у њиховом условљеношћу вечном супстанцијом; инадекватно сазнање посматра ствари под формом времености (sub specie temporis), посматра их делимично, појединачно, посматра их као ствари случајне, које се у времену јављају и опет ишчезавају.

У нашем свесном субјекту адекватно и инадекватно сазнање има свој различан психолошки супстрат, и Спиноза разликује, полазећи од овог психолошког супстратума сазнања, три врсте или три ступња сазнања. Прва врста сезнања лежи у чулним представама и имагинацији. Сазнање које се налази у чулним представама и сликама имагинације, као и сазнање у општим појмовима који постају апстракцијом из њих, инадекватно је, јер се посредно или непосредно, односи на саме појединачне телесне објекте, чије је сазнање инадекватно. Сазнање друге врсте биће у чистим апстрактним појмовима, који нису постали апстракцијом из представа чула и имагинације, већ који леже у самоме апстрактноме уму, у самој умној моћи. Трећа врста сазнања је интуитивно сазнање; и оно бива у апстрактним појмовима, али се разликује од друге врсте сазнања у томе што је дедуктивно, и што полази од основних примордијалних умних истина. Сазнање друге и треће врсте адекватно је на супрот инадекватном сазнању прве врсте; само док адекватно сазнање прве врсте изражава опште особине ствари, дотле адекватно сазнање треће врсте изражава прве и најопштије особине ствари, оно, вели Спиноза, „полази од адекватне идеје формалног бића неколиких атрибута Божијих на иде ка сазнању бића ствари.“

Што смо довде изложили, то је у главним цртама Спинозина теоријска филозофија, општа онтологија, ко-

смологија, психологија и теорија сазнања. У великом делу Спинозином прва два дела посвећена су теоријској философији, друга три дела посвећена су практичној философији, етици, у којој је Спиноза гледао тежиште своје философије, и са чега је и цело дело своје назвао Етиком, ма да је оно у ствари много јаче и значајније у своме метафизичком но у своме етичком делу. Од ова остала три дела Етике, у првом је Спиноза дао детаљну анализу природе афеката, као психолошку подлогу етичких принципа, у другом описао је људско ропство под владом афеката и извео у исто доба основне појмове своје етике, у последњем делу изнео је свој највиши етички идеал, и показао како се његовом помоћу човек може да ослободи владе афеката.

Као најосновнији од свих афеката сматра Спиноза афект пожуде (cupiditas). Тај афект није ништа друго до свесни израз основне тежње сваке појединачне ствари да се у својој егзистенцији одржи, није ништа друго до субјективни израз нашег нагона за самоодржање. Само у свесним створењима (организмима) нагон за самоодржањем праћен је овим афектом пожуде. Из афекта пожуде следују непосредно друга два основна афекта, афекат бола (tristitia) и афекат задовољства (laetitia). Ако афекат пожуде, који је по самој својој природи афекат активан, буде унапређен у своме активитету, онда ће сваки субјект осећати задовољство, ако пак буде спречен у своме активитету, свесни субјект осећаће бол. Пошто је људски дух нераздвојно везан са својим телом, то ће све што увећава одн. смањује активитет духа, увећавати одн. смањивати активитет тела, а пошто је једна ствар несумњиво све савршенија што је активнија, јер је тиме све богатија реалитетом, то и задовољство неће у ствари ништа друго значити до прелаз од мањег савршенства на веће, бол пак прелаз од већег савршенства ка мањем. Из основна три афекта, пожуде, бола и задовољства дају се извести сви остали афекти, па ма како сложени они били. Тако, љубав није ништа друго

до афект задовољства спојен са представом предмета који задовољство изазива, афект мржње афект бола спојен са предметом који бол изазива, и т.д.

Пошто афекти бола нису ништа друго до пасивни афекти, афекти услед којих трпи и тело и дух, афекти који представљају несавршенство његово, то су ти афекти у исто доба и израз самог инадекватног сазнања нашег, пошто ми само у толико и сазнајемо ствари инадекватно у колико их сазнајемо непотпуно и несаршено. Ако су пасивни афекти продукт инадекватног сазнања нашег, онда се они могу само тако уништити, само тако можемо их се ослободити ако ишчезне инадекватно сазнање, ако место инадекватног сазнања ступи адекватно. Један исти телесан утисак који производи у нама бол и кога инадекватно сазнајемо, престаје у нама производити бол чим га адекватно сазнамо, јер чим га адекавато сазнамо ми постајемо савршенији, а прелаз савршенству увек је праћен афектом задовољства. Један афект може бити уништен само другим супротним афектом, који је јачи од њега, немогуће је да један афект ишчезне утицајем чистог разума и чисте воље, као што се то обично замишља. Чисти разум не може уништити никакав афект, јер је разум за себе без икаквог активитета; чиста воља имала би у себи активитета, али чиста спонтана слободна воља не постоји, она је чиста алузија. Према томе један афект може бити уништен или спречен само другим супротним афектом, афекат бола афектом задовољства, афекат задовољства афектом бола. Чисто адекватно сазнање уништава и ослобођава нас пасивних афеката само на тај начин што само изазива супротне активне афекте задовољства, који уништавају пасивне афекте.

На основу ове теорије о природи афеката изводи Спиноза своје основне појмове етичке. Пошто сваки од природе тежи за оним што је добро, а избегава оно што је зло, т.ј. тежи за оним што усавршава његову природу а избегава оно што то савршенство смањује, и пошто је задовољство израз нашег усавршавања а бол

израз смањивања наше природе, то је задовољство само добро по себи, а бол само зло по себи. Тежња за самоодржањем основна је врлина, јер та тежња значи саму тежњу за усавршавањем, задовољство или корист једино је добро, које чини садржај те врлине, и човек је све бољи, све моралнији, што више тежи за коришћу и задовољством; све рђавији, све неморалнији што више губи из вида корист и задовољство. Судећи по овим пропозицијама изгледало би да Спиноза проповеда чист егоизам и утилитаризам. Али он на мах прави један срећан обрт и од егоиста и утилитариста постаје алтруист и интелектуалист. Питање је, у чему лежи права корист и право задовољство, за којим човек као свестан индивидуум треба да тежи, и Спиноза одговара да човек као разумно биће може само у разумном животу, у животу по разуму, наћи највише добро и највишу корист своју. То излази просто из тога што радити по разуму значи адекватно сазнавати, а адекватно сазнање то је савршенство, то је активитет. Из овога излази да се врлина по садржају своме састоји у адекватноме сазнању, а пошто је адекватно сазнање у крајњој инстанцији сазнање самог бића божанског, то је сазнање Бога највиша врлина.

Овим последњим ставом својим Спиноза достиже врхунац своје Етике, он њиме поставља свој етички идеал.

(Наставиће се.)

Др. Бранислав Петронијевић.

СТЕВАН ЛУКОВИЋ.[1]

Књига живота највиша је књига,
Коју човек не може ни отворити ни
затворити по својој вољи.
Драго место не чита се два пута,
Но кобни лист сам се собом окреће.
Човек би хтео да се врати на страну
где се воли,
А страна где се мре већ је под ње-
говим прстима.

Ламартин

У ово свеже августовско вече, ја претурам рушевине његове душе, све што је остало од њега у бродолому смрти, мале свешчице песама и забелешке по старим бележницама, писане грозничавом руком, с дана на дан. Једна страна мисли Епиктетових, флуидни стихови Пола Верлена, неколико листи извода из *Огледа савремене психологије* од Пола Буржеа, један стих из *Јесењега лишћа* Виктора Ига, на коме се зауставило око свакога чије су илузије спарушиле под мразом живота:

Било ми је осамнаест година! био сам пун снова.
Нада ме је певајући обманама уљуљкивала.
Једна звезда нам је сјала!...
О времена сневања и снаге и милоте!
Чекати свако вече да једна хаљина прође!
Љубити б чену рукавицу!
Хтети све од живота, љубав, моћ и славу!
Бити чист, бити поносит, бити узвишен и веровати
У сву чистоту!

И међу започетим стиховима, наводима, насловима књига, адресама, у ситним белешкама обичног и свакодневног живота, једно дубоко опажање Мопасаново: „У извесним тренуцима постоји нека врста светлости у духу, која

[1] *Песме Стевана М. Луковића.* Београд. 1903.

чини да човек за секунд помисли да ће открити божанску тајну ствари. Затим, прозор се затвара. Свршено је.“ И онда се ређају листови дневника, нередовно бележеног, са свом оном жудњом за идеалом, оним изливима једне мучене и више душе, којој је вулгарни живот био тесан и која је плахо и болно стремила

Крају ког нема нит' се икад стиже.

Те странице, из којих бије леден дах неког тамног предосећања смрти, и ова књижица још недовршених песама, то је све што је остало од целог једног живота који је врео и преливао се, од целе оне топле и устрепталe душе! Али ипак довољно да се онима који су га знали и волели остане сталан спомен на тог младог пунога израза човека, да се види како је један врло леп и оригиналан таленат са њиме нестао за нашу поезију, где је оригиналност тако ретка биљка, и да се баци светлост на морално стање нашег растројеног и млитавог нараштаја, без воље, без идеала, без крви и костију.

* * *

Стеван Луковић није припадао оном реду мало симпатичних лирских песника, који, трули од сујете, држе себе за вишу врсту људскога рода, средиште васељене, и свакога месеца по књижевним листовима чине изложбу својих више мање искрених „болова“. Он је био истински отмена душа, са мржњом на ларму и на све што личи на рекламу, и када је певао то је било као откуцај једнога немирнога срца, као крик једне савести која у мраку иде и спотиче се преко неравнина и оштрина живота.

Не тева срце што му је до песме,
Радосно што је воли.
Кад страшној мисли крила пустит' не сме
И душу туга сколи,
Певуша тада арије старинске,
Поноћну храбри страву..

Још врло млад, он је отпочео певати у Ђачкој дружини *Нади*, кроз коју је, као неки пургаторијум, прошао највећи број наших књижевника, и у ондашњем *Делу*,

које је тада неодољиво привлачило све напредније млађе људе. Стихови, и ако још тврди, са тешким изразом, били су примећени, али је млади песник стицао извесне скрупуле тако ретке код млађих људи, нарочито нов. песника. Њему се учинило да пре писања треба радити и учити, да, као и све друго, и таленат треба да буде рањен и залеван, и неколико година он се дао на проучавање модерних песника францускиx, нарочито Верлена и Сили-Придома, пишући вазда стихове, али чувајући се да их публикује. Г. Богдан Поповић, са књижевним либерализмом који одликује његово уређивање *Српског Књижевног Гласника*, желећи да да маха и прилике свима младим талентима да се покажу, није га могао приволети да штампа и једну своју ствар. Смрт је учинила да се Луковић много раније јави но што је икада замишљао! „Као у политици тако и у књижевности, његово име откривено је тек онога дана када га је нестало“, како се вели у кратком предговору његовим песмама.

Све његове песме имају два до три основна мотива: јецање душе спутане за земљу, гмизање по прашини духа који хоће да прне у зрачне висине; оно особито осећање у сутон, онај мистични час када се боље но икада чује дисање Природе и када неко пантеистичко осећање додирује сваку поле финију душу; јесењи пејзаж, тако дубоко интиман и речит, тужно огледало меланхоличних духова; најзад, неко тамно, далеко предосећање смрти, тиха и дискретна тежња за вечитим миром са оне стране гроба.

Оно што даје особиту моралну физиономију нашем нараштају, овоме који је сада између двадесет и тридесет година, то је што је без икаквог идеала без трунке уверења, са олабављеном вољом, ушао у живот, у политичким и друштвеним приликама да не може бити горим, да не може бити отровнијим и очајнијим. Наш нараштај није имао ни идеал националнога јединства и патриотске романтике као што је било шездесетих го-

дина, ни осећање друштвене правде и смисао социјалнога преображаја као седамдесетих година, ни ону енергију и борбеност за ствар политичких слобода као што је било осамдесетих година. Људи се срозали, идеали се излизали, одушевљење се истрошило у дугим и мучним борбама, живот постао тежи, и нека тешка апатија пала је на све душе, и у таком хаосу једина ствар која је остала то је безобзирна курјачка борба за комад хлеба. Па онда онај трагични сукоб, који су руски писци моћно описали у својим романима, а који се и код нас бије, између јединке већ развијене, већ богате, са вишим моралним и интелектуалним потребама, јединке која хоће да буде слободна и да живи пуним, интензивним животом, и средине полу-источњачке, оскудне, апатичне, суве, мртве, вулгарне до очајности, најбеднијег гмизања по земљи, средине у којој се све удружило да убије сваку вишу мисао и свако јаче осећање.

Луковић је био један од људи који су хтели да живе а не да животаре, и стремили више од блата свакодневице. То је био човек оних далеких доба када су мачеви пасали и када се гинуло или за какву велику идеју или за пар лепих очију; савременик Љубавних Судова у Провансу, или светлих и силних дана Обнове, трубадур, који је за три динара дневно имао да преписује акта о парницама око воденица и царинским дажбинама. Он је патио од онога млаког, мртвог, сивог живота, без покрета, без топлоте, без светлости. „И ништа... ништа... ништа..., писао је он у своме дневнику. То је оно што убија. Дајте ми буре, вртлога живота. Моји су нерви јаки; моја је крв бујна; срце ми не уме полако да бије, машта да пузи. Живота!“ У једном писму једном свом другу: „Болесно раздражен, несрећан у своме неодређеном и несигурном положају, без ичега одређеног преда мном и око мене, без ичег јасног у магли кроз коју безвољно и апатично мичем, са страхом бројим часове и дане, завидим вама, вама на тврдом земљишту, вама на *својој* стази, на одређеном месту са кога јасно гледате

и пут којим идете и мету којој хитате, и све за вама, и све око вас. И оно мало воље за рад и кретање што сам имао, убија овај неодређени положај и нејасни видик, јер не знам камо ћу да пођем, шта да радим, јер очекујем, очекујем нешто, неку промену, један зрак...“ То је онај исти крик у песми *Ох, врати се*, у оној тужаљци под сурим и мртвим небом, над мутним даном глувога живота без среће и без болова, за топлим летњим даном који се никада више неће вратити:

Тужан ли је дан јесени ране!

Или друга она песма, *Још крајем неба*, она етерична туга, расплинута у румени сунца које се гаси, под звезданим небом, у шуму свеже летње ноћи:

Мирно се вече шири тако мамно,
Чежњиви дрхат летње ноћи слива
У тајни шапат кроза жбуње тамно
Вечерњи ветрић где се свежи скрива

А ми кроз поља пролазимо сами,
И тупо њени не престају гласи;
Знаш ли свој живот? Живот који чами
Без ичег штоно срећну младост краси?

Знаш ли свој живот?. Ни наде да крене
Мртвило дана из пустиње сухе,
Ни млада љубав ни радости њене,
Ни јадна милост апатије глухе.

Ништа .. сем чежње очајничке твоје,
Упорства да се илузије бране,
Штоно их живот расипа куд које
К'о ветар влажно лишће на све стране.

* * *

„Један пејзаж то је једно душевно стање“, рекао је један песник француски. Описна поезија може бити често сликарска, да се ограничи само на цртање предела и тренутака, у јаким, живим, изразитим бојама, као што је у нашој поезији чинио Војислав Илић, или у Француској Жозе-Мариа де Хередиа. Описна поезија може да буде у исти мах и дубља, филозофска, символистичка,

да у природи гледа одблесак једне душе, пантеистичка, јер се душа песникова слива са Великим Све, песник у природи гледа распростирање свога Ја, а у својој души читав један микрокозам. Луковић је припадао овој последњој врсти песника, и оно што је најоригиналније у његовој поезији то су ти описи природе који су исти мах и описи његове душе, то огледање и одблесак целе његове унутрашње природе, у заласку сунца, у вечерњој румени, у ноћњој тишини, или у сурим, мутним јесењим данима.

> Ох, да доба суморним се
> Снов'ма пустити!
> Ох, да доба вечним, пустим
> Санком успити!

У позни час дана, то је наслов једне његове песме, који би у исти мах могао бити општи наслов једног доброг дела његове поезије. Вече је, „мирисно вече чезнућа и снова“, које подсећа на нешто незнано и далеко, од кога је остало само мрачно подсећање мутнога сна:

> И тада, докле ти раван без крста,
> Маглени вео даљна брда скрива,
> Мирише силно мирис пољског цвета,
> С вечери што се мирним пољем слива,
>
> Тада у мени шапутање неко —
> Наговест мрачна незнаних гласова —
> Навија тихо и понавља меко
> Санану песму чезнућа и снова.
>
> Тада у сутон изван тишме света,
> Душа се моја отвара и снива,
> И снови с' дижу као мирис цвета
> С вечери што се мирним пољем слива.

Така је она одпста философска *Песма у сутон*, где је у почетку један врло фин опис вечерњег часа:

> Мир, дубок мир је. Благи сан се своди.
> Ни шум ни покрет. — И сâм из далека
> Путник што пољем закаснео ходи,
> Нечујно лебди као утвар нека ..

Полако миче низа поље вално,
Између жбунова и цветова сами',
Као дух блудње, једнолико, стално...
И сен му бледи нестаје у тами...

Као што има цветова који се развијају и миришу само за заласком сунца, у летњој ноћи, тако се и душа овога младога човека дизала из чамотиње свакодневице, стресала прах земаљски и ширила племенити мирис свој у мистичном додиру са идеалом.

О душо моја, сањалице сетна,
Куда би, куда иза магла они',
Низ равна поља, успавана, цветна,
Каква те чежња у незнано гони?

За чиме чезнеш у сновима тајним,
Немирна вечно као бескрај сами
Далеко тамо просторима сјајним
Где светлост неба недостижно мами;

Куда би, куда, луталице моја,
С плашљивим надом за сутоном благим;
Чему се вечно шире крила твоја
И тежња диже у сновима драгим!

— — — — — — — — — — —

Ох, спусти крило што те жудњи води
И чежљив поглед са бескраја сиви',
Ноћ се већ мирно са покојем своди,
Ох, успи једном, неспокоју живи!

„Вече је твоје!“ узвикнуо је „затвореној мисли“ својој, тим сањаријама и преливањима своје душе. Чежња и љутња духа иду у летње вечери; дубока беда душевна, клонулост, безнадежност иду у маглене јесење дане, уз грактања црних тица под сурим и плачним небом, када ветар преко свелог жутог лисја пева погребну песму „свему је што је живо било.“

Суро небо немо ћути,
Мре јесењи мутни дан,
И листови шуште жути —
Пуста земља. — Тужни пути
Што их граком прати вран.

У те тужне тренутке он је испевао ону симфонију *Јесења кишна песма*, мутну као што је оловни час када је

испевана, песма верленовска, јединствена у целој српској књижевности по својој музичности и срећном складу свога ритма са предметом који се пева:

Тужно.. Једнолик, дуг и влажан
Јесењи дан се тмури;
Плаче без краја, болно плаче
Суморан бескрај сури; —
У мртви сутон што се хвата
Једначи, јеца весма,
По трулом лишћу, преко блата,
Стара, болна и полагана
Убогих, мутних, штурих дана
Јесења кишна песма...

Спомени давни тиште, тиште,
И с њима век се чами..
Јеца и плаче давних дана
Поспана болна и лагана,
Јеца и плаче у тој тами,
К'о глухи жубор суза сами
Далеке среће песме..

Јадни Луковић! Целога свог живота, он је ослушкивао и жељкао ту „далеке среће песму“, али је место ње чуо друге гласе, гласе смрти и уништења, као неко предосећање нагле и свирепе смрти. Тај младић челична здравља, прав као бор, чио као соко, жедан и пун живота, имао је неодољиву склоност да се зауставља над страховитим проблемом смрти. „И лишће шушти гробом“, свршује се једна песма његова, док је друга, суза над „ружом окићеним крстом“. Најбоља његова песма, она која ће га надживети и остати у антологијама српске поезије, то је ова историја једног тужног живота:

Мутан је, тужан био дан,
Мртва се јесен свали:
Ох, даждило је, даждило,
Када се роди мали.

Суморно небо жалосно
Облачје слило ћутом,
А хладни ветар шуштао
По свелом лишћу жутом.

У недоглед се крилила
Жалосна пустош рана,
Пред прозорима гракатало
Злослутних јато врâна

Осмех га није дочеко,
Но — суза да га прати;
Ни пољубац му не даде
Његова мртва мати. .

Мутан је, тужан био дан,
Мртва се јесен свали —
Ох, даждило је, даждило
Када се роди мали!

И на сваком листу, сваки час, каква мутна, мрачна песма, у којој неко мре, са дахом смрти која се једва види у тами. Тако је оно *Драма у ноћи*, где има само једно ближе одређење:

Ноћи! Ноћи! тамо плаче неко!

А све злокобна радња, сва драма која се десила у очараној гори где су виле целу ноћ коло водиле, више се осећа но разуме у оном чудном рефрену:

Иде соко, соколицу води,
Благо мајци златна су јој крила!

И онај *Лов*, који толико опомиње на Беклинове слике, она страшна слика тајанственог рибара, погуреног скелета, који на клади плови тамно-сивом реком, под оловним небом, крај пустих и мрачних обала.

Тишина мртва... Живот замро...
Пусто у бескрај, пусто мртвачки
Куд непомичан рибар пролази.
И вај! у мрежи крилом пружена;
С тавнине тупе пред њим белаcа
Хладна и чиста девојачка пут...

Или исто тако тајанствена и самртна песма *Хладан ветар мртво лишће носи*, где се виде само оне језовите две старице, које су се у поносном часу наднеле над колевком детета.

Две се старке колевки наднеше.
Старац дршће. Дете врисну! „Ко си?“ —
У соби је мир и покој... Беше!...
Хладан ветар мртво лишће носи.

Ах, јадни, јадни наш Стева! Када је био у пламену младости,сав у цвету, жедан живота и решен да пије пуном чашом из њега, тајанствени гост је куцнуо на његова врата. Јесу ли то биле оне две кобне старице које живот гасе, или онај тајанствени рибар који из корена чупа најлепше биљке људске? Али је ужасно било оно очајничко рвање његово са њима, које је трајало тридесет и шест часова, у коме је подлегао и отишао тамо одакле се нијадан смртни није вратио. И ко да раздели дело од писца, ко да пише ладно о човеку као што је он био који нам је био тако близак и који је пролетео кроз живот са брзином, топлотом и сјајем једнога метеора! И, ко да не понови оне тужне речи Октавове над гробом Целијевим у *Марианиној ћуди* Алфреда де Мисеа: „Ја сам га једини у свету познавао. Ова урна од албастра, покривена овим дугим жалосним велом, јесте његова потпуна слика. Тако је блага меланхолија покривала савршенства те нежне и деликатне душе. Једино за мене, тај ћутљиви живот није био тајна. Дуге вечери које смо заједно провели јесу као свеже оазе у сувој пустињи; оне су просуле на моје срце једине капље росе које су икада на њу пале. Целио је био добар део мене сама; и тај је део отишао у небо са њиме. То је био човек другога доба; он је знао за уживања, а већма волео самоћу; он је знао колико су илузије варљиве, а већма је волео своје илузије но стварност!“

Јован Скерлић.

ПАРЕНЕЗЕ И МАКСИМЕ.

(9.)

30) Ниједан карактер није такав да би смео бити остављен самоме себи и пуштен да иде како хоће, него свакоме су потребни појмови и максиме које ће га водити. Али ако у томе терамо сувише далеко те хоћемо да од урођенога карактера створимо други, вештачки и нарочито стечен разумним размишљањем, онда ћемо се наскоро уверити да

Naturam expellas furca, tamen usque recurret[2].

Наиме, може човек врло добро увиђати истинитост некога правила за понашање према другима, може чак и сâм такво правило изнаћи и згодно изразити, па ипак ће се у истинском животу одмах о њега огрешити. Али не треба услед тога изгубити храброст и мислити да је у животу немогућно водити своје понашање по апстрактним правилима и максимама, те да је најбоље пустити себи на вољу. Него с њима је као и са свима теориским прописима и упутствима за практичне ствари: правило разумети је прво, научити га вршити — друго. Оно прво се добија разумом, од једном, ово последње — вежбањем, мало по мало. Ученику показујемо како се међу прсти на инструменту, како се дају и одбијају ударци рапиром: а он одмах, и поред најбоље воље, греши против наших упутстава, и онда мисли да је немогућно пазити на њих у брзини читања нота и у жестини борбе. Па ипак, све то научи вежбањем, мало по мало, уз посртање, падање и устајање. Тако исто иде и са правилима граматике у писању и говорењу на латинском језику. На исти начин постаје од глупака дворанин; од усијане главе, фини светски човек; од човека искренога, закопчан. При свем том, таква самодресура, стечена ду-

[2] Ма и силом да отераш природу, опет ће се вратити.
Пр.

гом навиком, увек ће дејствовати као пресија с поља, а природа никада сасвим не престаје да јој се противи, и каткад ће је пробити. Јер свако поступање по апстрактним максимама има се према поступању из првобитне, урођене наклоности као што вештачко дело, на пр. један сат, код кога су форма и кретање наметнути материји њима страној, односи се према живом организму, код кога су материја и форма међусобно прожети и чине једну целину. У томе односу стеченога карактера према урођеноме потврђује се једна изрека цара Наполеона: Tout ce qui n'est pas naturel est imparfait.[1] Она се може, уопште, сматрати као правило које важи о свему, било физичноме или моралноме, а од њега је једини изузетак, колико се сећам, природни авентурин (минералози га знају), јер се он и не може упоредити с вештачким.

Зато овде нарочито опомињем да се људи чувају сваке афектације. Она увек изазива омаловажавање: прво, као превара, која је, као таква, кукавичка јер потиче из страха; друго, као осуда самога себе самим собом, пошто ту човек хоће да изгледа оно што није и што му, отуда, изгледа да је боље од њега. Ко афектира неку особину и хвалише се њоме, тај сâм признаје да је нема.

Ако се неко размеће храброшћу, или ученошћу, или памећу, или духом, или срећом код жена, или ма чим другим; онда се одатле може закључити да му баш у томе нешто недостаје: јер онај који одиста неку особину потпуно има, томе не пада на памет да је износи на видик и афектира, него је о томе сасвим уверен и миран. То је и смисао шпанске пословице: Herradura que chacolatea clavo le falta (у потковици која звекеће нема једнег ексера). Свакако, нико не сме безусловно да баци кајасе и да се покаже цео какав је; јер је потребно прикрити оне многе животињске страсти у нашој природи: али то оправдава само оно што је негативно, дисимулацију, а не позитивно, симулацију. — Тако исто,

[1] Све што није природно, несавршено је. Пр.

треба знати да се афектирање позна још пре но што је постало јасно шта неко управо афектира. И најзад, не може за дуго трајати, него ће маска најзад спасти. Nemo potest personam diu ferre fictam. Ficta cito in naturam suam recidunt.[1] (Сенека, De clementia, L. 1. c. 1.)

31) Као што неосетно носимо тежину свога рођенога тела, а осећамо тежину другог тела које хоћемо да покренемо; тако исто не осећамо своје рођене мане и пороке, него само оне других људи. Али зато сваки има на другоме огледало у коме јасно види своје рођене пороке, мане, неупутности и одвратности сваке врсте. Али он ту већином ради као пас који лаје на огледало јер не зна да види себе самог, него мисли да је то други пас. Ко другоме прави замерке, тај сам себе поправља. Дакле, они који имају склоност и навику да спољашње понашање других људи, и уопште све што они раде или не раде, подвргавају пажљивој и строгој критици, раде тиме на својој рођеној поправци и усавршавању; јер они ће имати довољно праведности, или бар поноса и сујете, те да сами избегавају оно што тако често осуђују. А о онима који су толерантни важи обрнуто: Hanc veniam damus petimusque vicissim.[2] Јеванђеље морализира прекрасно о трну у туђем и брвну у рођеном оку, али природа ока је таква да оно гледа само напоље а не може да види себе; зато, да бисмо сазнали рођене мане, згодно је средство приметити их и корити на другима. За нашу поправку потребно нам је огледало. То правило важи и у погледу стила и начина писања: ко се, у њима, некој новој лудости диви, после ће јој подражавати. Зато у Немачкој свака лудост тако брзо захвата око себе. Немци су врло толерантни, види се. Hanc veniam damus petimusque vicissim, то је њихова девиза.

[1] Нико не може дуго да носи лажну образину. Све што је извештачено, враћа се брзо у своје природно стање.
Пр.

[2] Ову слободу дајемо, али је тражимо и за себе.
Пр.

32) Човек благородније врсте мисли у младости да су главни и одлучни односи, и везе које из њих постају, идеални, т.ј. који почивају на сличности карактера, начина мишљења, укуса, умних способности и т. д.; али доцније увиди да су то реални односи, т.ј. они који се оснивају на извесном материјалном интересу. Они су основа свима везама, на већина људи нема ни појма о другим односима. Према томе, свакога узимају према његовом звању, или занимању, или народности, или породици, дакле уопште по положају и улози које му је доделила конвенција; према њима га сортирају и фабрички с њим поступају. Напротив, шта је он сам по себи, дакле као човек, по својим личним особинама, то се помиње само кад се коме свиди, дакле само изузетно; и сваки, чим му је то згодно, дакле већином, то меће на страну и игнорира. Али што је нечија вредност већа, тим ће му се мање допасти та разредба, и он ће се трудити да се из њене области извуче.

А та разредба оснива се на томе што су, у овоме свету нужде и оскудице, средства да се оне отклоне, оно што је свуда најглавније и што, отуда, одлучује.

33) Као папирни новац у место сребра, тако у свету, у место правога поштовања и правога пријатељства, курсирају спољашњи знаци и што је могуће природније подражавани њихови изрази лица. Међутим, може се, с друге стране, упитати да ли и има људи који би оне праве одиста и заслуживали. У сваком случају, више полажем на махање репа једнога честитог пса, него на стотину таквих указивања поштовања и израза лица.

Прâво, истинско пријатељство претпоставља јако, чисто објективно и потпуно незаинтересовано учешће у туђој срећи и несрећи, а ово опет, једно истинско идентифицирање самога себе са пријатељем. Томе се егоизам људске природе противи толико да право пријатељство спада у оне ствари о којима, као о колосалним морским змијама, не знамо да ли постоје само у басни или негде у истини. Међутим, каткад има неколико веза

између људи, у главном, наравно, основаних на најразноврснијим егоистичним мотивима, у којима инак има једна мрвица онога правог и истинитог пријатељства, чиме се толико оплемењују да у овоме свету несавршенства смеју да носе име пријатељства. Они стоје високо изнад дневних веза, које су више такве да са већином својих добрих познаника не бисмо више проговорили ни једну реч кад бисмо чули шта они у нашем одсуству о нама говоре.

Да опробамо пријатељство једнога пријатеља, имамо поред случајева где су нам потребне озбиљна помоћ и знатне жртве, најбољу прилику у тренутку када га извештавамо о несрећи која нас је истом задесила. Тада се, наиме, у његовим цртама оцртава: или права, искрена, непомућена жалост, или пак, својом прибраном мирноћом и пролазним покретом, потврђују познату изреку Рошфукоа: Dans l'adversité de nos meilleurs amis, nous trouvons toujours quelque chose qui ne nous deplaîtpas.[1] Обични такозвани пријатељи, у таквим приликама често једва могу да се уздрже и од најмањег покрета за прикривен задовољан осмех. Има мало ствари које људе тако сигурно преносе у добро расположење, као кад им причамо неку велику несрећу која нас је недавно задесила, или кад им отворено откријемо неку своју личну слабост. — Карактеристично!

Удаљеност и дуго одсуство шкоде сваком пријатељству, ма колико да то нерадо признајемо. Јер људи које не видимо, ма то били наши најдражи пријатељи, у току година сасуше се у апстрактне појмове, услед чега саучешће према њима све више постаје чисто умно, чак традиционално; учешће живо и дубоко осећано остаје за оне које имамо пред очима, ма то биле и само животиње које волимо. Тако је људска природа чулна. Дакле и ту се потврђује Гетеова изрека:

[1] У несрећи наших најбољих пријатеља има увек нешто што нам није непријатно. (Ларошфуко вели *често*, а не *увек*, као што је Шопенхауер навео.) Пр.

„Die Gegenwart ist eine mächt'ge Göttin."[1]
(Тасо, чин IV, призор 4).

Кућни пријатељи већином се тако зову с правом, пошто су више пријатељи куће него господара, дакле више личе на мачке него на псе.

Пријатељи кажу да су искрени, а непријатељи то јесу у ствари: зато би требало њихов укор употребити за самосазнање, као горак лек.

Шта, вели се да су пријатељи у нужди ретки! На против! Тек што смо с неким склопили пријатељство, он је већ у нужди и хоће да му позајмимо новаца.

34) Какав је новајлија онај који мисли да је показивање духа и разума средство да се човек начини омиљеним у друштву! Напротив, они изазивају код неизмерно претежне већине мржњу и гнев који су у толико горчи што онај који их осећа, нема права да се тужи на њин узрок, него га и од себе самога крије. Ближи ток је ово: ако неко опази и осети велику умну надмоћност код онога с ким говори, онда у себи, и без јасне свесности, изводи закључак да у једнакој мери и онај други примећује и осећа његову инфериорност и ограниченост. То посматрање изазива у њему најгорчу мржњу, гнев и јарост. (Упореди „Свет као воља и представа", 3. издање, св. II, 256, наведене речи Др. Џонсона и Мерка, Гетеовог пријатеља из младости.) С правом, зато, вели Грасиан: Para ser bien quisto, el unico medio vestirse la piel del mas simple de los brutos.[2] (В. „Oraculo manual, y arte de prudencia", 240. — Obras, Amberes 1702, P. II. p. 287.). Зар показивање духа и разума није само један индиректан начин да се свима другима пребаци њихова неспособност и тупост. Уз то, обична нарав буни се када види своју супротност, а тајни виновник те узбуне јесте завист. Јер задовољење њихове сујете је, као што сваки дан видимо, једно уживање које људи

[1] Присуство је моћна богиња. Пр.

[2] Да бисмо били мирни, једино је средство: навући кожу најпростије животиње. Пр.

воле више свега, али које постаје могућно само тако ако човек упореди себе самог са другима. Али никојим преимућствима се човек толико не поноси као умним: баш на њима се оснива његово преимућство над животињама. Показати му одлучну надмоћност у том погледу, и уз то још пред сведоцима, то је највећа дрскост. Он се тиме осећа изазван на освету, и већином ће тражити прилику да је изведе путем увреде, услед чега прелази са области интелигенције на област воље, у којој смо, у том погледу, сви једнаки. Отуда, докле у друштву сталеж и богатство увек смеју да рачунају на поштовање, умна преимућства не могу га нипошто очекивати: у најповољнијем случају бивају игнорисана, али иначе их сматрају као једну врсту импертиненције, или као нешто до чега је онај који их има, дошао на недопуштен начин, и сада се усуђује тиме да се размеће; због тога се свако у себи одлучује да га почасти другим неким понижењем, и само вреба прилику за то. Једва ако пође за руком најпонизнијем понашању да испроси опроштај за умну надмоћност. Сади вели у своме „Ђулистану“ (стр. 146 Графовог превода): „Ваља знати да се код неразумног налази сто пута више негодовања против разумнога, него што разумни осећа одвратности према неразумноме“. Напротив, умна инфериорност служи за праву препоруку. Јер, што је за тело топлота, то је за дух благотворни осећај надмоћности; зато се сваки тако инстиктивно, као пећи или сунчаној светлости, приближује ономе који му то обећава. Такав један је само онај који несумњиво ниже стоји, у умним особинама код људи, у лепоти код женâ. Наравно, према неким људима показивати беспретворну инфериорност — за то треба много. Напротив, погледајте с каквом срдачном пријатношћу једна прилична девојка предусрета неког до зла Бога гадног младића. Код мушких се телесна преимућства не узимају јако у обзир, мада се човек осећа лагодније поред једног мањег него поред већег човека. Према томе, дакле, међу људима су глупаци и незналице, међу женама ружне оне које су опште омиљене и тражене; они

долазе лако до гласа да су необично добре душе, јер свако за своју наклоност треба изговора пред собом и пред другима. Из истога разлога је умна надмоћност сваке врсте једна особина која човека веома изолира: од ње беже и мрзе је, а као изговор због тога, измишљају се ономе ко је има, разне мане.[1] Исто тако дејствује код жена лепота: врло лепе девојке не налазе пријатељице, па ни пратилице. За места као другарице боље ће учинити да се и не јављају, јер већ чим се појаве, мрачи се лице оне код које треба да ступе, јер њој, било за њу, било за њене кћери, никако не треба таква супарница: — напротив, с преимућствима ранга стоји обрнуто, јер ова не дејствују као она лична, контрастом и растојањем, него као боје околине на лице, рефлексом.

35) У нашем поверењу према другоме, врло често лењост, самољубље и сујета имају највећи удео: лењост, када, да не бисмо сами испитивали, бдели, радили, радије верујемо некоме другом; самољубље, када нас потреба да говоримо о својим стварима, наведе да му нешто поверимо; сујета, када се поверење тиче нечега чиме се ми поносимо. При свем том захтевамо да људи наше поверење поштују.

Због неповерења, напротив, не бисмо се требали љутити, јер у њему лежи комплимент за поштење, наиме искрено признање да се оно врло ретко налази, услед чега спада у ствари у чију егзистенцију сумњамо.

[1] За напредовање у свету су пријатељства и камарадерије најглавније средство. Али велике способности чине човека поноситим и нису згодне да ласкају онима који имају само мале, и зато пред њима треба оне велике крити и порицати. Супротно дејствује свесност о само малим способностима: изврсно се слаже са понизношћу, снисходљивошћу, љубазношћу, поштовањем према ономе што је рђаво: прибавља, дакле, пријатеље и заштитнике.

То што је речено, не важи само о државној служби, него и о почасним положајима, достојанствима, па и о слави у ученом свету; тако да је, на пр., у академијама честита осредњост увек горе, а људи од заслуге долазе за њима доцкан или никад. И тако је свуда. III.

36) За учтивост, ту кинеску главну врлину, навео сам један основ у мојој „Етици“, стр. 201 (2. изд. 198), а други је у овоме. Она је прећутан споразум да један на другоме не опажамо морални и интелектуални јад, и да га не пребацујемо један другоме; и с тога он, на обострану корист, мало теже излази на видело.

Учтивост је разборитост; према томе је неучтивост глупост: стварати себи помоћу ње, без невоље и из обести, непријатеља, то је лудост, као када би човек упалио своју кућу. Јер учтивост је, као тантузи, један познат лажан новац; ко га штеди, показује да је неразуман; ко је, напротив, у њему издашан, показује да је разуман. Сви народи завршују писма са: votre très humble serviteur — your most obedient servant — suo devotissimo servo[1]; а само се Немци уздржавају од израза „Diener“[2], јер то, веле, није истина! — Ко, напротив, с учтивошћу тера тако далеко да жртвује реалне интересе, личи на онога који би давао златнике уместо тантуза. — Као што восак, од природе тврд и крт, помоћу нешто мало топлоте, постаје тако гибак да прима сваки могући облик, тако можемо и људе упорне и непријатељске, помоћу нешто мало учтивости учинити гипкима и услужнима. Учтивост је, дакле, човеку оно што је топлота воску.

Учтивост је, наравно, тежак задатак у толико што тражи да свима људима указујемо највеће поштовање, док га већина њих не заслужују; осим тога, она захтева да се претварамо као да узимамо најживље учешће према њима, док треба да се радујемо што га никако немамо. Спојити учтивост и понос, то је вештачко дело.

Ми бисмо при увредама, које се, у ствари, увек састоје у изразу непоштовања, много мање долазили ван себе када, с једне стране, не бисмо гајили сувише претерану представу о нашој великој вредности и достојан-

1 Ваш најоданији слуга. Пр.
2 Слуга. Пр.

ству, дакле неизмерну охолост; и када бисмо, с друге стране, себи јасно представили шта, по правилу, сваки у своме срцу о другоме мисли и држи. Какав дречећи контраст између осетљивости већине људи због најтишег прекора који се њих тиче, и онога што би чули кад би прислушкивали разговоре својих пријатеља о њима! Ми бисмо, напротив, увек требали да имамо на уму да је обична учтивост само насмејана образина; онда не бисмо надали дреку када се мало развуче или се за један тренутак скине. Али када неко постане баш груб, онда је то као кад би скинуо хаљине и стајао in puris naturalibus[1]. Наравно да онда, као и већина људи у том стању, изгледа рђаво.

37) За свој рад не смемо никога другог узети за углед, јер положај, околности, односи, никад нису исти, а разлика у карактеру даје и радњи различну боју, зато: Duo cum faciunt idem, non est idem[2]. Човек мора, пошто је ствар зрело расудио и оштро размислио, да ради према свом рођеном карактеру. Дакле и у практици је оригиналност карактера неопходна: иначе оно што радимо не слаже се с оним што јесмо.

38) Не треба побијати ничије мишљење, него треба помислити да, кад бисмо некоме хтели да избијемо из главе све глупости које верује, могли бисмо достићи Метусалимов век, па ипак још да не будемо с њима готови.

Тако исто, треба се, у разговору, уздржати од сваке, ма колико добронамерне примедбе, којом хоћемо некога да поправимо; јер људе увредити је лако, а поправити их тешко, ако не немогућно.

Када глупости једнога разговора који смо ми у прилици да слушамо, почињу да нас љуте, онда треба да замислимо да имамо пред собом сцену из комедије између два лудака. Probatum est.[3] Ко је дошао на свет да

1 Го. Пр.
2 Ако двојица чине исто, онда није исто. Пр.
3 Доказано је; помаже. Пр.

га озбиљно и у најважнијим стварима поучи, тај може да каже да је срећан ако се извуче здрав и читав.

39) Ко хоће да се у његов суд верује, нека га изговори хладно и без страсности. Јер свака жестина потиче из воље, зато ће се суд приписати њој, а не сазнању, које је, по својој природи, хладно. Пошто је у човеку оно што је радикално воља, пре ћемо веровати да је суд потекао из узбуђене воље, него да је узбуђење воље потекло просто из суда.

40) Не треба се дати навести на самохвалисање, па ма колико да имамо права на то. Јер сујета је тако обична, а заслуга тако необична ствар да, кад год, ма и индиректно, изгледа да хвалимо сами себе, сваки ће се ма у шта опкладити да из нас говори сујета којој недостаје разума те да види колико је хвала смешна. Инак, поред свега тога, мора бити да Бекон Веруламски има мало право кад вели да изрека: Semper aliquid haeret,[2] важи не само о клевети, него и о самохвалисању, и зато ово последње у извесној мери препоручује.

41) Када посумњамо да неко лаже, треба да се правимо као да му верујемо: онда он постаје дрзак, лаже јаче и бива ухваћен. Опазимо ли, напротив, да нека истина коју би он хтео да сакрије, делом му се омакла, онда се треба правити као да му то не верујемо, и он ће онда, изазван противречењем, пустити за њом арпергарду целе истине.

(Наставиће се.)

Артур Шопенхауер.

(Превео с немачког Св. Предић.)

---

[2] Увек остане нешто. Пр.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Милорад Ј. Митровић: *Пригодне песме.* Београд 1903.

Као и цела наша књижевност, тако се и старија наша поезија непрестано држала схватања XVIII века, које је Доситије код нас увео, да књижевност има да буде одблесак борби за народну ствар, и да помогне дело националног и народног напретка. Нема ни једног нашег старијег песника који није силазио у арену дневних борби, и певао оно што се данас зову *пригодне песме.* Од седамдесетих година, под познатим утицајима, наша поезија била је добила борбен карактер, и то је доба када је наша песма звиждала и пљескала, и до највишег ступња прожела се дневним интересима. Од Војислава Ј. Илића, који ипак има тих политичких песама, али који није волео стварност и своје доба и повлачио се у аристократски култ форме, прошлих векова и ишчезлих људи, почела је узимати код нас маха теорија „уметност ради уметности“, и никада више но данас српска поезија није била тако далеко од живота, тако презрива према садашњости, тако туђа савременицима. Она постаје искључиво описна, чисто *еготична* и усиљено симболистичка, и нико не зна докле ће се још отићи у тој студености лепога облика, у апстракцијама и издвајању од живота, који је на крају крајева извор и утока света.

Г. Милорад Митровић једини је од наших млађих песника који није пошао тим путем, и који се држи традиције наших старијих песника, и Његоша, и Змаја, и Јакшића, и целе наше књижевности, почев од славеносрпских просветитеља па све до данашњега дана. Поред *Књиге о Љубави*, балада, романса и љубавних стихова, он је за ових десет последњих година испевао и приличан број песама политичкога садржаја. Још раније, крајем осамдесетих година, заједно са Војиславом Илићем,

он је писао политичке стихове, али из тога доба унео је у ову збирку само једну песму, о прослави Светозара Марковића, из 1889 године. Све остале испеване су у оном тешком добу од 1894 до данас, у највећој политичкој и моралној кризи коју је Србија имала. На супрот служеној поезији Г. Г. Драгомира Брзака, Васе Кретића-Љубисава, Стевана Левтића и Љубинка Петровића, који су са дирљивом и похвалном искреношћу опевали све оно што је имало добар курс и упрегли своје сипљиве и штрупиране пегазе у службу онога што је бешчастило и тровало Србију, Г. Милорад Митровић је у књижевним, политичким и шаљивим листовима, и у Србији и ван ње, и у *Делу*, и у *Звезди*, и у *Зори*, и у *Српском Књижевном Гласнику*, и у новом *Одјеку*, био песник увређене савести народне и достојанства свију људи који су хтели да буду слободни.

Ко буде хтео да сазна шта је тиштало поштену Србију у то доба, нека чита ову збирку политичких стихова Г. Милорада Митровића. Међу тим песмама има их које нису више јасне, и чији је сав значај био у тренутку када су се појавиле. *Боабдил* и *Госпођа Дибари* сада изгледају сасвим наивне песме, као што за *Краља Ричарда* од Војислава Илића нико не би рекао да је испеван са алузијама на Осамдесет Трећу. Неколико басни, које су излазиле у доба када је *Звезда* била једини опозициони лист, и онда, са *Данком* и *Вођом* Радоја Домановића значиле више но читаве брошуре политичке, сада изгледају као питоме и просте поучне басне Љубомира Ненадовића: тако *Пас и његова судба*, *Млади орао*, *Свиња реформатор*. То је судбина целе политичке поезије: у један мах одскаче испод свега, да се после са догађајима изгуби у забораву. Колико је само најјачих песама Змајевих, које су запаљивале цео нараштај, а сад нам једва што кажу!

Али има и јасних и отворених, као што је она славено-србска *Ода на благополученије Сербије* о укидању

Устава од 1894; тако она басна *Лав и лицемери*, у коју је збивено све што су закриљене савести у проданој штампи говориле. То је онај хор животиња лаву, чије су шапе још крваве:

Прво лија започела смело:
„Господару, свако твоје дело
»Као сунце са небеса сија, —
А магарац: „Тако мислим и ја“,
„Анђео си од како те знамо«, —
А зец на то: »За нас живиш само«,
„Све си мане к'о прах давно стрес'о«,
А во брижно: »И не једеш месо«, —
»Благ си, добар, само давиш злога«, —
А магарац: »И личиш на Бога«...

Нарочито она скорашња *Стара прича*, која тако верно подсећа на извесне беседе и гестове. Лав се реши да уреди своје царство, врховно надзорништво да лисици, вука постави за чувара свих стада државних, магарца за попечитеља рада. И када су поданици зајаукали од сувише доброг поретка и велике среће, лав пође по својој земљи да тражи зликовца који квари ред.

Нађе на вука, крваве њушке и шапа, посред оглоданих костију, који му се стаде жалити на бунтовне јагањце:

»Превратничке мисли понеле их собом,
Па су најзад стали да ти прете гробом
И кад јутрос почех да их учим лепо:
Да је дужност њима да слушају слепо,
Не таче им срце моја дуга нега,
Већ ме одмах, ево, изранише свега.
Сад се у гроб спремам, већ ми жића није,
А мало пре причест узедох од лије“.
Цар се на то трже,
Па ће рећи брже:
„Ко год супрот стане мојој царској вољи,
»Кољи!...«

Магарца нађе, свег крмељивог од лењости, у чкаљу, са дигнуте четири ноге у вис, где се жали како је од

силнога рада, гонећи непослушне и лење мраве на посао, пао болестан. А лав:

„Ко год неће моје наредбе да пази,
„Гази!..“

Лисицу нађе понизну, смирену, застиђену, са жалбама на опаке и превратне тице:

„Те тичице мале, украс твоје круне,
„На порески закон једнако се буне.
„Ја не знам шта вређа, шта их на то тера,
„Ал' ни једна од њих не да ми ни пера,
„И не спречи л' ово десница ти мушка,
„Срушиће се царство као гнила крушка.
„С раскреченим пером, јест тако ми части,
„Већ три дана пишем подручној ми власти“.
Цар се на то трже
Па ће рећи брже:
„Кад то тако иде, моја мила кћери,
„Дери!..“

Ни вук, ни магарац, ни лисица нису се давали молити, и клали су, и газили су, и драли су!...

Тако је јасан и *Одзив*, у жанру Змајевих политичких песама, оно клицање беле виле са гора балканских:

„Где си мајко Србијо,
„Последња је ора?

„Већ мре Стара Србија,
„Спомен дана славни;
„А крв тече бујицом
„Низ вардарске равни“.
— — — — — — —

И би громка одзива
Тим речима њеним:
„Сад ћу, вило, причекај,
„Док кметове сменим“.

И *Кокошиња војска*, сувише лична и која је могла изостати, и *Жалопојка над Сенатом*, натпис за надгробни споменик једној непопуларној и ненародној установи, и епиграми, све то носи јасан жиг тренутка. Од њих ће

остати неколико по својој лепој форми и по надахнућу које је било општије и ишло даље. Такве су у овој збирци две песме, које иду у најбоље што је Г. Милорад Ј. Митровић испевао. то је она песма о зарђалом старом мачу, без балчака и у прашини разореногa замка, који у глувој ноћи сам зазвечи, и над киме се тада један роб јавља:

И ту стане. Он је блед и свео,
А спутан је у окове цео,

Руке скрсти на те груди голе
И мрк поглед на мач спусти доле...

И ноћ броди. Ту је светло доба,
Кликну пет'о и нестаде роба,

Сину зора од пурпура чиста, —
А на мачу једна суза блиста.

Или она једра *Посланица другу*, у којој се песник жали старом другу на очајање и мржњу која га спопада посред себичности и глупости, пун досаде и чамотиње:

Да знаш како живим! као у сред кала,
Нити имам вере, нити идеала,

Младалачке снове закрилила тама
Још развале стоје од негдашњег храма;

Диз'о бих их с нова у висине неба,
Ал' не могу, друже, јер ту снаге треба.

Ил' шта да ме креће? Ова варка пуста,
Или лаж што мисли из свачијих уста;

Подлаци су горе, а заблуде доле,
Па истински људи шта могу да воле?..

И онда горко подсећање на дане смелих мисли и топле љубави према људима, оних борба за ствар правде и братства људског, од чега ништа није остало но само осећање горчине. Но то је само за тренутак, када крв

40*

појурп из старих рана: не, не носртати, не клети; у борбу, где је срећа!

Напред чврстом вољом и јачином правом,
Напред снове наше да стварамо јавом.

Је ли савест искра са небеског крила,
Шта нам онда може и пакост и сила?

Што ћу у гроб пасти то ме увек чека,
А ти прими барјак свести и човека,

Понеси га напред, а кад паднеш и ти,
Примиће га други и даље га вити.

Од оних снажних и дивних *Светлих гробова* Змајевих код нас су се ретко чули такви акценти моралног здравља и призива за борбу која као пламен све чисти. У добу када једна бескрвна и студена поезија ниче у нас, потребно је да се чују и ове речи, које ће увек налазити одзива у душама здравих људи, оних који воле Живот.

J. Скерлић.

———

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Свадбени и погребни обичаји на селу у Горњој Херцеговини, прикупио Тома А. Братић. Сепаратни отисак из „Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини.“ Сарајево, 1903. год.

Све више расте материјал из кога ће се моћи написати опширна етнографска расправа о свадбеним обичајима код Срба. Кад се у овом погледу буду боље и критичније проучиле још и Стара Србија са Македонијом онда неће бити никакве сметње да се горњи посао изведе до краја у свима његовим појединостима. Али Босна и Херцеговина стајаће и у овом случају ако не пре Србије а оно сигурно на првом месту после ње. Толико има материјала из њих.

Обичаји које нам Братић у овом раду за Горњу Херцеговину (Невесиње, Гацко и Билећа) износи, нису новина за човека који се мало више животом нашега народа интересује. По при свем том они су добит за науку, јер поред главних, већ познатих нам ствари, од којих је већина изашла пре неколико година под именом марљивог радника и одличног познаваоца српског народа у Херцеговини Луке Грђић-Бјелокосића, има овде и понека занимљива новина, коју Грђић није спазио или ју је при штампању својих радова заборавио споменути.

Писац описује опширно свадбене обичаје почевши од „загледања“ па до „похода“ и „првоточа“, када се потпуно свршава церемонија, која прати обичаје од почетка до краја. После оних доста обичних и скоро у свом српском народу познатих разговора и преговора момачких и девојачких родитеља, долази „прошња“ и „уговор“ између дотичних страна. Како Херцеговина својим географским положајем чини средину српских земаља а својим етнографским одликама језгро српскога народа, то је потпуно

природно и сасвим јасно што су се овде најбоље одржали примитивни и патријархални облици свих других па и свадбених обичаја. Ти се обичаји почињу, како и Братић пише, са „прошњом“, која још и данас има прилично јасан изглед првобитне продаје и куповине. Девојачка страна даје девојку, али у накнаду за то добија од момачке стране капару[1] — обележје — у новцу. Истина, дукат у јабуци, који се тада даје и то обележје представља „треба сама девојка да својом руком узме“, али при свем том трагови куповине нису нејасни. Њу одаје овде јасније него ма где у другом делу српства „уговор“, којим се на дан прошње одређују поименце предмети које момачка страна мора предати девојачкој пре него девојку из њене куће изведе. Међутим, оно што остаје непоменуто на прошевини при уговору, а што се само по себи разуме и што опет јасније него све друго на стару куповину личи, јесте откуп који момков отац мора на дан свадбе за девојку положити. „Све ти је добро и у реду“, говори отац девојачки своме новом пријатељу, „а сад позлати синију јер се злато за злато даје.“ И заиста, момков отац, знајући да друкчије не може бити, вади кесу и меће новац на синију док домаћин не рече да је доста. Нема ли пак момков отац новаца колико се од њега тражи „онда сватови састављају док намире суму“, а често остави понеки своје сребрне токе у залогу. Докле је се у томе ишло у скорој прошлости показује најбоље пример са Богданом Зимонићем, коме је као старом свату тражио отац девојачки на дан свадбе 50 дуката.

Овакви јасни трагови примитивног обичаја куповине девојака, кроз које је прошао не само наш народ него и сви остали индоевропски, па, како се мисли, и остали народи на земљи, не налазе се нигде више у српским земљама, те стога и јесте Херцеговина са обли-

[1] Реч капара одржала се још и данас у неким областима Српства (види о том моју расправу »Отмица« и т. д. Глас Српске Акад. 64)

жњим јој областима најважнија за сазнавање и проучавање народнога живота, нарочито оних облика који су на измаку свога опстанка.

Ни успомена на негдашњу отмицу девојака, која је у културном развитку народа била претеча куповини, није у Херцеговини сасвим ишчезла. Она се од окупације не врши више у оном разбојничком облику, у коме се врши данас код многих некултурних народа, али њени данашњи символи који се у одбеглицама манифестују, чести су у Херцеговини исто онако као и у Србији, Босни и још неким српским областима.

Уз обичаје свадбене као и уз друге обичаје иду небројена врачања и празноверице. И само тако ако се при опису појединих обичаја осврћу описивачи и на споредне чиниоце њихове, као врачања, бајања, сујеверја и т.д., имаће њихов рад ону вредност за науку коју треба да има. Писац ове књижице радио је тако и донекле извршио свој задатак, кажемо донекле, јер су врачања, бајања, гатања и празноверија, која се чине у добу девојачке удадбе и момачке женидбе у Босни, Херцеговини и југозападној Србији, врло разнолика и бројно много премашују она која је он споменуо.

О погребним обичајима писало се код нас мање него о свадбеним. То је сасвим појмљиво, јер свадба, коју прати радост и весеље и која пружа наду на бољу срећу будућности, привлачила је увек већу пажњу него смрт. Братић је описао и овај обичај у Горњој Херцеговини, али, као и остали описивачи, гледао је и он да се што пре отресе ове непријатне теме. Због тога је и описе писао много краћи него што је требао бити.

Д-р М. В. Смиљанић.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ.

Српски песник у францускоm преводу. — У Женеви је изишла књига Antoine Granger-a: Ballades et Poèmes, d'après les poètes étrangers. (Genève. H. Stapelmohr. 1903. Prix 3 fr. 50) збирка балада и песама страних песника. Од Немаца су ушли: Шилер, Гете, Биргер, Хајне, Фрајлиграт, Платен; од Енглеза: Лонгфело, Худ; од Талијана: Кардучи, Д' Анунцио, Ада Негри; од Руса: Толстој, Тургењев, Надсон; а од Срба наш сарадник Јован Дучић, и то двема својим лепим песмама, које су изишле у „Српском Књижевном Гласнику". То су *Падање лишћа* (књ. VI, св. 8.) и *Поноћ* (VIII, св. 4). У преводу Г. Антоана Гранжеа те две песме овако гласе:

Chute des fenilles.

Elle allait près de moi, glaciale et morose,
Sans qu'en ses yeux voilés une larme perlât;
Le soir, d'un fleuve antique ombrageait les flots las:
Près de nous s'effeuillaient la verveine et la rose.

A mes côtés ainsi, dans un lent mouvement
Mystique, elle marchait, comme la Solitude.
Et nos cœurs abattus ressentaient sourdement
D'une même douleur la même lassitude.

La nuit, secouant sa poussière de vapeur
Sur les étangs et les platanes séculaires,
Faisait passer eu nous un frisson de stupeur;
Tout mourait doucement autour des ondes claires.

Et lorsque peu à peu, l'ombre se raprochant
Silencieuse, uni ros levres altérées,
Nous sentîmes, dans nos froids baisers se cherchant
Les minutes s'évanouir, désesperées.

Alentour un son monotone se poursuit.

C'est la chute des feuilles mortes dans la nuit.

Minuit

Dans la salle close d'un musée. Il est nuit.
Devant Mars de granit une bacchante danse,
Nue et voluptueuse; et Niobé sans bruit,
Verse des pleurs de marbre en sa douleur intense.

Là les serpents et Laoocon qui se débat.
Plus loin, penchant la tête au désespoir en butte,
Oedipe. Il règne un silence de mort. Tout bas
On entend lentement se suivre les minutes.

Tout à coup, de la tour, la cloche de minuit
Morne, du haut des airs, laissa tomber sa plainte.
Puis un long, long soupir s'éleva dans l'enceinte
Et se répercuta dans l'ombre de la nuit.

Lors, la salle fremit, muette, consternée.
Tous ont senti que dans la solitude, las,
Le glaive dans le flanc depuis deux mille années
Jeune, un gladiateur est mort cette nuit-là.

Сентандрејски моменти. — Може бити после Дубровника, нема српскога места којим су се његови становници више поносили но што је Сентандреја, крајња северна тачка до које је српски живаљ допро. Некадашње прво седиште српских патријарха, нека врста „Спона српског", много пре Сремских Карловаца, са богатом и напредном трговином и вредном буржоазијом, која је трговала с Лајпцигом и Краковом, Сентандреја је још крајем XVIII века стајала на једној нози са Пештом. Српски елеменат био је надмоћнији, и ти стари савременици Доситијеви и суграђани Јоакима Вујића певали су „Будимпешта равна, Сентандреја славна", и „Ми же Сентандрејци цјелог света славни". Њени синови су имали прави култ за њу, као на пример Јаков Игњатовић, који се неколико пута топио у похвалама свога роднога места. Тако, по свој прилици један њен син, П. С., штампао је у Нишу књигу: „Моменти из прошлости и садашњости варошн Сантандреје" (1903. 8°. 108). Писац се служио мађарском, немачком и српском грађом која му је била позната. То није научно историјско дело, рађено критичном методом и у стању да баци нову светлост, али је карактеристично по љубави и оданости према старој српској вароши, српској оази у туђинском мору, која је све мања и мања.

»Горски Вијенац« у талијанском преводу. — Цетињски „Глас Црногорца" објављује да је Г. Јован Николић, који се раније бавио превођењем наши ствари на талијански – народних песама и *Балканске Царице* између осталога — сада превео и класично дело Владике Рада. Превод носи наслов: Il serto della montagna. Quadro

storico del secolo XVII. di P. Petrovich-Njeguš. Уз књигу иде студија Г. Марка Цара: Studii s'avi di literature et arte.

Са приморја. — Нисмо добили на приказ, и тек по „Босанској Вили“ бележимо, да је из „Новог Српског Листа“ у Задру прештампан низ подлистака, под насловом: „Успомене првих година српског политичког живота на Приморју“.

Мисли великих људи. — Ових дана изашла је збирка од једно пет стотина изрека познатих писаца и филозофа, мисли о љубави, жени, браку, друштву, моралу и филозофији. Овака издања, тако честа у страним књижевностима, сада се овом приликом први пут у нас јавила. Желети би било да је збирка још потпунија, да је мање места дато Виктору Игу, који је врло велики песник, али као мислилац другога реда, и да као „велики људи“ нису ушле многе и многе непознате и полупознате величине. Ипак, ова укусно издата књижица је за препоруку.

Херберта Спенсера: „О васпитању“. — Једна од најкориснијих и најпознатијих књига великог филозофа енглеског изашла је најзад у српском преводу. Као 100. издање Задужбине Илије Коларца, Г. Ј. Миодраговић штампао је свој превод „О васпитању умном, моралном и телесном“ (Београд, 1903, 8°, 228, цена 2 дин.). Ово дело, које је на оригиналу изишло још педесетих година прошлога века, било је код нас превођено раније, у одломцима, у „Младој Србадији“ за 1870, а у „Просветном Гласнику“ за 1881, и у „Учитељу“ за 1882. Преводилац је преводио са францускога превода, помажући се и немачким преводом.

Народно здравље. — Г. Dr. Милан Јовановић — Батут, професор Велике Школе, оштампао је у засебну књижицу свој врло користан и популаран чланак „Јектика и брак“ из Календара Матице Српске за 1904 (Нови Сад, 1903, 8°, стр. 14, цена 0·30 дин.). Поред те књиге, у којој је искусни и учени наш лекар дао савете који се не могу довољно препоручити, изашла је овнх дана и друга једна књижица, која говори о том несрећно важ-

ном питању. Г. J. В. И Поповић и В. В. Михаиловић, медицинари, превели су дело њујоршког лекара Dr. C. A. Кнопфа: „Туберкулоза као народна болест и њено сузбијање“, дело које је наградио Конгрес за сузбијање туберкулозе као народне болести, држан у Берлину 1899, а издао берлински средишни одбор за подизање завода за лечење јехтичавих. Дело, врло популарно, врло разумљиво, задахнуто љубављу према народу и жељом да му се помогне, препоручује се још и тиме што је чист приход намењен „Просвети“, друштву за помагање сиромашних Срба ђака из Босне и Херцеговине.

„Dubrovčani su Srbi“. — Српска дубровачка штампарија издала је, као трећу свеску Српске Дубровачке Библиотеке, књижицу: „Dubrovčani su Srbi“. Ова поучна и документована историјска расправица, писана лепим језиком, препоручује се и ширим српским круговима, који нису непосредно заинтересовани у спору који воде дубровачки Срби и Хрвати.

„II одговор“. — Поводом једне белешке у *Српском Књижевном Гласнику* заподела се полемика између писца те белешке Г. Јована Томића и Г. Др. Николе Вулића у *Штампи* и *Уставној Србији*. Један од тих полемичних чланака, који је изишао у *Штампи*, прештампао је Г. Томић у засебну књижицу под насловом „II Одговор Господину Д-р Николи Вулићу, професору Вел. Школе“.

Хамлет. — Као 51, 52 и 53 свеска мостарске Мале Библиотеке изишао је познати превод *Хамлета* од Др. Лазе Костића. Превод је наизменично у прози, мањим делом, у стиховима, у оним угластим, претенциозним стиховима Г. Лазе Костића, због којих је он једно време држан за страшно генијална човека. И иначе мутно дело Шекспирово у овом српском преводу особите врсте добило је то да је постало још неразумљивије. Уредништво „Мале Библиотеке“ требало је уз овај превод додати коментара и објашњења преводиочева језика.

За напредак и отаџбину. — Г. Чедомиљ М. Тодоровић, учитељ у Сремчици, штампао је своје дело „За

напредак и отаџбину", „посвећено свима мисленим људима и свима просветним и јавним радницима" (Београд, 1903, једна осмина, 185, 1 дин.). То је збирка чланака штампаних по разним педагошким и политичким листовима, задахнутих искреном љубављу према напретку и народном добру.

„Општа историја". — Г. Л. Зрнић издао је своју „Општу историју" (Београд, 1903, једна осмина, 214, 3 дин.). Дело се задржава само на Средњем Веку, Сеоби Народа, и Феудализму, у добу његова цветања и свемоћи Цркве и тадањег феудалнога поретка.

Хронолошке таблице. — Г. Никола Јанчић, професор, издао је „Хронолошке таблице од најстаријега до најновијега времена" (Београд, 1903, 8°, 114, цена 1·20 дин.). Деветнаестом веку дато је несразмерно мало места, ни десет страна, и цео рад се зауставља на 1861 години, прокламовању талијанске краљевине.

СТРАНА КЊИЖЕВНОСТ.

Густава Френсена „Jörn Uhl". — Што су досад у Немачкој били у стању само драма и успех на позорници да преко ноћ пронесу име писца по читавој земљи, учинио је у последње доба и роман Густава Френсена „Jörn Uhl". За девет месеци доживео је овај роман нечувен успех: до 130 издања. Досад непознато име Густава Френсена ушло је једним махом с масним словима у повесницу немачке књижевности. Два романа, које је раније написао, сад тек долазе на читалачки сто, кад је ново дело с толико снаге узбудило духове, те бацило светлост и унатраг, на првенчад холштајнског романописца. Изузетак је само, да слепо одушевљење читалачке масе овај пут није дограбило чудо које ће трајати три дана, већ дело правог уметника, речју: добру књигу. „Jörn Uhl" је тако добра књига, да ју је озбиљна критика прихватила с необичном топлином, те јој и они који праве лепоте у истини не осећају и не виде, сугестијом, признају ваљаност и пристају уз једногласну хвалу. Jörn Uhl је холштајнски сељак; Френсен нам прича

његов живот од колевке до мушких година. Прост, некомпликован духовни свет и обичне, неусиљене спољашње прилике у животу једног северно-немачког прво мирног и вредног сељачета, па онда раденог и трезвеног сељанина, с толико се снаге и поезије развија пред нама, да нам сви ти људи и те мисли у тој књизи нису туђи, већ рођени, те се осећамо кô огрејани сунцем, кад један делић дана можемо провести са њима. Френсен је протестантски свештеник, али њему вере нису пусте догме, јер он преводи „хришћански“ са „човечно“; и зато је његова књига пуна живота.

Свежих епизода и песничких лепота има много у „Jörn Uhl“-у. Овако лепо парче, на пр., има места и у краткој белешци:

„Jürgen“, рече стари (учитељ). „Ја морам журно напоље, да видим шта раде челе. Преводи само мирно даље, ево мене за час опет“.

Jürgen је преводио даље. Једна чела ућe кроз отворени прозор, прозуја кроз собу, па кад виде, да је сасвим на криву путу, зазуја љуће и одлете опет напоље и понесе са собом младићеве мисли, те је неколико тренутака кô у сну гледао кроз прозор.

....Прозори су били отворени, тице су певале у липама, челе су зујале у златном вечерњем ваздуху, који си сасвим лепо могао видети између липа и прозора.

Тада се зачуше дуги, тихи кораци уз кућни зид, и уска глава Лисбете Јункер показа се у прозору: „Ти си ту!“ рече она, „ходи напоље!“...

„Jörn Uhl“ је једна лепа књига.

Птице одлећу а цвеће опада (Les Oiseaux s' envolent et les Fleurs tombent, par Elémir Bourges. Paris 1903). — Елемир Бурж, члан Гонкурове Академије, кога су до сад сматрали као модерног реалисту, овом последњом својом књигом показао се као савременик В. Ига, Готја, Жерара де Нервал, речју, прави романтичар XIX. века. Романтичар је и по концепцији, и по стваралачкој моћи, и по замисли, па чак и по облику. „О! свет је рђав сан, узвикује главни јунак његовог романа, и ми смо само сенке. Задовољства којима пружамо руке то су мехури сапунице који прскају: оно што нам је вечито под ногама, то је земља нашега гроба, рака у коју нам ваља пасти једнога дана!“

Главна му је мана што је свој роман представио као

реалну студију обичаја, док је он чиста епопеја нереална и символична. Бурж је писац од талента, радан, строг према својим рођеним делима. Десет му година треба за једну књигу, што је веома оригинална особина у добу брзог „избацивања". Богате имагинације, Бурж је још и песник-филозоф, у правом смислу уметник. Његово је дело песимистичко, оно износи негативне резултате науке у погледу напретка човечанског морала. Стара теорија, много старија од Буржа, којој он даје само новог полета. У сваком случају, ово његово последње дело заслужује пажњу.

Васпитање демократије. — Париска књижара Феликса Алкана издала је значајно дело „Васпитање демократије", збирку предавања, на париској школи виших социјалних студија Ернеста Лависа, Алфреда Кроазеа, Шарла Сењобоа, Малапера, Густава Лансона и Адамара. Од предмета ове књиге у овај мах нема важнијег проблема, и њу треба читати нарочито у нас где се у том смислу има много што да ради.

„*Европљанин*". — Познати и одлични париски часопис „L' Européen", тако брижљиво уређиван и тако једар и сигуран својим садржајем, који је у последњим догађајима са пуно симпатија заступао ствар Србије, сада је проширио своје уредништво. Поред досадашњег уредника Шарла Сењобоа, професора на Факултету Књижевности у Паризу, једног од најбољих историка француских, сада је добио за уредника и Бјернстјерна Бјернсена, великог песника скандинавског, и Николу Салмерона, бившег председника кратковремене шпанске републике и вођу републиканске странке у Шпанији.

„*Демократија и организовање политичких странака*". — У издању париске књижаре Калман-Леви изишле су две свеске од професора Острогорскога под горњим насловом, где је изнео слику унутрашњега живота странака у Сједињеним Северо-Америчким Државама и Енглеској. Писац се изјашњава противу политичких странака у опште, јер му оне изгледају несвесне, неодређене, хаотичне у доктринама и програмима, ауторитарне и интригантске у своме раду. Заведен успехом и исправним

држањем појединих привремених политичких лига са одређеним политичким циљем, од којих су најпознатији Anticornlawleaque Кобдена и Манчестеровим, он тражи да таква груписања заузму места данашњих политичких странака.

Лав XIII као латински песник. — Повом смрти Лава XIII. говорило се о њему са сваке тачке гледишта, па као и песнику, и то латинском. Лав XIII био је са немачким историком Теодором Момзеном човек који је најбоље знао латински, и у исто доба то је био последњи песник латински. Још као свештеник, под именом Јоаким Пеки, изабрао је себи песничко име Неандро Ераклео — име бродара и полубога, који треба да води барку Светога Петра и представља свога бога на земљи, тражио је инспирације, као и хуманисти из доба Обнове, више у класичној старини но у хришћанским успоменама. Највећа мана папиних песама је што су хладне као плоче на гробовима. Он је писао стихове све до саме смрти, и последња дела су му у исти мах и најлепша. Последње његово песничко дело одише мирноћом класичних мудраца, једнога човека који се ослободио свих предрасуда, а ипак остао веран личности Христовој. Неандро Ераклео не говори више о Аркадију и нимфама, али ипак његова песма је мало католичка, и у њој од целога хришћанства остаје само Исус Христос. Један француски писац овако прича у два-три реда његову историју: „Неандро Ераклео био је један мали латински песник, који је постао папа, а умр'о као калвинист“.

УМЕТНОСТ.

Рихард Вагнер у прошлој години. — Ретко је у којој уметности један човек изазвао толики ускомешај, као Рихард Вагнер у музици. Историчари музике рачунају већ увелико са „пре Вагнера“ и „после Вагнера“. Он је једним снажним покретом подметнуо ногу некад тако моћној талијанској опери, истакавши хармонију као први основ музици, те смањивши дотле неограничену владу мелодије у опери. И речју и делом унео је реформе у садржину и у облик опере, јер је искао да се радња и музика стопе у једно, да гласови излазе из речи, да му-

зички део опере не буде само спољашњим, танким кончима везан за драмски део. Тако је Рихард Вагнер својим „музикалним драмама“ постао обртна тачка у историји музике и специјалне опере. Његово позориште у Бајрајту још је и данас, толико после његове смрти, хаџилук музичком свету, а свакогодишња позоришна статистика казује да се дух Вагнерове музике све даље шири. У последњим годинама прошла је сретно криза и у земљама Вагнерових некад најжешћих противника, у Француској и у Италији, те се данас „Прстен Нибелунга“, „Лоенгрин“ и „Танхајзер“ приказује на свима светским позорницама, у Европи и у Америци. Покупили смо неколико података о приказу Вагнерових опера у прошлој години.

„Бајрајтски листови“ доносе статистички преглед Вагнерових комада, приказаних од 1 јула 1901 до 30 јуна 1902 године. У 80 немачких градова приказиван је Вагнер за ту годину дана 1339 пута. На прво место долази „Lohengrin“ (280 пута), затим „Tannhäuser“ (257), па онда „Der fliegende Holländer“ (184 пута), „Die Walküre“ (155) итд. Највише пута приказан је у Бечу (64 приказа). — На другим језицима било је 311 приказа, од тих у Лондону 23, у Паризу 44, у Штокхолму 45.

„Бреславске Новине“ доносе ове податке о приходу, који добијају наследници Вагнерови (жена му г-ђа Козима, и син му Сигфрид Вагнер, у Бајрајту), од приказа Вагнерових опера. Прошле године донео је „Lohengrin“ само у Немачкој од тантијема 113,000 марака, у Америци 92,000, у Француској, Холандији и Италији 67,000; свега за једну годину 272,000 марака. „Tannhäuser“ је донео свега 131,000. итд. За приказ појединих сцена на концертима плаћено је лане бар 23,000 марака. Уз то добијају наследници још и хонораре од прештампавања. Само од позорница, осим Бајрајта, уживају наследници од Вагнерових дела отприлике 560,000 марака годишње.

Крај свег тог, прича недавно син Вагнеров, Сигфрид, једном новинару, да би дела његова оца требало приказивати само у Бајрајту; за друге позорнице нису одређене, те не одговарају сврси.

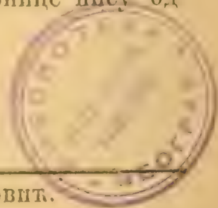

Власник и уредник, Богдан Поповић.
Позоришна ул. бр. 17.